

Серія «12-річна школа»
Заснована 2006 року

Усі уроки
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
у 9 класі
О. О. Чупринін
II семестр

Харків
Видавнича група «Основа»
2010

УДК 37.016+811.161.2

ББК 74.26+81.2УКР

Ч-92

Рецензенти:

Голобородько Я. Ю., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики викладання гуманітарних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, член Асоціації українських письменників;

Тимченко І. В., кандидат філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного факультету імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Чупринін О. О.

Ч-92 Усі уроки української літератури у 9 класі. II семестр. — Х. : Вид. група «Основа», 2010. — 494, [2] с. (Серія «12-річна школа»)

ISBN 978-617-00-0437-6.

Навчальний посібник містить конспекти усіх уроків української літератури для II семестру 9 класу 12-річної школи. Серед них уроки текстуального вивчення творів, позакласного читання, розвитку зв'язного мовлення, виразного читання, літератури рідного краю, тематичного оцінювання. Запропоновані розробки містять елементи нестандартних підходів, інтерактивні їх методик.

Посібник розрахований на вчителів української мови та літератури шкіл різних типів, керівників методичних об'єднань, викладачів та студентів вищих навчальних закладів.

УДК 37.016+811.161.2

ББК 74.26+81.2УКР

ISBN 978-617-00-437-6

© Чупринін О. О., 2010

© ТОВ «Видавнича група «Основа»», 2010

ЗМІСТ

Орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української літератури у 9 класі 12-річної школи.	
Семестр II	6

Нова українська література.

М. Гоголь, Т. Шевченко

Урок № 33	М. Гоголь. Літературна діяльність. Романтична умовність оповідання «Вечір проти Івана Купала»	10
Урок № 34	М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала». Зв'язок з «нечистою силою» як метафора злодіяння	26
Урок № 35	Т. Шевченко. Геніальний поет, мислитель, пророк національного відродження в Україні. Вісь неперервності історичного часу («До Основ'яненка», «На вічну пам'ять Котляревському», «Думка» («Нащо мені чорні брови...»))	40
Урок № 36	Т. Шевченко «Причинна», «Лілея». Умовність у баладах, тривога за жіночу долю	59
Урок № 37	Шевченко «Гайдамаки». Складність історичної долі українського народу. Повсталий народ як герой поеми	72
Урок № 38	Т. Шевченко. «Гайдамаки». Характеристика героїв твору	89
Урок № 39	Позакласне читання. М. Старицький. «Остання ніч»	108
Урок № 40	Національна проблематика у творчості Т. Шевченка періоду «Трьох літ». «Кавказ»	120
Урок № 41	Т. Шевченко «Великий льох». Історичне минуле у творі	132
Урок № 42	Т. Шевченко «Чигрине, Чигрине», «Стоїть в селі Суботові...»	141
Урок № 43	Т. Шевченко «Сон» («У всякого своя доля»). Сатиричний пафос поеми, його спрямування	150
Урок № 44	Т. Шевченко «І мертвим, і живим, і ненародженим...». Критичний погляд національної історії задля перспективи її кращого майбутнього	164
Урок № 45	Тема жіночої долі у творчості Т. Шевченка. «Катерина»	174
Урок № 46	Т. Шевченко «Наймичка», «На панцині пшеницю жала»	186

Урок № 47	Т. Шевченко «Марія», «У нашім раї на землі»	201
Урок № 48	Т. Шевченко «Садок вишневий коло хати...», «Доля», «Росли укупочці, зросли...»	211
Урок № 49	Т. Шевченко і Біблія. «Ісаія. Глава 35». Цикл «Давидові псалми»	223
Урок № 50	Підсумковий урок. Світова велич Т. Шевченка	242
Урок № 51	Розвиток зв'язного мовлення. Контрольний твір-роздум (За поезіями Т. Шевченка)	253

Нова українська література.

П. Куліш, Марко Вовчок

Урок № 52	П. Куліш — письменник, перший український професійний літературний критик, перекладач. «До рідного народу»	258
Урок № 53	П. Куліш. Кредо митця, його романтична лірика («Трое схотінок», «Заворожена криниця»)	275
Урок № 54	П. Куліш «Чорна рада» — перший український історичний роман	283
Урок № 55	П. Куліш «Чорна рада». Показ протистояння сил державотворення і руїництва	296
Урок № 56	П. Куліш «Чорна рада». Характеристика образів твору	317
Урок № 57	Марко Вовчок. Життя і творчість. «Максим Гримач». Романтичність твору, особливості його сюжету, характеротворення	335
Урок № 58	Марко Вовчок «Максим Гримач». Почуття відповідальності та вини як уселюдське почуття	346
Урок № 59	<i>Контрольна робота № 3.</i> («Нова українська література: М. Гоголь, Т. Шевченко, П. Куліш, Марко Вовчок»)	355

З літератури ХХ ст.

Урок № 60	Вступ. Бесіда. Література ХХ ст. — мистецтво оновлених традицій і сміливого новаторства	364
Урок № 61	І. Багряний — один із найталановитіших із когорти письменників-емігрантів. «Тигролови» — авантюрно-пригодницький роман	372
Урок № 62	І. Багряний «Тигролови». Гуманістична ідея перемоги добра над злом	389
Урок № 63	І. Багряний «Тигролови». Сильний тип української людини — головний герой письменника	406
Урок № 64	Візуальна (зорова) поезія сьогодні (М. Мірошніченко, В. Женченко, М. Сарма-Соколовський, А. Мойсієнко)	419

Урок № 65	В. Герасим'юк. Сповідь душі у віршах сучасного поета («Чоловічий танець», «Перший сніг», «Жива ватра»)	436
Урок № 66	Література рідного краю. Життя і творчість Х. Д. Алчевської	450
Урок № 67	І. Липа. Життєва біографія «У невідому путь»	458
Урок № 68	Позакласне читання. І. Липа. «Мати»	469
Урок № 69	<i>Контрольна робота № 4.</i> «З літератури ХХ ст.»	476
Урок № 70	Урок-підсумок. Бесіда про твори, що вивчалися упродовж року й найбільше запам'яталися	485
	Література	493

ОРІЄНТОВНЕ КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У 9 КЛАСІ 12-РІЧНОЇ ШКОЛИ. СЕМЕСТР II

№ п/п	Зміст уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
	СЕМЕСТР II	38		
	Нова українська література. М. Гоголь, Т. Шевченко	27		
33	М. Гоголь. Літературна діяльність. Романтична умовність оповідання «Вечір проти Івана Купала»	1		
34	М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала». Зв'язок з «нечистою силою» як метафора злодіяння	1		
35	Т. Шевченко. Геніальний поет, мислитель, пророк національного відродження в Україні. Вісь неперервності історичного часу («До Основ'яненка», «На вічну пам'ять Котляревському», «Думка» («Нащо мені чорні брови»)	1		Елегія, поглиблення поняття про лірику й ліроепіку
36	Т. Шевченко «Причинна», «Лілея». Умовність у баладах, тривога за жіночу долю	1		
37	Т. Шевченко «Гайдамаки». Складність історичної долі українського народу. Повсталий народ як герой поеми	1		
38	Т. Шевченко «Гайдамаки». Характеристика героїв твору	1		
39	Позакласне читання. М.Старицький. «Остання ніч»	1		
40	Національна проблематика у творчості Т. Шевченка періоду «Трьох літ», «Кавказ»	1		

№ п/п	Зміст уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
41	Т.Шевченко «Великий льох». Історичне минуле у творі	1		Містерія
42	Т. Шевченко «Чигрине, Чигрине», «Стоїть в селі Суботіві...»	1		
43	Т. Шевченко «Сон» («У всякого своя доля»). Сатиричний пафос поеми, його спрямування	1		Алегорія, гротеск, поетика контрасту, умовність
44	Т. Шевченко «І мертвим, і живим, і ненародженим...» Критичний перегляд національної історії задля перспективи її кращого майбутнього	1		
45	Тема жіночої долі у творчості Т. Шевченка. «Катерина»	1		
46	Т. Шевченко «Наймичка», «На панщині пшеницю жала»	1		
47	Т. Шевченко «Марія», «У нашім раї на землі»	1		
48	Т. Шевченко «Садок вишневий коло хати...», «Доля», «Росли укупочці, зросли...»	1		Поглиблення поняття «ліричний герой», психологізм у літературі, жанр ліричної медитації
49	Т. Шевченко і Біблія. «Ісаїя. Глава 35». Цикл «Давидові псалми»	1		Псалом, гімн
50	Підсумковий урок. Світова велич Т. Шевченка	1		
51	РЗМ. Контрольний твір за поезіями Т. Шевченка	1		

№ п/п	Зміст уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
	Нова українська література. П. Куліш, Марко Вовчок			
52	П. Куліш — письменник, перший український прогресивний літературний критик, перекладач. «До рідного народу»	1		
53	П. Куліш «Кредо митця, його романтична лірика» («Троє схотінок», «Заворожена криниця»)	1		
54	П. Куліш «Чорна рада» — перший український історичний роман	1		Роман, роман-хроніка. Історичний роман
55	П. Куліш «Чорна рада». Показ протистояння сил державотворення і руйніцтва	1		
56	П. Куліш «Чорна рада». Характеристика образів твору	1		
57	Марко Вовчок. Життя і творчість. «Максим Гримач». Романтичність твору, особливості його сюжету, характеротворення	1		Романтичний характер у творі
58	Марко Вовчок. «Максим Гримач». Почуття відповідальності та вини як уселюдське почуття	1		
59	Контрольна робота № 3	1		
	3 літератури ХХ ст.	11		
60	Вступ. Бесіда. Література ХХ ст. — мистецтво оновлення традицій і сміливого новаторства	1		
61	І. Багрянний — один із найталановитіших із когорти письменників-емігрантів. «Тигролови» — авантюрно-пригодницький роман	1		Пригодницький роман
62	І. Багрянний «Тигролови». Гуманістична ідея перемоги добра над злом	1		
63	І. Багрянний «Тигролови». Сильний тип української людини — головний герой письменника	1		

№ п/п	Зміст уроку	Кількість годин	Дата	Теорія літератури
64	Візуальна (зорова) поезія сьогодні (М. Мірошніченко, В. Женченко, М. Сарма-Соколовський, А. Мойсієнко)	1		Візуальна (зорова) поезія
65	В. Герасим'юк. Оповідь душі у віршах сучасного поета («Чоловічий танець», «Перший сніг», «Жива ватра»)	1		
66	Література рідного краю. Поетична творчість Х. Алчевської	1		
67	І. Липа. Життєва біографія. «У невідомому путь». Життя — постійна боротьба, людина в ньому — борець	1		
68	Позакласне читання. І. Липа «Мати»	1		
69	Контрольна робота № 4	1		
70	Урок-підсумок. Бесіда про твори, що вивчалися упродовж року і найбільше запам'яталися	1		

НОВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА. М. ГОГОЛЬ, Т. ШЕВЧЕНКО

Урок № 33

М. ГОГОЛЬ. ЛІТЕРАТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ. РОМАНТИЧНА УМОВНІСТЬ ОПОВІДАННЯ «ВЕЧІР ПРОТИ ІВАНА КУПАЛА»

Мета: ознайомити школярів із життям і творчою діяльністю М. Гоголя, визначити її значення для української культури; опрацювати ідейний зміст програмового твору письменника, дослідити зв'язок цього оповідання з фольклором; розвивати культуру спілкування, логічне мислення, пам'ять, уміння грамотно висловлювати власні думки, робити висновки; раціонально використовувати навчальний час; виховувати почуття поваги до творчості М. Гоголя, до рідної Батьківщини — країни визначних мистецьких талантів; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет М. Гоголя, виставка його книжок, ілюстрації до життєвого шляху і програмового твору, довідковий матеріал про народне свято Івана Купала; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Романтична поезія»

Завдання: за наведеними тематичними рядками визначити назву твору і його автора.

1. А тут вони ведуть танок. / Хто гласи їх розлічить? / Хто передом із їх іде? / Хто зорі перелічить? (М. Костомаров «Соловейко»)

2. Коли б мені крилля, орлячі ті крилля: / Я землю б покинув і на новосілля / Орлом бистрокрилим у небо пальнув / І в хмарах навіки од світа втону! (М. Петренко «Небо»)
3. Твоя пісня дуже гарна, / Ти гарно й співаєш, / Ти, щасливий, спарувався / І гніздечко маєш! (В. Забіла «Соловей»)
4. Личко зчорніє, / Головоньку склониш, / Листоньки зрониш,— / Жаль серцю буде. (М. Шашкевич «Веснівка»)
5. Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти! / Хай лучче я буду весь вік дівувати (Є. Гребінка «Українська мелодія»)
6. Чи то туга, чи то переполох, / Чи то коханнячко?.. / Не зна він,— а серце сумує! (П. Гулак-Артемовський «Рибалка»)
7. І в небо думкою влетів, / Між зорями співає, / А странный спів його людей / Уже не порушає. (М. Костомаров «Соловейко»)
8. Ти ж бачиш сам,— не скажеш: ні,— / Як сонечко і місяць червоненький / Хлюпочуться, у нас в воді на дні / І із води на світ виходять веселенькі! (П. Гулак-Артемовський «Рибалка»)
9. А в світі якеє життя сироті? / І горе, і нужду терпітимеш ти. (Є. Гребінка «Українська мелодія»)
10. Доню, голубко! / Жаль мені тебе, / Гарная любко; / Бо ви хор свисне, / Мороз потисне... (М. Шашкевич «Веснівка»)
11. Бо долі ще змалку, здалося, нелюбий; / Я наймит у неї, хлопцюга прибудний; / Чужий я у долі, чужий у людей... (М. Петренко «Небо»)
12. Ти лети, співай тим людям, / Котрі веселяться; / Вони піснею твоєю / Будуть забавляться. (В. Забіла «Соловей»)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. «Бліцопитування. Скористайся власним банком знань»

- Що означає поняття «романтизм»?
- Чому представники цього напрямку протистояли класицизму?
- Чим відрізнялася мова романтичних і барокових творів?
- Визначте роль гуртка Харківської школи романтиків, засновником якого був професор І. Срезневський, у поширенні цього напрямку в українській літературі. Наведіть переконливі аргументи.
- Якими жанрами збагатили митці-романтики вітчизняну літературу?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

*Треба подумати про те нам усім,
як на своєму власному місці зробити добро.*

М. Гоголь

Що не кажіть, а Гоголь душею й натурою наш.
Панас Мирний

1. Вступне слово вчителя

М. Гоголь — геніальний, всесвітньо відомий письменник-мислитель. Він суттєво збагатив не лише вітчизняну, а й російську культуру, переніс у неї сковородинівську філософію — екзистенційну традицію, підготував духовний ґрунт для появи титанічної постаті Ф. Достоєвського. Завдяки М. Гоголю Україна стала відома й популярна практично на всій планеті. І в долі, й у творчості письменник яскраво виявив характерне для романтизму бачення світу як клубка трагічних суперечностей.

Помічаючи насамперед дисгармонійність у собі і в душах інших людей, у суспільстві, Гоголь понад усе прагнув цілковитою гармонії (сонця, світла) для себе, свого народу, людства.

2. Микола Васильович Гоголь (01.04.1809–21.02.1852).

Опрацювання життєвого і творчого шляху М. Гоголя

Повідомлення № 1. Дитинство, роки навчання.

Народився письменник 1 квітня 1809 року, у родині дрібномаєтного шляхтича В. Гоголя-Яновського. У роду Яновських були і священники, і козацькі старшини. Миколин дідусь Опанас — миргородський полковий писар, один із його предків — гетьман Іван Скоропадський, інший — переяславський полковник Василь Танський. Раннє дитинство хлопчика минало у родовому маєтку в селі Василівка (Яновщина) на Полтавщині. А ще в селі Кибинці, де були володіння родича Гоголя, фактично головного урядовця імперії Д. Трошинського. Малий Микола ріс у пошані до козацької старовини, народних традицій, у середовищі творчих, культурних, передових людей того часу. Освіту хлопець здобував упродовж 1821–1828 рр. в елітній Ніжинській гімназії вищих наук — українському відповіднику столичного Царськосільського ліцею. У гімназії панував російсько-імперський казарменний дух. Але й тут Гоголь залишався собою: зачаровано вивчав світову літературу, мистецтво, вітчизняну історію, збирав фольклор, упорядковував словник української мови, придивлявся до народного побуту, звичаїв, традицій. Вирізнявся веселою, компанійською натурою, завжди вмів розсмішити однолітків чи захопити цікавою історією, грав комічні ролі в аматорському театрі.

Повідомлення № 2. Початок літературної діяльності. М. Гоголь-романтик

Наслідуючи улюблених авторів (І. Котляревський, В. Трошинський, В. Капніст), М. Гоголь сам почав писати вірші, поеми, п'єсу, навіть повість. Користувався загальноприйнятою тоді в українських культурних колах літературною мовою — російською. А от жартівливі вірші, епіграми складав українською. Робив це постійно і так вправно, що товариші прозвали його «римачем». Жити для романтичного юнака означало стати кимось достойним і славетним, невтомно працювати заради людства, «задня щастя громадян». Тому якийсь час він мріяв присвятити себе юриспруденції, щоб зсередини боротися з «неправосуддям». Але потім знайшов інший, ефективний засіб для втілення своєї мрії — слово.

Завершивши навчання, Гоголь, як і тисячі інших здібних молодих українців, подався підкоряти столицю (Петербург). Перший петербурзький досвід виявився невдалим. 1829 року юний початківець видає під претензійним псевдонімом В. Алов поему «Ганц Кюхельгартен» — явне наслідування німецьких романтиків. І публіка, і критика сприйняли книжку скептично. Розчарований М. Гоголь скупив на останні копійки недопродані примірники і спалив їх. Після даремної спроби стати актором Микола змушений задовольнятися роботою дрібного чиновника по різних відомствах. Одначе впертий козацький нащадок не залишає намагань добитися успіху й визнання.

Повідомлення № 3. Визнання М. Гоголя-письменника

Навчений гірким досвідом, письменник у «Вечорах на хуторі поблизу Диканьки», змалював добре відомий, рідний і дорогий його серцю український світ, спираючись на вітчизняну фольклорну й літературну традицію. Це переконливо засвідчують бодай епіграфи до всіх XIII розділів повісті «Сорочинський ярмарок».

Доторкнувшись до рідної землі, М. Гоголь здобув неймовірні творчі сили. Одразу після виходу «Вечорів...» він, ще зовсім молодий чоловік, став одним із найпопулярніших літераторів України та й усієї імперії.

Окрилений успіхом, митець поринає у вир творчої й наукової праці. Влітку 1832 р. відвідує Україну, понад два місяці живе в рідній Василівці, відновлює гармонію в серці, ще ретельніше вивчає мову, побут, звичаї, фольклор, душу свого народу. У ці роки митець готує статтю про народні пісні, студіює літописи, збирає матеріали для шеститомної історії України, розпочинає роботу над романами «Полонянин», «Гетьман», задумує роман

про І. Мазепу. У статті «Погляд на утворення Малоросії» (1834) твердив, що українці — окремих народ, цілком відмінний за характером від російського.

На хвилі духовного піднесення М. Гоголь пише і видає (1835) продовження «Вечорів...» — збірку повістей «Миргород». У новій книзі автор розвинув і поглибив три основні теми попереднього циклу:

- духовно багата героїчна натура українського народу («Тарас Бульба»);
- осмислення природи зла («Вій»);
- занепад української провідної верстви («Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем», «Старосвітські поміщики»).

Особливо вразила сучасників і до сьогодні продовжує запалювати патріотизмом нащадків історична повість «Тарас Бульба».

Повідомлення № 4. Михайло Васильович — російський митець?

Більшість мрій і задумів в умовах деспотичної імперії М. Гоголю не вдалося здійснити. До Києва письменника так і не пустили, добре знаючи його українофільські настрої. Своїм лукавим рішенням цар обрубав культурні зв'язки митця з Батьківщиною.

М. Гоголя щодамі більше розчарувала своєю оспалістю, пристосуванством, безкультур'ям тогочасна українська еліта. З іншого боку, добре усвідомлюючи геніальність Миколи Васильовича, його все наполегливіше затягували у своє середовище й імперська влада, і російська культурна еліта (О. Пушкін, В. Жуковський, В. Белінський, С. Аксаков). Особливо митець прислухався до порад О. Пушкіна, якого буквально обожнював за неповторний талант.

М. Гоголь не знайшов рівноваги між національним і загальнолюдським (християнським). Одним пожертвував заради іншого і цим обікрав свою душу. Очевидно, для самозаспокоєння придумав таку собі ілюзорну наднацію, надвітчизну — «Русь», що, на його думку, як матрешка, вміщала в себе і Україну, і Росію, і деякі інші слов'янські народи. Після «Миргорода» майстер ніби відвертається від України, натомість починає активно розробляти російські теми — у «Петербурзьких повістях» («Ніс», «Шинель», «Невський проспект», «Записки божевільного»), комедії «Ревізор», у поемі-романі «Мертві душі», інших творах. Звернувшись до російського світу, письменник абсолютно чесно показав його таким, яким бачив з українських позицій — темним, деспотичним, жорстоким, «мертвотушним». Перейшовши в російську

літературу, М. Гоголь не заходився прославляти імперію, чого від нього чекали петербурзькі покровителі, а казав страшну правду про неї, кинув їй виклик. Пекуча Гоголева правда, звичайно ж, була ліками для росіян, хоч і надто гіркими.

**Повідомлення № 5. Протириччя довкола
письменницької долі Миколи Васильовича**

Особливо жорстоких цькувань зазнав митець з боку петербурзьких чиновників за твори «Ревізор» і «Мертві душі». Болісно переживаючи звинувачення, М. Гоголь тяжко занедужав 1836 року, виїхав за кордон, де пробув з перервами цілих 12 років (більшу частину часу — в сонячній, такій схожій на Україну Італії).

Утім, попри всі духовні метання письменник завжди залишався українцем. Любив готувати українські страви для дружніх вечірок, часто співав українських пісень, танцював гопак, у товаристві не раз переповідав наші легенди, анекдоти, думи. За свідченням М. Максимовича, М. Гоголь уважав себе українським письменником, який пише російською. Так, прибувши 1846 року на курорт Карлебад для лікування, письменник зареєструвався у книзі визначних пацієнтів: «Пан Микола Гоголь, українець, що живе у Москві, автор кількох російських комедій».

В останні роки життя М. Гоголь шукає власного притулку в релігії, відвідує і повертається в Росію 1848 року. З 1851 року мешкає у Москві, де і помирає 21 лютого 1852 року, знищивши всі свої папери.

На початку ХХ століття професор І. Мандельштам, аналізуючи стиль Гоголя, дійшов висновку, що мовою його душі була українська. Це виявляється не тільки в лексиці, а й навіть у синтаксисі, — думав він по-українськи, а потім, пишучи, перекладав російською.

До революції переважна більшість і наших, і російських читачів, дослідників розглядали М. Гоголя насамперед в українському літературному контексті. У комуністичну ж епоху імперія цілком присвоїла письменника собі. Символічно виглядає напис на пам'ятнику в Москві: «Великому русському художнику слова Н. В. Гоголю от правительства СССР». І лише зараз починаємо вивчати Миколу Васильовича не як зарубіжного, а як нашого, українського генія, хоча важко переоцінити його внесок і в російську культуру.

Повідомлення № 6. М. Гоголь і Т. Шевченко

- Виразне читання поезії Т. Шевченка «Гоголю». Як Кобзар ставиться до свого попередника? У чому він вбачає геніальність творчості митця «Вечорів...»?

Творчість М.Гоголя (насамперед «Тарас Бульба»), поруч з писанням інших українських авторів, надихнула на поетичне слово молодого Т. Шевченка.

За прикладом Миколи Васильовича Кобзар створив (у поемі «Гайдамаки») образ Івана Гонти — лицаря, що жертвує навіть своїми дітьми в ім'я України. Образ Тараса Бульби й Івана Гонти стали взірцями для багатьох поколінь українських патріотів; січових стрільців, вояків армії УНР, Української повстанської армії.

- Обговорення висловлювання Т. Шевченка про М. Гоголя: «...Наш Гоголь — справжній віщатель душі людської! Наймудріший філософ і найвеличніший поет мусить благоговіти перед ним як перед чоловіколюбцем».

3. Творча розминка. Робота в малих групах

Завдання: створити цитатний образ М. Гоголя (монотезу), скориставшись нижчезазначеними висловлюваннями видатних митців слова та літературних критиків про письменника.

С. Єфремов: «Важко, здається, вишукати серед історичних осіб другу більш дисгармонійну постать, так вигадливо сплетену з поверхових та внутрішніх суперечностей і контрастів, як він... Тупий школяр — і геніальний письменник; великий гуморист, сміхотун та вигадник і не менший песиміст... прихильник особистого морального самовдосконалення — і джерело протесту проти громадського ладу, українець, що з поетизмом та любовію ставився до рідного краю, — і виключно російськомовний письменник»;

«...Після книжки Гоголя вперше я почув себе сином рідної землі; ще з «Тараса Бульби» запала мені в душу перша іскра національної свідомості, до якого потім інші автори додавали вже тільки нового жару».

Д. Чижевський: «Ціллю творчості М. Гоголя було оживити душі, роздмухати у людини жар у душі, де він починає загасати, показати, що прекрасна душа є природно-прекрасною метою для людини».

В. Шевчук: «Своєю українською творчістю письменник прагнув подати образ українського народу таким, як він його бачив, у різних вимірах: по-перше, в його духовній іпостасі: зі звичаями, обрядами, віруваннями, святами, світом фантазії, поєднаним із реальною; по-друге, в його героїчній історії («Тарас Бульба»); відтак циклом побутових українських повістей ніби протиставляв героїчному минулому мімікрійно-дрібно сьогодення, яке прийшло тоді, коли Україна свою героїчність утратила»;

«При національній атрибутиці (визначенні приналежності) того чи іншого письменника треба зважати не тільки на те, якою мовою він писав, а передусім, про кого, як і для кого творив. Так,

коли громадянин Речі Посполитої чи Росії писав про українців як про свій народ без чужинецького упередження та відчуження, і його творчість значною чи повною мірою увійшли в контекст української культури, він письменник — український, незважаючи на те, якою мовою писав. Коли ж письменник так само писав і про народ панівний, польський чи російський, і тим увійшов у ті літератури, то творчість його стає міжнаціональною і нею користуються обидва народи відповідно до своїх контекстів. У такий спосіб легко вирішити довголітню суперечку: чи був Гоголь письменником українським чи російським? Кожному зрозуміло: вийняти його творчість з української літератури та й українського літературного процесу — річ немислима: і «Вечори», і «Миргород» із «Тарасом Бульбою», безсумнівно, твори українського контексту»;

«Гоголя як письменника вбила неприродність його становища: він, не будучи росіянином, прагнув ним стати; не любив Росії, але примушував себе її полюбити... Отже, в Росії він не міг і не вмів воскрешати й бачити світло, тим-то дух його й упадав».

Ф. Достоєвський: «Ціле покоління російських письменників вийшло із «Шинелі» Гоголя, і це справді так, бо Гоголь творив і в контексті російської літератури, отже був не тільки українським, а й російським письменником».

М. Корняк: «Говорячи, що М. Гоголь — один із найгеніальніших національних класиків і духовних світочів, переконаний, що він, окрім нас, українців, належить і російській літературі, якій надав виразно демократичного спрямування, вивів її з шляху монархічно-підданського на загальнолюдській. У цьому і його, і наша сила, бо Україна споконвіку добрий ангел Божий у цивілізаційному русі людства».

М. Драгоманов: «По часу, коли появилися малоросійські повісті Гоголя і «Тарас Бульба», ми маємо повне право вважати, що Гоголь породив і поетичні проби Метлинського, Костомарова і самого Шевченка — і коли не визнає, то йшов паралельно з етнографічними роботами Максимовича, Бодянського, Срезневського і т. д., і був таким робом, одним з батьків новітнього українського народолобія».

4. Рубрика «Із скарбів народних свят Івана Купала» (матеріал для вчителя та учнівських повідомлень)

- Про що свідчить дата з 6 на 7 липня щороку? Хто такий Купала? (У народному побуті в цей день відзначають найпоширеніше свято українців, що має назви: Купайло, Купало, Купайлиця, Іванів день. Це свято пов'язане з постійною датою,

його відзначають у ніч з 23 на 24 червня за старим стилем або з 6 на 7 липня за новим. Це свято приурочене до надзвичайно важливої події: літнього сонцевороту, коли день починає зменшуватися, а ніч — збільшуватися.

Відносно того, хто ж такий Купало, існує декілька припущень. Так, автор «Синопису» 1674 року вважав, що у давнину це було свято Купала, бога земних плодів, врожаю, добробуту та води.

Український історик Я. Боровський вважає, що Купала — істота не чоловічої, а жіночої статі. На його думку, ця богиня Купала, могутність якої поширювалася на все, що виростало на полі язичника-хлібороба.

Сучасні російські дослідники В. Іванов та В. Топоров вважають, що назва Купала походить від купати і кипіти — закипяти, палко бажати будь-чого».

Вважалося, що саме з цього дня слід купатися, тому що Іоанн Хреститель повиганяв з води злих духів. Крім того, існувало вірування, що купатися на зорі цього дня корисно для здоров'я)

- Яка характерна риса притаманна цьому святу? (Характерна риса Купала — численні звичаї та перекази, пов'язані з рослинним світом. Так, існувало повір'я, що в ніч на Купала всі рослини та тварини одержують чародійну здатність розмовляти поміж собою, а дерева можуть навіть переходити з місця на місце.

Головним моментом свята було збирання цілющих трав та коріння, адже існувало давнє вірування, що всі чудодійні та цілющі трави розпускаються саме в ніч на Івана Купала, коли настає літній сонцеворот і природа досягає свого найвищого розквіту.

Частину трав та квітів збирають удень, частину — вночі, а деякі — тільки до сходу сонця. Тільки вночі треба було зривати чарівну квітку папороті, яка стала центром уваги в іванівську ніч, адже саме з цією фантастичною квіткою скрізь були пов'язані перекази про скарби. Цю легенду художньо описав М. Гоголь у повісті «Вечір проти Івана Купала»)

- Яким чином відбувалося свято? Що є обов'язковим його атрибутом? (Починалося свято з того, що вранці напередодні Купала дівчата йшли за травами й квітами для вінків. Серед трав обов'язково повинен бути полин як засіб проти русалок та відьом.

Обов'язковим атрибутом свята було купальське багаття, вогонь якого вважався священним, очищуючим, і здобути його,

за традицією, треба було шляхом тертя дерева об дерево. Багаття це було ніби земною подобою сонця, і, щоб очиститися перед початком жнив, бути сильними та здоровими, хлопці та дівчата стрибали через нього.

Пізніше це стало ще й засобом ворожіння: розійдуться руки юнака та дівчини над багаттям — не бути їм разом. Купання також вважалося цілительним, купались рано-вранці, тому що, за повір'ям, у цей день вранці купається сонце.

Важливою складовою частиною купальської обрядовості, пов'язаної з іншою творчою стихією — водою, були дівочі вінки. Розпитуючи воду про свою майбутню долю, вінки пускали по річці слідом за деревом. Загадували, звичайно, на женихів, на життя або смерть. У який бік пливе вінок — там і жених. Якщо вінок пливе рівно, спокійно, — сімейне життя дівчини буде благополучним. Якщо ж вінок перевертається або чіпляється за будь-що, життя буде важким. Потанув вінок — прикмета погана. А якщо він все-таки випливе, та ще й проти течії — прикмета добра. Коли на вінках горіли свічки — спостерігали за ними. Поганою прикметою було, якщо свічка згасне, той раніше помре.

Обов'язковою на Купала була також спільна вечерея, саме тут, під деревами. Спеціальної їжі у це свято не було, готували яєчню та млинці, вареники з товченим конопляним насінням та цибулею. Їжа була переважно пісною, оскільки Іванів день приходився на Петрів ніст, який починався в день Усіх Святих та продовжувався декілька тижнів. Розговлялися лише у Петрів день)

5. Робота над твором М. Гоголя «Вечір проти Івана Купала»

5.1. Виразне читання уривків з твору, переказ цікавих епізодів бувальщини.

5.2. Історія написання твору.

1830 року з'являється в журналі «Отечественные записки» повість «Басаврюк» (пізніше переназвана «Вечір проти Івана Купала»). Нею М. Гоголь започаткував двотомний цикл повістей та оповідань «Вечори на хуторі поблизу Диканьки». Обидві книги викликали захоплення читачів, а критики одностайно визнали молодого Гоголя першорядним майстром слова. Переважно відзначили його талант гумориста, лірика у змалюванні природи й людських почуттів, його глибоку обізнаність із українською міфологією.

5.2. Тема: розповідь про те, як Петрусь заради свого щасливого кохання вимушений був пов'язати власну долю з «нечистою силою».

5.4. Ідея: засудження жорстокості, підступності; жаги до збагачення (Басаврюк).

5.5. Основна думка: «сатана, що прибрав людської подобу для того, щоб відкопувати скарби, а через те, що скарби не даються нечистим рукам, так от він і приманює собі молодців»; людина — творець своєї долі, необхідно вміти особисто долати ті труднощі, у яких вона опиняється, а не звертатися по допомогу до диявола.

5.6. Жанр: оповідання, бувальщина.

5.7. Композиція.

Експозиція: знайомство з Хомою Григоровичем, який полюбляв розповідати різноманітні бувальщини.

Зав'язка: звернення наймита Петруся до Басаврюка, аби той допоміг йому в одруженні на дочці багатого козака.

Розвиток дії: контактування героя з нечистою силою, обезголовлення Івася, нестерпне життя Петруся з Пидбірою.

Кульмінація: з'явлення привида; зникнення Петруся, де він стояв — купа попелу.

Розв'язка: служба Пидбіри черницею в лаврі; «господарювання Басаврюка у шинку».

5.8. Проблематика твору:

- казка і реалії життя;
- соціальна нерівність — перешкода до щасливого життя;
- злочин і кара;
- духовність і нечиста сила;
- людина і оточуючий світ.

5.9. Опрацювання ідейного змісту оповідання. Бесіда за питаннями.

- Що вам відомо про народне свято Івана Купала? Коли воно відбувається?
- Яким ви уявляєте Хому Григоровича, автора бувальщини? Чи можна ототожнити його з М. Гоголем?
- Чому письменник не конкретизував церкви, дячок якої був автором цікавої оповіді «Вечір проти...»?
- Хто користувався творчими здібностями дяка? («...Писаки вони — не писаки, а от те ж саме, що й баришники на наших ярмарках. Нахапають, напросять, накрадуть усякої всячини, та й випускають книжечки, не товщі за буквар, кожного місяця або тижня»)
- Як Хома Григорович ставився до свого діда? За що він був йому вдячним? («Дід мій (царство йому небесне! Щоб він на тому світі їв самі тільки буханці пшеничні та маківники

в меду) умів прегарно розповідати. Бувало, як почне — цілий день не зрушив би з місця, і все б слухав»)

- *Які згадки охоплювали героя про власне дитинство, цікаві розповіді діда? («Та ні дивні розповіді про давню старовину, про найзди запорожців, про ляхів, про молоденькі діла Підкови, Півтора-Кожуха і Сагайдачного не захоплювали нас так, як розповіді про яку-небудь старовинну дивну природу, від яких завжди дрож проходив по тілу і волосся ворушилося на голові»)*
- *Чим вражали дітей оповіді, почуті від діда? («Часом страх було такий візьме від них, що ще з вечора все здається бог знає яким страхіттям. Бувало, вночі вийдеш чого-небудь з хати, то так і думаєш, що на постелі твоїй умотився спати виходець з того світу. І, щоб мені не довелося розповідати це вдруге, якщо не здавалася часом здалеку власна свитка, покладена в голови, дияволом, що загорнувся в клубок»)*
- *Що було характерним для розповідей старого? («...За життя своє він ніколи не брехав і що було не скаже, то саме так і було»)*
- *Кого критикує дід? Чим це виправдано? («...Багато набереться таких розумників, які пописують по судах і читають навіть гражданську грамоту, котрі, якщо дати їм у руки звичайний часослов, не розібрали б ні аза в ньому, а показувати на ганьбу свої зуби — є уміння. Їм усе, що не розкажеш — смішки»)*
- *У яких умовах раніше жили мешканці села? («...Хутір, найбідніший хутір! Хаток з десять не пообмазуваних, не вкритих стирчало то там, то там серед поля. Ані тину, ані повітки добрячої, де б поставити худобу чи воза. Це ж ще багатії так жили, а подивилися б на нашу братію, на голоту: викопана в землі яма — от вам і хата! Тільки по диму й можна було дізнатися...»)*
- *Чим пояснити злиденні умови існування селян? («...Тому що тоді козакував майже кожен і набирав у чужих землях чимало добра, а здебільшого тому, що не було потреби обзаводитися доброю хатою. Якого народу тоді не вешталосся по всіх усядах: кримці, ляхи, литвинство! Траплялося, що й свої найдуть купами і обдирають своїх-таки»)*
- *Через що привернув увагу селян один чоловік? («...З'являвся часто чоловік, або краще — диявол у людській подобі. Звідки він, чого приходив, ніхто не знав. Гуляє, пиячить і враз пропаде, як у воду, і слуху немає, там, зирк — знову мов з неба упав, вештається по вулицях у селі»)*

- Як Басаврюк обдаровував дівчат? («...Надарує стрічок, серезок, намиста — дівати нікуди! Щоправда, красні дівчата трохи задумувалися, беручи подарунок: бог знає, може, справді перейшли вони через нечисті руки»)
- Чому люди побоювалися бісівського чоловіка? («...Кожного візьме страх, як нахмурить він було свої щетинисті брови і кине спідлоба такий погляд, що, здається, забіг би бог знає куди; а візьмеш, то на другу ніч і чимчикує в гості який-небудь приятель з болота, з рогами на голові, і давай душити за шию, коли на шії намисто, кусати за палець, коли на ньому перстень, чи тягти за косу, коли в неї вплетена стрічка»)
- Що відбувалося з подарунками Басаврюка, які отримували дівчата? («Та от лихо — і здихатися не можна: кинеш у воду — пливе чортячий перстень чи намисто поверх води, і до тебе ж у руки»)
- З приводу чого виникали непорозуміння між ієреєм Афанасієм і Басаврюком? («Помітивши, що Басаврюк навіть у Великодню Неділю не буває у церкві, надумав був покарати його, накласти церковне покаяння»)
- Чому «нечиста сила» виявилася вищою за духовну? («Слухай, пан-отче! Гримнув він йому у відповідь: «Знай краще свої справи, ніж втручатися в чужі, якщо не хочеш, щоб козяча горлянка твоя була заліплена гарячою кутею. Що робити з окаянним? Отець Афанасій оголосив тільки, що кожного, хто буде водитися з Басаврюком, буде вважати за католика, ворога Христової церкви і всього людського роду»)
- Яким хотіли бачити дівчата наймита Петра Безрідного? («...Коли б одягли його в новий жупан, підперезати червоним поясом, надіти на голову шапку з чорного смушку з гарним синім верхом, почепити збоку турецьку шаблю, дати в одну руку малахай, а в другу люльку в лепській оправі, то заткнув би він за пояс усіх парубків тодішніх»)
- Чим Пидорка приваблювала багатьох хлопців? («...Повненькі щоки в козачки були свіжі й яскраві, як мак найніжнішої рожевої барви... брови, мов чорні шнурочки, що їх купують тепер для хрестиків та дукачів дівчата наші у москалів... ротик, на який дивлячись облизувалася тодішня молодь, мовби на те й створений був, щоб виводити солов'їні пісні, що волосся її, чорне, як крило ворона, і м'яке, як молодий льон, падало дрібними кучерями»)

- Як зреагував Корж, побачивши, як цілувалися його наймит і дочка? Хто перешкодив покаранню Петруся? (*«Отямившись, зняв він з стіни дідівський нагай і вже хотів був покропити ним спину бідного Петра, як де не взявся шестилітній Пидорчин брат, Івась, прибіг і злякано схопив рученятами його за ноги, закричавши: «Тату, тату! Не бий Петруся!»*)
- Яким чином Пидора сприймала своє майбутнє одруження з «ляхом, обшитим золотом»? (*«Не один рушник облила гіркими сльозами. Тоскно мені. Тяжко на серці. І рідний батько — ворог мені: силує йти за нелюбого ляха. ...Не буде музик на нашому весіллі; будуть дяки співати, замість кобз та сопілок. Не піду я танцювати з нареченим своїм; понесуть мене. Темна, темна моя буде хата! З кленового дерева, і, замість димаря, хрест стоятиме на дашку!»*)
- Що вирішив зробити Петро, аби віднайти гроші на весілля з Пидорою? (*«...Думав нещасний, йти в Крим та Туреччину, навоювати золота і з добром приїхати до тебе, моя красуня»*)
- Чому наймит пов'язав свою долю з «нечистою силою»?
- Як очікував Петрусь часу зустрічі з Басаврюком? Про що це свідчить? (*«...Кури так не дожидають тієї години, коли молодиця винесе їм зерна, як ждав Петрусь вечора. Тільки й знав, що дивився, чи не довшає тінь від дерева, чи не рум'яниться, сідаючи, сонечко, і що далі, то нетерпеливе. Як же й довго! Мабуть, день божий загубив десь кінець свій»*)
- Що необхідно було зробити наймиту, перебуваючи вночі біля трьох пагорків? (*«Бачиш ти, он стоять перед тобою три пагорки. Багато буде на них квітів різних; та, борони тебе нетутешня сила, зірвати хоч одну. Але тільки зацвіте папороть, хапай її і не озирайся, що б тобі позаду не причулося»*)
- Яке нічне диво вразило Петруся? (*«Зирк — червоніє маленька квіткова брунька і, неначе жива, рухається. Справді, дивно! Рухається і дедалі більшає, більшає і червоніє, як жар. Спалахнула зірочка, щось тихо затріщало, і квітка розгорнулася перед його очима, мов полум'я, осяявши й інші навколо себе»*)
- Як зреагувала природа на те, коли наймит зірвав квітку папороті? (*«Та от почувся свист, від якого похололо в Петра всередині, і здалося йому, неначе трава зашуміла, квіти почали між собою розмовляти голоском тоненьким, мов срібні дзвіночки; дерева заgrimіли силучою лайкою...»*)

- За яких обставин герой мав можливість віднайти місце схову золота? («Петро підкинув, і, що за чудо? Квітка не впала прямо, але довго здавалася вогняною кулькою посеред темряви і, неначе човен, плавала у повітрі; нарешті, потихеньку почала спускатися нижче і впала так далеко, що ледве помітна була зірочка, не більше за макове зернятко. «Копай тут, Петре. Тут побачиш ти стільки золота, скільки ані тобі, ані Коржеві й не снилося»)
- Чи відчув себе щасливим Петрусь, коли було визначено місце схованого золота? Аргументуйте свої міркування.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. М. Гоголь свій твір «Вечір проти...» називає:
  - а) незвичайною подією; б) напівлегендою;
  - в) видуманою пригодою; г) *бувальщиною*.
2. Хома Григорович не любив:
  - а) бідних людей; б) будь-яких лестощів;
  - в) *переповідати одне й те ж*;
  - г) тих, хто його критикував і висміював.
3. Кому було адресовано незадоволення оповідача історії: «Плюйте ж на голову тому, хто це надрукував»?
  - а) Вчителю; б) *дяку*; в) торговцю; г) лікарю.
4. На початку «Вечорів...» М. Гоголь критикує:
  - а) ледарів і брехунів; б) людей, які не відвідують церкви;
  - в) *баришників і писак*; г) діяльність царського уряду.
5. Що означає фраза з твору «москаля везти»?
  - а) збагатитися; б) *брехати*;
  - в) втратити все, що здобуто впродовж життя;
  - г) дорікати комусь про щось.
6. Про яких історичних осіб розповідав дід малому ще Хомі Григоровичу?
  - а) І. Богуна і П. Дорошенка; б) *І. Підкову і П. Сагайдачного*;
  - в) Б. Хмельницького й І. Мазепу; г) П. Полуботка та І. Сірка.
7. Оповідач твору поважав свого діда за те, що він:
  - а) був працьовитою людиною і щирої душі;
  - б) дотримувався заповідей Бога;
  - в) поважав обдарованих людей; г) *не любив брехати*.
8. Що дарував Басаврюк дівчатам?
  - а) *різноманітні стрічки*; б) різнокольорові хустки;
  - в) парфуми; г) квіти.

9. З приводу чого отець Афанасій вирішив покарати представника «нечистої сили»? Оскільки він:
- а) не відвідував церкви;
  - б) ігнорував служителів Бога;
  - в) знущався із сільських дівчат;
  - г) агітував людей, щоб ті не ходили до храму.
10. Петро Безрідний у творі:
- а) заможний селянин;
  - б) ієрей церкви;
  - в) шинкар;
  - г) наймит козака Коржа.
11. На честь якого святого на селі було збудовано церкву?
- а) Миколи;
  - б) Пантелія;
  - в) Михайла;
  - г) Афанасія.
12. Хто призупинив розправу Коржа над Петрусем?
- а) Івась;
  - б) Басаврюк;
  - в) отець Афанасій;
  - г) козаки.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Порівняйте роль «нечистої сили» у творах В. Короліва-Старого і М. Гоголя. Відповідь узагальніть.
2. Поміркуйте, чи можна вважати «Вечір проти Івана Купала» М. Гоголя казкою? Наведіть переконливі аргументи.
3. Уміння цікаво вести оповідь Хома Григорович успадкував від:
  - а) бабусі;
  - б) тітки, яка мала талант у складанні поетичних творів;
  - в) неписьменного батька;
  - г) діда — цікавого співрозмовника.

Картка № 2

1. Як ви ставитеся до автора бувальщини? Чи можна вважати події, викладені у творі, реальними? Свої міркування вмотивуйте.
2. Від чого застерігає письменник людей на прикладі змісту оповідання? Чи варто дослухатися до його порад?
3. Фраза «провозити попа в решеті» у творі означає:
  - а) дорікати комусь;
  - б) лихословити;
  - в) збрехати на сповіді;
  - г) ігнорувати служителів церкви.

Картка № 3

1. Про що свідчить, на ваш погляд, прагнення героїв твору дотримуватися усталених звичаїв і обрядів, обов'язкове відвідування церкви? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Чим пояснити те, що люди, намагаючись захистити себе від «нечистої сили», хрестилися і зверталися до Бога? Наведіть переконливі аргументи.
3. Басаврюк у творі — це:
  - а) ім'я діда оповідача;
  - б) бісівський чоловік;
  - в) козак з Диканьки;
  - г) найбідніший селянин.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Охарактеризувати головних героїв оповідання (скласти план, дібрати цитати), написати міні-твір «Нечиста сила» у сучасному житті».

Урок № 34

М. ГОГОЛЬ. «ВЕЧІР ПРОТИ ІВАНА КУПАЛА».

ЗВ'ЯЗОК З «НЕЧИСТОЮ СИЛОЮ»

ЯК МЕТАФОРА ЗЛОДІЯННЯ

Мета: продовжити опрацьовувати ідейний зміст програмового твору М. Гоголя, розкрити його зв'язок з етичними уявленнями українського народу; розвивати логічне й абстрактне мислення, пам'ять, уміння грамотно висловлювати власні думки й судження, порівнювати, робити відповідний коментар; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати повагу до народних традицій українців, переконання, що чистота душі, остереження гріха — божий і людський заповіти.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет М. Гоголя, бібліотечка його творів, ілюстрації до народного свята Івана Купала, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Заслуховування міні-творів з теми «Нечиста сила в сучасному житті». Коментар, обговорення змісту творчих робіт школярів.

III. Актуалізація опорних знань

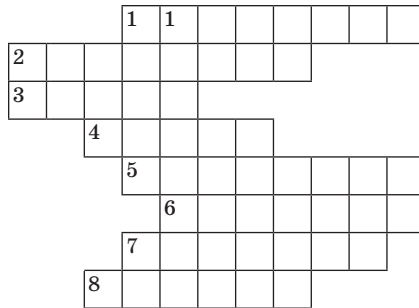
1. Літературна вікторина «Сторінками твору

М. Гоголя “Вечір проти Івана Купала”»

Завдання. Клас поділяється на дві команди, по п'ять представників з кожної біля дошки розгадують упродовж 10 хв крос-

врд. Виграє та, яка у визначений час впорається із завданням, надавши правильні відповіді.

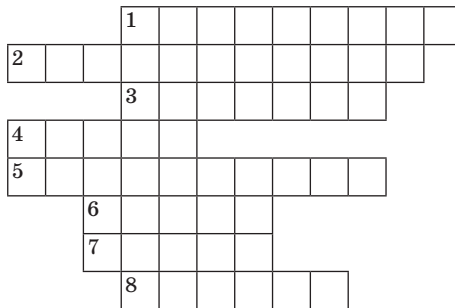
Кросворд для команди I

По вертикалі: 1. Ім'я ієрея церкви святого Пантелея (*Афанасій*)

По горизонталі: 1. Попередня назва твору «Вечір проти Івана Купала» («*Басаврюк*») 2. Художній засіб, використаний у фразі з бувальщини: «Веретено хурчало, а ми, діти, зібравшись до купи, слухали діда...». (*Метафора*) 3. Тварина, на яку відьма перетворилася. (*Кішка*) 4. Улюблене місце збору мешканців села. (*Шинок*) 5. Рослина, що розцвітає на Івана Купала. (*Папороть*) 6. Музичний інструмент, який можна було почути на весілля Петруся і Пидьори. (*Сопілка*) 7. Історична особа, що згадується у творі. (*Підкова*) 8. Соціальний стан Петруся, на початку бувальщини. (*Наймт*)

Кросворд для команди II

По вертикалі: 1. Бісівський чоловік. (*Басаврюк*)

По горизонталі: 1. Прізвище Петруся. (*Безрідний*) 2. Історична особа, що згадується у творі. (*Сагайдачний*) 3. Один із подарунків бісівського чоловіка дівчатам. (*Стрічки*) 4. Предмет, за допомогою якого Корж намагався покарати Петруся. (*Нагай*) 5. Жанр «Вечора проти...». (*Оповідання*) 6. Куди зібрався вирушити коханий Пидьорки, аби заробити грошей. (*До Криму*) 7. Організована в життєво правдоподібну картину система подій за участю певних персонажів. (*Сюжет*) 8. Предмет, який визначив місце — схованку скарбу. (*Квітка*)

2. Рубрика «Вислови власне судження». Робота в малих групах

Учням пропонується здійснити міні-коментар міркувань М. Голя:

- «Хто після моєї смерті виросте вище духом, аніж коли був при житті моему, той покаже, що він справді любить мене та був моїм другом, і цим тільки зведе мені пам'ятника».
- «Заглиблюйся в самого себе й досліджуй душу свою, бо там закони усього й усьому. Знайди лише ключ до своєї власної душі, коли ж знайдеш, тоді тим самим ключем одімкнеш душі усіх».
- «Кожному тепер здається, що він міг би зробити багато добра на місці і посаді іншого, а тільки не можна зробити це на своїй. Це є корінь усякого зла».
- «Тяжко буде покараний той, хто дістав від Бога талант і закопав його в землю, а немає людини, яка б не дістала якогонебудь таланту».
- «Хто женеться за радістю, той раніше за всіх зловить нудьгу. Радість не дається нам дарма, вона дається нам у нагороду, вона входить до нас в душу тільки тоді, коли душа задоволена собою, коли вона сама почуває, що зробила добре і корисне — радість у праці».
- «Визволити людину від злиднів, голоду, холоду і смерті, звичайно, є добре діло, але визволити від хвороби, смерті її душу є далеко більше».
- «Бог дав мені багату природу. Він також заклав мені в душу од народження мого декілька гарних сторін, але кращою з них, за яку не знаю, як дякувати йому, було бажання стати кращим».
- «Ми всі так давно й чудно створені, що не маємо самі в собі ніякої сили, але як тільки підемо на допомогу іншим, сила раптом у нас з'являється сама собою. Так велику увагу в нашому житті має слово «інший» і любов до іншого. Егоїстів не було б зовсім, коли б вони були розважливіші й зрозуміли, що стоять тільки на нижчому ступені свого егоїзму і що тільки з того часу, як людина перестане думати про себе, з того тільки часу вона починає думати справді про себе».

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

М. Гоголь прагнув подати образ українського народу таким, як він його бачив: зі звичаями, обрядами, віруваннями, святами, світом фантазії, поєднаним із реалією.

В. Шевчук

*Кожен — коваль своєї долі
Апшій*

1. Вступне слово вчителя

М. Гоголь намагався не просто захопитися екзотикою, посмішити, розчулити публіку чи настрашити розповідями про чортів, упирів, русалок, відьом, чаклунів (переважно з такими настановами бралися за українські теми його попередники). Микола Васильович поставив перед собою значно серйознішу мету, яку далеко не всі й не одразу зрозуміли, — художньо осягнути й відкрити читачам суть української національної душі, самої людської природи, корені добра і зла. Через те у «Вечорах проти...» звичне переплітається із незвичним, дійсність — зі сновидіннями й міфами. Такі невидимі глибини людського й національного духу, напевно, інакше й не розкриєш. Український світ М. Гоголя — світлий, сонячний, енергійний, злитий з чудовою природою, безоглядний, веселий у radoцax і святкових розвагах, пристрасний, ніжний, відданий, дещо наївний у стосунках, сміливий і непримирений — у боротьбі з темрявою. Зло — містичне і людське — письменник представляє, за народною традицією, в образах чортів та іншої нечисті.

2. Зв'язок оповідання з фольклором, етичними уявленнями українського народу

2.1. Бесіда за питаннями:

- Як ви розумієте поняття «фольклор»? З якою метою письменники використовують його елементи у творах художньої літератури?
- Що свідчить про обізнаність М. Гоголя в українському фольклорі?
- Якою вважає митець «нечисту силу»?
- Для чого у «Вечорах проти...» Микола Васильович, з одного боку, протиставляє її людям, а з іншого — намагається показати її негативний і пагубний вплив на суспільство?
- Як ви вважаєте, елементи казки додають твору романтичності? Наведіть переконливі аргументи.
- Вмотивуйте, чи можна ототожнити поняття «нечиста сила» і «зłodіяння»?
- Через що зло сильніше за духовне, святе?
- У чому полягає доречність застосування у творі звичаїв і обрядів українського народу? Яким чином це допомагає відтворити реалії життя тогочасного суспільства?

2.2. Пошукова робота у парах.

2.2.1. Елементи казки у творі.

- «Кинеш у воду — пливе чортячий перстень чи намисто поверх води, і до тебе ж у руки».
- «...Квіти почали між собою розмовляти голоском тоненьким, мов срібні дзвіночки; дерева заgrimіли сипучою лайкою...»
- «Спалахнула зірочка, щось тихо затріщало, і квітка розгорнулася перед його очима, мов полум'я, осяявши й інші навколо себе».
- «Великий чорний собака вибіг назустріч і, виючи обернувся на кішку, кинувся у вічі їй».
- «Зирк, замість кішки, баба з обличчям зморщеним, як печене яблуко, вся зігнута в дугу, ніс з підборіддям, мов щипці, якими луцять горіхи». «Іскри посипалися у неї з рота, піна з'явилася на губах».
- «Відьма тупнула ногою: синє полум'я вихопилося з землі; середина її вся освітилася і стала неначе з кришталю вимита і все, що було під землею, стало видно, як на долоні». «Відьма, вчепившись руками в обезглавлений труп, як вовк пила з нього кров...»
- «Простирано злетіло... Івасю! Закричала Пидорка і кинулася до нього, та привид увесь, з ніг до голови, вкрився кров'ю і освітив усю хату червоним світлом».
- «...Баран (*смажений*) підвів голову, блудячі очі його ожили і засвітилися... чорні щетинисті вуси значуще заморгали на присутніх».
- «...Сам церковний староста, що любив часом побалакати вічна-віч з дідівською чаркою, не встиг ще й двох разів дістати дна, як бачить, що чарка кланяється йому в пояс».
- «А тут з жінкою його теж диво: тільки що почала вона замішувати тісто у величезній діжі, як діжа враз вистригнула: «Стій, стій!». Де там! Узявшись в боки, гордовито пішла навприсядки по всій хаті...»

2.2.2. Прислів'я, приказки, крилаті висловлювання.

- Провозити попа в решеті.
- Жінці легше поцілуватися з чортом, не в гнів кажучи, ніж назвати когось красунею.
- Темно, хоч в око стрель.
- Від чорта не буде добра.
- Зник, як у воду впав.
- Щука хвостом лід розбила.
- Потрібна, як горішний сніг.

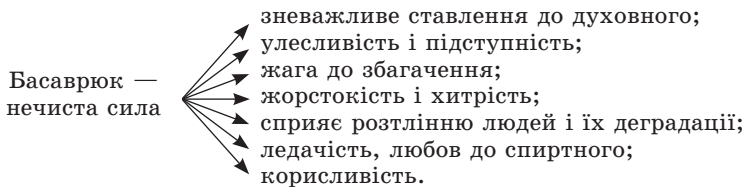
3. Характеристика образів твору

3.1. Басаврюк.

3.1.1. Цитатна характеристика:

- «...Диявол у людській подобі... Гуляє, пиячить і враз пропаде, як у воду, і слуху немає. Там, зирк — знову мов з неба упав, вештається по вулицях у селі».
- «...Як вода... причепиться було до красних дівчат: надарує стрічок, серезок, намиста — дівати нікуди».
- «Басаврюк, так звали того бісівського чоловіка».
- «...Кожного візьме страх, як нахмуриться він було свої щетинисті брови і кине спідлоба такий погляд, що, здається, забіг би бог знає куди».
- «Басаврюк навіть у Великодню Неділю не буває в церкві».
- «Басаврюк! У! Яка пика! Волосся — щетина, очі — як у вола!»
- «На пні з'явився Басаврюк, що сидів увесь синій, як мрець».

3.1.2. Скласти інформаційне ґроно щодо образу бісівського чоловіка.

3.1.3. «Круглий стіл»: хто такий Басаврюк?

- Коли вперше читач знайомиться на сторінках твору з «бісівським чоловіком»? Чому його так називав народ?
- Як він ставився до сільських дівчат? Чим пояснити його прагнення наділяти їх подарунками?
- Де найчастіше полюбляв перебувати Басаврюк? Чому?
- За яких обставин він вирішив допомогти Петрусю? Чи щирим було це його рішення? Відповідь обґрунтуйте.
- Яким чином і для чого нечестивець лякав людей і посміювався над ними?
- Чому мешканці села, отець Афанасій не могли впоратися із Басаврюком?
- Про що свідчить закінчення твору? Чи можна вважати Басаврюка за такого, який і досі продовжує хибну справу — здійснювати злочин руками людей, заволодівши їх душами?
- Як сам М. Гоголь ставиться до цього героя оповідання?

3.2. Петрусь Безрідний.

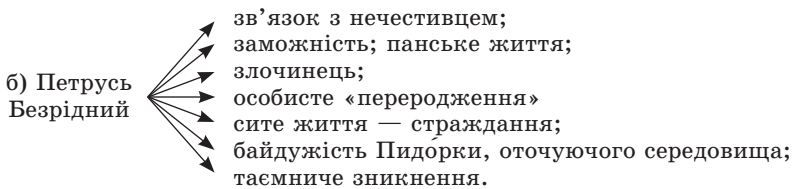
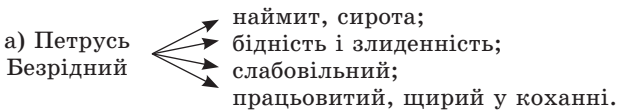
3.2.1. Цитатна характеристика.

- «...Наймит, якого люди звали Петром Безрідним; може, тому, що ніхто не пам'ятав його батька й матері. Церковний староста казав, що вони на другий же рік померли від чуми; та тітка мого діда... казала, що батько його й тепер на Запоріжжі, був у полоні в турків..., переодягшись євнухом, утік»
- «...Бідний Петрусь тільки й мав, що сіру свитку, у якій було більше дірок, ніж у якого жида в кишені золотих».
- Корж за поцілунок героя Пидорці: «Якщо ти мені коли-небудь опинишся у хаті, або хоч тільки під вікнами... то пропадуть чорні вуси, та й оселедець твій, от уже його два рази можна обмотати навколо вуха».
- Пидорка — Івасю про Петруся: «...любила б його карі очі, цілувала б його біле личко, та не велить доля моя».
- «А я думав, нещасний, іти в Крим та Туреччину, навоювати золота і з добром приїхати до тебе, моя красуня».
- «Дияволе! — закричав Петро.— Давай його, на все готовий!»
- «...Кури так не дожидають тієї години, коли молодиця винесе їм зерна, як ждав Петрусь вечора... З серцем, яке мало не вискакувало з грудей, зібрався він у дорогу...»
- «Очі його запалали... розум помутився... як божевільний, ухопився він за ніж, і безневинна кров бризнула йому межі очі».
- «Прокинувшись на третій день, довго оглядав він кутки своєї хати; та даремно намагався що-небудь згадати: пам'ять його була, як кишеня старого скнари, у якого копійки не видуриш. ...Дивиться, два мішки з золотом. ...Та як здобув він його, цього ніяк не міг зрозуміти»
- Корж — про Петруся: «Сякий-такий Петрусь, немазаний! Та хіба я не любив його? Та чи не був він у мене, як син рідний?»
- «Він не міг навіть згадати обличчя Івася, так обморочило кляте чортовиння!»
- «Почали жити Пидорка з Петрусем, мов пан з панею. Всього доволі, усе сяє... Одначе ж добрі люди хитали злегка головами, дивлячись на життя їх. «Від чорта не буде добра».
- «...Не минуло й місяця, Петруся ніхто пізнати не міг. Чому, що з ним сталося, бог знає. Сидить на одному місті, і хоч би слово з ким. Усе думає і неначе хоче щось пригадати. Коли Пидорці пощастить змусити поговорити про що-небудь, неначе й забудеться, і почне розмову, і розвеселиться навіть, та ненароком гляне на мішки — «стривай, стривай, забув!» — кричить, і знову задумається, і знову силкується щось згадати»

- «Неначе прикутий, сидить посеред хати, поставивши біля ніг мішки свої. Здичавів, заріс волоссям; став страшний, і все думає про одно, все силується згадати щось, і сердиться, і злиться, що не може згадати. Часто дико підводиться з свого місця, поводить руками, втуплює в щось очі свої, неначе хоче затримати його; губи ворухаться, мов хочуть промовити якесь давно забуте слово — і нерухомо зупиняються... Лють охоплює його, як навіжений, гризе й кусає собі руки і з досади рве пасмами волосся, поки, стихнувши, не впаде, неначе в забутті; а потім знову починає пригадувати і знову лють, і знову мука... Що за напасть божа?»
- «Уся хата повна диму, і посередині тільки, де стояв Петрусь, купа попелу, з якої де-не-де підіймалося ще пара».

3.2.2. Скласти інформаційне гроно щодо образу Петруся Безрідного.

Примітка: а) — герой на початку твору; б) зв'язок з Басаврюком.

3.2.3. Опитування «Я — тобі, а ти — мені».

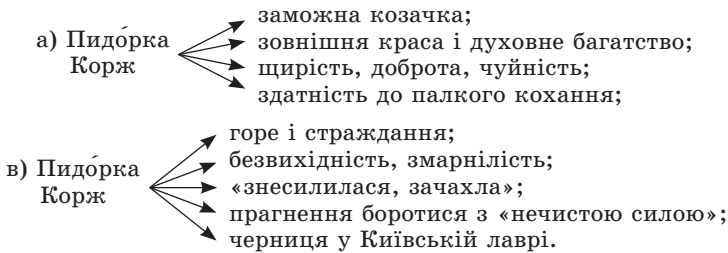
- Що дізнався читач про походження і соціальне становище Петруся?
- За яких обставин наймит вимушений залишити службу в Терентія Коржа?
- Як сталося так, що Петрусь зустрівся з Басаврюком?
- Що спонукало парубка погодитися на пропозицію «бісівського чоловіка»?
- Як ви ставитеся до злочину героя? Чи варто його за це покарати?
- Чому, отримавши золото, дружину, Петрусь не вважає себе щасливим, а нудиться світом?
- Яких змін зазнав герой у внутрішньому стані і зовнішності після укладання «угоди» з Басаврюком?
- Куди, на ваш погляд, зникає Петрусь наприкінці твору?
- Чи можемо ми звинуватити героя у його злочинних діях? Наведіть переконливі аргументи.

3.3. Пидорка Корж.

3.3.1. Цитатна характеристика героїні.

- «Повненькі щоки в козачки були свіжі й яскраві, як мак найніжнішої рожевої барви... що брови, мов чорні шнурочки... що ротик, на який дивлячись облизувалася тодішня молодь; що волосся її, чорне, як крило ворона, м'яке, як молодий льон, падало дрібними кучерями на шитий золотом кунтуш».
- «Але колишньої Пидорки вже пізнати не можна було. Ані рум'янцю, ані косметики, знесилася, зачахла, виплакала ясні очі».
- «Пидорка дала обітницю йти на прощу; збрала, що залишилося після батька, і через кілька днів її справді вже не було в селі. Куди пішла вона, ніхто не міг сказати. Послужливі бабусі відправили, було, її вже туди, куди й Петро подався; та якось козак, приїхавши з Києва, розповів, що бачив у лаврі чорницю, всю висохлу, як скелет, яка безперестанку молилася, і в якій земляки, за всіма прикметами, впізнали Пидорку; що ніхто не чув від неї жодного слова, а прийшла вона пішки і принесла оправу до ікони божої матері, оздоблену такими яскравими самоцвітами, що всі зажмурювалися, на неї дивлячись».

3.3.2. Інформаційне ґроно щодо характеристики образу Пидорки.

Примітка: а) — доля героя до одруження; б) подружнє життя.

3.3.3. Опитування «Що я знаю про Пидорку Корж?»

- З яким захопленням М. Гоголь зображує свою героїню твору, розповідаючи про її красу і привабливість?
- Чому для Пидорки є цінністю не гроші, а щирість почуттів коханого?
- Як дівчина сприймає бажання батька покарати Петруся і видати її заміж за багатого ляха?
- Яких страждань зазнала героїня, живучи разом із Петрусем? Що вона робила для того, аби бути з ним щасливою?
- Чому життя з коханим для неї стало нестерпним?

- Що змусило героїню залишити село і вирушити до Києва?
- Як ви вважаєте, через що Пидорка вирішила присвятити своє подальше життя службі в лаврі?

3.3.4. «Мікрофон»: які співчуття ви висловили б Пидорці, зустрівшись із нею? Що ви їй порадили б?

4. Робота із текстом твору, продовження опрацювання його змісту. Бесіда за питаннями

- Що було запропоновано «нечистою силою» Петрусеві, аби той мав можливість отримати скарб? (*«“Ні, не бачити тобі золота, поки не дістанеш крові людської!” — сказала відьма і підвела до нього дитя, років шести, накрите білим простиралом, показуючи знаком, щоб він одрубав йому голову»*) Як герой сприйняв цю пропозицію? (*«Остовнів Петро. Хіба жарти, відрізати ні за що, ні про що людині голову, та ще безневинній дитині!»*)
- Чому наймит, вагаючись, погодився на здійснення злочину? (*«А що ти обіцяє за дівчину? Гримнув Басаврюк і ніби кулю всадив йому в спину»*)
- Що сталося з Петрусем, коли він відрізав голову Івасеві? (*«Голова його пішла обертом! Зібравши всі сили, кинувся він тікати. Все освітилося перед ним червоним світлом. Дерева усі в крові, здавалося, горіли й стогнали. Небо, розжарившись, тремтіло... Вогняні плями, як блискавки, кружляли у нього перед очима. Вибившись із сили, вбіг він у свою хату і, як сніп, повалився на землю. Мертвий сон охопив його»*)
- У зв'язку з чим змінилося ставлення Коржа до свого наймита? (*«Побачив Корж мішки і — розніжився: “Сякий-такий Петрусь, немазаний! Та хіба я не любив його? Та чи не був він у мене, як син рідний?”»*)
- Який вигляд мали дівчата та парубки на весіллі? Як цей опис характеризує культуру народу? (*«Як дівчата у пишному головному уборі з жовтих, синіх та рожевих стрічок, поверх яких нав'язувався золотий галун, у тонких сорочках, вишитих по всьому шву червоним шовком і винизаних дрібними срібними квіточками, у сап'янових чоботях на високих залізних підковах... Як молодиці з корабличком на голові, верх якого зроблений був увесь із суто золотої парчі, з невеликим вирізом на потилиці, з якого визирав золотий очіпок, з двома висунутими, один вперед, другий назад, ріжками з найдрібнішого чорного смушку; у синіх, з кращою полутабенку з червоними клапанами кунтушах... Як парубки у високих козацьких*

шапках, у тонких сукняних свитках, попідперізувані сріблом поясами, з люльками в зубах...»))

- Що дивовижного сталося на весіллі з тіткою покійного діда оповідача? («...Була вона одягнена тоді в татарське широке вбрання, і з чаркою в руках частувала гостей. От одного і підбив лукавий хлюпнути на неї ззаду горілкою, другий, теж, видно, не промах, викресав у момент вогню, та й підпалив... полум'я спалахнуло, бідолашна тітка, перелякавшись, стала мерщій скидати з себе, при всіх, плаття... Галас, регіт, розгардіяш зчинився, як на ярмарку»)
- Як реагували мешканці села, дивлячись на щасливе подружнє життя Пидорки з Петрусем? («Від чорта не буде добра,— говорили всі в один голос.— Звідки, як не від спокусника люду православного, прийшло до нього багатство? Де йому було взяти таку купу золота?»)
- Чому, на ваш погляд, після одруження Петруся на Пидорці Басаврюк зник, «як у воду впав»?
- Для чого Пидорка зверталася до ворожбитів?
- Чим пояснити зміни в образі життя Петра після того, як він пов'язав свою долю з «нечистою силою»?
- Чому ворожка не змогла виконати ритуал «лікування» Петра?
- Що трапилося з Безрідним після відвідування його привидом?
- Де побачив козак Пидорку, яка залишила село?
- Яку новину дізналися люди про Басаврюка? Як вони ставилися до його появи? («...Сатана, що прибрав людської подобу для того, щоб відкопувати скарби: а через те, що скарби не даються нечистим рукам, так от він і приманює собі молодців»)
- З приводу чого шинок на опішнянській дорозі залишився покинутим і нелюдям?
- Як Басаврюк намагався пошуткувати з людьми?
- Про що свідчить закінчення твору?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Що вирішує зробити Петро задля того, аби одружитися на Пидорці?
  - а) Сльозно просити Коржа, щоб той дав згоду на весілля;
  - б) викрасти красуню в батька;
  - в) на війні здобути золота і з ним приїхати до своєї красуні;
  - г) звернутися по допомогу до отця Афанасія.

2. Народне свято, під час якого домовились зустрітись Петрусь і Басаврюк:
  - а) *Івана Купала*; б) Різдво; в) Покрова; г) Благовіщення.
3. Через що знайшли порозуміння наймит і нечестивець?
  - а) *Золото*; б) дороге вбрання; в) багатий маєток;
  - г) скриню смарагдів.
4. З яким завданням необхідно було впоратись Петрусю вночі біля трьох пагорків?
  - а) Порахувати зірки на небі;
  - б) запалити вогнище і приготувати для Басаврюка вечерю;
  - в) *зірвати квітку папороті*;
  - г) нарвати вовчих ягід.
5. Місце, де наймит за велінням «нечистої сили» віднайшов скарб:
  - а) у себе на вгороді; б) під великим дубом на роздоріжжі;
  - в) неподалік від Ведмежого яру;
  - г) *де впала палаюча квітка*.
6. Щоб вважати себе щасливим, Петрусь, догоджаючи Басаврюку, зобов'язаний був:
  - а) викрасти у Пидорки намисто; б) напитися крові людської;
  - в) вбити батька коханої; г) *згубити Івася*.
7. Обряд, який згадується у творі після отримання наймитом грошей від відьмака:
  - а) заручини; б) випікання короваю; в) сватання; г) *весілля*.
8. Яку думку висловлювали люди, дивлячись на життя Пидорки з Петрусем?
  - а) «Не довго триватиме їх щастя»;
  - б) «*Від чорта не буде добра*»;
  - в) «Продався нечистому наймит, а тепер живе щасливо»;
  - г) «Лихо не робить людей багатими».
9. Пидорка виливала чоловікові переполах, щоб:
  - а) *виявити причину його переляку*;
  - б) запобігти хворобі шлунка;
  - в) з'ясувати обставини небажання чоловіка працювати;
  - г) він не був роздратованим.
10. Про що свідчить прикмета «щука хвостом лід розбила»?
  - а) *Настання весни*; б) прогнозування поганого врожаю;
  - в) необхідність іти рибалити; г) дощове літо.
11. Пидорка звернулася до ворожки, щоб:
  - а) *вилікувати Петра*;
  - б) змусити свого чоловіка працювати на городі;
  - в) віднайти Івася; г) позбутися шкідливих звичок.

12. Після того як з хати раптово зник Петро, замість червінців у мішках було виявлено:
- а) маленькі цвяхи; б) *черепки*;
  - в) пусті пляшки з-під горілки; г) сиру землю.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чи був щасливим Петрусь, якщо б не пов'язав свою долю з Басаврюком? Стисло висловіть свої припущення, наводячи переконливі аргументи.
2. Порівняйте опис портретів Пидорки і Петруся на початку і наприкінці твору. Відповідь узагальніть.
3. Щоб отримати золото, Петро повинен був для «нечистої сили»:
  - а) віддати свою душу; б) *дістати крові людської*;
  - в) відректися від церкви; г) принести квітку щастя.

Картка № 2

1. Вмотивуйте, чи можна виправдати злочин, який вчинив Петрусь, аби бути щасливим, посилаючись на факти з твору.
2. Яким чином М. Гоголь в оповіданні намагається відтворити світогляд народу, його вірування? Відповідаючи, наведіть переконливі приклади.
3. Як склалася подальша доля Пидорки після зникнення Петра? Вона:
  - а) вирушила на пошуки чоловіка;
  - б) переїхала жити до іншого села;
  - в) вийшла заміж за багатого ляха і зажила з ним щасливо;
  - г) *присвятила своє життя служінню Богу*.

Картка № 3

1. Дослідіть, як саме автор «Вечорів проти...» у творі доводить, що «нечиста сила» — метафора злодіяння. Свої спостереження обґрунтуйте.
2. Як ви вважаєте, яким чином М. Гоголь своїм твором переконує читача в тому, що чистота душі, остереження гріха — божий і людській заповіді? Висловіть власне судження.
3. Місце на селі, яке вважалося небезпечним:
  - а) хата Петра і Пидорки;
  - б) *шинок на Опшнрянській дорозі*;
  - в) шлях до Ведмежого яру;
  - г) старий млин.

VII. Підсумок уроку

Скласти сенкан за варіантами: I — М. Гоголь, II — Басаврюк, III — Пидорка, IV — Петрусь, V — Іван, VI — Корж.

1) М. Гоголь.

Цілеспрямований, обдарований.

Творить, повчає, засуджує.

Душею і натурою наш.

Людинолюбець.

2) Басаврюк.

Хитрий, підступний, лихий.

Обдурює, лякає, зневажає.

Синій, як мрець

Нечестивець.

3) Пидорка.

Мила, привітна, турботлива.

Любить, страждає, бореться.

Краса, що раптово змарніла.

Страдниця.

4) Петро.

Бідний, люблячий, страждаючий.

Розшукує, перероджується, зникає.

Запроданець власної долі і душі.

Нещасний.

5) Івась.

Щирий, добрий, чуйний.

Вболіває, жертвує, співіснує.

Безвинне дитя.

Жертва.

6) Корж.

Самовдоволений, жадний, улесливий.

Насолоджується, збагачується.

Задовольняється.

Аби користь та прибуток.

Крез — козацький багатій.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Дібрати цікаві епізоди з життя і творчості Т. Шевченка, підготувати малюнки для картинної галереї «Герої Кобзаря очима сучасників», вміти аналізувати ідейно-художній зміст і ранні поетичні твори митця історичної тематики.

Урок № 35**Т. ШЕВЧЕНКО. ГЕНІАЛЬНИЙ ПОЕТ, МИСЛИТЕЛЬ,
ПРОРОК НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.
ВСЬ НЕПЕРЕРВНОСТІ ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ
(«ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА», «НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ
КОТЛЯРЕВСЬКОМУ», «ДУМКА»
(«НАЩО МЕНІ ЧОРНІ БРОВИ...»)**

Мета: поглибити знання школярів про біографію Т. Шевченка, з'ясувати основні віхи його творчості; проаналізувати твори митця, що є вісью неперервності історичного часу; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, вміння виразно читати поетичні твори, логічно мислити, грамотно висловлювати власні думки, раціонально використовувати навчальний час; виховувати почуття поваги до життєвого подвигу Т. Шевченка в умовах підневільного становища нації в першій половині XIX ст.; інтерес до історичного минулого рідного краю.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет і «Автопортрет» Т. Шевченка, виставка книжок митця, учнівська картинна галерея «Герої Кобзаря очима сучасників», фотоілюстрації до життєвого шляху Тараса Григоровича, портрети Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), аудіозапис «Рече та стогне Дніпр широкий».

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

У музичному супроводі звучить мелодія «Рече та стогне Дніпр широкий». Учні-екскурсоводи проводять міні-подорож картинною галереєю «Герої Кобзаря очима сучасників». Акцентується увага на значимості та спрямованості цих художніх творів мистецтва.

III. Актуалізація опорних знань**1. Вікторина «Всім нам знайомий Т. Шевченко»**

Завдання: упродовж 6 хв надати письмово відповіді на запитання:

1. Село, яке письменник вважав своєю батьківщиною. (*Моринці*)
  2. Соціальний стан Тараса у дитячі роки. (*Кріпак*)
  3. Професія батька майбутнього письменника. (*Стельмах*)
  4. Здібність поета у дитинстві. (*Малювання*)
  5. Ім'я художника і написаний ним портрет, який розіграли в лотерею, щоб визволити Т. Шевченка з кріпацтва. (*Художник К. Брюллов написав портрет В. Жуковського*)
  6. Сума викупу Тараса з кріпацтва. (*2500 руб.*)
  7. Рік і місто видання «Кобзаря». (*1840 р., Петербург*)
  8. Заклад, у якому навчався Тарас Григорович, отримавши «вільну». (*Академія мистецтв*)
  9. Де побував Т. Шевченко разом із науковою експедицією як художник? (*На Аральському морі*)
  10. Хто з родини Шевченків мав ім'я Катерина? (*Старша сестра Тараса*)
  11. Відома поезія митця про безрадісне сирітське дитинство. (*«Мені тринадцятий минало»*)
  12. Місце перепоховання Т. Шевченка. (*Канів, Чернеча гора*)
- Примітка.** За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Доведіть або спростуйте думку

- «Твори Т. Шевченка ніколи не бувають прочитані до кінця».
- «Видатний Кобзар силою свого поетичного слова намагався пробити мури людської байдужості, панської обмеженості».
- «Для Т. Шевченка головним є любов і слава серед співвітчизників»

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

Щедро тебе, Тарасу Григоровичу, обдарував Бог: ти і поет, і живописець, і скульптор та ще, виявляється і актор...

Шкода, голубе мій, одного: що не обдарував він Тебе щастям
А. Маєвський.

Він був сином мужика і став володарем в царстві Духа.
І. Франко

1. Вступне слово вчителя

Сьогодні ми вирушаємо в подорож шляхами славетного сина України — Тараса Григоровича Шевченка. Кожний із нас має право знати, як склалася прижиттєва й посмертна доля Кобзаря, як він працював, з ким дружив, а кого ненавидів, яким

був у побуті та особистому житті, які його погляди, переконання і смаки-вподобання. Доля переслідувала видатного митця в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу...

Про одного з найбільших велетнів світової історії і поведемо зараз мову.

Слово надається нашим екскурсоводам.

2. Тарас Григорович Шевченко (09.03.1814–10.03.1861).

Творче життя Кобзаря

Екскурсовод № 1. Дитинство. Важка наука

У селі Моринцях на Київщині в убогій кріпосницькій сім'ї Григорія Шевченка 9 березня (25 лютого ст. ст.) 1814 року народився хлопчик Тарас, майбутній великий народний поет. Коли він був ще зовсім малий, батьки його переселились у село Кирилівку (нині Шевченкове).

У тяжких злиднях кріпацького життя минало дитинство Тараса.

З малих років у хлопця виявився гострий, допитливий розум. Дуже захоплювали малого Тараса дідові оповідання про героїчне повстання народних мас проти польської шляхти в 1768 році. Образи ватажків Коліївщини — Залізняка й Гонти — глибоко врізались у дитячу пам'ять.

Хлопець підріс, і батько віддав його в науку до дячка. Важкою була ця наука, але малий Тарас успішно подолав її, переносючи разом з тим мужньо всі суворі кари і знущання деспота-дяка.

Коли Тарасові було 9 років, померла його мати.

Залишившись із малими дітьми, батько одружився з удовою, яка мала своїх троє дітей, і життя в сім'ї стало ще тяжчим.

В 11 років залишився Тарас круглим сиротою.

Після батькової смерті почалося поневіряння хлопця по чужих людях. Побувши короткий час пастухом у дяка Павла, пішов Тарас до дячка Боярського за «школяра-попихача», тобто наймита. Тут він рубав дрова, носив воду школярам, а пізніше став ходити читати Псалтир над покійниками. Постійно п'яний дячок знущався зі школярів взагалі й з малого Тараса зокрема. Довго терпів його приниження хлопець, аби тільки вчитися й малювати (у нього в цей час уже прокинулася любов до малювання. У вірші «А. О. Козачковському» згадував поет, як він мережив книжечки, списував твори Сковороди, колядки й виспівував їх.

Нарешті хлопець утік від жорстокого вчителя. Пристрасно бажаючи навчитися малювати, він знову шукав учителів. Побувши три дні в Лисинці у диякона-маляра, який примушував його лише

носити воду й розтирати фарби, хлопець пішов у село Тарасівку до відомого в околиці дядька-маляра. Але й тут на нього чекала невдача. Маляр, як розповідає Шевченко в автобіографії, «посмотрел внимательно на левую ладонь бродяги, отказал ему наотрез, не находя в нем таланта не только к малярству или к шевству, ниже к бондарству».

Повернувся Тарас у Кирилівку і став пасти громадську череду, не залишивши, однак, своїх мрій про малювання. Коли йому було 14–15 років, він знайшов одного маляра в селі Хлипівці, який погоджувався взяти його в науку, але зажадав на це дозволу від поміщика. А коли Шевченко звернувся до управителя панських маєтків, той, замість дозволу, послав його на панську кухню кухарчуком.

Експурсовод № 2. У пана

Незабаром кухарчука зробили козачком, тобто слугою молодого пана Енгельгардта. Нескладні були обов'язки козачка. Сиди біля дверей панської кімнати і чекай, поки пан гукне подати вогню, щоб закурити люльку, налити води тощо. Та й тут хлопця не покидала пристрасть до малювання: він крадькома змалював олівцем картини, що прикрашали панські покої.

Разом із паном Шевченко виїхав до м. Вільно. Тут з ним стала така пригода. Пан з панею поїхали на бал. Хлопець засвітив свічку і став перемальовувати портрет козака Платова, учасника Вітчизняної війни 1812 року. Він так захопився улюбленою роботою, що не чув, як пани повернулися додому.

«Пан, — розповідає Шевченко в автобіографії, — с остервением выдрал его за уши, надавал пощечин, за то, дескать, что он мог не только дом — город сжечь».

Експурсовод № 3. Наука у Ширяєва. Викип з кріпацтва

Весною 1831 року опинився Шевченко в Петербурзі, куди переїхав його пан. Наступного року, зважаючи на невідступні благання, пан віддав його в науку до «різних живописних справ цехового майстра» Ширяєва, щоб мати свого дворового маляра.

Ширяєв брав численні підряди на розмалювання панських будинків, церков, театрів. Учні його жили на горищі, їх нещадно експлуатували. Їм удавалося трохи вчитися живопису, але треба було виконувати дуже багато технічних малярських робіт. Отже, хоч перебування у Ширяєва і було для Шевченка певною наукою, та вона не задовольняла його художніх запитів.

Влітку «білими» петербурзькими ночами він став ходити до Літнього саду перемальовувати статуї. В одну з таких ночей

1835 року його зустрів земляк художник Іван Максимович Сошенко, який у цей час закінчував Академію мистецтв. Сошенко помітив у ширяєвського учня справжній художній талант і став йому допомагати. Шевченко почав ходити до художника на квартиру, вчитися у нього малювати. Саме Сошенко знайомить Тараса з О. Венеціановим, Є. Гребінкою, В. Григоровичем, К. Брюлловим, В. Жуковським.

Благородні друзі зацікавилися обдарованим юнаком і вирішили докласти зусиль, щоб визолити його з кріпацтва. Почалися переговори з паном Енгельгардтом. Він запросив за кріпака 2500 крб. Щоб роздобути цю значну суму, К. Брюллов намалював портрет В. Жуковського, який розіграли в лотерею, а на виручені гроші викупили Шевченка. Це сталося 22 квітня 1838 року.

Екскурсовод № 4. В Академії мистецтв. Перші твори

Вийшовши на волю, Шевченко вступив в Академію мистецтв і скоро став улюбленим учнем К. Брюллова. Він навчається не тільки живопису, а й слухає лекції в університеті, студіює історію мистецтва, загальну історію, літературу, фізику, фізіологію, зоологію та інші науки.

У роки навчання в Академії мистецтв Тарас надзвичайно швидко росте і як художник, і як поет. Його світогляд формується під впливом тогочасної революційної думки, що йшла від Радищева і декабристів, розвивалося далі у творах Белінського і Герцена. Молодий Шевченко опановує багатий світ науки, мистецтва і поезії. Упродовж 1839–1841 рр. він одержує три срібні медалі за свої художні роботи.

Перші поетичні спроби Шевченка належать ще до часів перебування його в кріпацтві. З цих спроб збереглась і була надрукована одна балада «Причинна». Після викупу Тарас Григорович захоплено віддається поетичній творчості. З-під його пера виходять поеми «Катерина», «Іван Підкова», «Тарасова ніч» та ін. 1840 року перші його твори вийшли невеличкою книжечкою під назвою «Кобзар» (у книжці було вміщено 8 творів). У 1841 році видано було окремою книжкою поему «Гайдамаки».

У цей же час Т. Шевченко починає писати і російською мовою (поема «Слепая», драма «Микита Гайдай»), з якої 1842 року було надруковано уривок, та інші твори).

Екскурсовод № 5. Перша подорож на Україну

1843 року Т. Шевченко поїхав на Україну, де не був 14 років. Відвідав він рідну Кирилівку, був і в інших місцях на Київщині, на Чернігівщині, Полтавщині.

Поета глибоко вразило тяжке становище закріпаченого селянства. Т. Шевченко глянув тепер на життя народу не очима підлітка-кріпака, а очима дорослої освіченої людини з передовим політичним світоглядом. Побував поет і в поміщицьких садибах, і в кріпосницьких хатах.

Картини дикої сваволі й знущання панів над кріпаками ще більше розпалили в серці поета ненависть до поміщиків. Він звертається до різьної зброї сатири, яку спрямовує проти царизму і поміщиків.

Важкі враження від подорожі поета на Україну виразно відбилися у творах, написаних у той час.

На початку 1844 року Т. Шевченко виїжджає з України.

Екскурсивод № 6. У Петербурзі і знову на Україну (1845–1847)

Повернувшись до Петербурга, Т. Шевченко продовжує навчання в Академії мистецтв. У цей час він пише пристрасну революційну поему «Сон» («У всякого своя доля»).

1845 року митець закінчив Академію мистецтв і поїхав на Україну для постійної роботи.

Поет оселився у Києві, але жив тут мало. Він став працювати художником у Київській тимчасовій комісії для розбору стародавніх актів і за дорученням цієї комісії їздив по Україні, змальовував пам'ятки старовини, що збереглися в містах і селах. Побував Шевченко на Київщині, на Полтавщині, Чернігівщині, Волині, Поділлі. Це допомогло йому вивчити край і народне життя.

У своїх поетичних творах цього часу («Холодний Яр», «Єретик», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Три літа», «Заповіт» та ін.) поет висловив революційні прагнення народних мас.

У цей час у Києві гурток української молоді заснував Кирило-Мефодіївське товариство (братство). У 1846 році, перебуваючи у Києві, Шевченко зблизився з членами цього таємного політичного товариства і вступив до нього.

Весною 1847 року товариство було розгромлено. Царська жандармерія заарештувала членів товариства, і в тому числі й Шевченка, захопивши його на переправі через Дніпро, коли він повертався з Чернігова до Києва.

Екскурсивод № 7. В казематі

Заарештованого Т. Шевченка, як і інших учасників товариства, під конвоєм доставили в Петербург і посадили в каземат. Під час арешту в самого поета та в інших членів Кирило-Мефодіївського братства знайшли в рукописах його революційні твори «Сон», «Кавказ», «Єретик» та ін.

Жандарми і цар Микола I, який особисто керував слідством у справі кирило-мефодіївців, виділили з поміж арештованих Шевченка як найбільшого злочинця.

Сидячи в казематі, Т. Шевченко не зрікся своїх революційних поглядів. У віршах, написаних в ув'язненні, звучали мотиви стійкості борця і незмінної любові до батьківщини, трудящих.

Слідство закінчилось швидко. Вирок у справі Шевченка був такого змісту: «Художника Шевченка за складання бунтарських і найвищою мірою зухвалих віршів як обдарованого міцною будовою тіла віддати рядовим в Оренбурзький окремих корпус з правом вислуги, доручивши начальству мати найсуворіший нагляд, щоб від нього ні в якому разі не могло виходити обурливих і паківільних творів».

На цьому вирокі Микола I дописав власною рукою: «Під найсуворіший нагляд і з заборонаю писати й малювати».

Екскурсовод № 8. На засланні

В Оренбурзі, зустрівшись із земляками, Т. Шевченко читає їм свої революційні вірші («Сон», «Кавказ»), співає пісні. Через кілька днів поет пішки вирушає в Орську фортецю, на місце своєї солдатської служби.

Почалося важке життя рядового солдата-засланця. Суворі муштра, жорстокі знущання бездушних командирів не зламали революціонера-демократа. «Караюсь, мучуся... але не каюсь», — відповідає він тим, хто його засудив.

З великою небезпекою для себе Шевченко порушує «височайший указ» — малює й складає вірші, записуючи їх у невелику книжечку, яку носив завжди при собі «за халявою».

В Орській фортеці поет написав поеми «Княжна», «Варнак», «Москалева криниця» і низку віршів. У них звучать мотиви боротьби, ненависті до панів, відданості народові, туги за рідним краєм. Поет любив Україну «безталанну», «убогу».

Улітку 1848 року Шевченко потрапив до складу експедиції, що мала своїм завданням обслідувати Аральське море. Він як художник повинен був змалювати береги моря.

Восени 1845 року поет повернувся в Оренбург для остаточного опрацювання матеріалів експедиції. Друзі Шевченка клопотали про полегшення його долі, але тут новий удар упав на голову поета. Весною 1850 року за доносом офіцера у нього зробили трус, знайшли зошити з віршами, альбом з малюнками, цивільний одяг і знову заарештували.

Понад півроку просидів Шевченко в тюрмі, після чого його заслали в Новопетровську фортецю на березі Каспійського моря.

В останні роки заслання поет знову порушив царський наказ і створив низку повістей російською мовою («Художник», «Княгиня», «Музыкант» та ін.).

Лише 1857 року закінчилося заслання Шевченка. 2 серпня він покинув Новопетровську фортецю.

Десять років заслання підірвали фізичні сили Шевченка, але не зламали його поглядів, його сили як революціонера-борця.

Екскурсовод № 9. Після заслання. Останні роки життя

Весною 1858 року поет прибув у Петербург. Тепло й шанобливо зустріли його друзі й численні прихильники. Він зближається з російськими революціонерами-демократами, які на чолі з М. Чернишевським об'єднувались навколо журналу «Современник».

Дружба з цими найпередовішими людьми того часу зміцнила революційні погляди самого Шевченка. Твори, написані поетом після заслання, ще більше загострені проти царизму, проти поміщиків, проти релігії.

Весною 1859 року, одержавши після довгих клопотань дозвіл, Тарас Григорович поїхав на Україну. Відвідав Кирилівку, Моринці, побачився з родичами. Побував і в інших місцевостях. Боляче вразила поета картина гіркого життя покріпаченого селянства.

Їдучи на Україну, поет хотів оселитися тут, писати, працювати. Але царська влада і поміщики боялися революційного впливу на селянство і не допустили здійснення цих намірів.

В останні роки життя Шевченко хотів улаштувати своє особисте життя й одружитися. Але «земляки й землячки», за висловом поета, перешкодили цьому. Українські пани домагалися, щоб поет одружився з панночкою. Коли ж поет вибрав наречену з простого народу, наймичку, то вони розбили це одруження.

1860 року Тарас Григорович захворів. Стан його здоров'я швидко гіршав, і 10 березня (26 лютого) 1861 року він помер.

Поховали Шевченка спочатку на Смоленському кладовищі в Петербурзі, а в травні того ж 1861 року тіло його перевезли на Україну і, виконуючи його заповіт, поховали на горі під Каневом.

Мертвим повернувся Шевченко на Україну, але й могила його наганяла страх на поміщиків. Похорон поета на Україні мав революціонізуючий вплив на народні маси. Серед народу поширювалися легенди, ніби великий поет не вмер, а живий і з'явиться, коли почнеться народне повстання проти поміщиків.

Трагічним було життя Шевченка: із 47 років — 24 він провів у кріпацтві, 10 — на засланні, а решту — під наглядом жанدارмів.

3. Рання творчість Т. Шевченка (загальна характеристика)

Перші поетичні спроби письменника почались принаймні з 1837 року. Про них він писав в автобіографії: «В светлые летние ночи бегал в Летний сад рисовать. В этом саду и в то же время начал он делать этюды в стихотворном искусстве, из многочисленных попыток он впоследствии напечатал только одну балладу «Причинна».

Після викупу Шевченка охопило творче піднесення і протягом 1838–1840 рр. він пише твори: «На вічну пам'ять Котляревському», «Катерина», «Іван Підкова», «Тополя», «Перебендя», «Тарасова ніч», «Думи мої» та ін. У ранні роки були написані також «Гайдамаки», «Гамалія», «Слепая», «Тризна» та ін.

Вже в ранніх творах Шевченко виступив як народний поет, творчість якого відбиває погляди, думки й переживання народних мас і органічно зв'язана з фольклором.

Більшість ранніх творів митця мають романтичний характер. У них виводяться виняткові образи, змальовано надзвичайні події.

Романтизм Т. Шевченка революційно спрямований. Поет заперечує тогочасний кріпосницький лад і закликає боротися проти нього. Твори митця відбивають його мрії про вільне, щасливе життя трудящих. Його мрії, як і мрії інших романтиків прогресивного напрямку, випереджали життя, відображали революційні настрої передових людей.

Ранні твори поета різноманітні щодо жанрів: це ліричні вірші, балади, поеми.

Т. Шевченко був: то палким, то ніжним, виступив творцем багатьох дорогоцінних перлин ліричної поезії. Багато його віршів пішло в народ, стало народними піснями.

Уже в перший період своєї поетичної діяльності поет написав багато ліричних віршів, які мають важливе значення для розуміння його геніальної особи і цінні як високохудожні твори. У своїх спогадах російський письменник і журналіст І. Панаєв писав: «Малоросійські друзі його вже тоді говорили про нього із захопленням і казали, що Шевченко обіцяє виявити чималий поетичний талант».

Основні мотиви його лірики петербурзького періоду — туга за рідним краєм, почуття самотності, сирітства, сумні згадки про страждання покріпаченого народу, визначення завдань поезії.

4. Теорія літератури

Елегія — один із жанрів лірики медитативного (філософського), меланхолічного, почасти журливого змісту (наприклад, «Думи мої...» Т. Шевченка).

Лірика — 1. Один із трьох родів художньої літератури, у якому навколишня дійсність зображується шляхом передачі почуттів, настроїв, переживань, емоцій ліричного героя чи автора. 2. Певний віршований твір або сукупність творів.

Ліроепічний твір — це літературний твір, у якому гармонійно поєднуються зображувально-виражальні засоби, притаманні ліриці та епосу, внаслідок чого з'являються якісно нові твори (балада, співомовка, поема, роман у віршах).

5. Опрацювання програмової поезії

Т. Шевченка ранньої творчості

5.1. «*На вічну пам'ять Котляревському*» (1838 р. С.-Петербург).

5.1.1. Виразне читання поезії з відповідним коментарем.

5.1.2. Розповідь учителя.

І. Котляревському, як і Т. Шевченку, відводять особливе місце в розвитку української літератури. Вони стояли біля її першоджерел.

Іван Петрович уперше почав писати живою народною мовою, реалістично змалював життя народу, його побут, звичаї, оспівав його патріотичні почуття, показав його моральну красу і велич. Т. Шевченко вслід за І. Котляревським гостро засудив у своїх творах ненависну народові кріпосницьку дійсність і закликав до боротьби з несправедливим ладом. Тому І. Котляревського вважають зачинателем, а Т. Шевченка — основоположником нової української літератури.

Життя цих двох письменників можна вважати справжнім подвигом у мистецтві, бо вони врятували український народ і українську культуру й відкрили перед ними шлях у майбутнє.

5.1.3. *Тема*: звернення молодого Т. Шевченка до померлого І. Котляревського (українського солов'я), щоб той розважив Кобзаря-сироту.

5.1.4. *Ідея*: возвеличення краси української літературної мови, яку започаткував видатний полтавчанин.

5.1.5. *Основна думка*: Будеш, батьку, панувати, / Поки живуть люди, / Поки сонце з неба сяє, / Тебе не забудуть!

5.1.6. *Жанр*: громадянська лірика.

5.1.7. *Римування*: перехресне.

5.1.8. Віршований розмір: ямб.

5.1.9. Композиція.

Експозиція: згадування Т. Шевченком солов'я — І. Котляревського, дивлячись на «одинокє гніздечко» птаха.

Зав'язка: розповідь поета про вплив солов'їного співу на почуття людей.

Кульмінація: висловлення суму з приводу смерті «батька» нової української літератури.

Розв'язка: звернення Т. Шевченка до І. Котляревського з проханням надати духовну підтримку під час перебування на чужині.

5.1.10. Художні особливості твору.

Метафори: «сонце гріє, вітер віє», «серце в'яне», «серце б'ється», «дівчина в'яне, сохне сиротою», «ворон прокричить», «засне долина», «соловейко задріма», «повіє вітер по долині, пішла дібровою луна», «луна гуляє», «верба сміється», «Котляревський щебетав», «слава сонцем засіяла», «усміхнеться серце», «хвилі... ідуть та ревуть», «доля... плаче».

Епітети: «світ божий», «дрібні сльози», «співає дрібно, рівно», «запекла душа злодія», «божа мова», «лютий злодій», «мова мудра, щира», «зла доля».

Риторичні запитання: «А де ж дівся соловейко?», «Чому не осталося?», «Піде та замовкне — нащо щебетать?».

Риторичні оклики: «І сонце гляне — рай, та й годі! / Верба сміється, свято скрізь!», «Поки сонце з неба сяє, / Тебе не забудуть!», «Праведная думе!», «Та про Україну мені заспівай!».

Звертання: «Праведная думе!», «Прилинь, сизий орле».

Порівняння: «співає... як бога благає».

Повтори: «дівчина в'яне, сохне сиротою», «Сонце гріє, вітер віє», «З поля на долину, / Над водою гне з вербою / Червону калину. / На калині одиноке / Гніздечко гойдає», «недавно... недавно...», «все сумує», «Праведная душа!», «згадаю...», «поки...», «там...».

5.1.11. Обговорення ідейно-художнього змісту поезії. Бесіда за питаннями.

- Що вам відомо про І. Котляревського — українського майстра слова?
- Чому Т. Шевченко в поезії намагається увічнити батька нової української літератури?
- Яким чином Тарас Григорович у вірші відтворює красу природи рідного краю?
- Які думки виникають в автора твору, коли він бачить самотнє солов'їне гніздечко?
- З чим у вас асоціюється образ солов'я? Назвіть поетів-романтиків, які у своїх віршах описали красу співу цього птаха і виявили його значення для відтворення внутрішніх почуттів своїх героїв?
- Яким чином автор твору намагається поєднати красу тьохкання солов'я для зображення добра і злодійства?

- Що, на ваш погляд, змушувало людей ставати на шлях розбою?
- З приводу чого Т. Шевченко порівнює солов'їний спів із щebetом І. Котляревського?
- Чим пояснити, що смерть видатного полтавчанина — це сирітство для багатьох українців?
- Як Т. Шевченко висловлює власну думку про героїв твору «Енеїда»?
- Чому поет уславлює І. Котляревського і називає його батьком?
- Чим пояснити бажання Кобзаря, перебуваючи на чужині, почути голос Івана Петровича?
- Дослідіть, як поет власне важке сирітське життя намагається поєднати з долею України.
- Про що свідчать останні рядки твору — звернення Т. Шевченка до І. Котляревського: «Не кинь сиротою, як кинув діброви, / Прилини до мене хоч на одно слово / Та про Україну мені заспівай!»
- Якими почуттями пройнята ця поезія? Над чим вона змушує замислитися читача?

«Мікрофон»: чи є людина, яка має велике значення у вашому житті? чим це зумовлено?

5.2. «До Основ'яненка» (1839 р. С.-Петербург).

5.2.1. Виразне читання поезії, коментування її змісту.

5.2.2. Історія написання твору.

5.2.2.1. У час написання цього вірша Тарасові Григоровичу було 25 років і він тільки-но почав свій творчий шлях. Поет творив цю поезію в ті часи, коли він, за його словами, «из грязного чердака... на крыльях перелетел в волшебные залы Академии художеств».

Перебуваючи в майстерні К. Брюллова, молодий Т. Шевченко не тільки захоплювався наукою живопису, а й плекав поетичні образи: «Передо мной расстилалась степь, усеянная курганами. Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина во всей непорочной меланхолической красоте своей. И я задумывался, я не мог отвести своих духовных очей от этой родной чарующей прелести» (*Зі щоденника*).

Зрозуміло, що поета охоплювало бажання побувати в рідних місцях, за якими він сумував.

5.2.2.2. Після розгрому царськими військами Запорозької Січі з козаків, котрі не схотіли служити турецькому султанові й, покинувши Задунайську Січ, осіли між Південним Бугом

та Дністром, у 1788 році, російський уряд сформував Чорноморське козацьке військо, яке через чотири роки було переведене на правий берег Кубані. У формуванні цього війська активну участь брав запорозький полковник Антін Головатий, якого обрано кошовим отаманом.

Головатий був знайомий із сім'єю Федора Квітки, де знаходив і моральну підтримку, і матеріальну допомогу. У 1839 році Г. Квітка-Основ'яненко надрукував у журналі «Отечественные записки» нарис під назвою «Головатий». Прочитавши нарис, Шевченко зацікавився його історичною особою, мав намір намалювати його портрет, зробив навіть ескіз. До автора нарису він звернувся з посланням «До Основ'яненка».

Висловлюючи своє захоплення романтикою козаччини, республіканським ладом Гетьманщини, Т. Шевченко вболіває над долею сучасної йому України, поневоленої царатом, нещадно визискуваної кріпосниками.

5.2.3. Тема: відтворення спогадів поета про старожитню Україну, запорозьке козацтво, колишню славу рідного краю.

5.2.4. Ідея: висловлення прохання до Основ'яненка зображувати у своїх творах минуле Батьківщини, Запорозьку Січ, що мало велике значення для пробудження національної свідомості українців.

5.2.5. Основна думка: Т. Шевченко прагне викликати інтерес земляків до героїчного минулого рідного краю, переконати їх, що Україна знову може стати самостійною державою, що її історія не закінчилася, вона продовжиться в майбутньому за справедливого суспільного ладу.

5.2.6. Жанр: вірш-послання, громадянська лірика.

5.2.7. Віршований розмір: ямб.

5.2.8. Композиція.

Експозиція: розповідь про спустошення Запорозької Січі.

Зав'язка: розмірковування над славою, яку здобули козаки, захищаючи рідний край.

Кульмінація: звертання до Основ'яненка, щоб він уславив героїчне минуле, яке варто шанувати і пам'ятати.

Розв'язка: сум Т. Шевченка за рідним краєм під час його перебування на чужині.

5.2.9. Художні особливості поезії.

Метафори: «Б'ють пороги, місяць сходить», «очерети питають у Дніпра», «сонце гріє, вітер віє», «могили стоять та сумують», «тирса шуміла», «жита похилились», «заграло, сказало... море», «не вернеться воля», «не покриють Україну червоні жу-

пани!», «слава не поляже, а розкаже», «наша дума, наша пісня не вмре, не загине...», «виллю сльозами», «позички з'їли», «слава стала...», «море грає», «усміхнеться серце».

Повтори: «сходить... сходить», «Вернітеся!», «Не вернуться!», «правда... правда».

Риторичні запитання: «Де-то наші діти ділись, / Де вони гуляють?», «Де наші панують? / Де панують, бенкетують?», «Де ви забарились?», «Чи так, батьку отамане? / Чи правду співаю? / Та що й казати?».

Порівняння: «Чайка скиглить, літаючи, мов за дітьми плаче», «Мова... голосна та правдива, як Господа слово».

Риторичні оклики: «Вернітеся!», «Не вернуться!», «Не покрийте Україну червоні жупани!», «Смійся, лютий враже!», «От де, люде, наша слава! Слава України!», «Ех, якби-то!», «...батьку ти мій, друже!», «Ой не шуми, луже!».

Гіпербола: «Де кров ляха, татарина морем червоніла».

Звертання: «Смійся, лютий враже!», «От де, люде, наша слава», «Чи так, батьку отамане?», «Тяжко, батьку...», «Батьку ти мій, друже!», «Ой не шуми, луже!», «ти батьку...», «Співай же їм, мій голубе», «Утни, батьку, орле сизий!».

Епітети: «мова хитра», «лихо тяжке», «слава козацькая».

Анафори: «Де...», «Не вернуться...», «Без...», «Чи...», «За що...», «Нехай...».

5.2.10. Ідейно-художній аналіз змісту вірша. Бесіда за питаннями:

- Що сталося на Січі? Чим викликана туга очеретів, Дніпра, чайки?
- Чому могили в поезії названі сумними?
- З якою метою козаки перебували на Січі? Чи було це виправданим?
- Що в степу нагадувало про знаходження на його території козаків?
- Як сам автор ставиться до цих відчайдушних воїнів — оборонців рідної землі? Про що це свідчить?
- Чим викликано те, що козаки були вимушені залишити Січ і тим самим втратити волю?
- Якої слави здобули козаки для України?
- Чому пісня про козацтво у творі порівнюється зі словом Господа?
- Про які власні труднощі зазначає Т. Шевченко для боротьби з ворогом? (*Поборовся б і я, може, / Якби малось сили; / За співав би,— був голосок, / Та позички з'їли*)

- Чому поет називає батьком не тільки І. Котляревського, але й Г. Квітку-Основ'яненка?
- З яким проханням звертається Тарас Григорович до Григорія Федоровича?
- Завдяки чому Г. Квітка отримав повагу від народу?
- Що розповідає Т. Шевченко про своє життя, настрої та переживання? Чим викликаний його сум?
- Чому початок і закінчення твору пройняті песимістичним настроєм?
- Кого, на ваш погляд, звинувачує поет у знищенні Запорозької Січі?
- Яке значення поет приділяє минувшині?

5.2.11. Робота в парах.

Висловіть власне припущення: «Чи зможе виконати Г. Квітка-Основ'яненко прохання Т. Шевченка?»

5.3. «Думка» («Нащо мені чорні брови...») (1838 р., С.-Петербурґ).

5.3.1. Виразне читання поезії.

5.3.2. *Тема*: розповідь про нещасливе кохання дівчини та її сирітське життя серед своїх.

5.3.3. *Ідея*: висловлення співчуття героїні твору, яка вимушена страждати, плакати через «зраду чорнявого».

5.3.4. *Основна думка*: Нащо ж мені краса моя, / Коли нема долі?

5.3.5. *Жанр*: інтимна лірика.

5.3.6. *Римування*: перехресне.

5.3.7. Сюжет поезії.

Молода дівчина, героїня твору, плаче, серце в неї «в'яне», вона «нудить світом», оскільки її залишив чорнявий. Тепер вона не бачить сенсу свого подальшого життя. Навіть близькі люди виявляють байдужість до її сліз, квилінь.

Дівчина хоче, щоб її сум, жалість «вітри почули і понесли за синєє море, чорнявому зрадливому на лютеє горе».

5.3.8. Художні особливості вірша.

Анафори: «Чого...», «Нащо...», «Нема...», «Нехай...», «Щоб...».

Епітети: «літа... веселі», «тяжко жити», «лютеє горе», «вітри буйнесенькі».

Повтори: «літа молодії», «очі плачуть», «чого серце...».

Риторичні оклики: «Нехай плаче сиротина, / Нехай літа трапить!», «Чорнявому зрадливому / На лютеє горе!».

Метафори: «Літа пропадають», «очі плачуть», «серце в'яне, нудить світом», «очі плачуть», «серце хоче... воркує», «вітри почули».

Порівняння: «нуждить світом, як пташка без волі», «як голубка, день і ніч воркує», «свої люди — як чужії», «серце, як голубка... воркує».

Звертання: «плач же, серце, плачте, очі».

Риторичні запитання: «Нащо ж мені краса моя, / Коли нема долі?», «Та й нащо питати?».

Зменшувально-пестливі форми: «буйнесенькі», «чорнявий».

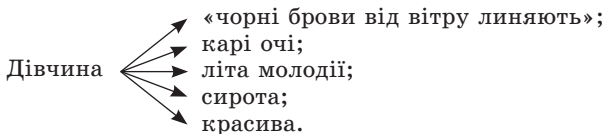
5.3.9. Обговорення ідейно-художнього змісту поезії.

Питання для «круглого столу»:

- Якою ви уявляєте героїню твору? Чи є цей портрет типовим для багатьох українок?
- Через що дівчина так страждає, плаче?
- Чому поет сум героїні порівнює з птахом, позбавленим волі?
- Яке значення дівчина приділяє власній долі?
- У чому виявляється сирітство героїні? Як вона сприймає байдужість до свого горя з боку оточуючих?
- Чи можливо якось зарадити стражданням героїні?
- За допомогою яких художніх засобів поет зображує горе молодиці?
- Як, на ваш погляд, чи можна вважати останні рядки твору прокляттям дівчини, зверненням до коханого? Чи почує він його?
- Якою ви вбачаєте подальшу долю дівчини? Чи співчуваєте їй?
- Доведіть, що основний мотив даного твору Т. Шевченка — почуття самотності, сирітство.

5.3.10. Робота в малих групах.

- За допомогою інформаційного грона, застосовуючи текст твору, створіть образ головної героїні поезії:

VI. Закріплення навчального матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«На вічну пам'ять Котляревському»

1. Поезія починається описом:

- а) *краси природи рідного краю*; б) святкування Великодня;
- в) портрета І. Котляревського;
- г) петербурзького ранку.

2. Пташиний спів на калині залюбки слухали:
  - а) молодята, що кохалися ввечері біля річки;
  - б) селяни, які йшли на панщину;
  - в) *багаті люди*; г) розбійники.
3. Т. Шевченко у творі співчуває:
  - а) дівчині, яка втратила коханого;
  - б) *сироті, який вдосвіта підводився працювати*;
  - в) всім тим, хто постраждав від зазіхань злодія;
  - г) напівголодним солдатам.
4. Солов'їне тьохкання «дрібне та рівне», наче:
  - а) гармонія в душі знедоленого; б) гімн кохання;
  - в) *благання до Бога*; г) музика життя.
5. Яку кару обіцяє поет злодію?
  - а) Це буде селянський самосуд; б) його знищить козацтво;
  - в) справедливу, що чинить Всевишній;
  - г) *самопозбавлення життя*.
6. Ватагою пройдисвітів Тарас Григорович називає:
  - а) рутульців; б) богів; в) *троянців*; г) карфагенців.
7. І. Котляревського в поезії названо:
  - а) сонцепоклонником; б) вільним вітром; в) *батьком*;
  - г) тим, хто відродив Трою.
8. На думку Кобзаря, видатний полтавчанин увічнив:
  - а) *славу козацьку*; б) звичаї та обряди українців;
  - в) красу пісень рідного краю; г) стиль літературного письма.

«До Основ'яненка»

1. Антіп Головатий у творі — запорозький:
  - а) хорунжий; б) писар; в) *кошовий отаман*; г) сотенний.
2. За жанровою особливістю «До Основ'яненка» — це вірш-...:
  - а) медитація; б) прохання; в) трагедія; г) *послання*.
3. Кого мали на увазі очерети, запитуючи у Дніпра про зникнення дітей?
  - а) Селян-заробітчан; б) *козаків*; в) сиріт; г) жебраків і кобзарів.
4. На безлюдному степу можна було побачити тільки:
  - а) напівзруйновані курені; б) заржавілу зброю;
  - в) *могили*; г) кістки загиблих.
5. Славу України, на думку Т. Шевченка, містять:
  - а) кургани; б) *пісні українські*; в) літописні трактати;
  - г) твори політичного спрямування.
6. Голосною, правдивою, без хитрої мови називає поет:
  - а) *пісню*; б) історію рідного краю; в) козацьку традицію;
  - г) Московщину.

7. Народ поважає Основ'яненка за те, що він:
- а) міг яскраво відтворити картини природи рідного краю;
  - б) надавав матеріальну допомогу бідності;
  - в) мав співучий голос;
  - г) із захопленням розповідав цікаві пригоди і бувальщини.
8. Художні засоби, використані поетом у реченні *Слава не поляже, / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі.*
- а) епітет і анафора; б) повтор і метонімія;
  - в) метафора і гіпербола; г) повтор і метафора.

«Думка» («Нащо мені чорні брови...»)

1. На початку твору поет описав:
- а) страждання дівчини; б) портрет героїні;
  - в) зовнішність чорнявого; г) повсякденну роботу молодиці.
2. Героїня «нудиться світом», як:
- а) людина, що втратила фізичне здоров'я;
  - б) особистість, яку не сприйняло суспільство;
  - в) пташка без волі; г) жебрак серед багатіїв.
3. Молодиці не потрібна її краса, бо вона вважає, що втратила:
- а) можливість виявити себе у мистецтві; б) власну долю;
  - в) все, що було в житті; г) віру, надію і любов.
4. Т. Шевченко порівнює дівчину з:
- а) жайворонком; б) соловейком; в) голубкою;
  - г) самотньою берізкою серед поля широкого.
5. Що є спорідненим у долях поета і його героїні?
- а) прагнення стати людиною творчою і мислячою;
  - б) талановитість у малярстві; в) сирітство;
  - г) мрія про повалення самодержавства.
6. Додає жалю дівчини те, що вона:
- а) не отримала на шлюб батьківського благословення;
  - б) серед своїх людей була як чужа; в) втратила голос для співу;
  - г) не виявляла бажання виконувати будь-яку роботу по господарству.
7. Поезія написана Т. Шевченком у період, коли він:
- а) був пастухом у дядька Павла;
  - б) навчався в Академії мистецтв;
  - в) служив козачком у пана Енгельгардта;
  - г) куховарив в управителя панських маєтків.
8. Страждання молодиці посилюються через:
- а) людську байдужість; б) зневагу батьків до неї;
  - в) зимову негоду; г) слов'їне тьохкання.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чим, на вашу думку, схожі долі героїні твору Т. Шевченка «Думка» («Нащо мені чорні брови») і Ярославни («Слово про Ігорів похід»)? Наведіть переконливі аргументи.
2. Як ви вважаєте, чому слава українського козацтва — у думках і піснях (Т. Шевченко «До Основ'яненка»? Відповідь обґрунтуйте.
3. Т. Шевченко поетичну творчість І. Котляревського порівнює із («На вічну пам'ять Котляревському»):
  - а) шумом моря; б) *солов'їним співом*;
  - в) життєдайним джерелом; г) вітром на долині.

Картка № 2

1. Чому Т. Шевченко називає простий люд сердегами («На вічну пам'ять Котляревському»)? Відповідаючи, згадайте сирітське життя поета, перебування його у наймах.
2. Вмотивуйте, для чого, на ваш погляд, Кобзар бажає уславити на весь світ запорожців (Т. Шевченко «До Основ'яненка»? Доберіть виважені факти.
3. Страждаюча дівчина (Т. Шевченко «Думка» («Нащо мені чорні брови»)) хоче, щоб її плач, квилиння почув зрадник-коханець, і просить допомоги у:
  - а) зграї воронів; б) *вітрив*; в) дощових хмар;
  - г) синього моря.

Картка № 3

1. Дослідіть, що свідчить про зв'язок поезії Т. Шевченка «Думка» («Нащо мені чорні брови») з усною народною творчістю? Свої спостереження узагальніть.
2. Поясніть, що мав на увазі Кобзар, зазначаючи, що в слові І. Котляревського — вся слава козацька (Т. Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському»).
3. Про кого Т. Шевченко у творі «До Основ'яненка» зазначив: Нема Січі, пропав і той, / Хто всім верховид?
  - а) Г. Квітку-Основ'яненка; б) Б. Хмельницького;
  - в) А. Головатого; г) І. Підкову.

VII. Підсумок уроку

Застосовуючи прийом «Доміно», надати відповідь на запитання: «Хто він, Т. Шевченко?»

(Т. Шевченко — письменник (поет, прозаїк, драматург) — політичний діяч — музикант — художник — співак — перекладач — основоположник української літературної мови — ...)

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Опрацювати ідейно-художній зміст балад Т. Шевченка «Причинна», «Лілея»; підготувати малюнки до творів (за бажанням), дібрати цитати до характеристики головних героїв поезій.

Урок № 36

Т. ШЕВЧЕНКО. «ПРИЧИННА», «ЛІЛЕЯ».

УМОВНІСТЬ У БАЛАДАХ, ТРИВОГА ЗА ЖІНОЧУ ДОЛЮ

Мета: закріпити знання школярів про баладу як літературний жанр; розкрити на прикладі програмових творів образи жінок, їх долю; дослідити доцільність застосування елементів фольклору, звичаїв, обрядів для сприйняття ідейного змісту «Причинни», «Лілеї»; розвивати логічне й абстрактне мислення, увагу, спостережливість, уміння виразно читати поетичні твори, коментувати їх ідейно-художній зміст, грамотно висловлювати власні думки і робити висновки; виховувати почуття пошани до творчості Кобзаря, волелюбність, доброту, щирість, вірність у почуттях.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмій.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, виставка книжок поета раннього періоду творчості, учнівські малюнки до змісту програмових творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), аудіозапис творів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Перевірка домашнього завдання

Виставка учнівських малюнків до творів «Причинна», «Лілея». Школярі демонструють свої роботи, стисло коментуючи їх зміст.

III. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Життєва доля Т. Шевченка»

Завдання: розташуйте факти з життя Тараса Григоровича у хронологічній послідовності.

- а) Перебування в казематі.
- б) Солдат-засланець в Орській фортеці.
- в) Кухарювання за наказом управителя панських маєтків.
- г) Ув'язнення в Новопетрівській фортеці на березі Каспійського моря.
- д) Пастух у дядька Павла.
- е) Нижній Новгород. Знайомство з О. Герценом, Анненковим.
- є) «Школяр-попихач» у дядька Богорського.
- ж) Діяльність в «Современнике».
- з) Козачок у пана Енгельгарда.
- и) Участь у Кирило-Мефодіївському товаристві.
- і) Викуп із кріпацтва.
- ї) Закінчення Академії мистецтв і приїзд на Україну.

Ключ-відповідь

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
д	є	в	з	і	ї	и	а	б	г	е	ж

2. «Мозкова атака»

- Фольклор — це... (*Усна народна творчість*)
- Балада — жанр... (*Ліроепічної поезії фантастичної, історико-героїчної або соціально-побутової тематики з драматичним сюжетом*)
- Ознаки балади... (*Зображення однієї події з життя головного героя. Висока емоційність. Нетривалий час події. Невеличка кількість дійових осіб. Стислість, малий обсяг. Віршова форма*)

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

*Владна над люблячим тільки любов!
Й.-В. Гете*

*Любов — це краса, це сумна в'язниця,
Бог від якої заховав ключі.*

П. Сорокін

1. Вступне слово вчителя

У 30-ті роки панівним в українській літературі був романтизм, що й позначився на перших творах поета-початківця. Ви вже знаєте, що серед усіх жанрів почесне місце належало баладі. Шевченко був добре обізнаний із творами цього жанру, писаними українськими, російськими та польськими авторами. З дитячих

років знав багато народних балад. Засвоївши досвід своїх попередників, він пише оригінальні твори, надаючи давньому жанру нових якостей.

Геніальність Т. Шевченка виявилася в тому, що він зумів природно, органічно, без видимих зусиль наситити свої поетичні твори фольклорною образністю, що вироблялась, відшліфовувалась віками. Тут могутнє авторське начало активно вбирало в себе начало фольклорне, і саме на цій межі змогло відтворитись таке величезне за своєю значимістю явище, як твори Кобзаря.

Тож давайте розглянемо балади митця і виявимо в ній традиційне й оригінальне, своєрідне.

2. Опрацювання твору Т. Шевченка «Причинна»

2.1. Виразне читання, прослуховування прологу поезії в аудіозаписі.

2.2. Історія написання та джерела.

Поетичний твір належить до раннього періоду творчості Т. Шевченка. Баладу було написано у 1837 році, надруковано в альманасі «Ластівка» (1840).

Автор влучно застосовував у творі елементи фольклору (наявність фантастичного, народних звичаїв та повір'їв, пісень, мовних засобів фольклорної поетики).

Використав традиції написання балад своїх попередників у цьому напрямі як в російській (В. Жуковського «Людмила», «Кассандра», «Світлана»), так і в українській літературі (П. Гулак-Артемівський «Рибалка», Л. Боровиковського «Маруся», твори А. Метлинського).

2.3. Тема: розповідь про вірне кохання, розлуку і трагічну смерть закоханих.

2.4. Ідея: возвеличення щирого почуття кохання і водночас засудження жорстокого і злого світу, де неможливо зберегти сильні, чисті, справжні почуття.

2.5. Основна думка: людина, яка здатна сильно й істинно проявляти кохання, відданість, вірність, приречена на трагічний кінець.

2.6. Жанр: романтична балада.

Автор, реформуючи цей жанр, змінює традиційну ідейно-тематичну структуру твору: поряд із елементами фантастичного зображено реальних людей, їх реальні дії. Значно розширені межі поетики твору, більше використано засобів художньої виразності. Тому припускають, що «Причинна» за жанровою специфікою дуже близька до соціально-побутової поеми.

2.7. Віршування твору.

«Причинна» близька до народних пісень із погляду ритміки вірша. Поет вільно володіє коломийковим ритмом (4 + 4 + 6 складів з цезурою (паузою) після восьмого складу: В таку добу під горою, / Біля того гаю...), силабічним і тонічним віршем. При зміні настрою і характеру розповіді він змінює і ритмічну структуру вірша. Чотиристопний ямб на початку балади («Рече та стогне...») змінюється далі коломийковим розміром («В таку добу під горою...»), а потім амфібрахієм («Така її доля...»), потім знову ямбом, коломийковим ритмом і т. д. поет глибоко і тонко відчував залежність мелодійності поезії від її змісту.

2.8. Особливості назви твору.

Причинна — жінка, яка втратила психічну рівновагу внаслідок того, що їй, за давніми народними уявленнями, «щось пороблено», в даному разі — ворожкою.

2.9. Сюжет «Причинної».

Сюжет твору простий, дуже близький до народної творчості. Молода дівчина покохала козака, а той поїхав на чужину й довго не вертався. На її думку, хлопець загинув. Але героїня-сирота настільки сильно переживає цю розлуку й чекання, що стає «причинною», втрачає розум. Винними в цьому вважаються «злі люди» (ворожка, яка зачарувала дівчину, щоб та менше тужила. Дівчина, зачарована, уночі гуляє берегом Дніпра («Рече та стогне Дніпр широкий») і оплакує смерть свого коханого. У сюжет твору майстерно вплетені психологізовані пейзажні картини. Природа наче ілюструє, відгукується на зміни настрою героїні балади. Із води виходять на місяці погрітись русалоньки — то нехрещені діти і дівчата. Вони побачили сновиду, яка на дубі виглядала коханого, почекали, коли та спуститься і залоскотали її насмерть. Аж на світанку повертається коханий козак, він бачить під дубом дівчину свою мертву й вбиває себе. Люди їх знаходять і ховають.

2.10. Композиція.

Експозиція: пролог, знайомство з дівчиною, яка під впливом ворожіння стала причинною.

Зав'язка: очікування героїнею коханого козака, що обіцяв повернутися до неї з походу.

Кульмінація: смерть героїв.

Розв'язка: епілог (поховання закоханих).

2.11. Художні особливості твору.

У баладі виявилось багатство поетичної мови Т. Шевченка, різноманітність художніх засобів, зокрема ритміки вірша. Для зображення у творі явищ дійсності автор широко використав

народнопісенні засоби, зокрема епітети фольклорного походження: «синє море», «біле тіло», «козаченько молоденький», «біле личко», «гай темний», «Дніпро широкий», «чисте поле», «дуб кучерявий» та ін. Зустрічаються також фольклорного походження пестливі назви: «козаченько», «русалонька», «слізоньки», «дівчинонька» та порівняння: «з уст — ні пари», «кругом, як в усі, все мовчить». Все це свідчить про те, що поет широко і творчо використав скарби живої розмовної української мови.

2.12. Новаторство твору.

Новим у жанрі балади були ліричні відступи, у яких Т. Шевченко виявив своє ставлення до героїв твору, до зображуваних подій. Українська поезія до митця не зазнала такої безпосередності почуттів, щирості, непідробленості, такого яскравого вираження народних уявлень.

Поет не тільки співчуває скривдженим, але й заступається за них, викликає глибоке співчуття до них у читачів.

2.13. Фантастичне поруч із реальним.

У баладі «Причинна» є явища реальні та фантастичні. Твір сподіюється не з фантастикою поетів-романтиків, відірваною від життя, а з фантастикою фольклорною, народною, яку так майстерно ще до Шевченка використовував у своїй творчості М. Гоголь.

Так, з води серед ночі виходять русалки — і тут потрібна не вітряна ніч, а навпаки, спокійна, місячна, така, яка буває в «русалчин тиждень», коли літо вступає у свої права, а земля і вода набувають найбільшої сили і все навкруги — гаї, луки, поля — буйно зеленіє.

За народною уявою, русалки — це дівчата або молоді жінки, котрі під час купання втопилися. Утоплениці-русалки на віки вічні відійшли від буденного земного буття й переселилися в таємничу сферу, на дно глибоких рік і озер, у казкові палати, що чудом збудовані з прозорого кришталю.

Місяць і зорі викликають русалок з води. З тихим плескотом хвиль, розгортаючи своїми блідими руками густе латаття, вони виходять на берег. Русалки не мають на собі одягу, вони голі, у них біле й знекровлене тіло, довге хвилясте волосся, зелене, як трава, стан високий і гнучкий, а очі палкі й сині, як морська глибінь. На голові у кожної русалки — вінок з осоки, і тільки в старшої, царівни, вінок з водяних лілій. Вийшовши з води, русалки сідають на березі, розчісують своє довге волосся або беруться за руки і водять дивовижні, з таємничим шепотом, хороводи. Іноді русалки вилазять на дерева й гойдаються на гіллі, як на гойдалці, співаючи пісень. Русалчині пісні небезпечні: хто почує їх, той,

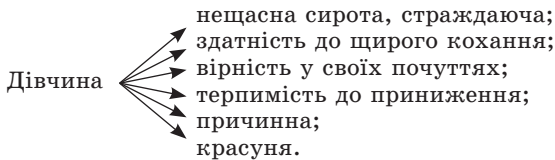
як зачарований, підійде близько до русалок, а русалки тоді замануть його до себе, візьмуть у своє коло, будуть бавитися з ним, а потім залоскочуть і затягнуть у річку, на дно.

З дерев русалки найбільше люблять клен і дуб. Гойдаючись на гіллі, русалки часом розважаються, вони розмотують на деревах нитки, що їх крадуть у тих жінок, котрі заснули без молитви.

Серед русалок є й лоскотниці — це душі дівчат, що померли зимою, вони з'являються на полях і до смерті залоскочуть дівчат і хлопців, якщо ті потраплять до них. Також вважають, що русалки — померлі нехрещені діти, іноді цих істот називають «дніпровими дівчатами».

2.14. Робота в малих групах. Характеристика образу героїні твору.

2.14.1. Скласти інформаційне ґроно щодо характеристики причинної.

2.14.2. Бесіда за питаннями:

- Хто є головна героїня балади? Яким було її сирітське життя?
- Що спонукало дівчину звернутися до ворожки? Як ці відвідини вплинули на самопочуття героїні?
- Яких страждань і принижень зазнала дівчина від людей?
- Чому молодиця вірить у повернення коханого? Як це її характеризує?
- Чим пояснити бажання причинної влізти на дерево?
- Через що гине героїня? Чим можна було їй допомогти?
- Як сам автор ставиться до дівчини? Про що це свідчить?

2.14.3. Допоміжний матеріал для аналізу образу.

Дівчинка-сирота живе серед чужих людей, настроєних до неї вороже, ні в кого не знаходить співчуття. І не дивно, що, покохавши такого ж сироту і знайшовши в ньому вірного друга, вона всім серцем прив'язалась до нього. Під час розлуки заглибилася у свій внутрішній світ, жила надією на спільне з милим майбутнє. У своєму почутті вона черпала сили, щоб терпіти наругу чужих людей, які розлучили її з коханим і можуть поглумитися над її інтимними переживаннями.

Довга відсутність коханого, гірка самотність і принижене становище вичерпали духовні сили нещасної сироти, і вона змушена була звернутися до ворожки.

Більшого наближення до образу причинної не відбувається — цього не потребує жанр романтичної балади. Єдине, що дозволив собі поет, створюючи образ причинної, це вказати на її красу: «Довго, довго дивувались...».

Так само, як і в казках, героїні в баладах повинні бути дуже красиві.

Дівчину й козака «поховали громадою як слід, по закону» (тобто у згоді з обрядом поховання), але нема кому запитати, «за що їх убито», бо сироти. За народними звичаями, на могилі дівчини садили калину — символ дівчини, а нежонатого парубка — явір, ялину чи дуб — символ хлопця.

2.15. Опрацювання ідейно-художнього змісту в твору. Бесіда за питаннями:

- Яке значення має пролог для сприйняття змісту твору? Відповідь обґрунтуйте.
- Як Т. Шевченко характеризує русалок? (*Може, вийшла русалонька / Матері шукати, / А може, жде козаченька, / Щоб залоскотати*)
- Чим зумовлено блукання дівчини темної ночі? (*То дівчина ходить, / Їй сама не зна (бо причинна), / Що такеє робить*)
- Яких змін зазнала героїня після відвідування ворожки? (*Щоб менше скучала, / Щоб, бач, ходя опівночі, / Спала й виглядала / Козаченька молодого, / Що торік покинув*)
- Що означає слово «китайка» у фразі: «Не китайкою покрилися козацькі очі»? (*Китайка — синя, рідше червона бавовняна тканина; червоною китайкою, за народним звичаєм, накривали померлих козаків*).
- З якої причини, на думку дівчини, не повертався її коханий? (*Орел вийняв карі очі... Біле тіло вовки з'їли*)
- Як автор характеризує сирітське життя героїні? (*Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки, / Одна, як пташка в далекім краю. / Пошли ж ти їй долю,— вона молоденька*)
- Для чого дівчині потрібні орлині крила? (*За синім би морем милого знайшла; / Живого б любила, другу б задушила, / А до неживого у яму б лягла*)
- Хто порушив нічну тишу? Що символізують ці істоти?
- Як русалка пояснює своє походження? (*Мене мати породила, / Нехрещену положила*)
- За яких обставин дівчина залізла на дерево, а потім спустилася до землі?
- Що було причиною смерті героїні? (*Кругом дуба русалоньки / Взяти її, сердешную, / Та й золоскотали*)

- Чому кінь козака по дорозі додому «насилу ступає, спотикається»? Поясніть цю прикмету, згадавши твір «Слово про Ігорів похід».
- Якими були передчуття козака? (*Коло серця козацького / Як гадина в'ється*)
- Як зреагував парубок, побачивши кохану мертвою? (*Зареготався, розігнався — / Та в дуб головою!*)
- Чи можна виправдати його самогубство?
- Що подумали дівчата, які йшли в поле жати і побачили молодят, що лежали біля дуба?
- Опишіть, застосовуючи текст твору, поховальний обряд над сиротами.
- Для чого на могилі хлопця були посаджені явір та ялина, а у дівчини — червона калина?
- Чи можна очікувати наступної жертви після того, як Т. Шевченко зазначив наприкінці твору *Поки тії русалоньки / З Дніпра грітись вийдуть*.
- Якими почуттями пройнята балада? Над чим вона змушує замислитися читача?

2.16. «Мікрофон»: хто ж винен у смерті молодят?

3. Робота над баладою Т. Шевченка «Лілея» (25 липня 1846 р., Київ)

3.1. Виразне читання твору, коментування його змісту.

3.2. Історія написання.

1846 р.— Т. Шевченко, перебуваючи в Києві, зблизився з членами Кирило-Мефодіївського товариства і вступив до нього.

Гуртківці висували вимоги: скасувати кріпосне право, знищити поділ суспільства на стани, звільнити всі слов'янські народи від гніту самодержавства.

Це і спонукало митця написати твір, який протистояв би царській і поміщицькій владі, їх знущанню над простим людом.

3.3. Тема: зображення страждань дівчини (лілеї) через панську жорстокість і бездуховність.

3.4. Ідея: висловлення співчуття героїні — представниці простого знедоленого народу.

3.5. Основна думка: Нащо мене бог поставив / Цвітом на сім світі? / Щоб людей я веселила, / Тих самих, що вбили / Мене й матір?

3.6. Жанр: балада.

3.7. Композиція.

Балада — це розповідь Лілеї своєму братові Королевому цвіту про страшні часи кріпаччини, нестерпне життя народу в умовах соціального гніту.

Починається і закінчується твір питанням, з яким звертається героїня до оточуючого її середовища: «За що?..».

Експозиція: За що мене, як росла, / Люде не любили?

Зав'язка: Я не знала, що байстря я.

Кульмінація: Я умерла / Зимом під тином, / А весною процвіла / Цвітом при долині...

Розв'язка: Нащо мене бог поставив / Цвітом на сім світі? / Щоб людей я веселила, / Тих самих, що вбили / Мене й матір?

3.8. Обговорення змісту поезії. Бесіда за питаннями:

- У який час відбувалися події, відтворені в баладі?
- Чому Т. Шевченко поезію починає з риторичного запитання, намагаючись тим самим заінтригувати читача?
- За що героїня твору дорікає людям і водночас ненавидить їх?
- Чим приваблювала квітка багатьох своїх прихильників? (*Царівною називають, / Очей не спускають / З мого цвіту? Дивуються / Не знають, де діти!*)
- Чому згадка Лілії про своє минуле життя змусила її розплакатися перед Королевим цвітом?
- Про які страхоття розповіла героїня коханому, коли ще була людиною?
- Через що дитина не змогла сприйняти страждання, а потім і смерть своєї матінки?
- Хто такі байстрюки?
- Чи можна вважати пана чемним, добрим, оскільки він сироту «догодував, виховав у білих палатах»? Наведіть переконливі аргументи.
- Чому пан, на ваш погляд, вимушений був раптово виїхати, залишивши своє майно, дівчину?
- Що сталося з панським будинком і сиротою? Чим пояснити агресивну поведінку народу? (*Будинок спалили... / А мене, не знаю за що, / Убити — не вбили, / Тільки мої довгі коси / Остригли, накрили / Острижену ганчіркою / Та й ще реготались. / Жиди навіть нечистії / На мене плювали*)
- Як ви розумієте фантастичний епізод, коли дівчина померла, а замість неї відродилася квітка — Лілея?
- Чим пояснити добродушне ставлення людей до Снігоцвіта?
- Чого не може вибачити квітка народу? Чи є це свідченням її жорстокості, ненависті?
- Як коханий квітки сприймав її горе?
- Чому Лілея виявилася невмирущою? Що цим хотів довести письменник?

3.9. «Мікрофон»: стисло вмотивуйте, чи можна ототожнити смерть і воскресіння Лілеї й Ісуса Христа?

3.9. Робота в малих групах.

Завдання: дібрати матеріал до характеристики образу Лілеї і відповідно до змісту таблиці розподілити його.

Лілея

Упанському середовищу	Серед простого народу
1. Я була дитина, / Я гралася, забавлялася.	1. А мене... / Убити — не вбили / Тільки мої довгі коси / Остригли, накрили / Острижену ганчіркою, / Та й ще реготались. / Жиди навіть нечистії / На мене плювали.
2. Я виросла-викохалась / У білих палатах.	2. Зимою... боже мій! / В хату не пустили.
3. Я не знала, що байстря я, / Що його дитина.	3. Весною, мов на диво, / На мене дивились. / А дівчата завітчались
4. Пан... мене покинув	

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування за програмовими творами Т. Шевченка

«Лілея»

- Художній прийом, який використав поет, починаючи свій твір:
  - гіпербола;
  - риторичне запитання*;
  - звертання;
  - анафора.
- У панських палатах Лілею вітали і називали:
  - святою квіткою;
  - цвітом краси і духмяності;
  - королівною;
  - царівною*.
- «Братиком» у баладі, якому героїня розповідає про трагедію власного життя, є:
  - могутній дуб;
  - розкішний бузок;
  - королевий цвіт*;
  - місячний промінь.
- Мати героїні до пана виявляла:
  - повагу і чемність;
  - стриманість і байдужість;
  - ненависть і презирство*;
  - полум'яну любов і щирість.
- Якої шкоди завдали люди багатію, коли той «поїхав десь далеко»? Вони йому:
  - припинили сплачувати податки і постійно грабувати його маєток;
  - спалили будинок*;
  - покалічили худобу.
  - знищили озимину на панських землях;

6. Як познущалися селяни з панської сироти? Вони:
- а) над нею вчинили самосуд;
  - б) зацькували її прокльонами;
  - в) примусили привселюдно вибачатися;
  - г) ледве не втопили дівчину в річці.
7. Лілея воскресла після смерті і тим самим:
- а) довела, що є сильною істотою;
  - б) прагнула підтвердити свою зверхність над злом і жорстокістю;
  - в) розвеселила гай;
  - г) відродила віру, надію і любов.
8. Селянські дівчата називали героїню:
- а) Білосніжкою; б) Сніжним сяйвом; в) Біляночкою;
  - г) Снігоцвітом.
9. З яким питанням наприкінці твору звернулася квітка до «братика»?
- а) «Для чого мені веселити людей, які завдали мені багато шкоди?»;
  - б) «Чи маю я право бути пошанованою після стількох принижень і знущань?»;
  - в) «Чому милосердний, святий Боже, не захистив мене і мою матінку?»;
  - г) «Як мені жити далі, залишившись самою-самісенкою сиротою?».
10. Як реагував Королевий цвіт на розповідь Лілеї про свої страждання?
- а) схилив свою головоньку до личенька квітки;
  - б) плакав і співчував сестрі;
  - в) не виявляв будь-яких емоцій; г) цілував їй рученьки.
11. Чим у сюжеті балади є цей уривок: А мене пан / Взяв догодувати. / Я виросла, викохалась / У білих палатах. / Я не знала, що байстря я, / Що його дитина?
- а) Ліричним відступом; б) епілогом; в) прологом;
  - г) зав'язкою.
12. Укажіть троп, яскраво виражений в уривку: А весною, мов на диво, / На мене дивились:
- а) гіпербола; б) порівняння; в) метафора; г) алегорія.
- «Причинна»**
1. Сюжет балади містить:
- а) один ліричний відступ; б) пролог та епілог;
  - в) два прологи; г) постпозицію.

2. Через що русалки були небезпечними для людей? Бо ці істоти могли їх:
  - а) оповити марою; б) налякати;
  - в) перетворити молодь на старців;
  - г) залоскотати до смерті.
3. Для чого дівчина звернулася до ворожки?
  - а) Намагалася протистояти русалкам;
  - б) хотіла бути причинною;
  - в) щоб швидше дочекатися милого;
  - г) прагнула помститися людям, що ображали її.
4. «За що ж ти караєш її молоду?» — з цим питанням звертається автор у творі до:
  - а) ворожки; б) матінки-русалки; в) чорнобрового молодця;
  - г) Бога.
5. Дівчина «сумує, воркує, білим світом нудить», наче:
  - а) ластівка; б) синичка; в) голубка; г) солов'їха.
6. З якої причини, на думку героїні балади, досі не повернувся її коханий?
  - а) Він вирішив присвятити все своє життя військовій службі;
  - б) через чари ворожки; в) бо, може, іншу покохав;
  - г) у зв'язку з важкою хворобою.
7. Які тропи використано в цьому уривку *Широкий Дніпр не гомонить, / Розбивши вітер чорні хмари, / Ліг біля моря одпочить?*
  - а) Епітет і метафору; б) метафору та алегорію;
  - в) алегорію та порівняння; г) порівняння та гіперболу.
8. «Причинна» споріднюється з фантастикою фольклорною, народною, яку так майстерно ще до Т. Шевченка використав у своїй творчості:
  - а) Г. Квітка-Основ'яненко; б) П. Гулак-Артемівський;
  - в) М. Шашкевич; г) М. Гоголь.
9. За народною уявою, русалки — це дівчата або жінки, які:
  - а) не дотримувалися заповідей Бога;
  - б) були прокляті матерями; в) під час купання втопилися;
  - г) зрадили чоловіків.
10. Міфічні істоти вилізли вночі з Дніпра на берег, щоб:
  - а) згадати своє життя, коли вони були людьми;
  - б) погрітися під місячним сяйвом;
  - в) зустрітися з ворожкою; г) побачити і залоскотати козака.
11. Русалки знову поверталися до води, коли:
  - а) загавкав собака; б) піднявся вітер і розпочався дощ;
  - в) закукурикали півні; г) закувала зозуленька.

12. Який ворог українців «ходив, де чорніє гай над водою»?

- а) Татари; б) половці; в) печеніги; г) *ляхи*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Як, на ваш погляд, чи можна вважати Лілею (Т. Шевченко «Лілея») жертвою розбещеного панства? Своє міркування обґрунтуйте.
2. Дослідіть, яким чином описи природи допомагають розкрити внутрішній стан героїні балади Т. Шевченка «Причинна».
3. Ознака, що передбачала лихо для козака (Т. Шевченко «Причинна»), коли він повертався до милої:
  - а) чорні хмари затулили сонячне світло;
  - б) на узбережжя Дніпра злетілася згряя воронів;
  - в) *кінь насилу ступав*;
  - г) гадюка переповзла шлях.

Картка № 2

1. Кого, на вашу думку, називає Т. Шевченко «людьми чужими» у творі «Причинна»? Вмотивуйте, чи можна їх вважати винними у смерті дівчини?
2. Спростуйте або підтвердіть думку: «Знуцання людей з героїні балади Т. Шевченка «Лілея» — розплата за панську жорстокість і зневажливість». Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору.
3. У минулому Лілея (Т. Шевченко «Лілея») була в панському маєтку:
  - а) *байстря*м;
  - б) ув'язненою пташкою;
  - в) лялькою-забавлянкою;
  - г) служкою.

Картка № 3

1. Дослідіть на прикладі твору Т. Шевченка «Лілея», як простий люд намагався протистояти панському свавіллю і тим самим сприяв поступовому скасуванню кріпацтва.
2. Чому, на ваш погляд, дівчина та її коханий приречені на смерть (Т. Шевченко «Причинна»? Чи можна було запобігти трагедії? Наведіть переконливі аргументи.
3. Дерево, яке посадили люди біля могили козака (Т. Шевченко «Причинна»):
  - а) клен; б) осика; в) дуб; г) *явір*.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Дібрати історичний матеріал про Коліївщину, опрацювати ідейно-художній зміст розділів твору «Гайдамаки» Т. Шевченка — «Інтродукція», «Галайда», «Конфедерати», «Титар», «Свято в Чигирині», «Треті півні».

Урок № 37

ШЕВЧЕНКО. «ГАЙДАМАКИ».

СКЛАДНІСТЬ ІСТОРИЧНОЇ ДОЛІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. ПОВСТАЛИЙ НАРОД ЯК ГЕРОЙ ПОЕМИ

Мета: розкрити історичну основу, ідейно-тематичну спрямованість, сюжет, особливості жанру, композиції «Гайдамаків»; дослідити, як у творі зображено повсталий народ; розвивати логічне й абстрактне мислення, увагу, вміння сприймати й аналізувати навчальний матеріал, надавати відповідний коментар і пояснення, робити висновки; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати повагу до історичного минулого України, доброзичливе ставлення до слов'янських народів, до дружби між ними.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, виставка книжок «Історія України в художній літературі», карта України XVIII ст., аудіозапис, ілюстрації до змісту «Гайдамаків», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Т. Шевченко — митець»

1. Народна пісня, яку любив співати Т. Шевченко. («*Ой поїжджає по Україні та козаченько Швачка*») — 1 бал.
2. Назвіть 2–3 пісні, створені на слова Кобзаря. («*Рече та стогне Дніпр широкий*», «*Така її доля*», «*Думи мої, думи*», «*Садок вишневий коло хати*», «*Заповіт*») — 1 бал.

3. Композитор, який написав музику до 83 творів митця? (М. Лисенко) — 1 бал.
4. Назва балету композитора Данькевича на сюжет однойменної балади Т. Шевченка («Лілея») — 1 бал.
5. Перший учитель малювання Тараса (Хлипківський дяк) — 1 бал.
6. Укажіть художника, який ілюстрував твори Т. Шевченка (1 бал):
  - а) І. Соколов; б) В. Боровиковський; в) А. Базилевич;
  - г) Д. Левицький; д) І. Їжакевич.
7. Цей твір Кобзаря звучав як позивні о 6-й годині ранку в ефірі українського радіо під час Другої світової війни (1 бал):
  - а) «Гайдамаки»; б) «Заповіт»; в) «Лілея»; г) «Причинна».
8. Установіть відповідність між назвою твору Т. Шевченка і композитором, який написав до нього музику (3 бали):

а) Г. Гладкий;	1. «Зоре моя вечірняя»
б) Я. Степовий	2. «Хустина»
в) Б. Лятошинський	3. «Гей літа орел»
г) С. Людкевич	4. «Заповіт»
д) К. Стеценко	5. «Закувала зозуленька»
е) Л. Ревуцький	6. «Тече вода в синє море»
ж) М. Леонтович	7. «Утоплена стежечка».

(а — 4, б — 7, в — 6, г — 5, д — 3, е — 2, ж — 1) — 3 бали
9. Вилучіть зайві мистецькі твори Тараса Григоровича, за які він не отримав срібної медалі (2 бали):
  - а) Циганка-ворожка;
  - б) «Казашка Катя»;
  - в) «Нарцис та німфа Ехо»;
  - г) «Хлопець-жебрак, що дає хліб собаці»;
  - д) «Новопетровське укріплення»;
  - е) «Диоген».

Примітка. Перемогу в заході отримає той, хто впродовж 12 хв надасть правильні відповіді з найбільшою кількістю балів.

2. Міні-опитування

- Чому Т. Шевченко цікавився історичним минулим рідного краю?
- Наведіть приклади відомих вам художніх творів митця на історичну тематику.
- Який фільм у 1929 р. створив відомий кінорежисер І. Кавалерідзе, де звучали мотиви Шевченкової поеми «Гайдамаки» («Злива» («Офорти до історії гайдамаччини»))

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Любіть її, думу правди, козацьку славу.

Т. Шевченко

*Ну, вже так, що порадували Ви нас,
своїми «Гайдамаками!»...*

Як такого добра не хвалити?

Г. Квітка-Основ'яненко

1. Вступ. Інформація учнів-істориків про події на Україні у другій половині XVIII ст. із застосуванням карти

Історик № 1. Україна під владою Польщі

Неосяжні земельні простори України разом із селянами були власністю польських панів. Селян шляхтичі не вважали за людей. Кріпак для пана був тільки «бидлом», худобою. Він мусив шість днів на тиждень працювати на панів та, крім того, платити так звані натуральні грошові збори, відробляти «зажинки», «обжинки», «закоски», ремонтувати шляхи і т. ін. Крім економічного і політичного гніту український народ терпів ще й тяжкий національний та релігійний гніт.

У 1720 р. уніатський церковний собор у Замості проголосив католицьку церкву єдиною законною церквою в Польщі. Той, хто не хотів прийняти католицтво, зазнав жорстоких переслідувань і диких розправ. Прикладом цього було покарання селянина Данила Кушніра, що був титарем у Млієві на Смілянщині. Йому обмотали клоччям руки, облили смолою і підпалили. Потім відрубали голову і прибили до стовпа. Все це робилося в присутності великої кількості народу, зігнаного з різних сіл, щоб залякати народні маси й зробити їх податливішими при нав'язуванні їм католицизму.

Історик № 2. Посилення соціального і національного гніту — протест трудящих мас

Протягом XVIII ст. майже безперервно тривали повстання українського народу проти польсько-шляхетського гніту. Основною силою в цих повстаннях було українське селянство, але активну участь у боротьбі брали й інші верстви населення — козаки та міщани. Повстанців називали гайдамаками. Вони нападали на шляхетські маєтки, руйнували їх, убивали панів, відплачуючи за численні заподіяні народові кривди.

У травні 1768 р. повстання спалахнуло на Черкащині і швидко поширилося на Смілянщину, Корсунь, Канів, Чигирин. Керував

повстанням енергійний, здібний і відважний М. Залізняк, син селянина з села Ведмедівки на Чигиринщині.

У кінці травня 1768 року загони М. Залізняка вирушили на Умань — місто, яке вважалося тоді неприступною фортецею на Правобережжі. Переляканий Потоцький послав назустріч гайдамакам значну частину свого війська — загони надвірних козаків. Але сотник Іван Гонти, який очолював загони Потоцького, перейшов з козаками на сторону повстанців. Це значно полегшило боротьбу, і 9–10 червня військо Залізняка і Гонти взяло Умань і розправилося з ненависною шляхтою. Повстання швидко охопило Київщину, Поділля, Волинь, перекинулося на західноукраїнські землі, докотилось до Львова і досягло Закарпаття.

Історик № 3. Небезпека гайдамаччини для інших держав. Покарання ватажків

Розміри повстання на Україні були такі великі, що примусили занепокоїтись не тільки польсько-шляхетський уряд, але й правлячі кола Туреччини, Угорщини і Прусії. На кордонах цих держав про всяк випадок скупчувалися великі військові сили.

Царський уряд також не лишився байдужим. Побоюючись, щоб повстання не перекинулось на Лівобережну та на Південну Україну, він готував гайдамакам удар у спину. Крім того, Катерина II мала на увазі схилити на свій бік польську шляхту і дала царським військам наказ допомогти в придушенні повстання. Царські офіцери скористалися довір'ям повстанців до російського війська і по-зрадницькому захопили ватажків повстання. Залізняка як російського підданого покарали батогами, таврували і заслали до Сибіру, а Гонту передали в руки польський шляхті для розправи. За вироком суду йому повинні були зідрати тринадцять пас шкіри зі спини, поступово відрубати руки, вуха, ніс, язик, виколоти очі тощо. Кара мала тривати 14 днів. На третій день Гонти відрубали голову і дальшу кару чинили на трупі. Так само жорстоко розправлялася шляхта і з іншими повстанцями.

Цю героїчну боротьбу українського народу проти польської шляхти увічнив Т. Шевченко у своїй поемі «Гайдамаки».

2. Робота над твором Т. Шевченка «Гайдамаки»

2.1. За яких обставин виник твір митця про гайдамаччину? Що було підґрунтям для його створення?

2.1.1. Історія написання та видання твору.

Працював Т. Шевченко над «Гайдамаками» впродовж 1839–1841 рр. у час, вільний від занять в Академії мистецтв. Допоміг молодому авторові Є. Гребінка, який помістив першу главу («Гайда») в своєму альманасі «Ластівка» за 1841 р.

Важко було поетові домогтися друку поеми. Багато рядків, які здавалися цензорам особливо бунтівними, викреслено в ході видання твору 1841 року. Коли цю поему було введено до «Кобзаря» 1860 року, цензура виключила обидва прологи (268 рядків), «Передмову», звертання до передплатників, авторські примітки. Чимало рядків так і не пощастило відновити, коли після державного перевороту 1917 року твори Т. Шевченка видавалися повністю, в кількох томах.

Поема видана окремою книжкою в Петербурзі в 1842 р. Поет присвятив свій твір В. І. Григоровичу, конференц-секретареві Академії мистецтв, викладачу теорії мистецтва, одному з учасників викупу поета з кріпацтва.

2.1.2. Джерела створення.

- Народні перекази, легенди, пісня про гайдамаків. (Одна з гайдамацьких пісень — «Ой поїжджає по Україні та козаченько Швачка» стала його улюбленою.)
- Розповіді рідного діда — Івана Швеця, очевидця (може, й учасника) тих подій та інших сільських мешканців.
- Село Кирилівка знаходилося в зоні особливо активних дій Коліївщини, у яких брали участь багато односельців Тараса Григоровича. Малим хлопцем він із захопленням слухав численні розповіді з перших уст.

У передмові до «Гайдамаків» поет зазначав: «Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей».

- Наукові праці, мемуари, художні твори.

Деякі відомості використані поетом з «Історії Польщі» Банрике, статті Шульгіна в «Енциклопедическом лексиконе», мемуарів Младовича, роману Чайковського «Вернигора», «Історії Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського, «Історії Русів», «Історії королівства польського», «Сказання о Колиивщине» М. Максимовича.

2.1.3. Хронологія історичних подій, зображених у творі.

1648–1654 — роки визвольної війни українського народу проти панської Польщі.

1686 — укладання «Вічного миру» між Росією й Польщею, за якими було встановлено остаточні кордони між Російською державою і королівством Польським: Лівобережна Україна і Київ з невеликими прилеглими територіями відходили до Росії, а вся Правобережна Україна залишалася у складі Речі Посполитої.

1764 — ліквідовано гетьманство на території Лівобережної України;

1768 — повстання селян, що ввійшло в історію під назвою «Коліївщина».

2.2. Тема: зображення боротьби українського народу проти польської шляхти у 1768 р. — Коліївщини; правдиве відтворення злиденного, підневільного становища українців за часів кріпацтва, свавілля і жорстокість польської шляхти, нестримного бунтарства, його спопеляючої ненависті до гнобителів; сили і працьовитості нашого народу, його волелюбності й моральної краси.

2.3. Ідея: заклик до знищення соціального і національного гноблення, до єднання слов'янських народів; як найкращого шляху до визволення трудящих мас.

2.4. Основна думка: «Нехай житом, пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря — слов'янська земля» — зазначив письменник у передмові до твору.

2.5. Жанр: ліроепічна, історико-героїчна поема. Узнявши за основу історичні події, письменник надав їм романтичного забарвлення, відтворив з глибокою схвильованістю, тугою і любов'ю. Це є визначальною особливістю поеми, що надає їй самобутності, оригінальності; інша думка, що цей твір — історичний роман у віршах. Білецький назвав твір «драматичною ораторією».

2.6. Особливості назви твору.

Свій твір Т. Шевченко назвав бунтарським іменем гайдамаків — учасників народного антишляхетського спалаху (Коліївщини), що вибухнув у 1768 р. на Правобережній Україні.

Термін «гайдамаччина» (від тур. гайде — гнати, переслідувати) уперше зустрічається в документах 1717 р.

2.7. Сюжет.

У творі виразні дві сюжетні лінії:

- визвольної боротьби (концептуально-історична центральна);
- життя Яреми Галайди (історично-художня).

Концептуально-історична сюжетна лінія охоплює в часовому художньому просторі десь півроку, тоді як Коліївщина тривала насправді якийсь місяць. Подібні відступи від життєвих фактів художньо виправдані. Шевченко писав не історію цього повстання, а поетичний твір і мав цілковите право на домисел. Поет намагався показати широкий розмах і велику силу повстанського руху, його могутній заряд суспільного перетворення.

2.8. Композиція.

Поема «Гайдамаки» — найбільший за обсягом твір у поетичному доробку Т. Шевченка, складний за будовою. У творі два прологи (лірично-філософський та історичний (літературно-полемічний — «Інтродукція»)), десять розділів, епілог, післямова («Передмова») та звертання — гумористичне послання до переплатників. Особливістю композиції твору є значна кількість

ліричних відступів, у яких поет дає свою оцінку і стає наче учасником описуваних подій.

Експозиція: перепетійний епізод — збиткування корчмаря Лейби з наймита Яреми.

Зав'язка (зав'язка може відбуватися на початку зображених у творі подій): зіткнення інтересів українського трудового народу та польської шляхти і їхніх прислужників — події, що відбувалися у давні часи.

Кульмінація: розгром України, вбивство й поховання Гонтою власних дітей.

Розв'язка: епілог — страта Гонти, смерть Залізняка на засланні («на чужому полі», самоліквідація повстанських об'єднань («розійшлися, відкіля взялися»)).

2.9. Новаторство Т. Шевченка. Художні особливості твору.

Новаторство письменника проявилось у способі використання фольклорних елементів у поемі. Він не наслідує стилістику й розмір фольклорних творів, але використовує в ідейно-тематичній структурі «Гайдамаків» традиційні образи, символи, народні вірування. Поет поєднує в одне найрізноманітніші художні прийоми: епос, лірику і драму, інтимні почуття і громадянські обов'язки, побутове і героїчне.

Віршування і проза сплелись в одну цілісну поему. У композицію твору вплетені пісні й ліричні авторські відступи, саме тому відчувається присутність і гаряче співчуття автора в кожному рядку поеми. Природні картини у «Гайдамаках» також фольклоризовані, вони наче живуть разом із подіями життя народного.

Щедро вживається військова лірика часів козацтва, назви з прикладками (пани-брати, батьку-отамане). Багата поема на тропи: епітети, метафори, гіперболи, символи, одухотворення.

2.10. Народність твору.

Народність поеми «Гайдамаки» полягає в правдивому відтворенні історичних подій, правильному показі рушійних сил, в оцінці зображеного з погляду трудового люду, у вираженні глибокого співчуття до пригнічених верств суспільства, пошуках шляхів боротьби за їхнє національне й соціальне визволення.

Трактування Шевченком Коліївщини (від колій — той, що коле) як соціально- і національно-визвольного руху поневоленого панською Польщею народу України лягло в основу наукової оцінки цього соціального явища в історіографії пізнішого часу.

2.11. Повсталий народ як герой поеми.

2.11.1. Орієнтовний план щодо характеристики повсталого народу — героя твору.

- «На гвалт України Орли налетіли...».
- Повстанці збираються під Чигирином.
- Освячення ножів.
- Промова благочинного.
- Очікування повстання.
- «Задзвонили в усі дзвони...».
- Початок повстання, його розмах.
- Гайдамаки в Лисянці.
- Кривава розправа в Умані як кульмінаційна точка народної боротьби за своє звільнення.
- «Хто додому, хто в діброву з ножем у халяві...».
- Спад повстання.

2.11.2. Бесіда за питаннями:

- Які персонажі поеми вам запам'яталися?
- Кого з них ви вважаєте головними, кого другорядними, а кого — епізодичними?
- Навіщо Т. Шевченко саме так, на ваш погляд, згрупував своїх героїв?
- Чи однаково всі вони ставляться до інтересів різних верств українського народу?
- Хто був головною силою в лавах повстанців?
- У чому полягали соціальні суперечності між «громадою в сіряках» і козацькою старшиною?
- Знайдіть в поемі докази всенародності Коліївщини.
- Спираючись на текст твору, виділіть провідні риси повсталих.
- Чому «громаду в сіряках» Т. Шевченко називає орлами?
- Яке ваше ставлення до гайдамаків?

2.11.3. Допоміжний матеріал для опрацювання колективного героя твору.

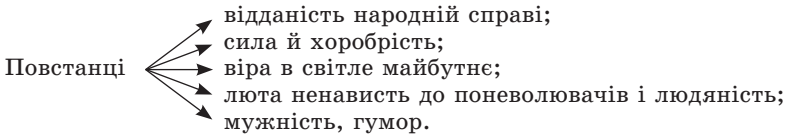
Головним героєм поеми є повсталий народ, про що свідчить і сама назва її — «Гайдамаки». Це найбільш гноблені прошарки тогочасного суспільства, але на боротьбу за визволення України з-під польсько-панської влади вони виступали разом із іншими верствами населення («убогий, багатий поєднались»). Оскільки панівну верхівку в ті часи в Україні, за незначним винятком, становили польські магнати, яким вірою і правдою служили дрібна шляхта й католицьке духівництво, соціальна боротьба українського народу набрала національно-визвольного та релігійного характеру.

Масовість стихійного руху підкреслена в кількох місцях поеми: «жінки навіть з рогачами пішли в гайдамаки», «кругом мов вимерли люди», навіть підлітки не лишилися осторонь, про

що свідчить «півпарубок». Проти гнобителів ця стихійна маса виступає монолітно згуртованою, могутньою, нещадною, безкомпромісною. Всі дії гайдамаків спрямовані на досягнення єдиної мети — звільнити Україну від чужоземного поневолення, встановити справедливий державний лад, стати вільним господарем своєї власної землі, своєї долі. Їхнім ідеалом державного устрою була Гетьманщина, незалежна республіка, оскільки іншого ладу народні маси (та й сам поет) не знали. Боротьбу проти поневолювачів гайдамаки називали «святим ділом».

Безжалюбно знищуючи всіх гнобителів, гайдамаки були мужні й непохитні в збройних суперечках з ворожим військом. Правда, цих сутичок в поемі показано мало, бо Т. Шевченко всю увагу зосередив на відображенні почуттів і настроїв народних мас, що надає творові глибокого ліризму. Реакційно настроєні польські, російські та українські письменники зображували гайдамаків розбійниками, грабіжниками. Шевченко змалював їх народними героями, тобто так, як пам'ятав їх і оцінював сам трудовий люд.

2.11.4. Робота в малих групах. Скласти інформаційне ґроно щодо характеристики колективного героя твору.

2.12. Опрацювання змісту окремих розділів поеми.

2.12.1. Передмова.

У розділі «Передмова» розкривається ідейне спрямування поеми. Письменник визначає ідейно-естетичну позицію твору: показує два шляхи в літературі: легкий і грошовитий — спів на замовлення пануючих класів («Про Матрьошку і Парашу») та шлях гірких роздумів — відвертої і тому неприємної для багатьох істини про героїчне і трагічне минуле України.

- Над чим розмірковує Т. Шевченко, розпочинаючи поему? (*Все йде, все минає — і карю немає, / Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?*)
- Чому життя, на думку поета, — це рух? (*Живе... умирає... одно зацвіло, / А друге зав'яло, навіки зав'яло*)
- Чим пояснити схвильованість митця за долю майбутнього покоління?
- Про яких своїх дітей зазначає митець: «Єсть у мене діти, та де їх подіти?».
- Чому Т. Шевченко вважає, що «душі почину і краю немає»?

- Якого ватажка намагається розшукати автор твору?
- Що свідчить про звернення Т. Шевченка до гайдамаків? Чому він їх називає синами?
- Для чого козаки запрошувалися до України?
- Як поет порівнює умови життя у рідному краї і на чужині? (*Там найдеться душа щира, / Не дасть погибати, / А тут... а тут... тяжко, діти! / Коли пустять в хату, / То, зустрівши, насміються, — / Такі, бачте, люди*)
- Чим пояснити те, що поет, звертаючись до дітей, радить їм шукати долі в Україні?
- Кого і за що звинувачує письменник у тому, що «Дніпро... розсердився, плаче Україна...»?
- Що розповіли про своє минуле отамани, сотники, гетьмани? (*Як Січ будували, / Як козаки на байдах / Пороги минали, / Як гуляли по синьому, / Грілися в Скутарі*)
- Чим збагатив автор поеми своє самотнє помешкання, згадуючи про минуле? (*У моїй хатині, як в степу безкрайм, / Козацтво гуляє, байрак гомонить, / У моїй хаті синє море грає, / Могила сумує, тополя шумить, / Тихесенько Гриця дівчина співає...*)
- Яких синів він випроводжає в дорогу?
- Через що гайдамаки звернулися по благословення до автора твору? (*Благослови кажуть, батьку, / Поки маєш силу; / Благослови шукать долю / На широкім світі*)
- Як поет висловився про власне життєве виховання і навчання? Про що це свідчить? (*Бо й мене хоч били, / Добре били, а багато / Дечому навчили!*)
- Чому впродовж наступного розділу возвеличується козацька слава?

2.12.2. «Інтродукція».

Змальовано умови виникнення протистояння між шляхтою і українським селянством.

- Про що свідчить назва цього розділу? Що таке інтродукція? (*Інтродукція — введення, вступ до музичного або словесного твору. Оскільки в поемі був уже ліричний вступ, Т. Шевченко назвав історичний вступ інтродукцією*)
- Які соціально-політичні умови склались у Польщі кінця XVII — початку XVIII ст.?
- У чому полягав щоденний образ життя шляхтичів? (*Було шляхта, знай, чваниться, / День і ніч гуляє*)
- Чим було зумовлено те, що «королі із Польщі втікали»?
- Яким чином Понятовський намагався позбавити членів сейму права вето? Чи вдалося це йому?

- Що ви знаєте про конфедератів? (*Конфедерати* (від латини *confederatio* — спілка, об'єднання; в Польщі в XVI–XVIII ст. це тимчасові військово-політичні союзи шляхти, що створювалися для збереження привілеїв шляхти, захисту прав католицької церкви тощо) розпочали жорстоку розправу над українським населенням Правобережної України: грабували людей, руйнували православні церкви, переслідували українську культуру, примушували українців приймати католицьку віру, ополячуватися)
- Яку політику вони впроваджували на Україні?
- Що спонукало гайдамаків «ножі освятити»?

2.12.3. «Галайда».

- За яких обставин відбувається перше знайомство читача з Яремою?
- У чому полягала його повсякденна робота в наймах у жида? Що мав терпіти хлопець від господаря-єврея? (*Яремо, хамів сину, / Піди кобилу приведи, / Подай патинки господині / Та принеси мені води, / Вимети хату, внеси дрова, / Посип індікам, гусям дай, / Піди до льоху, до корови, / Та швидше, хаме!..*)
- Через що, як зазначив автор, з Яреми «виросли крила...»?
- Чого прагнув наймит? (*Хочеться дивитись, як сонечко сяє, / Хочеться послухать, як море заграє, / Як пташка щебече, байрак гомонить / Або чорнобрива в гаю заспіває...*)
- Чому Ярема — «сирота багатий»?
- Дослідіть, як Т. Шевченко ставиться до свого героя?
- Над чим повсякчас розмірковує наймит?
- Як письменник описує злиденність тогочасного життя? (... *Лихо, люде, всюди лихо, / Нігде пригорнутья: / Куди, каже, хилить доля, / Туди й треба гнутья...*)
- Яким чином митець викриває підступність і жадність жида? (*Жидюга / Дрижить, зігнувшись / Над коганцем, лічить гроші / Коло ліжка, клятий*)
- Чому хазяїна Яреми у творі названо «чортовою кишенею»?

2.12.4. «Конфедерати».

- Що спонукало конфедератів підступно вдертися до корчми жида?
- Як вони поводити себе у помешканні Лейби?
- Чого хотіли отримати ляхи від жида?
- У чому виявилася хитрість корчмаря?
- Яких пісень примусили гості співати господаря?

- Під впливом чого жид запропонував ляхам отримати гроші в титаря? Як це характеризує жида?

2.12.5. «Титар».

Докладно описуючи звіряче катування титаря, Т. Шевченко на конкретному типовому для тих часів випадку відтворює дикий розгул конфедератів в Україні. Тут наочно показана основна причина виникнення гайдамацького руху — знуцання польської шляхти над українським народом, нещадне його пограбування. Разом з тим автор готує читача до сприйняття зображених далі картин нещадної розправи повсталих мас зі своїми лютими ворогами, до оцінки дій повстанців як закономірних і справедливих.

- Для чого Ярема хотів побачити Оксану? (*Бо я далеко / Сю ніч мандрую*)
- Яку думку висловлює герой про власну долю? (*Коли нема долі, нема талану! / Літа молодії марно пропадуть*)
- Чим мотивує наймит власне рішення вирушити за Дніпро? (*Найду або долю, або за Дніпром / Ляжу головою*)
- Чому Т. Шевченко протиставляє Ярему і Оксану, зважаючи на їх різне соціальне походження?
- Якою була зустріч двох люблячих сердець?
- Що обіцяє коханий Оксані після свого повернення додому з військових походів? (*Одягну тебе, обую, / Посаджу, як паву, — / На дзиглику, як гетьманшу, / Та й дивитись буду*)
- Яким чином Ярема намагався уславити красу коханої? (*Кращої немає / Ні на небі, ні за небом, / Ні за синім морем / Нема кращої за тебе!*)
- У чому вбачав герой щасливе майбутнє для себе і титарівни? (*Їй Ярема розказував, / Як жить вони будуть / Укупочці, як золото / І долю добуде...*)
- Для чого автор застерігає читача, аби той не дивився, що буде відбуватися в помешканні титаря, до якого з'явилися конфедерати?
- Яких фізичних знуцань і катувань зазнав церковний староста? Як при цьому поведив себе жид Лейба?
- Що сталося з Оксаною після її розлучення з Яремою?
- Про що свідчить смерть титаря?

2.12.6. «Свято в Чигирині».

Захоплення державним устроєм Гетьманщини, характерне для молодого Т. Шевченка, виразилося в зображенні козацького війська в романтичному плані.

Так автор уперше в українській літературі застосував цікавий стилістичний прийом: поєднання віршованого тексту з прозовим. Окремі місця поеми мають драматичну форму, тут є навіть ремарки.

На боротьбу з ворогом піднявся весь український народ: «старий, малий, убогий, багатий поєднались». У гайдамацькому русі брали участь не тільки трудівники міста й села, а й запорожці, частина козацької старшини. Проте пильне око поета-правдолюба помітило незгоди між козацькою верхівкою та низовим військом.

Старшина тримається осторонь від «громади в сіряках», ставиться до неї зверхньо. У той час як гайдамаки дожидаються освячення зброї, три старшини тихо (Щоб «голова» не почувала) розмовляють про те, хто має бути гетьманом, покладають надії на допомогу самої цариці.

Рядові повстанці не хочуть визнавати старшинської влади («... що нам старшина? Почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі»).

Вони визнають владу лише вихідця зі свого середовища — Залізняка. Ці ж настрої виражає і Волох у пісні «Літа орел, літа сизий...»)

- З якою метою Т. Шевченко звертається до минувчини?
- Що мав на увазі поет, зазначаючи: «...пожари Україну нагріють, освітять»?
- До якого свята готувалися чигиринці?
- Чому автор упевнений, що саме гайдамаки захистять Україну від гвалту?
- Як козацтво ставилося до своїх ватажків — А. Головатого, М. Залізняка, І. Гонти?
- Яка пісня Волоха вразила козаків? («Літа орел, літа сизий»)
- Чим саме?
- До якого дзвону повсякчас дослуховувалися гайдамаки?
- На що звернув увагу священик у власній промові до козаків? (А ви Україну ховайте: / Не дайте матері, не дайте / В руках у ката пропадать)
- Для чого митець згадує героїчне минуле козацтва перед битвою?

7. «Треті півні»

Глибоко шануючи історію рідного народу, поет гірко дорікає своїм сучасникам за байдужість до неї, до славних подвигів героїчних предків. Мрії про відродження козацької республіки — Геть-

манщини він виразив у пісні Яреми «Ой Дніпре, мій, Дніпре...». Разом із тим тут правдиво відтворено історичні обставини й політичні устремління українців, що виражені в діях гайдамаків. Коли їхні війська захопили Умань, Гонту проголошено полковником і князем уманським, а Залізняка — князем смілянським і гетьманом України. На землях, визволених від пансько-польської влади, гайдамаки відновлювали козацькі порядки, адміністративний уклад.

До свого хазяїна Лейби Ярема після побачення з Оксаною не повернувся. З Вільшаної він прямує в Черкаси до повстанців.

- Кого таврує поет, починаючи розділ?
- Чому, на думку митця, майбутнє покоління повинно бути обізнаним про мужність козаків у боротьбі з ворогами України? (*Щоб діти знали, внукам розказали, / Як козаки шляхту тяжко покарали / За те, що не вміла в добрі панувать*)
- Чому Ярема прямував до Черкас?
- За допомогою яких деталей письменник відтворив образ Дніпра як живої істоти?
- Що відбулося в Черкасах після крику півня?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Передмова»

1. Стародавнє місто, яке згадує Т. Шевченко, розпочинаючи поему:
а) Єгипет; б) Стамбул; в) *Вавілон*; г) Кафа.
2. Свій твір письменник присвятив людині, яка безпосередньо брала участь у його викупі з кріпацтва:
а) *В. Григоровичу*; б) К. Брюллову; в) В. Жуковському; г) І. Сошенку.
3. Ліричний герой поеми буде «Білолицему»:
а) розповідати цікаві пригоди з власного життя;
б) сповідувати власні гріхи;
в) писати твори про героїчне минуле; г) *співати думу*.
4. Митець не може визначити меж для:
а) творчих здібностей кобзарів; б) *краю*; в) світла;
г) духовного збагачення кожної віруючої людини.
5. Звертаючись до гайдамаків, поет пропонує їм:
а) *вирушити на пошуки долі*;
б) згадати славне минуле; в) осмислити власну життєву мету;
г) згадати козацькі літописи.

6. Про кого Т. Шевченко зазначив, що вони на бенкеті, наче на раді:
а) гетьманів; б) сотників; в) панів; г) *отаманів*.
- «Інтродукція»**
7. Ляхи у поемі порівнюються із:
а) жорстокими псами; б) *вельможною панею*;
в) чорними воронами; г) смердючим болотом.
8. Король Польщі, який хотів шляхтичам добра, «як дітям мати»:
а) Сигізмунд-Август; б) Генріх Валуа;
в) *Станіслав Понятовський*; г) Стефан Баторій.
- «Галайда»**
9. Якої роботи не виконував Ярема у пана?
а) прибирав у хаті; б) *косив траву для худоби*;
в) носив воду; г) годував свійських птахів.
10. Поет, характеризуючи наймита, зазначив, що герой хоч і сирота, але:
а) розумний; б) кмітливий і винахідливий; в) *багатий*;
г) має неабиякий талант складати вірші.
11. «Вернися до мене, до моєї хати, або хоч приснися... не хочеться спати», — так спрямоване звернення Яреми, до:
а) *власної долі*; б) чорнобривої красуні;
в) щасливої зіроньки; г) любої матінки.
12. За наказом жида, Галайда вирушив:
а) у ліс по дрова;
б) ремонтувати човни на узбережжі річки;
в) на поле жито жати; г) *у Вільшану*.
13. Хазяїн Галайди завідував:
а) *корчмою*; б) хлібопекарнею; в) продуктовою лавкою;
г) театром.
- «Конфедерати»**
14. Потрапивши до жида через зламані двері, конфедерати наполегливо розпитували його про:
а) *дочку*; б) Ярему; в) шлях до Умані;
г) тих, хто цурався католицької віри.
15. Добре підпивши, ляхи примусили Лейбу:
а) танцювати гопака; б) співати літаню;
в) *організувати музикантів*; г) декламувати вірша.
16. Жид запевняв конфедератів, що він багатий на:
а) *власну ласку*; б) вміння розвеселити шановне товариство;
в) доброзичливість і шану; г) фантазію.

17. Лейба порадив ляхам здобути грошей у:
а) коморі гетьмана; б) *котьолі титаря*;
в) чоловічому монастирі; г) гаю під старим дубом.
- «Титар»**
18. Про що співав Ярема, перебуваючи ввечері «попід гаєм»?
а) Красу зоряного неба; б) нещасливе власне життя;
в) *свою невимовну любов до коханої*;
г) ймовірність перемоги козаків у боротьбі з ляхами.
19. Визначте художні засоби в уривку: Зорі сяють серед неба, / Горить білолиций, / Верба слуха соловейка, / Дивиться в кри- ницю:
а) анафора і гіпербола; б) порівняння і метонімія;
в) синекдоха й оксиморон; г) *метафора й епітет*.
20. Зустрівшись на побаченні з Оксаною, Галайда мріяв, як він з коханою:
а) *буде щасливо жити*; б) не наймитуватимуть у панів;
в) вирушать у подорож славетними шляхами гайдамаччини;
г) ніколи не горюватимуть.
21. Народний ватажок, про якого Ярема згадував у пісні:
а) П. Конашевич-Сагайдачний; б) С. Зборовський;
в) І. Підкова; г) *С. Наливайко*.
- «Свято в Чигирині»**
22. На думку Т. Шевченка, Чигирин будували:
а) солдати царської армії; б) полонені турки і татари;
в) *гетьмани*; г) люди різних національностей.
23. Кого козаки так характеризують: «Мудра голова сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся — скрізь...»?
а) Б. Хмельницького; б) М. Залізняка;
в) І. Гонту; г) *А. Головатого*.
24. Назва пісні, яку виконував Волох гайдамакам перед повстан- ням:
а) «Ой Дніпре, мій, Дніпре...»;
б) «Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали»;
в) «*Літа орел, літа сизий*»; г) «У гаю, гаю вітру немає».

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Порівняйте сирітське життя Т. Шевченка і його героя Яреми Галайди. Відповідь узагальніть.

2. Доведіть або спростуйте думку: «Лейба панською ласкою багатий». Свої міркування обґрунтуйте.
3. Прислів'я, використане у мові гайдамаки, коли він побоювався, що спів Волоха почують не так пани, як підпанки («Свято в Чигирині»):
  - а) «Де можна лантух, там торби не треба»;
  - б) «Їжте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували»;
  - в) «Поки сонце зайде, роса очі виїсть»;
  - г) «Оце у мене серце теліпається, як телячий хвіст».

Картка № 2

1. Висловіть своє ставлення до жида Лейби, який під час жорстокого суду ляхів над титарем, «у кутку собакою дрижав». У чому типовість образу цього підступного героя?
2. Що, на ваш погляд, свідчить про боротьбу православної церкви проти покатоличення українського населення та нав'язування йому унії. Наведіть приклад з поеми.
3. Треті півні — це був сигнал для:
  - а) підйому козаків;
  - б) зміни вартових;
  - в) повстання гайдамаків;
  - г) готовності запорожців для відпочинку.

Картка № 3

1. Яким чином Т. Шевченко у розділі «Свято в Чигирині» намагається дослідити наявність соціальних суперечностей між масами і козацькою старшиною? Що про це зазначено у творі?
2. Як ви вважаєте, повстання гайдамаків — їх одночасна боротьба проти кріпосництва і за визволення від національного й релігійного гніту? Відповідь вмотивуйте.
3. Т. Шевченко називає І. Гонту («Треті півні»):
  - а) щирою душею; б) мудрою головою;
  - в) козаком у золотому жупані; г) *праведним мучеником*.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Опрацювати зміст розділів «Гайдамаків» — «Червоний бенкет», «Гупалівщина», «Бенкет у Лисянці», «Лебедин», «Гонта в Умані», «Епілог», «Передмова», «Панове субскрибенти!»; дібрати матеріал для характеристики образів Яреми, Гонти, Залізняка; вивчити будь-який уривок з поеми напам'ять.

Урок № 38**Т. ШЕВЧЕНКО. «ГАЙДАМАКИ».****ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕРОЇВ ТВОРУ**

Мета: продовжити опрацьовувати ідейний зміст поеми Т. Шевченка «Гайдамаки»; охарактеризувати образи героїв твору; з'ясувати їх роль у зображенні героїчного минулого рідного краю; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, уміння орієнтуватися в прочитаному і знаходити підтвердження своїм думкам у тексті, логічно мислити; формулювати світогляд учнів, стимулювати їх робити власні висновки; виховувати глибоку симпатію до незламних патріотів Батьківщини, почуття самопожертви в ім'я людей.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, аудіозапис уривків з твору «Гайдамаки» текст поеми, фотоілюстрації про І. Гонту, М. Залізняка, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Декламування напам'ять уривків з твору Т. Шевченка «Гайдамаки». Визначення найкращих виконавців.

III. Актуалізація опорних знань**1. Цитатний диктант «Пізнай героя поеми Т. Шевченка «Гайдамаки»**

Завдання: за наведеними рядками визначте, про кого йдеться.

- «...гнувся, бо не знав, / Не знав, сіромаха, що вирости крила, / Що неба достане, коли полетить» (*Ярема Галайда*)
- «Що його немає? / Найти його та повісить / Петелька свиняча» (*Лейба*)
- «Мудра голова, сидить «собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся скрізь...» (*А.Головатий*)
- «На гвалт України / Орли налетіли: вони рознесуть / Ляхам, жидам кару...» (*Гайдамаки*)
- «Не витерпів святої кари, / Упав, сердега. Пропадай, / Душа, без сповіді святої!» (*Титар*)

- «А на ліжку ... ох, аж душно!.. / Білі рученята / Розкидала, розкрилася... / Як квіточка в гаю, / Червоніє» (*Дочка Лейби*)
- «Я сирота з Вільшаної, / Батька ляхи замучили, / А мене... боюся» (*Оксана*)
- «Горілку, мед не чаркою — / Поставцем черпає, / А ворога, заплющившись, / Ката, не минає / ... / Орел сизокрилий» (*М. Залізник*)
- «До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, поки не охрип, співатиму, а охрипну — чарочку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову.» (*Волох, Кобзар*)
- «Дрижить, зігнувшись / Над каганцем: лічить гроші / Коло ліжка, клятий» (*Лейба*)
- «Сирота.., сирота убогий: / Ні сестри, ні брата, нікого нема! / Попихач жидівський, виріс у порогу; / А не клене долі, людей не займа» (*Ярема Галайда*)
- «Ідїть, сини, погуляйте, / Пошукайте долі / Сини мої невеликі, / Нерозумні діти...» (*Гайдамаки*)

Примітка. За кожну правильну відповідь устанавлюється 1 бал.

2. Міні-бесіда за питаннями

- Яка історична подія зображена в поемі Т.Шевченка «Гайдамаки»?
- Хто такі гайдамаки? (*Повстанці, основна маса яких складалася із селян*)
- Чому, на ваш погляд, свій твір поет присвятив В. Григоровичу?
- Чим пояснити те, що головним героєм поеми є народ, а не окремі історичні постаті?
- Яке призначення для сприйняття ідейного змісту твору приділяється образу Волоха?

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Людину можна знищити,
але її не можливо перемогти.*

Е. Хемінгвей

*Було колись — в Україні
Ревіли гармати*

*Було колись — запорозці
Вміли панувати.*

Т. Шевченко.

1. Вступне слово вчителя

Т. Шевченко усвідомлює, що людина підкоряється об'єктивним законам, які існують незалежно від її волі, усвідомлює силу зовнішніх обставин. Це усвідомлення не могло не виявитись у системі художніх образів поеми. Він розуміє, що хід подій залежить не від волі окремих осіб, а від взаємодії різних, що стикаються між собою, суспільних сил. Цим пояснюється те, що поведінка персонажів поеми «Гайдамаки» зумовлюється суспільно-історичними обставинами.

2. Характеристика героїв твору

2.1. Ярема Галайда.

2.1.1. Орієнтовний план опрацювання образу.

- Ярема — челядник у шинкаря Лейби.
- Побачення Яреми з Оксаною.
- Рішення йти у гайдамаки.
- Участь у боях у Черкасах.
- Звістка, що титаря вбито, а Оксану викрадено.
- Люта помста шляхті за власне горе і за знущання з людей.
- Дізнання про знаходження Оксани.
- Порятунок коханої, її перебування в монастирі.
- Одруження Яреми та Оксани.
- Знову в битвах.
- «А в нашого Галайди хата на помості...»
- Типовість образу Яреми як представника повсталого народу.

2.1.2. Опрацювання образу героя.

- Яким є образ Яреми Галайди — реальним чи вигаданим? *(Ярема — майже повністю художній домисел Т. Шевченка. У «Передмові» письменник зазначив, що «Галайда наполовину видуманий». Отже, в цього персонажа був прототип. Ним міг бути Семен Неживий родом із села Мельниківки, який наймитував у гончара. У дитинстві Тарас Григорович міг чути про Неживого, бо цей народний герой піднімав людей на повстання в Кирилівці та навколишніх селах. Народні перекази про нього допомогли поетові створити правдивий образ рядового учасника Коліївщини. Автор не ідеалізує свого героя, але зображує його з щирою симпатією, сердечним теплом, що надало цьому образу ясного ліризму.)*
- Ярема — попихач у шинкаря. *(Закомплексований, принижений, з дитинства затурканий і зацькований наймит справді волею злої долі приречений бути безмовним попихачем у Лейби, відчувати муки ревнощів до титарівни Оксани, яка, за мораллю*

села, не вважалася парою «безрідному байстрюкові, сироті убогому», «багатому на лати та на дрібні сльози».)

- Що змушує героя по-іншому подивитися на власне жалюгідне становище? (Не знав сіромаха, що вирости крила...) (Проте висока гідність, яка в юності таки заявила про себе, змусила Галайду круто змінити своє становище і вступити до табору повсталих. Т. Шевченко подає образ героя в розвитку. Цілком зрозуміло, що першим кроком до мети стає ймовірність збагачення на військових трофеях (Завтра вночі у Чигирині / Свячений достану. / Дасть він мені срібло-золото, / Дасть він мені славу). Тільки згодом Галайда усвідомлює, що є вища мета і більше щастя, ніж матеріальний достаток. У характеротворенні Яреми Галайди велику роль відіграє художня деталь. Так, уже з похвалень майбутнього гайдамаки одягнути кохану, «як паву», «як гетьманшу», проглядається наївність парубка, його простакуватість. Хоч життя добряче пом'яло й покрутило хлопця, він ще надто молодий, щоб дивитися на світ по-філософськи, відчувати кривди уполідрженої окупантами нації.)
- Чи можна вважати Ярему месником? (Тільки власне горе і образа роблять героя месником. Він — це сильний характер. Мине зовсім небагато часу і від його вродженого, притаманного всім українцям сентименталізму не залишиться й сліду. Галайда вже готовий мстити й карати. І всі його криваві вчинки повстанця спричинені невимовними муками зболілого серця: безнадійністю (На край світу, та не найду, / Не найду Оксани!), думкою про самогубство (Занапасть хіба душу?), співчуттям до дівчини — жертви (Може, гине, / Може, тяжко кине долю... / В пана у кайданах у склепу копає), ненавистю до ймовірної зрадниці (У жупані сама пані, / А лях... Боже, Боже!). Такі перепади настрою героя природні, вони цілком оправдують учинки Яреми-страдника і Яреми-месника: Мов скажений, мертвих ріже, / Мертвих віша, палить. Галайда не бере участі в оргії п'яних гайдамаків, які бенкетують у Лисянці.)
- Чи має герой любляче, ніжне серце? (З теплотою змалював Т. Шевченко Ярему, якому властиві не тільки героїчні риси борця, а й ніжність серця. Глибиною і відданістю відзначається його кохання до Оксани, дочки титаря села Вільшани. Під час розмови із Залізником Галайда випадково довідується, що титаря вбито, а Оксану викрадено. Під час бою в Лисянці герой дізнався, що його кохана — полонена, сидить в льоху

в панському будинку. Якраз у той час, коли Залізняк наказав порохом висадити в повітря будинок, він пробирається в лях і виносить звідти Оксану. Якийсь час, доки Ярема воював з панами, вона перебувала в монастирі. Після придушення повстання її наречений, поховавши Залізняка, повернувся. У кінці поеми про нього згадують у пісні гайдамаки: «А в нашого Галайди хата на помості...»)

- Які риси характеру притаманні Яремі? (Робота у малих групах) (*Працьовитість, цілеспрямованість, доброта, чуйність, щирість, мужність, винахідливість, здатність пожертвувати власним життям заради іншого, авторитет серед повстанців...*)

Висновок. Виділяючи Ярему Галайду серед інших персонажів, поет цим самим підкреслює, що саме такі люди були найтипівішими постатями гайдамацького руху.

2.1.3. Цитатна характеристика героя.

2.1.3.1. Непосильна робота у Лейби.

- *Піди кобилу приведи, / Подай патинки господині / Та принеси мені води, / Вимети хату, внеси дрова, / Посип індикам, гусям дай, / Піди до льоху, до корови / Та швидше, хаме!.. Постривай! / Упоравшись, біжи в Вільшану: / Їмості треба. Не барись.*
- *Ярема гнувся, бо не знав, / Не знав, сіромаха, що вирости крила, / Що неба достане, коли полетить, / Не знав, нагинався...*

2.1.3.2. Мрії про вільне щасливе життя.

- *Тяжко жить на світі, а хочеться жить: / Хочеться дивитись, як сонечко сяє, / Хочеться послухать, як море заграє, / Як пташка щебече, байрак гомонить / Або чорнобрива в гаю заспіває...*
- *Сирота Ярема, сирота убогий: / Ні сестри, ні брата, нікого нема! / Попихач жидівський, виріс у порогу; / А не клене долі, людей не займа.*

2.1.3.3. Сирота Ярема — сирота багатий.

- *Багатий на лати / Та на дрібні сльози — бодай не втирать! / Доле моя! Доля де тебе шукать?*
- *Нащо мені врода, / Коли нема долі, нема талану! / Літа молодії марно пропадуть. / Один я на світі без роду, і доля — / Так і мене люде не знають де діти. / За що ж одцурались? Що я сирота?*
- *Найду або дома, або за Дніпром / Ляжу головою...*

2.1.3.4. Ярема — Оксані.

- *Одягну тебе, обую, / Посаджу, як паву,— / На дзиглику, як гетьманшу, / Та й дивитись буду.*

- Кращої немає / Ні на небі, ні за небом; / Ні за синім морем, /
Нема кращої за тебе!
- 2.1.3.5.** Про майбутнє подружнє життя.
- Як жить вони будуть / Укупочці, як золото / І долю добуде, /
Як виріжуть гайдамаки / Ляхів в Україні, / Як він буде па-
нувати, / Коли не загине.
- 2.1.3.6.** Подорож Яреми до Черкас.
- Так думав, ідучи в латаній свитині, / Сердега Ярема з свяче-
ним в руках.
- 2.1.3.7.** Жорстокість героя до ворога.
- А Галайда, знай, гукає: / Кари ляхам, кари! / Мов скажений,
мертвих ріже, / Мертвих віша, палить.
- 2.1.3.8.** Ярема-месник.
- А Ярема — страшно глянуть — / По три, по чотири / Так
і кладе.
- 2.1.3.9.** Жага до помсти.
- Чом я не сторукий? / Дайте ножа, дайте силу, / Муки ляхам,
муки! / Муки страшної, щоб пекло / Тряслося та мліло!
- 2.1.3.10.** Страждання за полоненою коханою:
- Як убитий. Тяжко йому, / Тяжко, а не плаче. / Ні, не плаче:
змія люта, / Жадна випиває / Його сльози, давить душу, /
Серце роздирає.
- Чом я вчора, поки не знав, / Вчора не загинув! / А сьогодні,
коли й умру, / З домовини встану / Ляхів мучить.
- 2.1.3.11.** Галайда-козак.
- ...Не в свитині — / В червонім жупані.
- 2.1.3.12.** Оксана — про мужність Яреми:
- Я бачила — кати-ляхи / Трусилися, мліли, / Як хто скаже
про Галайду.
- Не ріже — лютує: / З ножем в руках на пожарах / І днює
й ночує / Не милує, не минає / Нігде ні одного; / За титаря
ляхам платить / За батька святого, / За Оксану...
- 2.1.4.** «Мікрофон»: яким ви уявляєте подальше життя Яреми?
- 2.2.** Максим Залізняк.
- 2.2.1.** Орієнтовні етапи опрацювання образу:
- Залізняк — реальна постать в історії Коліївщини.
- Козацький ватажок очима запорожців та гайдамаків (розділ
«Свято в Чигирині»).
- Максим у пісні бандуриста.
- Залізняк під час битви.
- Відданість справі, звільнення свого народу.
- Мужність, широчінь натури, авторитет серед повстанців.

2.2.2. Матеріал для опрацювання образу козацького ватажка.

- Про що свідчать історичні джерела про М. Залізняка? (*Максим Залізник був родом з містечка Медведівки на Чигиринщині. Ще підлітком він опинився на Запорожжі, де пробув 14 років. Коли Залізникові було близько тридцяти літ, він раптово змінив хід власного життя і став послухником спочатку Жаботинського, а потім Мотронинського монастирів. Причини занедбання чернечого чину й переходу в табір повсталих теж досі не з'ясовані. Цілком імовірно, що очолив визвольну боротьбу Залізник за дорученням ігумена Мелхіседека Значко-Яворського. Сам ватажок на допитах не признався, хто порадив йому очолити повстання, а Значко-Яворський заперечував свою причетність до боротьби тим, що в часи повстання він не жив у монастирі, а виконував місію благочесного в підлеглих парафіях.*

З повсталих Залізник намагався створити військо за зразком козацького. Він зробив перепис колійв, поділив їх на десятки, сотні й полки. У взятій Умані було скликано раду, як у колишніх козаків. На раді в Умані Залізника проголошено гетьманом України, а Гонту — уманським полковником)

- Яке покарання мав отримати козацький отаман за свою визвольну діяльність? (*За першим вироким Залізникові мали відрубати голову. Коли приречений ступив на ешафот, прибув гонець від «милосердної» цариці. Кару не було відмінено, а лише замінено биттям батогами, тавруванням розпеченим залізом, вириванням ніздрів. Витримавши 150 ударів і страшне катування, Залізник все-таки вижив. 12 вересня 1768 року сімдесят гайдамаків, що вважалися керівниками (більшими чи меншими) повстання, зокрема й Залізник, були відправлені етапом в Орловський форпост на російсько-турецькому кордоні. Але по дорозі колійвці перебили вартових і розбіглися. Залізника ввіймали, якийсь час тримали у в'язниці в Москві, а коли знову етапували до Нерчинська, ватажкові гайдамаків ще раз пощастило вислизнути. Є окремі опосередковані дані, що таврований Залізник брав участь у повстанні Омеляна Пугачова)*
- Чим споріднені Ярема і Залізник? (*Як і Ярема, Залізник був сиротою, рано почав наймитувати, про що зазначено в поемі: «нема в нього ні оселі, ні саду, ні ставу»)*
- Як ставляться запорожці до свого ватажка? (*Залізник — усіма визнаний отаман повсталих мас, їхній улюбленець: «У нас один старший — батько Максим».* Високу оцінку Залізникові

як людині і як ватажку дає у своїх піснях Волох. Він завжди серед людей, завжди разом з ними «і воює, і чарує». Тримається просто, завжди веселий, до всіх привітний, кожному доступний. З щирою приязню ставиться до повстанців, називає їх синами, своїми дітьми. По-батьківському полюбив і Ярему, свого «хрещеника». По-чоловічому стримано, але щиро співчуває його нещастю, підтримує й підбадьорює хлопця)

- Що уособлює народний герой Коліївщини? (Залізник — втілення народного гніву проти панів, непримиренності, нещадності до ворогів. Він талановитий організатор мас, визнаний ватаг, сміливий у бою.

Як народний герой, патріот оспівується Залізник і в фольклорі. Відома народна пісня про нього закінчується такими словами: *Отак козак Залізник за родину бився / І за тебе вічної слави у внуках заручився*)

- За яких обставин гине Залізник у творі Т. Шевченка «Гайдамаки»? (Отаман, почувши, що так страшно ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та і розійшлися)

2.2.3. Цитатна характеристика героя.

2.2.3.1. Оточення:

- ...Наш отаман, / Орел сизокрилий!
- Нема в його оселі / Ні саду, ні ставу

2.2.3.2. Волох про отамана:

- Горілку, мед не чаркою — / Поставцем черпає, / А ворога, заплющившись, / Ката, не минає. / Отакий-то наш отаман, / Орел сизокрилий! / І воює, і гарцює / З усієї сили.

2.2.3.3. Залізник до козаків:

- Мордуйте скажених! / Добре, хлопці!
- Нашорошив уха; / Іде собі, люльку курить, / Нікому ні слова.

2.2.3.4. Ненависть отамана до ворога:

- За прокляті ваші трупи, / За душі прокляті...

2.2.3.5. Поховання Залізняка:

- Умер, неборака / Нудьга його задавила / На чужому полі, / В чужу землю положила; / Така його доля!

2.3. Іван Гонта.

2.3.1. Основні етапи опрацювання образу.

- Іван Гонта — реальна історична постать.
- Мотивація вбивства героєм своїх синів.
- Психологічний аналіз поведінки Гонти після вбивства своїх нащадків.

2.3.2. Матеріал для роботи над образом героя.

- Що відомо з історичних джерел про І. Гонту як людину, військового. (Гонта за походженням був вільним мешканцем села Розсішок, яке разом з Уманню та прилеглою територією належало польським магнатам Потоцьким. Як для селянина, Гонта зробив блискучу кар'єру: досить недовго послуживши надвірним козаком, отримав підвищення і став керувати сотнею. За довголітню і, зрозуміло, вірну службу, він одержав від магната у власність села Орадівку й Розсішки разом із кріпаками, одружився із шляхтянкою.

Іван Гонта приєднався до гайдамаків і став захисником рідного краю проти поневолювачів, яким служив досі. Він діяв за переконаннями, зі свідомістю свого обов'язку стати в боротьбі, що охопила Україну, на боці рідного народу, на оборону його прав, віри та державної самостійності. Загальній справі Гонта приніс і свою кар'єру, і своє привілейоване становище, і родинне щастя. Яку силу волі треба мати, добре серце, яку любов до вітчизни, щоб знехтувати життєвими благами і приєднатися до хлопів-бунтівників, кинутися у вир кривавих подій!)

- За яких обставин герой вимушений стратити своїх синів? (Факт убивства Гонтою дітей — глибоко психологічний епізод.

Ксьондз-єзуїт логічно використовує ситуацію, у яку потрапив: Ти нас ріжеш — заріж і їх: / Вони католики.

Вражений ватажок намагається дати дітям шанс на життя, сподіваючись, що під впливом побаченого вони зрозуміють небезпеку й визнають себе православними: Признавайтесь: / Що, ви католики?

Але хлопчики не можуть кривити душею перед рідним батьком: Католики... бо нас мати...

Почувши перше слово, Гонта жахається, намагається змусити наївних дітей замовкнути: Боже мій великий! / Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!

Діалог вівся прилюдно, повсталі й так не особливо довіряють Гонті, адже він теж із табору ворогів, найменша помилка може коштувати життя не тільки вже давно приреченим дітям, а й батькові.

Вражає мужність ватажка, з якою він пояснює присутнім, чому вимушений розправлятися із синами: Мої діти — католики... / Щоб не було зради, / Щоб не було поговору, / Панове громадо! / Я присягав, брав свячений / Різати католика.

Проте після цих слів голос Гонти здригається, ним оволодіває розпач, який виливається у слова, надзвичайно близькі до народних голосінь: Сини мої, сини мої! / Чом ви не великі?)

- *Яких страждань зазнав Гонта після вбивства своїх дітей? (Для Івана Гонти важливо одержати прощення від синів. І це не цинізм, не дика забіганка садиста, а страшне переплетення любові до рідних дітей і до України.*

Шевченко не ідеалізує свого героя: Гонта спустошено-байдуже забороняє гайдамакам ховати його дітей, топить своє горе в крові шляхтичів, у руйнуванні, напівбожевільному крикові, страшних чоловічих сльозах. Страждання Івана такі великі, що, здається, небо над ним повинно розколотися або земля під ногами розступитися. Сам Гонта вважає себе пропавшим навіки. Ось чому зорі — за фольклорним уявленням «Божі оченьки», «Божі бджілоньки» — стають для дітовбивці найвищим докором сумління: Праведнії зорі! / Сховайтесь за хмару, я вас не займав, / Я дітей зарізав!

Від цього моменту доля Гонти асоціюється з долею Каїна, якому немає місця між людьми не через схвалення чи несхвалення його вчинку оточуючими, а через власний психологічний і, мабуть, психічний дискомфорт. Спроба полегшити гріх похованням дітей за народним звичаєм не дає Гонті бажаного заспокоєння. Не рятує і звинувачення, досить-таки жорстоке звинувачення дружини, що все сталося через її віру. Гонта добре розуміє, що єдиним винуватцем є він і тільки він. З'являється бажання вмерти, бути якнайшвидше покараним: Спочивайте, діти, / Та благайте, просіть Бога, / Нехай на сім світі / Мене за вас покарає...

- *Як же було покарано ватажка гайдамаків? (Івана Гонту російський уряд віддав на розправу полякам як підданого Речі Посполитої. Ув'язненого негайно вивезли у штаб-квартиру коронного ловчого графа Ксаверія Браницького в село Серби. Тут інквізиційний трибунал, що складався з трьох католицьких ченців і одного ксьондза, після довгих тортур над підсудним виніс вирок: «Казнь должна продолжаться 14 дней; в течении первых десяти палач должен ежедневно снимать с его спины полосу кожи, в 11-й день отрубить обе ноги, в 12-й обе руки, в 13-й — вырвать сердце и наконец в 14-й — отрубить голову. Затем части его тела должны быть прибиты к виселицам, воздвигнутым в 14 городах Украины». Але мужність Гонти, за якої годі було сподіватися, що мученицька смерть і страждання героя налякають силою зігнаних селян, прискорила розв'язку:*

«Браницький приказал обезглавить Гонту на третий день и продолжит исполнение дальнейшей казни на трупе»)

- Яким чином відбувалося трактування образу І. Гонти польськими письменниками та Т. Шевченком? *(Якщо польські письменники та історики зображували Гонту кривавим злодієм, безжалісним убивцею власних дітей, то у Шевченка це трагічний образ патріота, вірного сина свого народу. Описуючи муки батька-вбивці, поет не тільки висловлює щире співчуття до нього, а й сам страждає разом зі своїм героєм)*

2.3.3. Цитатна характеристика І. Гонти.

2.3.3.1. Ксьондз-езуїт до Івана:

- Вони католики... / Чого ж ти став? Чом не ріжеш? / Поки невеликі; / Заріж і їх, бо виростуть, / То тебе заріжуть...
- Будь проклята мати, / Та проклята католичка, / Що вас породила! / Чом вона вас до схід сонця, / Було, не втопила?
- Поцілуйте мене, діти, / Бо не я вбиваю, / А присяга.

2.3.3.2. Гонта про базиліанську школу:

- Ти поїла невеликих, / Добру не навчила!
- Де ви, людодіди? Де ви поховались? / З'їли моїх діток — тяжко мені жити! / Тяжко мені плакати! Ні з ким говорити!
- Я дітей зарізав! Горю мені, горе! / Де я прихилюся?
- Гонта, горем битий, / Несе дітей поховати, / Землею накрити, / Щоб козацьке мале тіло / Собаки не їли.
- Доля моя нещаслива! / Що ти наробила? / Нащо мені дітей дала? / Чом мене не вбила?
- Нема Гонті, нема йому / Хреста, ні могили.

2.4. Кобзар Волох.

2.4.1. Основні етапи характеристики образу героя.

- Волох — народний співець.
- Роль кобзаря у боротьбі повстанців із ворогом.
- Репертуар героя.
- Волох — це вигадка поета?

2.4.2. Аналізування образу кобзаря Волоха.

- Хто такий Волох? Чому він перебував у козацькому середовищі? *(З гайдамацької маси виділяється і традиційний для романтичної літератури образ народного співця — кобзаря Волоха. У час відпочинку Волох завжди в центрі уваги всього товариства, розважає піснями, у яких звеличує звитяжну боротьбу повстанців, уславлює їхнього ватажка. І в походах він «переваги-ваги шкандибає на конику» слідом за військом і під час розгрому ляхів надихає повстанців на боротьбу з підступним ворогом)*

- Про що були пісні героя? Яким репертуаром він користувався? (*Репертуар Волоха дуже багатий. Введені в текст поеми пісні кобзаря взяті з усної народної творчості, але автор піддав їх певній літературній обробці. Варіанти деяких цих пісень були записані з уст народу П. Чубинським, Б. Грінченком та іншими збирачами фольклору. Не виключено, що серед пісень Волоха є й створені самим автором за мотивами народних*)
- Волох — це реальний герой чи вигадана постать? (*Деякі літературознавці вважали, що образ Волоха — довільна вигадка поета. У примітках до першого видання поеми Т. Шевченко посилався на свідчення свого діда: «За гайдамаками ходив кобзар, його називали сліпим Волохом». Участь народних співців у гайдамацькому русі підтверджує і так звана «Кодненська книга», у якій записано прізвища повстанців, страчених у селі Кодня. Серед них засуджено до смертної кари три кобзарі та один скрипаль. Отже, виводячи образ народного співця, Шевченко дотримав історичної правди*)

2.4.3. Цитатна характеристика.

Старшина про кобзаря: А мудро співає! Коли не послухаєш, усе іншу.

Волох про себе: «Та я й не волох: так тільки — був колись у Волощині, а люде й зовуть Волохом, сам не знаю за що».

Запорожець: «...Він співав: щоб ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде залізник Чорним шляхом з гайдамаками, щоб ляхів, бачиш, різати...».

Кобзар про себе: «До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, поки не охрип, співатиму, а охрипну — чарочку-другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову Слухайте ж, панове громадо!».

2.5. Підсумки.

Т. Шевченко прощається зі своїми історичними героями романтично, виводячи їх «за кадр», щось недоговорюючи, приховуючи.

Автор вибрав найвагоміші грані характерів своїх героїв для розкриття їхніх образів. І в мікро-, і в макроситуаціях Гонта, Залізник, Галайда життєстверджуючі, віталістичні при всьому трагізмі їхнього становища. Фатальність вибору Яреми — у певній несумісності його кохання і народної моралі. Галайда, що робить йому честь, вибирає любов, рятує Оксану, ризикуючи життям, одружується, нехтуючи ставленням інших до титарівни.

Можемо з упевненістю сказати, що Ярема Галайда — найулюбленіший Шевченків образ-персонаж у «Гайдамаках». Свідчення цього — «прощання» автора зі своїм героєм: Один тільки мій /

Ярема / На кий похилився / Стояв довго... / Пішов степом сіромаха, / Сльози утирає / Довго, довго оглядався, / Та й не видно стало.

3. Подальша робота над ідейно-художнім змістом твору Т. Шевченка «Гайдамаки»

3.1. «Червоний бенкет».

Це центральний розділ як у розгортанні сюжету, так і в еволюції образу Яреми.

З покірного наймита герой перетворився на безстрашного повстанця, народного месника. Гайдамацький рух дав йому могутні крила, підніс на гребінь подій. З несамовитою люттю («страшно глянуть») Ярема розправляєтья з «п'явками людськими», за що заслужив повагу інших повстанців і звернув на себе увагу Залізняка. Ми також дізнаємося про ще одну деталь з біографії героя: він безрідний байстрюк і не має навіть прізвища. Гайдамацький ватажок дібрав йому прізвище, яке цілком відповідало становищу Яреми,— Галайда. Цей акт ніби надав бездомному бурлаці громадянських прав, утвердив його рівність з усіма людьми. Ярема став другом Залізняка.

Болючу реакцію Яреми на страшну звістку про лиху долю Оксани навряд чи можна вважати романтичною. Адже єдиною відрадою в безпросвітному житті наймита-сироти було вірне й щире кохання дівчини, що замінила йому і матір, і батька, і всю рідню. У тому ще з більшою силою спалахнула жадоба помсти призв'ідцям особистого нещастя, ганьби і страждання дорогої людини.

- Що свідчить про масовий характер, якого набула гайдамачина? (*Задзвонили в усі дзвони / По всій Україні; / Закричали гайдамаки: / «Гине шляхта, гине!»*)
- Як М. Залізняк поставився до мужності Яреми під час битви? (*...Добре, сину, / Матері їх хиря! / Мордуй, мордуй: в раю будеш / Або осавулом*)
- Про яку неприємну новину розповів народний ватажок Галайді? Як її сприйняв герой? (*«Оксано, Оксано!» — / Ледве вимовив Ярема, / Та й упав додолю»*)
- Чому М. Залізняк надав прізвище Яремі, про що було відразу зазначено в реєстрі? Чи мав отаман на це право?
- Як козаки поставилися до героя після першої битви?
- Чому під час військових походів гайдамаків супроводжував Волох?
- Чим пояснити сумний настрій Яреми і постійне прагнення помститися ворогу?
- Які думки охопили Галайду, коли він згадував свою кохану?

3.2. «Гупалівщина».

Хоч гайдамаки і змальовані як месники, що нещадно розправлялися з польською шляхтою, поет у спеціальних відступах засуджує національну ворожнечу. Так, він говорить про роз'єднання між поляками й українцями.

Поет підкреслює, що розмежовувала український і польський народи зажерлива політика грабунків і утисків, яку проводив павнівний клас шляхетської Польщі.

- Як Т. Шевченко описав розправу месників над ворогом? Про що свідчить ця жахлива картина? (*Скрізь по селах шибениці; / Навішано трупу — / Тільки старших, а так шляхта — / Купю на купі. / На улицях, на розпуттях / Собаки ворони / Гризуть шляхту, колють очі*)
- Чому поруч із чоловіками на боротьбу з ляхами повстали жінки і діти? До чого закликає поет, звертаючись до слов'ян? (*Того ж батька, такі ж діти, — / Жити б та браться...*)
- Кого він звинуватив у їх бідах? (*Ксьондзів, езуїтів*)
- Чим пояснити рішення Яреми незважаючи ні на що боротися з ворогом і відшукати Оксану?
- Що згадав герой, коли під час походу побачив тліючу корчму Лейби? (*Отут, отут позавчора / Перед жидом гнувся, / А сьогодні... та й жаль стало, / Що лихо минуло*)
- Кого зустріли гайдамаки, минаючи Боровиків хутір? Про що розповів малий гайдамака козакам?
- Де гайдамаки виявили ляхів, які намагалися сховатися від повстанців?
- Чому поет називає шляхтичів гнилобокими грушами? Що у подальшому сталося з цими «фруктами»?

3.3. «Бенкет у Лисянці» (визволення Оксани).

- Який самосуд чинили гайдамаки над ворогом, жінками і дітьми? Чи є це жорстокістю, що виявило козацтво?
- Чому Ярема намагався помститися навіть мертвому ворогові?
- За яких обставин козацтво організувало вечерю після розправи над ляхами? (*Вечеряють, а кругом їх / Пекло червоніє. / У полум'ї, повішані / На кроквах, чорніють / Панські трупи*)
- Як ви вважаєте, у чому було призначення Волоха у козацькому середовищі?
- Що свідчить про відпочинок гайдамаків, святкування перемоги над ляхами?
- Чому Ярема не стримав радості козаків?
- Хто допоміг йому дізнатися про місце перебування коханої?

- Що змусило Ярему звернутися по допомогу до Лейби аби знайти Оксану і визволити її від ляхів?
- Чому козаки хотіли знищити будинок, не дивлячись на те, що разом із ляхами там була і кохана Яреми? (*Преподобиться з ляхами... / А ти сизокрилий, / Найдеш іншу*)
- За яких обставин герой визволив Оксану?

3.4. «Лебедин» (перебування Оксани в монастирі, вінчання Яреми й Оксани).

- Чому намагання бабусі дізнатися про власну долю Оксани дуже схвильовано сприймалося дівчиною?
- За що дорікає собі героїня? (*Може, я грішна, / Може, бог за те й карає, / Що я полюбила...*)
- Як долею Оксана тепер стала схожою з коханим? (*Я сирота: без матері, / Без батька осталась, / І він один на всім світі*)
- Через що героїня хотіла позбавити себе життя? (*...Я думала / Занапастить душу. / Якби не він, може б... може, / І занапастила*)
- Яким чином змінився настрої Оксани, коли черниця розповіла їй про Ярему?
- Як мрія коханої здійснилася? Чому щастя молодят не було тривалим?
- Чому герой, щоб не сердить отамана, покинув Оксану?

3.5. «Гонта в Умані».

Розгром Умані, вбивство й поховання Гонтою власних дітей. Цей вчинок умотивовується відданістю Гонти «святому ділу», вірністю присязі: «присягав, брав свячений різать католика», «не я убиваю, а присяга». Він сам терзається лютою мукою, але пожаліти синів не може, бо це було б зрадою товариству і справі, за яку воно боролось. Однак батьківські почуття, зранена тяжким горем душа змушують його потай поховати діток.

- Яке значення має епіграф до розділу твору для сприйняття його ідейного змісту?
- З приводу чого Т. Шевченко зазначив: По селах голі плачуть діти — / Батьків нема?
- З якою метою поет використав у поемі опис краси весняної природи?
- Через що єзуїт примусив Гонту покарати своїх дітей? Які аргументи ксьондз при цьому навів? (*Вони католики / Чого ж ти став? Чом не ріжеш?*)
- Чому Іван проклинає мати своїх дітей? (*Будь проклята мати, / Та проклята католичка, / Що вас породила! / Чом вона вас до схід сонця / Була не втопила?*)

- Яким чином намагався виправдатися батько перед синами-католиками за їх покарання?
- Чим пояснити руйнацію стін школи гайдамаками, де вчилися діти Гонти?
- Як страждає герой через власне горе?
- Опишіть святкування перемоги козаків над ляхами в Умані.
- Чому ватажок вирішує потайки поховати своїх дітей?
- Яким чином Іван здійснив обряд проводів своїх синів в останню путь?
- За що дорікав ватажок власній долі?

«Мікрофон»: я засуджую дії Гонти... я співчуваю і виправдовую необхідність самосуду козацького ватажка над власними дітьми...

3.6. «Епілог».

Повідомлення про страту Гонти, смерть Залізняка на засланні («на чужому полі»), а також про самоліквідацію повстанських об'єднань («розійшлися, відкіля взялися»).

- Над чим розмірковує Т. Шевченко наприкінці твору?
- Що розповів дід поета людям про Коліївщину? Як вони сприймали почуте?
- За що Тарас Григорович був вдячним дідові? (*...Що ти заховав / В голові столітній ту славу козачу: / Я їй онукам тепер розказав*)
- Що свідчить про тривалість гайдамацького руху? (*Трохи не рік шляхетською / Кров'ю наповали*)
- Яке лихо сталося з видатними ватажками Коліївщини? Чи дійсно вони були братами?
- Як Ярема сприйняв смерть І. Гонти, М. Залізняка?
- Що відбулося після закінчення визвольної війни? (*Розійшлися гайдамаки, / Куди який знає: / Хто додому, хто в діброву, / З ножем у халяві, / Жидів кінчать*)
- Ким і якої шкоди було завдано Січі? (*А тим часом стародавню / Січ розруйнували: / Тільки і остались, / Що пороги серед ступу*)

3.7. «Передмова».

- Що спонукало Т. Шевченка скласти передмову?
- Якими джерелами користувався митець для написання поеми?
- Як поет висловився про реальність або вигаданість своїх героїв і подій, викладених у творі?

3.8. «Панове сукс克里бенти!».

- Для чого Т. Шевченко звертається до передплатників?
- З приводу чого поет життєвий вік порівнює з довгою нивою?
- Чим був здивований письменник?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Червоний бенкет»

1. Прізвище «Галайда», яке було надано М. Залізняка Яремі, означало:
  - а) *бездомний бурлака*; б) байстрюк;
  - в) *щирий розбійник*; г) *нещасливець*.
2. Якої пісні виконував Волох козакам, супроводжуючи їх у військових походах?
  - а) «А мій батько орендар, чоботар»; б) «Ой гоп, гопака!»;
  - в) «Од села до села...»;
  - г) «*Гайдамаки, гайдамаки, Залізняк гуляє*».
3. У ватазі козаків під керівництвом М. Залізняка Ярему найбільше вразила:
  - а) страшна пожежа під час бою;
  - б) гостинність і повага гайдамаків до нього;
  - в) *звістка про викрадення ляхами Оксани*;
  - г) думка отамана про ймовірну поразку гайдамаків під Черкасами.
4. Уперше зустрівшись із козацьким отаманом, сирота стояв перед ним, мов перед:
  - а) Богом; б) суддею; в) польським королем; г) *паном*.
5. За мужність Яреми під час битви козацький ватажок схвально промовив герою: «Будеш...»:
  - а) справжнім отаманом; б) «зватися сином України»;
  - в) «*в раю есаулом*»;
  - г) «увіковічений славою нашим майбутнім».

«Гупалівщина»

6. Яку посаду отримав малий гайдамака від М. Залізняка?
  - а) дозвіл на перебування з дорослим козацтвом;
  - б) шаблю з дамаської сталі; в) *дукачик*; г) вороного коня.
7. З чим порівнювали козаки ляхів, коли побачили ворога у лісі:
  - а) зграєю вовків; б) *гнилобокими грушами*; в) тухлою рибою;
  - г) отруйними грибами.
8. Ховаючись у лісі, конфедерати:
  - а) намагалися протистояти козакам; б) *охороняли скарб*;
  - в) утримували в полоні Оксану і багатьох слов'ян;
  - г) дрижали від жаху.
9. Гупалівщина — це:
  - а) село Будища, недалеко від Кирилівки;
  - б) ставок у яру; в) *невеликий ліс біля озера*;
  - г) давня споруда з каменю.

«Бенкет у Лисянці»

10. Якої пісні попросив виконати М. Залізняк Волоха? Про:
а) минувшину;
б) лихо, що панувало на Вкраїні;
в) мужність і героїзм козаків;
г) *вдовицю-молодицю, як вона журилась.*
11. Хто є виконавцем пісні «На городі пастернак, пастернак»?
а) І. Гонта; б) М. Залізняк; в) *Волох*; г) Ярема.
12. Петелькою свинячою І. Гонта називав:
а) ляха-зрадника; б) хворого козака; в) *Лейбу*;
г) найстарішого гайдамаку.
13. Насправді ж війська І. Гонти і М. Залізняка з'єдналися не у Лисянці, а під:
а) Черкасами; б) *Уманню*; в) Будищами;
г) Жовтими Водами.
14. Визволивши Оксану з неволі, Ярема відвіз її до Лебедина, бо там:
а) *був жіночий монастир*; б) жили родичі коханої;
в) вона мала можливість і працювати, і відпочивати;
г) він здобув нове помешкання.

«Лебедин»

15. На думку Оксани, бог її карав за те, що:
а) вона зрадила вірі християнській;
б) прагнула вийти заміж за Ярему-багатія, а не «голого»;
в) *полюбила сироту і молилася не за страченого батька, а за коханого*;
г) упродовж тривалого часу не відвідувала службу в церкві.
16. Перебуваючи у неволі, героїня:
а) *ладна була погубити себе*;
б) повсякчас протистояла жорстокості і приниженню;
в) згадувала власне минуле; г) вимолювала свої гріхи.
17. Після вінчання з Оксаною, Ярема залишив кохану, бо:
а) необхідно було негайно надати допомогу хворому Волоху;
б) ляхи знову оточили Лисянку;
в) *вирушив у похід на Уманщину*;
г) на цьому наполягав І. Гонта.
18. «Ісая, ликуй!» — це пісня, яка виконувалася:
а) з нагоди великого християнського свята;
б) козаками, коли ті вирушали у військовий похід;
в) черницею над хворою Оксаною;
г) *під час вінчання.*

«Гонта в Умані»

19. До кого звертався поет із запитанням: Коли-то у вас буде / Того добра, що маєте?
  - а) Пращурів; б) *людей*; в) осиротілих дітей; г) козаків.
20. Те, що трапилося в Умані, Т. Шевченко ототожнив з подіями в:
  - а) Москві; б) Вавілоні; в) *Трої*; г) Чигирині.
21. Щирою дитиною Ярема є для:
  - а) всього козацтва; б) матінки-України; в) І. Гонти; г) *М. Залізняка*.
22. Хто з героїв твору запропонував І. Гонті зарізати своїх дітей:
  - а) гайдамаки; б) Лейба; в) *ксьондз-єзуїт*;
  - г) дружина ватажка.

«Епілог»

23. Коли дід розповідав про Коліївщину, то Тарас, ще малим хлоп'ям, плакав, почувши про:
  - а) страту І. Гонтою синів; б) викрадення Оксани ляхами;
  - в) смерть М. Залізняка; г) *катування титара*.
24. За яких обставин загинув М. Залізняк?
  - а) Захищаючи дітей-католиків «брата по боротьбі»;
  - б) під час походу на Київ;
  - в) підступне вбивство зрадником Лейбою;
  - г) *сумуючи з приводу смерті І. Гонти*.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Чому, на ваш погляд, І. Гонта спочатку відмовився ховати своїх дітей, а потім потайки від усіх здійснив цей обряд?
2. Що мав на увазі Т. Шевченко, висловлюючись: Посіяли гайдамаки / В Україні жито, / Та не вони його жали? Свої міркування обґрунтуйте.
3. І. Гонта вимушений був покарати своїх дітей, оскільки він:
  - а) їх не любив; б) вважав їх позашлюбними;
  - в) ненавидів ляхів; г) *поклявся карати католиків*.

Картка № 2

1. Як на ваш погляд, чому Лейба допоміг Яремі визволити Оксану з неволі? Це було виявом щирості, відчайдушності чи, навпаки, хитрості, улесливості?
2. Висловіть своє ставлення до вчинку Гонти щодо покарання власних дітей. Чи міг він уникнути цієї страти? Відповідь вмотивуйте.

3. «Ти поїла невеликих, добру не навчила», — так звинувачував І. Гонта:
- власну дружину; б) *базиліанську школу*;
  - віру католицьку; г) життєву долю своїх синів.

Картка № 3

- Дослідіть, як упродовж битви під Черкасами Ярема із наймита, жидівського попихача наче перероджується на справжнього месника, гайдамаку («Червоний бенкет»). Відповідаючи, посилайтеся на факти з твору.
- Як ви вважаєте, чому Лейба за будь-яких обставин залишався живим і неушкодженим? Яких життєвих норм він дотримувався?
- У той час, коли всі святкували перемогу в Умані над шляхтою, І. Гонта:
  - на самоті лив сльози, проклинаючи свою долю;
  - ховав страчених ним дітей*;
  - намагався вчинити самогубство;
  - вимолював у синів вибачення.

VII. Підсумок уроку

Коліївщина тривала один місяць, у поемі «Гайдамаки» — «трохи не рік». Подібні відступи від життєвих фактів художньо виправдані. Т. Шевченко писав не історію цього повстання, а поетичний твір і мав цілковите право на домисел. Поет прагнув показати широкий розмах і велику силу повстанського руху, його могутній заряд суспільного перетворення.

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Прочитати поему Т. Шевченка «Кавказ», скласти цитатний план твору; вміти коментувати його зміст.

УРОК № 39

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. М. СТАРИЦЬКИЙ. «ОСТАННЯ НІЧ»

Мета: стисло ознайомити школярів із життям і творчістю М. Старицького; розкрити ідейний зміст, тему та проблематику його твору, охарактеризувати головного героя п'єси; розвивати читацький кругозір учнів, культуру зв'язного мовлення; прагнення пізнавати і застосовувати отримані знання у власному

житті; вміння логічно мислити і надавати вичерпні відповіді; виховувати почуття поваги до літератури рідного краю, його митців; цілеспрямованість, силу волі, мужність; наполегливість у навчанні.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет М. Старицького, фотоілюстрації до життя і творчості; виставка його книжок, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Коли вперше виник театр як вид мистецтва?
- Що вам відомо про вертеп?
- З яких двох джерел бере свій початок український професійний театр? (*Церковних вистав і народної драми*)
- Який твір Івана Котляревського Іван Карпенко-Карий назвав «праматір'ю українського народного театру»?
- Чому Іван Котляревського вважають не лише засновником професійного театру, а й родоначальником нової української драматургії?
- Назвіть славнозвісних артистів вітчизняного театру? (*М. Садовська, М. Заньковецька, М. Литвиненко-Вольгемут, К. Данилова, В. Тарновська, В. Мова, К. Соленик, М. Садовський, І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, А. Бучма, М. Щепкін, М. Кропивницький, Г. Юра та ін.*) Чим саме вони заслужили великої пошани і поваги у глядачів?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Я думаю, що моя сила найбільша у драмі...
М. Старицький

*В Старицькім давно признано одного
з батьків нового українського театру.*
І. Франко

1. Вступне слово вчителя

В історії вітчизняної культури серед постатей, які викликають подив і шану розмаїттям таланту — як на неосяжному художньому полі, так і в інших сферах діяльності, неминуче згадується

М. Старицький — поет і драматург, прозаїк і перекладач, організатор театральної справи — режисер, актор, керівник театральних труп, активний громадський діяч.

- Які історичні події 60–70 рр. XIX ст. вплинули на формування світогляду та естетичних поглядів митця?

Полум'я селянських «бунтів», скасування «згори» кріпацтва й «голодна воля», пореформена реакція, розгортання другого «різночинського» періоду визвольного руху в країні, «валуєвський циркуляр» (1863), а згодом Емський акт (1876), спрямовані на посилення національного гноблення, придушення української мови й прогресивної культури — все це і позначилося на розвитку й діяльності М. Старицького.

- Хто ж він? Давайте з ним познайомимося.

2. Михайло Петрович Старицький (14.12.1840–27.04.1904).

Життя і творчість. (Матеріал для вчителя й учнів)

Повідомлення № 1. Дитинство, роки навчання

М. Старицький народився на Полтавщині в селі Кліщенцях у дворянській дрібнопоміщицькій родині. Батько — відставний уланський ротмістр Петро Іванович помер, коли Михайлові йшов п'ятий рік, а невдовзі, 1852 р., не стало й матері — Настасії Захарівни, що походила з родини Лисенків. Рано осиротілий хлопець виховувався в сім'ї Віталія Лисенка — батька майбутнього композитора. Отримав гарну домашню освіту.

З 1851 р. Михайло навчався в Полтавській гімназії. Як сам свідчив, «пробував тоді віршувати».

Після закінчення гімназії разом із троюрідним братом М. Лисенком у 1858 р. вступив до Харківського університету. З 1860 р. вони переходять до Київського, змінивши фізико-математичний факультет на юридичний. Через рік, досягши повноліття, М. Старицький перериває навчання, іде на Полтавщину, щоб вступити у володіння спадщиною, одружується з сестрою Миколи — Софією Віталіївною і, влаштувавши господарські справи, повертається до Києва.

Закінчивши університет, Михайло Петрович працює в Київському історичному архіві.

Повідомлення № 2. Громадська і професійна діяльність

У 1868 р. М. Старицький купив маєток в с. Карпівці на Поділлі й переїхав туди з родиною, але невдовзі, 1871 р., повертається до Києва.

Ще будучи студентом, митець відвідував збори й мітинги, займався просвітительством, працюючи в недільних школах,

народних бібліотеках, різних гуртках. Згодом брав участь у роботі київської Громади Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, був одним із фундаторів Всеросійського театрального товариства, організатором і активним членом Київського літературно-артистичного товариства.

Театральна справа завдячує М. Старицькому і як драматургу, і як ініціатору та керівникові відомих театральних труп, для утримання яких йому довелося навіть позбутися свого маєтку.

На початку 80-х рр. він домігся видання літературно-художнього альманаху «Рада». Очолив першу українську професійну трупу. Створив новий хор і оркестр, обновили декорації, костюми і реквізити, дбав про репертуар. Після розколу трупи на два колективи (М. Старицького і М. Кропивницького) зі Старицьким залишилася молодь (М. Садовська-Барілотті, О. Вірина та ін.). У 1886 — 1887 рр. трупа з успіхом гастролювала в Москві та Петербурзі, потім — у Варшаві, Мінську, Вільнюсі, Астрахані, Тифлісі. За станом здоров'я у 1893 р. М. Старицький залишив трупу.

Повідомлення № 3. Останні роки життя

Наступного року Російська Академія наук призначила драматургу персональну пенсію «За літературні праці рідною мовою». Він брав участь у створенні Всеросійського театрального товариства.

У 1897 р. відбувся Перший Всеросійський з'їзд діячів сцени, на якому виступив М. Старицький. У Києві він керував драматичним гуртком літературно-артистичного товариства, продовжував письменницьку діяльність. У 1903 р. митець готував видання альманаху «Нова рада», але за його життя альманах не вийшов.

Михайло Старицький помер 27 квітня 1904 р. Похований на Байковому кладовищі.

Проте ім'я М. Старицького ми звикли пов'язувати саме з розвитком українського театру й драматургії. Саме завдяки Михайлу Петровичу в 1883 р. з'явилася перша професійна українська трупа.

Повідомлення № 4. Творча спадщина

Поезії, історичні романи і повісті, оповідання написані здебільшого російською мовою; драматичні твори; блискучі драматичні переробки творів інших авторів (цікаво, що в більшості випадків переробки стали відомі за оригіналами); чисельні переклади та переспіви творів Й. Гете, Г. Гейне, Ч. Байрона, В. Шекспіра, А. Міцкевича, І. Крилова, М. Лермонтова, В. Гюго, О. Пушкіна, М. Некрасова, словацького та сербського фольклору.

М. Старицький і в поезії, і в драматургії, і в прозі виступив як новатор, що на новому етапі творчо розвинув традиції Т. Шевченка й Марка Вовчка, став гідним соратником І. Франка й Лесі Українки.

Свій намір — служити народові — він несхибно здійснював протягом усього життя — і за це йому довічна шана й почесне місце в пантеоні вітчизняної культури.

3. Опрацювання твору М. Старицького «Остання ніч» (1899)

3.1. Виразне читання уривків з твору в ролях, надаючи відповідний коментар.

3.2. Історія написання.

Відійшовши за станом здоров'я від активної театральної діяльності, М. Старицький цілком віддається літературній творчості. Саме в ці роки він і написав історичну драму «Остання ніч».

Минуле для митця не було втечею від дійсності. Навпаки, обираючи для цього твору справжню історичну подію, М. Старицький оспівував мужність народу в боротьбі з ворогом, його проводирів, які вчиняли народну волю.

Уперше твір надруковано в журналі «Киевская старина» (1899, № 10).

За свідченням автора, у примітках до першої публікації, сюжетом для твору послужила дійсна історична подія — організація проти шляхетського повстання волинських селян 1702 р. Данилом (у Старицького — Степаном) Братковським, якого засуджено за зв'язки з Палієм, Самусем й Іскрою та організацією повстань проти польської шляхти на Правобережній Україні та в Галичині, а потім і страчено в Луцьку 1702 р. Опублікована 1899 р. п'єса вперше була виставлена 1908 р. на вечорі пам'яті вже покійного драматурга.

Сам автор зазначав про дійсність факту, відображеного у творі: «В кінці XVII століття був собі шляхтич руський Братковський: він мав собі маєток на Волищині, а проживав часто у Львові, Братковський був чоловік освічений, талановитий... великий патріот і на диво великий народовець. У ті часи шляхта вже вкоренилася й дбала про зневолення селян; Братковський, навпаки, пішов проти шляхти за голоту і знався з гуртом правобережних лицарів — Палієм, Самусем, Іскрою, — які тягли до Лівобережної України і хотіли одбитися від Польщі і залучитись з Правобережною Україною. Братковський хотів підняти на Волині повстання селян, його піймали з маніфестаціями і покарали на горло в Луцьку 1702 року. Жону і єдиного сина не допустили навіть на побачення».

3.3. Тема: зображення національно-визвольної боротьби українців із польськими поневолювачами; розповідь про тих, хто заради рідного краю гине, не зраджуючи народу і дотримуючись наданій клятві йому на вірність.

3.4. Ідея: засудження підступності, жорстокості заради особистих привілеїв (інстигатор); утвердження віри в невичерпні можливості людського духу, високих моральних ідеалів, краще майбутнє України.

3.5. Основна думка: «...Ох, любий край, дорожчий ти за все.» Мине ніч, стратять героя, але той, хто прийме мученицьку смерть за рідний край, безсмертний.

3.6. Жанр: драматична поема на історичну тему; дослідниця Л. Дем'янівська відносить цей твір до національно-героїчних поем. Твір цей позначений філософським осмисленням життєвих явищ, передусім історичних подій.

3.7. Проблематика:

- життя і смерть;
- любов і ненависть;
- патріотизм і зрада.

3.8. Сюжет.

Події у творі розвиваються швидко і напружено. У межах двох картин, перша з яких містить десять невеликих яв, а друга — чотирнадцять, розгортається все коротке й яскраве життя Степана Братковського. Конфлікт драми надзвичайно гострий. Для всього твору характерна емоційність: картини ніжного ліризму контрастно змінюються картинами смертельної туги й піднесеної героїки.

3.9. Композиція.

Експозиція: розповідь про причини ув'язнення С. Братковського, умови, у яких він перебував у тюрмі.

Зав'язка: звернення інстигатора до ув'язненого з пропозицією зрадити народ і таким чином здобути для себе волю.

Кульмінація: обирання героєм для себе смерті ніж шлях зрадництва; благословення матері: А смерть твоя скріпить ряди рясні, / Й замає стяг братерства, правди, волі... / Засни ж, спочинь, — ти потрудивсь доволі.

Розв'язка: з'явлення катів до місця ув'язнення С. Братковського аби виконати вирок суду — стратити повстанця.

3.10. Обговорення ідейно-художнього змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Про які часи йдеться у творі? Про що це свідчить?
- У яких умовах перебуває ув'язнений С. Братковський?
- За що він вимушений нести покарання? («Як бунтарів ватаг»)

- Чим був стурбований герой, перебуваючи за ґратами? Як це його характеризує? (*«А я сиджу... прикутий, стражду тілом... / А в серці — гад... і душу рве нудьга... / Хоч би зирнуть на жінку, на дитину. / Що з ними там? Де друзі, де брати?»*)
- Чому для героя «надвсе — людське поспільне горе»?
- З якою метою інстигатор прийшов до камери ув'язненого? (*«А коли пан по щирості відповідь / На запити мої подасть, то вмить / З цієї тюрми на світ він вийде вільним»*)
- Як сприйняв Степан звістку про перебування його родини на волі? (*«Жона... дитя... і воля! Ах, яка / Спокуса то!.. Мій пане... Бог відплате! / Тобі я все... Не скривджу словом...»*)
- Що запропонував осудник ув'язненому аби той міг для себе отримати помилування і волю? (*Зрадити тих, хто брав участь у повстанні*)
- Як на це зреагував герой-повсталець? (*«Гудю не був: за одну ціну / Ні вірності, ні честі не продам»*)
- До якої релігії хотів інстигатор залучити Степана?
- Що думає Братковський про тих, хто є зрадником? (*«...Запроданців чимало... / Всіх знаджує і золото, і страх! / Напасник наш гнітить і душу, й розум, / Зневагою отрує борців, / І множаться перевертні...»*)
- Яку їжу отримав на вечерю герой? Про що свідчить її розмаїття? (*«Тут звичай є: хто покида тюрму,— / В останню ніч того вітають гойно...»*)
- Як пояснив сторож, українець за походженням, своє перебування на службі у панів? (*«Приставили... несила...»*)
- З яким проханням звернувся сторож до Братковського, щоб допомогти йому втекти? (*«Прикинься, згодись!»*)
- Як спів хору під вікном тюрми вразив Степана? (*«Ох, як давно вже чув я рідний спів,— / Ще в матері покійної моєї... / Всі спогади, всі болючі душі / Прокинулись у серці і їдкою / Гризотою видавляють сльозу...»*)
- Яким чином намагається виправдатися герой перед своєю покійною матінкою? (*«Якого ти учила мужньо битись / З напасником, з гвалтовником лихим / За рідний люд, за правду і за волю... / Ну, от і бивсь, добився...»*)
- Що спонукає Братковського до зради? (*«Ну що ж? Піддалися?.. Жона і син живі,— / Для них я теж потрібен... Мамо, мамо! / З'ясуй мені, чи не збрудню ястяг, / Чи не куплю утіхи я за зраду?»*)
- Чому Степан був упевненим в отриманні волі, коли почув голос дружини? (*«Почув її, мою голубку тиху,— / І ожило*

у мене все, і знов / Ключем кипить моя юнацька сила, / І сяє світ...»)

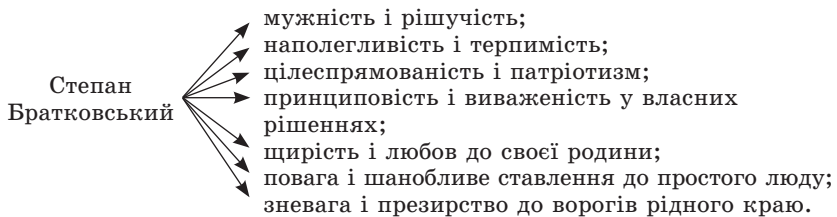
- Як ув'язнений ставився до українських запродавців? («У, наймити, запродавці! Свої ж, / А з ворогом знущатись навіть раді / Над браттями!»)
- У чому вбачає своє призначення Тася у боротьбі українців зі шляхтою за незалежність? («Коли річ іде про долю народу, про оборону отчизни, то й тендітні створіння мусять віддати свої сили... тут не може бути ні пань, ні панянок, тут всі рівні! І всі понесемо ми життя за родину! А коли ще на те покликає Степан, то й пекло мені — не забара!»)
- Як Степан визначив мету повстання? («...Знемагає народ у тяжкій праці, затягло рабське ярмо ваші шиї, під кормогою гине отчизна!»)
- За що пропонує герой взяти ножа супроти ворога? («Напасник в нас пограбував цілком / Добро, права, всі вольності, і працю, / Запріг в ярмо, як бидло, і дере / З рабів своїх нікчемних по три шкури...»)
- Якої думки дотримуються козаки перед початком повстання? («Нам треба всім злучитись в одно! / ...Душі не продамо! / Поляжемо кістками за святиню»)
- У чому полягав зміст клятви, що надав народу Степан? Чи дотримав він обіцяного? («Клянусь віддати усе життя за благо / окривджених і знищених людей!»)
- Що у творі уособлює Страшидло? («...Злото, вся цнота,... сила, могила і волі, й життя,... влада»)
- Які сподівання покладав герой на Бога? («Господь сей світ створив не на знущання, / Не на користь зажерливих катів, — / А на добро, на щастя всьому люду... / Колись же ти бездольців захистиш / І виметеш озвірену мерзоту — / Приїде-бо і царство твоє!»)
- Як ксьондз намагався перетворити героя-протестанта у його намірах довіритися польській владі і повернутися на волю? («Не для себе поступитися, для других: / Без пастиря ж погинуть віці всі... / Себе зрятує, то тим і їх зрятуєш! / Я певен в тім, що за тобою вслід / Товаришів всіх випустять на волю»)
- До чого привчала Тася дитину? («Як зростеш, мій сину, / Полюби Вкраїну... Бійся за голоту, / Що несе скорботу»)
- За що шанує і поважає Братковський свою дружину? («Ти — мій клейнод, твоя підмога — сила!»)
- У чому соромить Степан переляканого ляхами Остапа? («Про себе дбать, коли братів-борців / На терези положена вже доля!»)

- Чому для Степана «смерть за правду — се правди торжество»?
- Як ставиться Тася до необхідності очолити національно-визвольну боротьбу своїм чоловіком? («*Ти всіх будив, так будь же на чолі! / Іди туди, куди повинність кличе!*»)
- Яка роль приділяється у творі маренню героя, коли до нього з'явилася постать матері?
- Через що герой твору вимушений загинути? Чи був у нього інший шлях? Якщо так, то чому він ним не скористався?

Мікрофон: «Як на вашу думку, чи можна С. Братковського вважати патріотом?»

4. Характеристика образу Степана Братковського. (Робота у малих групах)

4.1. Складання інформаційного ґрона щодо характеристики образу героя-повстанця.

4.2. Цитатна характеристика.

- «...Наш вороже лихий! / Ти гвалтом край осуджуєш в неволю / І нападом катуєш рідний люд, / Ламаючи і право наше, й волю...»
- «Але над все — людське поспільне горе.»
- «Тут зрадником зовусь я, бунтарем... / Хіба ж стоять за кривих — вчин лихий? / Та все ж мене учили навіть в школі, / Щоб не щадив за рідний люд життя! / Та сам Христос, розіп'яний катами, / Прорік, що несть любові більше над ту, / Яка віддасть за друзі свою душу...»
- «Так, знать, кулак — єдиний батько в світі, / Тяжке ярмо — єдина благодать.»
- «А люд, братів, отчизну, навіть бога / Ваалу кинь під ноги?»
- «Товаришів не видам.»
- Звинувачення інстигатором:
  - а) «Із Іскрою, із Палієм-псявіром, / З Мазепою, з Москвою злитись хтів, / Підбурював все бидло...»
  - б) «Ти бунтував наряд, озбройно бивсь.»
- «Коли братів, родини і отчизни / Не зраджу я, то віри вже й повік!»

- «Що сталося з тобою, Україно, / Коли тебе найкращі сини — / Ради страху, ради мамони, — зрадять? / Над всім святим то регіт, глум...»
- «Зроду-віку / Не зраджу я Україні!»
- «Без хитрощів і січі не буває...»
- «А що ж, і мить утіхи — нам за щастя, / Її лови, — не вернеться назад!»
- «І часом смерть сильніша за життя...»
- «Півроку я все скорчившись лежав, / Та й то ланцюг і тіло рвав, і муляв.»
- «Над німеччиною не змилюється кат: / Лиш силою відбити можна волю, / Придбать права, завоювать буття... / Так скрізь велось і буде так довіку!»
- «Ганьба гірш за все! / Яке життя — під канчуком, в кормізі?»
- «Не нищити у люду його волі / І не творить з братів собі рабів...»
- «Як у чужих шаную я думки, / Так і свої шаную непохибно: / Не торгував я ними й не продам / Своїх святинь за жодні блага в світі!»
- «Для себе ж — ні, не поступлюсь на крок.»
- «За зраду лиш мені дають життя, / За вірність ж мене жде смерть?»
- «Що кара, смерть підбурює повстання.»
- Ксьондз: «Не в вірі річ: для влади байдуже, / Яким хрестом ти славиш свого бога; / Для неї лиш покора дорога, / Вона цінить твоє слух'янство.»
- «Ні, краще нагла смерть, / Аніж життя, зганьблене шельмівством. / А радощів безчестям не куплю! / Неправдою не оборониш правди, / Оманою тільки послужиш лжі...»
Вірність Тасі чоловікові:
- «Сама ж піду, з тобою попліч стану...»

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Біблійний герой, який згадується під час першої розмови інстригатора з С. Братковським?
а) Мойсей; б) Адам; в) Ной; г) *Гуда*.
2. За зв'язок з яким гетьманом України звинувачується герой під час повстання в Польщі?
а) Б. Хмельницьким; б) П. Полуботком; в) *І. Мазепою*;
г) П. Дорошенком.

3. Якщо Степан зрадить тих, хто очолив повстання проти ляхів, інстигатор:
  - а) дозволить йому гуляти у тюремному дворі;
  - б) сприятиме зустрічі героя з родиною;
  - в) *накаже його годувати смачною їжею*;
  - г) особисто зніме кайдани з ув'язненого.
4. «Солодко як слово це дзвенить!» — так зазначив С. Братковський про:
  - а) родину; б) *свободу*; в) щастя; г) злагоду.
5. Сторож, який охороняв героя-повстанця, родом був із:
  - а) Волині; б) *Поділля*; в) Полісся; г) Прикарпаття.
6. Кому із героїв належить фраза: «Ох, любий край, дорожчий ти за все!»?
  - а) Степану; б) дружині героя; в) Остапу; г) *сторожу*.
7. Яку пісню виконував хор біля вікна ув'язненого?
  - а) «*Ой, у полі два явори*»; б) «Ой на горі два дубки»; в) «Ой ти, дівчино, з горіха зерня...»; г) «*Чого являєшся мені у сні*».
8. Книга, яку запропонував прочитати комендант ув'язненому перед сном:
  - а) *Біблію*; б) езуїтський Псалтир; в) поезії А. Міцкевича; г) Т. Шевченка «*Гайдамаки*».
9. Перша дія закінчується явою, коли С. Братковський:
  - а) зустрічається з дружиною;
  - б) *звертається до Бога з проханням простити його провину*;
  - в) розмірковує над смислом власного життя;
  - г) хоче отримати благословення у своєї матінки.
10. Що мав на увазі С. Братковський, висловлюючись: «Не торгував я ними й не продам...»?
  - а) *Думки*; б) народні інтереси; в) щирі почуття;
  - г) пропозиції шляхти щодо зради.
11. Для шляхти, за словами ксьондза, важливо, щоб українці:
  - а) поважали їх традиції;
  - б) *били покірними і слухняними*;
  - в) прийняли віру католицьку;
  - г) забули рідну мову і культуру.
12. У чиїх руках вважає свій порятунок Степан?
  - а) *Дружини і дитини*; б) сторожа і ксьондза; в) Божих;
  - г) національних повстанців.

Примітка. За кожну правильну відповідь устанавлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Доведіть, що С. Братковський — справжній син рідного краю, захисник і мужній борець поневоленого народу. Свої переконання обґрунтуйте.
2. Прокоментуйте рядки з твору: А що ж, і мить утіхи — нам за щастя, / Її лови — не вернеться назад.
Висловлюючись, посилайтеся на розуміння поняття «щастя» головним героєм драми.
3. Народний ватажок, який не згадується у творі серед правобережних лицарів:
а) *Черкес*; б) Палій; в) Самус; г) Іскра.

Картка № 2

1. Дослідіть, як автор твору, його головний герой ставляться до українських запродавців, зрадників? Наведіть переконливі приклади з твору.
2. Що свідчить про вірність Тасі своєму чоловікові? Чи кожна жінка заради коханого ладна пожертвувати власним життям. Наведіть переконливі аргументи.
3. На думку С. Братковського, «князем ненависті і гвалту» є:
а) *брехня*; б) крадіжка; в) голод; г) заздрість.

Картка № 3

1. Як, на ваш погляд, чому для С. Братковського зрада — найстрашніше лихо? Відповідь вмотивуйте.
2. Обґрунтуйте вибір Степана: «Ні, краще нагла смерть / Аніж життя, зганьблене шельмівством». Чим пояснити це рішення героя у важкий для нього час?
3. Події, зображені у творі відбуваються 1702 року за панування Польщі в місті:
а) Києві; б) Ніжині; в) Львові; г) *Луцьку*.

VI. Підсумок уроку

Так, звертаючись до складних і драматичних періодів історії українського народу, змальовуючи героїв своїх історичних творів сповненими сили й душевної краси, М. Старицький виявив віру в краще майбутнє України, утверджував прогресивні традиції демократичного мистецтва другої половини XIX століття.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Написати міні-твір на тему «Без минулого немає майбутнього», наводячи приклади з творів художньої літератури.

Урок № 40

НАЦІОНАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ

Т. ШЕВЧЕНКА ПЕРІОДУ «ТРЬОХ ЛІТ». «КАВКАЗ»

Мета: охарактеризувати національну проблематику в творчості Т. Шевченка періоду «Трьох літ»; опрацювати ідейно-художній зміст поеми «Кавказ», з'ясовуючи узагальнену ідею твору, його сатиричну спрямованість; розвивати культуру зв'язного мовлення, вміння коментувати фрагменти поеми, визначаючи епізоди з ліричним, іронічним, інвективним забарвленням, вміння робити підсумки; виховувати почуття солідарності з іншими народами в їх боротьбі за визволення від гніту, зневажливе ставлення до насильства, жорстокості, прагнення до збагачення шляхом воєн.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, Якова де Бальмена, фотоілюстрації до твору, міні-виставка творів письменника періоду «Трьох літ», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), аудіозапис кантати-симфонії С. Людвіга.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Конкурс «Шляхами життя і творчості Т. Г. Шевченка»

Умови: учні розподіляються на дві команди по п'ять осіб, кожна з якої обирає капітана. Визначається склад журі. Упродовж 9 хв необхідно розгадати кросворд.

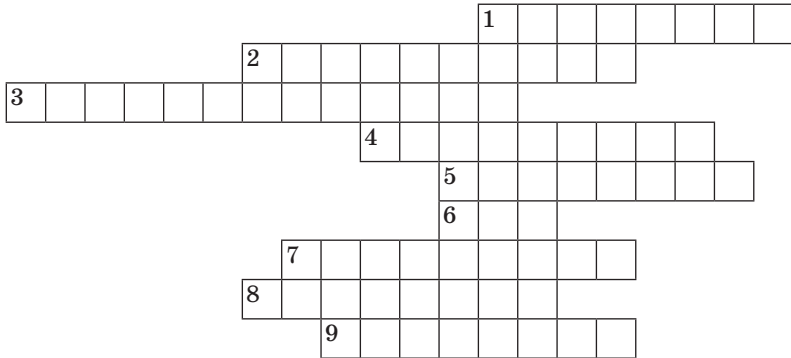
Завдання для команди I

По вертикалі: 1. Твір Т. Шевченка про героїчне минуле України. («Гайдамаки»)

По горизонталі: 1. Передовий український митець, який брав активну участь у викупі Тараса Григоровича з кріпацтва. (*Є. Гребінка*) 2. Учений і письменник, з яким Т. Шевченко щиро приятелював під час перебування в Кирило-Мефодіївському товаристві. (*М. Костомаров*) 3. Український письменник, якому Тарас Григорович присвятив поезію. (*І. Котляревський*) 4. Звання Т. Шевченка, що надала йому 4 вересня 1860 р. Рада Академії мистецтв. (*Академіка*) 5. Як називає себе героїня твору «Лілея» після смерті матінки? (*Байстрюк*) 6. У силабо-тонічному віршуванні двоскладова стопа з наголосом на другому складі. (*Ямб*)

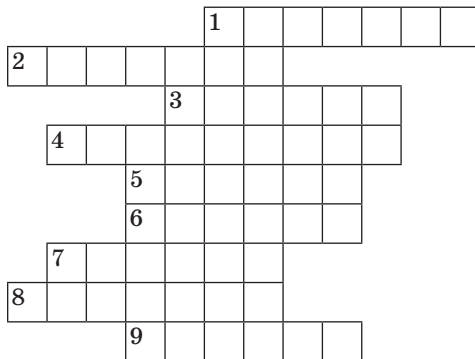
7. Запорозький полковник, який уславлюється Т. Шевченком у поезії «До Основ'яненка». (А. Головатий) 8. Альманах, на сторінках якого було надруковано «Причинну» поета. («Ластівка») 9. Твір Тараса Григоровича, що за жанровою стилістикою дуже близький до соціально-побутової поеми. («Причинна»)

Завдання для команди II

По вертикалі: 1. Село, де минуло дитинство майбутнього письменника. (Кирилівка)

По горизонталі: 1. Посада Тараса у пана Енгельгардта. (Козачок) 2. Місто, де відбулося вінчання Яреми та Оксани, героїв твору «Гайдамаки». (Лебедин) 3. Фортеця, де відбувалася солдатська служба митця. (Орська) 4. Півострів — місце перебування заарештованого Т. Шевченка впродовж сімох років. (Мангишлак) 5. Жанр «Лілеї». (Балада) 6. Соціальне становище малого Тараса. (Кріпак) 7. Журнал, навколо якого згуртувалися українські письменники, знавці, колишні кирило-мефодіївці. («Основа») 8. Міфічні істоти, що є винними у смерті героїні твору «Причинна». (Русалки) 9. Що перемальовував майбутній видатний митець у Літньому саду. (Статуй)

Підсумок конкурсу. Оголошення журі його результатів.

2. Доведи або спростуй думку

- Висловлюючи своє захоплення романтикою козаччини, республіканським ладом Гетьманщини у творі «До Основ'яненка», Т. Шевченко вболіває над долею сучасної йому України, поневоленої царатом, нещадно визискуваної кріпосниками.
- «Гайдамаки» — переважно романтичний, ліроепічний твір.
- Шевченків «Кобзар» вийшов окремою книжкою 1840 року. Він засвідчив: а) початок активного книгодрукування українською мовою; б) появу великого поета в Україні.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

«Кавказ» — найкраще свідчення могутнього, всеобіймаючого, щиролюдського почуття нашого поета.

I. Франко

У «Кавказі» поет викриває самодержавство, царизм як гнобителя народів.

V. Сухомлинський

1. Вступне слово вчителя про творчість

Т. Шевченка періоду «Трьох літ»

У 1843 р. Шевченко поїхав на Україну, де не був 14 років. Відвідав він рідну Кирилівку, був і в інших місцях на Київщині, на Чернігівщині, на Полтавщині.

Поета глибоко вразило тяжке становище закріпаченого селянства. Шевченко глянув тепер на життя народу не очима підлітка-кріпака, а очима дорослої освіченої людини з передовим політичним світоглядом. Митець побачив і відчув, що в народних масах росте сила гніву проти гнобителів.

Ці умови (зростання народного руху і піднесення визвольних прагнень передової інтелігенції) мали вирішальний вплив на політичний розвиток Шевченка. Від оспівування героїчного минулого й подвигів славних предків поет переходить до сатири, спрямованої проти царизму та поміщиків. Визріває критичний реалізм Т. Шевченка.

З-під пера поета виходять сатири, сповнені великого революційного гніву: «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим...». Мотиви революційної боротьби посіли значне місце в ліриці цих років («Три літа», «Заповіт», «Холодний Яр»).

Зміни, що сталися в настроях і думках поета, яскраво передає він сам у вірші «Три літа», який має певне програмове значення. (Назву цього вірша поет узяв для рукописної збірки поезій.)

З одним із творів періоду «Трьох літ» ми ознайомимося сьогодні — це поема «Кавказ».

2. Робота над твором Т. Шевченка «Кавказ»

2.1. Исторична епоха, відтворена у «Кавказі» (матеріал для вчителя й учнів).

Російський царат здавна зазіхав на цей «прекрасний, але дикий край». Уже Петро I розумів, яке значення мало б завоювання Каспійського моря і прилеглих до нього земель для воєнної та економічної могутності Росії. Активні воєнні дії за підкорення всього Кавказу ненаситній Росії розпочалися 1817 р. й тривали майже півстоліття (до 1864).

Російська армія була неоднорідною: крім строкових солдатів у неї влилося багато кримінальних злочинців, усіляких авантюристів, хижих шукачів легкої наживи. Убивати, грабувати, руйнувати, нищити — стало їхньою професією, органічною потребою, засобом наживи. Для офіцера різних рангів ця війна була доброю нагодою одержувати чини, ордени, монарші милості, багатства.

Кавказька війна була дуже жорстокою. За наказом командування, озвірілі солдати руйнували аули, грабували майно тубільців, випалювали ліси, витопували ниви й городи, вирубали сади й виноградники. Особливо жорстоко розправлялися з «непокірним» місцевим населенням. Чоловіків, старих людей убивали, а жінок, дітей, юнаків і дівчат продавали в рабство. Наприклад, тільки генерал Вельямінов за один лише 1823 рік продав у рабство ногайцям близько двох тисяч полонених кавказців по 150–250 карбованців за кожного. Він же утвердив звичай відрубувати голови горцям, за що платив солдатам по десять карбованців за одну, а черепи відправляли до Петербурга в Академію наук.

Довгі десятиліття горці відчайдушно захищали свій край, але встояти перед численним і добре озброєним ворогом не мали змоги. Нечисленні поселення, які не чинили опору завойовникам (так звані мирні), були пограбовані також, а їхні мешканці перетворені в напіврабів, проте й серед них убито чимало.

На «звільнених» землях царі селили «надійних людей»: росіян, козаків, «героїв» та інвалідів цієї війни, усіляких злочинців і приблуд. Найплідніші землі дарувалися російським дворянам.

2.2. Джерела для написання твору.

- Приводом для написання поеми була смерть близького знайомого Т. Шевченка, офіцера Якова де Бальмена, який загинув у 1845 р. в одному з походів царського війська на Кавказ.

- Боротьба між царським урядом і Шамілем, який очолював націоналістичний реакційний рух на Кавказі, відома в історії під назвою мюридизм.
- Матеріал про життя й побут кавказьких народів, який поет отримав від фольклориста О. Афанасьєва-Чужбинського. Отже, написаний твір у 1845 р. в Переяславі.

2.3. Кому присвятив свою поему письменник? Хто він, Яків де Бальмен, смерть якого так вразила Т. Шевченка?

Присвячена ця поема другу-художнику Т. Шевченка, який загинув на війні проти кавказьких народів.

Рід де Бальменів походив із Шотландії. Складними шляхами один із представників цього роду потрапив до Росії, де довгий час служив у гвардійському полку. Вислужився до високого чину. Дістав маєтки. Один із його нащадків — Петро де Бальмен — поселився в Україні в с. Липовці на Полтавщині, де і народився Яків.

Майбутній товариш Шевченка блискуче закінчив Ніжинську гімназію вищих наук, яка справедливо вважалася одним із найкращих тогочасних навчальних закладів.

Молодий випускник Ніжинської гімназії вищих наук став офіцером. Щоправда, військова служба не особливо вабила юнака, головними пристрастями якого була література та малювання. В обох галузях мистецької діяльності він виявив неабияку обдарованість.

Незважаючи на іноземне походження свого роду і на свій графський титул, Яків де Бальмен не тільки перейнявся повагою до України та її простого люду, а й став патріотом нашої землі.

Уперше він зустрівся з Шевченком наприкінці червня 1843 р. під час іменитого балу княгині Т. Волховської.

Яків де Бальмен змушений був відбувати військову службу на Кавказі. Його розум, освіченість, високий гуманізм, співчутливість до народів, що виборювали волю, робили його противником загарбницької політики імперської Росії. Про це свідчить малюнок митця, на якому в карикатурній формі зображено Миколу I. Відомо, що всіх, хто не влаштовував царя та його наближених, посилали, як тоді говорили, «під черкеські кулі». Для охоронців самодержавства це був один зі способів позбавлятися інакомислячих.

У липні 1845 року Яків де Бальмен взяв участь у так званому Даргинському поході. Ті, хто там був і добре пам'ятав воєнну ситуацію, свідчили, що його послали на певну смерть. Так воно і сталось: 14 липня Шевченків товариш загинув.

2.4. Тема: викриття загарбницької політики російського самодержавства, показ страждань поневолених народів Кавказу, зображення реакційної ролі церкви і прогнилої дворянської культури.

2.5. Ідея: співчуття поневоленим, схвалення патріотичної і мужньої боротьби горців, утвердження безсмертя народу, гнівний осуд самодержавства, кріпосництва і православ'я — душителів свободи, носіїв темноти, страждань та звироднілої панської моралі, полум'яний інтернаціональний заклик об'єднаної боротьби всіх народів проти спільного ворога — російського царизму.

2.6. Основна думка: «Борітеся — поборете!».

2.7. Жанр:

- сатирична поема з елементами ліричного;
- цей твір не є у повній мірі поемою. У ній немає героїв, сюжету, не зображено динаміки розвитку характерів персонажів через сюжет. Немає епічних картин, епізодів, твір наскрізь ліричний, філософський, емоційний. Але значущість проголошених у «Кавказі» гуманістичних ідей підіймає цей твір до рівня політичної і сатиричної поеми, у якій цілісною картинною зображено загарбницьку політику імперії і проголошено гімн волі та жалю за невинно загиблими;
- І. Франко назвав «Кавказ» огненною поемою. «Шевченко з його сонячним темпераментом — це такий вогонь, який кидає свої відблиски на всі народи, що борються за справедливість і красу...»;
- Сатиричний твір — інвектива з елементами лірики та героїки.

2.8. Сюжет.

- Поема розповідає про загарбницьку безглузду війну, що десятиріччями веде самодержавство з маленькими кавказькими народами, чия національна свідомість настільки висока, що не вдається цей народ здолати.
- У творі звучить ніби гімн героям-кавказцям, що борються за волю, й звинувачення в безглуздії невинно загиблій війні, яка не принесе користі ні Кавказу, ні народам імперії. Тільки верхівка країни може отримати зиск і задоволення.

2.9. Композиція.

Твір написаний у формі революційно-викривального ліричного монологу, сповненого ораторських, агітаційно-закличних інтонацій надзвичайної пристрасної сили. Це монолог, точніше — цикл монологів, що має різних адресатів, і від адресатів залежить характер і ступінь поетової пристрасності.

Вся колосальна панорама російського життя з безліччю внутрішніх планів і переходів, зі складними образами в поемі вмістилася в 178 віршованих рядках.

Експозиція: романтичне зображення величі Кавказьких гір; давньогрецький міф про Прометея.

Зав'язка: розмірковування автора над стражданнями, приниженням народу від жорстоких утисків катів-гнобителів та засудження бездіяльності, пасивності простого люду в зв'язку з цим.

Кульмінація: монолог-звернення колонізатора до горця.

Розв'язка: інтимний реквієм по загиблому другові, «доброму», «незабутньому» Якову де Бальмену, який випив з московської чаші московську отруту». Значить, його вбивця — царизм, а не горці.

2.10. Художні особливості твору.

Для викриття та засудження загарбницької політики влади Т. Шевченко створює рядки, сповнені великого емоційного напруження. Мова поеми наповнюється гіперболами, використаними у зростаючій градації риторичними питаннями й окликами. Сатирична метафора «війна — царське полювання» розгортається в сарказмі й іронії панегірика царю-«батюшке» та його «хортам, і гончим, і псарям». Протиставляє цареві він справжніх славних героїв, борців за волю. Так на контрасті створюється напружена поезія: від сарказму — до лірики, від іронії — до уславлення.

Поетика твору підпорядкована завданню втиснути у невеличкий обсяг величезну картину життя в Російській імперії, цілий калейдоскоп образів і роздумів. Тому мова твору афористична і лаконічна («борітеся — поборете»).

2.11. Віршований розмір.

Значна частина сатири написана чотиристопним ямбом, поет відчув силу «викривального ямба», як називають цей розмір, і з гнівом кинув його на ненависного ворога.

2.12. Ідейно-художній зміст твору.

Поема починається похмурим пейзажем гір, оповитих таємними хмарами і засіяних горем, политих кров'ю. Горем і кров'ю горців. Пейзаж — подальша розповідь про сумні події. З цієї метою автор використав народнопоетичний метафоричний образ засівання горя і сліз.

У символічному образі Прометея Т. Шевченко показав незламність народів царської Росії, їх титанічність і життєдайність, що протистоїть хижаку — царизму, який «карає... що день... добрі ребра й серця розбиває» і п'є кров трудящих. Але народ безсмертний, його кров «живуща», і тому кат народів «не вип'є живущої

крові», «не скує душі живої». Поет незмірно радіє з приводу того, що серце народу «знову оживає і сміється знову». Як гімн нездоланності народу звучать натхненні слова поета: Не вмирає душа наша, / Не вмирає воля.

У минулому звертанні до Бога Т. Шевченко говорить про спільність долі всіх народів царської імперії — «правда наша п'яна спить». Кати — царі і царята — до того знущаються над людьми, що «течуть... кроваві ріки», що тяжко зароблений хліб насущний селянка замішує не водою, а «кровоавим потом і сльозами».

Повторивши далі початковий пейзаж, автор показує невимовні страждання народу уже не в переносному, а в прямому значенні: Лягло косьми / Людей муштрованих чимало. / А сльоз, а крові?

Так Т. Шевченко висловлює гнів не тільки до винуватців трагедії народу, а й трагедії війська, яка полягає не тільки в тому, що гинули тисячі солдат, а й у тому, що солдати — вчорашні селяни — стріляли в таких же селян. За цей всенародний злочин автор саркастично глузує з царя, ставлячи його в один ряд з псами і собаками-хортами.

Зразу ж після в'їдливого «Слава!», яке треба розуміти як «Ганьба царям», Шевченко знову вживає те саме слово «слава», але вже в прямому розумінні. Він славить кавказькі сині гори і мужніх горців — «лицарів великих». Звертаючись до всіх народів, уярмлених царизмом, поет закликає: «Боріться — поборете!», бо за них правда. Так забриніли в поемі скупі, але глибокі мотиви революційної героїки.

Твір викриває гнобительську суть поміщицько-самодержавного ладу. Царську Росію поет змалював як велику тюрму народів: «А тюрм, а люду!.. Що й лічить!».

Провідниками цієї політики є царська влада, поміщики і духовенство.

З ненавистю говорить Т. Шевченко про панівний клас тодішньої Росії, про клас поміщиків, як недолюдків, що знущаються з трудящих. Поет викриває панів-лібералів, які вважали себе народолюбцями, бо називали трудящих братами. За їхні брехливі запевнення в любові до народу Т. Шевченко характеризує їх як «суесловів, лицемірів». Він з обуренням говорить: Ви любите на братові / Шкуру, а не душу!

Православна церква, яка була опорою кріпосницьких порядків і розсадником темряви, виправдовувала грабіжницькі дії царизму та поміщиків: В нас дери, / Дери та дай, / І просто в рай, / Хоч і рідню всю забери!

Так «просвіщали» народ служителі церкви. У гнівних словах розкриває поет, яку «науку» несли народові духовні й світські царські «цивілізатори»: Як і тюрми мурувати, / Кайдани кувати, / Як і носити!..

Царизм здійснював свою політику на Кавказі ціною багатьох тисяч людських жертв, ціною глибокого народного горя.

Викриваючи хижацьку діяльність самодержавства, Т. Шевченко закликав боротися проти нього, оспівав славу тих, хто не корився силі гнобителів.

2.13. Опрацювання образів твору. Робота в малих групах.

2.13.1. Прометей.

- За давньогрецькими міфами Прометей — титан, який украв вогонь з Олімпу, де ним користувалися тільки боги, і передав його людям, за що був покараний Зевсом, — прикутий до скелі на Кавказі. Щодня орел викльовував у нього печінку, проте за ніч вона виростала знову. Прометей піддавався жахливим мукам.
- У творі Т. Шевченка, образ Прометея — символ народної волі, що не вмирає. Створюючи цей образ, поет не йшов сліпо за відомим грецьким міфом, а брав тільки деякі його риси, потрібні для втілення задуманого, а саме: фатальну трагічність і безсмертя Прометея.

Прометей у поемі — це філософський образ, що звернений був до революційних сил народу і закликав їх до самоусвідомлення своєї історичної ролі та активної дії, до оптимізму й віри в перемогу над самодержавством.

Прометей — народи гірські, що їх мучить самодержавство.

2.13.2. Орел.

- Образ Орла — символ російського самодержавства, що веде загарбницьку війну. Даремні намагання хижого птаха побороти силу волі й прагнення до життя.

Важливо, що «орел», який є у міфі і якого Т. Шевченко показав у поемі, набув додаткового і, головне, актуального символічного значення: орел (щоправда, двоголовий) був гербом царської Росії.

2.13.3. Завойовник-колонізатор.

Колонізатор — царизм фальшиво твердить, що хліб і хату горця ніхто не відбере в нього, а його самого «не поведе... в кайданах». Втрачаючи владу над собою, загарбник проговорюється, що він хотів би «подарувати» йому його власну хату, а хліб хотів би кинути горцеві, «як тій собаці». Він мріє про той час, коли горці будуть платити податок навіть за сонце. Підступний колонізатор облудливо закликає горців до дружби з ним і обіцяє, що від нього горці «багато б дечому навчилися!». У пориві туполобого

захоплення собою загарбник хвалиться своєю «культурою», а в дійсності показує своє варварство і цинізм.

Хижак хвалиться тим, що «французів лає», тобто переслідує вільнодумний дух французького просвітництва — Вольтера, Дідро: «Продаєш або в карти програєш людей... не негрів..., а таких... хрещених..., но простих. Ми не гішпани».

Чим же вихваляються колонізатори? Класовою нерівністю, злиднями, політичним безправ'ям, насильством, темнотою, продажністю і фальшивістю церкви, переслідуванням прогресивної думки і торгівлею людьми, мов худобою.

2.14. Аналізування змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Подивіться на карту. Де розташований Кавказ? Хто з вас відвідував його місцевість? Які враження від цього мали?
- Чому свій твір Т. Шевченко присвятив Якову де Бальмену?
- З якою метою автор на початку твору використав пейзаж?
- Для чого письменник у поемі згадує про Прометея, героя давньогрецького міфу? Що уособлює цей герой? Заради чого він страждає?
- Чи можна образи Прометея і орла-хижака вважати символічними? Що саме уособлюють ці герої?
- Про що свідчить звертання поета до бога?
- Якою ціною здійснювалося приєднання Кавказу до Росії? Як про це зазначено у творі?
- Як поет ставиться до боротьби горців з російським самодержавством?
- Яким у творі зображено колонізатора? Відповідаючи, посилайтеся на зміст його монологу-ставлення до горців. Чим він вихваляється?
- За що Т. Шевченко критикує церкву? У чому він її звинувачує?
- Що намагався висловити поет, звертаючись удруге до Бога?
- Як у творі пояснюються поняття «царизм», «самодержавство»?
- Чому закінчення «Кавказу» — це реквієм? Через що Т. Шевченко вважає винним у смерті друга самодержавство, а не горців?
- Чим вразив вас цей твір?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Період творчості Т. Шевченка, до якого належить поема «Кавказ»:

- а) ранньої; б) «Трьох літ»; в) останніх років;
- г) «У казематі».

2. Описуючи гори Кавказу, поет звертає увагу читача на те, що вони:
  - а) надто високі; б) *засіяні горем*; в) дуже старі; г) дивують своєю красою.
3. З питанням «Коли вона прокинеться?» письменник звертається до:
  - а) *справедливості*; б) долі людської; в) свідомості кавказців; г) совісті гнобителів.
4. Народ уславлюватиме бога у разі, якщо він його:
  - а) духовно збагачуватиме; б) захистить і заспокоїть; в) *звільнить від поневолення*; г) шануватиме і прославлятиме у своїх молитвах.
5. Війна — це не тільки смерть «людей муштрованих», але й:
  - а) голод; б) *сльози*; в) хвороба; г) розчарування.
6. Поет у творі возвеличує не тільки «лицарів великих», але й:
  - а) *гори Кавказу*; б) Бога святого; в) батьків загиблих; г) тогочасну історичну епоху.
7. Характеризуючи правду, Т. Шевченко обурено проголосив, що вона:
  - а) закута в кайдани; б) кров'ю полита; в) *п'яна*; г) химерна і підступна.
8. «Ненагодованою і голою» в поемі є:
  - а) мудрість людська; б) ріка зі сльозами і кров'ю муштрованих; в) хмара за горами; г) *сердешна воля*.
9. Визначте віршований розмір уривку з твору: Слава! Слава! / Хортам, і гончим, і псарям, / І нашим батюшкам-царям / Слава!
  - а) *Ямб*; б) хорей; в) анапест; г) дактиль.
10. Поема написана у формі революційно-викривального ліричного:
  - а) діалогу; б) полілогу; в) *монологу*; г) трактату.
11. Лейтмотивом у творі є рядки:
  - а) Не нам на прю з тобою стати! / Не нам діла твої судить!
  - б) Кати знуцаються над нами, / А правда наша п'яна спить;
  - в) Борітеся — поборете, / Вам бог помагає!
  - г) *За горами гори, хмарою повиті... / Засіяні горем, кров'ю политі.*
12. Символічними у творі є образи:
  - а) *Прометей та орла*; б) чуреку і саклі; в) правди і волі; г) храму і каплиці.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Як ви вважаєте, що мав на увазі Т. Шевченко, зазначаючи: Кати знущаються над нами, / А правда наша п'яна спить? Наведіть переконливі аргументи.
2. Чому, на думку митця, «християне малим ситі»? Вмотивуйте це припущення.
3. Неситим автор поеми називає:
а) Прометея; б) орла; в) *царя Миколу I*; г) Кавказ.

Картка № 2

1. Дослідіть, яким чином у творі засуджується кріпацтво й утиски простого люду самодержавством. Свої міркування узагальніть.
2. Підтвердіть або спростуйте думку Т. Шевченка: ...Неситий не вмере / На дні моря.
Про що свідчить це висловлювання?
3. Композитор, який написав на Шевченкову поему симфонію-кантату «Кавказ» (1902–1913):
а) М. Лисенко; б) Б. Буєвський; в) *С. Людкевич*;
г) М. Васильєв.

Картка № 3

1. Чому автор «Кавказу» вважає, що народ-борець не може бути позбавлений волі? Відповідь обґрунтуйте.
2. Чи можна, на ваш погляд, ототожнити Прометея з тими, кого самодержавство намагається знищити або зробити своїми рабами? Власні припущення вмотивуйте.
3. Яків де Бальмен, як і Т. Шевченко:
а) був членом Кирило-Мефодіївського товариства;
б) з дитинства залишився сиротою;
в) *гарно малював*; г) умів грати на флейті.

VI. Підсумок уроку

Немає сумніву, такі твори, як Шевченків «Кавказ», залишаться в духовній скарбниці людства. І навіть тоді, коли наші далекі нащадки із сумнівом, недовірою і жахом дізнаватимуться про часи, сповнені кривавих трагедій, такі пам'ятки красного письменства не втратять своєї принадності, залишаючись ідеальним втіленням істинної людяності й художньої гармонії.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Знати зміст твору Т. Шевченка «Великий льох», скласти тестові завдання до зазначеної поезії.

УРОК № 41**Т. ШЕВЧЕНКО «ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ».
ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ У ТВОРІ**

Мета: ознайомити школярів з містерійним програмовим твором Т.Шевченка; співвіднести образи «Великого льоуху» з історичними реаліями, надати моральну й політичну оцінку «розкопаного» історичного минулого; розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, спостережливість; вміння образно переосмислювати, надавати власну оцінку історичним подіям, що відбувалися у минулому; робити висновки; формувати естетичні смаки школярів; виховувати інтерес до історичного минулого рідного краю; почуття безкомпромісності у ставленні до гнобителів нації.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрети Т. Шевченка, Петра І, Б. Хмельницького, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань****1. Конкурс «Інтелектуал»**

Учням класу впродовж 5 хв пропонується виконати завдання за двома варіантами: за допомогою перших літер відповідей визначити автора даного висловлювання.

Варіант I

«У своїй стихійній силі творця Т. Шевченко, здається, не хотів знати ніяких законів, крім тих, що диктували йому його власна мистецька інтуїція, сила задуму, вогонь темпераменту. (О. Гончар)

1. Письменник, якому Т. Шевченко присвятив поетичний твір. (М. Гоголь)
2. Героїня поеми «Гайдамаки». (Оксана)
3. Фортеця на березі Каспійського моря, де перебував ув'язнений поет. (Новопетровська)
4. Різновид рими. (Чоловіча)
5. Жанр гумористичного твору. (Анекдот)

6. Зауваження автора, що містять стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб, уточнюють або доповнюють які-небудь деталі. (*Ремарка*)

Ключ

г	о	н	ч	а	р
---	---	---	---	---	---

Варіант II

«Поезія Т. Шевченка безперечно вкорінена в міфі, тобто в українській народній творчості. Поет трансформує цей міф, створюючи на його основі літературу». (*Р. Харчук*)

1. Віршований розмір. (*Хорей*)
2. Літературний жанр, головним героєм якого (в літературному сенсі) є сам автор. (*Автобіографія*)
3. Складовий компонент сюжету, вирішення конфлікту (інтриги) епічного, ліроепічного, драматичного, а іноді й ліричного (сюжетного) твору. (*Розв'язка*)
4. Автор Гімну України. (*П. Чубинський*)
5. Місто, де І. Гонта («Гайдамаки») вбиває своїх дітей. (*Умань*)
6. Твір Т. Шевченка, який він присвятив Якову де Бальмену. («Кавказ»)

Ключ

х	а	р	ч	у	к
---	---	---	---	---	---

2. Фронтальне опитування. Бесіда за питаннями

- Чим історичне минуле приваблювало Т. Шевченка?
- Чому до тих чи інших історичних подій, видатних осіб неоднозначно ставилися науковці, літературознавці, письменники?
- Які свої твори поет присвятив уславленню минулого?
- Яким чином життя українського народу письменник намагався поєднати з історією?
- Як сам Т. Шевченко ставився до тих, хто був творцем героїчного минулого рідного краю?

III. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності****IV. Основний зміст уроку**

...У Шевченка все коло його дум
і почуттів перебуває
в цілковитій відповідності зі змістом
і ладом народного життя.
М. Добролюбов

Я люблю правду без прикрас.
О. Суворов

1. Вступне слово вчителя

Цікавлячись минулим рідного народу, молодий Шевченко прагнув не лише глибше пізнати минуле та ознайомити з ним своїх сучасників, а й виразити передові ідеї та суспільні потреби свого часу.

Повернувшись до Петербурга, свої тяжкі враження від трагічних картин народного лиха, роздуми над побаченим Т. Шевченко виразив у поетичній формі. Недоля рідного народу тяжко вразила чуйне серце поета, посилила його пекучу ненависть до самодержавно-кріпосницького ладу.

2. Робота над твором Т. Шевченка «Великий льох»

2.1. Виразне читання уривків із твору.

2.2. Тема: правдиве відображення трагічних епізодів української історії, показ національного відкupu українського народу, пов'язаного з пошуками скарбу Б. Хмельницького, в часи гетьманування якого українська держава досягла вершини свого розвитку.

2.3. Ідея: засудження зради старшинської верхівки інтересам української нації; підступного приєднання України до російської імперії; імперського геноциду російських посіпак в Україні, висловлення обурення антиукраїнською політикою жорстокої імператриці Катерини, яка спричинилася до знищення лицарської Запорозької Січі.

2.4. Основна думка:

- а) доля держави не в руках лідерів, а в руках народу;
- б) усяка послуга ворогові, навіть найменше сприяння йому, є смертельним гріхом.

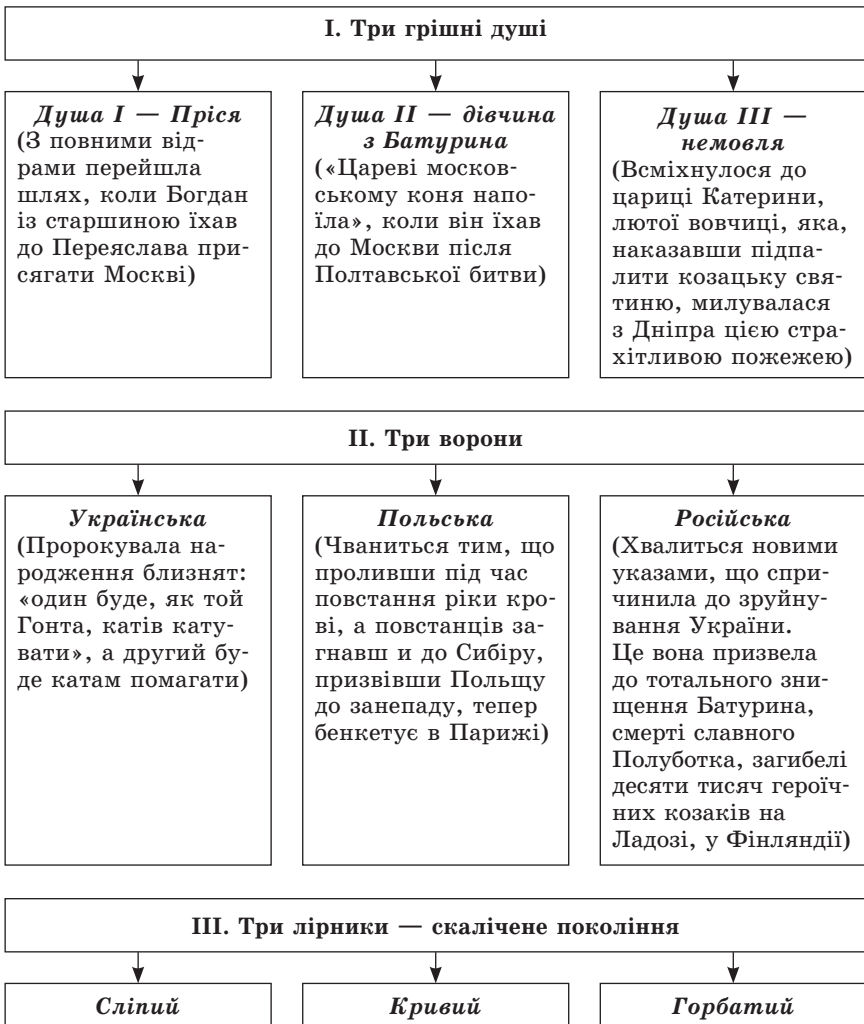
2.5. Жанр: поема-містерія. Це дійсно містерія, оскільки у творі є містичні образи передчасно померлих людей.

(*Містерія* — жанр західноєвропейського релігійного театру епохи пізнього середньовіччя (XIV–XVI ст.), в основу якого покладено біблійні сюжети, народні вистави на площах Франції, Англії тощо).

2.6. Значення епіграфа до твору.

Щоб струсонати сумління своїх земляків і збудити їх з літарічного сну національної несвідомості та байдужості, Т. Шевченко, komponуючи твір, поставив на вступі до неї слова псалмоспівця, сповнені болю і трагічної розпуки, щоб були вони для читача пересторогою і наукою.

2.7. Сюжет «Великого льоху».

2.8. Композиція.

Для будови твору характерна троїстість як і у фольклорі (три бажання, троє синів...)

Експозиція: розповідь трьох душ про наявність льоху, який необхідно було розкопати аби вони змогли потрапити до раю.

Зав'язка: подорож-екскурсе у трагічне минуле України.

Кульмінація: відсутність скарбу в малому льосі, що виявило роздратованість начальства Москви.

Розв'язка: Так малий льох в Суботіві / Москва рокопала! / Великого ж того льоху / Ще й не дошукалась.

2.9. Ідейно-художній аналіз твору. Бесіда за питаннями:

- До якого періоду творчості Т. Шевченка належить цей твір?
- У чому полягає призначення льоху взагалі?
- З чим пов'язано те, що твір поета «Великий льох» тривалий час не друкували, ніби його і не було або трактували його як творчу невдачу автора?

2.9.1. «Три душі».

- Чому місцем для зупинки під час польоту птахи обрали хрест на старій церкві?
- З якою промовою вони звернулися до Бога? Про що вона свідчить?
- За яких умов три душі могли потрапити до раю? («Тойді у рай їх повпускаєш, / Як все москаль позабирає, / Як розкопа великий льох»)
- Що, на ваш погляд, могло переховуватися у великому льосі?

2.9.1.1. Душа I.

- Де народилася Пріся? Яким було її дитинство?
  - Як до дівчини ставилися у помешканні гетьмана?
  - Яким чином Т. Шевченко ідеалізує героїню? («Росла, виростала! / Як квіточка; і всі мене / Любили й вітали / І нікому я нічого, / Ніже злого слова, / Не сказала. Уродлива / Та ще й чорнобрива»)
  - До якого свята готувалася Пріся?
  - Що лихого вчинила дівчина? Як у народі ставляться до прикмети, коли тобі переходять шлях з повними відрами?
  - Куди прямував гетьман? («...Він їхав в Переяслав / Москві присягати!»)
- Згадайте, що вам відомо про цю історичну подію.
- Якої шкоди завдала дівчина тією водою оточуючим? («Батька, матір, себе, брата, / Собак отруїла»)
  - Для чого Т. Шевченко акцентує увагу читача на тому, що криниця, з якої Пріся брала воду, була замуленою і висохлою? Який підтекст містить цей факт?

2.9.1.2. Душа II.

- Який гріх вчинила друга душа? Чи осмислено це вона зробила? (Ні, бо була *недолітком*)
- Що мав на увазі Т. Шевченко, описуючи пожежу в Батурині, вбивство Чеченів?
- Як у творі зображена страшна картина пожежі? Кого автор звинувачує у скоєнні лиха?

- Яких знущань зазнала героїня? Що цим самим хотів довести Т. Шевченко?
- Чому дівчина просила «московського капітана» для себе смерті?
- За що героїня вдячна самотній бабусі?
- Як дівчина пояснює причину свого гріха? («...За те, що всякому / Служила, годила... / Що цареві московському / Коня напоїла!..»)

2.9.1.3. Душа III.

- Що свідчить про місце народження третьої героїні?
- З приводу чого мати намагалася заспокоїти свою дитину? («Я плакала, я не знаю, / Чи їсти хотілось? / Чи, може, що в маленької / На той час боліло?»)
- На що жінка звернула увагу малечі? («І галеру золотую / Мені показала, / Мов будинок в галері / Князі, і всі сіли / Воєводи... і меж ними / Цариця сиділа»)
- У чому була причина смерті матері та її дитини? Що вона символізує? («Я глянула, усміхнулась... / Та й духу не стало!»)
- Як Т. Шевченко характеризує царицю Катерину? Чим викликає його негативне ставлення до неї? («Що тая цариця — / Лютий ворог України, / Голодна вовчиця!.. / Скажіте, сестриці?»)

Мікрофон: «Чому вода є причиною для здійснення грішної справи дівочими душами?»

2.9.2. «Три ворони».

- У чому перша ворона звинуватила Богдана? («Крав Богдан крам, / Та повіз у Київ, / Та продав злодіям / Той крам, що накрив»)
- Чим вихвалялася друга ворона? («Я в Парижі була / Та три злата з Радзівілом / Та Потоцьким пропила»)
- Як автор характеризує цих трьох чорних героїнь? («Неначе три сестри старі, / Що дівували, дівували, / Аж поки мохом поросли»)
- Чим «поживилася» перша ворона, потрапивши до Сибіру? («...Та в одного / Декабриста вкрала / Трохи жовчі»)
- У скоєні якого злочину звинувачує Т. Шевченко царицю Катерину? («Три указа накаркала / На одну дорогу...», «Да шесть тысяч в одной версте / Душ передушила...»)
- Яке гноблення чинилося самодержавством над народом? («Що розлили з річку крові / Та в Сибір загнали»)
- Що робила цариця з «вольними козаками»? («Кому я їх не наймала, / Не запродавала»)
- Яку жорстокість вона виявила по відношенню до Полуботка? («І славного Полуботка / В тюрмі задушила»)

- Яким чином перша ворона охарактеризувала І. Гонту? Що вам відомо про цього національного героя? («*Що, як виросте той Гонта, / Все наше пропало! / Усе добро поплюндрує, / Й брата не покине! / І розпустить правду й волю / По всій Україні!*»)
- Що пропонує перша ворона подрузам зробити, аби застерегти їх від лиха? («*Поки сліпі люде, / Треба його поховати, / А то лихо буде!*»)

2.9.3. «Три лірники».

- Хто такі лірники? Кого вони оспівували у своїх творах?
  - Чому лірників поет не називає бандуристами, кобзарями?
  - З якою метою вони подорожують до Суботова?
  - Які історичні події, пов'язані із Б. Хмельницьким, згадуються у творі? (*...І про Ясси, / І про Жовті Води, / І містечко Берестечко*)
  - Чим викликане велике прагнення розкопати великий льох?
  - Що було виявлено в результаті цього? («*Костяки в льоху лежали / І мов усміхались, / Що сонечко побачили. / От доброго Богдана! / Черепок, гниле корито / Й костяки в кайданах!*»)
  - Чому ісправник так прагнув помститися Б. Хмельницькому? («*Трохи не сказився! / Що нічого, бачиш, взяти, / А він же трудився! / І день і ніч побивався, / Та в дурні й убрався*»)
  - Як сам Т. Шевченко ставився до старців?
  - За що москаль-правитель звинувачує лірників, дорікає їм? («*Я вам дам Богдана, / Мошенники, дармодеды! / Й песню сложили / Про такого ж мошенника...*»)
  - Чим пояснити таке зневажливе ставлення москаля до Б. Хмельницького?
  - Як було покарано лірників за їх вільнодумство? («*Взяли й заваляли — / Випарили у московській / Бани-прохолоді*»)
  - Чому ж все-таки не було розкопано великого льоху?
- Мікрофон:** «Чи є в душі надія, що вони потраплять до раю, що гріх зради їм буде прощений?»

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Три пташки летіли, минаючи:
  - а) Черкаси; б) Умань; в) Суботів; г) Чигирин.
2. За яких умов душі людські могли потрапити до раю? Коли:
  - а) їх Бог простить;
  - б) москаль розкопає льох і все з нього забере;
  - в) вони не чинитимуть лихої справи;
  - г) позбавляться шкідливих звичок.

3. Прися ще дитиною виростала з:
  - а) Ю. Хмельницьким; б) П. Дорошенком;
  - в) П. Сагайдачним; г) С. Наливайком.
4. Народне свято, під час якого дівчина перейшла гетьману шлях з повними відрами:
  - а) Вербна неділя; б) Покрова; в) *Пилипівка*; г) Водохреща.
5. Місце «злочину» другої душі:
  - а) Москва; б) *Батури*; в) Полтава; г) Переяслав.
6. У чому полягав злочин другої білої пташки? Вона:
  - а) спалила поселення;
  - б) наворожила на мешканців Полтави невиліковну хворобу;
  - в) *напоїла московського коня*; г) отруїла І. Мазепу.
7. Душа другої дівчини літала над козацькими:
  - а) *ярами і степами*; б) могилами; в) поселеннями Січі;
  - г) порогами.
8. Коли цариця Катерина з князями і воєводами їхала Дніпром, мати з дитиною:
  - а) прогулювалися вздовж берега річки;
  - б) випасали панську худобу на галявині;
  - в) *перебували на горі в діброві*;
  - г) пили воду біля криниці.
9. Т. Шевченко у творі називає царицю:
  - а) небезпечним елементом; б) *лютим ворогом українців*;
  - в) страшною гієною; г) грішною душею.
10. Перша ворона звинуватила Богдана у тому, що він:
  - а) емігрував у Париж;
  - б) *продав викрадений крам злодіям у Києві*;
  - в) сприяв винищенню Батурина;
  - г) уклав угоду із Росією.
11. Яка прикмета свідчить про те, що «ворони понадувалися»? Бути:
  - а) рясному дощу; б) неврожаю; в) *морозу*; г) ранній осені.
12. Перебуваючи у Сибіру, перша ворона:
  - а) жалкувала, бо не бачила ув'язнених;
  - б) зголодніла і змерзла; в) обікрала декабристів;
  - г) *радїла, бо віднайшла багато цінного краму*.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Висловіть власне припущення, що є скарбом, який переховувався у великому льосі? Наведіть переконливі аргументи.

2. Як, на ваш погляд, чи страшним гріхом є те, що вчинила Прися? Відповідь обґрунтуйте.
3. Лютим ворогом України назвав Т. Шевченко:
  - а) І. Мазепу; б) Петра І; в) Катерину;
  - г) С. Петлюру.

Картка № 2

1. Що, на вашу думку, символізує назва твору Т. Шевченка «Великий льох»? Свої міркування обґрунтуйте.
2. Вмотивуйте, чи не є гріх трьох дівочих душ абсурдним? Надайте переконливу відповідь.
3. Шведською приблудою у творі названий:
  - а) Петро І; б) П. Дорошенко; в) І. Мазепа;
  - г) ув'язнений із Сибіру.

Картка № 3

1. Кого Т. Шевченко звинувачує у втраті української державності? Власну думку аргументуйте.
2. Доведіть або спростуйте думку поета: Катерина — / Лютий ворог України, / Голодная вовчиця.
3. Гетьман козацький, якого цариця Катерина «в тюрмі задушила»:
  - а) Б. Хмельницький; б) Г. Многогрішний;
  - в) П. Дорошенко; г) П. Полуботок.

VI. Підсумок уроку

Поема-містерія «Великий льох» в історичному і філософському планах — центральний твір у «Кобзарі», бо в ній розглянуто проблеми втрати політичної свідомості, що призвело нас, українців, до втрати державності, до національного поневолення.

Українська пісня перемоги у Визвольній війні була віддана Росії. Автор засуджує українців, які свідомо піддалися і піддаються ворогові, тим самим передрікаючи на загибель цілий народ.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Написати творчу роботу (домашній твір) на одну із запропонованих тем:

- «Гнівний осуд загарбницької політики російського самодержавства у творі Т. Шевченка «Кавказ»;
- «Фантастичне і реальне у романтичних творах Т. Шевченка».
- «Заклик до єднання слов'янських народів у творі Т. Шевченка «Гайдамаки».

УРОК № 42**Т. ШЕВЧЕНКО «ЧИГРИНЕ, ЧИГРИНЕ»,
«СТОЇТЬ В СЕЛІ СУБОТОВІ...»**

Мета: опрацювати ідейно-художній зміст програмових поетичних творів Т. Шевченко, навчитися визначати в їх тексті образи і фрагменти додаткового символічного значення, самостійно розкривати їхній зміст; розвивати пам'ять, логічне мислення, увагу, спостережливість, вміння виразно читати поетичні твори, робити відповідні висновки, узагальнення; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття безкомпромісності у ставленні до гнобителів нації, прищеплювати віру в краще майбутнє України; інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, бібліотечка творів Кобзаря, фотоілюстрації до змісту програмових поезій; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Зачитування учнями уривків зі своїх творів. Надання аналізу, коментарів щодо значимості змісту фрагментів цих робіт.

III. Актуалізація опорних знань**1. Цитатний диктант**

За наведеною цитатою з твору Т. Шевченка «Великий льох» пізнати літературного героя.

1. Що, як виросте той... / Все наше пропало! / Усе добре поплюндрує / Й брата не покине! (*Про Гонту*)
2. Уродлива / Та ще й чорнобрива / Всі на мене залицялись / І сватати стали. (*Про Прісю*)
3. Все ж і в крепость завдала / І дворянства страшну силу / У мундирах розплодила, / Як тих вошей розвела. (*Катерина*)
4. Я була ще недолітком... / А меж трупами валялась / У самих палатах / Мазепиних. (*Друга душа*)
5. Неначе тут сестри старі, / Що дівували, дівували, / Аж поки мохом поросли. (*Три ворони*)

6. Трохи не сказився! / Що нічого, бачиш, взяти, / А він же тру-
дився!.. / Та в дурні й убрався. (*Ісправник*)
7. Лютий ворог України, / «Голодна вовчиця...» (*Цариця Кате-
рина*)
8. Насилу я сховалася / На тім пожарищі / Одна тільки й оста-
лася / В Батурині хата! (*Про другу душу*)
9. Кричить, біга, / Мов несамовитий, / По-московськи лає /
Увесь народ. (*Ісправник*)
10. Тут і виростала / Я з дітьми гуляю, / Із Юрусем гетьманенком!
(*Про Прісю*)
11. Один сліпий, другий кривий, / А третій горбатий / Йшли в Су-
ботов про Богдана / Мирянам співати. (*Три лірники*)
12. Я плакала, я не знаю, / Чи їсти хотілось. / Чи може, що в ма-
ленької / На той час боліло? (*Третя душа*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Обгрунтуйте висловлення про Т. Шевченка:

- «В українську поезію він відразу вносить те, чого в ній до того часу не було — пристрасть, вогонь, захопливість, якусь елементарну силу» (*І. Франко*).
- Усе знесла й перемогла / Його любові сила / Того великого вогню / І смерть не погасила (*Леся Українка*).
- «У Шевченкові я бачу і відчуваю всю красу людської душі, це справжній співець свого народу» (*К. Станіславський*).

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Нема на світі України,
Немає другого Дніпра.*

Т. Шевченко

Ціна людини — її справи.

М. Горький

1. Вступне слово вчителя

Т. Шевченко мав своє бачення до діяльності Б. Хмельницького. Так, на думку І. Світличного, поет у поемі «Великий льох» різко негативно поставився до угоди гетьмана з царем Олексієм Михайловичем і його боярами. Тому митець у своїх подальших творах висловлює сум, що разом з видатною історичною постаттю нашої держави було поховано і саму ідею незалежності.

Над чим розмірковував поет, неодноразово відвідуючи Суботів? Якою хотів бачити Україну Т. Шевченко? У чому він вбачав трагедію рідного краю? Ці та багато інших питань митець намагався осмислити у своїх програмових творах «Чигрине, Чигрине», «Стоїть в селі Суботові».

2. Опрацювання поезії Т. Шевченка

2.1. «Чигрине, Чигрине» (19.02.1844, Москва)

2.1.1. Виразне читання поезії з відповідним коментарем.

2.1.2. Історія написання твору.

2.1.3. *Тема*: висловлення суму і жалю поетом з приводу знищення Запорозької Січі і втрати могутності України; глибокі роздуми про минуле й майбутнє рідного краю.

2.1.4. *Ідея*: засудження тих, хто занедбав, зрадив Україну, заклик до боротьби з поневолювачами і гнобителями українців.

2.1.5. *Основна думка*: впевненість у відродженні козацтва, тієї сили, що здатна знищити самодержавство, будь-яку експлуатацію, приниження гідності.

2.1.6. *Жанр*: громадянська лірика.

2.1.7. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями.

Багато побачив Т. Шевченко у перший рік свого перебування на батьківщині. І дуже глибоко все зрозумів. Перед ним постало питання: як жити далі? Змиритися з усім, що бачив? Змиритися з байдужістю панів, які вже давно зденаціоналізувались, перестали відчувати себе синами України, перетворились на перевертнів, що допомагають «москалеві Господарювати, Та з матері полатану Сорочку знімати»?

Яким же чином він міг реально допомогти своєму народові? Підняти його на боротьбу, тобто на нову гайдамаччину? Ні, народ до цього не був готовий насамперед через знічений стан духу та свідомості. Важливо зрозуміти, який саме шлях боротьби за долю свого народу обрав Т. Шевченко в цій, здавалося б, безвихідній ситуації. Думається, що рішення цієї проблеми почало визрівати у поета на шляху з України до Москви. Бо вже в Москві він пише поезію «Чигрине, Чигрине», в якій, фактично, визначився у своїй подальшій творчій долі. Своє завдання вбачав у тому, щоб посяяти своє поетичне слово в душі народній. Він має надію, що з цих слів «зійдуть і виростуть Ножі обоюдні».

А вони, ті, ножі,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,

І наллють живої
 Козацької тії крові,
 Чистої, святої!!!

Таким чином, буде здійснена, умовно кажучи, операція заміни крові в національному організмі — замість гнилої рабської крові в організмі нації повинна пульсувати кров вільних людей. Тільки за цієї умови Україна зможе вибороти волю, а отже, і краще майбутнє.

Стало зрозумілим, що Т. Шевченко визначився у своїй подальшій творчій долі. З цього часу його слово буде прямо служити пробудженню народу. Поет уже не братиме до уваги, чи подобаються його твори цензурі, чи ні — він не звертатиме уваги на неї, писатиме так, ніби тієї цензури і не було. Його поезії не будуть друкувати, але вони йтимуть до народу в багатьох списках.

- Про що свідчить початок поезії? З приводу чого викликаний сум Т. Шевченка?
- Чим славився Чигирин? Згадайте з історії про основні події, пов'язані з цим містом?
- Чому, на думку поета, свята слава міста у високих могилах, які руйнуються?
- До кого і з яким питанням звертається Т. Шевченко у творі?
- Через що рута є отруйною для волі?
- Хто такий юродивий? Чому автор так себе називає?
- Якої шкоди завдали зрадники Україні, хто занедбав її велич і славу?
- Що розуміє поет під святою правдою на землі?
- Які сподівання він покладає на майбутні покоління?
- Чим занепокоєний поет? Що змушує його зневажливо ставитися до гетьманів?
- На що сподівається автор твору? (*Може, верну знову / Мою правду безталанну, / Моє тихе слово*)
- У чому вбачає Т. Шевченко власну мету щодо оновлення суспільства?
- Які результати прогнозує отримати поет від своєї діяльності?
- Які сподівання покладає митець на козацтво?
- Як Т. Шевченко характеризує своє слово? (*Моє слово тихо-сумне, / Богобоязливе*) Чим це викликано?
- Чому поет, закінчуючи поезію, висловлює думку про неминучість пробудження святої правди? Що він зробить для того, щоб його мрія обов'язково здійснилася?

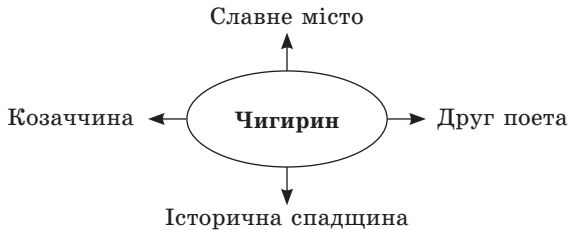
Мікрофон: «Про яку правду мріяв Т. Шевченко? Чи здійснилася вона?»

2.1.8. За допомогою прийому «Доміно», застосовуючи текст поезії, дати визначення Шевченкову слову (Шевченкове слово — тихе, тихосумне — забуте — сльози — богобоязливе)

- Про що свідчить така характеристика слова поета у творі?

2.1.9. Характеристика образу Чигирина за допомогою методу кубування

2.1.10. Складання і опрацювання схеми «Образ Чигирина» (Робота у малих групах)

2.1.11. Підбиття підсумків роботи.

2.2. «Стоїть в селі Суботіві...» (21.10.1845, Мар'їнське)

2.2.1. Сприйняття учнями змісту поезії.

2.2.2. Довідковий матеріал про Б. Хмельницького з історії України. (Для вчителя та учнів)

Богдан Хмельницький — син українського шляхтича Михайла, що був урядником у місті Чигирині й недалеко від Чигирина мав невеличкий хутір Суботів. Ще зовсім молодим Богдан вступив до козацького війська. Вже скоро всі помітили, що з нього буде хоробрий і відважний козак-лицар та розумний керівник. Як козацький старшина він брав участь у численних битвах з турками, а в битві під Ціцерею (1620 року) боровся поруч зі своїм батьком. Батько загинув у тій битві, а молодий Богдан потрапив у турецьку неволю, де пробув два роки.

Вийшовши з неволі, став сотником Козацького війська, і знали його запорожці як відважного й розумного чоловіка. По невдалому козацькому повстанні в 1638 році Хмельницький жив постійно в Чигирині або в своєму хуторі Суботіві, успадкованому від батька. Та чигиринський староста й урядники не довіряли йому й боялися його. Тому часто посилали його з козаками в степи нищити татарські заґони. Коли вже в 1647 році Хмельницький рушив з сотнею козаків у степ, Чаплинський напав зі своїми гайдуками на Суботів.

Тоді Богдан Хмельницький вирішив помститися за свою кривду і за кривди народу не тільки Чаплинському, а й усім подібним панам, що зухвало поводитися з народом. Він поїхав на Січ, скликав усіх козаків, що малими заґонами перебували по степах, і розказав їм про свою кривду й кривду всього народу.

В 1648 році він рушив проти польського війська і всієї шляхти, що була в Україні. Незабаром стали приставати до козаків молоді й старі, і Богдан вже мав коло себе велике військо й почав перемагати поляків. Під Жовтими Водами розбив військо Стефана Потоцького, а його самого взяв до неволі. Під Корсунем розбив головні польські сили і взяв до неволі обох польських воєначальників: Потоцького й Калиновського.

Пани й орендарі, зачувши про те, що сталося коло Жовтих Вод і Корсуня, самі почали втікати з України, утік також і князь Ярема Вишневецький, найжорстокіший ворог козаків.

Після переможеної Зборівської битви 18 вересня 1649 р. був укладений Зборівський мир під тиском татар.

На початку 1651 р. у битві під Берестечком зазнає поразку через зраду кримського хана. 1651 р.— Білоцерківський договір.

8 січня 1654 р. Переяславська рада оформила союзницький договір, який трактувався царизмом як приєднання України до Росії.

Гетьман Хмельницький має в українській історії славу, бо він перший рішуче повів козацьке військо до боротьби за волю народу і рідної землі.

Про Хмельницького народ склав пісні, з яких багато дотепер збереглося. Його образ прославлений у художніх творах.

2.2.3. *Тема:* висловлення поетом критики стосовно діяльності

Б. Хмельницького, зокрема за необачний Переяславський союз з Московією, який призвів до втрати української державності.

2.2.4. *Ідея:* заклик-звернення до недругів не «сміятися» з України, бо прийде час її могутності й розквіту.

2.2.5. *Основна думка:* а) незворотність процесу становлення української державності; б) «Встане Україна / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить».

2.2.6. Композиція і сюжет.

«Стоїть в селі Суботові» — епілог містерії «Великий льох». У поезії Т. Шевченко критикує Б. Хмельницького за його легковірність, необачність, політичну недалекоглядність. Гетьман, на думку поета, не зрадник, але за приєднання України до Росії його осудять нащадки, тож краще б йому було і на світ не народжуватись. Письменник таврує Хмельницького за необачний Переяславський союз з Московією.

2.2.7. Жанр: громадянська лірика.

2.2.8. Опрацювання змісту твору. Бесіда за питаннями.

- Що вам відомо про Суботово з історії України?
- Чому початок поезії нагадує казку?
- З чим пов'язана назва церкви?
- За що Т. Шевченко критикує діяльність Б. Хмельницького?
- Чому дану поезію вважають епілогом до містерії «Великий льох»?
- Як поет возвеличує історичне минуле України і водночас за-суджує її гетьмана?
- Якої шкоди, на думку Т. Шевченка, українському народу завдали його вороги?
- Кого митець називає сторонніми людьми? Чому вони сміються з України?
- Чому поет порівнює Україну з домовиною?
- Що у творі символізує тьма і світ?
- Якою вбачав Т. Шевченко долю «невольничих дітей»?
- Яким чином зміст даної поезії вплинув на вас? Над чим змусив порозмислити?

Мікрофон: «У чому полягає актуальність цієї поезії на сучасному етапі?»

2.2.9. Рубрика «Аргументи і факти» (Робота у малих групах)

За допомогою прийому «Доміно» складіть ряд критичних висловлювань Т. Шевченка, адресованих Б. Хмельницькому, застосовуючи цитати з твору.

Критична думка Т. Шевченка:

Молився... / Щоб москаль добром і лихом / З козаком ділився.
Могили вже розривають / Та грошей шукають.
Льохи твої розкопують / Та тебе ж і лають.
Занепасти в еси вбогу / Сироту Україну!
Байстрюки Катерини / Сараною сіли.
Ти все отдав приятелям, / А їм і байдуже.
Так сміються ж з України / Сторонній люди!

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Т. Шевченко «Чигрине, Чигрине»

- Поет сумує через те, що у Чигирині гине його:
  - слава святая*;
  - традиції і віра;
  - квітуча земля;
  - талановиті сини й дочки.
- Старцем малосилим Т. Шевченко у творі називає:
  - Дніпро;
  - Чигирин;
  - кобзаря*;
  - холодного вітра.
- З яким ворогом боролися українці?
  - Ляхами*;
  - татарами;
  - половцями;
  - німцями.
- Козацтво, виявляючи неабияку мужність, «шаблями скородили»:
  - Дніпро, що поступово висихав;
  - ниви, де відбувалася боротьба з ворогом*;
  - землі турецько-татарські;
  - Чорне море.
- На думку Т. Шевченка, «Вкраїна надію в степу оддала»:
  - всім, хто її вартий;
  - славетному козацтву;
  - лірникам і кобзарям;
  - майбутньому поколінню*.
- Звертаючись до Чигирини, автор поезії називає його:
  - мужнім велетнем;
  - пам'яткою історії та культури;
  - єдиним другом*;
  - спадщиною гетьмана.
- Рослина, яка за словами автора вірша, уособлювала загрозу волі українського народу:
  - м'ята;
  - ковил;
  - перекотиполе;
  - рута*.

Т. Шевченко «Стоїть в селі Суботіві...»

- Богданова церква в селі Суботіві знаходилася:
  - неподалік від центральної площі;
  - біля школи;
  - на високій горі*;
  - вздовж шляху на Київ.
- Москалі, розкопуючи льохи Б. Хмельницького, намагалися віднайти:
  - музичні інструменти бандуристів;
  - гетьманські клейноди;
  - гроші*;
  - його старовинні сімейні реліквії.
- Україну поет у творі називає:
  - Богдановою;
  - сиротою*;
  - знесиленою від пограбувань;
  - святою.
- Що чинять сторонні люди до України?
  - сміються над нею*;
  - продовжують грабувати, як це робили турки-татари;
  - намагаються захистити її від приниження москалями;
  - оспівують у піснях і описують у літописах.

12. У чому полягає справедливість, на яку сподівався Т. Шевченко? У тому, що:
- воскресне воля і пануть кайдани;
  - світ правди засвітить*;
  - зрадники і грабіжники рідного краю понесуть тяжке покарання;
  - козацтво прокинеться від глибокого сну.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Через що Т. Шевченко почував себе прикро від зневажливого ставлення «недолітками», гетьманами до героїчних здобутків минулого? Відповідаючи, посилайтеся на зміст поезії «Чигрине, Чигрине».
- Як ви вважаєте, чи справедливо є критика Т. Шевченка до Б. Хмельницького, зважаючи на великі заслуги гетьмана перед Україною («Стоїть в селі Суботові...»)? Свої міркування вмотивуйте.
- За допомогою чого Т. Шевченко намагатиметься «викувати... до старого плуга новий леміш і чересло» («Чигрине, Чигрине...»)?
  - тихого слова*;
  - хвилі морської;
  - дум, що рвуться душу запалити;
  - щирих сліз.

Картка № 2

- Дослідіть, чому Т. Шевченко виявив легковірність, необачність, політичну недалекоглядність Б. Хмельницького («Стоїть в селі Суботові...»). Відповідаючи, посилайтеся на фактичний матеріал з історії?
- Висловіть власне припущення з приводу чого викликане зневажливе ставлення поета до тих керівників, хто занедбав Україну, «прогноїв в болоті її серце» («Чигрине, Чигрине»)? Свої міркування вмотивуйте.
- Т. Шевченко впевнений, що Україна встане і («Стоїть в селі Суботові...»):
  - розвіє тьму неволі*;
  - знову залунають пісні та заграють кобзи;
  - оживе козацька слава;
  - ворог буде знищений як роса під сонцем.

Картка № 3

1. Для чого Тарас Григорович у поезії «Стоїть в селі Суботові...» використав символіку? Яким чином вона пов'язана з його ідейним змістом?
2. Як ви вважаєте, чи можна поділити думку Т. Шевченка про занепад України, її «сонливість» і «цвілість» («Чигрине, Чигрине...»)? Власну думку обґрунтуйте.
3. На зораному полі Тарас Григорович може посіяти («Чигрине, Чигрине...»):
  - а) зерна правди; б) власні щирі сльози;
  - в) надію на відродження; г) насіння барвінку.

VII. Підсумок уроку. Рубрика «Соціально-літературне опитування»

Мікрофон: «Чи дотримуєтесь ви думки про те, що доля держави не в руках її лідерів, а в руках народу...?»

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності**IX. Домашнє завдання**

Знати зміст твору Т. Шевченка «Сон», виявити у ньому елементи сатири, вміти характеризувати епоху, зображену в поемі.

УРОК № 43

Т. ШЕВЧЕНКО «СОН» («У ВСЯКОГО СВОЯ ДОЛЯ»). **САТИРИЧНИЙ ПАФОС ПОЕМИ, ЙОГО СПРЯМУВАННЯ**

Мета: ознайомити школярів із змістом та ідейною спрямованістю твору Т. Шевченка «Сон», з'ясувати композиційний прийом «сну», його роль для розширення можливостей поетичного зображення; визначити сатиричний пафос поеми; розвивати вміння коментувати зміст твору, визначити головні ідеї, контрасти картини в ньому; грамотно висловлювати і виважено доводити власну думку; виховувати почуття гордості за рідний народ, який впродовж історії прагнув до національного визволення, вільного розвитку особистості; прищеплювати любов до літературного слова.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формувань вмінь.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, текст твору та ілюстрації до нього, кінофрагменти навчального фільму «Сон», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

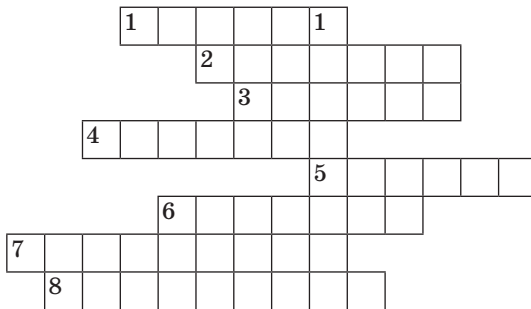
I. Організаційний момент.**Емоційна готовність учнів до уроку****II. Актуалізація опорних знань****Літературна вікторина «Юні шевченковці».**

Клас поділяється на дві команди, по п'ять представників з кожної біля дошки розгадують кросворд упродовж 16 хв. Виграє та команда, яка у визначений час упорається із завданням. Визначається склад журі, умови заходу.

Кросворд для команди I

По вертикалі: 1. Народний ватажок, реальна історична постать, герой твору Т. Шевченка «Гайдамаки». (*Залізник*)

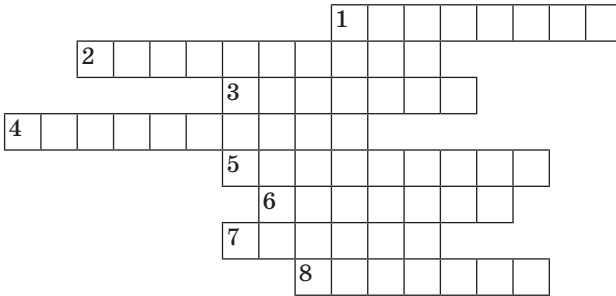
По горизонталі: 1. Визначте твір Тараса Григоровича за поданими рядками: Борітеся — поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая. («*Кавказ*») 2. Істоти, які погубили причинну в однойменному творі Т. Шевченка. (*Русалки*) 3. Жанр твору «Лілея». (*Балада*) 4. Назва села — місцевості, де народився поет. (*Моринці*) 5. Твір Г. Квітки-Основ'яненка, який проілюстрував Т. Шевченко. («*Знахар*») 6. Художник, земляк Т. Шевченка, що брав участь у викупі його з кріпацтва. (*Сошенко*) 7. Після закінчення Академії мистецтв Тарас Григорович викладав у Київському університеті предмет... (*Малювання*) 8. Видатна українська просвітителька, яка встановила у власній садибі в Харкові перший пам'ятник Т. Шевченкові (1899 р.). (*Алчевська*)

Кросворд для команди II

По вертикалі: 1. Балада Т. Шевченка. («*Причинна*»)

По горизонталі: 1. Образ твору «Кавказ» — символ нескореності, боротьби, протистояння злу. (*Промітей*) 2. Один із перших шевченковців і сподвижників поета. (*Костомаров*) 3. Гетьманська столиця, про яку письменник не раз згадував у своїх поетичних творах, зображував у малярстві. (*Чигирин*) 4. Конференц-секретар Академії мистецтв, якому Т. Шевченко присвятив поему «Гайдамаки». (*Григорович*) 5. Село,

де поет провів свої дитячі роки. (*Кирилівка*) **6.** Скульптор пам'ятника Т. Шевченку в Києві. (*Манізер*) **7.** Письменник, який так охарактеризував Кобзаря: «Він був сином мужика — і став володарем у царстві духа». (*І. Франко*) **8.** Визначте твір Тараса Григоровича за поданими рядками: «І в мене в сім'ї великій, / В сім'ї вольній, новій, / Не забудьте пом'янути / Незлим тихим словом». («*Заповіт*»)

Підбиття підсумків заходу.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності.

IV. Основний зміст уроку

*Життям своїм... поезією він заявив кричущу
несправедливість кріпосного права.*

М. Чалий

*Усі на сім світі —
І царята, і старчата —
Адамові діти.*

Т. Шевченко

1. Вступне слово вчителя

Т. Шевченку випало творити у виключно жорстокі часи. Експлуатація закріпаченого селянства переходила всякі межі. Збройні спроби поневолених селян протидіяти свавіллю поміщиків жорстоко придушувалися. З висоти своїх ідейних революційно-демократичних переконань дивиться Шевченко на ту «вінценосну громаду» і в сатиричній поемі «Сон».

Поет сміявся грізним, спопеляючим, страшним для експлуаторів сміхом, який не випадково був спрямований уже не проти окремих потворних явищ тогочасної дійсності, а проти усієї системи самодержавно-кріпосницького ладу, проти основних суперечностей миколаївської імперії, проти найбільших хвороб суспільного життя — самодержавства, царя з його урядом, панів і духовенства, за утвердження нового суспільного ідеалу.

2. Довідковий матеріал з теорії літератури

Алегорія (гр. *allegoria* — іномовлення) — вид метафори: іномовне зображення предмета чи явища через інші, подібні до них, з метою наочно показати їх суттєві риси. Використовується, як правило, у загадках, байках і відзначається загальнопідзнаваним характером. Наприклад, у байках через характери дійових осіб — тварин і звірів — зображено риси людей, їх вдача. Алегорія — засіб посилення поетичної виразності. (Білий голуб чи зелена гілка в руках людини — алегорія миру; у казках вовк уособлює жадібність, лисиця — хитрість і т. ін.)

Гротеск (фр. *grotesque*, від італ. *grotta* — грот, печера) — художній засіб, прийом, що ґрунтується на свідомому перебільшенні, контрастах трагічного й комічного, де реальне в житті переплітається з фантастичним, страшне — з незвично смішним.

Контраст — стилістична фігура протиставлення явищ, предметів, характерів; посилює змістовне й емоційне звучання твору. Використовується у віршах, прислів'ях та приказках, у назвах книг і творів. Це фігура побудована на використанні антонімічних пар.

У Т. Шевченка поетичний контраст — це не просто художній прийом, а мистецький підхід, метод пізнання дійсності, у якій було аж надто багато протиріч. Прийом протиставлення багатих і бідних, невільників і вільних людей, чесних і безчесних, підлих та справедливих, щасливих та нещасних можна сказати універсальний у «Кобзарі». Контраст часто перебуває в центрі гострої сатири.

Умовність:

- художня первинна (*прихована*) — відмінна риса будь-якого твору мистецтва. Вона створює видимість правдоподібності, схожості на реальну дійсність. Природа цієї умовності — своєрідність погляду автора на відображувану ним у художньому творі дійсність;
- художня вторинна (*відкрита, активна*) — свідоме порушення правдоподібності з метою висвітити, зробити зримими те, що з якої-небудь причини не може бути назване прямо або не має в реальному житті свого предметного втілення; відновлення форм, які зустрічаються в житті та природі. Образи, які одержуються в підсумку, не цілком схожі на життя, з фактами життя їх не можна порівняти «прямим накладанням». Однак вони можуть виражати смисл цих фактів, вірно відобразити дійсність.

3. Опрацювання твору Т. Г. Шевченка «Сон»

3.1. Огляд фрагментів кінострічки «Сон»; стислий їх коментар.

3.2. Історія написання та сучасна значимість.

Т. Шевченко вирішив поїхати в Україну. Для цього навіть перервав навчання в Академії мистецтв. Тягнуло в рідний край. На Батьківщині поет провів кінець весни, все літо і всю осінь 1843 року, повернувся до Петербурга в лютому 1844 року. У цей час він і написав «Сон» («У всякого своя доля»), де відтворив живі враження дикої сваволі поміщиків, злиденного життя і нестерпних страждань кріпаків. Свій гнів вилив він у поему, яка є гострою сатирою на царську Росію часів Миколи I, на всю систему самодержавного ладу.

На допиті після арешту в 1847 році Шевченко так з'ясував виникнення задуму цієї поеми: «Будучи еще в Петербурге, я слышал везде дерзости и порицания на государя и правительство. Возвратясь в Малороссию, я услышал еще более и хуже между молодыми и между степенными людьми; я увидел нищету и угнетение крестьян помещиками, посессорами и экономами-шляхтичами, и все это делалось и делается именем государя и правительства».

Тому виникла потреба написати твір у певному розумінні узагальнюючий, який би розкрив людям очі на сутність тогочасної суспільно-політичної системи, показав би людям: таким ось насправді є той лад, у якому нам доводиться жити.

З моменту написання твору пройшло багато часу.

І всі ці роки він «працював» — розкривав людям правду про самодержавний лад царської Росії. Той лад уже давно зник. Але читаючи цю поему зараз, постійно ловиш себе на думці, що твір запрограмований на більше, що йдеться в ньому не тільки про царську Росію, що істина показана в поемі, цілком актуальна для нашої зовсім недавньої історії.

Одне слово, істину, яку відкрив Шевченко в 1844 році, не завадило б і нам глибше зрозуміти.

Епіграф у творі звучав так: «Дух истины, его же мир не может прияти, яко не видит его, ниже знает его.». Таким чином, поет проголосив: у «Сні» я покажу вам істину, а ви пізнайте, зрозумійте її.

3.4. *Тема:* зображення й протиставлення нещасного життя народного і життю «райському» вельмож, царів.

3.5. *Ідея:* засудження аморальності й паразитизму господарів країни, заклик до самоусвідомлення народу, пробудження його національної гідності.

3.6. Основна думка І. Франко: «Сон» — це, безперечно, перший в Росії сміливий і прямий удар на гниль і неправду кріпацтва».

Т. Шевченко в поемі заявив на весь голос, що головні біди України є похідними від її підневільного стану в Російській імперії.

3.7. Жанр: ліроепічна сатирична поема, це політична сатира; поема-інвектива (інвектива — пряме, найгостріше засудження певної вади).

Підзаголовок твору — «Комедія» — вказує на комічно-сатиричний, гротескно-кумедний характер змальованих у ньому основних сцен-картин, особливо наприкінці поеми.

3.8. Особливості назви.

Назва поеми несе певне ідейне навантаження. В українській літературі часто використовувалась метафора сну, від якого народ скоро повинен прокинутись. Поет показує старші картини самого цього сну. Більш того сон стає сатиричним прийомом, який дає поетові волю в сатиричному, гіперболізованому та символічному змалюванні суспільних вад. Слід визначити, що Т. Шевченко часто вдавався до такого прийому зображення і для виявлення своїх істинних настроїв, і для виявлення настроїв персонажів. Таким прийомом зображення написані твори «Сон» (1844), «Сон» (1847), «Сон» (1858), «Сестрі» (1859), «Поставлю хату і кімнату» (1860), «Буває, в неволі іноді згадаю» (1850), сон Оксани в поемі «Слепая», сон дівчат у «Відьмі», сон Марини в поемі «Марина», сон автора в повісті «Прогулка».

3.9. Композиція поеми «Сон» дуже своєрідна.

Розповідь про побачене й почуте перемежується з ліричними відступами та замальовками природи. У ліричних відступах поет висловлює свої почуття і роздуми, піддає висміюванню самодержця та його оточення.

Обрана казкова форма дає можливість авторові зобразити різні місцевості безкрайньої імперії, показати тогочасну дійсність у багатьох її проявах, «зазирнути» в історичне минуле.

Поема складається з кількох картин, що змальовують життя в селах України, життя каторжників у Сибіру і Петербурзі.

Орієнтовно можна розмежувати в поемі такі її частини:

- пролог;
- покріпачена Україна;
- сибірські негрії;
- самодержавний Петербург;
- прийом у царських палатах;
- видіння над Невою;
- вранішня столиця;
- другий прийом у палатах.

Поема написана у формі розповіді від першої особи, яка відкриває широкий простір для виявлення авторського ставлення до зображуваних подій та естетичної їх оцінки. Проте як автор твору Шевченко виступає в поемі не безпосередньо, а в літературній масці умовного автора-оповідача про «напричуд дивний» сон, фантастичні пригоди й комічні події, які йому наснилися.

Експозиція: пролог, в якому поет розмірковує над тим, що кожна людина має власну долю; зображує соціальні й моральні гріхи, які процвітають в країні.

Зав'язка: лаштування п'яного ліричного героя до сну і врешті-решт його політ до неба.

Розвиток подій: змалювання загальної картини життя у часи покріпачення самодержавством простого люду.

Кульмінація: сатиричне висміювання катів і грабіжників народу.

Розв'язка: «Не здивуйте, / Брати любі, милі, / Що не своє розказав вам, / А те, що приснилось».

3.10. Ідейний зміст твору.

Форма розповіді героя про бачене у сні досить поширена в літературі. У поемі Шевченка вона є засобом реалістичного мотивування фантастичних подій, надзвичайних картин і сцен, чудесних метаморфоз.

Поема побудована як широкий панорамний огляд. Сон героя поеми, а віддак і розповідь про нього, складається з трьох основних тематичних частин або картин. Героєві розповіді сниться, ніби він летить над Україною, далі над Сибіром і, нарешті, потрапляє до Петербурга, оглядає місто, а потім, зробившись невидимим, проникає в царський палац. У палаці він спостерігає, як розлючений цар дає стусани своїм сановникам, а потім стає свідком чудернацького перетворення царя на кошеня. Бачачи цю метаморфозу, герой поеми розсміявся; тоді цар на нього «як зикне» — він і прокинувся.

Своєрідним вступом до панорами, що має постати перед героєм поеми в його польоті над країною, є його монолог-прощання із землею. В пристрасних і схвильованих словах прощання з рідним краєм відкриваються нові грані душі, нові риси духовного обличчя оповідача. Прощаючись з рідною землею, він називає її «неприятним краєм». «Мою муку, мою люту, — каже він, — в храмі заховаю...» Душа його поривається «високо, високо», у безвість, де «крику людського і плачу не чуть», бо «немає там власті, немає там кари». Він несе в собі біль за Україну, до якої літатиме «з хмари на розмову», на раду.

Він намагається втішити «сироту-небогу» Україну надіями на майбутнє: «Живе правда у господя бога».

У цьому монолозі оповідач постає як романтична постать з палкими емоціями, трагічними думками про долю народу, як запеклий ворог «владі» і «кари» над людьми.

З сумом розпрощавшись із землею, герой поеми пролітає на світанку над Україною, її просторами. На його очах прокидається природа. Шевченко створює вражаючий словесний живопис рідного пейзажу, чарівного українського ранку.

Уся країна «повита красою». Але тільки на мить замилювався цим чарівним пейзажем герой твору, бо й чарівність рідної землі не може заспокоїти його душу, вражену людським стражданнями, сповнену «лютої муки». Контраст між красою природи й потворним життям віддається в душі героя ще пекучішим болем. «Душе моя, чого ти сумуєш? Душе моя убогая, чого марно плачеш?» — запитує він, і чує, як його душа, що увібрала в себе страшну правду народного життя, з болем вигукує:

Он глянь,— у тім раї, що ти покидаєш / Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуць / Княжат недорослих, а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують,
/ Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! в військо оддають! /
Бо його, бач, трохи! а онде під тином / Опухла дитина, голоднее
мре. / А мати пшеницю на панщині жне.

З України герой твору переноситься у далекий, холодний Сибір, щоб хоч на часину сховатися від пануючого на землі зла, від повсюдного «крику і плачу людського». Але перед ним відкривається нова картина страждань і неволі: каторжани «із нор золото виносять, щоб пельку залити неситому», тобто цареві. І між ними, запеклими злодіями, штапованими вбивцями й грабіжниками,— політичні засланці, борці за свободу. Устами оповідача поет славить революціонерів, засланих самодержавством до Сибіру. Тут і з'являється образ «царя волі», царя «всесвітнього». Це збірний, широко узагальнений образ революційних борців, центральний у цій частині поеми і поданий в ореолі внутрішньої сили й незалежності. Він позбавлений якихось конкретних рис, будучи не стільки образом реального революціонера, скільки уособленням ідеї революційного служіння народові, революційної віри й героїзму. Шевченко створив образ політичного засланця, що залишається непохитним у своїх переконаннях, «не просить, не плаче, не стогне». Поет наголошує, що традиції декабристів, їхні ідеї й думи пробуджують, гартують, виховують суспільну свідомість.

Картина каторги змінюється картиною царської столиці. Оповідач знову виступає в лічині простакуватого селянина, який нібито вперше потрапив до Петербурга. «Церкви та таланти... і ні однісінької хати» — так сприймає він столичне місто. Святкові ілюмінації на вулицях здаються йому пожежею.

І місто, і люди постають у сприйнятті оповідача мовби учудненими. Стель і манера розповіді про них близька до бурлескної традиції. По-бурлескному «учуднений», знижений характер мають описи Петропавловської фортеці, пам'ятника Петрові І.

Трагічний викривальний пафос картин України й Сибіру змінюється в «петербурзькій» частині поеми інтонацією іронічної народної оповідки.

Серед чиновницької «братії» трапився оповідачеві й «землячок... з циновими гудзиками», тобто чиновник, урядовець. Він пропонує свої послуги — провести в царський палац. «Тільки, знаєш,— каже він,— ми, брат, просвіщені,— не поскупись полтинкою...». Продажність, ницість чиновництва — і ця деталь знаходить своє місце в загальному змалюванні Петербурга. Шевченко тут уперше в українській літературі показав місто в типових соціальних контрастах та суперечностях. З одного боку — царський палац, панство, урядовці, з другого — простий народ, «вбогі», які «на труд поспішали», «заспані дівчата», муштровані солдати.

У центрі третьої (петербурзької) частини поеми — сатиричне викриття самодержавства, царського двору, придворних. Шевченкова сатира досягає тут найвищого напруження й нещадної різючої сили. Реалістичність зображення тут уже цілком поступається місцем сатиричному гротескові, одвертим перебільшенням, шаржовим образам, фантазмагоричним сценам. Незримий оповідач потрапляє до царського палацу й стає очевидцем потворного дійства — урочистого виходу царя з царицею до натовпу придворних, які з жалюгідною догідливістю «аж потіють та товпляться», щоб то ближче стати коло самих: домагаються царських милостей. Портрети царя й цариці гіперболічно шаржовані. Вони «мов сичі надуті; а диво-цариця, мов та чапля між птахами, скаче, бадьориться», «цариця небога, мов опеньок засушений, тонка, довгонога, та ще на лихо, сердешна, хита головою», цар «вилупив баньки з лоба», «одутий, аж посинів».

Закінчується царський прийом сценою, що стоїть у ряду найяскравіших прикладів політичного гротеску в світовій літературі:

...Цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!

Ця сцена становить метафоричне відтворення самої суті самодержавного правління. І. Франко назвав її «картиною генерального мордобиття», у якій поет змалював безмежну сваволю царя і за-таврував систему, «при якій царська воля та брутальна сила була всім, а людське чуття та справедливість уважалися нічим».

Продовженням цього сатиричного гротеску є наскрізь фантасмагорична фінальна сцена поеми. Від крику царя один за одним на очах оповідача зникають ті, на кому тримається царський престол,— «всі пузаті», а далі й «менші» і «дрібні» царедворці, челядь, військова охорона. Позбавлений свого оточення й підпори, цар, який за хвилину до цього здавався всемогутнім, має вигляд жалюгідного кошеняти: «Стоїть собі, голову понурив... Мов кошеня, такий чудний». Шевченко майстерно користувався засобами гротескної метафори у викритті царату.

Так само несподівано, як воно й почалося, балаганне дійство, вся ця «комедія» з царем, раптом зникає, як лихе видіння.

Поема закінчується іронічною усмішкою оповідача, а водночас і справжнього автора твору, самого Шевченка.

3.11. Характеристика образів представників самодержавства.

3.11.1. Цар Микола.

- *Портрет*: високий, сердитий, «одутий, мов посинів».
- *Риси*: поганий, проклятий, лукавий, лютий, сердитий.
- Вседержитель.
- Ведмідь або кошеня.
- «Цар волі».
- П'яничка.
- Неситий, «цвенькає».

3.11.2. Цариця.

- «Мов та чапля меж птахами, скаче, бадьориться».
- «Небога, мов опеньок засушений».
- «Тонка, довгонога, ... хита головою».
- «Богиня».
- «Цяця».

3.11.3. Цар Петро I.

- *Портрет*: «очі неситі».
- *Риси*: жорсткий, підступний, байдужий до проблем простого люду.
- «Людодіде, змію».
- Вбивця і самодур.
- Проклятий людом.
- «Мов світ увесь хоче загарбати».
- Кат-бузувір.

3.11.4. Чиновники і панство.

- *Риси*: улесливість, жадність, алчність, ненажерливість, підступність.
- «Деруть і з батька, і з брата».
- «П'явки людські».
- Пузаті, сопуть, хропуть, понадувались, як індики.

Висновок: саме царі найперші винуватці соціалістичного й національного поневолення українського народу, грабіжники його багатства, руйнівники його традицій, мови, культури.

3.12. Обговорення змісту поеми. Бесіда за питаннями:

- Яке значення для людини має сон?
- Коли говорять: «Сон в руку»? Чи бувають сни віщими?
- Для чого поет страшні реалії тогочасного життя відтворив у сні? Про яке життя мріяв митець?
- Яким чином на початку твору характеризуються різні долі людей, їх характери, вчинки, поведінка? (*Той мурує, той руйнує, / Той неситим оком — / За край світа зазирає, / Чи нема країни, / Щоб загарбать і з собою / Взять у домовину*)
- Чому Тарас Григорович вважав, що немає Господа?
- За що у творі висміюються ті, хто «отечество любить»?
- У чому виявилася цінність дивовижного сну? (*Мені приснився — / Найтверезіший би упився, / Скупий жаднюга дав би гривню, / Щоб позирнуть на ті дива*)
- З якою метою герой вирушає у підхмарну подорож? (*Мої муки, мої люті / В хмарі заховаю*)
- Чому край у творі названо неприязним, Україна — «безталанна вдово»?
- Про що свідчить прощання героя із рідною землею?
- У чому поет вбачає красу рідної землі?
- З приводу чого у ліричного героя виникає душевний неспокій, милуючись Україною?
- Від чого жахається герой, коли бачить соціальну несправедливість, яка панує на землі? («*Латану свитину з каліки знімають*»; «*розпинають вдову за подушне*»; «*сина кують... в військо отдають!*», «*опухла дитина — голоднеє мре*»)
- З яким питанням звертається поет до Бога? Про що воно свідчить? («*Чи Бог бачить із-за хмари / Наші сльози, горе?*»)
- Які «всі лиха, всі зла» мав на увазі Т. Шевченко?
- Яким, на перший погляд, здався поету Сибір? Хто були його невидимими мешканцями?

- У чому полягала непосильна праця каторжників? (...*Живі люди, / В кайдани закуті. / Із нір золото виносять, / Щоб пельку залити / Неситому*)
- Як поет називає царя і одночасно його характеризує? (*Вседержитель неситий*)
- Як сновидець описує солдатчину у місті? Чому москалі кайданами окуті? (*А в городах, мов журавлі, / Замуштрували москалі; / Нагодовані, обуті / І кайданами окуті, / Муштруються*)
- Чим ліричний герой здивував земляка біля царських палат? За що «каламар» вимагав від сновидця гроші? Про що це свідчить?
- Чому, на думку поета, царські палати — це рай?
- Хто такі блюдолизи? Як письменник їх характеризує у творі?
- Якими у поемі зображені цар і цариця?
- Над чим сміється письменник, характеризуючи панів? Що є гумористично-саркастичним у їх поведінці і ставленні до царя? (*В сребрі та златі! / Мов кабани годовані,— / Пикаті, пузаті!.. / Аж потіють, та товпляться...*)
- Про що свідчить поведінка самодержавця до підлеглих? (...*Цар підходить / До найстаршого... та в пику / Його як затопить!..*)
- У чому виявилось ставлення поета до Петра I і Катерини? За що він їх таврує?
- З приводу чого сумує Т. Шевченко над долею України? (*Може, Москва випалила / І Дніпро спустила / В синє море, розкопала / Високі могили — / Нашу славу*)
- У чому поет звинувачує Петра? (*Ти нас з України / Загнав, голих і голодних, / У сніг на чужину / Та й порізав, а з шкур наших / Собі багряницю / Пошив жилами твердими / І заклав столицю / В новій ясі*)
- Яким у творі зображено повсякденне важке життя кріпаків, муштрованих солдат?
- Що висміює Т. Шевченко на прикладі діяльності чиновників? (...*Та драти / І з батька, і брата*)
- У чому вбачає поет зневажливе ставлення до рідної мови, а значить до народу, його культурної спадщини?
- Яким чином у творі висміюється цар та його старшина? (*Старшина пузата / Стоїть рядом; сопє, хропє, / Та понадувалось, / Як індики... Неначє з барлоги / Медвідь виліз, ледєє-ледєє / Переносить ноги; / Та одутий, аж посинів: / Похмілля прокляте / Його мучило*)

- Від чого ліричний герой прокинувся зі сну?
- Чому сон для оповідача — це чудне диво?
- Як Т. Шевченко в поемі таврує самодержавство?

3.13. Рубрика «Поміркуй, обґрунтуй».

- Сон в однойменному творі Т. Шевченка — це фантастика, казка чи реалії тогочасної дійсності?
- Які історичні події, факти, особи відтворені у поемі? Що їх об'єднує?
- Доведіть, що «Сон» — комедія.

3.14. Рубрика «Я — режисер».

Відтворити документальні кадри картини сатиричної мінущини у творі Т. Шевченка «Сон».

- Політ над Сибіром.
- Муштровані солдати у місті.
- Московське місто.
- Царські хорони.
- Українське село.
- Знову царський палац і його мешканці.
- Згадка про Петра I та Катерину.
- Тогочасне суспільство, де панує самодержавство.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Закінчіть фразу відповідно до змісту твору: «У всякого не тільки своя доля, а й...»:
  - а) погляд на довкілля; б) індивідуальні здібності;
  - в) *життєвий шлях*; г) нахили і здібності.
2. «Щедра та розкішна» людина:
  - а) *храми мурує*; б) богобоязлива;
  - в) намагається «неситим оком за край світа зазирати»;
  - г) не реагує на будь-яке лихо.
3. «Царят і старчат» поет називає:
  - а) *адамовими дітьми*; б) тихими і тверезими;
  - в) байдужими до власної долі;
  - г) загарбниками і поневолювачами рідного краю.
4. Хижина ліричного героя, що з'явився на підпитку додому, нагадувала:
  - а) садок вишневий; б) море перед бурею; в) достиглу ниву;
  - г) *тихий рай*.
5. Як характеризується сон п'яного з бенкету:
  - а) віщим; б) *дивним*; в) казковим; г) миттєвим.

6. Птах, який супроводжував політ героя у сні:
  - а) сокіл; б) орел; в) *сова*; г) жайворонок.
7. Вирушаючи у підхмарну подорож, герой залишає край:
  - а) *неприятний*; б) Богом забутий; в) сліз і стражданья;
  - г) де землі родючії й сади квітучі.
8. Твір Т. Шевченка, про героїню якого згадає він у «Сні», зазначаючи: То покритка, попідтинню / з байстрам шкандибає, / батько й мати одцурались, / й чужі не приймають.
  - а) «Тополя»; б) «Лілея»; в) «*Катерина*»; г) «Причинна».
9. З якою метою оповідач звертається до Бога? Щоб він:
  - а) *побачив, що відбувається на землі*;
  - б) покарав винних у соціальній несправедливості;
  - в) поспівчував горю покритки;
  - г) щораз ощасливлував бідних людей.
10. Для чого ліричний герой здійснював мандри по небу? Щоб:
  - а) дослідити життя в підхмар'ї;
  - б) відчутти радість і насолоду від цього;
  - в) *віднайти на краю світу рай*; г) поспілкуватися з Богом.
11. Пролітаючи над містом, сновидець міг спостерігати за:
  - а) театральним дійством; б) спорудженням храмів;
  - в) *муштрою солдат*; г) катуванням злочинця.
12. Царицю поет у творі називає:
  - а) зів'ялою квіткою; б) опалим листям;
  - в) *засушеним опеньком*; г) пораненим птахом.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чим, на ваш погляд, пояснити негативне ставлення Т. Шевченка до Петра І? Які художні засоби при цьому використовує поет, характеризуючи царя?
2. Умотивуйте, з якою метою Т. Шевченко відтворив події поеми у сні? Як вони пов'язані з реаліями тогочасної дійсності? Наведіть переконливі аргументи.
3. Твір поета, про який він зазначає рядками: Як і ті гори / предковічні, що політі / кров'ю людською.
  - а) «Великий льох»; б) «Чигрине, Чигрине». в) «*Кавказ*».
  - г) «Причинна».

Картка № 2

1. Що, на ваш погляд, символізують «рожеві квіти», які поет пропонує розсипати? Свої міркування обґрунтуйте.

2. Дослідіть, яким чином пов'язані за змістом цей твір письменника і «Великий льох»? Відповідь узагальніть.
3. Про кого Т. Шевченко зазначає у творі: В сребрі та златі! / Мов кабани годовані?
а) царів; б) *панів*; в) капралів; г) дворецьких хортів.

Картка № 3

1. Як ви вважаєте, що мав на увазі Т. Шевченко, висловлюючись: Раз добром нагріте сонце / Вік не прохолоне. / Чи актуальною є дана думка Кобзаря у наш час?
2. Від чого, на думку письменника, залежить вибір життєвого шляху людиною? Чим керується митець?
3. А він руку простягає, / Мов світ увесь хоче / Загарбати,— так Т. Шевченко характеризує:
а) Миколу І; б) *Петра І*; в) чиновника-канцеляриста;
г) наказного гетьмана.

VI. Підсумок уроку

Т. Шевченко поемою «Сон» допоміг нам розібратися в сутності тоталітарної держави. Він не розтлумачував нам це робив за допомогою логічних аргументів. Його аргументи — це живі, образні картини життя самодержавного суспільства. Картини сатиричні. Бачимо їх і добре відчуваємо всю ненависть поета до ладу, що «втягував» з його народу життєві сили.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять уривок з поеми «Сон», знати зміст твору Т. Шевченка «І мертвим, і живим...», вміти визначати його ідейну спрямованість.

УРОК № 44

Т. ШЕВЧЕНКО «І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І НЕНАРОДЖЕНИМ...». КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ЗАДЛЯ ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ КРАЩОГО МАЙБУТЬОГО

Мета: виявити культурні й політичні чинники щодо написання програмового твору, з'ясувати його ідейно-тематичну спрямованість, пов'язуючи з національною історією; розвивати пам'ять, увагу, критичне

мислення, вміння виразно й усвідомлено читати твори Т. Шевченка; робити виважені висновки і обґрунтований коментар; виховувати повагу до національних цінностей, здобутків українського народу; шану до історичного минулого рідного краю.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, текст твору, ілюстрації до нього, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність учнів до уроку

II. Перевірка домашнього завдання

Опитування в учнів напам'ять уривку з поеми «Сон». Визначення найкращих виконавців читання поезії.

III. Актуалізація опорних знань

Літературна вікторина «Всіма визнаний Т. Шевченко».

Спростуйте або підтвердите думку:

1. Є. Левінсон — архітектор пам'ятника Т. Шевченку в Києві. *(Так)*
2. Поезія «Гоголю» присвячено видатному українському письменникові, якого Т. Шевченко називає «другом», «батьком». *(Hi)*
3. З грецької мови ім'я Тарас означає «талановитий». *(Hi)*
4. В. Штенберг, художник, товариш Т. Шевченка, проілюстрував перше видання «Кобзаря» 1840 р. *(Так)*
5. «Наша думка, наша пісня / Не вмре, не загине» — це афористичний вислів вилучений із твору Т. Шевченка «Кавказ». *(Hi)*
6. За жанром «Кавказ» — це твір-інвектива, який викриває хижість і облудність колоніальної політики Росії. *(Так)*
7. «Сон» Т. Шевченка — це балада. *(Hi)*
8. Тараса Григоровича іноді називали українським Рембрандтом. *(Так)*
9. За картину «Циганка-ворожка» Академія мистецтв надала Кобзарю звання академіка. *(Hi)*
10. Т. Шевченко мав намір перекласти українською в повному обсязі «Слово про похід Ігорів», але встиг відтворити рідною мовою лише два уривка з нього. *(Так)*
11. У 1961 році побачив світ п'ятитомний «Словник мови Шевченка». *(Hi)*

12. У ХХ ст. знято три біографічні фільми про Т. Шевченка: «Тарас Шевченко» (1926), «Тарас Шевченко» (1951), «Сон» (1964).
(Так)

Ключ: «Так» — 6, «Ні» — 6.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

Нема на світі України,

Немає другого Дніпра...

Т. Шевченко

Хто не належить вітчизні своїй,

той не належить і людству.

В. Белінський

1. Вступне слово вчителя про життєву основу твору

«І мертвим, і живим...» було написано у грудні 1845 року в с. В'юнищах, де Шевченко деякий час проживав у маєтку С. Самойлова, — сюди він приїхав з Переяслава у зв'язку з ремонтом будинку А. Козачковського.

Т. Шевченко розумів, що для пробудження в українському народі національної і політичної свідомості потрібні освічені люди. Тільки їхня пропагандистська робота могла підняти й згуртувати трудові маси на боротьбу проти кріпосницької системи, спрямувати їхню громадянську енергію на відродження самостійної державності.

Перебуваючи в Україні, Тарас Григорович пильно придивлявся до дворянської та різночинницької інтелігенції. Він прагнув пізнати її інтереси, духовні запити, рівень освіченості, ставлення до історичного минулого та сучасного життя трудового люду.

Виявилось, що більшість дворян — реакціонери. Вони були задоволені політикою самодержавства, вірні йому і зовсім байдужі до громадських справ свого краю, його минулого й сучасного. Їх цікавило тільки особисте збагачення, основним джерелом якого була нещадна експлуатація кріпосницьких селян, своїх же земляків.

Серед інтелігенції були й національно свідомі українці, які любили свій рідний край, цікавилися його історією, бажали добра народові. Але ця частина освіченого класу була відірвана від трудових мас, не згуртована, не мала реальної програми дій. Її протест проти несправедливого ладу зводився до безплідних полемік. Малочисельна й безсила, вона була неспроможна очо-

лити народно-визвольний рух, та й не прагнула до цього. Без політичного керівництва стихійний протест народних мас виливався в бунти, які царат жорстоко придушував.

Свої спостереження і роздуми, почуття і настрої Т. Шевченко в яскравій художній формі виразив у творі «І мертвим, і живим...»

2. Опрацювання твору Т. Шевченка «І мертвим, і живим...»

2.1. Виразне й усвідомлене читання поезії.

2.2. Тема: показ змодельованого образу національної еліти, якою вона повинна бути, визначення її політичних та морально-етичних поглядів.

2.3. Ідея: утвердження віри народу в перемогу над класовим ворогом; різке засудження схиляння співвітчизників перед буржуазною культурою Заходу; заклик до вивчення кращих здобутків світової науки, культури й літератури.

2.4. Основна думка:

а) Учитесь, читайте, / І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь...

б) правду треба шукати на власній землі, силу слід черпати, спираючись на свій народ, справжню волю можна здобути в єднанні з ним;

в) інтелігенція України повинна бути разом із народом, просвітити його, написати українську історію і зберегти культуру.

2.5. Жанр: посланіє-звернення до представників панівного класу.

(Послання — віршований або прозовий вір, написаний у формі листа чи звернення до однієї або багатьох осіб.)

З цим жанром учні знайомилися під час вивчення творчості І. Вишенського; Біблії.

2.6. Особливість назви твору.

Мертві — українські поміщики — кріпосники, живі — інтелігенція, про яку поет найбільше говорить у творі, ненароджені — простий народ, поневолений, не готовий до участі в боротьбі.

У заголовку цього твору автор звертається не тільки до своїх сучасників, а й до «ненароджених земляків», тобто до наступних поколінь українців — отже, й до нас. Він вчить, що наш порятунок — в єдності всіх сил нації.

2.7. Значення епіграфу до твору.

Епіграфом до твору стали слова з Біблії: «Коли хто говорить: люблю Бога, а брата свого ненавидить — лжа оце». Шевченко таким епіграфом натякає на панів, які експлуатують кріпаків і водночас говорять, що люблять народ. Цим самим поет пору-

шує проблему лицемірства, фальшивого патріотизму, що ведуть згодом до зради, втрати своєї національної свідомості.

2.8. Композиція.

Композиційно послання оформлене суцільним ліричним монологом, художній прийом діалогізації надає драматизму та емоційної напруженості деяким рядкам твору. Поет зіставляє сучасне з минулим, заглядаючи і в майбутнє. Перші чотири строфоїди цього твору стосуються дворян-реакціонерів.

Слід звернути увагу на рядки такого змісту:

- засудження нещадного визиску кріпаків поміщиками;
- заклик до української інтелігенції, настроєної реакційно, полюбити «найменшого брата» і стати на захист трудового люду в рідному краї;
- викриття показної освіченості дворян, їхнього рабського плазування перед царем;
- картини справедливої помсти.

У другій частині послання Т. Шевченко звертається до української інтелігенції і розкриває негативні сторони її світогляду та діяльності. Найперше він вказує на те, що освічені люди самі не вивчають вітчизняну історію, а лише повторюють псевдонаукові теорії іноземних дослідників. Захоплюючись ідеями слов'янофільства, не усвідомлюють їх основну суть — боротьбу за визволення всіх слов'ян з-під чужоземного поневолення. Вивчивши кілька іноземних мов, нехтують своєю рідною.

Поет в'їдливо висміює лжепатріотизм цих лібералів, ідеалізацію ними історії України, показує правдиві картини минулого, радить розібратися самим у подіях давнього часу, побачити правду. Гнівно і гостро картає поет ліберальствуючих панків за те, що вони не менше за реакціонерів визискують свій народ, прикриваючись при цьому нібито благими намірами — просвітити його, прилучити до здобутків європейської науки, «повести за віком».

У заключному строфоїді поет закликає всіх освічених людей об'єднатися з простим людом, бо тільки згуртування всіх сил нації може привести до визволення України з-під ярма російського самодержавства.

2.9. Ліричний герой і автор у творі.

Ліричний герой послання звинувачує у байдужості до розвитку освіти і національної свідомості свого народу. Він засуджує соціальні верхи за їх глухість до проблем свого народу, навпаки, «гуманісти» за кордоном, удома вони перетворюються на гнобителів свого народу. Їх справжня злодійська сутність спонукає їх до злочинів проти співвітчизників. Саме за таких господ використовує

автор метафоричні вирази такі, як «людей запрягають у тяжкі ярма», «орють лихо». Головними їх характеристиками стають епітети «недолюдки», «діти юродиві».

Ліричний герой сподівається все ж на краще, він закликає своїх владних і заможних співвітчизників зупинитись, замислитись і дбати про освіту та культуру свого народу.

Автор критикує дворян, що шукають правди й волі за кордоном, замість того щоб створювати її у себе на батьківщині. Наче першооснову патріотизму сподівається автор розповісти українським господам. Бо без національного самоусвідомлення та власних високих моральних якостей «великих слов велика сила» не буде дієвою, залишиться тільки словами. Із сатиричною гостротою і емоційною силою автор викриває мучителів свого народу, бажає їм зникнути з обличчя його любимі країни. Розплата за зневажання свого народу обов'язково настане, картина майбутнього «страшного суду» над панамі — це є й попередження для недалекоглядних господ.

Послання містить також діалог між ліричним героєм і таким собі освіченим паном. Темою цієї розмови стає проблема самобутності історії, традицій, культури українців, зорієнтованість на захід в області культури й освіти. Тому і не має Україна своїх істориків, своїх учених, своїх політиків, бо історію й політику нашу пишуть іноземці («німець»). А іншим панам, слов'янофілам, автор іронічно вказує на їх зрадництво національної самобутності. Бо такі «просвітители» здатні підкоряються російському цареві, знехтувати своїм народом і його мовою. Причиною такого занепаду історії та культури на Україні автор вважає у відсутності відповідей на питання «...що ми?.. Чиї сини? Яких батьків? Ким? За що закуті?». Т. Шевченко у посланні дає пораду повернутися до свого коріння, завдяки освіті написати свою історію України, її героїчне козацьке минуле.

З великим розпачем згадано у посланні гетьманів українських до початку XVII — XVIII століть: І. Брюховецького, П. Тетерю, Ю. Хмельниченка. Ці недалекоглядні й слабкі політики звели нанівець силу й незалежність України, сварячись між собою, козацька старшина продала батьківщину туркам, польським панам, російським царям. Так і повелося серед нащадків отаких от гетьманів, вони гірше за іноземних загарбників катують свій народ, «розпинають» свою Україну.

І у посланні автор пропонує вихід з такого ганебного й неприйняттого для справжнього патріота становища. Слід здобувати прогресивні, корисні знання у іноземців «навчатись і свого не цуратись».

І використовувати це знання на благо своєї країни, бо найкраща воля то вдома, найкраща правда також добра вдома.

Послання до прогресивних інтелігентів завершується з патетикою і оптимізмом: поверніться до України і вона зрадіє і оживе.

2.10. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями.

- Кого письменник називає земляками?
- З приводу чого хвилюється автор твору?
- Про що свідчить початок поезії? Чому Т. Шевченко співчуває потомленому люду?
- Який можна отримати врожай на землі «засіяної лихом»? Що мав на увазі поет, так висловлюючись?
- Через що Україна — тихий рай перетворилася на руїну?
- Чому письменник критично ставиться до тих, хто прагне залишити рідну землю і виїхати за кордон?
- Яку думку висловлює автор щодо неповторності рідного краю? (*Немає на світі України, / Немає другого Дніпра*)
- Кого поет називає «незрячими братами, гречкосіями»? Чим викликана така думка митця?
- Як Т. Шевченко ставиться до тих, хто незважаючи ні на що залишив рідну землю? (*Ох, якби не сталося, щоб ви не вертались, / Щоб там і здихали, де ви поросли!*)
- Від чого застерігає поет зрадників в Україні? (*Схаменіться! Будьте люди, / Бо лихо вам буде. / Розкуються незабаром / Заковані люде*)
- Про який суд зазначається у посланні? У зв'язку з чим і над ким він відбуватиметься?
- Що таке прокляття? Кого воно стосується у творі?
- Яке пророкування надає Т. Шевченко тим, хто цурається вітчизняного?
- Що свідчить про перевагу іноземного над українським?
- Про яке історичне минуле зазначає поет? У зв'язку з чим він згадує часи козаччини?
- Яким чином автор дорікає співвітчизникам за те, що вони не пошановують власну гідність і волю?
- Прокоментуйте думку Т. Шевченка: *Учіться, читайте / І чужому научайтесь / Й свого не цурайтесь. Чи є вона обґрунтованою? Відповідь вмотивуйте.*
- Як саме поет возвеличує роль матері в житті кожного із нас?
- Про які «діла забуті» згадує письменник?
- Кого Т. Шевченко називає братами? До чого він їх закликає?
- Через що, на думку поета, «оживає добра слава України»?
- З яким настроєм починав автор твір і закінчив його?

- Чи є актуальною ця поезія сьогодні? Свої міркування обґрунтуйте.

Мікрофон: «Якою повинна бути освіта в Україні?»

- 2.11.** Рубрика «Дослідження, коментарі». Робота в малих групах (1 — «Бібліографи», 2 — «Історики»).

Опрацювати зміст твору, добираючи фактичний матеріал відповідно до завдань групи.

- 2.12.** Рубрика «Пошук і факти».

Відповідно до варіанту учні виділяють факти і обґрунтовують їх, відповідаючи на питання: «Від чого Т. Шевченко у творі «І мертвим, і живим...» застерігає (варіант I), у чому дорікає (варіант II), до чого закликає (варіант III).

Варіант I

- Якби ви вчилися так, як треба, / То й мудрість би була своя.
- Оглухли, не чують; / Кайданами міняються, / Правдою торгують / І господа зневажають.
- А ви претеся на чужину / Шукати доброго добра.
- В німецькі землі, не чужії / Претеся знову.
- Бо хто матір забуває, / Того бог карає, / Того діти цураються, / В хату не пускають. / Чужі люди проганяють.

Варіант II

- І навіки прокленетесь / Своїми синами! / Не дуріте дітей ваших.
- Отак-то ви навчаєтесь / У чужому краю!
- І всі мови / Слов'янського люду — / Всі знаєте. А свої / Дасть бі...
- Чого ж ви чванитеся, ви! / Сини сердешної України! / Що добре ходите в ярмі, / Ще лучче, як батьки ходили. / Не чваньтесь, з вас деруть ремінь.
- А чиею кров'ю / Ота земля напоєна, / Що картопля родить, — Вам байдуже.
- Доборолась Україна / До самого краю. / Гірше ляха свої діти / Її розпинають.

Варіант III

- Полюбіте щирим серцем / Велику руїну, / Розкуйтеся, братайтеся!
- Не шукайте, не питайте / Того, що немає, / Схаменіться! Будьте люди, / Бо лихо вам буде.
- Розкуються незабаром / Заковані люде.
- Подивіться лишень добре, / Прочитайте знову / Тую славу.
- Обніміте ж, брати мої, / Найменшого брата, — / Нехай мати усміхнеться, / Заплакана мати.

VII. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування
  1. За що поет дорікає панству? Вони:
    - а) багато їдять і сплять; б) не читають класичної літератури;
    - в) *правдою торгують і бога зневажають*;
    - г) байдужі до долі дітей-сиріт.
  2. Т. Шевченко називає Україну:
    - а) *Великою руйною*; б) пограбованою і приниженою;
    - в) квітучим раєм; г) дівчиною красунею.
  3. Поет у творі критично ставиться до тих, хто:
    - а) не цікавиться історичним минулим рідного краю;
    - б) *намагається виїхати за кордон*; в) зневажає мову;
    - г) відцурався від народних традицій.
  4. Емігрувавши за кордон, українці розшукують там:
    - а) нові помешкання; б) *добро*; в) райський куток;
    - г) чарівне диво.
  5. Україна у творі порівнюється із:
    - а) *тихим раєм*; б) кутком світла і тепла;
    - в) дивовижною планетою; г) дівочою красою.
  6. На думку Т. Шевченка, правду, силу і волю можна відчутися виключно:
    - а) на небі; б) у чужому краю; в) *у рідній країні*;
    - г) неподалік від місця, де ти народився.
  7. Неповторним для українців у світі є:
    - а) Сибір; б) *Дніпро*; в) дивний рай; г) міф про волю.
  8. Тарас Григорович у творі, звертаючись до співвітчизників, закликає їх:
    - а) поважати один одного;
    - б) писати художні твори про минувшину;
    - в) вирушити за кордон на пошук щасливої долі;
    - г) *чужому навчатися і свого не цуратися*.
  9. Зазначаючи про майбутнє покоління, поет:
    - а) гнівається на них через їх неосвіченість;
    - б) *просить не дурити дітей*;
    - в) висловлює занепокоєність з приводу їх поневолення;
    - г) вважає марною справою щодо національного виховання дітей і молоді.
  10. Якби вчилися українці так, як треба, то вони були:
    - а) належним чином освіченими;
    - б) шанованими людьми серед інших народів;
    - в) не цуралися здобутками пращурів; г) *мудрими*.

11. Історію Т. Шевченко вважає:
- а) *поемою вільного народу*;
  - б) заплутаною і чітко не обґрунтованою;
  - в) домислом і упередженням кожного;
  - г) недоопрацьованою суспільством.
12. Знаючи всі мови слов'янського люду, письменник дорікає теперішньому поколінню в тому, що воно:
- а) намагається залишити українців виїхати за кордон;
  - б) *не вивчають рідної*; в) говорять суржи́ком;
  - г) не складало віршів і пісень українською.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що мав на увазі поет, зазначаючи: «...премудрих немудрі одурять?» Свої міркування обґрунтуйте.
2. Дослідіть, яким чином намагається письменник поєднати теперішнє з майбутнім? Від чого він застерігає нащадків?
3. За жанровою спрямованістю «І мертвим, і живим, і ненародженим...» — це
а) поема; б) комедія; в) *попсаніє*; г) ода.

Картка № 2

1. Доведіть, що Т. Шевченку не байдужа доля українця, який залишає свій рідний край? Чим викликана така стурбованість поета?
2. Чому, на ваш погляд, правду, силу, волю можна здобути і мати на рідній землі? Наведіть переконливі аргументи з твору?
3. Земля українська, як вважає поет, це:
а) ґрунт для вирощування сільськогосподарських культур;
б) *святиня, бо напоєна кров'ю наших предків*;
в) те, де кожний може реалізувати свої можливості;
г) територія для спорудження маєтків.

Картка № 3

1. Як ви вважаєте, чим викликане обурення поета на тих, хто намагається «шукати того, що немає... на небі»?
2. У чому, на вашу думку, вбачає Т. Шевченко неповторність України, Дніпра? До чого він закликає теперішнє і майбутнє покоління? Відповідь обґрунтуйте.
3. Хто матір забуває, того:
а) зневажають у суспільстві; б) не запрошують на свята;
в) *Бог карає*; г) всі клянуть і ображають.

VIII. Підсумок уроку. Міні-опитування

- Чим схвилював вас цей твір?
- Чому самодержавство боялося «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка навіть після скасування кріпацтва?
- Що корисного пізнав кожний із вас від ознайомлення із посланням?

IX. Оголошення результатів навчальної діяльності

X. Домашнє завдання

Опрацювати зміст твору Т. Шевченка «Катерина», підготувати питання до поеми, малюнки.

УРОК № 45

ТЕМА ЖІНОЧОЇ ДОЛІ У ТВОРЧОСТІ

Т. ШЕВЧЕНКА. «КАТЕРИНА»

Мета: дослідити особливості тематики жіночої долі у творчості Кобзаря в кріпосній Україні; розкрити ідейно-художній зміст твору «Катерина», охарактеризувати образ головної героїні поеми; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічність у мисленні, творчу уяву; вміння виважено і ґрунтовно висловити власні думки, спостереження; виховувати повагу до української жінки, риси чуйності, доброти, людяності, зневажливе ставлення до підступництва, зради.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, текст твору, ілюстрації, учнівські малюнки до його змісту; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

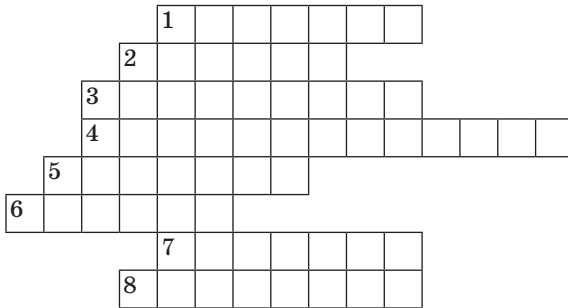
Емоційна готовність учнів до уроку

II. Актуалізація опорних знань

Література вікторина «Шевченкіана».

Умови заходу: клас поділяється на дві команди, по п'ять представників з кожної біля дошки розгадують кросворд упродовж 16 хв. Визначається склад журі. Виграє та команда, яка у визначений час впорається із завданням, надавши правильні відповіді. Вчитель здійснює загальне керівництво перебігом подій вікторини.

Кросворд для команди I

По вертикалі: 1. Стилiстична фiгура протиставлення явищ предметiв, характерiв, посилює змiстовне й емоцiйне звучання твору. (*Контраст*)

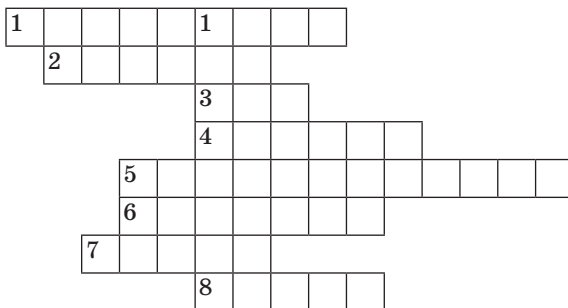
По горизонталi: 1. Герой твору «Сон», який вимагав вiд сновидця грошi. (*Каламар*) 2. Кому Т. Шевченко присвятив вiрш «Сон». («На панцинi пшеницю жала...») (*М. Вовчку*) 3. З грецької tarasso (Тарас) означає...

(*Бунтiвник*) 4. Письменник, родом iз Полтавщини, якому Тарас Григорович присвятив поезiю. (*Г. Котляревський*) 5. Твiр-роздум Т. Шевченка про минуле й майбутнє України. («*Чигрине...*»)

6. Визначте твiр поета за поданим уривком: Од молдованина до фiна / На всiх язиках все мовчить, / Бо благоденствує! («*Кавказ*»)

7. Наукове видання Кобзаря. (*Словник*) 8. Український письменник, який так висловився про Т. Шевченка: «Не бронзою пам'ятникiв, а вiрнiстю, любов'ю i правдою ... сина входить великий Кобзар у життя народiв...» (*М. Стельмах*)

Кросворд для команди II

По вертикалі: 1. Жанр твору Т. Шевченка «Великий льох». (*Мiстерiя*)

По горизонталi: 1. Визначте твiр Тараса Григоровича за поданим уривком: Все йде, все минає — i краю немає, / Куди ж воно дiлось? Вiдкиля взялось? / I дурень, i мудрий нічого не знає. («*Гайдамаки*»)

2. Джерело епiграфа до твору «Кавказ» Кобзаря. (*Бiблiя*) 3. Назва сатиричної поеми поета. («*Сон*»)

4. Картина i балада Т. Шевченка, якi мають однакову назву. («*Тополя*»)

5. Исторична постать, художня оцiнка діяльності якої надано поетом у творi «Стоїть в селі Суботові...». (*Хмельницький*)

6. Гора, де перепоховано Тараса Григоровича. (Чернеча) 7. Письменник, портрет якого написав Т. Шевченко. (П. Куліш) 8. Герой твору «Гайдамаки». (Ярема)

Підбиття підсумків вікторини. Визначення переможців.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Все упованіє мое
На тебе, мати, возлагаю,
Пренепорочная, благая!*

Т. Шевченко

*Мати — це ім'я Бога на устах
і в серцях маленьких дітей.*

В. Теккерей

1. Вступне слово вчителя

З першої миті життя схиляється над нами обличчя матері. У тривозі й любові, у замилюванні й надії вдивляються матері в своїх дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. Усім своїм життям і працею матінка утверджує у кожного із нас кращі риси людяності й добра.

Однією з центральних тем у творчості Т. Шевченка є трагічна доля жінки в тогочасному феодально-кріпосницькому суспільстві. Саме цій темі поет присвятив цілу низку творів, звертався до неї в усі періоди творчості. Серед них — поеми «Слепая», «Сова», «Наймичка», «Відьма» та інші, повісті російською мовою — «Наймичка», «Капитанша», «Художник», «Музыкант».

2. Опрацювання твору Т. Шевченка «Катерина»

2.1. Історія написання.

Постійна увага Т. Шевченка до трагічного становища жінки у часи кріпацтва зумовлюється тим, що саме вона була найбільш пригнобленою і скривдженою: поневірялась на панщині, зносила тяжкі кари, нерідко була змушена стати жертвою тваринної похоті поміщиків і, крім того, постійно перебувала під гнітом родинним. Наскільки нестерпним було становище жінки, свідчить хоч би той факт, що в Київській губернії, наприклад, за один тільки 1839 рік, покінчило самогубством 37 дівчат-покриток. Тема знеславленої паном селянської дівчини розроблялася багатьма письменниками. У повісті «Близнецы» Т. Шевченко назвав одностемними з «Катериною» два твори: поему «Эда» Є. Баратинського та повість «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка. Широковідомою в той час була і повість «Сердешна Ліза» М. Карамзіна.

Для Шевченка щаслива доля жінки-кріпачки була не тільки суспільним, але й особистим, глибоко інтимним горем. Його рідну матір «ще молодую у могилу нужда та праця положила». Подруга його юнацьких літ, Оксана Коваленко, стала жертвою кріпосницького ладу.

Рідні сестри поета поневірялись на панщині. Про них завжди турбувався поет, допомагав їм чим міг. Добре знав він, що не легко живеться братам, але сестрам — ще гірше.

Серед творів, присвячених показові гіркої жіночої долі, особливе місце посідає «Катерина» Т. Шевченка, присвячена В. А. Жуковському в пам'ять 22 квітня 1838 року, дня викупу поета з кріпацтва.

2.2. Виразне читання з коментарем твору «Катерина».

2.3. *Тема:* зображення трагедії селянки-покритки, зумовлену таким суспільним ладом, при якому пани могли безкарно знущатися з трудящих.

2.4. *Ідея:* висловлення глибокого співчуття до жінки-покритки і водночас, засудження жорстокості, підступності, бездушності панів, які глумилися над кріпаками (офіцер).

2.5. Основна думка:

а) Шануйтеся ж, любі, в недобру годину. / Щоб не довелося москаля шукать.

б) Через нещасливу долю своєї героїні Т. Шевченко розкриває соціальне коріння трагічної матері-покритки в тогочасному суспільстві й висловлює гнівний протест не лише проти консервативного побуту, забобонів і передсудів недобрих людей, а й проти існуючого ладу.

2.6. *Жанр:* реалістична ліро-епічна соціально-побутова поема.

2.7. Зміст твору.

Селянська дівчина Катерина покохала панича-офіцера. Вона ходила в садок на побачення з ним, Поки слава на все село / Недобрая стала.

Аж тут затрубили в похід, пішов офіцер із села, а Катерина стала покриткою. Почалося страшне життя не тільки для неї, а й для її батьків. Вона не сміє вдень вийти з хати, тільки ввечері носить сина по садочку, вона вночі ходить по воду, «а жіночки лихо дзвонять». Село ставиться до неї неприязно. Батьки Катерини не можуть знести цієї наруги і, перебуваючи в полоні важкого старовинного звичаю, виганяють її з дитиною з дому.

Пішла Катерина шукати свого коханого, сподіваючись, що він прийме її з сином. Після довгих блукань їй удалось-таки знайти свого Івана, але він тепер грубо відштовхнув її. Хотіла хоч дитину

віддати йому, але він утік. Покинувши серед шляху дитину. Катерина втопилася. Хлопчика знайшли лісники і забрали. Він підріс і став водити старців. Одного разу його із старим кобзарем на дорозі до Києва зустрів батько-пан, що їхав у кареті шестернею, і пізнав свого сина, одвернувся.

2.8. Сюжет і композиція.

Сюжет розгортається навколо трагічної долі заміжної матері-одиначки у тогочасному суспільстві. Тим самим автор переводить особистий побутовий конфлікт на рівень соціальної проблеми. А трагічний кінець її підкреслює гостроту нерозв'язаності цієї проблеми у жорсткому до самотньої жінки-матері суспільстві.

Композиційна поема складається з 5-ти розділів:

- звернення до дівчат-селянок;
- народження нешлюбного сина;
- прощання з батьками;
- поневіряння Катерини на чужині;
- зустріч із спокусником-офіцером і смерть Катерини.

В епілозі подається зустріч батька з сином. Сюжетної колізії так чи інакше пов'язані з героїнею поеми — Катериною.

Експозиція: пролог-звернення поета до дівчат із застереженням не кохатися із москалями; кохання і розлучення Катерини з офіцером.

Зав'язка: Катерина залишає рідну домівку за наказом батьків.

Кульмінація: зустріч героїні з москалем; її самогубство.

Розв'язка: епілог — життєва доля Івася-байстря, його випадкова зустріч з «батьком».

2.9. Проблематика:

- любов і страждання;
- батьки і діти;
- моральні закони тогочасного суспільства, їх порушення;
- честь і безвідповідальність;
- крах ілюзій.

2.10. Елементи народознавства в поемі.

За неписаними, але загальноприйнятими законами звичаєвого права про сім'ю та шлюб, дівчина, яка стала матір'ю до одруження, підлягала осуду й ганьбі. Оскільки жінки, за тодішніми звичаями, зобов'язані були постійно носити якийсь головний убір, виконувався обряд покриття: кілька шановних у селі жінок збиралися і пов'язували («покривали») хусткою голову необачній дівчині. Звідси й глузлива назва — покритка.

Злий поговір, неслава, які не щадять і старої матері («Мабуть, сама вчила»), призводять до того, що батьки зважуються на

жорстокий вчинок. Вони мушили скоритися громадській думці, усталеному закону співжиття.

У давнину був звичай: залишаючи назавжди свій край, люди брали жменьку рідної землі, яку мали покласти в їхню труну при похованні в чужій стороні. Цього звичаю дотримується і Катерина, бо цілком свідома того, що більше не повернеться додому.

2.11. Роль ліричних відступів — композиційного елементу в поетичному творі.

Новим для української поезії елементом композиційної техніки є в Т. Шевченка ліричні відступи, діалогічні вставки, в яких поет раз у раз звертається безпосередньо до свого уявного читача. Таких ліричних відступів у поемі кілька: «Кохайтесь, чорноброві, та не з москалями»; «Катерино, серце мое», «Отаке-то на сім світі роблять людям люди», «Бач, на що здалися карі оченята», «Отаке-то лихо бачите, дівчата», «Сирота-собака має свою долю». Ліричні відступи були елементом цілком природним для поезії Т. Шевченка. В ліричних відступах поет виступає борцем проти традиційних поглядів затурканого, темного народу на «гріхи» матерів-покриток, проти ідіотизму сільського побуту.

Висловлюючи глибоке співчуття покинутим дівчатам-покриткам, Т. Шевченко підносився до розуміння справжніх соціальних причин, які породжували аморальні явища. Тон його ліричних відступів, як і всієї поеми такий, що й народ, повний суворих традицій, сам починає розуміти невинуватість жорстокість цих традицій, розчулюється, переймається співчуттям і любов'ю до тисяч таких, доля яких подібна до долі Катерини. Ліричні відступи відігравали важливу роль і з погляду композиції твору. Вони затримували розвиток сюжету, зосереджували увагу читача на найбільш напружених трагічних моментах, змушували читача глибше, безпосередніше переживати трагедію героїв.

Наприкінці другого розділу, після змалювання тяжкої сцени прощання Катерини з батьками та рідним селом, коли вона «за сльозами за гіркими і світа не бачить», а потім Утерлася, повернулася, / Пішла... тільки мріє. Подається коротка згадка про смерть батьків Катерини: Та не чули вони вже тих речей — / Ні батько, ні матір.

Описавши драматичну сцену вигнання Катерини з села, автор роздумує над тим, чому люди такі нещадні одне до одного (А за віщо?).

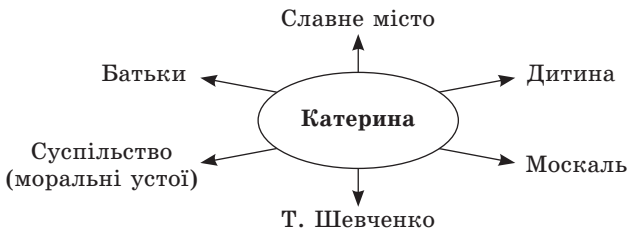
У першому ліричному відступі третього розділу темна ніч символізує непевне становище героїні, яка не знає, де шукати батька своєї дитини. Образи жовтих пісків та лютої зими в народній

творчості є символами тяжких життєвих випробувань. Поет проймається настроями героїні й разом з нею тривожиться за результати пошуків москаля. У ці роздуми вплітаються і спогади поета про власні мандри.

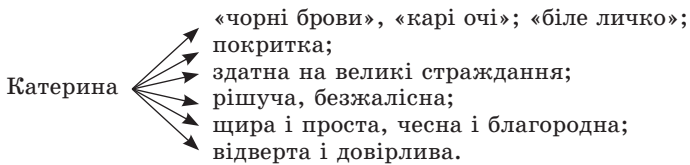
Таким чином, єдність, взаємозв'язок усіх елементів поеми, взаємно доповнюючи і поглиблюючи один одного, дають у результаті таку художню форму, яка втілює все ідейне багатство твору.

2.12. Характеристика образу Катерини.

2.12.1. Опрацювання схеми-образу.

2.12.2. Складання інформативного ґрона до образу головної героїні.

2.12.3. Матеріал для роботи над образом.

В центрі твору — селянська дівчина Катерина. Вона настільки чесна і благородна, що навіть не підозріває в особі офіцера негідника, вона цілком довіряється йому і тому гине. Почуття її природні, звичайні і змінюються залежно від тих ситуацій, в які вона потрапляє. Внутрішній світ Катерини ясно виявлений в її поведінці: весело їй — вона співає, тяжко — вмивається сльозою.

Зображення постаті героїні органічно поєднується з багатьма не менш виразними і не менш пластичними образами-переживаннями. Так, душевний стан Катерини, її тяжкі переживання змальовуються через її поведінку, через її ставлення до людей, до оточення.

Розпитавши дорогу «в Московщину», Катерина просить у них милостині. Це вперше вона простягає руку. Робити їй це дуже тяжко. Відбувається внутрішня боротьба — просити чи не просити?

Кожна її репліка природно звучить тільки в устах цієї звичайної дівчини. Її мрії, прагнення є мріями і прагненнями саме

такої дівчини, як Катерина. Репліка — «Люди добрі, де шлях в Московщину?» — вже сама по собі викликає в уяві читача нехай і невиразно окреслену постать. А в поєднанні з описом зовнішності («У латаній свитиночці, на плечах торбина, в руці ціпок, а на другій — заснула дитина») образ стає яскравішим і виразнішим.

Гармонійність зберігається між характером і поведінкою героїні, між ходом думок і способом їх вислову: Обізвався старий батько: / «Чого ждеш, небого?».

Що могла сказати старому батькові «грішна» дочка. Вона знає, що її люблять батьки, що страждають, може, ще більш, ніж вона, але виганяють її з дому тому, що своєю поведінкою Катерина порушила моральні традиції.

Перша зустріч з москалями завдала їй пекучого болю і закинула в душу невиразний ще сумнів вперше глянути правді в очі.

Катерина починає уявляти майбутнє сина-байстрюка. І це її передбачення поділяє автор. Проте нещасна матір ще не може відмовитися від своєї мрії і продовжує пошуки, бо любить офіцера, вірить його обіцянкам.

Мати-покритка, скільки їй стало сил, захищає своє дитя від жорстокого і ворожого світу. Але всі і все — односельці, батьки, кохана людина, сама феодална дійсність — повстали проти неї як матері. Саме в цьому трагедія Катерини.

У кожній деталі образу героїні розкривається якась сторона його, як цілого, і навпаки — сукупність усіх деталей дає цільний образ страдниці, жертви панської розпусти.

Загибель героїні — не випадкова. Вона стала жертвою розпусти панів. Самогубство Катерини — причина соціальна.

2.13. Обговорення змісту поеми. Фронтальне опитування.

Розділ I

- Кому присвятив свій твір Т. Шевченко? Хто такий В. Жуковський? Яке значення мав Василь Андрійович у вирішенні життєвої долі Тараса Григоровича?
- Чому «Катерину» поет розпочав із застереженням-зверненням до дівчат?
- Як зрозуміти те, що любов у москалів жартуюча? (*Бо москалі — чужі люде, / Знущаються вами*)
- Яким чином неслава дівчини впливала на її родину?
- Чим викликано палке кохання Катерини до москаля?
- Що змусило розлучитися молодят?
- Про яке горе зазначає поет, що «вкралося до героїні»?

- Чому Катерині було байдуже, що про неї говорили люди після її розлучення з козаком? (*Обіцявся чорнобривий, / Коли не загине, / Обіцявся вернутися*)
- Через що героїня вимушена ходити до криниці поночі і не мала можливості співати з дівчатами на вулиці?
- З приводу чого жінки дорікали матері героїні?
- За що Катерина кляла свою долю?
- Де міг перебувати коханий за припущенням дівчини? (*Може, вбитий чорнобривий, / За тихим Дунаєм, / А може — вже в Московщині / Другую кохає!*)
- У чому виявилась, на думку Т. Шевченка, «розбіжність долі й краси у Катерини»? (*Вміла мати брови дати, / Карі оченята, / Та не вміла на сім світі / Щастя-долі дати. / А без долі біле личко — / Як квітка на полі...*)

Розділ II

- Чим викликана журба батьків Катерини?
- За що вони дорікали дочці? Чи не були вони жорстокими? (*А де ж твоя кара? / Де світилки з друженьками, / Старости, бояре... / Та не кажи добрим людям, / Що є в тебе мати*)
- Яким чином мотивує мати своє рішення щодо вигнання дочки з дитиною з хати? З приводу чого журиться літня жінка?
- Чому навіть батько не виявив прихильності до сльозних прохань Катерини залишитися жити з ними? (*Нехай тебе бог прощає / Та добрі люди; / Молись богу та йди собі — / Мені легше буде*)
- Для чого героїня перед тим як вирушити у подорож набрала землі під вишнею? (*В чужу землю, чужі люди / Мене захиляють; / А своєї ся крихітка / Надо мною ляже*)
- Яку долю надумала Катерина собі і своїй дитині? (*Сама під водою, / А ти гріх мій спокутуєш / В людях сиротою, / Без батченком!*)
- Що відчувала героїня, залишивши рідну домівку? Чи співчував їй автор твору?

Розділ III

- З приводу чого Т. Шевченко, зазначаючи про шлях на Московщину, згадав власну долю?
- Які почуття проймали Катерину, коли вона вперше попросила у людей милостиню?
- Про що раз у раз застерігає поет дівчат? (*Отож-то дивіться та кайтесь, дівчата, / Щоб не довелось москаля шукать, / Щоб не довелось, як Катря шукає...*)

- Чому пошуки коханого були останньою надією для героїні?
- Яких труднощів зазнала Катерина у зимову пору року?
- Що свідчить про зневажливе ставлення москалів до героїні? (*Ай да баба! Ай да наши! / Кого не надуют!*)
- Чому остаточно вирішивши власну подальшу долю, Катерина хвилюється за майбутнє своєї дитини? Як це характеризує героїню?

Розділ IV

- Чим пояснити постійне марення жінки козаками?
- Як москаль сприйняв раптову зустріч з Катериною на шляху? Про що це свідчить? (*Дура, отвяжися! / Возьмите прочь безумную!*)
- Читання у ролях епізоду з твору: зустріч Івана москаля і Катерини (*можлива інсценізація*)
- Заради чого героїня повсякчас принижувала власну гідність перед москалем? Як про це зазначено у творі? (*Наймичкою тобі стану... / З другою кохайся... / З цілим світом... Я забуду, / Що колись кохалась, / Що од тебе сина мала*)
- Чому для Катерини-матері майбутня доля сина найважливіша аніж власна?
- Як героїня сприйняла байдужість і зневагу москаля? (*Покриткою стала... / Покриткою... який сором*)
- Чому рішення втопитися для Катерини було миттєвим і остаточним?
- Яку майбутню долю пророкував поет сину героїні? Через що, на ваш погляд, Івась вижив, після того як його мати залишила на шляху?

Розділ V

- Як склалася подальша доля малого Івана? (*Ішов кобзар до Києва... / Його повожатий. / Мале дитя коло його / На сонці куняє*)
- Чому, за висловленням автора твору, байстря був позбавлений долі?
- Як трапилося так, що пан у повожатому кобзаря пізнав свого сина? Яким чином вельможа зреагував на нього?
- Чому пана Т. Шевченко називає препоганим?
- Над чим змушує задуматися Т. Шевченко читача наприкінці твору?

2.14. Міні-дискусія «Висловіть власну думку»

- Чому Катря закінчила життя самогубством?
- Запропонуйте власне рішення щодо розв'язання проблеми героїні?

- Чи засуджуєте ви жінку, яка покинула свою дитину? Чи мала вона на це право?
- Якою ви вбачаєте майбутню долю Івася?

2.15. Додаткова інформація.

У 1842 році Шевченко намалював картину «Катерина», яка є не ілюстрацією до поеми, а самостійним твором. На ній зображено повернення Катерини в село після прощання з офіцером — цього епізоду в поемі немає.

2.16. Автор у творі.

Велика роль надається у поемі автору, який не просто переказує події, але й відверто і пристрасно виражає своє ставлення до них. Це прокльон-звертання до сільських пліткарів, що знущалися над Катериною, це завжди відверта теплота і співчуття, адресовані Катерині. На початку поеми авторське попередження, подальші ліричні роздуми над долею одинака, скривдженого у жорстокому світі.

2.17. Ідейна спрямованість та значимість поеми.

Ідейне наповнення поеми має складну структуру, де поруч з показом трагедії зрадженої жінки, змальовано зруйнування моралі старосвітської України, утрату основ національного самосвідомлення народу, панування психології кріпака-раба. Досить прозоро виступає і символічне значення поеми. Катерина є символом України, зрадженої й зневаженої Російською імперією.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Розділ I

1. «Катерину» Т. Шевченко присвятив:
  - а) своїм сестрам; б) всім дівчатам; в) *В. Жуковському*;
  - г) Якову де Бальмену.
2. Починаючи твір, поет застерігає дівчат, щоб вони не:
  - а) цуралися будь-якої роботи по господарству;
  - б) ігнорували народних звичаїв та обрядів;
  - в) лінилися здобувати освіту; г) *кохалися з москалями*.
3. Через що милий залишив Катерину? Бо:
  - а) на цьому наполягали батьки дівчини;
  - б) люди почали дорікати козаку, зазначаючи про можливу неславу дівчини;
  - в) *москаль вирушив у похід до Туреччини*;
  - г) вона йому набридла.
4. Яку пісню співала героїня вночі біля криниці?
  - а) весільну; б) Галю; в) жниварську; г) *Гриця*.

5. У чому виявилася самовпевненість дівчини?
- а) неповторності власної краси;
  - б) можливості гарно співати і танцювати;
  - в) вихованні своєї дитини; г) обізнаності народних прикмет.

Розділ II

6. З приводу чого зажурилися батьки Катерини?
- а) відсутності чоловіка дочки; б) її хворобою; в) неврожаєм; г) непорозумінням із сусідами?
7. Виганяючи дочку з дому, мати звернулася до неї з докором.
- а) «Виховуй свою дитину як знаєш»;
  - б) «Іди шукай у Москві свекрухи»;
  - в) «Не з'являйся більше на мої очі»;
  - г) «Живи як знаєш серед люду чужого».
8. Докоряючи дочку за її легковажність і неславу, мати одночасно:
- а) розмірковує над долею байстря;
  - б) клопочеться про власний імідж;
  - в) хвилюється з приводу того, хто її поховає; г) співчуває їй.
9. Перед тим як залишити рідну домівку Катерина:
- а) тричі перехрестилася; б) поцілувала батьків;
  - в) набрала землю під вишнею; г) попрощалася з друзками.

Розділ IV

10. Героїня у зимову негоду знайшла притулок:
- а) біля старої верби; б) у чумаків; в) у жебраків; г) у лісника.

Розділ V

11. Кого стосується дана характеристика: «Дала, кажуть, бровенята, / Та не дала долі!»
- а) Катерину; б) сироту Івана; в) старця; г) наймита у пана.
12. Як склалася подальша доля Івася, сина Катерини, наприкінці твору? Він:
- а) потрапив у родину до свого батька;
  - б) служив козачком у пана;
  - в) був поводитирем сліпого кобзаря; г) став жебраком.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Дослідіть і висловіть авторську позицію щодо трагічної долі Катерини? Відповідь обґрунтуйте.
2. Вмотивуйте, чи можна вважати героїню дівчиною з аморальною поведінкою. Висловлюючись, наведіть переконливі аргументи.

3. Як пан, у минулому москаль Іван зреагував, коли побачив свого сина?
 а) зніяковів і здивувався; б) поблід і засоромився;
 в) затаїв подих від несподіванки;
 г) відвернувся, пізнавши його.

Картка № 2

1. Опишіть душевний стан Катерини, коли вона народила дитину і повсякчас очікувала коханого? Відповідаючи, посилайтеся на зміст твору.
2. Яким чином, на ваш погляд, природа відображувала настрої героїні впродовж твору? Свої міркування доведіть.
3. На думку Т. Шевченка чорнобривий Івась-сирота був позбавлений:
 а) можливості навчатися; б) радості; в) здоров'я; г) долі.

Картка № 3

1. Вмотивуйте, чи мали право батьки вигнати Катерину з немовлям на руках з дому? Висловіть власні судження.
2. Прокляття матері своїй дочці — це гріх? Власну думку з цього приводу прокоментуйте, зважаючи на власний життєвий досвід, твори художньої літератури.
3. Куди подорожував кобзар з Івасем? До:
 а) чоловічого монастиря; б) Києва; в) січового козацтва;
 г) Польщі.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Написати міні-твір «Майбутнє Івася», опрацювати зміст і скласти питання (тестові завдання) до поетичних творів «Наймичка», «На панщині пшеницю жала».

УРОК № 46

Т. ШЕВЧЕНКО «НАЙМИЧКА», «НА ПАНЩИНІ ПШЕНИЦЮ ЖАЛА»

Мета: проаналізувати програмові поетичні твори Т. Шевченка, осмислити становище жінки в кріпацькій Україні, охарактеризувати образи героїнь «Наймичка», «На панщині пшеницю жала»; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, вміння

логічно і критично мислити, грамотно висловлювати власні думки, почуття; робити ґрунтовні і виважені висновки; виховувати шанобливе ставлення до жінки в усіх її іпостасях (жінка-мати, жінка-кохана), зневажливе ставлення до гнобителів українського народу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Т. Г. Шевченка, виставка його творів, присвячених жіночій долі: картини поета на цю тему, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність школярів до уроку

II. Перевірка домашнього завдання.

Заслуховування учнівських міні-творів на тему «Майбутнє Івася» (за твором Т. Шевченка «Катерина»), їх стислий аналіз.

III. Актуалізація опорних знань

1. Цитатний диктант

Завдання: за поданими рядками поезій Т. Шевченка визначити його назву.

- І мене в сім'ї великій, / В сім'ї вольній, новій, / Не забудьте пам'янути / Незлим тихим словом. («Заповіт»)
- Доля, де ти! Доля, де ти? / Нема ніякої; / Коли доброї жаль, боже, / То дай злої, злої! («Минають дні, минають ночі»)
- Реве та стогне Дніпр широкий, / Сердитий вітер завива, / Додолу верби гне високі, / Горами хвилю підійма. («Причинна»)
- Утни, батьку, щоб нехотя / На весь світ почули, / Що діялось в Україні, / За що погибала, / За що слава козацька / На всім світі стала! («До Основ'яненка»)
- Все йде, все минає і краю немає, / Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? / І дурень, і мудрий нічого не знає. / Живе... умирає... одно зацвіло, / А друге зав'яло, навіки зав'яло... / І листя пожовкле вітри рознесли. («Гайдамаки»)
- Он глянь,— у тім раї, що ти покидаєш, / Латану свитину з каліки знімають, / З шкурою знімають, бо нічим обути / Княжат недорослих, а он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують, / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! В військо оддають! («Сон»)

- Кохайтеся, чорнобриві, / Та не з москалями, / Бо москалі — чужі люде, / Роблять лихо з вами. («Катерина»)
- А мене, мої сестрички, / За те не впустили, / Що цареві московському / Коя напіола — / В Батурині, як він їхав / В Москву із Полтави. («Великий льох»)
- За горами гори, хмарою повиті, / Засіяні горем, кров'ю политі / Споконвіку Прометея / Там орел крає, / Що день божий добрі ребра / Й серце розбиває. («Кавказ»)
- Нема на світі України, / Немає другого Дніпра, / А ви претеса на чужину / Шукати доброго добра, / Добра святого. («І мертвим, і живим...»)
- Замовк неборака, сиротами кинув? / І гори, і море, де перше витав, / Де ватагу пройдисвіта / Водив за собою,— / Все осталося, все сумує, / Як руїни Трої. («На вічну пам'ять Котляревському»)
- Тяжко мені сиротою / На сім світі жити / Свої люде — як чужії, / Ні з ким говорити. / Нема кому розпитати, / Чого плачуть очі; / Нема кому розказати, / Чого серце хоче... («Дума» («Нащо мені чорні брови»))

Примітка. За кожну правильну відповідь устанавлюється 1 бал.

2. Міні-круглий стіл «Банк знань» (Робота у малих групах)

Дати обґрунтовану і лаконічну відповідь на запитання, порадившись у групі.

- Чи можна вважати Катерину з однойменної поеми Т. Шевченка жінкою легкої поведінки?
- У чому полягає актуальність проблеми, порушеної поетом у творі «Катерина»?
- Чим схожі і різні героїні поезій Т. Шевченка? (Відповіді, по можливості, «презентувати», застосовуючи фактичний матеріал, приклади з художніх текстів письменника)

3. Рефлексія

Устанавіть відповідність між творами Т. Шевченка і їх героїнями.

1. «Гайдамаки»;	а) Цариця;
2. «Лілея»;	б) Прися;
3. «Великий льох»;	в) Дівчина-байстря;
4. «Причинна»;	г) Оксана;
5. «Сон» («У всякого своя доля»).	д) Русалка;
	е) Катерина.

Ключ: 1 — г; 2 — в; 3 — б; 4 — д; 5 — а.

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Нічого кращого немає,
Як тая мати молода
З своїм дитяточком малим.*

Т. Шевченко

*Такого полум'яного материнства,
такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки,
мабуть, не знайти ні в одного з поетів світу.*

М. Рильський

1. Вступне слово вчителя

Любов матері всеохоплююча, безкорислива, вона любить усім серцем, усім своїм еством, не задумуючись над тим, як ми за це віддячимо їй.

Але про матір ніколи не забувають добрі, чуйні діти. Образ матері живе у серці кожного порядного українця, бо він — один з найсвятіших, найулюбленіших у вітчизняній літературі.

2. Робота над програмовими поезіями Т. Шевченка.

2.1. «Сон» («На панщині пшеницю жала» (1858)).

2.1.1. Виразне читання поезії або прослуховування в аудіозаписі.

2.1.2. Інформація учнів (історична довідка) про життя українського народу в часи кріпацтва.

2.1.3. *Тема:* зображення непосильної праці жінки-кріпачки, яка мріє про майбутню щасливу долю своєї дитини.

2.1.4. *Ідея:* засудження панства, самодержавства, що гнобило простий люд, лишало його можливості вільно жити і працювати на рідній землі.

2.1.5. Основна думка.

а) кріпацтво є перешкодою для повноцінного щасливого життя народу; непосильна праця, приниження гідності, безправ'я, відсутність волі — ось, що характерно для уярмленого селянства;

б) сон — це мрія кріпачки, її прагнення здобути волю хоч не собі, а своєму синові.

2.1.6. *Жанр:* громадянська лірика.

2.1.7. Поезія присвячена Марку Вовчку.

У січні 1858 року Тарас Григорович познайомився з Марком Вовчком, оповідання якої читав ще в засланні, дуже ними захоплювався, розцінював їх як важливий внесок у тогочасну

українську літературу. Шевченко мав великий вплив на Марію Олександрівну, захоплював її до творчості. Ці письменники щиро приятелювали.

2.1.8. Римування: перехресне.

2.1.9. Віршовий розмір: ямб.

2.1.10. Художні особливості поезії.

Порівняння: «Попестила; і ніби сном / Над сином сидя, задрімала».

Повтори: «дожать... дожинать», «вольній... волі».

Епітет: «веселім полі».

2.1.11. Словникова робота. Пояснення значення слів: *панщина, сніп, лановий.*

2.1.12. Обговорення ідейного змісту твору. Бесіда за питаннями.

- Які часи зображені у творі? Хто є головною героїнею?
- Про що свідчать умови праці селянки?
- Чому жінка заснула над дитиною? Що вона побачила під час сну? (...*Син Іван / І вродливий, і багатий, / Уже засватаний, жонатий / На вольній бачиться*)
- Чим зумовлено те, що їй наснилося?
- Чи був цей сон віщим для жінки?
- Чому кріпачка вимушена була брати Івана-немовля із собою, на панське поле?
- Як жінка сприйняла побачене, прокинувшись від сну?
- Через що героїня твору не могла тривалий час перебувати біля дитини?
- Чи встигне вона, на ваш погляд, «дожать до ланового»?
- Про що свідчить закінчення твору?
- Чому доля жінки-кріпачки була важкою?
- Як сам автор ставиться до героїні своєї поезії?

2.1.13. Рубрика «Поміркуй, обґрунтуй».

- Які зараз має жінка соціальні гарантії по догляду за дитиною?
- Сон кріпачки — це можлива реальність чи її марення?
- Людина — творець власного майбутнього? Чи стосується ця фраза героїні твору?

2.2. «Наймичка» (1845)

2.2.1. Коментар учителя.

Написана «Наймичка» у 1860 році. Цей твір присвячений трагічній долі жінки-покритки на Україні. Через кілька років після написання «Катерини» Тарас Григорович знову повертається до цієї теми, але висловлює її вже в іншому емоційному ключі. Крім «Наймички», написано поему «Марія» (1861), вірш «Сон» («На панщині пшеницю жала») (1858). Тому ідейно-тематичним

спрямуванням поеми стає зображення долі жінки-матері в жорсткому світі, яку трагічні обставини змушують жертвувати собою, своїм щастям і життям заради життя і щастя дитини.

2.2.2. Тема: зображення важкої долі жінки-кріпачки, яка вимушена була все своє життя страждати і приховувати своє материнство.

2.2.3. Ідея: засудження тогочасних умов, у яких жінка відчувала себе соціально незахищеною; висловлення співчуття стражданням героїні.

2.2.4. Основна думка:

а) мати — найсвятіше, що є у кожної людини;

б) Я каралась / Весь вік в чужій хаті... / Прости мене, мій синочку! / Я... я твоя мати.

2.2.5. Особливості назви твору.

• Чому «Наймичка», а не «Мати» або «Мати-наймичка»? *(Ганна зробилась наймичкою уже після того як стала матір'ю. Шевченко поміняв причину-наслідок і свідомо слово «Мати» не виніс у заголовок свого твору. Тут захована (звісно з волі автора і відповідно до ідейного змісту твору, щоб його не зруйнувати) не від читачів (вже на початку твору з його прологу, ми знаємо про материнство Ганни), а від сина Ганнина таємниця. Отже, в заголовку поеми — також один із секретів високої майстерності Шевченка)*

2.2.6. Жанр: епічна поема, немов прагнучи підкреслити це, Шевченко вводить у тканину твору казкові вимисли.

2.2.7. Композиція.

Композиційно поема поділяється на пролог і вісім частин. У перших чотирьох розповідається про молоду наймичку, решта — про її старість і смерть.

Поемі властива так звана «видима» композиція. Кожний розділ твору — немовби окремий кадр, що рухає дію, сприяє розгортанню сюжету.

Експозиція — розділ I. Дії тут поки ще немає. Автор знайомить нас із старими заможними хуторянами — дідом та бабою. У них своє горе — невтішна самотня старість. Уже «смерть з кошою за плечима», а вони бездітні.

Зав'язка — розділ II. Трохимові та Насті поталанило — вони знайшли підкинуту біля свого перелазу дитину і всиновили її.

У наступних розділах розгортаються різні сюжетні перипетії. За часовими вимірами дія у творі довготривала. Відповідно до вимог поемного жанру Т. Шевченко концентрує час, зосередивши увагу на найважливіших епізодах життя своїх героїв.

Композиція поеми письменника нагадує побудову драматичного твору. У ній чітко виділяються сцени, картини, епізоди. Як у драмі, кульмінація винесена на кінець і перед смертю Ганна відкриває синові Маркові сокровенну таємницю свого життя.

Розв'язки як окремого компонента сюжетобудови немає.

2.2.8. Сюжет твору.

Сюжет цього твору схожий із сюжетами народних пісень і балад. У поемі «Наймичка» розповідається про жінку-покритку, яка народила сина позашлюбного. У пролозі у формі народної пісні йде сповідь розчарованої, ошуканої жінки, яка не знає як далі жити, що станеться з нею і дитиною? Тепер вимушена вона покинути свої рідні місця, щоб сховатися від сорому і знуцань.

У частинах від 1 до 4 описано життя дитини і матері. Жінка підкидає дитину під воротами двох старих бездітних хуторян Насті і Трохима. Ідилічно змальоване їх подружнє життя: вони зростали разом, побрались, важкою працею заробили собі статок. Але велика печаль спіткала обох — не мали вони дітей. Тому великою радістю для старих став їх прийомний син Марко. Через деякий час у домі з'являється молодиця, яка проситься у найми, бо ж тепер багато клопотів, у домі дитина. Важливим моментом у сюжеті повісті є готовність Ганни служити за будь-яку плату. Але вражає справедливість, чесність, вміння поважати працю Трохима. Він твердо знає, що важка праця коштує хороших грошей. Наймичка несамовито працювала, у рядках поеми описано як день і ніч не відходила молодиця від Марка, робила важко і самовіддано, спокутувала чим могла свій гріх. І тільки вночі дозволяла собі плакати.

З четвертої по восьму частину Марко — дорослий, його мати-наймичка уже стара жінка. Марко чумакує, його прийомну матір поховали, а старий дід ледь пережив таку втрату. Перенести це нещастя йому помагала Ганна, вона весь цей час у родині, помітно, що вже давно вона стала її членом. Наймичку питає Трохим про те, з ким слід одружувати Марка. Мудрою і вистражданою колись була порада наймички. Нехай сам чоловік вибирає собі пару, саме так вчиняють люблячі й розумні батьки. Не шукаючи вигоди, вони дають дитині самій вибирати собі долю. Але відмовляється стати наймичка запрошеною матір'ю. Насправді вважає себе жінка великою грішницею, бо підкинула свою дитину. Суворо вона себе карає, а ще й скромна за характером і бідна, тому думає, що не має ані морального, ані соціального права сидіти запрошеною матір'ю на весіллі серед чесних і багатих людей. Уходить Ганна замість весілля у паломництво до Києва. Дорогою

працює, а коли вертається до Марка, завжди гостинці несе всій родині. Тільки собі нічого не купує. Така самовідданість породжує і у невістці Катрі повагу до старої. Вона має старій ноги, пропонує відпочинок і подальше спокійне життя у родині. Але Ганна продовжує спокутувати, вимолювати свій гріх: до самої смерті ходить молитися у Київ. І тільки перед самою смертю повертається до Марка. Готова вона унести таємницю народження Марка із собою у могилу, але той уже повернувся з чумакування. І зізнання матері стає кульмінацією поеми. Жінка вважає, що все життя «каралася», тобто себе карала за свій гріх, а перед смертю можна сказати, що вона справжня матір Марка. Дуже зрадив Марко, бо любив Ганну все життя як матір. Але своїм останнім покаранням зробила Ганна неможливість відчутти синовнє визнання і любов.

2.2.9. Авторська ідея твору.

Т. Шевченко виголошує ідею справедливості людського суду. Слід оцінювати людину не за її особисті помилки, а за її справи. Одним з перших підняв поет на висоту соціально-морального конфлікту проблему жінки-матері, її трагічну долю, її незахищеність від людського марнославства, від консерватизму й хибних церковних постулатів про гріховність такого материнства.

2.2.10. І. Франко про «Наймичку» Т. Шевченка.

«Наймичка» — натура безмірно глибока, чуття у неї не тільки живе, але сильне та високе, любов до дитини така могутня, що перемагає все інше, заслонює перед нею весь світ, заставляє забути про себе саму, віддати все своє життя не для хвилиної покути, але для довгої жертви на користь своєї дитини.»

Назвавши поему «Наймичка» «безсмертним твором поетичним», Франко підсумовуючи, відзначає, що вона «належить до найбільших тріумфів правдивої штуки і мусить уважатися за найкращий доказ геніальності Шевченка».

2.2.11. Додаткова інформація.

На сюжет поеми «Наймичка» композитор М. Вериківський створив оперу під цією назвою (1941), що була екранізована режисером І. Молостовою (1964).

2.2.12. Характеристика образу Ганни.

2.2.12.1. Матеріал для вчителя й учнів.

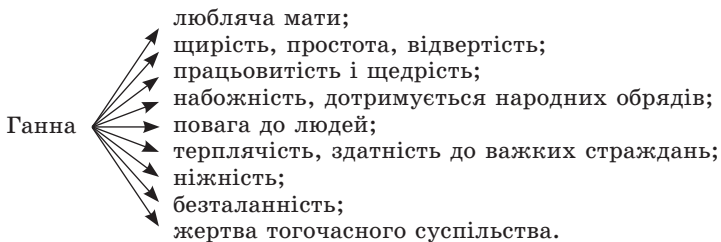
Головна героїня твору — безталанна наймичка Ганна. Її життя дещо нагадує Катеринине. Як і Катерина, Ганна — жертва панської розпусти. Вона теж «покритка», але не повторює сумної історії своєї попередниці, а зберігає своє життя для улюбленого

сина Марка. Ганна ні на хвилинку не забувала про свій материнський обов'язок. Любляче серце не повело її стежинами Катерини до ополонки, а підказало інший, значно важчий і благородніший шлях — «покірливо до самої смерті нести хрест самопожертви» (М. Рильський), до кінця життя бути позбавленою прав материнства. Чи може бути більша мука-кара для матері?

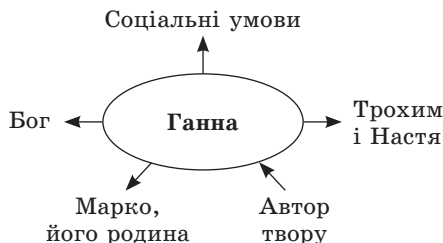
У пролозі мовиться про якусь жінку з дитям на руках. Ганна приходить на хутір «у найми проситись» тільки через рік і дуже радіє, коли господарі погоджуються її взяти, дитину доглядає, «ніби матір». Залишившись наодинці з малим, «тяжко, важко плаче», причини цих сліз «не зна Марко, росте собі». Щоб пошкодити добрій славі Марка, не згоджується бути посадженою матір'ю на його весіллі. Коли Марко і Катерина вітають Ганну після повернення з Києва, як рідну матір, вона лякається: «Може вони знають... Може, вони догадались...» В останні хвилини життя нещаслива мати всіма силами намагається діждатися Марка з дороги і відкрити таємницю його народження.

Трагедія Ганни не тільки в тому, що вона, багата, із славного селянського роду, мусить народити в пустельному полі й підкинути дитя чужим людям. Ще більших невгасимих, щоденних страждань завдає їй те, що вона мусить ховатися зі своїми почуттями до сина, притлумлювати їх, а тому позбавлена материнського щастя.

2.2.12.2. Інформативне гроно щодо характеристики героїні (робота в групах)

2.2.12.3. Опрацювання схеми.

2.2.13. Ідейно-художній аналіз поеми. Фронтальне опитування.**Пролог**

- Яке значення має вступ до поеми?
- Чому героїня твору порівнюється із тополею? Яке лихо спіткало молодицю?
- Чи співчуваєте ви стражданням героїні? Відповідь вмотивуйте.
- Чим пояснити виконання Ганною пісні «Ой у полі могила»? Яким чином ця пісня молодиці допомогла читачеві зрозуміти горе Ганни?

Розділ I

- Як склалася доля Трохима і Насті? Чого їм не вистачало? (*Всього надбали. / Та діточок у їх бігма, / А смерть з косою за плечима*)
- Що свідчить про працьовитість старих?
- Чим викликане велике бажання Трохима і Насті мати спадкоємця? (*Добро покидати / Чужим людям, чужим дітям / На сміх, на розтрату!*)

Розділ II

- Прокоментуйте рядки твору: Сховалося у серці лихо, / Як звір у темнім гаї.
Кого вони стосуються?
- Чому життя старих було райським?
- Як сприйняли дід з бабою те, що біля їх воріт вони побачили немовля? (*Бери лишень та сповивай... / Ач яке, нівроку! / Неси ж в хату, а я верхи / Кинусь за кумами...*)
- Над чим розмірковує Т. Шевченко щодо перебування дитини в сім'ї? (*Один сина проклинає, / Другий свічечку, сердешний, / Потом заробляє / Та ридаючи становить / Перед образами — Нема дітей!*)

Розділ III

- Як старі ставилися до свого вихованця? (*Старі мої / Не знають, де діти, / Де посадить, де положить / І що з ним робити*)
- Чому Трохим і Настя вирішили прийняти до себе наймичку? (*Бо ми старі, нездужаєм, / Та таки й дитина, / Хоча воно вже й підросло, / Та все ж таки треба / Коло його піклуватись*)
- На яких умовах дід з бабою прийняли до себе Ганну? (*А поживеш, / Роздивишся в хаті, / Та й ми тебе побачимо — / Отоді й за плату, / Чи так, дочко?*)
- Чим пояснити радість наймички?

- Як вона виконувала свої обов'язки? (*І у хаті, і на дворі, / І коло скотини, / Увечері і вдосвіта, / І коло дитини / Так і пада, ніби мати*)
- Чим пояснити поведінку наймички: вдень піклується за дитиною, а ввечері плаче?
- Чи можна виправдати те, що малий Марко наймичку став називати мамою. Відповідь обґрунтуйте.

Розділ IV

- Яке лихо сталося в родині старих?
- Як у творі описано обряд сватання? (*Вернулися / Люде з рушниками, / З святим хлібом обміненим. / Панну у жупані, / Таку кралою висватали, / Що хоч за гетьмана*)
- Через яке питання діда збентежилась Ганна? Чим пояснити таку поведінку наймички?

Розділ V

- Опишіть процес підготовки до весілля, застосовуючи текст твору. Про що він свідчить? (*Скрізь гармидер та реготня, / В хаті і надворі / І жолоби викотили / З нової комори. / Скрізь порання: печуть, варять, / Вимітають, шують...*)
- Що змусило Ганну піти на прощу до Києва?
- Чим пояснити відмову наймички бути на весіллі Марка за матінку? (*Ні, Марку, ніяко / Мені матір'ю сидіти: / То багаті люде, / А я наймичка... ще й з тебе / Сміятися будуть*)
- Яким було перебування Ганни у Києві?
- Як молодята зустріли наймичку після її повернення з міста? Про що це свідчить? (*...Ввели в хату / Й за стіл посадили; / Напували й годували, / Про Київ питали...*)
- За що Ганна була вдячна синові і невістці?

Розділ VI

- Як зрозуміти слова Катерини, звернені до Ганни, коли та вирушала до Києва? (*Бо без неї в хаті / Якось сумно, ніби мати / Покинула хату*)
- Чим милувався старий Трохим, сидючи на призьбі?
- З яким настроєм вже в котре повернулася Ганна з Києва?
- Що подарувала наймичка родині?
- Чому вона нічого собі не придбала, а останнього бубличка розділила між дітьми, нічого собі не залишивши?

Розділ VII

- Як Катерина ставилася до наймички?
- Чому Ганна повсякчас хвилювалася, вболівала за долю свого Марка?

- Про що свідчать слова героїні: «Не та я вже стала»?
- Чому, на думку Ганни, тяжко вмирати у чужій теплій хаті?
- Що робила родина Марка, аби вилікувати свою наймичку? Чим пояснити їх ставлення до Ганни? (*Уже й пригощали, / Й маслосвятіє служили, — / Ні, не помагало*)
- Чим пояснити те, що важкохвора героїня повсякчас цікавилася про приїзд Марка?

Розділ VIII

- Яких подарунків віз Марко своїй родині? Як його зустріли вдома?
- Чому під час останньої промови до Марка, Ганна попросила вийти Катрю з хати?
- Що відчувала перестраждала героїня перед тим, як зізнатися Маркові про своє материнство?
- Чим пояснити те, що після смерті Ганни «земля задрожала»?
- Над чим змушує задуматися поема, після закінчення її читання?
- Яку життєву основу має «Наймичка»? Чи є цей твір актуальним?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Сон» («На панщині пшеницю жала»)

1. Поезію «Сон» Т. Шевченко присвятив:
а) всім жінкам України; б) своїй матері; в) Лесі Українці;
г) *Марку Вовчку*.
2. Знайомлячи читача з героїнею твору, поет зазначає, що вона:
а) збирала гриби; б) обмолочувала снопи;
в) *жала пшеницю*; г) доглядала панське життя.
3. Який сон побачила жінка, задрімавши над немовлям? Що:
а) сама стала панночкою; б) *її син Іван красивий і багатий*;
в) у неї багато своєї землі, засіяною пшеницею;
г) ставши жебрачкою, вона помирає.
4. Прокинувшись від сну, героїня:
а) розплакалася; б) почала годувати свою дитину;
в) *продовжила працювати до приїзду ланового*;
г) вирішила смачно поїсти.
5. Віршований розмір поезії:
а) *ямб*; б) хорей; в) дактиль; г) анапест.
6. Риса характеру жінки, про яку Т. Шевченко зазначає у творі:
а) хитра; б) гуманна; в) *працьовита*; г) улеслива.

7. Що є найголовнішим і бажаним для героїні вірша?
  - а) За свою працю отримати багато грошей;
  - б) *побачити власну дитину вільною*;
  - в) мати міцне здоров'я і бути щасливою;
  - г) щоб її сина пан не віддав у солдати.
8. Про кого не згадується у творі?
  - а) *офіцера*; б) ланового; в) жінку-кріпачку; г) Івана.
9. Небога годувала свого сина:
  - а) *під снопом*; б) біля калини, де була криниця;
  - в) неподалік від лісу; г) на узбережжі річки.
10. Звуковий елемент, який має місце у творі:
  - а) спів солов'я; б) сміх героїні; в) *плач-крик немовля*;
  - г) шелест достиглої пшениці.
11. Яким бажає жінка-кріпачка бачити власне поле?
  - а) *Веселим*; б) багатим на врожай; в) таким як панське;
  - г) безмежним і золотим.
12. Провідний лейтмотив поезії:
  - а) працєю і будеш у пошані пана;
  - б) *мрія про вільне і щасливе життя*;
  - в) одружений Іван стане багатим;
  - г) чим більше вижатих снопів, тим вища плата за виконану роботу.

«Наймичка». «Пролог»

1. Караючи свою нещасливу долю, Ганна зверталася до:
  - а) широкого степу; б) Бога; в) *туману*; г) батьків.
2. Під час блукання у неділю вранці-рано героїня наспівувала:
  - а) «Ой степи широкії»; б) «*Ой у полі могила*»;
  - в) «Кукувала зозуленька»; г) Ой у полі вітер віє».

«Наймичка». Розділ I

3. Трохим з Настею сумували через те, що:
  - а) були бідними; б) повсякчас втрачали здоров'я;
  - в) вимушені працювати на пана; г) *не мали дітей*.

«Наймичка». Розділ II

4. Дід виїхав до Городища, аби:
  - а) придбати необхідних ліків;
  - б) відвідати сина, який там служив у війську;
  - в) *запросити до себе кумів*; г) продати дещо з хатнього краму.

«Наймичка». Розділ III

5. Чому старі вирішили прийняти до себе наймичку? Бо:
  - а) вважали себе за багатих; б) *вже нездужали*;
  - в) вона дуже сльозно просила;
  - г) їм важко було працювати на городі.

6. Після тривалих страждань Ганна відчула себе щасливою тоді, коли:
- а) знаходилася поруч зі своєю дитиною;
  - б) мала можливість заробити на хліб;
  - в) підкинула власну дитину чужим людям;
  - г) батьки дозволили їй повернутися додому.

«Наймичка». Розділ IV

7. Рід діяльності Марка:
- а) ковальство; б) *чумакування*; в) мисливство; г) гончарство.

«Наймичка». Розділ V

8. Під час весілля Марка, Ганна:
- а) обробляла городину; б) співала і танцювала;
  - в) жebraкувала у Городищі; г) *пішла на прощу до Києва*.

«Наймичка». Розділ VII

9. Через те, що син наймички тривалий час не повертався, вона:
- а) мусила розважати його дружину і дітей;
  - б) *зверталася з молитвою до святого Миколая*;
  - в) ходила до ворожки цікавитися долею улюбленця;
  - г) вирушила на його пошуки.
10. Якого подарунка віз Марко Ганні?
- а) сукна дорого; б) шитий пояс; в) червоного шовку;
  - г) *парчі золоті*.
11. Повернувшись благополучно додому, герой:
- а) *помолився Богу*; б) поцілував рідну землю;
  - в) заспівав веселої; г) подякував воликам.
12. Наприкінці твору наймичка:
- а) *зізналася Маркові, що вона його мати*;
  - б) залишила хату сина і вирушила у мандри;
  - в) вирішила присвятити останні роки життя службі Богові;
  - г) втопилася з горя у річці.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, Марко з пошаною ставився до Ганни-наймички? (Т. Шевченко «Наймичка»)? Наведіть переконливі аргументи.
2. Проаналізуйте ті «багатства» («вродливий», «жонатий, не панський») Івася, про які мріяла його мати. (Т. Шевченко «Сон» («На панщині пшеницю жала»))

3. Марко, дізнавшись, що Ганна його мати (Т. Шевченко «Наймичка»):
- аж зомлів;
  - став її проклинати;
  - почав репетувати і плакати;
  - обійняв і поцілував неню.

Картка № 2

- Як, на ваш погляд, чи буде Іван у майбутньому щасливим (Т. Шевченко «Сон» («На панщині пшеницю жала»))? Наведіть переконливі аргументи, посилаючись на історичні події.
- Висловіть власне припущення щодо того, як Марко сприйняв звістку про те, що Ганна — його мати. (Т. Шевченко «Наймичка»)
- До якого періоду творчості Т. Шевченка належить його твір «Наймичка»?
  - «Трьох літ»;
  - «Невольничя поезія»;
  - «Після заслання»;
  - ранньої.

Картка № 3

- Чому Т. Шевченко вважає, що воля — першооснова для щасливого життя народу («Сон» («На панщині пшеницю жала»))? Яким чином це пов'язано з особистою долею поета?
- Як, на вашу думку, що змушувало Ганну (Т. Шевченко «Наймичка») повсякчас страждати і плакати? Чи вважає вона себе грішною? Відповідь обґрунтуйте.
- У сні селянка-кріпачка (Т. Шевченко «Сон» («На панщині пшеницю жала»)) посміхнулася, бо:
  - її син вже вільний і разом з нею жне пшеницю;
  - обдурила ланового;
  - отримала подяку від пана;
  - Іван доглядав вже її, літню жінку.

VII. Підсумок уроку

1. Мікрофон

«Чи засуджую я Ганну за приховування від Марка, що вона є його матір'ю?»

2. Бліцопитування

- Стисло порівняйте долю Катерини з однойменного твору і Ганни («Наймичка»).
- Чому Катерина топиться, залишаючи дитину на призволяще, а Ганна знаходить своєму немовляті родину?
- Яким чином соціальне становище, суспільство впливало на умови життя простого народу?

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Опрацювати зміст твору «Марія», виділивши при цьому біблеїзми, скласти питання до твору «У нашім раї на землі...»

УРОК № 47

Т. ШЕВЧЕНКО «МАРІЯ», «У НАШІМ РАІ НА ЗЕМЛІ»

Мета: опрацювати ідейно-художній зміст програмових поезій Т. Шевченка, розкрити на їх прикладах тему жіночої долі, виділити біблеїзми в поемі «Марія», визначити їхню стильову функцію; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, спостережливість, вміння порівнювати, узагальнювати, наводити переконливі аргументи, доводити власні думки, робити виважені висновки; виховувати шанобливе ставлення до жінки-матері як уособлення краси на землі; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, тексти творів, картина письменника «Марія», ілюстрації із зображенням Святої Матері, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність учнів до уроку

II. Актуалізація опорних знань

1. Літературна вікторина «Жіночі образи у творах Т. Шевченка»

Завдання: за наведеною цитатою пізнати героїню твору.

- «Така її доля... О боже мій милий! / За що ж ти караєш її, молоду? / За те, що так щиро вона полюбила / Козацькії очі? Прости сироту. / Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки...» (*Причинна*)
- «Не журиться... — / Вмиється сльозою, / Возьме відра, опівночі / Піде за водою, / Щоб вороги не бачили» (*Катерина*)
- «Я сирота з Вільшаної, / Сирота... / Батька ляхи замучили, / А мене ... боюся. / Боюсь згадать, моя сиза... / Узяли з собою» (*Оксана, «Гайдамаки»*)

- «...небога, / Мов опеньок засушений, / Тонка, довгонога, / Та ще й на лихо, сердешне, / Хита головою» (*Цариця, «Сон»*)
- «Одягнуть, обують, / І гетьман бере на руки, / Носить і цілує. / Отак-то я в Суботіві / Росла, виростала! / Як квіточка, і всі мене / Любили й вітали» (*Прися, «Великий льох»*) / «Пішла полем, ридючи, / В тумані ховалась / Та крізь сльози тихесенько / Про вдову співала» (*Ганна «Наймичка»*)
- «Нащо мені чорні брови, / Нащо карі очі, / Нащо літа молодії, / Веселі дівочі. / Літа мої молодії / Марно пропадають, / Очі плачуть, чорні брови / Од вітру линияють» / (*Дівчина-сирота, «Думка» («Нащо мені чорні брови»)*)
- «Молодиця / Рада та весела, / Ніби з паном повінчалась, / Закупила села. / І у хаті, і на дворі, / І коло скотини, / Увечері і вдосвіта, / А коло дитини / Так і пада, ніби мати» (*Ганна «Наймичка»*)
- «Біля того гаю, / Що чорніє над водою, / Щось біле блукає / ... / А може, жде козаченька, / Щоб залоскотати» (*Причинна*)
- «І усміхнулася небога, / Проснулася — нема нічого... / На сина глянула, взяла / Його тихенько сповила / Та, щоб дожать до ланового, / Ще копу дожина пішла» / (*Селянка-кріпачка «Сон» («На панщині пшеницю жала»)*)
- «А мене, не знаю за що, / Убити — не вбили, / Тільки мої довгі коси / Остригли, накрили / Острижену ганчіркою, / Та ще й реготались» (*Дівча-байстря, «Лілея»*)
- «Пішла селом, / Плаче... / На голові хустиночка, / На руках дитина / ... / Назад подивилась, / Покивала головою / Та й заголосила» (*Катерина*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Рефлексія. Відгадайте зашифроване слово.

Кожна цифра відповідає літері, яка розташована в алфавітному порядку. Якщо їх правильно вибрати, можна прочитати слово, яке є закінченням прислів'я: «До людей — по розум, до матері — по ... (*серце*)

22	7	21	27	7
----	---	----	----	---

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Мати — це ім'я Бога на устах
і в серцях маленьких дітей.*
В. Теккерей

*На сонці тепло, а біля матері добре.
Українське прислів'я*

1. Вступне слово вчителя

Серед усіх людських законів є один невмирущий у своїй благо-родності — вміння жертвувати собою. Найвища самопожертва — в материнстві, бо мати дарує дитині не тільки безмежну любов, віддає все життя, всю себе, кожному мить сердечної теплоти.

Великий Кобзар українського народу низько схилявся перед образом Матері, який втілював для нього рідну матір, Україну, Пречисту Діву Марію. Матір Божа, яка оберігає людей землі, — це узагальнюючий образ усіх матерів.

2. Робота над програмовими творами Т. Шевченка.

2.1. «У нашій раї на землі» (1849)

2.1.1. Виразне читання поезії з відповідним коментарем.

2.1.2. *Тема:* розповідь про важку жіночу долю, долю матері в умовах покріпачення, соціального і національного гніту.

2.1.3. *Ідея:* возвеличення святості матері, того найціннішого, що є для кожної людини; засудження соціального устрою, який змусив страждати багатьох жінок.

2.1.4. *Основна думка:* «Слово мамо. Великеє, / Найкращеє слово!»

2.1.5. Композиція.

Поезія «У нашій раї на землі» — екскурс поета шляхами власного життя і розповідь про героїнь своїх творів.

Твір має оптимістичний початок і трагічне, сумне закінчення. «У нашій раї...» містить протиставлення злиденного життя жінки-кріпачки райському.

2.1.6. Опрацювання змісту твору. Бесіда за питаннями.

- Яке середовище називають раєм?
- Що для поета є святим?
- Яким чином даний твір пов'язаний з біографією митця?
- Через що дивується і водночас сумує поет, коли побачив дівчину з дитиною?
- За що ми повинні бути вдячними своїм матерям?
- У чому поет вбачає святість образу матері? («*І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим / Тієї матері святої, / Що в мир наш бога принесла...*»)
- Чим пояснити те, що кожна дитина для матері є її гордістю? («*Гордіше самої цариці, / Щоб людям, бачте, показать / Своє добро*»)
- Яка доля очікує Йванів, коли вони подорослішають? («*І вирости, і розійшлись / На заробітки, в москалі*»)

- Чому старість самотньої жінки — це її безпорадність і важке життя? («Нагоди / Старої нічим одягти / І витопить зимою хату. / А ти не здужаєш і встати, / Щоб хоч огонь той розвести»)
- Що мав на увазі поет, зазначаючи про матір: «А ти, великомучениця?»
- Яким чином ця поезія Т. Шевченка ідейно пов'язана з іншими його творами? («Села / Минаєш, плачучи вночі / І полем, степом ідучи, / Свого ти сина закриваєш»)
- Через що красуня дівчина втрачає свою привабливість? («Пропала, немає! / Все забрала дитиночка»)
- Чому батьки виганяли своїх дочок з позашлюбною дитиною з дому? Чи було це морально виправданим?
- Чим пояснити зневажливе ставлення людей до жінки-покритки?
- Про що може розпитати дитина-байстрюк у матері, коли вона стане дорослою? («Про панича лукавого»)
- Яку долю буде мати така дитина? («Бо не дійде / До зросту дитина, / Піде собі сліпця водить»)
- Яке покарання може понести мати від своєї дитини? («А тебе покине / Калікою на розпутті, / Щоб собак дразнила, / Та ще й вилає»)
- У чому поет вбачає трагедію жінки-покритки?
- Над чим змушує поміркувати Тарас Григорович читача своєю поезією?
- Яким же вбачає автор райське життя на землі?

Вільний мікрофон: «Чи вважаєте ви своє життя раєм?»

2.1.7. Робота у малих групах. Складання схеми, обговорення її змісту.

2.2. «Марія» (27 жовтня — 11 листопада 1859, С.-Петербург)

2.2.1. Виразне читання окремих епізодів твору, які містять елементи біблеїзму з відповідним коментарем.

2.2. *Тема:* розповідь про народження Ісуса і страждання, яких зазнала Марія зі своїм сином.

2.2.3. *Ідея:* засудження тоталітарного режиму, який нівечив і гнобив люд (Ірод); возвеличення Ісуса за його прагнення присвятити своє життя на благо народу.

2.2.4. *Основна думка:* «Як в світі жить, людей любить, / За правду стать! За правду згинуть! / Без правди горе!»

2.2.5. *Жанр:* поема з елементами біблеїзму.

2.2.6. *Композиція.*

Експозиція: своєрідний пролог, в якому:

а) поет зазначає про святість матері і визначає власну місію у відтворенні поневоленого життя простого люду»;

б) знайомство з Йосипом і його наймичкою Марією.

Зав'язка: вагітність Марії, її вінчання з Йосипом, народження дитини (Ісуса).

Кульмінація: розп'яття дитини матері, її смерть від голоду.

Розв'язка: «...а ти... / Мов золото в тому горнилі, / В людській душі возобновила, / В душі невольничій, малій, / В душі скорбящей і убогій»

2.2.7. *Ідейно-художній аналіз змісту твору. Бесіда за питаннями:*

- У чому Т. Шевченко вбачає святість матері? («*Святая сило всіх святих, / Пренепорочная, благая!*»)
- Про кого він турбується? («*Отих окрадених, сліпих / Невільників*»)
- З яким проханням звертається Т. Шевченко до святої Марії? («*Подай їм силу / Твого мученика сина, / Щоб хрест-кайдани донести / До самого, самого краю / Достойнопітая! благаю!*»)
- У чому полягає власна місія митця у відтворенні тогочасної дійсності? («*А я, незлобний, воспою, / Як процвінуть убогі села*»)
- В яких умовах зростала наймичка Марія у Йосипа? («*Росла собі та виростала / І на порі Марія стала... / Рожевим квітом розцвіла*»)
- Чим пояснити дбайливе ставлення Йосипа до своєї наймички? («*І думає: «Ані родини! / А ні хатиночки нема, / Одна-однісенька*»)
- Чому життя Марії у теслі було райським? Яку роботу вона виконувала?
- Для чого наймичка звернулася до Тіверіада? Чим пояснити бажання героїні дізнатися про майбутню долю свою та Йосипа?
- Що свідчить про любов Марії до тварин?

- Хто завітав до оселі Йосипа? Якими стравами пригощала Марія гостя?
- Як героїня сприймала те, про що розповідав молодик? (*«І слова його святис / На серце падали Марії / І серце мерзло і пеклось!»*)
- Чим пояснити зміни, які відбулися з Марією після того, як її залишив гість?
- Що вирішив зробити Йосип для Марії аби не затьмарити її честь?
- Яке покарання мала понести героїня, не одружившись? (*«А то б цеглиною убили»*)
- З приводу чого радів Йосиф щодо майбутньої дитини Марії?
- У чому полягала місія подорожуючого? (*«Я месію / Іду народу возвістити»*)
- Чим пояснити недоброзичливе ставлення автора твору до гостя? (*«Де ж подівсь / Дивовижний гость отой лукавий? / Хоч би прийшов та подививсь / На брак той славний і преславний! / На брак окрадений!»*)
- Через що Марія з Йосипом вирушили до Віфлеєма?
- Якими почуттями були охоплені подорожуючі? Чим це викликано?
- Про що свідчили вигуки у Віфлеєві на майдані: «Месія! Ісус! Осанна!»?
- Чому народження дитини Марією викликало з'явлення огненної мітки на небі?
- Що мав на увазі Т. Шевченко, зазначаючи: Марія сина привела / Єдиную тую дитину, / Що нас од каторги спасла?
- Через що жінка вимушена була віддати свою щойно народжену дитину чабанам?
- Який злочин вчинив Ірод? Чим пояснити його жорстокість? (*«Ножі солдати сполоскали / В дитячій праведній крові! / Такеє–то на світі сталось!»*)
- За що була вдячна Марія чабанам?
- Чому за дитиною жінки завжди спостерігали нечестивці?
- Як народження Бога вплинуло на фараонів? (*«...що правда боже, / Встає вже, встала на землі / Щоб фараони стереглись»*)
- Про що повсякчас думала Марія, гойдаючи колиску з дитиною? «Як його вчити, навести / На путь святий святого сина / І як од зол спасти? / Од бур житейських одвести?»)
- За яких обставин Йосип і наймичка з дитиною повернулися до свого рідного гаю-раю? (*«Царя вже Ірода не стало / Чогось увечері наївсь, / Та так наївся, що й опрігсь»*)

- Як герої зустріли долю-гайочок?
- Як склалася подальша доля Марії у наймах?
- Яким чином, зроблений хрестик дитиною жінки, вплинув на її самопочуття? (*«І трупом пала, як узріла / Той хрестик-шибеничку, «Злий!» / Недобрий чоловік, лихий! / Навчив тебе, моя дитино!»*)
- Що робила Марія для сина, аби навчити і виховати його? (*«Взяла / Та в школу хлопця одвела, / У іерейську. Доглядала ж / Сама його, сама й навчала / Добру і розуму»*)
- Чим син жінки відрізнявся від інших дітей? (*«Ніколи / Ані пограється з дітьми, / Ані побігає; самий, / Один-однісінький, бувало, / Сидить собі у бур'яні / Та клепку теше. Помагало / Святому батькові в трудах»*)
- Для чого родина вирушила до Єрусалима?
- Де знайшла Марія свого сина, розшукуючи його в лісі?
- Чому фарисей і книжники дивувалися речам хлопця у храмі? (*«Її хлоп'яточко, сидить / І навчає, неповинне, / Як в світі жить, людей любить, / За правду стать! За правду згинуть!»*)
- Чим пояснити прагнення сина Марії служити народові? Чому вона спостерігала за діяльністю своєї дитини?
- Як народ ставився до сина Божого?
- Хто ж були ті лукаві, кому син Марії мовив «правди слово»?
- За що було розп'ято Ісуса? Як це сприйняла його мати?
- Чому Марія намагалася продовжити справу сина, розповсюджуючи любов і правду на землі? (*«І їх униніє, і страх / Розвіяла, мов ту полову; / Своім святим огненным словом! / Ти дух святий свій принесла / В їх душі вбогії!»*)
- Як склалася подальша доля матері Ісуса? Чому по смерті її теж, як і сина, було розп'ято ченцями?
- З чим пов'язано те, що образ святої жінки завжди перебував у людській «душі скорбящей і убогій»?

Вільний мікрофон: «У чому полягає святість образу Марії та її сина?»

2.2.8. Міні-дискусія. Обговорення питань:

- Чим виправдані стражання Марії, жінки, матері, святої?
- Над чим змушує Т. Шевченко задуматися читача своїм твором?
- Кого можна вважати святим? Визначіть власні критерії святості. Відповідь оформіть за допомогою прийому «Доміно» (*Святість — доброта — чемність — щирість — допомога людині у скрутний для неї час — безкорисливість — самопожертва заради інших — ...*)
- Як у сучасному житті люди ставляться до святих образів?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«У нашій раї на землі...»

1. Найкращим на землі, як вважає Т. Шевченко, є:
  - а) гармонія людини і природи;
  - б) сите життя;
  - в) *мати зі своїм дитяточком малим*;
  - г) добрий заробіток.
2. Мати у письменника — це:
  - а) чемність і повага;
  - б) *святий образ*;
  - в) серце всесвіту;
  - г) душевний спокій і злагода.
3. Свою самотність рідненька буде відчувати через те, що її:
  - а) близькі люди залишили напризволяще;
  - б) ніхто не догляне;
  - в) ніхто не розуміє;
  - г) *діти розійшлися, хто на заробітки, хто в москалі*.
4. «...І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим» — ця висловлювання стосується:
  - а) рідної землі;
  - б) *матері*;
  - в) Батьківщини;
  - г) дитини.
5. «Он байстря несе покритка на базар», — так знедоленій героїні:
  - а) дорікне будь-який солдат;
  - б) з посмішкою скаже пан;
  - в) *защечебче соловей*;
  - г) кричатимуть люди.
6. Через народження позашлюбного дитя жінка втратила:
  - а) можливість відвідувати вечорниці;
  - б) *красу*;
  - в) здатність веселитися;
  - г) любов до своєї дитини.
7. Жінка-покритка, яку батьки вигнали з хати, залишає рідну домівку, мов:
  - а) *з хреста знята*;
  - б) у воду опущена;
  - в) муха в окропі;
  - г) зірка небо.
8. Знедолену героїню з байстрам на руках цураються навіть:
  - а) малі діти;
  - б) квіти польові;
  - в) *старці*;
  - г) жебраки.
9. Про що матиме розповіді покритка своїй дитині, коли та підросте:
  - а) важке життя простого люду;
  - б) несправедливість, яка панує у суспільстві;
  - в) *панича лукавого*;
  - г) щасливе життя на волі.
10. Що у майбутньому очікує дитину жінки?
  - а) Непосильна важка праця;
  - б) солдатська муштра;
  - в) *бути поводирем у сліпця*;
  - г) принизлива служба козачком у пана.
11. У чому дорікатиме Іван свою матір, коли стане дорослим? Що вона його:
  - а) *на світ народила*;
  - б) не забезпечила житлом;
  - в) не навчила читати і писати;
  - г) віддала в солдати.

12. Яку долю передрікає поет своїй героїні?

- а) довічна принизлива праця на пана;
- б) щасливе життя зі своїм Іваном;
- в) служба в монастирі; г) *страждання і смерть*.

«Марія»

1. Своє «упованіє» Т. Шевченко покладає на милосердіє:
  - а) Бога; б) *матері*; в) поневоленого люду;
  - г) сліпців-кобзарів.
2. Надаючи власну характеристику, особисто про себе поет зазначає, що він людина:
  - а) гуманна; б) *незлюблива*; в) розумна і спостережлива;
  - г) яка бажає всім матеріального достатку.
3. Чим захоплювалася Марія?
  - а) прядінням білої вовни; б) *тихим ставом*;
  - в) доглядом за козою з козятчком;
  - г) вишиванням хрестиком.
4. Тіверіадо, до якого звернулася наймичка, — це цар:
  - а) дощу і вітру; б) спеки і холоду; в) лісів і гір; г) *озер*.
5. Описуючи красу героїні, Т. Шевченко порівнює її із:
  - а) давньогрецькою статуєю; б) квітучим гаєм; в) *зорю*;
  - г) золотом-сріблом.
6. З якою метою вирушив молодий гість у подорож?
  - а) *повідомити народу про месію*;
  - б) пристати на службу в чоловічому монастирі;
  - в) придбати святі книги;
  - г) причаститися у Києво-Печерській лаврі.
7. Що сталося з тим, хто мав бути батьком дитини Марії?
  - а) Страждав за своє життя від невиліковної хвороби;
  - б) *його було розіп'ят*;
  - в) молодик виїхав невідомо куди з Єрусалима;
  - г) цей чоловік підлягав привселюдному катуванню.
8. Якого наказу отримали Йосип з Марією від кесаря?
  - а) сплатити податок; б) охрестити щойнонароджену дитину;
  - в) *негайно вирушити до міста на ревізію*;
  - г) йти обробляти його землю.
9. Диво, яке побачили тесля із наймичкою, зупинившись на перепочинок біля шляху;
  - а) *огненну метку*; б) чарівну зірку; в) смарагдове сяяння;
  - г) золоте проміння.
10. Дитина Марії врятувала людство від:
  - а) засухи; б) *каторги*; в) всіляких хвороб; г) голоду.

11. Свого Еммануїла наймичка сховала від Іудеї у:
  - а) шалаші на узбережжі річки;
  - б) полі, де була висока трава;
  - в) землянці під великим дубом; г) *чабанів*.
12. Якою думкою переймалася героїня, мріючи про майбутню долю своєї дитини:
  - а) як врятувати її від невиліковних хвороб;
  - б) де з ним оселитися; в) *надати їй належну освіту*;
  - г) щоб вона служила Богові й народу.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на думку Т. Шевченка, молода мати — найкраще на землі («У нашім раї на землі»? Висловіть власні міркування, посилаючись на приклади з творів письменника.
2. Дослідіть, чим було зумовлено розп'яття сина Марії? Свої спостереження узагальніть.
3. Ісуса дуже полюбили (Т. Шевченко «Марія»):
  - а) кобзарі; б) *діти*; в) птахи і звіри; г) зорі на небі.

Картка № 2

1. Доведіть, що щастя для матері — це її дитина. Відповідаючи, наведіть приклади з життя та творів Т. Шевченка.
2. Як, на ваш погляд, чому поет називає Марію («Марія») царицею неба? Чи можна виправдати таке ставлення Т. Шевченка до святої жінки? Відповідь умотивуйте.
3. Поезію «У нашім раї на землі» Т. Шевченко написав у першій половині 1849 р., перебуваючи:
  - а) *на Кос-Аралі*; б) неподалік від Києва; в) у Петербурзі;
  - г) за кордоном.

Картка № 3

1. Порівняйте жіночу долю Марії і Катерини з однойменних поем Т. Шевченка. Чим зумовлена трагічність життя героїнь?
2. Висловіть власну думку стосовно того, що мати, як вважає Т. Шевченко у творі «У нашім раї на землі», — це святий образ. Наведіть переконливі аргументи.
3. На позичені гроші мати придбала своїй дитині (Т. Шевченко «Марія»):
  - а) багато різноманітних іграшок; б) *буквар*;
  - в) пристойний одяг; г) нові черевики.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів щодо рівня успішності школярів

VIII. Домашнє завдання

Написати лист до будь-якої героїні творів Т. Шевченка; опрацювати зміст поезії письменника «Садок вишневий коло хати», «Доля», «Росли укупочці, зросли...»

УРОК № 48

Т. ШЕВЧЕНКО «САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...», «ДОЛЯ», «РОСЛИ УКУПОЧЦІ, ЗРОСЛИ...»

Мета: розкрити особливості лірики Т. Шевченка періоду арешту й заслання і після повернення із заслання на прикладі програмових поезій, проникнути уявою у настрої, у внутрішній світ героїв поета, звертаючи увагу на красу їх особистості; розвивати раціональність у використанні навчального часу, вміння послідовно і грамотно викладати власну думку, ті чи інші міркування; робити виважені висновки; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати поважне ставлення до людини, особистості, друзів, однодумців; прищеплювати риси чесності, доброти, чемності, уваги до ближнього.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: картини Т. Шевченка «Автопортрет» (1847), «Шевченко серед товаришів» (1851), «Байгуші» (1853), «Казашка Катя» (1856 — 1857); тексти програмових творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність учнів до уроку

II. Перевірка домашнього завдання

1. Зачитування учнями власних листів, які вони написали тій або іншій героїні творів Т. Шевченка.
2. Підведення підсумків роботи школярів в епістолярному жанрі.

III. Актуалізація опорних знань

Пізнавальна гра-подорож

«Сторінками життя і творчості Кобзаря»

Завдання: учням пропонується впродовж 6 хв надати відповіді на запитання.

- Найулюбленіші розради для Тараса-юнака. (*Книжки, пісні кобзарів, розповіді про гайдамаків*).
- Діяльність батька Т. Шевченка. (*Стельмахував, чумакував, був добрим хліборобом*)
- Країна, до якої мріяв поїхати Тарас Григорович, щоб познайомитися із всесвітньо відомими шедеврами малярства, скульптури й архітектури. (*Італія*)
- Український письменник, у якого Т. Шевченко був за старшого боярина на весіллі й опинився там у центрі уваги, особливо після того, як чудово виконав «Ой зійди, зійди ти, зіронька та вечірня» та інші улюблені пісні. (*П. Куліш*)
- Книга видатного митця, якою молодий поет кликав замислитись: «Чия правда, чия кривда і чиї ми діти?» («*Кобзар*»)
- Форма поезії «Заповіт». (*Монолог*)
- Твір Т. Шевченка, якому характерний жанр послання. (*«І мертвим, і живим...»*)
- Історичні особи, про яких зазначив поет у одному із своїх творів. Вони очолили повстанський рух 60-х рр. XVIII ст. (*М. Залізняк, І. Гонта*)
- Назва періоду поетичної творчості Т. Шевченка. (*«Три літа»*)
- Визначіть поему Тараса Григоровича, в якій відбувається співпадіння форми і назви твору. (*«Сон»*)
- Жанр творів видатного митця «Причинна», «Тополя», «Русалка», «Лілія». (*Балада*)
- Образ якої героїні Т. Шевченка в образотворчому мистецтві втілили художники І. Іжакевич, М. Дерегус, О. Сластьон, О. Новаківський, В. Василенко; скульптори М. Манізер, Г. Петрашевич та і сам Кобзар. (*Катерина*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Рефлексія. Відгадати зашифроване слово.

Кожна цифра відповідає літері, яка розташована в алфавітному порядку. Якщо їх правильно вибрати, можна прочитати прізвище біографа Т. Шевченка, який відтворив його внутрішній портрет.

«За складом характеру і розуму Тарас Григорович був щирий українець. Взнавши раз людину, він прив'язувався до неї, а якщо

зустрічав прихильність до себе, то цілком і безроздільно віддавався їй на все життя. Відмінними рисами його вдачі були надзвичайна доброта і лагідність, навіть ніжність, дивовижна правдивість і прямота, що доходила до різкості, безкорисливість і самовідданість. Доброта його не мала меж. Завжди поспішав на допомогу, ділився останнім, його надзвичайна безкорисливість і непрактичність спричинялися до того, що він майже завжди був у нестатках.»

Завдання

17	1	22	16	12	14
----	---	----	----	----	----

Ключ

м	а	с	л	і	й
---	---	---	---	---	---

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

Люди — господарі своєї долі.
В. Шекспір

*Вищим моральним законом
для людини є любов до людства.*
Р. Фергюссон

1. Вступне слово вчителя

З біографії Тараса Григоровича ви знаєте, що після звільнення з кріпацтва, життя митця складалося ніби на добре. Він успішно вчився в Академії мистецтв, був своєю людиною в колах передової інтелігенції, ні від кого не залежав. Щороку друкувалися його твори в журналах, альманахах, виходили окремими книжками й користувалися великою популярністю в читачів. Після довгих років блукань на чужині поет повернувся у палко любий рідний край, міг працювати для розвитку його культури. Ніби вже була й знайдена стежка, яка могла привести поневолений народ до національного й соціального визволення, — збройне повстання. Здавалося вже цілком здійсненою і мрія про особисте щастя, сім'ю, родинний затишок, але ... І раптом усе зруйнувалось... Переслідування, допит, ув'язнення, солдатчина...

2. Загальна характеристика лірики Т. Шевченка періоду арешту й заслання і після повернення із заслання (матеріал для вчителя й учнів)

2.1. «Невольничя поезія» (1847 — 1857). Так сам Шевченко назвав свої твори, писані під час перебування під слідством у казематі III відділу та на засланні.

Повідомлення 1. «В казематі»

У доробку Т. Шевченка з'являються твори політичної поезії, які, за тогочасними цензурними вимогами, не можна було друкувати в журналах та альманахах, тому поширювалися нелегально. Вони стали в Україні XIX ст. першими творами підпільної літератури.

Ще й свободою не встиг натішитися, як попав у ще гіршу неволю. Гнітило й саме перебування в одиночній камері — не було з ким перекинутися словом, поділитися думками, полегшити душу. Свої думки—муки поет виливав у віршованих рядках...

Шевченкові пощастило роздобути великий аркуш тонкого поштового паперу, склавши його увосьмеро, він написав на ньому тринадцять віршів.

Тужним настроєм, природним у становищі ув'язненого поета, пройняті майже всі вірші, написані в казематі, хоч зміст їх різноманітний.

Цикл «В казематі» складається з 13 віршів, згодом поет додав до нього ще дві поезії.

Для цих творів характерні мотиви розлуки, поневіряння на чужині, тяжкої жіночої долі, нерозділеного кохання, самотності, безнадії, смерті. Всі герої цих поезій глибоко нещасливі: одинока дівчина—сирота, згорьована дружина п'яниці, розлучена з милим наречена, покинута стара матір, каліка—солдат. Усі вони нарікають на лиху долю, гірке безталання. Особисті болісні переживання поета зливаються із стражданнями рідного народу.

До цього циклу належать поезії «Не кидай матір!», «За байраком байрак», «Чого ти ходиш на могилу?», «Косар», «Н. Костомарову», «Мені однаково, чи буду...», «Ой три шляхи широкії», «Рано—вранці новобранці», «Ой одна я, одна», «Садок вишневий коло хати», «Не спалося,— а ніч, як море», «В неволі тяжко, хоч й волі...», «Чи ми ще зійдемося знову?».

Перебуваючи в Орському укріпленні, Тарас Григорович переписав створені в казематі поезії в «Малу книжку», але першим, як заспівний, помістив новонаписаний вірш (вже в заслання) — «Згадайте, братіє моя...». Після звільнення з солдатської служби ці твори автор переніс у «Більшу книжку», об'єднав їх у цикл і дав заголовок «В казематі», під яким зазначив присвяту: «Моїм союзникам посвящаю».

Повідомлення № 2. Творчість періоду заслання

Перші три роки перебування Шевченка в Орському укріпленні були дуже плідними. Він не дав себе знищити як митця, не дозволив царським сатрапам задушити свій таланти, спустошити

душу. Нехтуючи «височайшею» заборною, поет складав вірші, мережачи ними «захалаявні книжечки». Творчість цього періоду становить новий, вищий етап у розвитку поетичного генія Шевченка, опанування методом практичного реалізму, досконалістю художньої форми. Звичайно, зміцнілий талант, сформований світогляд, усвідомлені суспільні обов'язки митця перед народом, великий життєвий досвід були запорукою того, що поет міг би створити у кілька разів більше, ніж написав. Крім того, не всі твори збереглися. Деякі загубилися, інші Тарас Григорович змушений був знищити сам, бо, коли б їх знайшло начальство, поет зазнав би ще більших утисків та переслідувань. Можна здогадуватися, що знищені вірші мали особливо гостре антисамодержавне спрямування. І все ж за перші три роки заслання ним було написано більше, ніж за весь інший час. До нас дійшло понад сто творів, серед них дев'ять поем.

Т. Шевченко розумів, що порушуючи царську заборону, він наражався на велику небезпеку, але почуття обов'язку перед народом викривати злочинність самодержавства і непоборна потреба вилити свої думи—муки у віршованих рядках, постійно творити були сильніші за страх перед карою.

Вірші та поеми на історичну тематику («Заступила чорна хмара...», «У недільку святую», «Чернець», «Іржавець», «Швачка».

Розробляв Т. Шевченко і жанр філософської лірики («Один у одного питаєм...», «Буває, іноді старий...», «Дурні та гордіі ми люди...», «О думи мої, о славо злая!», «Не для людей тієї слави...», «Ну що б, здавалося, слова...»).

Багато віршів мають автобіографічний характер («Мені тринадцятий минало...», «І виріс я на чужині...», «І золотої й дорогої...», «Якби ви знали, паничі...», «Сонце заходить, гори чорніють...», «Самому чудно...», «А.О. Козачковському», ««То так і я тепер пишу...», «Готово! Парус розпустили», «Лічу в неволі дні і ночі...» тощо).

З творів, написаних за сім років перебування поета в Новопетрівському укріпленні, збереглися лише вірш «Мій Боже милий, знову лихо!» і поема «Москалева криниця», це пояснюється тим, що, очевидно, Т. Шевченко після другого арешту й важкого покарання остерігався писати вірші. Ретельно виконуючи царські заборони, начальство приставило до поета спеціального наглядача, в обов'язки якого входило пильно стежити за тим, щоб він не мав ні олівців, ні паперу. Коли умови були сприятливіші, Тарас Григорович, можливо, й складав поезії, але не записував їх, і з часом вони забувалися.

Повідомлення № 3. Повісті російською мовою

У 1853 — 1857 роках Т. Шевченко написав близько двох десятків повістей російською мовою, з яких до нас дійшло тільки дев'ять. Дві повісті («Варнак» і «Княгиня») за два роки до звільнення письменник надіслав у Петербург своїм друзям з тим, щоб надрукувати під псевдонімом К. Дармограй у якомусь з російських журналів, але цей захід закінчився невдачею.

Після смерті Тараса Григоровича повісті зберігалися спочатку в М. Лазаревського, а потім — у М. Костомарова, в архіві якого пролежали двадцять років. Окремою книжкою ці твори вийшли тільки в 1883 році («Т. Г. Шевченко. Поэмы, повести и рассказы, писанные на русском языке»).

Повісті містять чимало відомостей про дитячі роки самого поета, перебування його в Петербурзі, в Україні (в 40-х роках) та на засланні («Художник»).

Доля обдарованих людей з народу, трагізм їхнього становища в умовах самодержавно-кріпосницької дійсності відтворені й у повісті «Музыкант».

Тему виховання молодого людини, прищеплення їй високоморальних якостей розроблено в повістях «Несчастный» і «Близнецы».

Повніше й глибше розроблено і сюжет поеми «Княжна» в повісті під назвою «Княгиня». Одній з провідних тем творчості Т. Шевченка — доля матері-покритки в тогочасному суспільстві — присвячена повість «Капитанша».

«Варнак» — повість, в якій письменник прагнув піднести, возвеличити народних месників.

Повість «Наймичка» має той же сюжет, що й однойменна поема, але в ній багато інших епізодів і змінено імена основних діючих осіб.

Остання повість — «Прогулка с удовольствием и не без морали» — має форму подорожніх записок, що дало можливість автору вивести цілу галерею різноманітних типів тогочасного помісного дворянства.

Повісті Т. Шевченка, як і його віршовані твори, мають виразну антикріпосницьку спрямованість, цікаві змістом, однак своїми художніми якостями дещо слабші за вірші та поеми.

Повідомлення № 4. Творчість після заслання (1857–1861)

Останні роки життя поета були періодом найвищого розквіту його таланту, хоч після семи років вимушеного мовчання поетова муза не відразу заговорила на повний голос. У 1857 році було написано лише дві поеми — «Неофіти» і «Юродивий» (остання

залишилася незакінченою) ; у 1858 — п'ять невеликих віршів: «Доля», «Муза», «Слава», «Сон» («На панщині пшеницю жала»), «Я не нездужаю, нівроку», у 1859 — одинадцять віршів й одну поему, у 1860 — тридцять п'ять поезій.

Значне місце в поезії останніх років життя Т. Шевченка посідають сатиричні твори. Огненне слово повинне виконувати важливе суспільне завдання — служити трудящим. Вони здобудуть волю і широкі можливості для політичного й культурного розвитку.

У шевченкових віршах останнього періоду помічається деяке послаблення впливу фольклору. На прикладах розглянутих творів ясно видно, що поет тепер більше став використовувати образи й художні засоби книжного походження («Неофіти», «Юродивий», вірші, написані у формі наслідування біблійних творів).

У поезії митця ще з більшою пристрастю зазвучали й пафос боротьби, і обурення проти гнобителів.

3. Відомості з теорії літератури

3.1. Ліричний герой (Л. г.) — образ поета (його ліричне «я»), чий переживання, думки та почуття відображено в ліричному творі. Уявлення про Л.г. складають на основі знайомства з його внутрішнім світом, який розкривається не через вчинки, а через переживання, душевні стани. Умовне поняття; на його основі створюється цілісне уявлення про творчість поета, його переживання, які відображаються у творі, але не в його особі. Л.г. не тотожний авторові.

3.2. Медитація (від лат. *meditatio* — роздум) — форма філософської лірики: вірш, в якому поет висловлює свої думки над проблемами життя і смерті, над баченим і пережитим.

3.3. Психологізм у літературі — глибоке, детальне відтворення подій у художньому творі, зокрема світу його персонажа (почуття, думки, переживання, спонукання).

4. Опрацювання програмових поезій Т. Шевченка

4.1. «Садок вишневий коло хати».

4.1.1. Виразне читання твору або прослуховування його в аудіо-записі.

4.1.2. Історія написання.

Ув'язнений за ґратами каземату Т. Шевченко не схилив покірно голови перед жандармами і катом-царем. Поет не каюся на допитах. Не виявляв ні краплі каяття і в віршах, написаних у III відділі тюрми. Крім допитів були ще довгі дні й ночі в одиночній камері майже півтора місяця. Що пережив, передумав

поет у тій похмурій самотині, ми б так ніколи й не довідалися, якби не поезія.

Контрастом до реальності каземату і майбутньому вироку для поета стає цей дивовижно світлий і радісний вірш «Садок вишневий...», у якому втілено спогади і мрії автора про Україну. Це 8-ий вірш з циклу «В казематі», написаний у 1847 році.

4.1.3. Тема: показ гармонії краси української природи і щасливого родинного життя працьовитих селян.

4.1.4. Ідея: уславлення людини праці, чарівності природи рідного краю.

4.1.5. Основна думка: мрія Т. Шевченка про щасливе життя українського народу, щоб праця для нього була насолодою, задоволенням, а не гнобленням, приниженням, тиранією.

4.1.6. Жанр: пейзажна лірика; цей вірш написаний у фольклорному стилі, тому не дивно, що став народною піснею, покладений на музику Я. Степовим.

4.2.7. Сюжет.

Вірш містить опис мальовничої краси весняного надвечір'я на Україні. Тихі сутінки віддзеркалюють гармонію почуттів, спокійну радість буття простої селянської родини.

Певне місце у творі займає зображення гармонії материнства, у поетичних рядках автор змальовує жінку, радість її материнських обов'язків: вона вечерю зготувала, доньку навчала, дітей спати покладала. І все це овіяне спокоєм і гармонією з природою.

4.1.8. Ідейно-художній аналіз твору. Бесіда за питаннями.

- Як на вашу думку, з якою виразністю слід читати дану поезію?
- Яким чином цей твір впливає на настрій читача?
- Що змальовує Т. Шевченко на лоні вишневого садка?
- Завдяки чому ми чуємо і бачимо чудову картину природи, праці й побуту селянської родини?
- Який час зображений у вірші? Свої міркування доведіть, посилаючись на зміст твору.
- Чому пісня підбадьорює втомлених селян?
- Як ви вважаєте, саме чому «мати хоче научати» дочку?
- Опишіть уявний образ матері з твору?
- Що бентежить нічну тишу?
- З яким піднесенням ставиться Т. Шевченко до співу солов'я?
- Що свідчить про належність вірша до пейзажної лірики?
- Які зорові, слухові, дотикові образи містить дана поезія?
- Як на вашу думку, чи буде щасливою життєва доля малих діточок, яких мати покладає спати? Свої міркування обґрунтуйте.
- Чим зумовлена така назва твору Т. Шевченком?

Мікрофон: «Висловіть побажання дітям, героям поезії Тараса Григоровича, щодо їх подальшого життя».

4.1.9. Рубрика «Поміркуй. Обґрунтуй. Доведи».

- Чи милуються люди в поезії красою садка? Чому? Власну думку обґрунтуйте.
- Дослідіть за допомогою яких слів письменник змальовує красу української природи? Чим вона вражає читача?
- Яким було життя селян за часів кріпацтва? Чи впливає це соціальне явище на родину з твору?
- Чим пов'язана життєва доля Т. Шевченка з однією з таких родин, про яку він зазначає у своєму програмовому творі? Відповідаючи, посилайтеся на біографічні дані письменника про його дитинство.
- Застосовуючи власні спостереження, доповніть опис краси весняної природи, який зображує Т. Шевченко в поезії або відтворіть свою картину до даного вірша.

4.1.11. Міні-конкурс «Інтелектуал».

Установіть відповідність між образами вірша і їх особливостями.

1. «Садок вишневий коло хати»	а) Зоровий і дотиковий.
2. «А матері вечерять ждуть»	б) Слуховий і зоровий.
3. «Плугатарі з плугами йдуть»	в) Зоровий
4. «Співають ідучи дівчата»	г) Слуховий і дотиковий.

Ключ: 1 — г; 2 — а; 3 — д; 4 — б.

4.2. «Доля» (9 лютого 1858, Нижній Новгород)

4.2.1. Виразне читання поезії.

4.2.2. Тема: розповідь поета про власну життєву долю, яка не лукавила до митця.

4.2.3. Ідея: возвеличення долі, яка супроводжувала Т. Шевченка впродовж всього його життя.

4.2.4. Основна думка: «Учись, серденько, колись / З нас будуть люде»; «Слава — заповідь моя».

4.2.5. Жанр: філософська лірика.

4.2.6. Віршовий розмір: ямб.

4.2.7. Художні особливості твору.

Повтори: «дальше, дальше», «слава ...слава».

Звертання: «учися, серденько...», «ходімо ж, доленько моя», «мій друже вбогий, нелукавий!»

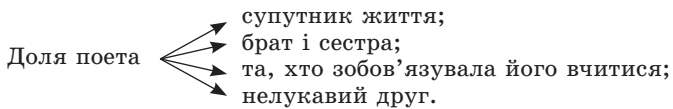
Риторичне запитання: «Які з нас люде?»

Риторичні оклики: «Та дарма!», «Ходімо ж, доленько моя!», «Мій друже вбогий, нелукавий!»

4.2.8. Опрацювання змісту вірша. Бесіда за питаннями.

- Що ви розумієте під словом «доля»? Від яких чинників вона залежить?
- Як склалася доля самого поета, коли він осиротів?
- Чому, на думку поета, доля не лукавила з ним?
- Яких труднощів зазнав Тарас Григорович, залишившись сиротою?
- Чому навчання для хлопця було нестерпною мукою?
- Про яку славу мріяв поет? Що він заповідав нащадкам?

4.2.9. Створити словниковий портрет долі (Робота у малих групах).

4.3. «Росли укупочці, зросли» (25 іюня 1860, С.-Петербург).

4.3.1. Виразне читання поезії з відповідним коментарем щодо її змісту.

4.3.2. *Тема:* звернення поета до Бога, щоб Всевишній сприяв щасливому подружньому життю кожному, хто прагне одружитися.

4.3.3. *Ідея:* возвеличення гармонії, взаєморозуміння, дружньої підтримки, що є обов'язковою передумовою для подальшого подолання труднощів тим, хто побрався.

4.3.4. *Основна думка:* Не плач, не вопль, не скрежет зуба — / Любов безвічну, сугубу / На той світ тихий принести.

4.3.5. *Жанр:* інтимна лірика.

4.3.6. *Віршований розмір:* ямб.

4.3.7. Художні особливості поезії.

Повтори: «росли-зросли», «розійшлись ... зійшлись», «на той світ тихий».

Риторичні оклики: «Неначе й справді розійшлись!», «Подай же й нам, всещедрий боже!»

Епітети: «в тяжкій дорозі», «світ тихий», «любов безвічна».

Звертання: «Подай же й нам, всещедрий боже!»

4.3.8. Ідейно-художній аналіз вірша. Фронтальне опитування.

- Про які періоди в житті людини розповідає поет?
- Яким чином дружні стосунки між молодятами стають серйозними?
- Від чого залежить щасливе подружнє життя?
- Чому не кожна пара «доживала укупі до самої домовини»? Що є перешкодою для цього?
- З яким проханням звертається поет до Бога?
- Як повинні поводити себе члени родини, коли сім'я опиняється у скрутному становищі.

- Про які життєві страждання зазначає поет у творі? («Плач, вопль, скрежет зуба»)
  - Чим пояснити те, що поет прагне зберегти любов між людьми і у потойбічному світі?
  - Чому вважають: благополуччя в родині — міцність держави. **Мікрофон:** «Які стосунки склалися у вашій родині?»
- 4.3.9.** Виявити передумови для щасливого подружнього життя (Робота у малих групах). Відповідь оформіть за допомогою прийому «Доміно».

Щасливе подружнє життя — злагода — довіра — щирість — повага — любов — порозуміння — готовність піти на поступки — ...

- 4.3.10.** Опрацювання прислів'їв про сім'ю, стислий їх коментар.
- Чоловік у домі голова, а жінка — душа.
  - Сім'я міцна — горе плаче.
  - Не потрібен і клад, коли в сім'ї лад.
  - Найкраща спілка — чоловік та жінка.
  - Не з багатством жить, а з людиною.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Садок вишневий коло хати»

1. Художній засіб, який використав Т. Шевченко у рядку поезії «Вечірня зіронька встає»:
а) гіперболу; б) синекдоху; в) *метафору*; г) порівняння.
2. Дівчата протягом твору:
а) намагаються втекти від матері на вечорниці;
б) жнуть пшеницю; в) *бадьорі і веселі*;
г) як радісні, так і засмучені.
3. Після виснажливої праці ввечері додому поверталися:
а) засмагли хлопці та дівчата; б) батько й мати;
в) *плугатарі з плугами*; г) чоловіки й жінки з косами.
4. Мати намагалася дочку:
а) покликати, щоб та готувала смачні страви на вечерю;
б) залучити до прасування білизни;
в) примусити саджати картоплю; г) *научати*.

«Доля»

1. Доля для поета, як він про це зазначив у творі, була для нього:
а) *вбогим другом*; б) правдою життя;
в) прозрінням свідомості; г) довгоочікуваним щастям.
2. Т. Шевченко розпочав навчання:
а) у Сошенка; б) під час служби у пана Енгельгардта;
в) у *дяка-п'янички*; г) в духовній семінарії.

3. Митець дорікає своїй долі за те, що вона йому:
  - а) не допомагала впродовж життя; б) *збрехала*;
  - в) завдала всіляких перешкод;
  - г) чинила опір у здобутті освіти.
4. Заповіддю для Т. Шевченка була:
  - а) чемність і гордість; б) путь до волі;
  - в) невимовна біль за долю своїх братів і сестер; г) *слава*.

«Росли укупочці, зросли»

1. Поет, звертаючись у творі до Бога, називає його:
  - а) променем щастя; б) душею нації; в) *всещедрим*;
  - г) всемогутнім велетнем.
2. Дитинство ліричного героя асоціюється із:
  - а) *грою і сміхом*; б) дивовижними речами;
  - в) світом казок і пригод; г) солодощами.
3. Життя у подружжя було:
  - а) сумбурним і нестерпним; б) вкрай важким матеріально;
  - в) наче у раю; г) *тихим і веселим*.
4. У потойбічний світ герой поезії прагне перенести із дійсності:
  - а) садок вишневий коло хати; б) *безвічну любов*;
  - в) всі життєві радощі; г) срібло–золото.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, «Садок вишневий коло хати» — одна з найсонячніших струн Шевченкової кобзи. Власну думку вмотивуйте.
2. Як ви вважаєте, через що дуже часто цінність людини визначають після її смерті? (Т. Шевченко «Росли укупочці, зросли»)? Наведіть переконливі аргументи.
3. Риса, яка притаманна долі Кобзаря (Т. Шевченко «Доля»):
  - а) підступність; б) відверта прихованість;
  - в) непослідовність у діях; г) *нелукавість*.

Картка № 2

1. Доведіть, що здобуття Т. Шевченком науки було нелегким і водночас життєво необхідним. Яку роль при цьому відіграла доля (Т. Шевченко «Доля»)?
2. Як на ваш погляд, чи можна поезію Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» визнати шедевром світової пейзажної лірики? Висловіть власні припущення з відповідною аргументацією.

3. Художній засіб, який використано письменником у рядках поезії «Росли укупочці, зросли»: Не сварячись в тяжкій до-розі, / На той світ тихий перейти
а) метафору; б) гіперболу; в) *epitет*; г) літоту.

Картка № 3

1. Через що, на ваш погляд, Т. Шевченко у творі «Росли укупочці, зросли» вболіває за міцність взаємостосунків в українській родині? Відповідь аргументуйте.
2. Яким чином, на думку Т. Шевченка, відбувається залежність життя від долі («Доля»? Чи пророчими були слова долі щодо його подальшого життя?
3. У поезії «Садок вишневий коло хати» Т. Шевченко:
а) викриває зло й гніт, зокрема панщину;
б) співчуває горю знедолених;
в) поєднує громадянське й особисте в житті людини;
г) *оспіває ласкаву природу України і працю селян.*

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення про результати роботи учнів на уроці

IX. Домашнє завдання

Підготувати інформацію про ставлення Т. Шевченка до Бога, вміти аналізувати його поетичні твори циклу «Давидові псалми», «Ісаїю. Главу 35», вивчити вірш «Доля».

УРОК № 49

Т. ШЕВЧЕНКО І БІБЛІЯ. «ІСАІЯ. ГЛАВА 35».

ЦИКЛ «ДАВИДОВІ ПСАЛМИ»

Мета: дослідити ставлення Т. Шевченка до Біблії, зображення ним образу Бога у своїх творах; зіставити переспів поета і оригінальні біблійні тексти псалмів, визначити домінанти почуття письменника; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне й абстрактне мислення; вміння обґрунтовувати розуміння Шевченком Бога, наводячи переконливі приклади з його творів і життя, формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати повагу до Бога як високого духовного оплоту особистості; щасливого майбутнього України при його благословенні.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, тексти творів, картини поета-художника «Видубецький монастир» (1844), «Пригача про робітників на винограднику» (1859), «Свята родина» (1858), дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність учнів до уроку

II. Актуалізація опорних знань

1. Літературна гра «Утвори пару» (За творчістю Т. Шевченка)

Умови заходу: учні класу розподіляються на 2 команди, обираються капітани, склад журі. Переможцем вважається та, яка впродовж 6 хв. надасть найбільше правильних відповідей, тобто утворить пари (між ключовими словами і їх поняттями за змістом).

Завдання для I команди

1. Казкові вислови у вторі	А. «Юнак обдарований і йому потрібно навчатися в кваліфікованих майстрів»
2. Послання	Б. Картина «генерального мордобою»
3. «Заповіт»	В. Захоплення поета романтикою козаччини, республіканським ладом Гетьманщини
4. «Великий льох»	Г. Пісня «Ой Дніпре, мій Дніпре»
5. Ярема	Д. Балада
6. Надихає повстанців на боротьбу з підступним ворогом	Е. «Катерина»
7. І. Сошенко	Є. Органічне поєднання реального з містичним
8. «Кавказ»	Ж. Волох
9. Червона калина — символ дівчини, явір — хлопця	З. «Коли хто говорить: люблю Бога, а брата свого ненавидить, — лжа оце»
10. Сюжет постійно супроводжується ліричними відступами	И. Широкий степ, широкополі лани, ревучий Дніпро.
11. «Сон»	І. Яків де Бальмен
12. «До Основ'яненка»	Ї. «Наймичка»

Ключ до відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ї	з	и	є	г	ж	а	і	д	е	б	в

Завдання для II команди

1. «Садок вишневий коло хати»	А. «Стоїть в селі Суботіві»
2. Продовження теми містерії	Б. «За горами гори хмарою повиті»
3. «Заповіт»	В. В. Жуковський
4. І. Гонта	Г. Ідилічна картина мирного трудового життя українців
5. Вкуп із кріпацтва	Д.І. Франко
6. «Епоха в історії духовного розвою цілого народу українсько-го» — це «Кобзар» Т. Шевченка	Е. Взаємодія і романтизму, і реалізму
7. «Одна я на світі без роду, і доля — стеблина-билина на чужому полі»	Є. «Катерина»
8. «Гайдамаки»	Ж. За мотивом твору написано понад півсотні музичних шедеврів
9. Прометей	З. «Т. Шевченко — найніжніший і найлюдяніший з усіх поетів світу»
10. Трагічна доля жінки-покритки і розбещеність панів	И. Ярема
11. К. Чуковський	І. «Праведний мученик»
12. Перший в українській літературі твір політичної сатири	Ї. «Сон»

Ключ до відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	А	Ж	І	В	Д	И	Е	Б	Є	З	Ї

2. Бліцопитування

- Про яку людину говорять, що вона віруюча?
- Що вам відомо про Біблію як Святе Письмо?

- Чому необхідно дотримуватися заповідей Бога? Чим вони повчальні?
- Для чого письменники у своїх творах згадують Бога?
- Назвіть твори Т. Шевченка, в яких він використовує загальноживані в народному мовленні риторичні звернення до Господа та вислови («Причинна», «Катерина», «Тополя», «До Основ'яненка»)

III. Оголошення теми мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*...там будем жить, людей любить,
святого Господа хвалить.*

Т. Шевченко

*...Боже милій!
Як хочеться жити,
і любити твою правду,
і весь світ обняти.*

Т. Шевченко

1. Вступне слово вчителя

Про що б не розповідав, що б не описував, до якої б теми не звертався поет, він не залишає Бога, йде поруч з ним, але найголовніше — має Бога в душі і серці. Бог для Т. Шевченка — то велика і найцінніша духовна сила. Без неї не можна ні жити, ні творити, ні боротися.

Вірячи в силу Бога, поет молиться йому:

*Помолюся Господові
Серцем самотнім.*

Духовність, тобто те, що пов'язане із внутрішнім світом людини, її мораллю, думами, займала одне з найважливіших місць у творчості Т. Шевченка. І на початку літературної діяльності, у пізніші роки і перед смертю поет не втратив віри в Бога, завжди звертався до нього за підтримкою. Так робили і герої його творів.

Т. Шевченко — великий син України, гордість і слава наша. Творчість поета — згусток добра і правди. Він був сіячем на духовній ниві нашого народу. Він вірив, що є сила, котрій треба поклонятися, бо вона, духовність в найсвятішому її розумінні, врятує людство від морального і духовного спустошення, виродження, збідніння. Цією силою є Бог.

Будемо робити так, як робив Кобзар: носити Бога в душі і серці, вірити в його силу, доброту і могутність.

2. Відомості з теорії літератури.

2.1. Псалом — жанр духовної лірики, релігійна пісня, молитва, в якій висловлено різні релігійні почуття.

Тематично псалми можна поділити за такими групами:

- пригнічений горем чи тяжкою недугою автор скаржився на заповідяну кривду, біль, страждання і просить у Бога захисту і підтримки;
- від імені народу автори благають у Бога милосердя в час лихоліття, війни, голоду, мору;
- автори прагнуть розбудити віру в Бога, в його милість та опіку;
- твори, де висловлені почуття вдячності від окремих осіб та цілої громади;
- гімни, що прославляють Бога;
- псалми історично-навчального характеру;
- псалми філософсько-медитативного характеру, в яких оспівуються велич і гідність, даровані людині Богом;
- псалми, які уславляють космічну світобудову, де небеса — це оселя Бога.

2.2. Гімн (гр. *hymnos* — урочиста пісня, похвала) — один з видів ліричної поезії: урочиста, похвальна пісня, в якій возвеличується якась явище, особа, подія.

За тематикою відомі такі гімни: державні, військові, релігійні, на честь історичних осіб та подій, сатиричні.

Особливість гімнів:

- урочиста лексика;
- величні і прості мелодії;
- монументальність поетичних образів і музичної фактури і т. д.

2.3. Псалтир з давньоєврейської мови перекладається як «книга хвали». Це найулюбленіша книга Старого Заповіту багатьох поколінь людей, у якій вміщено 150 псалмів, покладених на музику для богослужіння. Головний автор псалмів — ізраїльсько-іудейський цар Давид (у заголовках 73 псалми приписуються йому), іншими авторами були Асаф (12 псалмів), сини Кореєві (11), Соломон (2), Мойсей (1), Єфам (1) і невідомі автори (50).

2.4. Переспів — а) Вид перекладу: вільне передання художніх творів засобами іншої мови або ж вірш, написаний за мотивами іншого твору. б) Повторення давно написаного, відомого, набридлого.

3. Т. Шевченко — Біблія — соціальний устрій.

В останній період творчості поета переспіви й трагедії біблійних сюжетів посідають значне місце. Йому імпонували ідеали раннього християнства, яке виникло як релігія рабів і виражало їхні

інтереси й прагнення. Увагу автора полонили ті легенди, псалми, пророцтва, в яких ідеться про боротьбу правди з неправдою, добра зі злом, про неминуче покарання «нечестивців», настання щасливого життя земних мучеників. Біблійні образи під пером поета-демократа наповнювалися певним змістом, служили пропаганді визвольних ідей. Покарання «жорстоких людей неситих» мало відбутися не в пеклі, а на землі — у вогні повстання трудящих. Винагорода страдникам повинна прийти не після смерті в раю, а ще за життя, у результаті повалення царської влади й утвердження справедливого суспільного ладу.

4. Робота над програмовими творами Т. Шевченка

4.1. «Ісаія. Глава 35» (1859).

4.1.1. Виразне читання твору, коментар змісту та незрозумілих слів-понять.

4.1.2. Історія та джерела написання.

Т. Шевченко дуже рано почав своє знайомство із біблійними текстами. Справа в тому, що у так званій дяківській школі, де він навчався грамоті, «Псалтир» (так називали книгу псалмів із Біблії) замінював і буквар, і читанку. Малий Тарас швидко навчився його читати. «Приходячи додому після уроків, Шевченко довго просиджував над псалмами, захоплюючись їхньою поезією, декламуючи їх уголос», — писав один із шкільних товаришів поета.

Майже немає даних про історію створення «Подражанія». Відомо тільки, що вірш у чорновому варіанті був записаний на звороті офорта, над яким працював митець. Саме весною 1859 р. (поезія датується 25 березня) Шевченко дуже багато працював як художник, удосконалював гравірувальну техніку, великої уваги приділяючи офорту. Доводилося днювати й ночувати в майстерні. Раптом поява задуму поезії і натхнення відірвала поета від гравірування на міді, змусила взятися за перо. Чистого паперу не було, — і він, роблячи багато закреслень, записав вірш на зворотному боці нещодавно виконаного офорта.

Ісаія — стародавній єврейський пророк, автор однієї з книг Біблії. Його пророцтва і є джерелами Шевченкового наслідування.

4.1.3. *Тема:* мрія поета про неодмінність повалення самодержавства і розбудову нового суспільства — трудящих.

4.1.4. *Ідея:* впевненість Т. Шевченка у святість божої правди, яка запанує на землі, віра у щасливе і вільне життя.

4.1.5. *Основна думка:* «Оживуть степи, озера, / І не верстовії, / Скрізь шляхи святії / Простеляться...»

4.1.6. Жанр: переспів з Біблії («подражаніє») — один із улюблених жанрів поета; гімн Волі.

4.1.7. Композиція.

Твір умовно можна поділити на 3 частини:

1 частина — Проголошення радості на землі, внаслідок Божої ласки.

2 частина — Воздаяння Всевишнього довготерпеливим:

а) «незрячі прозрять»; б) «німим отверзуться уста»;

в) «і дебрь... — пустиня неполита... прокинеться»;

г) «веселі ріки потечуть, а озера... поростуть ... оживуть».

3 частина — Радість трудящих з приводу отримання ними волі.

4.1.8. Словникова робота.

Текст стане зрозумілішим, якщо знати, що:

- *Карміл* (Кармель) — це вкрита пишною рослинністю гора в Палестині, стала біблійним символом гордої краси;
- *Ліван* — гірське пасмо на півночі Палестини, яке біблійні пророки часто символізували як славу і велич Іудейського царства;
- *Омофор* — багатий, золотом вишитий покров.

4.1.9. Зміст твору, його художня насиченість.

Початок вірша за формою нагадує народні різдвяні пісні. Це звернення до землі. Метафорична картина щастя починається із наказу землі розквітати, оновитись. А далі буде Божий суд, коли справедливість переможе. Зло буде покаране, а ось поневолені кріпаки, метафоричним образом яких у творі стають «темні», «сліпі», «вбогодухі», будуть вилікувані.

У третій частині вірша і змальовано ідеальне життя нещасного народу-мученика, який заслужив цей рай. Поет вдається до алегорії, яка виконує подвійну функцію. По-перше, зображує народне щасливе життя у майбутньому, по-друге, показує до чого доводить рабство людину. Закріпачена людина стає морально забитою, неосвіченою, фізично нездоровою. Використання у вірші старослов'янізмів також виконує подвійну функцію: стилізує вірш до біблійних творів і надає йому пафосності, урочистості.

Вершиною глобальної картини оновлення у вірші стає «проривання слова». Свобода слова, свобода отримувати освіту для автора стають провідною умовою процвітання суспільства.

Картина творчої свободи передається через метафору плодючої, квітучої землі. Епітети останньої частини твору довершують створену картину щасливого ідеального життя. Як справжній гуманіст, автор проголошує: люди повинні радіти й вільно веселитись на своїй землі.

4.1.10. Характеристика образів твору.

Настання блаженства Божого показано через конкретні образи, кожний з яких є опорним:

- «розплющатся очі сліпим і відчиняться вуха глухим»;
- «буде скакати кривий, немов олень»;
- «буде співати безмовний язик»;
- «води в пустині заб'ють джерелом, і потоки в степу! І місце сухе стане ставом, а спрагнений край збірником від джерельних»;
- «леговище шакалів, в якій спочивали, стане місцем тростини й папірусу»;
- «і буде там бита дорога та путь, і будуть її називати дорога свята, не ходитиме нею нечистий, і вона буде належати народові його; не заблудить також нерозумний, як буде тією дорогою йти».

Всі ці опорні образи за своїм змістом діляться на три групи.

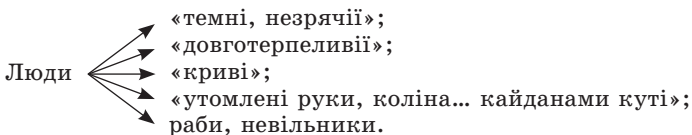
(1) Показує прихід блаженства як фізичного одужання людей, коли сліпим повертається зір, глухим — слух, кривим — здатність рухатися.

(2) Показ оводнення пустелі. Для людей, що проживали в близькосхідній природі, це перетворення пустелі в оазу було сповнене особливого емоційного естетичного змісту.

(3) Образ святої дороги до Бога, по якій піде звільнений від мук народ. Це символічний образ, у ньому йдеться про правильне життя народу, що керується справедливими Божими законами. Образ дороги є дуже важливим, бо завдяки йому створюється образ щасливого суспільства, яке не тільки фізично здорове, і не тільки живе в здоровому та родючому природному середовищі, а й іде правильною життєвою дорогою, тобто живе за моральними християнськими законами.

4.1.11. Складання інформативного ґрона до образу людей з твору.

(Робота у малих групах)

- Про що свідчить дана характеристика зовнішності гнобленого люду?

4.1.12. Взаємозв'язок біблійного тексту і твору Т. Шевченка.

Зіставляючи рядки поезії Т. Шевченка з біблійним текстом, можна переконатись, що поет намагався залишити у своєму переспіві якомога більше образно-смыслових моментів із першоджерел.

І якщо Т. Шевченко додає свої образні штрихи, то вони ніби включають твір у контекст його поетичного світу, наповнюються характерним Шевченковим змістом.

Категорія Правди, Вищої справедливості — це категорія із Шевченкового поетичного світу. Вона органічно вмонтована в образну систему біблійного тексту.

Біблійні образи не потребують якомсь «літературного» облагородження, бо, як правило, вони є вищою мірою художніми. Т. Шевченко ніби оберігає опорні образи біблійного тексту і якщо втручається в їхню структуру, то від того вони стають більш дохідливими і набирають при цьому українського національного колориту. Наприклад, Т. Шевченко повністю зберігає поетичний мотив обводнення пустелі, що дуже виразно звучить у біблійному тексті. Проте в його поезії на берегах річок та озер ростуть не тростини й папірус, а гаї. Цей штрих немовби «натякає», що йдеться про майбутнє звільнення не так ізраїльського, як українського народу.

За Шевченком, вольнії, широкії, святії шляхи — це дороги нового, вільного і щасливого суспільства. Останній рядок твору «Веселії села» — це знову виразний «український» штрих, який створює у читача враження, що йдеться все-таки про звільнення і майбутнє щасливе життя нашого народу.

4.1.13. Ідейно-художній аналіз поезії. Фронтальне опитування.

- В який період своєї творчості Т. Шевченко написав цю поезію? Як це вплинуло на виклад поетом її змісту?
- З якою промовою звернувся поет до землі, ниви?
- Через що все довкола розквітне, позеленіє? Що це символізує?
- Чому Т. Шевченко називає людей незрячими?
- Які господні дива мав на увазі Тарас Григорович?
- Кого, на ваш погляд, поет називає злодіями?
- Що розуміє Т. Шевченко під святою правдою?
- Яких змін зазнає земля, суспільство внаслідок Божих діянь?
- Чому трудящі у творі — німі і незрячі?
- Про які соціальні зміни мріє поет? Чим буде викликана радість рабів у зв'язку з цим?
- Чи можна за текстом твору дослідити настрій митця?
- Охарактеризуйте колористику в першій частині твору. Чи можна сказати, що вибір кольорів — це художній прийом, застосований поетом?
- Знайдіть у поезії вислови, що стали крилатими. Прокоментуйте їх зміст і доречність використання у мові.

4.2. Цикл «Давидові псалми».

4.2.1. Релігійність Т. Шевченка.

Т. Шевченко виріс у патріархальній українській родині, де любов до Бога була неодмінною умовою життя. Українці свято вірили в бога і ревно молилися, а жорстоку панщину сприймали як замах на їхню віру. Потреба молитви вважалася такою ж на-сущною, як дихання й їжа. Поет дуже добре знав Псалтир, ще будучи школярем, читав молитви над померлими, відбував цер-ковні богослужіння.

Про захоплення Шевченком біблійною тематикою свідчать його малярські твори (вчитель демонструє їх учням). «Визво-лення апостола Петра з темниці» (1838), «Видубецький мона-стир» (1844), «Святий Себастьян», «Самарянка» (1856), «Благо-словення дітей» (1856), «Розп'яття» (1856), Серія «Притча про блудного сина» (1856 — 1857), «Свята родина» (1858), «Притча про робітників на винограднику» (1859).

Псалтир (150 релігійних пісень) Т. Шевченко знав напам'ять ще в дитинстві — це було його перше знайомство з книжною поезією.

4.2.2. Загальна характеристика «Давидових псалмів».

- Хто такий Давид? (*Давид — другий цар Ізраїлю, який очолив державу близько 1000 років до Різдва Христового і правив приблизно 40 років. Він створив могутню імперію, заклав столицю Єрусалим. Давид був марнославлним і мстивим. Але й духовно багатим, талановитим, мудрим. За переказами, він зібрав обдарованих людей, що володіли мистецтвом музики і слова, й доручив їм виконувати релігійні пісні-гімни під час Богослужіння*)
- Історія написання псалмів Давидових Шевченком. (*«Давидові псалми» створені 19 грудня 1845 р. у В'юнищах — селі Переяславського повіту Полтавської губернії, де письменник жив у Степана Никифоровича Самойлова. Цей цикл є першим з біблійних переспівів Шевченка.*

Поет вписав у рукописну книгу «Три літа» «Давидові псалми» — 1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149 — згідно з Псалтирем. Десять псалмів у переспіві Шевченка — це ніби невеличкий Псалтир, що обіймає все багатство й розмаїття Книги псалмів».

До переспівів біблійних псалмів Т. Шевченко звернувся в кульмінаційний момент своєї творчості. Ці обрані письменником десять псалмів, дали йому змогу висловити особисті думки, показуючи у реаліях біблійні історії Ізраїля, суспільні нега-разди України.

Робота Т. Шевченка над переспівами не одразу була поцінована сучасниками. Проте П. Куліш, добрий знавець Біблії і її перший перекладач українською мовою, творчу діяльність Кобзаря вважав важливою за значенням і блискучою за рівнем виконання. У листі до М. Костомарова він справедливо зазначив, що Шевченків переспів псалмів не тільки добра християнська й просвітительська справа, а й праця, яка вивищує українську мову: «Ви кажете, що можна писати цією мовою тільки мужицькі повісті. Але у вас перед очима Шевченко, який виражає цією мовою і псалми Давидові, і почуття, гідні найвищого кола»)

- У чому призначення цього циклу? (Ці десять поезій є не лише високохудожніми переспівами давніх релігійних гімнів та молитв, а й Шевченковими заповідями рідному народові. («Давидові псалми» Тараса Григоровича — передусім гімн Богові (Псалм 149). Поет утверджує рівність перед Богом кожної людини, незалежно від соціального становища, і справедливість Божого суду. (Псалом 81)

Письменника вражають зло, лицемірство, сваволя, що панують у світі. Він то докоряє земним владникам — «Доколи будете стяжати і кров невинну розливати людей убогих, а багатим судом лукавим помагати? (Псалом 81), — то гірко допитується в Бога: «Доки, господи, лукаві хваляться, доколи — неправдою? (Псалом 93).

У «Давидових псалмах» Т. Шевченко висловив немало прохань до Бога про заступництво й особисте спасіння. Але ще палкіше молить він й благає Господа захистити уярмлений, знедолений народ (псалми 43, 136). Із 150 псалмів поет відібрав десять, які дали йому змогу вповісти особисті почуття і думи, а в реаліях біблійної історії Ізраїлю побачити виразні паралелі до суспільних негараздів України.

Отже, поет склав для своїх сучасників молитви, з якими вони могли звертатися до Бога, благаючи прощення особистих гріхів та порятунку України і всіх людей)

- Художня інтерпретація поетом псалмів Давидових. (Із 150 псалмів Давидових Тарас Григорович взяв десять — ті, в яких деякі мотиви, образи, твердження були співзвучні з його суспільними переконаннями. При цьому поет з текстами оригіналу поводився досить вільно, що є основною особливістю переспіву як літературного жанру. Беручи з псалмів окремі деталі й вислови, додав свої, необхідні для повного вираження власних думок і настроїв.

Шевченкові переспіви мають віршову форму, а псалми Давида писані ритмічною прозою.

Переспіви Давидових псалмів Т. Шевченко включив до «Кобзаря» 1860 року; надруковані вони були із значними скороченнями: чиновники духовної цензури викреслили всі рядки, в яких вбачали «неблагонадійний зміст»)

4.2.3. Опрацювання змісту творів циклу «Давидові псалми» Т. Шевченка.

4.2.3.1. Псалом № 1.

4.2.3.1.1. Виразне читання твору або прослуховування його змісту в аудіозаписі.

4.2.3.1.2. *Тема:* розповідь поета про необхідність праведного життя для людини.

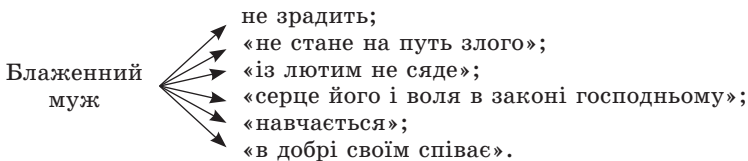
4.2.3.1.3. *Ідея:* висловлення впевненості у тому, що «не встануть з праведними злії з домовини».

4.2.3.1.4. *Основна думка:* «Діла добрих обновляться / Діла злих загинуть»

4.2.3.1.5. Опрацювання ідейного змісту твору. Бесіда за питаннями.

- Чим пояснити впевненість письменника у тому, що «блаженний муж» не стане на шлях злочину?
- За яких умов герой поезії стане як «дерево зелене, вкрите плодами»?
- Який художній прийом у творі допомагає сприймати його ідейний зміст?
- Чи можна вважати, що ліричний герой поезії веде праведне життя? Як про це зазначено у творі?
- Яким чином на прикладі даної поезії зло буде переможене добром? («А лукавих, / нечестивих / І слід пропадає.— / Як той попів над землею / Вітер розмахає»)

4.2.3.1.6. Складання інформативного грона «Хто ж він, блаженний муж?» (Робота у малих групах)

4.2.3.2. Псалом № 12.

4.2.3.2.1. Виразне читання твору.

4.2.3.2.2. *Тема:* відтворення страждань ліричного героя через неувагу до Господа і звернення ним по допомогу до Всевишнього.

4.2.3.2.3. *Ідея:* віра у всесильність і могутність Бога, який може спасти людину від мук і страждань.

4.2.3.2.4. Основна думка:

- а) звертайся до Бога — і він тобі допоможе своєю ласкою;
- б) «Спаси мене, помолюся / І воспою знову / Твої блага чистим серцем, / Псалмом тихим, новим».

4.2.3.2.5. Опрацювання змісту псалма. Бесіда за питаннями.

- З яким проханням ліричний герой звертається до Бога? Чим це викликано? («*Одвертаєш лице своє, / Мене покидаєш?*»; «*Доки буде ворог лютий / На мене дивитись / І сміятись?..*»)
- Яких поневірянь, на ваш погляд, зазнав страждаючий?
- Що ви розумієте під поняттям «душа людини»?
- Чого остерігається герой поезії? («*І всі злії посміються, / Як упаду в руки, / В руки вражії*»)
- Яким чином тема боротьби добра зі злом триває і в даному творі?
- За що буде вдячний страждаючий Богу?

Мікрофон: «Чи допоможе Всевишній позбавитися герою своїх мук?»

4.2.3.3. Псалом № 43.

4.2.3.3.1. Сприйняття змісту поезії.

4.2.3.3.2. *Тема:* звернення людей до ласки Божої захистити їх від ворога, поневірянь, страждань, приниження.

4.2.3.3.3. *Ідея:* віра народних мас у всесильність і справедливість Господа, який може надати їм допомогу, позбавити лиха.

4.2.3.3.4. Основна думка:

- «Встань же, боже, поможи нам
Встань на ката знову».

4.2.3.3.5. Робота над змістом твору. Бесіда за питаннями.

- Яким чином на початку поезії возвеличується сила Господа? («*...як рукою / Твердою своєю / Розв'язав ти наші руки / І покрив землею / Трупи ворогів*»)
- У чому полягає слава Всевишнього? («*І силу / Твою восхвалили*»)
- Через що життя люду стало нестерпним?
- За що народ дорікає Богу? («*Розкрадають, як овець, нас / І жеруть!.. Без плати / І без ціни оддав еси / Ворогам проклятим, / Покинув нас на сміх людям, / В наругу сусідам, / Покинув нас, яко в притчу / Нерозумним людям*»)
- В яких умовах перебував люд без підтримки Господа? («*Окрадені, замучені, / В путах умираєм*»)

- Що просять страждаючі у Бога? («*Поможи нам, ізбави нас / Вражої наруги*»)
- Поясніть рядки твору: Смирилася душа наша, / Жить тяжко в оковах.
- Чи почує, на ваш погляд, Господь слова — звернення людей до нього?

Мікрофон одкровення: «Чи траплялося вам звертатися по допомогу до Бога? Чи почув він вас?»

4.2.3.4. Псалом № 52.

4.2.3.4.1. Виразне читання твору.

4.2.3.4.2. *Тема*: розмірковування героя над реальністю існування Бога.

4.2.3.4.3. *Ідея*: «Хто ж пошле нам спасеніє, верне добру долю» як не Господь?

4.2.3.4.4. *Основна думка*: у душі кожної порядної людини є Всевишній, який всіляко їй допомагає, застерігає від негативних вчинків.

4.2.3.4.5. Опрацювання змісту поезії. Фронтальне опитування:

- Хто піддає сумніву щодо існування Бога?
- Як Всевишній ставиться до тих, хто втратив віру до нього?
- Що характерно для грішних людей? («*Там бояться, лякаються, / Де страху й не буде / Так самі себе бояться / Лукавії люде*»)
- На що сподіваються віруючі? («*Колись бог нам верне волю, / Розіб'є неволю*»)
- Яким чином люди висловлюють свою пошану до Бога?

4.2.3.5. Псалом № 53.

4.2.3.5.1. Сприйняття змісту поезії.

4.2.3.5.2. *Тема*: звернення віруючої людини по допомогу до Бога аби віднайти сили не чинити зло тому, хто тебе образив.

4.2.3.5.3. *Ідея*: возвеличення Божої мудрості, ласки, які застерігають людину від того, аби вона не завдавала шкоди ближньому.

4.2.3.5.4. *Основна думка*: на зло необхідно відповідати добром, а не навпаки.

4.2.3.5.5. Робота над змістом твору. Бесіда за питаннями:

- Чим пояснити звернення людини до Бога, щоб той йому одночасно і допомагав, і піддавав суду?
- Чому іноді злі сили сильніші за добрі? Як у таких випадках вміти їм протистояти?
- Яка, на думку ліричного героя, причина того, що люди чинять зло? («*Не зрятъ бога над собою, / Не знають, що діють*»)
- Чому не кожний отримує належну ласку і допомогу від Бога?

- Про що свідчать останні рядки твору? Над чим вони змушують задуматися людину?

4.2.3.6. Псалом № 81.

4.2.3.6.1. Виразне читання твору.

4.2.3.6.2. *Тема*: розповідь про суд небесного владика над земними.

4.2.3.6.3. *Ідея*: засудження самодержавства, яке пригноблювало і поневолювало простий люд.

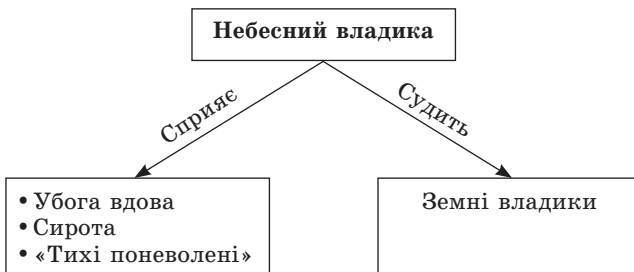
4.2.3.6.4. *Основна думка*: «Встань же, боже, суди землю / І судей лукавих. / На всім світі твоя правда, / І воля, і слава».

4.2.3.6.5. Опрацювання змісту псалму. Фронтальне опитування.

- Де відбуваються події твору? Чи правомірним є цей суд? («Між царями й судіями / На раді великій / Став земних владик судити / Небесний владика»)
- У чому полягає відмінність повноважень небесного владика і земних?
- За що поважний суддя дорікає земним владикам? («Доколі будете стяжати / І кров невинну розливати / Людей убогих? А багатим / Судом лукавим помагати?»)
- Хто потребує допомоги і захисту Господа?
- Чому поет, характеризуючи земних владик, зазначає, що руки у них «неситі»?
- Яким чином Верховний суддя намагається ототожнити царів і рабів? («Царі, раби — однакові / Сини перед богом»)
- Чим пояснити впевненість Т. Шевченка в тому, що суд божий — найсправедливіший?
- Про що свідчать останні рядки твору?

Мікрофон: «Чи довіряєте ви судовим органам влади?»

4.2.3.6.6. Опрацювання схеми «Суд небесного владика».

4.2.3.7. Псалом № 93.

4.2.3.7.1. Сприйняття змісту твору.

4.2.3.7.2. *Тема*: звернення до Бога, щоб він покарав тих, хто зневажає його заповіді, виявляє надмірну гордість.

4.2.3.7.3. Ідея: ушлявлення Всевишнього за його прихильність, доброту, яку він надає тим, хто її потребує.

4.2.3.7.4. Основна думка: «І воздасть їм за діла їх / Криваві, лукаві, / Погубить їх, і їх слава / Стане їм в неславу»

4.2.3.7.5. Робота над змістом поезії. Бесіда за питаннями.

- Чому поет упевнений у тому, що Господь карає «лихих»?
- Чим викликане зневажливе ставлення Т. Шевченка до гордості як риси характеру?
- Кого і в чому звинувачує поет? («Твої люде / Во тьму і в неволю / Закували... добро твоє / Кров'ю потопили, / Зарізали прихожого, / Вдову задавили»)
- Як зрозуміти той факт, що один Бог карає, іншим допомагає, виявляє свою прихильність?
- У чому виявляється доброта Господа? («Не опуска, поки злomu / Изриється яма. / Господь любить свої люде, / Любить, не оставить, / Дожидає, поки правда / Перед ними стане»)
- Що стало перешкодою для живої душі поета, аби вона не потрапила до аду?
- За що Т. Шевченко вдячний Всевишньому? («Ти, господи, помагаш / По землі ходити. / Ти радуєш мою душу / І серце врачуєш»)
- Чому поет упевнений, що бог для нього буде заступником?
- За яких умов людина може бути позбавлена шани і слави? Наведіть приклади із власного життя?

4.2.3.8. Псалом № 132.

4.2.3.8.1. Осмислення сприйняття змісту поезії.

4.2.3.8.2. Тема: роздуми поета над сутністю добра, взаєморозуміння, єдності.

4.2.3.8.3. Ідея: возвеличення братства, взаємопідтримки, щирої доброти.

4.2.3.8.4. Основна думка: «Отак братів благих своїх / Господь не забуде, / І пошле їм добру долю / Од віка до віка».

4.2.3.8.5. Обговорення змісту твору за питаннями:

- Через що поет пропонує єдність життя укупі?
- Чому Т. Шевченко вважає, що братню доброту не можна поділяти?
- Як автор проголошує про святість доброти і її значимість для людей?
- Чим пояснити увагу Господа до «братів благих»?
- Про яку велику сім'ю говорить митець?
- Чому вчить даний псалом?

4.2.3.9. Псалом № 136.

4.2.3.9.1. Виразне читання поезії.

4.2.3.9.2. *Тема:* спогади поета про невільницьке життя.

4.2.3.9.3. *Ідея:* засудження тих, хто зневажає історичне минуле, його славу.

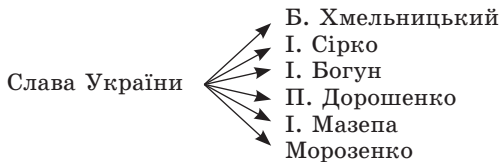
4.2.3.9.4. *Основна думка:* «І язик мій оніміє, / Висохне лукавий, / Як забуде пом'янути / Тебе, наша славо».

4.2.3.9.5. Опрацювання ідейного змісту в творі. Бесіда за питаннями.

- Про яку подію з життя ліричного героя зазначає поет на початку твору?
- Чим викликаний його сум?
- У чому полягало значення виконання пісні для невільників?
- Про яке героїчне минуле мав на увазі поет? Як він ставиться до його слави?
- Кого і в чому звинувачує Т. Шевченко у творі?
- Що вам відомо про життя українців у неволі?
- Чому чужина для поета — це рабство?
- Хто має помститися за шкоду, завдану Єрусалиму?
- Про що свідчить закінчення твору?
- Яким чином даний твір пов'язаний з життєвою долею поета?
- Чим мають пишатися сучасні українці?

Мікрофон: «Що вам відомо про славні події в Україні?»

4.2.3.9.6. Складання грона «Видатні особистості-творці української слави». (Робота у малих групах)

4.2.3.10. Псалом № 149.

4.2.3.10.1. Виразне читання твору.

4.2.3.10.2. *Тема:* оспівування благих намірів Господа, які спрямовані на встановлення справедливості у суспільстві.

4.2.3.10.3. *Ідея:* уславлення дій і прагнень Бога щодо покарання неправих і допомоги потребуючим.

4.2.3.10.4. *Основна думка:* «І осудять губителів / Судом своїм правим, / І вівіки стане слава, / Преподобних слава».

4.2.3.10.5. Ідейний аналіз поезії. Бесіда за питаннями.

- За що народ уславлює Всевишнього? («Яко бог кара неправих, / Правим помагає»)

- Кого Т. Шевченко називає «честним собором»?
- Хто, на думку автора є «правим» і «неправим»?
- Про що свідчить фраза з поезії «і мечі в руках їх добрії»?
- Яким чином у творі висловлюється думка про повалення самодержавства і встановлення нового суспільного ладу?
- Як Т. Шевченко характеризує царів? («Славні», «неситі», «губителі»)? Чим це викликано?
- У чому вбачає письменник діяння «правого суду»?
- Чим даний псалом схожий і водночас відрізняється від попередніх?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Ісаія. Глава 35»

1. На початку твору Т. Шевченко звертається до:
  - а) рабів; б) злодіїв суспільства; в) Господа; г) *ниви і землі*.
2. За яких умов незрячі дива господні побачать? Якцо:
  - а) *отримають волю*; б) відвідають Ліван;
  - в) будуть виявляти покірність своїм господарям;
  - г) умиються водою святою.
3. По закінченню суду Бог визволяє:
  - а) неповнолітніх; б) *довготерпеливих і убогих*;
  - в) тих, хто скоїв нетяжкий злочин;
  - г) жінок, які мали позашлюбних дітей.
4. Характеризуючи шляхи майбутнього для народу, поет вбачає їх:
  - а) *широкими і святими*; б) тернистими і небезпечними;
  - в) квітучими і зеленими; г) усипаними каміннями.
5. «Ісаія. Глава 35» — це поезія, яка є гімном:
  - а) історичному минулому українців; б) *волі*;
  - в) краси природи; г) стародавньому єврейському пророку.
6. Ким із композиторів на цю поезію написано урочисту кантату під назвою «Радуйся, ниво непоплита!»?
  - а) М. Вербицьким; б) Є. Білашем; в) П. Майбородою;
  - г) *М. Лисенком*.
7. Біблійний образ у творі під пером поета служив:
  - а) *пропаганді визвольних ідей*;
  - б) вихованню духовно багатих людей;
  - в) зразком для гноблених;
  - г) джерелом пізнання і самовдосконалення.
8. Початок поезії Т. Шевченка за формою нагадує:
  - а) коломийку; б) веснянку; в) *народну різдвяну пісню*;
  - г) бурлескно-сатиричний твір.

9. У третій частині поезії змальовано:
- розквіт весняної природи;
  - боротьбу добра і зла під час Божого суду;
  - гірське пасмо на півночі Палестини;
  - ідеальне життя нещасного народу-мученика.*

Цикл «Давидові псалми»

- Поезія Т. Шевченка, яка близька за духом до переспівів псалмів і разом з ними написана:
  - «Заповіт»; б) «Сон» («На панщині пшеницю жала»);
  - «Доля»; г) «Садок вишневий коло хати».
- Заповідь любові до ближнього, мотив вільної сім'ї характерний для псалма № ...:
  - 43; б) 81; в) 132; г) 149.
- Хто з видатних українських письменників справедливо зазначив, що Шевченків переспів псалмів не тільки добра християнська й просвітительська справа, а й праця, яка вивищує українську мову:
  - Марко Вовчок; б) М. Костомаров; в) Ю. Федькович;
  - П. Куліш.*

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Дослідіть, яким Т. Шевченко вбачає нове суспільство («Ісаія. Глава 35»)? Чим воно суттєво відрізнятиметься від попереднього?
- Чому, на ваш погляд, віра у Бога допомагає людині уникати у здійсненні негативного, лихого («Давидові псалми»). Наведіть приклади з відомих вам творів художньої літератури.
- В «Ісаї. Главі 35» Т. Шевченко висловлює думку про те, що:
  - дива Господа не всі можуть побачити;
  - нива зеленітиме, якщо її щораз зрешуватимуть дощі;
  - пустиня стане веселим селом;*
  - страждання рабів триватиме довго.

Картка № 2

- Яким чином у псалмі № 1 («Давидові псалми») Т. Шевченком розтлумачується основний закон буття, віра у перемогу «добрих» над «злими». Відповідь обґрунтуйте.
- Як ви вважаєте, хто на думку Т. Шевченка у творі «Ісаія. Глава 35» є довготерпеливим, незрячим, німим? Свої міркування вмотивуйте.

3. У чому полягає тематична спрямованість псалма № 53. (Т. Шевченко «Давидові псалми»):
- а) прохання-звернення до Бога про захист уярмленого, знедоленого народу;
  - б) звернення віруючої людини по допомогу до Бога аби віднайти сили не чинити зло тому, хто тебе образив;
  - в) розповідь про суд небесного владика над земними;
  - г) роздуми поета над сутністю добра, взаєморозуміння, єдності.

Картка № 3

1. Чим пояснити думку поета про те, що людина не повинна робити злі справи. Зло і безвір'я знищують, не залишаючи по собі жодного сліду. Відповідаючи, посилайтеся на зміст творів циклу Т. Шевченка «Давидові псалми».
2. Доведіть, що жанр переспіву з Біблії («подрожаніє») один із улюблених Т. Шевченка, який був доведений ним до високого рівня художньої довершеності. Власні аргументи узагальніть.
3. Визначте твір Т. Шевченка, який не містить епіграфа з Біблії: а) «Садок вишневий коло хати»; б) «І мертвим, і живим...»; в) «Сон» («У всякого своя доля»); г) «Кавказ».

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів на уроці

VIII. Домашнє завдання

Зіставте переспіви Т. Шевченка з відповідними псалмами Давидовими і визначте, які образи, художні деталі, афористичні вирази поет узяв з оригіналу, що додав свого; підготувати міні-доповідь «Т. Шевченко — митець світу».

УРОК № 50

ПІДСУМКОВИЙ УРОК. СВІТОВА ВЕЛИЧ Т. ШЕВЧЕНКА

Мета: оглянути вивчену поетичну спадщину Т. Шевченка і його малярського доробку, прози, драматургії, міркувань із «Щоденника»; виявити той великий «духовний імпульс», який подала діяльність митця у боротьбі за політичну незалежність і культурне збагачення України; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість; вміння узагальнювати, виділяти

головне, суттєве із потоку інформації, раціонально використовувати навчальний час; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати повагу до Т. Шевченка за його внесок у скарбницю української поезії, у розвиток української літературної мови, у світовий мистецький поступ.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, картинна галерея його малярського доробку, виставка книжок митця, фото пам'ятників Кобзаря у різних кутках світу, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

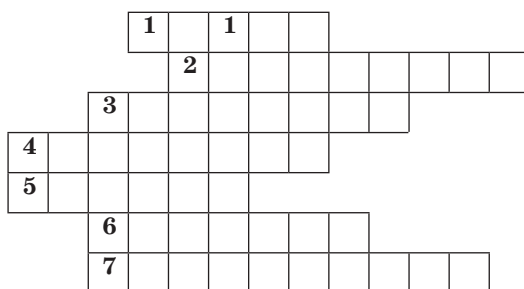
Емоційна готовність школярів до уроку

II. Актуалізація опорних знань

1. Літературна вікторина «В гостях у Т. Шевченка»

Умови заходу: клас поділяється на дві команди, по п'ять представників з кожної біля дошки розгадують кросворд упродовж 14 хв. Визначається склад журі. Виграє та команда, яка у визначений час впорається із завданням, надавши правильні відповіді. Вчитель здійснює загальне керівництво за перебігом подій вікторини.

Кросворд для I команди

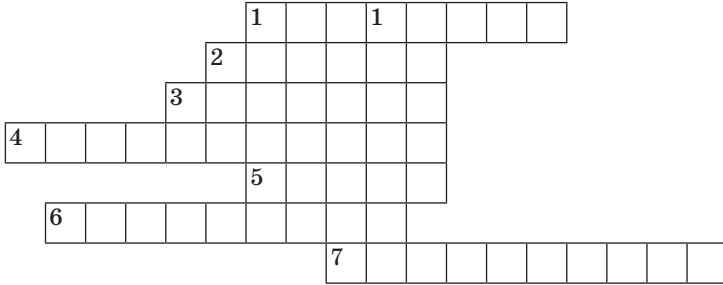

По вертикалі: 1. Письменниця, яка висловила думку: «Українська ворона» (Т. Шевченко «Великий льох»).— це «чорний дух національної недолі». (О. Забужко)

По горизонталі: 1. Герой твору Т.Г. Шевченка «Причинна». (Козак) 2. На підставі чїих псалмів Тарас Григорович написав окремі власні переспіви. (Давидових) 3. Письменник-романтик, який посприяв у надрукуванні «Кобзаря» Т. Шевченка. (С. Гребінка) 4. Місто перебування покарання

Тараса Григоровича за участь у Кирило-Методієвському товаристві. (*Оренбург*) 5. Опис природи, будь-якого незамкненого простору зовнішнього світу. (*Пейзаж*) 6. Форма, яку обрав автор для відтворення різних місцевостей безкрайньої імперії у поемі «Сон». (*Казкова*) 7. Вид одного із прологів до поеми «Гайдамаки». (*Історичний*)

Кросворд для II команди

По вертикалі: 1. Композитор, який на поезію Т. Шевченка «Ісаія. Глава 35» написав урочисту кантату під назвою «Радуйся, ниво, неполютая!». (*М. Лисенко*)

По горизонталі: 1. Визначте жанр твору за поданими рядками: І чужому навчається, / Й свого не цурайтесь. (*Посланіє*) 2. Ім'я одного з героїв твору Т. Шевченка «Наймичка». (*Трохим*) 3. Художній засіб, прийом, що ґрунтується на свідомому перебільшенні, контрастах трагічного й комічного, де реальне в житті переплітається з фантастичним, страшне — з незвичайно смішним. (*Гротеск*) 4. Назва картини Т. Шевченка, у якій він відобразив власне себе. («*Автопортрет*») 5. Одне з основних джерел «Кобзаря Т. Шевченка — народна...» (*Пісня*) 6. Страдник-гетьман, який у поемі Т. Шевченка «Сон» за наказом Петра I був ув'язнений у Петропавлівській фортеці, де й помер, катований і морений голодом. (*Павло Полуботок*) 7. Рух, відтворений у поемі Т.Г. Шевченка «Гайдамаки». (*Коліїщина*)

Підбиття підсумків конкурсу.

2. Рефлексія

Установіть відповідність між жанрами і назвами творів Т. Шевченка.

1. Подражаніє;	а) «Музикант»;
2. Балада;	б) «Доля»;
3. Посланіє;	в) «Гайдамаки»;
4. Поема;	г) «Ісаія. Глава 35»;
5. Містерія;	д) «Садок вишневий коло хати»;
6. Поезія;	е) «І мертвим, і живим...»;
7. Повість;	ж) «Великий льох».
8. Медитація.	

Ключ: 1 — г; 2 — е; 3 — е; 4 — в; 5 — ж; 6 — д; 7 — а;

8 — б.

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Не вмере повік твоє святе ім'я!
Йому, як сонцю, вічно пламеніти!
І буде пісня зроджена твоя,
Мов океан розбурханий, гриміти!*
В. Гапріндашвілі

*І заповіт братерства та любові,
Що він нам дав, як стяг, на боротьбу,
Перелетить луною в інші мови
І правдою подужає злобу.*

М. Старицький

1. Вступне слово вчителя

Хоч розпочати підсумковий урок за творчістю Т. Шевченка розповіддю про одну бувальщину, яка сприймається як легенда.

В одному санаторії на Харківщині перебував на лікуванні тяжко хворий токарь із Харкова Василь Марченко. Незадовго до смерті зі стовбура зламаної вітром сосни він вирізав погруддя Т. Шевченка. Нехтючи заборонаю лікарів, мужньо борючись зі смертельною недугою, він просив друзів носити його в парк на носилках, і там, напівлежачи, знаючи, що дні його лічені, він поспішав закінчити роботу. Одного дня уже закінчуючи свою роботу, ця мужня, благородна людина померла, але під майстерним різцем закоханого в Кобзаря робітника ожив світлий образ великого Тараса. З того часу у парку цьому стоїть Т. Шевченко, врісши коріннями у землю.

Справді, з великою пошаною ставляться люди до Великого Кобзаря, бо він того вартий...

2. Значення творчості Т. Шевченка

2.1. Кобзар — народний поет.

- Творчість є зразком нерозривного зв'язку поезії з життям народу.
- Творчість відбила досвід селянського антикріпосницького руху, прагнення мас, їх ненависть до експлуататорів, волю до боротьби, віру в краще майбутнє.
- Червоною ниткою через його творчість проходить ідея народного повстання.
- Боровся за вільну сім'ю народів, обстоював братство слов'янських народів, закликав до спільної боротьби.
- Його патріотизм — це патріотизм борця, для якого щастя і воля батьківщини полягають у щасті і волі для трудящих.

2.2. Основоположник нової української літератури.

- Родоначальник революційно-демократичного напрямку нової української літератури.
- Грізний суддя і обличитель усього самодержавно-кріпосницького ладу, непримиренний ворог поміщиків і царизму.
- Утвердив критичний реалізм в українській літературі, розкрив народне життя в усій його повноті й багатогранності, показав суспільні відносини, класову боротьбу свого часу.
- Вніс у вітчизняну літературу незнане багатство тем і жанрів, прилучив її до кращих досягнень світової літератури.
- Шляхом Т. Шевченка пішли найвидатніші передові українські письменники — Марко Вовчок, Панас Мирний, І. Франко, П. Грабовський, М. Коцюбинський, Леся Українка та ін.
- Політичні, моральні, естетичні погляди Т. Шевченка, теми, сюжети, образи його творів мали й мають велике значення також для розвитку інших видів мистецтва:
- своє вираження вони знайшли у творчості багатьох композиторів, як українських (П. Ніщинського, М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, Г. Майбороди, П. Майбороди), так і російських (М. Мусоргського, О. Седова, С. Рахманінова та інших);
- сюжети й образи «Кобзаря» відбилися в численних картинах, малюнках, скульптурах українських художників і скульпторів В. Штернберга, Я. де Бальмена, К. Трутовського, М. Пимоненка, О. Сластіона, І. Їжакевича, В. Касіяна, М. Дерегуса, І. Гончара та багатьох інших;
- численною є кількість портретів поета, картин і малюнків, що зображують різні епізоди його життя;
- міцно ввійшли до репертуару наших театрів п'єса «Назар Стодоля», інсценізовані поеми «Катерина», «Гайдамаки», «Наймичка». За цими ж творами написані сценарії кінофільмів, які ми бачимо в кінотеатрах та на телеекранах.

2.3. Роль митця у розвитку української літературної мови.

- Утвердив певний склад словника і граматичний лад української мови, які стали нормою і зразком для письменника, преси, театру тощо.
- Норми української літературної мови, створені на народній основі, дала поезія Т. Шевченка. Він відібрав із загальнонародної мови все найбільш істотне і яскраве, розкрив у своїй творчості багатство, гнучкість, красу і милозвучність українського слова.

- Сміливо ввів у свої твори для передачі філософських, політичних, літературних та інших понять книжні слова і вирази, слов'янізми. А також слова іншомовного походження для створення відповідного історичного або місцевого колориту.
- Мова його стала зразком для наступних українських письменників.

2.4. Світове значення творчості Т. Шевченка.

- Вивів українську літературу в ряди великих літератур.
- Твори поета перекладені багатьма мовами світу.
- Однією із складових частин світової науки про літературу є шевченкознавство, яке нараховує сотні досліджень різних наукових жанрів (монографії, літературні портрети, розвідки, нариси, статті, огляди) і творів художньої публіцистики (біографічні романи, повісті, оповідання).
- Вперше в історії він порушив тисячолітню німоту соціальних низів.
- У своїх творах митець випромінював на скривджених всю силу великої любові, цілий океан ніжності, а трагедію сироти чи вдови підносив до світового рівня.

3. Огляд творчої спадщини та міркувань із «Щоденника» Т. Шевченка

Схвилюваний звісткою про скоре звільнення від осоружної солдатчини, Т. Шевченко почав писати російською мовою щоденник — «Журнал», як він його назвав. З цього твору дізнаємося про життя й оточення на засланні й після нього, про творчі задуми, надії та прагнення. У «Журналі» багато замальовок казарменого побуту, що становлять невеличкі новелки — колоритні й жваві. У низці записів Тарас Григорович викладає свої роздуми, висловлює власні погляди на мистецтво як вияв людського духу, вміщує відгуки про твори О. Герцена, М. Гоголя, Марка Вовчка.

У щоденникових записах виявилися щирість і щедрість поетової душі, його чисто людські симпатії й антипатії, вміння самокритично аналізувати власні вчинки, взаємини з людьми. Ці записи дають багатий матеріал для пізнання внутрішнього світу геніального митця, мислителя, патріота, борця проти зла і неправди, високоосвіченої людини. Ніякі життєві випробування не зламали, не знівечили його душу, що відзначив і сам Тарас Григорович у запису від 20 червня 1857 року: «Все это исповедимое горе, все роды унижения и поругания прошли, как будто не касаясь меня. Мне кажется, что я тот же, что был десять лет назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась».

Серед прозових творів Т. Шевченка щоденникові належить чільне місце. Цей мемуарно-публіцистичний твір літературознавці вважають одним із найвидатніших у світовій літературі.

4. Видатні діячі світової культури про Т. Шевченка.

- «Твори Шевченка роблять людей кращими, ласкавішими, людянішими». (*В. Островський — російський педагог*)
- «...Шевченка голос / В країні нашій вільній не змовкає / І він шукатиме в безсмертному народі» (*Антанас Венцлоу*)
- Тарас Шевченко був нашою потіхою і розрадою, нашою підпорою і натхненням... (*З канадської газети «Українське життя»*)
- Шевченко — незвичайна постать на світовому літературному полі. Між увінчаними геніями світу важко знайти йому рівного, який би був своїм життям і творами подібний до нього... Тарас — це справжній по своїй суті будитель, вчитель, проводир і пророк народу. Коротше кажучи, жодна нація не має поета, який би був так тісно зв'язаний з народом. (*Й. Абрам, Югославія*)
- Він був найбільш народним поетом з усіх великих поетів світу... Поезія Шевченка була явищем єдиним і неповторним. Немає для неї відповідника в світовій літературі. (*М. Якубець, Польща*)
- Шевченко — одна з кращих пісень боротьби, яку співають у колоніальних ... країнах, її співають народи... (*Назим Хікмет, Туреччина*)
- Він (*Шевченко*) всюди... як свій, бо на Слов'янщині нема для нього чужої країни. (Чеський вчений *Е.Вавра*)
- Шевченко через 100 років після своєї смерті зумів зібрати поетів усього світу і здружити їх. (*Італійський письменник Гвідо Пйовене*)
- Могутність його бунтівного духу, відвага, з якою він атакує найміцніші твердині свого часу, ба, навіть нашого часу: чи це божество, чи самодержавство, теократія, нелюдність, расове упередження, жорстокість, глупота чи невігластво. (*Англійський письменник Г. Маршалла*)
- Геній Шевченка своєю творчістю зігриває серця мільйонів... і тому він схожий на сонце. А хіба сонце може належати лише одному народові»? (*Вірменин Г. Севунц*)
- Шевченко могутнім закликком будить гноблених усього світу. (*Француз Стебер*)

5. Вшанування пам'яті поета

- Список перекладчів-популяризаторів Шевченкового «Кобзаря» в різних країнах світу налічує понад сотню імен, серед них такі знамениті майстри слова, як *Є. Войнич, Джон Вір, Флоренс*

Рандел, Лайвсен, Дж. Ліндсей, М. Садовяну, Дм. Методієв, М. Якубець, Андор Габор, Дьюла Ййеш, Влад. Сирокомля, Етторе Ло Гатто, Емі Сяо, Еріх Вайнерт, Альфред Курелла, Комацу Сіосукє. Чимало з них спеціально вивчали українську мову, щоб читати Шевченка в оригіналі.

- Особливе місце, зв'язане з вшануванням пам'яті Т. Шевченка, належить всесвітньо відомій Тарасовій горі, де поховано великого Кобзаря.
- Починаючи з 1962 року, щорічно присуджується премії імені Т.Г. Шевченка за найвидатніші досягнення літератури і мистецтва.
- На тексти і мотиви «Кобзаря» 120 композиторів створили біля 500 хорових, сольних, оперних, хореографічних та інших творів, а весь «Кобзар» нараховує ... 227 назв.
- Ім'ям Т. Шевченка названі заводи і колгоспи, навчальні заклади, вулиці, бульвари. Могила поета оголошена державним заповідником.
- Створено ряд музеїв поета. Мільйонними тиражами видаються його твори, на яких виховуються нові покоління молоді.
- Ім'я Шевченка стало в наш час символом боротьби проти насильства, проти гніту, проти посягання на священні права людини — свободу і незалежність.
- За рішенням ЮНЕСКО ювілей Т. Шевченка відзначалися в усіх державах світу, в багатьох із них вийшли переклади «Кобзаря».
- Про все більшу світову славу великого Кобзаря свідчать пам'ятники, встановлені як у містах України, так і в різних країнах світу: у Палермо (*Канада*), Бухаресті; Вашингтоні, Нью-Йорку, Парижі тощо.

6. Прислів'я про Т. Шевченка, їх коментар

- Шевченко для людей — це безсмертний Прометей.
- Шевченкове слово в віках не старіє.
- Сяє геній Кобзаря, мов у темряві зоря.
- Шевченкові думи переживуть віки.
- Нове життя будуюмо — Кобзаря голос чуємо.
- Шевченкові пісні — наша сила.
- Шевченко і Прометей — дорогі для людей.
- Хто з Шевченком знається, той розуму набирається.
- Шевченко Тарас наче сонце для нас.
- Шанує Шевченка Україна, як мати рідного сина.
- Лиш Шевченка славить будем і ніколи не забудем.

- Шевченко в серцях наших буде, поки на небі сонце, а на землі житимуть люди.
- Слово Тараса — наша зброя і окраса.
- В наш чудовий час вічно житиме Тарас.
- Хто Шевченка прочитав, той багатий серцем став.
- Шевченкові твори сяють, мов ясні зорі.

Висновок. Так оцінив Шевченко народ, а ця оцінка — найвища.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Укажіть твір Т. Шевченка, уривок з якого подано: У нас же і світа, як на те — / Одна Сибір несходима, / А тюрм! А люду!.. Що й лічить! / От молдованина до фінна / На всіх язиках все мовчить, / Бо благоденствує!
  - а) «Кавказ»; б) «Тополя»; в) «Великий льох»; г) «Сон».
2. Страждання закріпаченого люду України зображено у творі поета:
  - а) «Причинна»; б) «Заповіт»; в) «Сон»; г) «Гайдамаки».
3. Хто із видатних митців, що зазначені нижче, не брав участі у викупі Т. Шевченка з кріпацтва:
  - а) К. Брюллов; б) В. Жуковський; в) О. Кониський;
  - г) І. Сошенко.
4. Т. Шевченко назвав «Сон» («У всякого своя доля...»):
  - а) медитацією; б) комедією; в) трагедією; г) одою.
5. Укажіть, яким елементом сюжету поеми Т. Шевченка «Катерина» є подані нижче рядки: Наймичкою тобі стану... / З другою кохайся... / З цілим світом... Я забуду, / Що колись кохалась, / Що од тебе сина мала»
  - а) експозицією; б) зав'язкою; в) кульмінацією;
  - г) розвитком дії.
6. Тема, яка порушується у поезії Т. Шевченка «Думи мої»:
  - а) героїчного минулого України;
  - б) трагічна доля жінки-покритки і розбещеність панів;
  - в) сирітства і соціальної нерівності;
  - г) ролі поета в суспільному житті.
7. Для ранніх творів Кобзаря не є характерним:
  - а) мотиви пробудження громадянського ставлення поета до рідного краю;
  - б) інтерес до незвичайного, яскравого і навіть таємничого, фантастичного;

- в) піднесений стиль мови;
г) захоплення історичним минулим.
8. Поему, інвективу «Кавказ» поет присвятив:
а) Лесі Українці; б) М. Вовчку; в) *Якову де Бальмену*;
г) В. Жуковському.
9. Жанром послання до Т. Шевченка скористався:
а) Г. Сковорода; б) *І. Вишенський*; в) І. Величковський;
г) Ф. Прокопович.
10. Визначте слова з Біблії, які стали епіграфом до твору митця «Сон»:
а) *«Дух истинны, его же мир не может прияти, яко не видит его, ниже знает его»*;
б) *«Коли хто говорить: люблю Бога, а брат свого ненавидить,— лжа оце»*;
в) *«Радуйся, ты бо обновила еси зачатыя студно»*;
г) *«...Глагол же Господень пребывает вовеки, се же есть глагол, благословенный в вас»*.
11. Якого з видатних ватажків Т. Шевченко картає у творах «Великий льох», «Стоїть в селі Суботіві...»:
а) І. Сірка; б) П. Полуботка; в) *Б. Хмельницького*;
г) І. Богуна.
12. Жанр Середньовіччя, яким скористався Т. Шевченко у творі, написаному 1845 року:
а) житіє; б) літопис; в) сказаніє; г) *містерія*.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Доведіть, що творчість Т. Шевченка є великою спадщиною не тільки вітчизняною, а й світовою? Свої спостереження узагальніть.
- Як ви вважаєте, чому життя Кобзаря — це його громадський подвиг? Наведіть переконливі аргументи.
- Який із зазначених творів Т. Шевченка належить до жанру балади:
а) «Наймичка»; б) «*Причинна*»; в) «Гайдамаки»; г) «Сон».

Картка № 2

- Дослідіть, у чому полягає значення художнього слова Т. Шевченка для простого народу в умовах самодержавства? Під час відповіді посилайтеся на фактичний матеріал з творів митця.

2. В автобіографії Т. Шевченко зазначив: «Історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини». Вмотивуйте, чи мав він право про це зазначати в особистому документі.
3. Цей відомий український композитор і співак, автор першої української опери був щирим і вірним другом Т. Шевченка; він присвятив Кобзареві свою пісню «Стоїть явір над водою», що стала народною. Наведіть прізвище цієї людини:
  - а) М. Леонтович; б) М. Лисенко; в) П. Ніщинський;
  - г) С. Гулак-Артемовський.

Картка № 3

1. Яким чином, на ваш погляд, збагачуючи й удосконалюючи українську літературну мову, Кобзар підніс її до рівня розвинутих літературних мов світу, відкрив нові шляхи й способи її дальшого розвитку? Свої міркування узагальніть.
2. Обгрунтуйте, чому саме Т. Шевченко, а не хтось інший з його попередників, став основоположником нової української літератури.
3. Видатний український письменник і громадянський діяч, який написав одну з найкращих наукових біографій Т. Шевченка під назвою «Тарас Шевченко. Хроніка його життя»:
  - а) П. Куліш; б) В. Шевчук; в) О. Кониський; г) Г. Хоткевич.

VI. Підсумок уроку

Складання сенканів про Т. Шевченка

Шевченко

Вічний революціонер.
Борється, захищає, співчуває.
Живописець, політик, поет.
Велетень.

Кобзар

Основоположник, правдолюб.
«Караюсь, мучаюсь, ... не каюсь».
Мужик, митець, новатор.
Прометей.

VII. Визначення рівня успішності школярів на уроці

VIII. Домашнє завдання

Підготувати цікавий матеріал про життя і творчість П. Куліша; реферат про творчість Т. Шевченка на одну із запропонованих тем:

- «Т. Шевченко — великий син України»;
- «Образ жінки-матері в поемах і повістях Кобзаря»;

- «Образи борців за визволення трудящих у творах Т. Шевченка»;
- «Мистецька майстерність Т. Шевченка»;
- «Відображення історичного минулого України у творах Кобзаря».

УРОК № 51

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ.

КОНТРОЛЬНИЙ ТВІР-РОЗДУМ (ЗА ПОЕЗІЯМИ Т. ШЕВЧЕНКА)

Мета: вдосконалювати вміння школярів писати твори-роздуми, систематизувати та узагальнити їх знання про поетичну творчість Т. Шевченка; розвивати творчі здібності учнів, їх логічне мислення, пам'ять, уміння послідовно викладати свої думки, робити висновки, наводити відповідні аргументи; виховувати почуття пошани до творчості Т. Шевченка, історичного минулого рідного краю; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: застосування знань і вмінь.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, бібліотечка-виставка його програмових поезій, фотоілюстрації до творів майстра слова.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Бліцопитування

- Які враження охоплювали вас під час читання творів Т. Шевченка?
- Чи завжди прагнули надати допомогу, висловивши співчуття героям поета? Відповідь вмотивуйте, посилаючись на приклади з художніх творів письменника.
- Дослідіть, як сам автор ставився до своїх героїв? Висловіть власні припущення?
- Яким чином життєвий шлях Тараса Григоровича пов'язаний з долею героїв його літературних творів?
- Що необхідно знати, вміти та практично застосовувати під час написання письмової роботи? Який матеріал при цьому необхідно використовувати?

- Яких помилок слід уникати, виконуючи роботу?
- Що характерно для твору-роздуму?

2. Емоційна налаштованість учнів на виконання роботи

Мікрофон: «Я бажаю...», «Я впевнений...», «Я зможу виконати роботу, оскільки...».

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Шевченко як поет — це був сам народ,
що продовжував свою поетичну творчість.*
М. Костомаров

*Шевченкові ніколи не доводилося вигадувати,
про що писати, бо належав до тих творців,
які пропускають через своє серце стогін народу,
які лишаються з ним до останніх хвилин життя.*
О. Коваленко

1. Міні-підготовка до написання твору-роздуму

1.1. Вступне слово вчителя.

Що таке твір? Це неповторна індивідуальність людини, її мислення, творче натхнення. Кожний має право висловити власне бажання, судження щодо теми роботи. Написати твір — значить мати можливість глибоко проїнятися його темою, виражено і ґрунтовно надати вичерпне своє бачення проблеми, спираючись на знання життєвої долі митця, його героїв.

Тож викладаючи свої думки у письмовій формі, пам'ятайте, що вони не претендують на вичерпне трактування теми, висловлюйте суб'єктивну думку.

Нехай цей вид діяльності принесе вам насолоду, гарний настрій і бажання творити цікаве, корисне і піднесене.

1.2. Поради щодо написання твору.

Перш ніж приступити до написання твору, ви повинні визначити і розкрити проблему, що впливає з його заголовку. Це й буде змістом твору.

Як правило, у вступі вказується час написання художнього твору, відбувається знайомство з особистістю автора, з його позицією в оцінці подій і фактів, про які ви довідуєтеся з твору.

Основна частина — це безпосереднє розкриття теми. Не слід забувати, що назва твору лейтмотивом проходить через увесь текст, логіка мислення ваша повинна розвиватися від конкретної деталі до узагальнення або навпаки — від загального до конкретного.

Вступ і висновки можуть бути меншими за обсягом, але не можна скорочувати основну частину, оскільки тоді розкриття теми твору не буде достатнім. Твір написано. Слід повернутися до заголовка та уважно перечитати зміст. Треба пам'ятати, що письмова робота вимагає орфографічної грамотності, дотримання правил пунктуації, стилістичної вправності. Письмова робота повинна відповідати таким вимогам: глибока змістовність, самостійність аналізу, глибоке розкриття теми, емоційність і стислість, образність вислову, оригінальність, стилістична довершеність, лексичне багатство, орфографічна і пунктуаційна грамотність, логічні висновки, охайність.

1.3. Методичні рекомендації. «Елементи роздуму у творі».

- Сформулюйте тезу, яка б відображала основну думку твору. Доречним є застосування мовних конструкцій на зразок «Я вважаю...», «На мою думку...», «Я підтримую...», «Уважаю...», «Я погоджуюся...», «Мені здається...», «Переконаний...», «Я не підтримую...», «Я хочу спростувати...», «Я не погоджуюся...», «Хочу піддати сумніву...», «Як на мене, то...», «З одного боку...», а з іншого...» тощо.
- Проілюструйте тезу необхідними доказами (аргументами). Пропонується використовувати мовні конструкції на зразок «тому що», «це доводить», «підтвердженням цього є», «це засвідчує», «свідченням цього є», «доказом цього може бути» тощо.
- З'ясуйте послідовність наведених аргументів.
- Наведіть переконливі приклади з художнього твору, факти з життя його автора. Рекомендується використовувати мовні конструкції на зразок «наприклад...», «прикладом може слугувати...», «яскравим прикладом цього може слугувати...», «не можна не згадати...» тощо.
- Звертайте увагу на логічність і послідовність викладу думок, дотримуйтесь причиново-наслідкових зв'язків у роботі. Структуруйте твір за абзацами. Використовуйте мовні кліше, слова-скріпи, що оформлюють текст, на кшталт «по-перше», «по-друге», «з цього випливає», «як було зазначено», «повертаючись до думки», «як можна побачити» тощо.
- Зробіть висновок. Він повинен відповідати тезі, висловленої учнем (її перефразовано або повторено), й органічно впливати з аргументів і прикладів. По закінченню твору можна використати мовні конструкції на зразок «отже», «таким чином», «можна зробити висновок», «висновком може слугувати» тощо.

2. Перелік тем, запропонованих для написання контрольного твору-роздуму за поезією Т. Шевченка

- Образ України у творчості Т. Шевченка.
- «Гайдамаки» Т. Шевченка — поема полум'яного, грізного народного гніву, породженого соціальною і національною кривдою».
- ...І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим / Тієї матері святої... (Образ матері у творах Т. Шевченка)
- Життя Т. Шевченка — подвиг, який вартий на велику пошану й одвічну пам'ять.

3. Написання учнями твору

Орієнтовний зразок творчої роботи на тему: «І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим / Тієї матері святої...» (Образ матері у творах Т. Шевченка)

*Слово «мамо». Велике,
Найкраще слово.*

Т. Шевченко

Мамо, люба, добра, мила... — так ми звертаємося до найкращої в світі людини, яка нас береже, пестить, ростить, не замислюючись над тим, як ми за це віддячимо їй. Я вважаю, що образ матері живе у серці кожного порядного українця, бо саме він — один із найсвятіших, найулюбленіших у нашій літературі.

Однією з центральних тем у творчості Т. Шевченка є трагічна доля жінки в тогочасному феодально-кріпосницькому суспільстві. Їй письменник присвятив поеми «Слепая», «Сова», «Наймичка», «Відьма» та інші, повісті російською мовою — «Наймичка», «Капитанша», «Художник», «Музыкант». Коли читаєш твори Кобзаря, починаєш розуміти, яким згустком болю була для поета жіноча доля. Він, на моє переконання, зібрав у своєму серці воедино всі страждання поневолених і скривджених жінок, їх відчаї, надії, прагнення.

Доля жінки-матері була добре відома Т. Шевченку. З болем у серці він говорив про рідну матір, яку «ще молодою — у могилу нужда та праця положила». Подруга його юнацьких літ, Оксана Коваленко, стала жертвою кріпосницького ладу.

(«Помандрувала / Ота Оксаночка в поход / За москалями та й пропала»)

Рідні сестри поета поневірялися на панщині. Про них завжди турбувався Тарас Григорович, допомагав їм чим міг.

Письменник заговорив про долю жінки тому, що була це найболючіша рана закріпаченого села. Правдивий, реалістичний показ тяжкого становища жінки-матері міг бути обвинувальним актом проти гнобителів, проти кріпосницько-самодержавного ладу.

Поруч із цим у низці поезій Т. Шевченко стверджував свої ідеали, погляди на жінку-трудівницю, прищеплював читачам повагу і пошану до неї: Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим... / І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим.

Катерина з однойменної поеми, прообразом якої була кохана поета Оксана Коваленко — один із перших образів митця. У поемі відтворено долю збещеної дівчини. Вболіваючи за її долю, автор хоче застерегти Катерину від необхідного вчинку, радить «шануватися, щоб не довелося москаля шукати». Вона була не першою і не останньою серед сотень таких же дівчат, що, покохавши, замість щастя вже з першої хвилини зустріли лише сором та осуд від громади, батьків. Катерина здатна, на мою думку, пожертвувати собою, власним життям, але врятувати від ганьби рідну дитину. Найвища самопожертва — в материнстві, бо саме мати дарує дитині не тільки безмежну любов, віддає все життя, всю себе, кожна мить сердечної теплоти.

Не можна не згадати і Ганну, героїню поеми «Наймичка», яка теж була жертвою панської розпусти. Вона, спокуюючи власний тяжкий гріх, все життя працювала в господі свого сина ... наймичкою і до кінця днів розплачувалася за помилку молодості. У поемі «Сова» письменник змальовує не тільки поневіряння покритки, а й помсту над паном-спокусником. Носієм цієї помсти є дочка сліпої, вона, збожеволівши, вбиває пана і підпалює його будинок.

Бідна жінка, віддавши «єдиного сина, єдину дитину, єдину надію» («Сон»), стає жебрачкою і божеволіє.

Таким чином, образ матері Т. Шевченко підніс з кріпацьких низин до вершин вічності. Він бачив у жінці духовну красу, обожнював материнство, уславлював вірність і щирість.

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Скласти міні-тези про життя і творчість П. Куліша, підготувати питання для ідейно-художнього аналізу поезії митця «До рідного народу».

НОВА УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА. П. КУЛІШ, МАРКО ВОВЧОК

УРОК № 52

П. КУЛІШ — ПИСЬМЕННИК, ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК, ПЕРЕКЛАДАЧ. «ДО РІДНОГО НАРОДУ»

Мета: ознайомити школярів з особистістю П. Куліша — письменника, першого українського літературного критика, перекладача, автора підручника для школи; проаналізувати ідейний зміст поезії «До рідного народу»; розвивати пам'ять, логічне мислення, вміння виразно читати і сприймати поетичні твори, робити ґрунтовні висновки, формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття поваги до творчої діяльності П. Куліша, шанобливого ставлення до рідної мови — цінності нашого народу.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет П. Куліша, бібліотечка-виставка його творів, фотоілюстрації до життя і творчості митця, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність школярів до уроку

II. Актуалізація опорних знань

1. Літературна гра «Утвори пару»

Умови заходу: учні класу розподіляються на 2 команди, обираються капітани, склад журі. Виграє та, яка впродовж 6 хв надасть найбільше правильних відповідей, тобто утворить пари.

Завдання для I команди

Поняття		Визначення (трактування, пояснення)	
1	Рядок	А	Особлива форма естетичного освоєння світу, при якій зберігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність

Поняття		Визначення (трактування, пояснення)	
2	Рима	Б	Напрямок у європейській літературі другої половини XVIII — початку XIX ст., що характеризується прагненням відтворити світ почуттів в простоті людини й викликати у читача співчуття до героїв
3	Розв'язка	В	Важливий елемент сюжету: момент напруження в розвиткові змальованих у творі подій.
4	Сарказм	Г	Частина віршованого тексту, одиниця вірша
5	Сентименталізм	Д	Узагальнена основа змісту художнього твору, те, про що в цілому йдеться в ньому
6	Сюжет	Е	Один із провідних напрямів у літературі, науці й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. у Німеччині. Його представники виступали проти нормативності класицистичного мистецтва
7	Тема	Є	Співзвучність закінчень слів у віршованих рядках
8	Хорей	Ж	У силабо-тонічному віршуванні двоскладова стопа з наголосом на другому складі
9	Ямб	З	Організована в життєво правдоподібну картину система подій за участю певних персонажів
10	Художній образ	И	Двоскладова стопа з наголосом на першому складі
11	Романтизм	І	Зле, в'їдливе висміювання серйозних вад у характері персонажів, подіях та явищах громадського або побутового життя з тим, щоб викрити її потворну сутність
12	Кульмінація	Ї	Складовий компонент сюжету, вирішення конфлікту твору

Ключ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	Є	Ї	І	Б	З	Д	И	Ж	А	Є	В

Завдання для II команди

Поняття		Визначення (трактування, пояснення)	
1	Гіпербола	А	Художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення
2	Гумор	Б	Вірш філософського змісту, в якому автор передає свої глибокі роздуми про деякі важливі проблеми, інколи глобального значення
3	Експозиція	В	Сюжетно-композиційна частина художнього твору, яка знайомить читача з його головними персонажами, конфліктами, проблемами, обставинами дії

Поняття		Визначення (трактування, пояснення)	
4	Епітет	Г	Різновид комічного, відображення смішного в життєвих ситуаціях і людських характерах
5	Зав'язка	Д	Віршований твір, написаний як завершення до певної особи чи багатьох осіб
6	Іронія	Е	Різновид тропа, що полягає в надмірному перебільшенні характерних властивостей чи ознак певного предмета, явища або дії
7	Ліричний герой	Є	Літературний твір або сукупність творів, написаних невіршованою мовою
8	Медитація	Ж	Елемент сюжету й композиції, який розпочинає основний конфлікт, зіткнення антиподів
9	Метафора	З	Художньо-словесна творчість народу в сукупності її видів і форми, де засобами мови збережено знання про життя і природу, давні культури і вірування, а також відбито світ думок народнопоетичної фантазії
10	Фольклор	И	Один із основних тропів: образний вислів, у якому ознаки одного предмета чи дії переносяться на інший за подібністю
11	Проза	І	Образ, що викликає в уяві читача під враженням висловлених у творі почуттів, переживань, роздумів
12	Послання	Ї	Образне означення, влучна характеристика особи, предмета або явища, яка підкреслює їх суттєву ознаку, дає ідейно-емоційну оцінку

Ключ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Е	Г	В	Ї	Ж	А	І	Б	И	З	Є	Д

Підбиття підсумків гри.

2. Рефлексія. Міні-конкурс «Найкмітливіший учень класу»

Завдання: упродовж 5 хв. визначити зашифроване слово за допомогою перших літер відповідей.

- Напрямок у європейській літературі та мистецтві, який уперше заявив про себе в італійській культурі XVI ст., а найбільшого розквіту досяг у Франції у XVII ст. Для нього характерна орієнтація на античну літературу, яка проголошувалася ідеальною, гідною наслідування. (*Класицизм*)
- Різновид метафори: зображення неживих предметів або абстрактних явищ із наданням їм властивостей живих істот. (*Уособлення*)

тисячолітнє минуле, його історію, піднести літературу до рівня найвищих світових досягнень, створити театр, утвердити самобутні філософські погляди на природу, людину, суспільство, розвинути школу, просвіту... І все це — протистоячи русифікаторським натискам російського імперіалізму, долаючи всілякі перешкоди та заборони.

І Україна народила таких титанів, котрі були здатні «держати небо на плечах» (Ліна Костенко). До них належить і ім'я П. Куліша — всебічно обдарованого письменника, громадського діяча, фольклориста, критика та літературознавця, видавця, історика, педагога, перекладача, людини кипучої енергії та надлюдської працездатності. А передусім то був великий патріот України, котрий доводив свою любов до рідної землі не голими словами, а повсякденною невтомною працею впродовж усього свого життя.

Тож, прямо зараз ми вирушаємо в цікаву подорож-минувшину, пов'язану з життєвою долею і творчістю П. Куліша. А допоможуть нам її здійснити наші екскурсороводи, які намагатимуться нас зацікавити підготовленим матеріалом із застосуванням фотоілюстрацій.

2. Пантелеймон Олександрович Куліш (08.08.1819–14.02.1897). Життя і творчість (матеріал для вчителя й учнів)

Екскурсивод № 1

- Де ж народився П. Куліш?
- Хто були його батьки?
- У якій родині він виховувався?

Хутір під містечком Воронежем — мальовничий куточок Глухівщини (тепер Сумщина). Тут здавна проживав козацько-старшинський рід Кулішів. Після приєднання України до Росії він одержав дворянське звання, яке було пізніше втрачене з не з'ясованих досі причин. Як і всі господарі середньої заможності, за тогочасними звичаями Куліші працювали коло землі нарівні зі своїми наймитами, годувалися за одним столом. Побут Кулішів мало чим відрізнявся від селянського, члени родини говорили українською мовою.

На цьому хуторі 8 серпня 1819 року народився хлопчик Пантелеймон; тут минало його дитинство. З перших років життя він постійно чув пісні, які звучали в хаті, у дворі, в полі. Дуже співучою була його мати Катерина. В автобіографії Панько Олелькович (як він сам себе називав) згадував: «Пісня була для неї не забавою — вона думала піснями. Сидя за роботою, ніколи не вмовкала, тільки було, зітхне, задумається і знов співає». Співала

пісні меншому братикові й сестра Леся, а вечорами й у свята розповідала про казки, легенди, байки. Коли хлопчик підріс, навчила його грамоті. Та незабаром на самотній хутір прийшло велике горе. Спочатку померла мати, а невдовзі — й сестра. Батько вдруге не одружувався.

Екскурсовод № 2. Роки навчання.

Перші спроби майбутнього письменника

На сусідньому хуторі жила небагата поміщиця Мужилівська, що мала славу аристократки й ідеалістки. Вона вподобала допитливого хлопчика, давала йому читати книжки, прищеплювала високі ідеали добра й справедливості. Коли Панько закінчив повітове училище, батько мав намір віддати його писарчуком у повітовий суд. Проте Мужилівська наполягала, щоб здібного підлітка віддати до Новгород-Сіверської гімназії.

Тут йому відкрився новий світ, зовсім відмінний від хутірського: інший побут, порядки, стосунки між людьми. Панько добре вчився, багато читав твори П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, збірку «Украинские народные песни», укладену М. Максимовичем. Серед російських авторів найбільше захоплення викликав О. Пушкін, який став найулюбленишим поетом на все життя. Тоді ж юнак написав і перший свій твір — оповідання «Циган», яке надруковане було тільки 1841 року в альманасі «Ластівка» Є. Гребінки.

Директор гімназії І. Тимковський, людина освічена й гуманна, побачив у свого учня літературні здібності і заохочував його до письменницької праці.

Гімназії Куліш не закінчив. Підготувавшись самостійно, зробив спробу вступити до Київського університету, але не був прийнятий, бо не мав дворянського звання. Деякий час працював учителем у заможних родинах, а потім став вільним слухачем університету. Тут він зблизився з ректором М. Максимовичем, який зацікавився талановитим юнаком. При сприянні ректора в журналі «Киявлянин» було надруковано перші твори Куліша російською мовою — два нариси на побутову тему під загальною назвою «Малороссийские рассказы» та повість «Огненный змей».

Екскурсовод № 3. Педагогічна діяльність

П. Куліша в Києві

Не закінчивши й університету, Пантелеймон Олександрович був учителем російської словесності в гімназіях різних міст — Луцька, Рівного, Києва. У канікулярний час багато мандрував Україною, збирав фольклорні твори, описував звичаї та обряди.

Молодого письменника захопив панівний тоді в літературі романтизм, якому притаманні інтереси до історії свого народу, його усної творчості, укладу життя.

У 1843 році він познайомився з М. Костомаровим, а в наступному — з В. Білозерським і Т. Шевченком. Разом з ними брав участь у заснуванні Кирило-Мефодіївського товариства. У роботі братства він брав участь епізодично — коли приїздив до Києва, але активно листувався з його членами.

Живучи в столиці, Куліш багато часу приділяв науковій роботі, захоплювався історичним минулим України та інших держав, наполегливо вивчав іноземні мови.

В один зі своїх приїздів на батьківщину він одружився з сестрою Білозерського Олександрою, яка пізніше стала письменницею і прибрала собі псевдонім — Ганна Барвінок. Старшим боярином на весіллі молодят був Т. Шевченко, веселий, дотепний, співучий друг Панька Омельковича.

Екскурсовод № 4. Арешт. Заслання

Навесні 1847 року Академія наук послала Куліша за кордон для підготовки до роботи на кафедрі слов'янських літератур. Разом із молодого дружиною та її братом Василем він вирушив у наукове відрядження. Але у Варшаві його та Білозерського було заарештовано у зв'язку з розгромом Кирило-Мефодіївського товариства.

Участь Куліша в цій організації царські сатрапи з III відділу довести не змогли, але зробили висновок, що він не тільки був у дружніх стосунках з братчиками, а й «сам плекав надзвичайні думки про вигадану важність України, вмістивши навіть у надрукованих ним творах багато двозначних місць, які могли вселити в малоросіян гадки про право їх на окреме існування від імперії», — так було написано в звинувачувальному акті.

Затверджуючи вирок III відділу (чотиримісячне ув'язнення та чотирирічне заслання), Микола I додав: «Заборонити писати і на службу в Вологду». Проте у зв'язку з клопотанням молодого дружини та її сановних друзів термін ув'язнення було скорочено, а Вологда замінена Тулою.

На засланні Пантелеймон Олександрович пробув три роки й три місяці. Працював дрібним чиновником у канцелярії губернатора, а згодом — у газеті «Тульские губернские новости». Багато уваги приділяв самоосвіті: вивчав філософські трактати Руссо та Спінози, читав твори світової класики (Скотта, Діккенса, Байрона, Мольєра, античних авторів), опановував європейські мови.

Експурсовод № 5. Після заслання

Повернувшись із заслання, Куліш спробував надрукувати роман «Петр Иванович...», але цензор у рецензії зробив висновок, що автор «прямо излагает мысли, приближающиеся к коммунизму и социализму...». Роман у світ не вийшов.

Переїхавши до Петербурга, Пантелеймон Олександрович працював у Міністерстві державного майна. Оскільки заборона друкуватися знятою не була, повісті російською мовою він вміщував переважно в некрасовському «Современнике» під псевдонімом «Миколай М.». Видав також двотомник «Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя» — перший ґрунтовний життєпис великого письменника.

Захопившись руссоїстською ідеєю близького до природи життя і вченням Спінози, Куліш вирішив залишити гомінке місто. Він мав два хутори — батьківський і жінчин (Мотронівку), купив і третій — Баєвщину (на Лубенщині) і почав господарювати на землі. До Петербурга наїздив зрідка.

Лише 1856 року після тривалого клопотання було знято заборону друкувати твори П. Куліша. Тепер він частіше відвідує столицю, довше в ній проживає. Для задуманих видань разом з Білозерським відкриває власну друкарню. Українські видання друкувалися «кулішівкою».

Експурсовод № 6. За кордоном.

Друкарська діяльність, її занепад.

1858 року Пантелеймон Олександрович з дружиною поїхав за кордон, побував у Німеччині, Бельгії, Швейцарії, Італії, де вивчав культуру і побут різних народів.

Перебуваючи за кордоном, митець тужив за рідним краєм. Це, очевидно, стало однією з причин того, що він знову почав писати вірші, які 1862 року вийшли збіркою «Досвітки».

Друкарня працювала зі значним навантаженням, але приносила самі збитки. Крім того, при виданні кожної книжки її власники натрапляли на жорстокий опір цензури. Уряд вважав Куліша та Білозерського неблагонадійними, а українську літературу — сепаратистською.

В журналі «Основа» П. Куліш вів відділ критики. Усі матеріали (статті, рецензії, розвідки, повідомлення тощо) різних авторів редагував і готував до друку сам. Публікував і власні наукові праці, зокрема дослідження творчості К. Зіновієва, І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Т. Шевченка й інших письменників.

Реформу 1861 року він сприйняв з радістю, бо сподівався, що новий цар, Олександр II, послабить урядові утиски.

Але стало ще гірше: в 1863 році царат завдав нового удару по українській культурі — видав валуєвський циркуляр. Друкарня Куліша та Белозерського була закрита, багато підготовленого матеріалу не побачило світ.

Екскурсовод № 7. У Варшаві і знову в Петербурзі

Пригнічений цими подіями, П. Куліш із сім'єю виїхав до Варшави, де одержав посаду директора відомства духовних справ та члена комісії для перекладу польських законів, які діяли в Речі Посполитій до загарбання Росією, східної її частини (з Варшавою). Остання посада мала русифікаторський характер, що викликало велике невдоволення Кулішем в колах польської та української інтелігенції.

У Варшаві невтомний трудівник вивчав історичні архіви, писав наукові праці та художні твори. Часто наїжджав у Галичину, зокрема у Львів, близько зійшовся з тамтешніми прогресивними діячами, особливо з І. Франком, брав участь у культурному житті краю. На заснування передового журналу «Правда» П. Куліш дав значні кошти, друкував у ньому власні дослідження та художні твори, брав участь у роботі редакції. І. Франко називав його «духовним керманічем «Правди», «головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-х і майже до половини 70-х років».

Повернувшись до Петербурга, П. Куліш ще деякий час обіймав державні посади, але головними були наукова й літературна діяльність. На основі матеріалів, зібраних в архівах, написав і видав тритомну «Историю воссоединения Руси», у якій виклав багато достовірних фактів минулого, зокрема часів козащини, тлумачив їх з реакційних позицій. Польське панство та російський царат він зобразив носіями культури, українців — п'яницями і розбійниками, визвольні рухи трактував як варварство, руйнування національної державності. Це викликало велике обурення в передових колах українців.

Екскурсовод № 8. Останні роки життя

Останні десять років П. Куліш проживав то на своїх хуторах, то за кордоном. У цей час він переклав особливо багато творів Гете, Гейне, Байрона та інших класиків світової літератури. Ці переклади разом із зробленими раніше ввійшли до збірки «Позичена кобза». За мелодійність вірша, різноманітність римо-ритмічних форм, багатство мови І. Франко назвав цю збірку гідною кращих перекладів, зроблених у європейських країнах.

Живучи переважно в Мотронівці, Куліш уклав збірку власних публіцистичних статей та художніх творів під назвою «Хуторская философия и удаленная от света поэзия». У ній він доводив, що

український народ не має права на самобутній культурний розвиток, пропагував патріархальний хутірський побут, протиставляючи його міській цивілізації. Книжка була заборонена й вилучена з продажу.

Коли в Мотронівці скоїлася пожежа, згоріло багато рукописів П. Куліша, зокрема переклади з Біблії. Частину поезій йому пощастило відновити по пам'яті, з них він уклав збірку «Хуторські недогарки», яка вийшла в Харкові вже після смерті автора.

Помер Пантелеймон Олександрович 14 лютого 1897 року на хуторі Мотронівка, там і похований.

Майже все життя П. Куліш терпів переслідування й утиски від царського уряду. Суперечливим було ставлення до письменника його сучасників. Вони то захоплювалися його багатогранною діяльністю такого цінного культурного розвитку рідного краю, то засуджували за непослідовність політичних переконань. Тяжкі переживання, викликані, на його думку, несправедливим ставленням, поет «виразив у таких рядках поезії «На чужій чужині».

Не забудеш мене, поки віку твого, моя нене Вкраїно,
Поки мова твоя голосна у піснях, як срібло чисте, дзвонить...

Екскурсовод № 9, 10, 11. Творча спадщина митця

1) Епічні твори.

Багата тематикою і різноманітна жанрами епічна творчість П. Куліша, писана українською і російською мовами. У ній відображено історичне минуле й сучасне авторові життя України, звиятжну боротьбу з турками, татарами та польською шляхтою, селянський і панський побут; виведено галерею народно-національних типів. Писав Пантелеймон Олександрович історичні романи й повісті, родинно- і соціально-побутові оповідання, художні нариси. Майже всі ці твори належать до романтичного напрямку в українській літературі.

Серед творів російською мовою найбільшою популярністю користувалися історичні романи «Михайло Чарнышенко...» та «Алексей Однорог».

У трьох автобіографічних повістях: об'єднаних однією назвою — «Воспоминания детства Николая М.» розповідається про життя на батьківському хуторі, перші враження малого хлопчика, близьких йому людей, зокрема Мужилівську, навчання в гімназії, учителів та однокласників.

Сатиричні оповідання і нариси («Пан Мурло», «Семейные беседы», «Майор», «Украинские незабудки» та інші) спрямовані на викриття дикого поміщицького побуту.

Епічна спадщина П. Куліша українською мовою складається з історичного роману «Чорна рада» й оповідань різних піджанрів: бурлескно-жартівливих («Циган», «Сіра кобила», «Очаківська біда»), сентиментальних («Дівоче серце»), романтичних («Орися»), родинно-побутових («Гордовита пара», «Товкач» та інших).

2) Поезія.

Себе П. Куліш вважав спадкоємцем Т. Шевченка, продовжувачем його справи як творця української лірики. Після смерті Кобзаря він наважився видати свої вірші окремими збірками.

- «Досвідки» (1863) — містить поезії громадянської, пейзажної, особистої лірики, а також думи, поеми, переклади балад А. Міцкевича.
- «Хуторна поезія» — друга збірка вийшла через двадцять років після першої, що складається з одного оповідання, численних ліричних віршів та листа-звернення до української інтелігенції. У цих творах виразно виявилось посилення у світогляді Куліша реакційних тенденцій.
- «Дзвін» (1893) — своїм змістом і напрямом споріднена з попередньою, тобто він закликав до «вселенської правди», радив «духом незлобним, умом благородним культурі спасенній» служити. Кілька віршів присвячені ролі поета й поезії в житті суспільства.

У різні роки вийшли ще дві збірки поезій П. Куліша — «Хуторні недогарки» — оригінальні твори й «Позичена кобза» — переклади з різних поетів світової літератури, а також з Біблії. Опановуючи досягнення світової літератури в галузі віршової техніки, П. Куліш збагатив українське письменство новими риморитмічними формами. Він увів деякі нові для нашої літератури види строф, зокрема восьмивірш (октаву) та десятивірш (дециму), утвердив дактилічні, амфібрахічні, анапестичні розміри, які до того наші поети майже не використовували. І.Франко високо оцінив ці нововведення П. Куліша.

3) Драматичні твори.

Більшість п'єс П. Куліша написані на історичну тематику. Перша з них має прозову форму («Колії. Українська драма з останнього польського панування на Україні»), інші — віршову («Хуторянка, або Співана хвала молодій перед весільними гістьми») тощо.

У жанрі вертепної драми написана різдвяна містерія «Іродова морока». Є низка прозових і віршованих одноактівок на історичну та побутову теми.

Найвизначнішим твором є трилогія: «Байда, князь Вишневецький», «Петро Сагайдачний», «Цар Наливай». У цих п'єсах

зображено різні періоди української історії, виведені діячі минулого, про що свідчать уже самі назви.

Драматичні твори П. Куліша мало сценічні, а тому не були поставлені в театрах. Це, власне, «п'єси для читання», а не для театралізованої дії.

Екскурсовод № 12. Т. Шевченко і П. Куліш

Познайомилися вони 1843 року під час першого приїзду Шевченка в Україну. І відразу ж між ними встановилися дружні стосунки, які тривали до самої смерті великого Кобзаря. Незважаючи на те, що це були зовсім різні люди — за своїми соціальними поглядами та ідеалами, особливостями таланту, складом характеру, темпераментом — дружба між ними встановилася міцна й щира. Сам Куліш визнавав, що вони належали до різних прошарків українського народу. Пізніше в спогадах про Шевченка він писав: «Можна сказати, що це зійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком-кармазинником.

У 40-і роки обох письменників зближували спільна участь у Кирило-Мефодіївському братстві, прагнення до активної боротьби проти кріпацтва, бажання працювати для піднесення освітнього рівня українського народу, намагання пробудити його політичну й національну самосвідомість. Однак шляхи досягнення цих цілей вони намічали різні.

(Екскурсовод пропонує оглянути порівняльну таблицю поглядів митців)

Т. Шевченко	П. Куліш
1. Пропагував ідею всенародного повстання в масштабі всієї Росії	1. Побоючись народних рухів, усі надії покладав на реформи зверху, на милість царя, закликав до класового миру
2. Посилення демократичних тенденцій	2. Лібералізм

До творчості Т. Шевченка П. Куліш виявляв велику увагу, високо цінував її значення для розвитку українського словесного мистецтва, намагався якомога повніше довести його твори до читача. Він публікував їх у всіх своїх виданнях — в журналі «Основа», альманасі «Хата», збірках «Записки о Южной Руси», у своїй друкарні видав «Кобзар» у 1860 році.

Готуючи рукописи Тараса Григоровича до друку, П. Куліш часто висловлював різні зауваження, давав поради. Т. Шевченко прислухався до них, часом робив деякі виправлення, але ніколи

не поступався своїми переконаннями, не пом'якшував революційної загостреності своїх творів.

Спільним для обох було і те, що вони палко любили рідний край, уболівали за його долю, всі сили й талант — кожний по-своєму — присвятили праці, спрямованій на духовний розвиток українського народу.

3. Опрацювання поезії П. Куліша «До рідного народу...»

3.1. Слово вчителя.

Перекладацька діяльність П. Куліша — це справді подвиг на ниві рідної культури. У роки валуєвщини та горезвісного Емського акту перекладати шедеври світової літератури упослідженою, проскрибованою українською мовою — це був воістину вияв і громадянської мужності, і мистецького новаторства.

Своєю перекладацькою діяльністю П. Куліш твердо ставив українську літературу в коло світової. Він доводив, що українською мовою можна відтворити всі багатства світової культури, всю глибину людської думки, а українська література цілком природно, на рівних, як своє приймає в себе вершини і європейського, і взагалі світового красного письменства.

П. Куліш намагався адекватно передати і зміст, і форму творів класиків світової літератури, зокрема і В. Шекспіра.

Рідну мову П. Куліш вважав «життя основою», «народолюбності основою», вогнищем, спільним для всіх українців, роз'єднаних тоді трьома кордонами. Цей мотив, характерний для творчості поета з особливою яскравістю висвітлений у його творах на цю тему.

Описуючи по-біблійному страшні події минулого, Куліш застерігає свій народ від повторення Великої Руїни, до якої після смерті Хмельницького призвели ті, хто намагався завоювати свободу й незалежність рідного краю вогнем і мечем, а не шляхом розумної злагоди, братерського взаєморозуміння і взаємопідтримки.

Персоніфікований образ рідного слова виступає безкомпромісним суддею відступників-нащадків, які нехтують мовою батьків і дідів, прирікають її на відмирання. Образ Слова-судді П. Куліш узяв з однієї з проповідей Ісуса Христа й вклав у нього інший зміст: якщо Спаситель говорив про Слово Боже, тобто християнське віровчення, то поет мав на увазі мову своєї нації.

3.2. Виразне читання поезії, коментуючи її зміст.

3.3. Тема: звернення поета до народу всупереч жорстокості самодержавства захистити рідну мову, не дати можливості царизму перетворити українців на «малоросів» і позбавити їх єдиного скарбу.

3.4. Ідея: заклик шанувати і оберігати найцінніше, що є у народі — рідну мову, не дати «сусіднім хижакам» її знищити.

3.5. Основна думка:

а) доки існує мова — доти живе нація;

б) Єдиний скарб у тебе — рідна мова, / залятий для сусідського хижацтва: / вона твого життя міцна основа, / певніша над усі скарби й багатства. /

3.6. Жанр: громадянська лірика.

3.7. Художні особливості поезії.

Звертання: «Народе без пуття...», «О варвари!..»

Епітети: «предків диких», «безумної одваги», «гірких п'яниць», «розбишак великих», «луччих предків», «душ святих», «сором тяжкий», «великий добродій», «зеркало всевітнє», «розбоям лютим», «путь скверний».

Риторичні оклики: «Гірких п'яниць та розбишак великих!», «О варвари!..».

Метафори: «жене неволя», «з рідним словом тулишся».

Порівняння: «з словом тулишся мов злодій».

3.8. Обговорення змісту вірша. Бесіда за питаннями.

- Яке значення мають епіграфи до поезії П. Куліша? Як за їх допомогою читач має можливість осмислено сприймати зміст вірша?
- Чим пояснити, що дана поезія — переклад «шекспірового твору»?
- Чому П. Куліш вважає, що українці не мають честі і поваги?
- Яку правду заповідали «предки дикі» співвітчизникам?
- Через що народ «постав з безумної одваги»?
- Яку мову ви вважаєте рідною? Чим це зумовлено?
- Чому мова для «сусідського хижацтва» є залятим скарбом?
- Що автор говорить про тих, хто загинув заради розквіту нації, культури, мови? («*Се голос луччих предків з домовини, / Тих душ святих, що марно погибали*»)
- Які часи Великої Руїни мав на увазі П. Куліш, згадуючи їх у поезії?
- Кого у творі названо варваром? Чим це пояснити?
- Яких страждань зазнали українці, перебуваючи у неволі? Як це вплинуло на розвиток мови, рідної культури?
- Чим пояснити прагнення ворога всіляко позбавити народ його мови?
- До чого закликає П. Куліш наприкінці твору? Про яку сім'ю культурників він зазначає?
- У чому полягає різниця між державною і рідною мовами?

- Що зазначено про мову в Конституції України? Як цей закон знаходить своє втілення у сучасному житті?
- 3.9. Складання і обговорення схеми щодо основних образів поезії П. Куліша «До рідного народу».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. «У завітах предків», як зазначає П. Куліш, народ позбавлений:
  - а) радості та щастя; б) *честі й поваги*;
  - в) матеріального благополуччя;
  - г) можливості духовно збагачуватися.
2. Рідна мова для українців (за змістом твору):
  - а) засіб спілкування; б) неперевершене чудо;
  - в) *єдиний скарб*; г) сонячне проміння.
3. Ворогів поет у вірші називає:
  - а) *хижаками-сусідами*;
  - б) «доброжелателями» вітчизняної культури;
  - в) лжепатріотами;
  - г) безкультурними гайдамаками.
4. Поезія має три епіграфа, один із яких містить висловлювання:
  - а) І. Франка; б) М. Костомарова; в) М. Грушевського;
  - г) *Т. Шевченка*.
5. Міцною життєвою основою для українців є:
  - а) голос предків; б) правда і повага; в) *рідна мова*;
  - г) триумф над ворогом.

6. Предків із домовини П. Куліш називає:
  - а) *святими душами*; б) творцями історії;
  - в) «великими розбишаками»;
  - г) поважними постатями героїчного минулого краю.
7. Історична епоха, яка згадується у вірші:
  - а) кріпацтва;
  - б) становлення капіталістичних відносин;
  - в) *Великої Руїни*; г) початок революційних подій.
8. Художні засоби, які переважають у цій поезії:
  - а) метафори; б) порівняння; в) риторичні оклики;
  - г) *епітети*;
9. Через що українці змушені були залишити Україну:
  - а) у пошуках заробітку; б) *неволю і гноблення*;
  - в) збагатитися матеріально і духовно;
  - г) небажання чути голосу своїх предків.
10. Той, хто шанував і поважав рідне слово, на Україні вважався:
  - а) націоналістом; б) перевертнем; в) блаженною істотою;
  - г) *зłodієм*.
11. П. Куліш, звертаючись до співвітчизників, закликає їх:
  - а) *забути «путь скверний»*;
  - б) дослухатися до голосу предків;
  - в) рятувати власні душі від проклять;
  - г) переосмислити минувшину.
12. Залишити тріумф та зчервоніти від сорому автор пропонує, критично висловлюючись:
  - а) тим, хто постраждав унаслідок тоталітарного режиму;
  - б) гнобленим, але нескореним;
  - в) кожній духовно збіднілій душі;
  - г) *варварам*.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Познайомившись із життям і творчістю П. Куліша, складіть власну невеличку характеристику щодо зовнішності, складу розуму, особливостей вдачі, світоглядної позиції митця.
2. Доведіть, що мова (П. Куліш «До рідного народу...») для кожного народу — то її «єдиний скарб». Відповідаючи, посилайтеся на відомі вам факти з життя, художньої літератури.
3. Перший твір П. Куліша, який був опублікований 1841 року в альманасі «Ластівка» Є. Гребінки:

- а) повість «Огненный змей»; б) поема «Україна»;
в) оповідання «Циган»; г) вірш «До братів на Україну».

Картка № 2

1. Що, на ваш погляд, вплинуло на формування П. Куліша — майстра художнього слова. Відповідь аргументуйте.
2. Чому П. Куліш вважає, що рідна мова («До рідного народу») — «кожного життя міцна основа»? Чим вимірюється ця міцність?
3. Російський письменник, творчістю якого Пантелеймон Олександрович захоплювався найбільше:
  - а) М. Лермонтов; б) М. Салтиков-Щедрін; в) М. Карамзін;
  - г) *О. Пушкін.*

Картка № 3

1. Що мав на увазі П. Куліш, висловлюючи таку думку в поезії «До рідного народу...»: Що всі сусіде мають що назвати / А ти своїм не назвеш нічого. У чому він дорікає співвітчизникам?
2. Дослідіть історичний шлях боротьби українців за свою мову, духовну спадщину, культуру. Свої спостереження узагальніть, посилаючись на зміст твору поета «До рідного народу».
3. Визначіть факт з біографії П. Куліша, коли він вперше познайомився з Т. Шевченком:
  - а) під час наукового дослідження історії, культури та мистецтвознавства західнослов'янського краю;
  - б) перебуваючи в ув'язненні;
  - в) беручи участь у заснуванні Кирило-Мефодіївського товариства;
  - г) навчаючись у повітовому училищі.

VI. Підсумок уроку. Мозкова атака

— Чи співзвучне висловлювання Т. Шевченка з ідейним змістом поезії П. Куліша «До рідного народу»: «...на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чие краще, нехай судять люди». Відповідь стисло вмотивуйте.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати міні-доповідь «П. Куліш — неординарна особистість», опрацювати художні особливості програмових творів письменника «Трое схотінок», «Заворожена криниця».

УРОК № 53**П. КУЛІШ. КРЕДО МИТЦЯ, ЙОГО РОМАНТИЧНА ЛІРИКА
(«ТРОЄ СХОТИНОК», «ЗАВОРОЖЕНА КРИНИЦЯ»)**

Мета: виявити особливості кредо митця, романтичну спрямованість його програмових ліричних творів; опрацювати їх ідейно-художній зміст та тематичну спрямованість; розвивати культуру зв'язного мовлення, творчу фантазію, вміння грамотно висловлювати власні думки, почуття, формувати естетичні смаки; виховувати почуття поваги до особистості людини, її прагнень, бажань; любові до краси природи рідного краю.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет П. Куліша, тексти програмових творів, ілюстрації до їх змісту, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент.****Емоційна готовність учнів до уроку****II. Перевірка домашнього завдання****Хвилини творчості**

Прослуховування уривків з учнівських міні-доповідей: «П. Куліш — неординарна особистість». Висновки прослуханого оформлюються за допомогою прийому «Доміно».

III. Актуалізація опорних знань**Літературний диктант «Сторінками життя і творчості»**

Продовжте речення.

- П. О. Куліш народився ... *(8 серпня 1819 року в містечку Вороніж Глухівського повіту на Чернігівщині (тепер Шосткінського району на Сумщині)).*
- Ще з дитинства майбутній письменник захоплювався... *(народною творчістю, переказами, піснями про козацьку минувшину).*
- Навчальний заклад, у якому П. Куліш розпочав здобуття освіти... *(повітове училище)*
- Перша літературна спроба — ... *(оповідання «Циган», що являє собою обробку почуті від матері казки).*
- Професійна діяльність майстра слова... *(вчителювання)*

- «Можна сказати, що це зійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком-кармазинником», — так зазначав П. Куліш про себе і ... (Т. Шевченка)
- Псевдонім дружини Пантелеймона Олександровича, яка теж була письменницею... (Ганна Барвінок)
- Письменник, про якого П. Куліш написав двотомну працю «Записки о жизни...» (Николая Васильевича Гоголя)
- Перебуваючи у Петербурзі, митець заснував власну ... (друкарню)
- П. Куліш очолював відділ критики журналу... («Основа»)
- Визначіть поетів світової літератури, твори яких було досить майстерно перекладено Пантелеймоном Олександровичем — це ... (Й. Гете, Г. Гейне, Ф. Шіллер, Дж. Байрон, В. Шекспір, О. Пушкін, О. Кольцов)
- Разом з І. Нечуєм-Левицьким, львівським видавцем та професором І. Пулюєм П. Кулішем було здійснено ... (видання українського перекладу Біблії).

Примітка. За кожну правильну відповідь устанавлюється 1 бал.

2. Бліцопитування

- Що характерно для романтизму як провідного напрямку в літературі?
- Хто із українських письменників писав художні твори під впливом романтизму?
- Через що ці творчі особистості виступали проти нормативності класицистичного мистецтва, проти його канонів та обмежень.

IV. Оголошення теми та мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

*Лише природа робить велике даром.
О. Герцен*

*Багатством живиться лише тіло,
а душу звеселяє споріднена праця.
Г. Сковорода*

1. Вступне слово вчителя

Як прозаїк П. Куліш не тільки виявив значне мистецьке обдарування, а й показав себе новатором, здатним прокладати нові шляхи в літературі. Проте його поетичний таланти виявився помітно слабшим — спосіб образного мислення, світобачення й світовідтворення,

очевидно, більше відповідали епічному типу творчості. Та була на те ще одна істотна причина, що, можливо, не дала П. Кулешеві піти далі. На той час поетичний світ України був осяяний генієм Т. Шевченка. Вплив Кобзаря на розвиток української поезії був таким великим, що майже всі митці другої половини XIX століття були під цим впливом, часто бездумно, сліпо наслідуючи його.

Проте написане П. Кулішем як поетом заслуговує на нашу увагу і вдячність, зокрема, це стосується тих творів, у яких він відійшов від Шевченкових канонів, виявив власне поетичне обличчя.

2. Опрацювання програмових поезій П. Куліша

2.1. «Троє схотінок».

2.1.1. Виразне читання твору з відповідним коментарем.

2.1.2. *Тема*: висловлювання благородних бажань (схотінок) поета, протиставляючи їх всьому цьому, що панує у суспільстві.

2.1.3. *Ідея*: возвеличення прагнень письменника власне життя зробити духовно багатим, щирим, добрим, корисним на благо інших.

2.1.4. *Основна думка*: ні скарби, ні високе положення в суспільстві, ні «світові утіхи» роблять людину щасливою, веселять її душу і серце, а порядність, чесна праця, «сонце доброти», людська повага — ось що підносить особистість над усім дріб'язковим і нікчемним у житті.

2.1.5. *Жанр*: громадянська лірика.

2.1.6. Художні особливості поезії.

Епітети: «вертоградів пишно-прохолодних», «добрий лад», «мислі благородні», «світові утіхи», «олухи великі», «веселий в серці сміх», «палати тихі», «хмарні минути».

Повтори: «Я не хотів би...», «Аби у мене був...».

Метафора: «сміх був в серці».

Звертання: «О сонце доброти».

Риторичний оклик: «Сіяла ти мені в мої хмарні минути!».

2.1.7. Ідейно-художній аналіз вірша. Бесіда за питаннями:

- За яких умов у людей виникають бажання?
- Про що свідчить епіграф до твору? Яку картину мав на увазі О. Пушкін?
- Чому П. Куліш не бажає мати таких палат як у царя? Як це його характеризує?
- Що зазначає поет про свою гармонію з власною душею? Чи є вона дзеркалом внутрішнього стану людини?
- Як ви розумієте фразу «світові утіхи»? Чому вони не приваблюють митця?

- Хто, на думку поета, є «олухами великими»? Чим викликане його негативне ставлення до такого типу людей?
- У чому вбачає насолоду П. Куліш, перебуваючи у своїх пала-тах серед власне написаних книжок?
- Чим викликане зневажливе ставлення митця до багатства, популярності, висоти соціального становища?
- Яке значення має для поета образ Мадонни?
- Які «хмарні минути» мав на увазі письменник?

Мікрофон для спостережливих! «Чи дотримувався П. Куліш у власному житті тих критеріїв, викладених у поезії?» Відповідь лаконічно вмотивуйте.

- 2.1.8.** Складання таблиці основних ознак життєвого кредо П. Куліша («схотінок») і тих, які не мають для нього суттєвого значення.

Кредо	Митець не потребує
<ul style="list-style-type: none"> • «З душею добрий лад»; • відсутність будь-якого тиску на власні «мислі благородні»; • «веселий в серці сміх», перебуваючи серед своїх книжок і тихих палат; • сяяння сонця доблесті Мадонни під час «хмарних для письменника минут» 	<ul style="list-style-type: none"> • Царські палати; • Вертоградів пишно-прохолодних; • «світових утіх»; • багатств; • «висоти»; • популярності; • і «цурається ума отрути»

- 2.1.9.** Рубрика «Творча майстерня учня».

Скласти власні «схотінки», які мають для вас суттєве значення, розміщуючи їх на умовних сходинках залежно від їхнього впливу на власне життя.

- 2.2.** «Заворожена криниця».

- 2.2.1.** Сприйняття змісту поезії.

- 2.2.2.** *Тема:* відтворення чарівної краси квітучого саду та незвичайної криниці «серцю на відразу».

- 2.2.3.** *Ідея:* уславлення краси природи, що здатна впливати на душевний стан людини, заворожуючи її не тільки ароматами квітів, а й прохолодою чистої джерельної води.

- 2.2.4.** *Основна думка:* вода — символ життя, яка надає наснагу ліричному герою, сприяє його романтичному настрою.

- 2.2.4.** *Жанр:* пейзажна лірика.

- 2.2.5.** Художні особливості поезії.

Метафори: «квіти зоряють, плавлють», «тихо процвітає сад».

Епітети: «любий сад», «дивні солодоці», «бджоли золоті», «заворожена й заклята криниця», «вітре тихий, буйний, крилатий».

Порівняння: «квіти, як в Божім раю», «гудуть бджоли золоті, мов з Едему тихі дзвони».

Повтори: «зорями... зорять», «нехай летється».

Риторичні оклики: «Вітре тихий від заходу!» «Вітре буйний Аквілоне!»

2.2.6. Словникова робота.

Пояснення власних назв у фразах: «Божий рай», на Тигрі да Евфраті», «Мов з Едему тихі дзвони», «Вітре буйний Аквілоне».

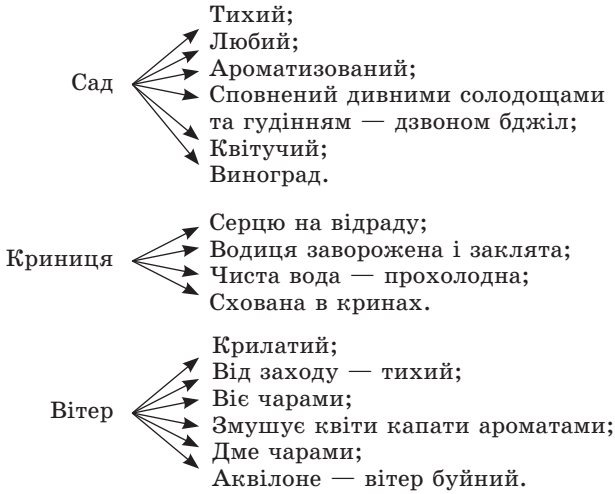
2.2.7. Робота над змістом поезії. Бесіда за питаннями:

- У чому полягає значення криниці для природного середовища?
- Чи є у тій місцевості, де ви живете, криниця? Як люди користуються нею?
- Через що проблема питної чистої води є питанням актуальним на цей час? Яку роль відіграє вода у житті людини?
- Про що свідчить початок поезії і епіграф до неї? Чому сад перебуває під огорожею?
- Які рослини і квіти полюбляє ліричний герой поезії?
- Як він ставиться до свого перебування у саду?
- Чому чарівні і духмяні квіти для героя — Божий рай?
- Що мав на увазі П. Куліш, порівнюючи квіти із зорями?
- Із чим, на ваш погляд, пов'язане таємниче місцезнаходження криниці? («Щоб не знали люде ходу»?) У чому її призначення? («Мойому серцю на відраду»)
- Ви можете відчутти смак води з криниці? Як це вам вдалося зробити?
- Про що свідчить настрої ліричного героя? Яким чином він насолоджується красою саду і криничною водою?
- Згадайте з біографії письменника про ставлення до нього сестри Лесі? Чи не вона (за змістом поезії) оберігала красу, відтворену у творі, для свого брата Панька?
- З якою метою герой звертається до вітру? Що символізує цей стихійний образ?
- Які риси романтизму властиві для цієї поезії? (*Відтворення світу сильних почуттів героя, показ його винятковості, духовного благородства*).
- У чому полягає виховне та естетичне значення цієї поезії?

Мікрофон одкровення: «Чи є у вас сестра, яка теж, як і у творі, намагається зберегти довкола вас красу, гармонію, затишок, любов? Якщо так, то яким чином?»

2.2.8. Складання інформативного ґрона для образів поезії.

(Робота у малих групах відповідно до варіантів: I — сад; II — криниця; III — вітер).

2.2.9. Відтворіть асоціативну картину саду, де прихована заворожена криниця (пошукова робота у парах).

Опрацьовані спостереження оформити за допомогою таблиці:

Елемент		
Зорові	Слухові	Чуттєві
<ul style="list-style-type: none"> • процвітає сад; • квіти-зорі; • гранати наливні; • бджоли золоті; • сад-виноград; • схована криниця; • чиста вода 	<ul style="list-style-type: none"> • гудуть-дзвенять бджоли; • тихі дзвони; • ллється кринична вода; • віє вітер 	<ul style="list-style-type: none"> • аромати квітів; • «гранати солодощів дивні повні»; • вода-прохолодна

2.2.10. Скарбничка для допитливих. Українські прислів'я про воду.

- Без води і не туди, і не сюди.
- Вода ума не мутить та й голови не смутить.
- Вивели його на чисту воду.
- Він, як вода, скрізь просочиться.
- Із води сухим вийде.
- Товче воду в ступі.
- Вчорашньої води не доженеш.
- Водюю не розлити.
- З брудної води ще ніхто чистим не вийшов.
- Не спитавши броду, не суйся у воду.
- Пролиту воду назад не збереш.
- Стояча вода — калюжа.

- Вода крапля по краплі і камінь довбає.
- Що вам відомо з народознавства про роль води у ворожінні?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Троє схотінок»

1. Пишно-прохолодними у творі названі:
а) царські палати; б) «схотінки»; в) *вертогради*;
г) стосунки ліричного героя і Мадонни.
2. Характеризуючи себе, поет зазначає, що у нього «мислі»:
а) критично налаштовані; б) *благородні*;
в) кращі, ніж у світових митців;
г) здатні оспівати красу людини праці.
3. Мадонна у житті письменника:
а) *«сяятиме у хмарні минути»*;
б) сприятиме «веселому у серці сміху»;
в) збагачуватиме «душу добрим ладом»;
г) популяризуватиме його творчу спадщину.

«Заворожена криниця»

1. Чарівний сад, що «процвітав ... в огradі» належав:
а) знатному монарху; б) державному музею;
в) *сестрі ліричного героя*;
г) всім, хто вмів шанувати красу природи.
2. Чим захоплювався ліричний герой у саду:
а) *кінамоном і нардами*; б) буйним Аквілоне; в) Єфратом;
г) виноградником.
3. Квіти у траві нагадували герою:
а) блискучі намистинки; б) сяючі вогники;
в) смарагдові перла; г) *зорі*.
4. Який плід у творі сповнений дивних солодоців:
а) виноград; б) груша; в) інжир; г) *гранат*.
5. Гудіння бджіл порівнюється з:
а) *тихим дзвоном*; б) помірним співом вітру;
в) мелодійною мовою природи;
г) серцебиттям коханої ліричного героя.
6. Заворожена криниця була схована:
а) під гіллями калини; б) за кущами шипшини;
в) *серед саду-винограду*; г) за високими квітучими травами.
7. Криниця для ліричного героя — це:
а) згадка про рідну домівку; б) *для серця відрада*;
в) місце, де він може забути про життєві негаразди;
г) пам'ять про його перше кохання.

8. Водиця вважалася завороженою і заклятою, аби:
  - а) люди не користувалися нею; б) поет остерігався її;
  - в) нею не зрощувався сад;
  - г) підкреслити її таємничість і прихованість.
9. Звертаючись до вітру, поет просить його, щоб він:
  - а) розніс аромати саду довкола нього;
  - б) не псував ніжних квіток;
  - в) повіяв чарами на воду;
  - г) приніс на своїх крилах щастя людям.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Як ви вважаєте, чи реальне бажання висуває для себе поет (П. Куліш «Трое схотінок»? Що для них є характерним?
2. Дослідіть, що дає можливість читачу поезії П. Куліша «Заворожена криниця» не тільки уявити сад, а й відчутти солодкі аромати квітів, їх надзвичайну красу. Наведіть переконливі аргументи, посилаючись на зміст поезії.
3. Художні засоби, які переважають у поезії П. Куліша «Заворожена криниця»:
  - а) риторичні оклики; б) порівняння; в) *епітети*;
  - г) метафори.

Картка № 2

1. Як, на ваш погляд, чи можна вважати П. Куліша майстром пейзажу? Висловіть власні припущення, зважаючи на його поезію «Заворожена криниця».
2. Що є спільним між бажанням П. Куліша («Трое схотінок») і вашими життєвими орієнтирами? У чому полягає розбіжність? Відповідь умотивуйте.
3. У другій «схотінці» («Трое схотінок») П. Куліш прагне:
  - а) *мати в серці радість*; б) багатство і популярність;
  - в) великий розум і талант;
  - г) щоб у нього був з душею добрий лад.

Картка № 3

1. Дослідіть, яким чином «схотінки» («Трое схотінок») П. Куліша — це його мистецьке кредо. Відповідаючи, посылайтеся на факти з життя і творчості письменника.
2. Чи можна вважати твір П. Куліша «Заворожена криниця» поетичною казкою? Відповідь умотивуйте.

3. Вода у криниці (П. Куліш «Заворожена криниця») не тільки заморожена і заклята, але й:
- а) цілюща; б) *чиста і прохолодна*;
  - в) сповнена багатьма мікроелементами;
  - г) ароматна, наче запах квітів саду.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

IX. Домашнє завдання

Написати міні-твір «Мої схотінки», опрацювати зміст I–VI розділів П. Куліша «Чорна рада».

УРОК № 54

П. КУЛІШ «ЧОРНА РАДА» — ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ РОМАН

Мета: дати загальну характеристику першому україномовному історичному роману П. Куліша: з'ясувати ідейно-тематичну спрямованість, жанр, композицію та сюжет, історичні передумови створення хроніки; опрацювати зміст твору з I–VI розділами; розвивати увагу, допитливість, логічне мислення; вміння аналізувати фактичний матеріал з роману, грамотно і виважено висловлювати власну думку, робити ґрунтовні висновки; виховувати повагу до творчої спадщини П. Куліша, до історичного минулого та кращих здобутків української літератури.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет П. Куліша, В. Скотта, текст твору та ілюстрації до його змісту, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність учнів до уроку.

II. Перевірка домашнього завдання.

Заслуховування учнівських міні-творів «Мої схотінки». Загальний коментар за змістом творчих робіт.

III. Актуалізація опорних знань

1. Літературна вікторина «Чи все я знаю про П. Куліша?»

Спростуйте або підтвердіть запропоновану думку:

- «Могучий майстер української мови й творець українського правопису», — так зазначив про П. Куліша Т. Шевченко. *(Ні)*
- Фольклор був для Пантелеймона Олександровича поштовхом до слова, книжки, самоосвіти. *(Так)*
- «Духовна мати» для митця — «Новгород-Сіверська гімназія». *(Ні)*
- Балади Є. Гребінки П. Куліш вивчив майже всі напам'ять. *(Ні)*
- Справжнім відкриттям для чутливого до краси національно свідомого гімназиста Пантелеймона виявився збірник «Українські народні пісні», укладений М. Максимовичем. *(Так)*
- У 1841 р. П. Куліш закінчив юридичний факультет Київського університету. *(Ні)*
- Пантелеймон Олександрович вперше познайомився з М. Костомаровим, Т. Шевченком, перебуваючи на засланні у Тулі. *(Ні)*
- «Кулішівка» — збірка поетичних творів митця. *(Ні)*
- П. Куліш вважав, що політична боротьба шкідлива для справи національного відродження. *(Так)*
- Перша поетична спроба письменника — поема «Маруся Богуславка». *(Ні)*
- П. Куліш був головним редактором журналу «Основа». *(Ні)*
- Псевдонім дружини письменника — Ганна Барвінок. *(Так)*

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Експрес-опитування

- У чому виникла основна розбіжність у світоглядних поглядах П. Куліша і Т. Шевченка?
- Яким чином на формування особистості, творчої майстерності Пантелеймона Олександровича вплинуло його козацьке походження?
- Що спонукало П. Куліша звернутися до історичної теми?

IV. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

*Добре, дуже добре ти зробив,
що надрукував «Чорну раду» по-нашому...*

З листа Т. Шевченка до П. Куліша

«Чорна рада» — найліпша історична повість в нашій літературі.

І. Франко

1. Вступне слово вчителя

Серед прозових творів П. Куліша найвизначнішим є «Чорна рада» — перший в українській літературі історичний роман. Як свідчить сам автор, цей твір був писаний спочатку українською мовою, а потім перекладений на російську. Окремі розділи перекладу в 1843 році вміщувалися на сторінках російських журналів. Через три роки оригінал і переклад були завершені, але у зв'язку з розгромом Кирило-Мефодіївського товариства надруковані не були. Тільки через одинадцять років обидва варіанти після значної переробки вийшли книжками в друкарні Куліша та Белозерського.

Тож сьогодні на уроці ми вирушаємо з вами у мандрівку сторінками роману «Чорна рада», познайомимося з його героями, історичним колоритом епохи та станової психології окремих історичних верств, сюжетом і композицією твору, його ідейно-тематичною спрямованістю.

2. Теорія літератури

2.1. Роман (фр. *roman* — романський) — вид епічної літератури, для якого характерні значний обсяг і складність будови, широке зображення подій і докладне розкриття життєвих доль людей чи однієї людини упродовж тривалого часу.

Цей жанр дає авторові змогу докладно передати історію формування характерів персонажів, показати умови їхнього життя і побуту, розкрити психологію, описати боротьбу за тривалий проміжок часу на тлі важливих історичних подій, а також соціально-класові й національні відносини. У романі буває кілька головних сюжетних ліній, які часто взаємопереплітаються та перехрещуються. Якщо романи одного автора пов'язані сюжетом, ідейним задумом, образами персонажів, тоді їх називають дилогією (два твори), трилогією (три твори), тетралогією (чотири твори) або говорять про цикл романів (якщо їх багато).

Особливості роману:

- докладне розкриття історії формування характерів багатьох персонажів, показ їх побуту, психології, праці, кохання тощо за тривалий проміжок часу;
- наявність розгорнутого сюжету або кількох сюжетних ліній, об'єднаних спільним задумом;
- велика кількість дійових осіб;
- докладність описів і розповідей;
- прозова (рідше віршована) форма;
- великий обсяг.

За змістом розрізняють романи соціальні, психологічні, історичні, сімейно-побутові, сатиричні, філософські, науково-фантастичні, пригодницькі та ін.

2.2. Роман-хроніка — це такий прозовий твір, у якому розкривається послідовна історія певних суспільних або родинних подій за тривалий проміжок часу.

2.3. Історичний роман — роман, у якому відтворюється історична епоха на прикладі конкретних людських долях і подіях.

3. Робота над твором П. Куліша «Чорна рада»

3.1. Історія написання та джерела.

П. Куліш працював над романом упродовж 14 років. Твір був виданий 1857 року. У центрі оповіді розповідь про «Чорну раду», що відбулася під Ніжином у 1663 році.

Матеріал для свого твору П. Куліш брав з багатьох джерел: «Истории Малороссии» М. Маркевича, — «Истории Малой России» Д. Бантиш-Каменського, друкованих і рукописних козацьких літописів (зокрема Самовидця та Грабянки), старовинних документів, що знаходив сам у архівах монастирів і різних установ, а також з фольклору — дум, історичних пісень, переказів, легенд, казок про козаччину. З цими творами він знайомився не тільки в численних уже тоді збірниках, а й безпосередньо з уст народу. Це дало можливість створити низку правдивих, конкретно-історичних подій, ситуацій, обставин, а також характерів, відтворити інтереси й настрої представників різних соціальних груп тогочасного суспільства.

Кожний письменник першої половини XIX ст., пишучи про минуле своєї країни, неминуче підпадав під вплив В. Скотта, який в історичних романах відобразив боротьбу волелюбної Шотландії за незалежність від Англії. Зазнав цього впливу й Куліш. Крім того, він врахував досвід змалювання історичних подій, нагромаджений О. Пушкіним, М. Гоголем, Є. Гребінкою, Т. Шевченком. Реалістичної манери П. Куліш дотримувався при зображенні подій, розстановки та взаємодії соціальних груп, побуту. Створюючи образи представників різних прошарків суспільства, автор застосував засоби і реалістичного, і романтичного методів. Окремі персонажі наділені надприродними вміннями й силою, тож деякі події та ситуації позначені фантастикою.

Історичною основою роману є події, що відбувалися на Україні в роки Руїни, коли після смерті Б. Хмельницького (1657) почалася боротьба за гетьманську владу. Деякі претенденти на булаву думали не про долю України та її народу, а про власну вигоду. З цієї

метою вони зверталися за допомогою то до польської шляхти, то до турків, татар, то до Москви. Україна була розколота.

На Правобережжі правив польсько-шляхетський ставленик Павло Тетеря. На Лівобережжі України точилася запекла боротьба між кількома претендентами на гетьманування, серед них — переславський полковник Яким Сомко, обраний на старшинській раді в Козельці наказним гетьманом, хоч російський цар і не затвердив його, та кошовий отаман Запорозької Січі Іван Брюховецький.

27–28 червня 1663 року у Ніжині відбулася «чорна рада», за підсумками якої гетьманом було обрано Брюховецького, а Сомка скарано на горло.

3.2. Тема: зображення суспільно-політичних умов на Україні у часи Руїни після смерті Б. Хмельницького і обирання нового гетьмана на «чорній раді», що відбулася 1663 року в Ніжині.

3.3. Ідея: викриття і засудження доби Руїни, яка призвела до соціального розладу між селянами і поміщиками, міщанами і шляхтою, міщанами і козаками, низовим козацтвом, «черню» і козацькою старшиною; також засудження підступності, брехні, жаги до збагачення, прагнення заволодіти гетьманською булавою будь-яким шляхом (І. Брюховецький); заклик до єднання за «цілість України», яку намагаються «роздірати надвое».

3.4. Основна думка:

- а) зображуючи минуле, автор прагнув збагнути й оцінити сучасне;
- б) народ — рушійна сила у визначенні своєї подальшої долі;
- в) «усяке багатство, усяка слава — усе воно суета сует»;
- г) «нема там добра, де нема правди».

3.5. Жанр: перший історичний україномовний роман, роман-хроніка.

Пантелеймон Куліш написав цілком оригінальний, самобутній твір, у якому яскраво розкрито не тільки історичні події з життя українського народу, відтворено український колорит, а й національний дух народу. Навіть характер романтизму «Чорної ради» має народнопісенні витоки. Пісня й дума не просто існують на його сторінках — вони є живильним середовищем, на якому зріс буйний первісток української романістики. Сам роман нагадує історичну думу за її епічним розмахом, гострими ситуаціями, могутніми національними характерами.

Відтворюючи події минулого, письменник шукає в них відповіді на животрепетні питання тогочасності, зокрема — яким має бути майбутнє України, її соціальний устрій, державний лад.

«Чорна рада» — роман соціально-історичний. Історичні події тут відображаються в площині соціальних відносин — боротьби станів, суспільних верств.

3.6. Особливість назви твору.

Події у творі відбуваються незабаром після возз'єднання України з Росією. На Україні розгорнулася складна політична боротьба за владу, що і призвела до Чорної ради в Ніжині 1663 року, на якій було скинуто тимчасового гетьмана Сомка й обрано гетьманом І. Брюховецького. На раді, крім козацької старшини, були також запорожці, селяни, міщани («чернь»), тому її і названо чорною радою.

3.7. Проблематика роману:

- історична доля України, її державний устрій, місце в історії, шляхи, якими має йти український народ;
- взаємини між панством, старшиною і простолюдом, біднотою;
- стосунки між Україною і Росією;
- вірності обов'язку, козацької честі;
- козацтва, Запорозької Січі, її місце в історії;
- любов і ненависть;
- вірність і зрада;
- батьки і діти;
- історична постать і сучасність;
- цінність людського життя;
- «усякому єсть своя кара і награда од бога».

3.8. Основний конфлікт роману — суперечності між козацькою старшиною, виразниками інтересів і поглядів якої є Сомко, Шрам, і широкими народними масами — селянською біднотою, міщанством, козацькою голотою, очолюваними Брюховецьким.

3.9. Сюжет твору.

У романі дві сюжетні лінії — соціальна та любовна. Перша — це події, пов'язані з вибором гетьмана на «Чорній раді» в Ніжині, поразка Сомка, Шрама та їхніх прихильників, друга — любовна, романтична, причому вона складніша, ніж звичайний любовний трикутник. Тут Леся, а з другого боку — Петро, гетьман Сомко, відчайдушний козак-запорожець Кирило Тур, історія з викраданням, відмова Тура від Лесі. П. Куліш будує сюжет у хронологічному плані, події розгортаються послідовно, наче ланцюжок, у якому одна ланка закономірно пов'язана з другою.

3.10. Композиція.

Твір містить 18 розділів.

Автор влучно використав композиційний прийом — подорож героїв. Цей прийом дає змогу показати широку панораму народного

життя, різні стани, верстви населення, ознайомити і героїв твору, і читачів із тим, як і чим живе й дихає народ, складними соціальними проблемами тогочасності.

Експозиція: зображення історичної епохи, у якій відбуватимуться події твору, знайомство з головними героями роману.

Зав'язка: прагнення Шрама підтримати на раді Я. Сомка, подолати розбрат і безлад серед козацтва.

Кульмінація: проведення «чорної ради», за підсумками якої І. Брюховецький — гетьман, Я. Сомко — в'язень.

Розв'язка: смерть Я. Сомка, І. Шрама; одруження Петра з Лесяю.

3.11. Герої твору.

Усі дійові особи (історичні й вигадані) різко поділяються на дві групи: прибічники Я. Сомка й І. Брюховецького. Історичні — Я. Сомко, І. Брюховецький, Васюта, Шрам, М. Гвинтовка, Вуяхевич; вигадані — Кирило Тур і його товариш, божий чоловік, Черевані, Петро й Леся.

3.12. Робота над змістом твору.

І розділ

- Чому в підзаголовку до назви роману зазначено: «Хроніка 1663 року».
- За яких часів відбуваються події у творі? Про що це свідчить?
- Що П. Куліш зазначає про Череваня, знайомлячи цього героя з читачем? («...був тяжко грошовитий, да й веселий пан із козацтва, що збагатилось за десятилітню війну з ляхами. Річ тут про Б. Хмельницького, як він років з десяток шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоляшків. От тоді-то й Черевань доскочив собі незчисленного скарбу, та після війни й сів хутором коло Києва»)
- Яких страждань у минулому зазнав Василь Невільник? («Ох, боже правий! Далась мені та проклята неволя добре знати, не забуду її довіку!»)
- Через що Шрам одночасно був попом і полковником?
- Як історичні події вплинули на життєву долю полковника?
- Кого звинувачує П. Куліш у зрадництві простого люду, а кого возвеличує?
- За яких умов «розлилась козацька слава по всій Україні...»?
- За що Шрам отримав таке прізвисьце?
- Що змусило полковника з сином вирушити у далеку путь? («Шрам, думав, як би Вкраїну на добру дорогу вести...»)

- Як піп отримав звання полковника? (*«Послужив я православному християнству з батьком Хмельницьким, послужу вам, дітки, ще й тепер, коли буде на те ваша воля. Як почувла ж се рада, то так і загула от радості. Зараз окрили Шрама шапками, військовими корогвами, дали йому до рук полковницькі клейноди, вдарили з гармат, та й став панотець Шрам полковником»*)

II розділ

- Яким постав у вашій уяві старець-кобзар? (*«А в божого чоловіка довга, до самого пояса, борода іще краще процвітала сидинами, а на виду дідусь просіяв якимсь світом. Співаючи пісню, од серця голосить і до плачу доводить, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видючий зроду не побачить»*)
- За що був вдячний Василь Невільник старцеві? (*«А ти виспівав за мене сто золотих червоних; от я ізнов між хрещеним миром, ізнов почув козацьку мову!»*)
- Яке лихо сталося за Дніпром після смерті Б. Хмельницького? (*«Жодного ладу між козаками»*)
- Як козаки ставилися до Ніжинського Я. Сомка? Чим це пояснити? (*«Хто він і розумом, і славою узяв над усіма, да й йому не дають гетьманувати. Сомко, бачте, навпростець іде, не хоче нікому придіти поклонімося. Отаке як завелось між старшими головами, то й козаки пішли один против одного»*)
- Що свідчить про зневажливе ставлення Я. Сомка до І. Брюховецького? (*«Сомко налаяв Іванця свинею, чи що? Не свинею, а собакою, да ще старим собакою, да ще не на самоті, чи там як-небудь напідпитку, а перед отаманням, перед генеральною старшиною, на домовій раді в гетьмана»*)
- Які непорозуміння виникли між двома претендентами на гетьманську булаву?
- Через що Я. Сомко принизив гідність Юрка Хмельницького?
- Яким шляхом І. Брюховецький намагався отримати для себе прихильність козаків? (*«Іванець маючи в себе од усіх льохів гетьманських ключі, підчистив щиро срібло, скільки його там осталося, да й махнув на Запоріжжя. А там сипнув грішми, так запорожці за ним роєм. А він, ледачий, з усіма обнімається, да братається, да горілкою поїть...»*)
- Як Шрам визначив мету своєї подорожі? (*«...а іду от чого. Україну розідрали надвоє: одну часть, через недоляшка Тертю, незабаром візьмуть у свої лапи ляхи, а друга сама по себе перевернеться кат знає на що. Я думав, що Я. Сомко вже твердо сів на гетьманстві,— а в нього душа щира козацька,—*

так міркував я, що якраз підійму його з усіма полками на Тетерю, да й привернем усю Україну до одної булави»)

III розділ

- Що свідчить про заможність Череваня?
- У чому виявилася сміливість П. Шраменка? (*«...переплив Случ під кулями? Їй-богу, я й досі дивуюсь, що таке молоде, та таке сміле!»*)
- Яку загадку запропонував І. Шрам розв'язати М. Череваню? Про що вона свідчила?
- За що Меланя Череваниха дорікала своєму чоловікові?
- Як Шрам поставився до Лесі, побачивши її у світлиці?
- Яким чином у романі відтворено сватання? Що характерно для цього обряду?
- За яких умов Череваниха погодилася на заручення своєї дочки з П. Шрамом? (*«...тільки ж бо треба чинити таке діло похристиянськи. Наші діти й баби, як думали заручати дітей, то перше їхали з усею сім'єю на прогулку до якого монастиря да молились богу. От бог давав дітям і здоров'я, і талан на всю жизнь. Се діло святе: зробимо ж і ми по-предківськи»*)
- Про який сон розповіла Меланія Петру? Для чого вона звернулася до ворожки?
- Якого вбачала для себе зятя Череваниха? (*«...кращий над усе панство і лицарство був молодший гетьман: замість очей — зорі, на лобі — сонце, на потилиці — місяць»*)
- Чим був вражений Петро, слухаючи вимоги Меланії до майбутнього суженого його дочки?

IV розділ

- Як П. Куліш описує історичне минуле «старого діда Києва»? (*«Бо й велика слава не раз тебе осіяла, і великії злигодні на тебе з усіх боків збирались... Скільки-то князів, лицарства і гетьманів добуло, воюючи за тебе, слави; скільки-то на твоїх улицах, на тих старосвітських стогнах, на валах і церковних цвинтарях пролито крові християнської! Уже про тих Олегів, про тих Святославів, про тії ясири половецькії нічого й згадувати. Ту славу, тії злигодні вибила нам із голови безбожна татарва, як уломився Батий у твої Золоті ворота»*)
- З приводу чого Шрам оглядав Київ із сумом?
- Через що козаки називали міщан личаками, а міщани козаків — кармазинами?
- Що стало перешкодою Шраму для проїзду вздовж вулиці міста?
- Чому полковник не виявив бажання долучитися до святкування народження дитини Тараса Сурмача? (*«Чи до речі ж*

оце чоловікові, приїхавши до церков божих, до мощей святих, застряти на хрестинах?»)

- Як на це зреагувало товариство при дорозі? (*«Усі так і загорілись, бо міщане вже давно на городове козацтво та на старшину важким духом дихали»*)
- Чим був схвильований Шрам після розмови з козацтвом?
- Кого звинуватив полковник у прагненні козаків зібрати чорну раду?
- Чому Шрам називав Череваня Барабашем? Як на це зреагував ображений?

V розділ

- Хто був засновником братської школи на Подолі у Києві? (*«...гетьман Сагайдачний церкву збудував і монастир братський з школами устроїв, щоб тее братство дітей козачих, міщанських і всяких учило, людям у темноті розуму загинути не давало»*)
- Яких народних героїв-ватажків з народу вшановували ченці церкви? (*«Був там намальований і Нечай, і Морозенко, і козак Байда, і Самійло Кішка»*)
- Як у творі зазначено про дозвілля козаків? Про що це свідчить? (*«Тут і бандури, тут і гуслі, тут і співи, й скоки, і всякі викрутаси. Отже одкуплять було бочки з дьогтем, да й розіллють по базару; одкуплять, скільки буде горщиків на торгу, да й порозбивають на череп'я; одкуплять, скільки буде маж із рибою, да й порозкидають по всьому місту»*)
- Чому П. Куліш пишався Запорізькою Січчю? (*«Може тим, що Запорожжє іспоковіку було серцем українським, що на Запорожжі воля ніколи не вмирала, давні звичаї ніколи не забувались, козацькі предковічні пісні до посліду дней не замовкали, і було те Запорожжє, як у горні іскра: який хоч, такий і розідми з неї вогонь. Тим-то, мабуть, воно й славне поміж панами й мужиками, тим воно й припадало так до душі всякому»*)
- За що Шрам піддав критиці запорожців? (*«Поки ляхи да недоляшки душили Україну, туди втікав щонайкращий люд з городів, а тепер хто йде на Запорожжє? Або гольтіпака, або злодюга, що боїться шибениці, або дармоїд, що не звик заробляти собі насущного хліба. Сидять там окаяннії в Січі да тільки п'янтвують, а очортіє горілку пити, так і йде в городи да тут і величається, як порося на орчику. Цур їм із їх скоками»*)
- Що згадав про своє минуле Василь Невільник? (*«...я колись таким вигадчиком був, поки літа не приборкали та проклята*

неволя не прилучила! Гасав і я, як божевільний, по степах за кабардою, вигадував і я усякі вигадки; знали й мене у городах і на степах, знали мене шинкарі й музики, знали пани й музики, знало лицарство й хлібороби!»)

- До якої хибної думки вдалися Кирило Тур та Богдан Чорногор?

VI розділ

- Які враження охопили Шрама, коли він побачив Я. Сомка?
- Як названий гетьман поводив себе з гостями?
- Що свідчить про чесність і порядність Я. Сомка у ставленні до своїх суперників?
- Як гетьман реагував на прагнення окремих козаків щодо проведення чорної ради? (*«Нехай лиш виїдуть у Переяслав царські бояре, побачимо, як та чорна рада устоїть проти гармат! Запорожців тоді я здавлю, як макуху, гетьмана їх поверну в свинопаси, а дурну чернь навчу шанувати гетьманську зверхність»*)
- Яким чином Я. Сомко прагне протистояти ворогам? (*«...скоро одбуду царських бояр, хочу йти на окаянного Тетерю. Виженем недоляшка з України, одтиснем ляхів до самої Случі, да, держачись за руки з Москвою, і громитимем усякого, хто покусьється ступити на руськую землю!»*)
- Про що свідчать заручини гетьмана з Лесею Череванихою?
- Як Я. Сомко охарактеризував Кирила Тура?
- Чи було це зроблено об'єктивно? (*«...низовці зледащили після Хмельницького, а все-таки між ними є люди драгоцінні. От хоч би й отсей Кирило Тур. Не раз він мені ставав у великій пригоді. Добрий він, і душа щира, козацька, хоч удає з себе ледащизню і характерника. Да вже без юродства в їх не буває»*)
- Що мав на увазі Шрам, зазначаючи: «Перевелись тепер лицарі в Січі і зерно висіялось» за війну, а в кошу осталась сама полова?»)
- Яке враження справив Кирило Тур на полковника?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

I розділ

1. Художній твір на історичну тематику, який близький за змістом до роману П. Куліша «Чорна рада»:
  - а) Літопис С. Величка;
  - б) Літопис Г. Грабянки;
  - в) Літопис Самовидця;
  - г) «Повість минулих літ».
2. За рахунок чого збагатився М. Черевань і потім оселився у Хмариці?

- а) розбійництва; б) участі у війнах проти ляхів;
 в) гноблення селян;
 г) отримання спадщини від заможного дядьки.
3. Прислів'я, яке використав Василь Невільник у своєму зверненні під час зустрічі зі Шрамом:
 а) «Гора з горою не зійдеється, а чоловік з чоловіком зійдеться»;
 б) «Який гість, така йому і честь»;
 в) «Милий гість не часто буває»;
 г) «Чим багатий, тим і радий».
4. Улюблена справа пана Череваня:
 а) бджолярство; б) рибалство; в) мисливство; г) гончарство.
5. Шрам одночасно був попом і:
 а) вчителем; б) лікарем; в) полковником; г) хорунжим.
6. Про якого гетьмана козаків не згадується у творі:
 а) Т. Трясила; б) П. Павлюка; в) Острияницю;
 г) С. Зборовського.

II розділ

7. Про що співав старець-кобзар, перебуваючи у Череваня?
 а) Героїчне минуле України;
 б) сум країни через смерть Б. Хмельницького;
 в) страждання козаків у турецькій неволі;
 г) красу рідного краю.

III розділ

8. М. Черевань називав божком:
 а) сталеву шаблю; б) П. Шрама; в) жбан із Польщі;
 г) кожного, хто відцурався віри християнської.
9. Обряд, який відбувся під час гостювання Шрама у Череваня:
 а) ворожіння на щасливу долю; б) сватання;
 в) нашіптування хвороби; г) хрестини.

IV розділ

10. Про кого з героїв П. Куліш у творі зазначив: «Не любив ніяких сварок»:
 а) Т. Сурмача; б) І. Шрама; в) М. Череваня;
 г) товстопикого синьокаптанника.

V розділ

11. За яких умов М. Черевань «пішов би до запорожців»? Якщо б:
 а) вмів добре орудувати зброєю;
 б) досконало знав їх звичаї і побут;
 в) він не вірив у Бога; г) не мав дружини.
12. «Я. Сомко був воїн уроди, возраста і красоти зіло дивної», — так зазначалося у:
 а) Біблії; б) літописах; в) сказаннях; г) житіях.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, часи Хмельниччини П. Куліш описує піднесено і водночас ностальгує за ними? Наведіть переконливі аргументи.
2. Доведіть, що для полковника Шрама найбільшим є лихо, яке стосується роздвоєності України, її державної послабленості. Свої міркування обґрунтуйте.
3. Який народ М. Черевань вважав непереможеним (III розділ роману):
а) римлян; б) троянців; в) рутульців; г) греків.

Картка № 2

1. Дослідіть, яка ситуація склалася на Україні напередодні зборів чорної ради? Відповідаючи, посилайтесь на факти з твору.
2. Як, на ваш погляд, що мав на увазі П. Куліш, зазначаючи що «Запорозжжє іспоковвіку було серцем українським»? Відповідь вмотивуйте.
3. Вітання запорожців одного з одним у степу нагадувало зустріч (V розділ роману):
а) тигра з косулею; б) двох оленів-самців навесні;
в) давно знайомих друзів; г) *хижих птахів у степу*.

Картка № 3

1. Вмотивуйте, чому для козака «Січ — мати, а Великий луг — батько». Свої міркування узагальніть.
2. Чим викликано те, що гетьманування на Україні повсякчас залежало від Москви? Висловіть власні припущення, пов'язуючи їх із змістом роману.
3. Старим дідом називав П. Куліш у творі (IV розділ)
а) старезний дуб-велетень; б) Дніпро; в) *Київ*; г) кобзаря.

VII. Підсумок уроку

VIII. Визначення рівнів успішності школярів на уроці

IX. Домашнє завдання

Опрацювати зміст VII–XII рр. роману, підготувати матеріал для характеристики образів Я. Сомка, І. Брюховецького, І. Шрама; скласти план порівняльної характеристики Я. Сомка та І. Брюховецького.

УРОК № 55**П. КУЛІШ «ЧОРНА РАДА». ПОКАЗ ПРОТИСТОЯННЯ
СИЛ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ І РУЇННИЦТВА**

Мета: продовжити знайомити школярів із змістом твору П. Куліша «Чорна рада», охарактеризувати образи головних героїв твору, досліджуючи протистояння сил державотворення і руїнництва; розвивати навички індивідуальної характеристики літературних персонажів, критично оцінювати їх поведінку; вміння оцінювати прочитане та висловлювати власні думки з цього приводу; виховувати повагу до творчої особистості П. Куліша; національну самосвідомість, прищеплювати любов до Вітчизни.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрети П. Куліша, гетьманів — українських ватажків України, текст твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент.****Емоційна готовність учнів до уроку****II. Актуалізація опорних знань****1. Цитатний диктант за романом П. Куліша «Чорна рада»**

За наведеними рядками визначте, про кого йдеться:

- «Темний він був на очі, а ходив без проводиря, у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж робив із тими грішми? Викупив невільників із неволі. Іще ж до того знав лічити усякі болісті і замовляти усякі рани. Може він помагав своїми молитвами над недужими, а може і своїми піснями, бо в його піснях лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається. За теєто, за все поважали його козаки, як батька: і хоч би попоросив у кого останню свитину з плечей на викуп невільника, то й йому оддав усякий» (*Старий кобзар, «божий чоловік»*)
- «Чоловік сей був у короткій старенькій свитині, у полотняних штанях, чоботи шкапові, протоптані, і пучки не видно. Хіба по шаблі можна б догадатися, що воно щось не просте: шабля аж горіла од золота; да й та на йому була мов чужа. І постать, і врода в його була зовсім не гетьманська. Так наче собі чоловічок простенький, тихенький. Ніхто, дивлячись на

його, не подумав би, що в сій голові вертиться що-небудь, oprіч думки про смачний шматок хліба да затишну хату» (*І. Брюховецький*)

- «...був воїн уроди, возраста і красоти зіло дивної, був високий, огрядний собі пан, кругловидний, русявий, голова в кучерях, як у золотому вінку, очі ясні, веселі, як зорі, і вже чи ступить, чи заговорить... Жартів не любив. Щирий і незлобливий був лицар, да все ж як і допечуть йому, то стережись тоді кожен» (*Я. Сомко*)
- «Був він син паволоцького пана, по прізвищу Чепурного, учився в Київський братській школі і вже сам вийшов. Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то він устряв до козацького війська, бо гарячий був чоловік... і не всидів би у своїй парафії, чуючи як летється рідна йому кров за безбожний глум польських консистентів і урядників над українцями» (*І. Шрам*)
- «Був щирий козак, лучче йому з нудьги загинути, ніж панотця навік перечорнити і золоту свою славу гряззю закаляти» (*П. Шраменко*)
- «А вона ж то стояла, підійшовши під благословеніє, хороша да прехороша! Іще трошки засоромилась перед поважним гостем, то й очиці спустила в землю, а на виду аж сієє... І що вже, як хороше вдасться! Чи заговорить, чи рукою поведе, чи піде по хаті — усе не так, як хто інший: так усі й дивляться, і так усякому на душі, мов сонечко світить» (*Леся Череваниха*)
- «Ще була молода і хороша, тільки бліднолика пані. Зараз було видно, що се не нашого пера пташка. Не та в неї хода, не та й постать, да й українська одежа якось їй не припадала. А гарна, чорноброва була пані» (*Настя — дружина Гвиновки*)
- «...був тяжко грошовитий, да й веселий пан із козацтва, що збагатились за десятилітню війну з ляхами... доскочив собі незчисленного скарбу, та після війни й сів хутором коло Києва» (*М. Черевань*)
- «Добрий він, і душа щира, козацька, хоч удає з себе ледащицю і характерника. Да вже без юродства в їх не буває» (*Кирило Тур*)
- «Справді ... був собі дідусь такий мизерний, мов зараз тільки з неволі випущений: невеличкий, похилий, очі йому позападали і наче до чого придивляються, а губи якось покривились, що ти б сказав — він і зроду не сміявся. У синьому жупанкові, у старих полотняних шароварах, да й те на йому було мов позичене» (*Василь Невольник*)
- «...не любив ніяких сварок; ... бо був козак друзяка: уже кому чи яка нужда, чи що, то зарятує й визволить» (*М. Черевань*)

- «...був здоровенний козарлюга. Пика широка, засмалена на сонці; сам опасистий; довга, густа чуприна, піднявшись перше вгору, спадало за ухо, як кінська грива; уси довгі, униз поза-кручвані, аж на жупан ізвисали; очі так і грають, а чорні, густі брови аж геть піднялись над тими очима, і — враг його знає — глянеш раз: здається, супиться, глянеш удруге: моргне довгим усом так, наче зараз і підніме тебе на сміх» (*Кирило Тур*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Мозковий штурм-гра «Хто швидше»

Відгадайте зашифроване слово — ім'я літературного героя роману П. Куліша «Чорна рада». (За трьома варіантами.) Кожна цифра відповідає літері, яка розташована в алфавітному порядку.

I варіант

12	3	1	18
----	---	---	----

(Іван)

II варіант

33	15	11	17
----	----	----	----

(Яким)

III варіант

16	7	22	33
----	---	----	----

(Леся)

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Будь-чий патріотизм доводиться не словом, а ділом.
В. Белінський

Той, хто не любить своєї країни, нічого любити не може.
Д. Байрон

1. Вступне слово вчителя

Відтворюючи події минулого, письменник шукає в них відповіді на животрепетні питання тогочасності, зокрема — яким має бути майбутнє України, її соціальний устрій, державний лад.

В образах головних героїв — Сомка, Шрама, з одного боку, Брюховецького та його прибічників — з другого, розкриваються головні аспекти конфлікту, втілюється ідея твору. Вони відрізняються один від одного і зовнішністю, і вдачею, і своїм ставленням

до державної справи. Тому, аби мати правдиве уявлення про історичних осіб, давайте спробуємо потрапити в історичне минуле і створимо портрети цих постатей.

2. Характеристика центральних образів твору

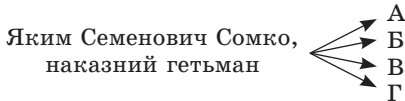
2.1. Яким Сомко.

2.1.1. Міні-круглий стіл (Хто він, Яким Сомко?).

- Яким чином Я. Сомко потрапляє на політичну арену? Що вам відомо про його минуле? (*Рік народження Якіма Семеновича Сомка невідомий. Походив він з переяславських міщан, був рідним братом першої дружини Б. Хмельницького. У часи визвольної боротьби проти Польщі Сомко став прилуцьким полковником. Коли ж помер Б. Хмельницький, а булава не втрималася ні в руках Виговського, ні Юрася, Яким Семенович активно прагнув зібрати чорну раду, бо сподівався, будучи вже наказним гетьманом, здобути булаву собі*)
- Чи можна вважати його продовжувачем справи Б. Хмельницького? Відповідь умотивуйте. (*Я. Сомко — продовжувач справи Б. Хмельницького. Про це свідчать слова наказного гетьмана: «Зложити до купи обидва береги Дніпрові, щоб обидва... приклонились під одну булаву! Виженем недоляшка (Тетерю) з України, одтиснем ляхів до самої Случі — і буде велика одностайна Україна»*)
- Чому Я. Сомко був лише наказним гетьманом? (*На лівобережній Україні козацька старшина висунула на гетьмана переяславського полковника Я. Сомка. На старшинській раді в Козельці Сомка обрано наказним (тимчасовим) гетьманом. Але царський уряд не затвердив цього обрання*)
- Про що мріє народний ватажок? Чим пояснити те, що Я. Сомко — рупор поглядів самого П. Куліша? (*Він виступає як мудрий державний діяч. Його ідеал — соборна Україна, об'єднана під єдиною гетьманською булавою, звільнена від усіляких ворогів. Він бачить її не підлеглою Москві, а рівноправним співником. Це, власне, сокровенні думки самого Куліша, а Сомко — рупор тих поглядів. Згідно із задумом автора, то мав бути ідеал гетьмана («розумом і славою узяв над усіма»)*)
- Що найбільше цінує герой у людях?
- Які стосунки склалися між Я. Сомком і Лесею? Через що вони не побралися?
- Як Я. Сомко ставився до черні? Відповідь обґрунтуйте.
- Які вади характерні для героя? (*Не цурався писати доноси на своїх конкурентів царю*)

- Чим пояснити відмову героя отримати вільну, запропоновану для нього Кирилом Туром? (*Як справжній лицар, не допускає думки про власний порятунок ціною життя Тура*)

2.1.2. Складання інформативного грона щодо героя.

А. Портрет і зовнішність героя:

- «воїн уроди, возраста і краси зіло дивної»;
- «високий, огрядний собі пан»;
- «кругловидний, русявий»;
- «голова в кучерях, як у золотому вінку»;
- «очі ясні, веселі, як зорі»;
- «чи ступить, чи заговорить, то справді по-гетьманськи».

Б. Риси характеру, вдачі:

- взірць лицарства, мужності, відвертості, благородства;
- «щирий і незлобливий»;
- не любив жартів;
- «щира козацька душа»;
- «гордий, пишний і розумом високий».

В. Політичні погляди:

- не мириться із запорозьким демократизмом, бунтарством сіроми;
- відстоює ідею міцної державної влади, сильної гетьманської руки;
- у нього на думці, якби одігнати ляхів до Случі;
- прагне об'єднати обидві частини України і триматися договору про возз'єднання з Росією;
- мужньо приймає смерть, відмовившись від можливого порятунку, бо «погибає Україна!»

Г. Яким Сомко для Пантелеймона Куліша.

- спрощений, надуманий, схематичний герой;
- рупор, через який письменник проголошує свої погляди про старшинську зверхність над народними масами, висловлює свої поняття кращих рис вдачі гетьмана.

2.1.3. Цитатна характеристика.

2.1.3.1. Кобзар.

- «А Сомко, бачте, навпростець іде, не хоче нікому придіте поклонілося».
- «А Сомко знаєте який? Зараз загориться, як порох... Сомко видумав Іванцеві гірку кару: звелів посадити верхи на свиню да й провезти по всьому Гадячу».

- «Хтось у дорогих кармазинах, високий і вродливий, а по кармазинах скрізь комір і поли ґаптовані золотом; зверху кирея підбита сободем; підпиравсь срібною булавою».
- «Давно я потоптав би сю ледар, да тільки честь на собі кладу!»
- «Нехай лиш виїдуть у Переяслав царські бояре, побачимо як та чорна рада устоїть проти гармат».

2.1.3.2. К. Тур про Сомка.

- «А сі городові кабани усе мають за власне, що перші забрались у баштан».

2.1.3.3. Шрам.

- «О, голову ти моя золота! Коли б то так усі, як ти, держались честі та правди! А то на кого не зглянеш — усяке, мов звірюка, про свою тільки шкуру да про свій берліг дбає».
- «Але ось крізь царський намет увійшов і Сомко..., у руках держить золоту булаву Богданову...»

2.1.3.4. Петро Шраменко.

- «Гордий, пишний, і розумом високий»

2.1.3.5. Брюховецький — Сомку перед початком ради:

- «Положи бунчук і корогви, переяславський крамарю!»

2.1.3.6. І. Шрам.

- «...заклювала ворона нашого сокола!»

2.1.3.7. Сомко у в'язниці.

- «...у кутку сидить на голому ослоні. Одним залізом за поперек його взято і до стіни ланцюгом приковано, а другі кайдани на ногах замкнуті. У старій подраній сірячині, без пояса і без сап'янцив. Усе харцизяки поздирали, як узяти до в'язнення; тільки вишиваної сріблом да золотом сорочки посовістились ізнімати»

2.1.3.7. Відвертість Сомка.

- «Багато розлив християнської крові Виговський за те нещасне панство да гетьманство; багато й Юресь погубив земляків, добиваючись того права, щоб над обома берегами гетьманували, невже ж не уйметься плисти по Україні кров християнська ні на часину? Отсе я ще почну одного супроти другого ставити і за своє право людську кров точити! Бо Іванець з козаками стоїть тепер міцно; щоб його зробити, треба хіба усю Україну, надполовинити, а навіщо? Щоб не Брюховецький, а Сомко гетьманував!»

2.1.3.8. Сомко — Туру.

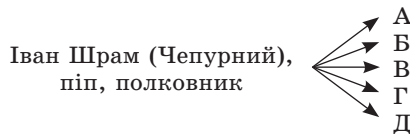
- «Чужою смертю я волі купувати не хочу».

2.2. Іван Шрам.

- #### 2.2.1. Бесіда «Познайомимось ближче з Іваном Шрамом». Обговорення питань.

- Коли читач вперше зустрічається з цим героєм на сторінках роману? Хто він такий? (*Колись узяв за жінку туркменю-бранку, виховав трьох синів-патріотів, отже, у подружжі панувала злагода і взаємна повага. Брав участь у визвольній боротьбі українського народу проти Польщі, займаючи високі посади у війську Хмельницького. Був і пізніше залишився полковником*)
- Через що син попа Чепурного отримав реєстрове прізвище Шрам? (*«Його вздовж і впоперек під час військових подій за часів Хмельниччини пошрамовано, тому козаки, як прозвали його Шрамом, то й забули реєстрове його прізвище»*)
- З якою метою він із молодим сином Петром вирушив у подорож?
- Чим пояснити його прагнення підтримати Я. Сомка?
- Чому майбутня доля України не байдужа герою? (*У розмові Шрам часто говорить про долю України: «привернем усю Україну до одної булави, зніметься пожежа по всій Україні, ляхи та недолячки душили її, тепер на території рідного краю повно барабашів».*)
- Яким ви уявляєте Шрама? У чому виявилась його зверхність до черні?
- Як полковник ставився до багатства? (*Коли інша козацька старшина прагнула до наживи, захоплювала земельні маєтності, то Шрам вів скромне життя*)
- Що свідчить про прагнення героя об'єднати Україну?
- Чому особисте Шрама не переважає над державним?
- Як склалася подальша доля героя після старту Я. Сомка? (*«Шрам паволоцький, жалуючи згуби павлочан, сам удався до Тетері і прийняв усю вину на одного себе. І Тетеря окаяний не усумнівсь його, праведного, як бунтівника. На смерть осудити й, осудивши, повелів йому серед обозу військового голу одтяти»*)
- Що узагальнює цей образ у творі? (*У романі Шрам є представником кращої частини улюбленої автором козацької старшини*)

2.2.2. Інформативне гроно «Всебічна характеристика героя».

А. Портрет і зовнішність:

- сива борода;
- шабляка під рясюю;

- пістолі за поясом;
- на виду шрами.

Б. Особиста доля, соціальний стан:

- син поволоцького попа;
- учився в Київській братській школі;
- «зимовник дикого степу на Низу»;
- «жінка бранка туркєня»;
- проповідував слово правди божої рибалкам і чабанам запорозьким;
- реєстрове його прізвище Шрам, оскільки його пошрамовано вздовж і впоперек;
- два сини під час Хмельниччини полягли в боях за визволення України;
- «побував він на полі й на порі з низцями»;
- «як піднявсь на ляхів Хмельницький, то мав з його велику користь і підмогу»;
- особа, що має історичний прототип.

В. Риси характеру і вдачі:

- чесний і скромний;
- стійкий і наполегливий;
- патріот;
- «гарячий був чоловік»;
- людина цільної, мужньої, суворої вдачі;
- байдужий до збагачення, власного добробуту;
- небайдужий до долі країни, її народу;
- загартований і пошматований у боях воїн;
- терпимий і витриманий.

Г. Політичні погляди:

- поборник об'єднання України;
- прихильник міцної гетьманської влади;
- веде боротьбу на Правобережжі проти шляхетсько-польського ставленика Тетері;
- на Лівобережжі — щоб підтримати Сомка на чорній раді;
- вступає в суперечки з міщанами;
- турбується долею України;
- боровся за незалежність рідного краю у війську Б. Хмельницького;
- засуджує народні бунти.

Д. Івана Шрам для Пантелеймона Куліша:

- ідеалізує старшинську свідомість, честь і звичаї...
- непримиренне ставлення до «черні»;
- ідея старшинського аристократизму.

2.2.3. Цитатна характеристика.

- «Він був разом піп і полковник»

Сомко: «Батьку мій рідний! Я здавна привик звати тебе батьком!»

2.3. Іван Мартинович Брюховець (Іванець)

2.3.1. Беседа «Яким же на сторінках роману П. Куліш представив нам І. Брюховецького?»

- Яким чином постає І. Брюховецького стала історичною? *(Уперше ім'я цієї людини в історії лунає як Іванець, що свідчить про його низьке походження і становище слуги при Хмельницькому. Вишколений старим Богданом, Брюховецький втерся в довір'я Юрасеві Хмельниченкові, який послав його на Запорожжя, щоб прихилити низовців і заволодіти булавою, яка була тоді у Виговського.)*
- У чому виявилася хитрість і підступність Іванця? *(Брюховецький прислужився Хмельниченкові, але із Запорозької Січі не повернувся, прожив серед низовців три роки, завойовуючи авторитет для самого себе. Він зумів прихилити козацьку голоту до себе тим, що виставляв себе ненависником панства й багатства. У цей час на Україні булава переходила з рук у руки і Брюховецькому забажалося теж потримати її у своїх руках. Іванець зрозумів, що Запорозька Січ — свого роду автономія і, керуючи нею, можна керувати й усією Україною.)*
- Що пообіцяв запорожцям І. Брюховецький задля того, щоб стати гетьманом? *(Перед Ніжинською радою Брюховецький пообіцяв запорожцям, що дозволить безкарно грабувати майно Сомка, Золотаренка та їх прибічників. Ця обіцянка поширювалася й на чернь, яка допомагала йому стати гетьманом)*
- За яких причин виникло протистояння між Я. Сомком і І. Брюховецьким?
- Як Іванець поставився до черні й політичних прибічників після отримання гетьманської булави? *(Як тільки І. Брюховецький досяг мети, він наказав низовцям чернь розігнати, а своїх політичних ворогів знищити фізично. Сомкові й Золотаренкові прилюдно було відрубано голови. Він брутально лає голоту (мужва невмивана, дурне мужицтво), загрожуючи всіх порівняти батогами, глузує зі старих січовиків. «Ми між людьми будемо жити по-людськи, а кому з нас не по нутру, то нехай іде на січ їсти сушену рибу з сирівцем. Якості характеру І. Брюховецького виявляються залежно від обставин)*
- Чи можна І. Брюховецького вважати «хамелеоном»? *(Перед чорною радою він прикидається простою, щирою людиною,*

обіцяє всім, хто його підтримує, всілякі блага. Такі риси, як підступність, облудність, видно вже з його портрета — «чоловічок сей був у короткій старенькій свитині, в полатаних штанях, чоботи шкапові попротоптувані — і пучки видно... Так наче чоловічок простенький, тихенький». Це щоб показати сіромі, що він — свій, не дбає про власне добро, а все пороздав братчикам. Він зумів лестощами, підкупом, обіцянками схилити на свій бік і московських представників, які й утвердили І.Брюховецького на гетьманство.

- Як мова характеризує гетьмана і водночас виражає його підступні наміри? (Така у нього й мова; до ради він шанобливо називає козаків «товариство миле», «мої рідні братчики», «дітки», з особливою пошаною звертається до старих запорожців, Пугача: «У ваших-то сивих, шанованих головах увесь розум сидить?») Ставши гетьманом, він розкриває своє справжнє обличчя: «Обдули ми дурне мужицтво, обдули міщан, обдули й старих дундуків»)
  - Яким чином країна позбавилася І. Брюховецького? (Козаки І. Брюховецького самовільно перейшли на бік Дорошенка, а зрадливого гетьмана розтерзали)
  - Що уособлює І. Брюховецький у творі? (Все те лихе, підступне, що призвело до міжусобиць, до кровопролитної війни)
- Мікрофон:** «Мое ставлення до І. Брюховецького».

2.3.2. Інформативне ґроно щодо характеристики героя. (Робота у малих групах).

Іван Мартинович   ↗ А
Брюховецький   ↘ Б

А. Риса характеру:

- лукавий і підступний;
- хитрий і підлий;
- вразлива, мстива і властолюбива людина;
- здатність до демагогічного маскуванню перед народом;
- облудний;
- «чарівник-чорнокнижник»;
- «наче собі чоловік простенький, тихенький»;
- «ніхто не подумав би, що в сій голові вертиться що-небудь, окрім думки про смачний шматок хліба да затишну хату»;
- втирався у довір'я простолюду, на який опирався у боротьбі за гетьманство;
- намагався справити вигідне враження, бути малопомічним, скромним;

- «по душі були темному людові тії лукавії ухватки, тії тихі, солодкі речі, те нібито убожество, що всяк за його поліз би хоть на ніж»;
- «химерний, морочив голови людськії, мов не своєю силою»;
- «мов який чарівник-чорнокнижник, ходив поміж миром, сіючи свої чари»;
- політичний авантюрист без честі й совісті.

Б. Зовнішність:

- коротка старенька свитина;
- «полотняні штані»;
- чоботи шкапові, протоптані;
- «шабля при ньому горіла од золота; да й та на йому була мов чужа»;
- «і постать, і врода в його була зовсім не гетьманська»;
- «наче собі чоловічок простенький, тихенький».

2.3.3. Цитатний матеріал про героя.

- «Не знатиме під моєю булавою жодного козака або козацького старшини над собою паном: усі будемо рівні» (*Добре він порівняє Україну!*)
  - «Брюховецького величали другим Хмельницьким, що іще раз стає за Україну супротив її ворогів і дарує мирові волю».
  - «А як придивишся, то на виду в його наче ще й приязне: так би здається, сів із ним да поготорив де про що добре да мирне. Тільки очі були якісь чудні — так і бігають то сюди, то туди і, здається, так усе й чигають ізпідтишка чоловіка. Іде, трошки згорбившись, а голову схилив набік так, наче каже: «Я ні од кого нічого не бажаю, тільки мене не чіпайте». А як у його чого поспитаються, а він одвітує, то й плечі, наче той жид, підійме, і набік одступить, що ти б сказав — він усякому дає дорогу, а сам знітиться так, мов той цуцик, ускочивши в хату»
  - «Отакий-то був той Брюховецький, такий-то був той гадюка, що наварив нам гіркої на довгі роки!»
  - «...каже тоненьким, ницим голоском».
- Лестоці Брюховецького:
- «Ні, не против я, не прогайнув, не промантачив, не проциндрив без пуття: усе спустив з рук, аби б тільки як-небудь прикрити ваші злидні. Не мало пішло мого добра і по Гетьманщині. Як та бідна курка-клопотуха, що знайде зернятко — да й те оддасть своїм курчаткам, так і я все до останнього жупана пороздавав своїм діткам. А тепер от і сам обголів так, що й пучки лізуть із чобіт — доведеться незабаром ходити так, як лапко. Що ж? Походимо й без чобіт, аби моїм діткам було добре».

- «Ви може думаєте, що я, так як ваші нашійники, стану дроти з вас шкуру, аби б тільки в мене на ногах рипали сап'янці? Не доведи мене до сього, господи! Везли колись за мною в Січ жупани й сап'янці возами, везли золото і срібло мішками, а я все збув із рук, аби моїм діткам було добре!»

П. Шраменко:

- «Окаяний пройдисвіт так усіх оманив, так по душі були темному людові тії лукавії ухватки, тії тихі, солодкі речі, те нібито убожество, що всяк за його поліз би хоть на ніж. Аж дивно стало моему козакові, що то чоловік зможе, як захоче!»

Підступність і улесливість Брюховецького:

- «Батьки мої рідні! Що ж (я) здолаю видумати путіє своїм нікчемним розумом? У ваших-то сивих, шановних головах увесь розум сидить! Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки — судіть, як самі знаєте, а мое діло махнути булавою, да й нехай по тому буде. Недармо ж я вас вивів із Запорожжя на Україну: порядкуйте по-стародавньому, як самі знаєте; судіте і карайте, кого самі знаєте, а я свого розуму супроти вашого не покладаю. Усі ми перед вашими сивими чупринами діти, дурні».
- «Сам Брюховецький стояв у голубому жупані перед своїх запорожців. Тут уже він був не той, що в Романовському Куті: позирав гордо, по-гетьманськи, і тільки всміхавсь, узявшись у боки».

Самохарактеристика Брюховецького:

- «Мабуть, сам лихий мені помагає... А лучче б нічого сього не було... Ой батьку Богдане! Не пізнав би ти тепер свого Іванця!.. Ворог!.. І звідки нечистий утелющив мені ворога!.. А вже тепер шкода зупинятись... Вивернеться... добре, що поборов! Два коти в одному мішку не помиряться... Чом же оце нема в мене сили до закінчення? Була сила світ на свій лад повернути, а тепер ось шпирнути ворога ножем боюсь... Що ж, як на Москві зроблять не по-нашому? Гроші грошима, бояре боярами, а цар — душа праведна...»
- «Мізкує собі ледачий Іванець, ходячи по світлиці...»

Пугач про Брюховецького:

- «Бачимо, бачимо, вразький сину, — дармо, що ти гетьман, — до чого ми в тебе дожилися. Убрав еси нас у шори, як сам хотів! Вивезли ми тебе на своїх старих плечах у гетьмани, а тепер ти вже без нас думаєш Україною орудувати! Недовго ж поорудуєш! Я тобі кажу, що недовго! Коли взявсь брехати по-собачи, то й пропадеш, як собака! ...брехнею світ пройдеши, то назад

не вернешся. Плюйте, братці, на його гетьманство! Кому любо з нечестивим пройдисвітом у гріхах погібати, зоставайсь тут, а хто не хоче скаляти золотої слави своєї, той гайда з нами за пороги! А на прощання скажемо сьому Іродові, чого ми йому бажаємо: воно ж йому й не минеться»

3. Робота над змістом твору. Опрацювання питань

- За яких обставин К. Тур опинився у Києві?
- Чому І. Шрам недоброзичливо ставився до К. Тура?
- Яке враження справила Леся на козака Тура?
- На які вигадки був здатний К. Тур? Про що це свідчить?
- Через що виникло протиріччя І. Шрама і Я. Сомка стосовно зв'язку козаків із москалями?
- Чого прагнув Я. Сомко для України? (*«...треба нам з москалем за руки держатись. Се ж усе одна Русь, боже мій милий! Ось нехай лиш Господь нам допоможе зложити докупи обидва береги Дніпрові, тоді ми позаводимо усюди правнії суди, школи, академії, друкарні, піднімемо Вкраїну вгору і возвеселим душі тих великих київських Ярославів і Мономахів»*)
- Якої думки дотримувалася Леся про Я. Сомка?
- У чому полягав батьківський шлях Кирила?
- З приводу чого К. Тур отримав до себе прихильність І. Шрама і М. Череваня?

VIII розділ

- Про що свідчать зорі для людини? (*«А зорі? То людські душі. Як засне грішне тіло, добрі душі, покинувши землю, зносяться до господа бога, купаються, обливаються у небесному світі, підслухають, що говорять на небі ангели. Як же часом покотиться по небу і погасне ясна зоря, козак перехреститься і помолиться за усопшу душу. Інші зорі щастять у його на врожай, інші на скот, а Віз — чумацька щаслива зоря»*)
- Чому Петро не міг спокійно заснути?
- З приводу чого він жалкував? (*«На біду, в Петра не було ні сестри, ні матері; мав він за порадиників тільки старого, грізного панотця да жартівливе товариство»*)
- Хто такі характерники? (*«...що сі бурлаки, сидячи там у комишах да в болотах, обнюхуються з нечистим. Викрадали вони з неволі невільників, да й самих туркень, іноді так мудро, що справді мов не своєю силою. Утікає од татар, розстеле на воді бурку да й попливе, сидя, на другий берег...»*)
- Над чим розмірковував Петро, почувши вночі розмову К. Тура з побратимом про викрадення Лесі?

- Як сталося, що Турові вдалося вчинити свій злий намір? Чим він погрожував Лесі, коли вона гукала по допомогу? (*«Ти думаєш, як нас наздоженуть, дак я тебе живу випущу з рук? Чорта з два кому після мене дістанешся!»*)
- Яких правил під час бою дотримувався Тур? (*«Лучче мені проміняти шаблю на веретено, аніж напасти вдвох на одного!»*)
- Чому козак перш за все надавав перевагу? (*«...честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала, і ворога під ноги топтала»*)
- Що було перешкодою для Петра під час погоні за К. Туром?
- Чому козак Кирило не дав загинути Петру в проваллі?
- Опишіть битву між козаками. Як письменник характеризує своїх героїв-захисників власної честі?

IX розділ

- Чому Я. Сомко намагався зберегти життя важкопораненому Туру?
- За що гетьман пошанував козака Кирила, незважаючи на його розбишацьку натуру? (*«Молода знайшлась би й друга, а Кирила Тура другого не буде»*)
- Чим полковник Шрам був невдоволений Я. Сомком?
- Хто подбав про пораненого козака Тура? (*«Ще зроду братчик братчика у чужих руках не кидав. Оддайте нам його! Є в нас свої ліки — зараз поставимо його на ноги»*)
- За яких обставин Петро почав швидко видужувати?
- Чим пояснити сум Лесі, коли вона згадувала про гетьмана Я. Сомка? (*«...тяжко сумує, як згадає, що мусить одна-одинока тратити молодії літа у гетьманській світлиці, слухаючи тільки військовій розправи да погримання кубків за трапезою. Розпізнала голубонька да пізно, що Сомко козак не до любощів»*)
- Через що відбувалася ворожнеча між Тетерею і Сомком? (*«Щоб не було двох гетьманів на Україні»*)
- Про яку зраду поінформував сотник гетьмана Я. Сомка? (*«Заньковський, миргородський і полтавський поклонились Іванцеві!»*)
- У чому вбачає Я. Сомко розшматованість України?
- Якої поради надав гетьману І. Шрам стосовно небезпечної ситуації, що склалась у зв'язку із зрадництвом полковників? (*«Їдь лиш ти у Переяслав да пиши листи до усіх полковників, щоб убоялись бога да подумали про козацьку славу, що ось Іванець простягає руку, щоб її скаляти, внівець обернути.»*)

А я тим часом поїду з Череванем у Ніжень. Я відкрию божевільному Васюті очі, що й сам пропаде, і другим наробить лиха, як не буде за тебе держатись. Нехай лиш він приложить свої потуги до твоїх, тоді в усякого руки опустяться, а твої полковники знов до тебе вернуться»)

- З приводу чого косарі намагалися підняти гвалт на подорожуючих? («Косили над дорогою косарі, а один упивсь да й простягсь серед шляху; а Василь Невільник, мабуть, задрімав й наїхав; от і зчинилась завірюха. Завзятий під ту чорну раду сільський люд і зробився»)
- Через що сільська громада висловлювала незадоволення часами Хмельниччини? («...да й зачне ту Хмельниччину до свого часу прикладувати, зачне перебирати, як хто з козацької старшини розбагатів і з чого то так на Вкраїні стало, що в одного ні ґрунту, ні хатини немає, треба в підсусідках проживати, а другий на свої лани людей не назветься, за всю осінь не обореться»)
- Чому простий люд так хвилювало питання чорної ради?
- Яка ситуація склалася на Україні за часів її поневолення ляхами? («Ляхи да недоляшки думали, що як притопчуть козака або посполитого, то й лежатиме, мов хворостина на греблі; мали вони нас за скот неосмислений. А наш брат, сірома, у своїй драній свитині щодень, щоніч з плачем зове на поміч бога. Ляхи да недоляшки тонуть було у перинах, п'ють, гуляють, а наш брат, як той невільник до отця-матері, озивається до бога, перед богом душу свою, як горющу, негасиму свічку ставить: тим-то й не слабло наше серце, тим-то ми сміливо рушали супроти нечестивої сили, і Господь повсякчас помагав нам!»)

Х розділ

- Як за допомогою стовпа, що стояв посередині двору Гвинтівки, можна було виявити соціальний і матеріальний стан гостей господаря? («...в стовпу усе кільця, то залізні, то мідні, то срібні. Ото знак, що простий козак або посполитий в'яже коня до залізного, а хто значний козак, то до мідного; як же хто рівня господареві, так той уже до срібного»)
- Через що дружина Гвинтівки втратила свідомість, побачивши ридван Череванихи?
- Від чого Черевань застерігав Гвинтовку щодо одруження?
- У зв'язку з чим виникла суперечка між Гвинтовкою і його гостями?

- Як дружина брата Череванихи полячка ставилася до християнської віри?
- З приводу чого, на думку Гвинтівки, необхідно з поважати козаків?
- Чому Пугач виявив незадоволення, прийшовши у помешкання Гвинтівки?

XI розділ

- За яких обставин П. Шрам знову зустрівся з К. Туром?
- Що розповів Тур Петрові про чорну раду, яка мала відбутися біля Ніжина?
- Чим зумовлені дружні стосунки молодого Шраменка і козака Тура, зважаючи на їх нещодавню ворожість?
- Які аргументи навела мати козака Кирила стосовно нещастя, що вона отримала від славного Запорожця? (*«Узяло воно в мене, наче сира земля, чоловіка — не знала я щастя замолу; а тепер візьме ще й сина — не дознаю й щастя й при старості літ!»*)
- У чому Пугач звинуватив Кирила?
- Що свідчить про зневажливе ставлення Пугача до батька П. Шраменка? (*«Син того невісноголового попа, що мішається не в своє діло. Ось ми вам хутко втремо носа: Іван Мартинович уже під Ніженем; навчить він вас панувати та гетьманувати!»*)
- З яким проханням звернулася мати Тура до Петра?

XII розділ

- Як П. Куліш описав учасників ярмарку в урочищі Романовського Куту? (*«назбиралась люду незчисленна сила, і все то була сільська чернь мужики, що позіходились грабовати Ніжень, як прибіщав їм Брюховецький. Обідрані кругом, у чорних сорочках: мабуть, самі бурлаки да гольтіпаки, що, не маючи жодного притулку, служили тільки по броварнях, по винницях да ще по лазнях грубниками. У іншого сокира за поясом, у того коса на плечі, а другий притяг із колякою»*)
- Чому «чорний» люд так поважав І. Брюховецького?
- Чим пояснити те, що чернь називала Івана Мартиновича другим Хмельницьким?
- Які враження були у П. Шраменка від того, коли він уперше побачив І. Брюховецького? Чому герой майбутнього гетьмана зневажливо називає гадюкою?
- Як Іван Мартинович трактував прислів'я «Хліб та вода — то козацька їда»?

- Чи відвертим є прагнення І. Брюховецького щодо вболівання за щасливу долю України? Відповідь умотивуйте.
- Яким вбачає майбутній гетьман суспільство на Січі? (*«У нас у Січі гетьман, чи отаман, чи так собі чоловік — усе рівний товариш, усе християнська душа. То тільки ваша городова старшина завела так, що коли не пан, то й не чоловік. Не про гетьманство наш брат запорожець думає: думає він про те, як би та як допомогти вам у вашій тяжкій долі! Серце моє болить, дивлячись на ваше убожество»*)
- Що розповів І. Брюховецький запорожцям про своє минуле? З якою метою, на ваш погляд, він це зробив?
- Чому П. Куліш майбутнього гетьмана називає Іванцем? Про що це свідчить?
- Якої думки про Іванця був Петро, прочувши як майбутній гетьман на словах уболіває за щасливу долю народу? (*«Окаянний пройдисвіт так усіх омамив, так по душі були темному людові тії лукавії ухватки, тії тихі, солодкі речі, те нібито убожество, що всяк за його поліз би хоть на ніж»*)
- Через що вчинився гамір у Романівському Куті? (*«Судитимуть К. Тура»*) Хто були суддями над козаками?
- Про яких мужніх січовиків згадав Пугач, висловлюючись на суді? (*«...ніхто з козацтва не покаляв тої золотої слави — ні козак Байда, що висів у Цареграді на залізному гаку, ні Самійло Кішка, що мучивсь п'ятдесят чотири годи в турецькій каторзі»*)
- У чому звинувачувався К. Тур? (*«Знюхавсь поганий з бабами і наробив сорому товариству на всі роки»*)
- Як І. Брюховецький поставився на суді до вирішення подальшої долі козака Тура?
- Яким чином відбувався суд над тим козаком, що скоїв злочин, був винним? (*«Прив'язали бідаху так, щоб можна було повертатись на всі боки, ще й праву руку оставили на волі, щоб можна було бідоласі достати ківш да випити меду або горілки; бо так водилось у тих химерних низовців, що коло стовпа тут же й горілка стоятиме у діжечці і калачів решето — раз для того, щоб завдавши голові хмелю, не так тяжко було горопасі кінчати жизнь, а, вдруге, для того, щоб охотніш козаки брались за кії. Тут-бо й кіїв лежав оберемок. Отсе ж усякий братчик, ідучи мимо, зупиниться коло стовпа, вип'є коряк меду чи горілки, калачем закусить, візьме кий, ударить раз виноватого по спині — да й пішов своєю дорогою»*)

- Як Богдан Чорногор намагався полегшити участь Кирила під час його покарання на суді? (*«Сей, ходячи круг стовпа, одного зупинить покірним проханням, другому пострікне про яку-небудь Кирилову послугу, а на іншого блазня то й посвариться; то такий, знаючи чорногорське завзяття, і одійде, мов кіт од сала, хоть би й рад горілки покуштувати. Благаючи іншого отамана, аж слізьми обливався вірний Турів побратим: а в Січі великого стояло таке щире побратимство»*)
- З яким питанням звернувся до засудженого Петро? Як це характеризує молодого Шраменка?
- Якої думки був один із старих козаків про джерело лиха в людині? Чим пояснити таке міркування? (*«...ніхто з нас не знає, щоб коли-небудь бито винуватого по голові. Голова — образ і подобіє боже: гріх підіймати на неї кия. Голова нічим не винна; із серця ісходять помишлення злая, убійства, прелюбодіяння, татьби,— голова нічим не винна»*)
- У чому полягала витримка підсудного?
- Що заповідав Тур у разі, якщо він загине? (*«А прикмету над моїм скрабом знає побратим. Одну часть оддасть він старій неньці та сестрі; другу одвезе у Київ на братство; там мене спокусив гріх, нехай же там моляться й за мою душу; а третю одвезе у Чорну Гору: нехай добрі юнаки куплять собі олив'яного бобу та чорного пшона, щоб було чим пом'янути на лицарських грецях Турову душу»*)
- Як поставився Пугач до підсудного після закінчення процесу? (*«Сам приложив йому до спини широке якесь листя, помазавши чимсь липким»*)
- Яким чином Пугач висловився про Петра і його батька? (*«Ти добрий козак. І батько твій добрий козак, тільки здурів на старість. Коли б ще й йому тут не склалось лиха, бо на раді без біди не обійдеться»*)
- У чому полягали умови харчування козаків? (*«На обід у заporожців мало подавали м'ясива, а все тільки рибу. Добрі молодці, як ченці, м'яса не любили. Посуда була вся дерев'яна: і чарки, й коряки — усе з дерева. Трапезуючи, добре тягнули братчики горілку, мед, пиво, однак ніхто не впивсь, так-то вже повтягувались»*)
- Якої думки дотримувався К. Тур щодо політичної ситуації на Україні? Чому він був упевнений у силі побратимів під час боротьби з городовим козацтвом? (*«Хоч греблі гати, хоч мости мости, вода прорветься: ні порадою, ні силою не переможеш нашого товариства. Лучче пливи, куди вода несе...»*)

4. Рубрика «У народі говорять...»

Учні класу розподіляються на 2 групи:

- літературознавці (з'ясовують доречність застосування приказок, прислів'їв у творі)
- фольклористи (характеризують смисл народних висловлювань).
База даних:
  - «Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком зійдеться».
  - «Ще поспіють з козаками на торг».
  - «Удар ти лихом об землю!».
  - «Дівка, кажуть, як верба: де посади, там і прийметься».
  - «Лучче мені промінати шаблю на веретено, аніж напасти вдвох на одного!»
  - «Здоров'я почало брати гору, наповняло козацьке тіло, як вода колодязь».
  - «Де два козаки, там вони третього самі судять».
  - «Тоді скажеш гоп, як перескочиш».
  - «Усе й розкотиться, як горох із жмені».
  - «Сіль тобі на язик, печина в зуби».
  - «Аж мороз пішов поза шкурою».
  - «Хоч греблі гати, хоч мости мости, вода прорветься».
  - «Ти йому образи, а він тобі луб'я».
  - «Січовикові без ложки, що без люльки, ходити не годилось».
  - «Чоловік не скотина, більш ведра не вип'є».
  - «Вдаримо, може, ще раз лихом об землю».
  - «Своя сорочка до тіла ближче».
  - «Усякому єсть своя кара і награда од бога».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

VII розділ

1. За яких умов М. Черевань присвятив би решту свого життя козаччині? Якби:
  - а) мав міцне здоров'я; б) *не родина*;
  - в) отримав на це дозвіл від Я. Сомка;
  - г) не велике господарство.
2. Біблійна легенда, про яку згадав у своїй розповіді Кирило Тур:
  - а) *Адама і Єву*; б) Вавілонську вежу; в) Мойсея;
  - г) Створення землі.

VIII розділ

3. Продовжте фразу: «Як же часом покотиться по небу і погасне ясна зоря, козак...»:

- а) загадає бажання; б) *перехреститься і прочитає молитву*;
в) вирушає у похід; г) тільки тоді лягає відпочивати.
4. Сузір'я, що є щасливим для козака:
а) Пса; б) *Возу*; в) Чумацького Шляху; г) Діви.
5. «Дівка як...де не посади, там і прийметься». Яке дерево мав на увазі Кирило Тур:
а) березу; б) осику; в) *вербу*; г) горобину.
6. У чому полягало життєве кредо козака Кирила Тура:
а) «За рідний край і життя віддай»;
б) «Краще на своїй стороні кистями лягти, ніж на чужині слави натягти»;
в) «Знищу ворога сьогодні, бо завтра нашкодить»№
г) «*Честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала, і ворога під ноги топтала*».
7. Кому з героїв належить дана характеристика: «...хисткий і проворний, як сугак на степу»:
а) Кирилу Туру; б) *Петру Шраменку*;
в) Богдану Чорногору; г) гетьману Я. Сомку.

IX розділ

8. Чого не робила Леся, доглядаючи за пораненим Петром?
а) копала коріння лікарських рослин; б) варила зілля;
в) сиділа біля недужого; г) *повсякчас схлипувала біля нього*.
9. Що сприяло швидкому позбавленню хвороби Петра?
а) *любов до нього Лесі*; б) цілющі ліки;
в) радість і піднесеність з приводу перемоги над Туром;
г) смачний харч і свіже повітря.
10. Визначіть художні засоби в уривку з твору: «...здоров'я почало брати гору, наповняло козацьке тіло, як вода колодязь»:
а) метафора, гіпербола; б) епітет, порівняння;
в) *метафора, порівняння*; г) метонімія, гіпербола.
11. За яких обставин Леся і Петро не могли одружитися?
а) Бо стара Череваниха чинила цьому опір;
б) *дівчина була заручена із Я. Сомком*;
в) через бідність козака;
г) у зв'язку з військовими подіями на Січі.

X розділ

12. Посеред двору, де мешкав Гвинтовка, стояв стовп, до срібного кільця якого міг прив'язати тільки:
а) простий козак; б) посполитий; в) *хто рівня господареві*;
г) будь-хто.

Примітка. За кожному правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Вмотивуйте, чи можна вважати Кирила Тура справжнім козаком-січовиком? Що у цьому образі ви пошановуєте і засуджуєте?
2. Дослідіть, якою була боротьба між Петром і Кирилом? Чому дотримання честі і справедливості для кожного із них — це першооснова.
3. «Княгиня моя, золото мое!» — так звертався Гвинтовка до своєї (X розділ роману):
  - а) сестри Череванихи; б) *дружини*; в) дочки; г) наймички.

Картка № 2

1. Через що, на ваш погляд, П. Куліш учасників ради називає чорним людом і порівнює їх із сараною? Наведіть переконливі аргументи.
2. Чому мати Тура Запорозьку Січ називає проклятою? Чи погоджуєтесь ви з цією думкою? Висловіть власне припущення.
3. Як хижий орел на ягницю поглядував Пугач на (XI розділ роману):
  - а) Лесю Череваниху; б) свого чуру; в) *Кирила Тура*;
  - г) Петра Шраменка.

Картка № 3

1. Що мав на увазі І. Брюховецький, проголошуючи рівність між козаками? Чи дотримав він свого слова?
2. Чи можна за допомогою портретної характеристики І. Брюховецького з'ясувати ставлення П. Куліша до свого героя? Чим це зумовлено?
3. За яких умов К. Тур обіцяв матері й сестрі повернутися додому (XI розділ роману)? Коли:
  - а) відбудеться чорна рада;
  - б) після перемоги у битві з татарвою;
  - в) *як виросте трава на помості*;
  - г) побіліє поле від снігу.

VI. Підсумок уроку**VII. Визначення рівня успішності школярів на уроці****VIII. Домашнє завдання**

Опрацювати зміст XIII–XVIII розділів роману, підготувати матеріал для характеристики образів твору (Л. Череваниха, П. Шраменко, К. Тур та ін.).

УРОК № 56**П. КУЛІШ «ЧОРНА РАДА».****ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗІВ ТВОРУ**

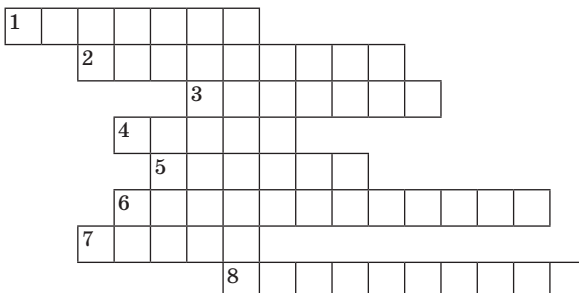
Мета: охарактеризувати образи героїв твору, з'ясувати їх ідеали, прагнення і вчинки, духовні цінності, роль у відтворенні історичного колориту епохи та станової психології окремих суспільних верств; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість; вміння оцінювати прочитане, критично і логічно мислити, висловлюючи виважені власні міркування; виховувати почуття пошани до творчості П. Куліша, любов до Вітчизни, прищеплювати пізнавальний інтерес до історичного минулого рідного краю.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет П. Куліша, текст твору, учнівські малюнки «Мій улюблений герой роману П. Куліша «Чорна рада»; дидактичний матеріал.

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент.****Емоційна готовність учнів до уроку****II. Актуалізація опорних знань****1. Літературна вікторина «Сторінками твору****П. Куліша «Чорна рада»**

Умови заходу: клас поділяється на дві команди по четверо представників з кожної біля дошки розгадують кросворд упродовж 16 хв. Обираються капітани, визначається склад журі. Виграє та команда, яка у визначальний час впорається із запропонованим завданням.

Кросворд для I команди

По вертикалі: 1. Побратим К. Тура. (*Чорного*)

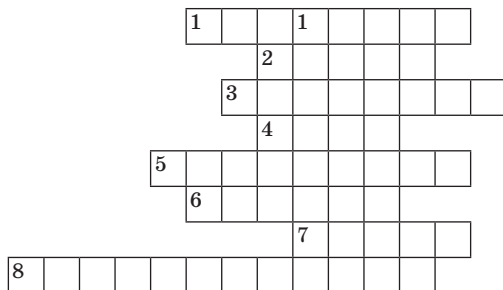
По горизонталі: 1. Місто, де І. Шрам боровся проти ставленика Польщі гетьмана П. Тетері. (*Поволоч*) 2. Військове звання І. Шрама. (*Полковник*)

3. Різновид жанру роману «Чорна рада» (*Хроніка*) 4. Народний жанр, використаний П. Кулішем у творі. (*Лісня*) 5. На П. Куліша мали вплив твори зачинателя жанру історичного роману в світовій літературі. (*В. Скотта*)

6. Риса портретної характеристики Сомка. (*Кругловидний*) 7. Один із представників кращої частини улюбленої автором козацької старшини. (*Петро*)

8. Назва однієї із сюжетних ліній твору. (*Романтична*)

Кросворд для II команди

По вертикалі: 1. Герой твору, якого П. Куліш охарактеризував: «Був тяжко грошовитий да веселий пан із козацтва». (*Черевань*)

По горизонталі: 1. Український письменник, досвід якого автор «Чорної ради» врахував у змалюванні історичних подій у реалістичному й романтичному планах. (*Т. Шевченко*) 2. Головним для К. Тура є козацька...

(*честь*) 3. Один із фольклорних жанрів, використаних П. Кулішем під час написання роману. (*Перекази*) 4. Кохана П. Шраменка. (*Леся*) 5. Про чорну раду ми можемо дізнатися не тільки зі сторінок однойменного твору П. Куліша, а й з Літопису...

(*Самовидця*) 6. Предмет-символ, що є ознакою гетьманської влади. (*Булава*) 7. Місто, де відбувалася чорна рада. (*Ніжин*) 8. Прямий антагоніст Я. Сомка. (*І. Брюховецький*)

2. Експрес-опитування

- Про що свідчить хронологічний порядок викладу подій у творі П. Куліша «Чорна рада»?
- Яким чином елементи романтизму влучно переплітаються з реальними історичними подіями в романі?
- До кого з персонажів «Чорної ради» автор ставиться з повагою, до кого — з симпатією й гумором, кого ненавидить? Чому?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Той, хто в біді кидає свій народ, стає його ворогом.

Ч. Айтматов

Уже пора знати, що нема там добра, де нема правди.

П. Куліш

1. Вступне слово вчителя

У романі П. Куліша «Чорна рада» широко й детально, в живих образах та виразних яскравих картинах змальовано доленосні для української нації часи Руїни. Складними були відносини між простим козацтвом, але серед запорожців П. Куліш зобразив і таких представників минувшини, яких він возвеличив і з гордістю пишався ними. Один із них курінний отаман Кирило Тур. Козацькі честь і звичаї, козацька воля, запорозька рівність та незалежність — такі ідеали цього славного героя.

Зображено в повісті сліпого бандуриста, Божого чоловіка, що має повні кишені грошей, а сам ходить у латаній свитині й без чобіт, а на ті гроші викупляє з неволі козаків. Своїми піснями та молитвами він зцілює душі людей. Таким самим носієм і хранителем кращих людських якостей є і старий запорожець Пугач. Він береже честь і закони козацтва. Це своєрідний суддя, до якого звертаються і за порадою, і за справедливістю. У народнопісенному дусі зобразив П. Куліш Петра Шраменка — дужого, хороброго молодого козака, закоханого у свою дівчину.

Відтворюючи минуле, автор прагне збагнути і оцінити сучасне.

2. Характеристика образів твору

2.1. Кирило Тур — втілення козацького лицарства, романтичний і найбільш суперечливий образ.

2.1.1. Міні-круглий стіл «Чи знаєте ви запорожця Кирила Тура?».

- За яких обставин читач знайомиться на сторінках твору з К. Туром?
- Чому він надає перевагу Я. Сомку?
- Як інші герої твору ставляться до козака Тура?
- Чим пояснити поведінку героя під час викрадення ним Лесі?
- Як поводить себе запорожець з П. Шраменком під час бійки і у подальших стосунках з ним?
- Що було причиною для суду над Туром?
- Дослідіть ставлення автора до свого героя. Зробіть відповідний висновок.
- Чому Кирило вирішив зберегти життя Я. Сомку, жертвуючи своїм? Як це характеризує запорожця?
- Про що свідчить мова Кирила?
- Висловіть власну думку стосовно того, чи можна вважати К. Тура втіленням запорозької вольниці та козацького лицарства. Наведіть переконливі аргументи.

Мікрофон: «Чи хотіли б ви мати такого побратима як К. Тур?»

2.1.2. Інформативне ґроно «Всебічна характеристика героя».

А. Портрет і зовнішність:

- «здоровенний козарлюга»;
- очі «так і грають», «враг його знає — глянеш раз: здається, супиться, глянеш удруге: моргне довгим усом так, наче зараз і підніме тебе на сміх»;
- кремезна постать з розкішними вусами;
- широка, буйна натура прагне простору, незвичайних пригод, одчайдушних вчинків.

Б. Риси характеру і вдачі:

- відвага і волелюбність;
- сильний, енергійний, незламний;
- ярий захисник запорозької честі;
- поважне ставлення до гетьмана;
- високе благородство і щирість;
- мужність під час кари киями;
- здатний до самопожертви;
- запорозька рівність і безкорисливість;
- добрий товариш і побратим;
- химерний запорожець;
- зневага до буденного життя;
- меткий розум;
- глибока релігійність.

В. Поведінка:

- іноді зухвале ставлення до інших;
- непередбачувана, часто нелогічна;
- випадки ігнорування законів Січі (викрадення нареченої гетьмана);
- діє за покликом серця;
- почуття власної гідності.

Г. Соціальне у характеристиці героя:

- батько — запорожець, мати і сестра — звичайні селяни;
- заперечує патріотичні почуття в самому собі, але вчинки запорожця свідчать про прямо протилежне;
- зневажає щоденний побут, родинний затишок.

Д. Джерела створення образу:

- химерний козак Мамай;
- перекази про характерництво запорожців;
- героїчні мотиви народних дум;
- пісні про волелюбних представників козацтва.

Е. Казкові якості, притаманні герою:

- вміння заворожити двері й людей;
- здатний утекти із замкненого приміщення.

Є. Мова персонажа:

- говорить «загадками»;
- пересипає її приказками, прислів'ями, пісненими зворотами;
- містить уривки з пісень і дум.

2.1.3. Цитатна характеристика.

- «Пика широка, засмалена на сонці; сам опасистий; довга, густа чуприна, піднявшись вперше вгору, спадало за ухо, як кінська грива; уся довгі униз позакручвані, аж на жупан ізвисали; очі так і грають, а чорнії, густії брови аж геть піднялись над тими очима».

Я. Сомко про Кирила:

- «Низовці зледащили після Хмельницького, а все-таки між ними єсть люди драгоцінні. От хоч би й отсей Кирило Тур. Не раз він мені ставав у великій пригоді. Добрий він, і душа щира, козацька, хоч удає з себе ледащицю і характерника. Да вже без юродства в їх не буває.». «Я знаю, що він шаблею ворога лучче, ніж язиком».

М. Черевань про Тура:

- «Душа, а не запорожець!»

Кредо Тура:

- «Честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала, і ворога під ноги топтала».
- «Наша мати — війна з бусурманами, наша сестра — гостра шабляка!.. Запорожця господь створив не для запічка!»

2.1.4. Додатковий матеріал про героя.

До запорожців належить курінний отаман Кирило Тур, але разом із тим він належить до оточення Сомка. Козак не тільки допомагав не раз ще юному Сомкові, а й тепер за нього ладен накласти голову. Своїм метким розумом січовик збагнув, що Брюховецький хитрий і підступний, що до влади він рветься, маючи на меті досягти панування та багатства. Як і автор, Кирило Тур є патріотом батьківщини.

Незважаючи на велику енергію, хоробрість, лицарство, він не підносився серед козацтва вище курінного отамана. Та й не прагнув

Кирило Тур пошитися у значне заможне козацтво. Ніколи він не виявляв інтересу до панства і власної користі. Зміст його життя — товариство, побратимство, лицарська честь, незалежність.

Це образ химерного запорожця, який хоче бути таким характерником, як ті, що про їхні вчинки оповідає народ. Кирило приваблює до себе своєю вдачею. Він часто висловлює свої думки й почуття мовою народних пісень та дум. Він зневажає буденне життя, бо волелюбна вдача прагне просторів, одчайдушних вчинків. Він мріє податися в гірську Чорногорію, бо йому всюди тісно, ніде не знаходить він вдоволення жадоби лицарських вчинків і пригод.

За рішенням ради запорожців Кирило Тур зазнав покарання, як говорив «січовий батько» Пугач, за те, що «зніухавсь поганий з бабами і наробив сорому товариству на всі роки. За звичаями запорожців винуватця карають киями!

«Однак Кирило Тур показав себе добрим запорожцем: і не зморщивсь, і не застогнав».

Козак лагодиться вирушити у далеку дорогу — Чорногорію. «Наша мета — війна з бусурманами», — говорить він, маючи намір брати участь у визвольній боротьбі чорногорців проти турецького гноблення.

2.2. Петро Шраменко.

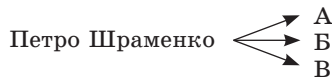
2.2.1. Беседа «Познайомтесь, Петро Шраменко».

- Чому Петро вирішив разом із батьком вирушити у дорогу?
- Як він ставиться до політичної ситуації на Україні?
- Чим пояснити його повагу до гетьмана Я. Сомка, свого батька?
- Через що виникла сутичка героя з К. Туром?
- Яким чином довів П. Шраменко свою любов до Лесі?
- Що свідчить про романтичність відтворення П. Кулішем цього героя?
- Прокоментуйте розмову наприкінці твору П. Шраменка з Божим чоловіком? Що в результаті цього спілкування зрозумів козак?

Мікрофон: «Чи продовжить П. Шраменко справу свого батька?»

Відповідь прокоментуйте.

2.2.2. Інформативне ґроно щодо характеристики героя.

А. Портрет і зовнішність:

- дужий, молодий козак;
- «орел не козак»;
- привабливий.

Б. Риси характеру:

- чесний і сміливий;
- відважний і благородний;
- вірний і добрий;
- здатний щиро кохати;
- «добрий син і щирий козак».

В. Особливості вдачі:

- батько-авторитет;
- звик коритися моралі та закону;
- ніхто не скаже про нього лихого слова.

2.2.3. Цитатна характеристика.

- «Один був молодий собі козак, здатний, як до війни».
- Черевань: «...переплив Случ під кулями. Йй-богу, я й досі дивуюсь, що таке молоде, та таке сміле!»
- Божий чоловік: «Добрий козак; по батькові пішов. Одвага велика, а буде довговічний, і на війні щасливий: ні шабля, ні куля його не одоліє, і вмре своєю смертю».
- «Петро був козак не дитина: мав батькову постать і силу, ворочав важкою шаблюкою, як блискавкою, а хисткий і проворний, як сугак на степу».
- К. Тура: «...у багно тебе не втопче, як зав'язнеш, а хіба з багна витягне».
- Пугач: «Ти добрий козак».
- «Я чоловік без хитрощів».

2.3. Пугач — «січовий дід».**2.3.1. Опрацювання образу. Бесіда за питаннями.**

- Чому Пугач є втіленням кращих запорозьких традицій?
- Яких політичних поглядів дотримувався герой?
- Чим пояснити той факт, що спочатку «січовий дід» підтримував І. Брюховецького, а потім рве з ним стосунки?
- Як поводить себе герой під час покарання К. Тура? Про що це свідчить?
- Яким чином Пугач намагається боротися за правду?
- Як запорожець у літах прагне зберегти традиції і звичаї Січі?
- Що уособлює Пугач — герой роману?

2.3.2. Інформативне ґруно.

I варіант: Пугач — людина.

II варіант: «січовий дід» — політик, захисник традицій Січі.

Риси характеру героя (I варіант):

- гордість і щира правдивість;
- порядність і справедливість;

- відвертий порадник;
- діє по велінню совісті й правди;
- людська доброта;
- вимогливість до порушників звичаїв;
- суворий і водночас співчутливий.

Пугач — захисник минувщини (II варіант):

- носій і захисник давніх демократичних порядків, традицій і звичаїв;
- дотримання козацького законодавства;
- підтримка демократичних порядків, рівності між людьми, соціальної справедливості;
- прагнення приборкати гнобителів народу, обмежити владу панства, припинити урядову сваволю;
- «січовий дід» — своєрідний суддя.

2.3.3. Додаткова інформація про героя.

В образі «січового діда» Пугача втілено кращі запорозькі традиції. Він всюди бореться за правду: то з'являється з міщанами у світлицю Гвинтівки і вимагає повернути їм не по праву захоплені воли, то відшукує Кирила Тура, коли той порушив запорозькі звичаї, і вимагає судити його.

Під час покарання козака Тура він найсильніше б'є його кием. А після покарання «батько Пугач» прийшов на трапезу до Кирила, і то вже була велика честь усьому куреневі.

На Чорній раді Пугач активно підтримував Брюховецького, та коли побачив, що Брюховецький, захопивши гетьманську булаву, швидко виявив свою зневагу до старих запорожців, він рве стосунки з гетьманом, захищає демократичні запорозькі звичаї.

2.3.4. Цитатний матеріал.

- «На чім держиться Запорожжє, як не на давніх, предковічних звичаях? Ніхто й не скаже. Коли почалось козацьке лицарство. Почалося воно ще за отих славних предків наших варягів, що морем і полем слави у всього світу добули».
- «Брехнею світ пройде, та назад не вернешся».
- Пугач — Гвинтовці: «Нехай міщани дечим і поживились од козаків у польську заваруху, та вже і козаки почали тепер нагинати їм шиї справді по-шляхетськи. Засівши в їх магистрати, в ратуші, старшина козацька орудує їх війтами, бурмистрами і райцями, як чортяка грішними душами. Коли тобі полковник дав займанщину, то нехай воно так і буде; тільки не обіжай добрих людей, верни їм їх воли».

2.4. Михайло Черевань.

2.4.1. Робота над образом твору. Бесіда за питаннями.

- Що дізнається читач про М. Череваня на початку твору?
- Чому П. Куліш нічого не зазначав про минуле героя за часів Хмельниччини?
- Яким чином М. Черевань став багатим хutorянином?
- Як герой ставиться до Я. Сомка та його прибічників?
- Чим пояснити байдужість М. Череваня щодо майбутнього України?
- У чому виявилася підступність героя, який прагнув видати заміж дочку виключно за людину з високою посадою?
- Висловіть власне ставлення до багатого хutorянина Михайла.

2.4.2. Суспільно-політичні погляди:

- брав участь у визвольній боротьбі українського народу проти Польщі;
- хутір для героя — Україна;
- відсутність патріотизму.

2.4.3. Риси характеру героя:

- жага до збагачення;
- улесливість і хитрість;
- безсовісний, корисливий;
- любов до дочки;
- втрата почуття милосердя;
- бездушність і жорстокість.

2.4.4. Додатковий матеріал.

Про чин М. Череваня під час Хмельниччини Куліш не каже нічого, лише згадує, як козакі йому польське золото шапками носили, що він має в своєму маєтку безцінну колекцію зброї та кубків, а воєнних трофеїв нагарбав стільки, що за них купив хутір. Багатий хutorянин буває досить жорстоким: до гвинтівки він приїхав у трофейному ридвані і сміявся з княгині, яка впізнала свою карету. Патріотизм у Череваня абсолютно відсутній, йому давно стала байдужею доля України, бо під впливом своєї дружини, сестри Гвинтовки, він взагалі став думати лише про багатство.

М. Черевань іде на компроміс зі своєю совістю. Він погоджується їхати на вибори в Ніжин суто з особистих корисливих міркувань, що пізніше, на «чорній» раді, проявилось в наївному: «Я свого зятя на всякому місці оберу гетьманом».

2.4.5. Цитатна характеристика.

- «Був тяжко грошовитий, да й веселий пан із козацтва, що збагатилось за десятилітню війну з ляхами»

- «Черевань тільки похитувавсь, гладячи черево; а щоки — як кавуни: сміявсь од щирого серця. Така була в його вдача».
- «...не любив ніяких сварок..., був козак друзяка: уже кому чи яка нужда, чи що, то зарятує й визволить», «...йому дав і дочку краще маку в городі».

2.5. Божий чоловік.

2.5.1. Опрацювання образу. Бесіда за питаннями.

- Хто такий Божий чоловік у творі?
- Про що свідчить його зовнішність і портретна характеристика?
- Чому герой, збираючи гроші, не витрачав їх на себе, а використовував під час викупу козаків з неволі?
- Про що свідчить обізнаність Божого чоловіка у знахарстві?
- Чому на прикладі цього героя П. Кулішу вдалося розкрити народні ідеали гуманізму, мудрості, моральної досконалості?
- З чим пов'язано те, що Божий чоловік відмежував себе від інших бандуристів?
- Як трактували Т. Шевченко та П. Куліш роль народних співців у суспільному житті, їхні взаємини з простим людом?

2.5.2. Портрет і зовнішність героя.

- сліпий старець;
- темний на очі;
- латана свитина і без чобіт;
- довга, до самого пояса, борода ... процвіла сивинами.

2.5.3. Риси вдачі та характеру.

- високоморальний;
- щирий і безкорисливий;
- далекий від усього суєтного, мізерного, дріб'язкового;
- доброта і поважне ставлення до людей;
- індивідуальність, натхненність, патріотизм;
- духовний аристократизм;
- виявляє зверхність над народом, своїми моральними якостями вивищується над ним.

2.5.4. Герой і суспільство.

- національно зріла людина;
- натхненне виконання дум та історичних пісень;
- сум за долею України;
- допомога козакам лікувати їх рани;
- його сутність визначає дух, а не шлунок;
- «душа його жила не на землі, а на небі»;
- ушлявляє часи Хмельниччини;
- не відвідує чорну раду.

2.5.5. Цитатна характеристика.

- «Співаючи пісню од серця голосить і до плачу доводить, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видющий зроду не побачить».
- «Божий чоловік ясен був на виду, мов душа його жила не на землі, а на небі».
- «Сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а ходив без проводиря: у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж робив із тими грішми? Викупав невільників із неволі. Іще ж до того знав лічити усякі болі й замовляти усякі рани. Може, він помагав своїми молитвами над недужими, а може і своїми піснями, бо в його піснях лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається. За теє-то, за все поважали його козаки, як батька, і хоч би, здається, попросив у кого останню свитину з плечей на викуп невільника, то й йому оддав усякий».
- «Я в ваші чвари да свари не мішаюсь».
- «А більше мені не по нутру ота мізерна пиха, що розвелась усюди по Гетьманщині. Почали значні козаки жити на людський кшталт із великої розкоші. І вже байдуже їм тепер старосвітські співи, що й людям у подобу... Дух мій не терпить сього!»

2.5.6. Додатковий матеріал.

Народні ідеали гуманізму, мудрості, моральної досконалості яскраво розкриті в образі сліпого бандуриста — Божого чоловіка. На сторінках роману він відзначається високою свідомістю, розумінням подій, виявляє своє неприйняття щодо дріб'язковості, мізерності буденного життя.

Впевнено та незалежно тримається він і в присутності козацької верхівки. Мовою народних дум розповідає він про події, сумує за долею України, славить часи Б. Хмельницького.

Але Божий чоловік відмежовує себе від інших бандуристів. Коли інші кобзарі не гребували нагодою дрібного заробітку під час чорної ради, то він не пішов туди.

П. Куліш знайшов новий і, безперечно, цікавий ракурс для змалювання образу народного співця. Божий чоловік не закликає народ до боротьби, як Шевченкові кобзарі, як зображує їх і народна традиція, а кличе до милосердя, доброти. «В мене, — каже, — одна дорога по всьому світу. Блаженні милостивії, яко тії помилувані будуть», — відповідає він Шрамові на запитання, куди він ітиме.

3. Робота над змістом твору

XIII розділ

- З приводу чого вчинився ґвалт між «синьокаптанниками» і «кармазинами»?
- Про що дізнався І. Шрам від сотника Білозерця щодо політичної події напередодні чорної ради?
- Яким чином полковник намагався рятувати Україну?
- Чому Я. Сомко був упевнений у тому, що він зможе протистояти силі І. Брюховецького?
- Як гетьман поставився до тих, хто зрадив його і долучився до І. Брюховецького? (*«Не засмутили вони мене, а преогорчили. Не те мені шкода, що три полки одпало, а те, що честь, правда поламана»*)
- Чим закінчилася сутичка між «синьокаптанниками» і «кармазинами»?
- У чому виявилось незадоволення Вуяхевича по відношенню до козацтва? Як запорожці реагували на погрози генерального писаря?
- Через що Я. Сомко позбавив Вуяхевича гетьманського бунчука?
- Яким було козацьке життя за часів Хмельницького? (*«...в козаків була воля й дума єдина»*)
- Як Вуяхович намагався знеславити Я. Сомка у козацькому середовищі? (*«Надувшись, мов той сич, проходив він із своїми підручниками мимо козацькі купи, і, бачся, нічого злого й не діє, тільки то там, то сям що-небудь блякне, да так же то козаків гірким словом зневажає, так їм те нещасне панство да гетьманство в вічі тиче, що козаки, прислухаючись, тільки уси кусають»*)

XIV розділ

- Яких змін, на думку М. Череваня, зазнав характер Гвинтовки?
- Через що І. Брюховецький отримав велике пошанування від царя?
- З приводу чого виникла суперечка за постать Івана Мартинювича між Гвинтовкою і Череванем?
- Яку неприємну звістку отримав Гвинтовка від Костомара? Як він зреагував на неї?
- Чому Череваниха була схвильована поведінкою брата, його байдужим ставленням до того, що відбувалося у козацькому середовищі?
- Через що ситуацію в Україні напередодні чорної ради М. Черевань вважав схожою на «лядську»?

- З яким проханням звернувся Гвинтовка до сестри, від'їждяючи на раду?
- Що свідчить про збори люду на раду?
- Для чого на раду прибуло московське військо з боярами?
- Як сам народ ставився до претендентів на гетьманську посаду?
- З якою метою «мужицтво» йшло на чорну раду? (*«Заробимо лучче, ніж на косовиці! Бач, у яких пани кармазинах, які тилляги під золотом та під сріблом понадівали! Аж хрястить! Усе наше буде!»*)
- Для чого на раді кожен обов'язково повинен мати синю або червону «стьожку»?
- Чому Петро співчував Сомкові, високо пошановуючи його розум?
- Що свідчить про безлад, який панував перед початком ради?
- Чого очікували прибічники Брюховецького після того, як його оберуть гетьманом? (*«Буде кому панувати на Вкраїні і без мугирів. Івану Мартиновичу аби козацтво пригорнути до свого боку»*)
- Через що вчинився гамір, а потім і бійка між козаками?
- Як поводи́ло себе московське військо під час безладу на раді?
- У чому виявилася зрада Я. Сомкові його прибічниками? Як він на це зреагував?
- Яким чином І. Брюховецький святкував свою перемогу?

XV розділ

- Як сприйняв простий лю́д (чернь) те, що гетьманом було проголошено І. Брюховецького? (*«Хвала богу! Хвала богу! Наша взяла! Нема тепер ні пана, ні мужика, нема ні вбогих, ні багатих! Усі поживемо в достатках!»*)
- Що свідчить про масове пограбування Сомкового табору?
- Коли мужики усвідомилися, що їх після виборів ошукано?
- Яких «подарунків» отримали козаки за підсумками ради?
- Через що чорний лю́д пройняв сором, коли вони вирішили після ради повернутися додому? (*«Посунулись деякі з наших через городи, стали поратись коло панськихдворів, дак братчики їх киями. «Убирайтесь,— кажуть,— і к нечистій матері, мужва невмивана!» — та й виперли за місто. Наші почали були пручатись: «Ми ж тепер усі рівні!» — «Ось ми вас,— кажуть,— порівняємо батогами! Ховайтесь, вражі діти, задалегідь по запічках, поки не здобулись лихої години!» «Незабаром стало кожному розуміло, що нічого гаразд веселитись»*)

- Яке лихо коїло розбещене козацтво-харцизи з козаками? («*Боронить, боронить пана з сім'єю челядь, да як звалють одного-другого запорожці з коня, так хто оставсь — урозтіч! А вони окаянії, коней зупиняють, у колесах спиці рубають, вози перевертають, панів із кармазину і з саєти обдирають. По полю не один віз з покаліченими кіньми валяється, не одна вдова плаче по мужові, не один бідаха, конаючи в крові, тужить, що не поліг під Берестечком. А там скрізь порозламувані скрині, одежа лежить розкидана, кривава, пороздирана; пух із перин, наче сніг, лежить по вітру: усюди розбишаки шукали грошей, усе пороли, розкидали!»)*
- Як мотивували харцизи свої злодійські вчинки? («*Тепер минулось: се моє, а се твоє,— усе тепер обще! Своє добро, а не чуже розібрали братчики по кишнях!»)*
- Якою була реакція І. Брюховецького на скарги люду про їх пограбування? Як це характеризує гетьмана? («*Ви ж хіба, вражі сини, не знаєте, що ми тепер усі як рідні брати? Усе в нас тепер укупі!»)*

XVI розділ

- Як сам П. Куліш характеризує суспільні умови на вкраїні за часів гетьманування І. Брюховецького? («*...скільки опісля розлито на Вкраїні крові через Іванцеве лукавство да через неситу хтивість московських воєвод»)*
- Кого автор звинувачує у зрадництві Я. Сомка? («*...городова козацька старшина з запорожцями: усе то тії, що нишком поякшались із низов'ями, да ради свого панства»)*). У чому це виявилось? («*Невірні душі! Тепер уже іншому й трунок не лізе в пельку, іншому так тяжко, як тому Юді, да вже нема вороття — треба брататся з розбишаками!»)*
- З яким проханням звернулися двоє січових дідів до І. Брюховецького?
- У чому звинуватив Пугач Іванця?
- Якої думки дотримувався Іван Мартинович про умови життя козаків?
- У чому вбачав І. Брюховецький владу запорожців на Січі? («*...запорожці тепер перші пани на Вкраїні: понаставляв їх сотниками й полковниками, судитимуть і рядитимуть вони по запорозьких звичаях усю Вкраїну. Нема вже й тепер ні в міщанина, ні в мужика се моє, а се твоє: все стало обще; козак усюди став господарем, як у себе в кишні. Чого ж вам іще хочеться?»)*. Через що він відмовився чинити покарання

О. Сенчила? (*«Щоб я за дурницю бив киями козака? Ні, сього не буде: я своїм діткам не ворог»*)

- Чому для Пугача слава козацька є золотою і зневажливе ставлення до неї — ганьба?
- Яких прокльонів отримав І. Брюховецький від старих січовиків?
- Що повсякчас турбувало Івана Мартиновича?
- Чому П. Куліш, порівнюючи гетьманів, зазначав, що Сомко — безталанний, а Брюховецький — кіт?
- Для чого Іван Мартинович розповів Петру Сердюку про свій віщий сон?
- Через що П. Сердюк відмовився від цінного подарунку від І. Брюховецького задля вбивства Я. Сомка? (*«Того одступало, що хоч низ овець на всяке характерство здатен, да за таке ще зроду в нас ніхто не брався! Прощай, пане гетьмане! Може, з хмелем і твій сон пройде»*)
- Яку хибну справу вирішив учинити Іванець до свого супротивника? Чим пояснити його лякливість?

XVII розділ

- Чому К. Тур виявив ініціативу допомогти І. Брюховецькому позбавити життя Я. Сомку?
- Кому належав перстень, подарований Іваном Мартиновичем Туру? (*«...покійний Хмельницький зняв у сонного Барабаша»*)
- У яких умовах перебував ув'язнений Я. Сомко? (*«...у кутку сидить на голому ослоні. Одним залізом за попереk його взято і до стіни ланцюгом приковане, а другі кайдани на ногах замкнуті. У старій подраній сірячині, без пояса і без сап'янців. Усе харцызяки поздирали, як узяти до в'язення; тільки вишиваної сріблом да золотом сорочки посовістились ізнімати»*)
- Як Я. Сомко сприйняв того чоловіка, який прийшов його, ув'язненого, вбити?
- Чому, на ваш погляд, К. Тур запропонував ув'язненому волю, не помстившись за свою розправу?
- Яким чином козак Тур пояснив Сомкові про його необхідність та авторитет для народу? (*«Піднімуться й тії, що не були на раді, бо на раду позлазилась до Іванця тільки сама погань з України, а добрі люде не пойняли гольтіпакам віри, ... що зосталось доброго, не все тепер за тебе, тільки озвешся, руку потягне і допомогу дасть»*)

- Чим пояснити відмову ув'язненого вийти на волю і гетьманювати?
- Якої думки дотримувався К. Тур про смисл життя? Про що вона свідчить? (*«Хіба ж уся жизнь наша не жарти? Помаже по губах медом, ти думаєш: от тут-то щастя! Аж глянеш — усе одна омана!»*)
- Як Кирило Тур пояснив полковнику І. Шраму про причину відмови Я. Сомка вийти на волю: *«Чужого смертю волі купувати не хочу!»*
- З яким проханням звернувся П. Шраменко до Тура?

XVIII розділ

- Чи можна вважати цей розділ епілогом? Відповідь умотивуйте.
- Як склалась подальша доля І. Шраменка, Я. Сомка? Що у романі зазначено про їх трагічну смерть, яка варта пошани? (*«І. Шрам паволоцький і славний лицар Сомко переяславський, не врадивши нічого супротив лихої української долі, полягли од беззаконного меча шановними головами. Хоть же вони і полягли головами, хоть і вмерли лютою смертю, да не вмерла, не полягла їх слава! Буде їх слава славна поміж земляками, поміж літописами, поміж усіма розумними головами»*)
- Чому П. Шраменка з великою радістю і пошануванням зустріли Черевані? Яким чином К. Тур допоміг Череваням у скрутний для них час?
- Що для Кирила було, як для козака, пріоритетом у житті? (*«Наша мати — війна з бусурманами, наша сестра — гостра шабля!»*)
- У чому виявилось гуманне ставлення Петра до Невольника? (*«Петро положив йому гаман грошей за пазуху на викуп невольника з неволі, за панотцеві душу»*)
- Як Божий чоловік пояснив молодому Шраменку про життєву справедливість, славу? (*«Слава треба мирові, а не тому, хто славен. Мир нехай навчається добру, слухаючи, як оддавали жизнь за людське благо; а славному слава у бога!»*)
- Чому наприкінці твору син полковника І. Шраменка здобув своє щастя?
- Про що свідчить закінчення роману: *«...усе те лихо минулось, мов приснилось»*?

Мікрофон: *«Чим вразив вас цей твір? Які думки охопили після закінчення його читання?»*

V. Закріплення вивченого матеріалу**1. Проведення тестового опитування***XIII розділ*

1. Честі і правди на думку І. Шрама, дотримувався:
а) Пугач; б) *Я. Сомко*; в) І. Брюховецький;
г) кожний козак-січовик.
2. Вуяхевич у козацькому таборі був:
а) хорунжим; б) сотенним; в) *генеральним писарем*;
г) джурою.
3. За часів Хмельниччини запорожці мали:
а) *волю*; б) неабияку освіту; в) щодня чистити зброю;
г) право тимчасово відвідувати власні родини.
4. Прислів'я, яке характеризує погляди Гвинтівки:
а) «Що буде, те й буде, а буде те, що Бог дасть»;
б) «*Моя хата скраю, я нічого не знаю*»;
в) «Дурному хоч кіл на голові теши»;
г) «Вовка скільки не годуй, а він усе в ліс дивитиметься».
5. «Мужицтво» вирушило на чорну раду, щоб:
а) *збагатитися матеріально*;
б) бути політично усвідомленими;
в) виявити власну позицію;
г) побачити претендентів на гетьманську булаву.
6. Я. Сомко, прибувши на раду, в руках тримав:
а) Біблію; б) ікону Богородиці; в) прапор України;
г) *золоту булаву Хмельницького*.
7. П. Шраменко найбільше пошановував у Я. Сомка його:
а) пишну вроду; б) *розум*;
в) вміння спілкуватися з простим людом;
г) обізнаність у військовій справі.
8. Прибічники І. Брюховецького називали Я. Сомка:
а) київським друкарем; б) заможним паном;
в) *перяславським крамарем*; г) Іудою.

XV розділ

9. Аби вберегтися від розбещених козаків-харцизів, необхідно було:
а) їздити виключно вдень; б) мати добрих коней;
в) належним чином озброїтися;
г) *отримати при собі блакитну стрічку*.
10. Кого мав на увазі полковник І. Шрам, висловлюючись: «Заклювала ворона нашого сокола»:
а) Т. Сурмача; б) *Я. Сомка*; в) К. Тура; г) В. Невольника.

11. Прощаючись із Шраменками, М. Черевань жалкував, що:
- більше їх не побачить;
  - К. Тур викрав Лесю;
  - втрутився у події обирання гетьмана;*
  - так швидко минає життя.

XVI розділ

12. Звинувачуючи І. Брюховецького у надмірній демократичності до порушників козацьких правил, Пугач так висловився:
- «Катюзі по заслuzі»;
  - «Нема там добра, де нема правди»;
  - «Прийде і на нашу вулицю свято»;
  - «*Брехнею світ пройдеш, та назад не вернешся.*».

Примітка. За кожну правильну відповідь устанавлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Як ви вважаєте, через що виникла розбіжність у поглядах Я. Сомка та І. Брюховецького щодо подальшої майбутньої долі України? Свої переконання обґрунтуйте.
- У чому, на ваш погляд, виявилось негативне ставлення П. Куліша до тих героїв роману, хто зрадив Я. Сомка і став на шлях пограбування і розбою. Наведіть переконливі приклади з твору.
- З яким проханням звернувся І. Брюховецький до П. Сердюка (XVI розділ твору)?
  - здійснити облік козаків;
  - розтлумачити власний сон;*
  - зібрати запорожців на раду;
  - покарати Пугача.

Картка № 2

- Прокоментуйте фразу з твору про наслідки чорної ради: «Незабаром стало кожному розумно, що нічого гаразд веселитись». Власні міркування узагальніть.
- Доведіть або спростуйте думку М. Череванихи: «Душа в чоловіка одна, що в козака, що в жінки: занастивши її, другої не добудеш». Свої міркування аргументуйте.
- Кого мав на увазі І. Брюховецький, розмірковуючи: «Два kota в одному мішку не помиряться» (XVI розділ твору)? Себе і:
  - князя Гагіна;
  - царя російського;
  - Я. Сомка;*
  - П. Сердюка.

Картка № 3

- Чому, на ваш погляд, часи Хмельниччини з піднесеністю згадувало козацтво, виявляючи при цьому ностальгію за минувшиною?
- Чи правильно вчинив Я. Сомко, відмовившись від допомоги Кирила Тура? Доберіть аргументи «за» і «проти», враховуючи складність історичних обставин у тогочасній Україні.

3. За допомогою якого предмета Кирило Тур мав можливість потрапити до ув'язненого Я. Сомка (XVII розділ роману)?
а) персня; б) хустки; в) золотої монети;
г) срібного намиста.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

VIII. Домашнє завдання

У зошиті скласти тези «Значення творчості П. Куліша»; підготувати цікавий матеріал про життя і творчість Марка Вовчка.

УРОК № 57

МАРКО ВОВЧОК. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ.

«МАКСИМ ГРИМАЧ». РОМАНТИЧНІСТЬ ТВОРУ, ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО СЮЖЕТУ, ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ

Мета: ознайомити школярів з життєвим і творчим шляхом Марка Вовчка, опрацювати ідейний зміст «Максим Гримач», визначаючи жанр твору, ознаки романтизму в ньому, особливості його сюжету; характеротворення; розвивати вміння коментувати зміст твору, розпізнавати характер романтичного типу; висловлювати власні судження про ідейно-художні особливості оповідання; формувати кругозір, світогляд учнів; виховувати повагу до творчої особистості письменниці, зневажливе ставлення до насильства над людиною; прищеплювати риси доброти, чуйності, порядності.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет Марка Вовчка, виставка книжок письменниці, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), фотоілюстрації до життя і творчості письменниці.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями:

- Що характерно для романтизму як літературного напрямку? Яких письменників-романтиків ви пам'ятаєте? Чим вражають читача твори цих митців?

- Під впливом яких чинників формується характер людини, літературного героя того чи іншого твору? Наведіть приклад.
- Як опис природи впливає на розуміння ідейного змісту твору?
- Яким чином кріпацтво позбавляло простий люд їх права на особисте щастя?
- Вмотивуйте, чи можна визначити ставлення автора до героя свого твору? Свої міркування обґрунтуйте.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Я прожила весь свій вік, ідучи однією дорогою
і не звертаючи вбік. У мене могли бути помилки,
слабкості... але в головному я ніколи
не опоганила себе відступництвом.*

З листа Марка Вовчка до сина.

Господь послав

Тебе нам, кроткого пророка

І обличителя жестоких

Людей неситих.

Т. Шевченко про Марка Вовчка.

1. Вступне слово вчителя

Глибокої чарівності, не підвладної часу краси і сили сповнена творчість Марка Вовчка, зокрема її одинадцять оповідань під назвою «Народні оповідання». Хвилюючі, правдиві історії з народного життя просто і задушевно розповідають самі їх учасники або свідки подій. І це не безсторонні спостерігачі тих життєвих картин. Вони дають народну оцінку всім подіям і вчинкам героїв, поділяють простодушні вірування й турботи народу, співчують його горю та радості. Ці твори романтично забарвлені, в них звучать мотиви народних пісень, далекі відголоски стародавніх переказів, легенд.

Літературна подорож «Шляхами Марка Вовчка».

2. Марко Вовчок — Марія Олександрівна Вілінська (22.12.1833–28.07.1907). Життя і творчість письменниці

Екскурсивод № 1. Дитинство. Роки навчання

22 грудня 1833 року народилася Марія Вілінська, що ввійшла в літературу під псевдонімом Марко Вовчок.

Перші роки дитинства Марія провела в умовах поміщицького маєтку. Її батько, капітан у відставці Віленський, був, як і мати, завжди лагідним, привітним, веселим.

Раннє дитинство майбутньої письменниці проходило в селі Єкатерининське на Орловщині. Коли Марії минав усього сьомий

рочок, а двоє менших братиків були ще зовсім маленькі — помер батько. Мати одружилася з поміщиком-гультьєєм, який, граючи в карти, промарнував маєток, брутально ставився до кріпаків, за що ті хотіли його вбити. Звідси йдуть перші зародки критичного ставлення майбутньої письменниці до сваволі поміщиків.

Щоб уберегти дочку від тяжких вражень, мати часто відвозила її до своєї двоюрідної сестри Писаревої, де Маша заприятелювала з молодшим за неї, але розумним і не по роках розвиненим Митею. Два роки дівчина жила і вчилася у приватному пансіоні в місті Єльці, а потім її віддали в другий клас одного з пансіонів у Харкові, де термін навчання тривав чотири роки.

У харківському пансіоні викладалися різні науки, але найбільше уваги приділялося французькій мові, музиці, танцям, вихованню світських манер і вмінню поводитися в шляхетному товаристві.

Віленська ставилася до науки серйозно, вчилася старанно, багато читала. Закінчила вона пансіон 1848 року, після чого поселилася в Орлі у тітки Мордовіної.

Екскурсовод № 2. Марко Вовчок на Україні

Тітка взяла Марію до себе як виховательку своїх дітей — хлопчика шести й дівчинки п'яти років. Увесь вільний час майбутня письменниця проводила в бібліотеці Мордовіних за читанням творів Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, Некрасова, Тургенева, зарубіжних письменників. У журналах нерідко траплялися статті прогресивного напрямку, які особливо цікавили її. Юна читачка роздумувала й над різними науковими розвідками.

У будинку Мордовіної проводилися літературні вечори, де були представники прогресивної інтелігенції. Серед учасників цього гуртка був і засланий в Орел за діяльність у Кирило-Мефодіївському товаристві студент Київського університету Панас Маркович. Одружившись із ним 1851 року, Марія Олександрівна виїхала на Україну.

Спочатку подружжя оселилося в Чернігові, де Панас Маркович співробітничав у редакції місцевої газети та збирав різні матеріали з народного життя. Марія Олександрівна допомагала своєму чоловікові. Вона записувала й вивчала українські народні пісні, казки, легенди. У збірці «Народные южнорусские песни», виданій А. Метлицьким у 1854 році, вміщені деякі пісні, записані Марком Вовчком.

Роки перебування на Чернігівщині мали велике значення у творчому житті письменниці. Тут вона мала можливість ближче ознайомитись із українською літературою, життям народу.

Екскурсовод № 3. Марко Вовчок — письменниця

Молода, вразлива, чула жінка прислухалась до голосу народу. Доля народу, трагедія жінки-кріпачки будили творчу думку. Усе це впливало на формування демократичного світогляду письменниці.

Вивчати життя трудового народу, збирати його усні твори продовжувала Марко Вовчок і пізніше, переїхавши з чоловіком до Києва, а потім до Немирова. У повсякденних розмовах з народом, у його піснях і казках вона знайшла багатючий матеріал для своєї літературної творчості, унаслідок чого в 1857 році вийшла збірка її творів «Народні оповідання» під псевдонімом Марко Вовчок.

Екскурсовод № 4. Марко Вовчок і Т. Шевченко

Говорячи про знайомство і дружбу Марка Вовчка з великим Кобзарем, наводимо конкретні факти, що засвідчують приятельські відносини між ними.

І. Тургенєв: «...він (Шевченко) уже зустрічався з нею (Вовчком), був щиро їй відданий і високо цинив її талант».

На спогад про цю зворушливу зустріч Т. Шевченко присвятив молодій письменниці вірш «Марку Вовчку», у якому назвав її «обличителем жестоких людей неситих» (панів), висловив найніжніші, найтепліші почуття до неї. («Світе мій! Моя ти зоренько святая! Моя ти сило молодая!»)

Ще раніше, 13 липня 1858 року, до особистого знайомства, Т. Шевченко пише вірш «Сон» («На панщині пшеницю жала»), який присвячує теж Марку Вовчку.

Знаючи, що Марковичі збираються їхати за кордон, Т. Шевченко, хоч був цим і невдоволений, не відмовляв їх від цього, 3 квітня 1858 р. дарує Марку Вовчку свій портрет (напис: «Марії Олександрівні») і поему «Неофіти» з теплим написом: «Любій моїй доні Марії Маркович на пам'ять 3 апреля 1859. Т. Шевченко»).

Коли письменниця була вже за кордоном, вийшов з друку «Кобзар» (1860); Т. Шевченко надіслав примірник його Марку Вовчку з дарчим написом: «Моїй єдиній доні Марусі Марковичевій — і рідний, і хрещений батько Т. Шевченко».

У 1902 року, через сорок один рік по смерті Кобзаря, у журналі «Киевская старина» була опублікована казка Марка Вовчка «Чортова пригода» з посвятою незабутньому другові, вчителю і порадишкові Т. Г. Шевченкові; а також письменниця присвятила видатному митцю свою повість «Інститутка».

Екскурсовод № 5. Письменниця за кордоном

Наприкінці березня 1859 р. Марія Олександрівна з сином Богданом (так вона назвала його на честь Хмельницького) виїхала

за кордон. Вона мала намір підлікуватися і ознайомитися з життям людей, які не знали кріпацтва.

За кордоном письменниця жила до 1867 року. Побувала вона в Німеччині, Англії, Італії, Франції.

Лікуючись у Німеччині, Марко Вовчок познайомилась із російськими вченими, які перебували тоді за кордоном, — Сеченовим, Менделєєвим та композитором Бородіним.

Живучи за кордоном, письменниця співробітничала в журналі «Современник» та в ін. виданнях.

У цей час були написані українською мовою «Ледащиця», «Лимерівна», «Три доли», російською «Глухой городок», «Червонний король», «Тюлевая баба» тощо; багато перекладено зарубіжних авторів — Жуля Верна, В. Гюго, Г. К. Андерсена, Дж. Грінвуда й ін. Деякі твори Марка Вовчка, перекладені нею на французьку, були надруковані в Парижі. Особливим успіхом користувалася повість «Маруся».

За кордоном Марія Олександрівна вивчила кілька мов. Маючи рідкісну пам'ять і тонке чуття фонетичних особливостей кожної мови, в Німеччині вона говорила як німкеня, у Франції — як французька, в Італії — як італійка, без акценту, вільно розмовляла польською та англійською.

Перебуваючи за кордоном, Марко Вовчок не поривала з батьківщиною: пильно стежила за розвитком антикріпосницького руху, ходом підготовки реформи, літературним життям, листувалася з друзями, — зокрема з письменниками, тримала постійний зв'язок з видавництвами та журналами.

Екскурсовод № 6. У Петербурзі

У лютому 1867 року письменниця повертається в Петербург. Усією душею рветься в Україну, але обставини склалися так, що ця мрія не могла здійснитися. Смерть чоловіка дуже вразила Марію Вілінську.

За десять наступних років Марко Вовчок переклала кілька десятків творів зарубіжних письменників і вважалася одним із кращих російських перекладачів XIX ст.

Письменниця усе своє свідоме життя була одним із активних і мужніх борців за емансипацію жінок, за рівність їх з чоловіками. Вона гостро виступала проти забобону про жінку як істоту нібито нижчу в розумовому і фізичному відношеннях, створену тільки для домашнього вогнища.

Вважаючи письменницю «політично неблагонадійною», чиновники Третього відділу імператорської канцелярії завели на неї

справу, куди записувалося все, що в її діях і творах царським са-трапам здавалося підозрілим, не обминали й приватного життя письменниці.

Екскурсовод № 7. Останні роки життя

На своєму віку Марко Вовчок зазнала багато доброго і злого, радості й смутку, відданості й зрад, успіхів і поразок, захоплень і розчарувань. На її долю випали люті нападки, мстиві наклепи, незаслужені образи заздрісників та недоброзичливців, зокрема тих «братів і сестер по перу», які вважали, що вона «вкрала» їхню славу. Як і кожній людині, їй були притаманні болючі переживання, обурення й ненависть, скорбота й туга, але вона цього ніколи не показувала, не вступала в суперечки, не намагалася захистити себе, ні за яких обставин не поступалася своїми принципами. «У мене могли бути помилки, слабості, як у більшості людей, але в головному я ніколи не оскверняла себе відступництвом», — писала вона синові Богдану.

Живучи в Україні (на Київщині в Богуславі та селі Хохітві), вона збирає фольклорні матеріали. У ній прокинулася колишня Марко Вовчок — вона знову береться за перо.

Але з переїздом до Нальчика веде замкнений спосіб життя. Тяжких переживань їй завдає Богданова недоля. Активний діяч політичної організації «Земля і воля», він зазнає постійних переслідувань.

Серцева хвороба дедалі загострювалася, з'явилася задишка. 10 серпня 1907 року письменниця померла в Нальчику; похована в саду на власній садибі, яка пізніше стала легендарним музеєм-заповідником.

Екскурсовод № 8. Творча спадщина

Спадщина Марка Вовчка налічує дві книги «Народних оповідань», романи й повісті: «Інститутка», «Кармелюк» (казка), «Три долі», «Маруся», «Гайдамаки», художні нариси «Листи з Парижа», твори російською мовою, переклади творів французької, німецької, англійської, польської літератур, критична стаття «Мрачные картины». За тематикою творчість письменниці різноманітна, але провідною темою є життя селян — непримиренність між кріпосниками та поневоленим народом, трагізм його становища, непереборне прагнення до визволення. Характерною особливістю цих творів є оповідь від першої особи. Оповідачі — найчастіше дівчата й жінки — розказували про випадки з власного життя чи близьких їй людей, а тому сприймаються читачами як живі свідки, конкретні представники тогочасного суспільства.

Тому твори Марка Вовчка набувають значення правдивих документів кріпосницької епохи.

Ось такою була Марко Вовчок — видатна письменниця, авторка високоталановитих, правдивих творів із життя трудового люду, зокрема покріпаченого селянства, виразниця їхніх дум і прагнень, борець за волю і людські права.

Для нас твори письменниці є джерелом не тільки естетичної насолоди, а й глибокого пізнання однієї з темних сторінок нашої історії — кріпацтва, оскільки ці твори є правдивими документами тієї епохи.

3. Складання «доміно» — «Хто ж вона, Марко Вовчок?». Робота у малих групах

(Марко Вовчок — письменниця — фольклорист — журналіст — перекладач — антикріпосник — борець за емансипацію жінок — ...)

4. Теорія літератури

Характер художній (від гр. *character* — відбиток, ознака) — образ людини у творі, поданий з достатньою повнотою, в єдності загального та індивідуального, об'єктивного та суб'єктивного; сукупність зовнішніх та внутрішніх рис особистості героя, детально вимальованих автором.

Романтичний характер у творі. В основі твору — конфлікт між людиною і суспільством. Розкриття його в сюжеті давало змогу відобразити світ сильних почуттів героя, показати його винятковість, духовне благородство, здатність до подвигу і разом з тим викрити нікчемність, недосконалість існуючого укладу життя.

5. Робота над твором Марка Вовчка «Максим Гримач»

5.1. Виразне читання оповідання, коментар його змісту.

5.2. Тема: зображення життя українського народу в часи панування на Україні Польщі і Московщини на прикладі родини Максима Гримача.

5.3. Ідея: возвеличення щирого почуття кохання (Катрі до Семена); засудження соціальної нерівності, яка йому є перешкодою.

5.4. Основна думка: «— Катрю! Катрю! Дитино моя хороша! Загубив я твій вік молоденький».

5.5. Жанр: оповідання з елементами романтизму.

5.6. Проблематика:

- батьки і діти;
- соціальна нерівність — перешкода до повноцінного життя і врешті-решт — самогубство;
- у чому щастя людини.

5.7. Елементи романтизму у творі:

- усім позитивним героям притаманні високі моральні якості: доброта, співчутливість, милосердя, природжене благородство, почуття особистої гідності, всепоглинаюча жадаба волі, любов до природи, здатність милуватися її красою;
- героїня мовчки підкоряється важким сімейним обставинам;
- уміння мислити й спостерігати, правильно оцінювати явища навколишньої дійсності героями твору;
- задушевний, журливий тон оповіді.

5.8. Композиція.

Експозиція: «...се діялось, — давно колись, як панувала на Україні удвійзі Польща і Московщина».

Зав'язка: кохання Катрі до Семена; вирушення козака у похід.

Кульмінація: через смерть коханого Катря чинить самогубство (топиться у Дніпрі).

Розв'язка: сум і страждання М. Гримача через втрату старшої дочки.

5.9. Опрацювання ідейно-художнього аналізу твору.

І частина

- За яких часів відбувалися події у творі? (*«Не за вас се діялось, — давно колись, як панувала на Україні удвійзі Польща і Московщина. Московщина обладувала Україною сьогобочною. Застави хоч стояли, та не густо; сторожа не пильнувала так, як от тепер по Збручеві, чи що; то Дніпром руччіші людоці перевозили всяке добро не оплачуючи: шовки, оксамити, парчі суто злоті, пахучі шафрани й крами дорогії, в барильцях щире золото і срібло»*)
- Де жив Максим Гримач? (*«Саме проти Черкас, нижче Домонтова, сидів хутором над Дніпром..., то сей і довгенько кохався в тому. Такий-то богатир!»*)
- Яким був герой твору? Як до нього ставилися люди? (*«Ходив у жупанах, та в сап'янцях, та в атласах. І хороший був: повновидний, чорнобривий, чорновусий, а веселий, а жартівливий! Було, як вийде в неділю поміж люди, то так його і обступлять. Дуже його любили»*)
- Якої думки дотримувався Максим щодо панського життя? (*«Добре панам жити, кат їх не взяв!»*)
- Як ставився Гримач до тих, кому була потрібна допомога? (*«А такий був: нехай тільки станеться кому з нашого села пригода — головою ляже, а врятує; нехай зачепить хто чужий, то й не збудеться лиха: налетить, як той вихор нагальний, доценту викорчує»*)

- Що вдіяв герой шляхтичу, який оселився на козачому полі? (*«...то він і хату його спалить, і попіл розвіяв, і самого про- турив за Дніпро. Коли жив, то, може, й досі пам'ятає, які нагайки-дротянки плелися в пана Максима Гримача»*)
- Яким особистим скарбом пишався Максим? (*«...мав дві дочки. Одна — Катрею звали — вже дівчина доросла, а хороша та пишна, як королівна; друга — Тетяна, так собі підліток, не- величечка; зивається, було, в дворі або в віконце виглядає, як ясочка. Жили вони в батька у розкошах»*) Про що свідчить остання фраза цитати-характеристики дочок героя?
- Як Максим ставився до козаків? (*«...пан Максим їх веде до світлиці та приймає, що треба»*)
- Які перші враження у вас склалися про Максима Гримача? Чим вони зумовлені?

II частина

- Як у творі зображено козака Семена? (*«...вродливий парубок, хисткий як очеретина, сміливий, як сокіл»*)
- За що, на ваш погляд, його покохала Катря?
- Чим пояснити відмову старшої дочки тим, хто до неї сватався? Чому через це був схвильований Максим?
- Як пояснила Катря батькові про свій життєвий вибір? (*«Мені байдуже, що вони молоді й хороші, коли моє серце не до них горнеться»*)
- Якого щастя хотів Максим старшій дочці? (*«...я тебе не буду за них силувати, та й за бурлаку не віддам; нехай він хоч і місяць з неба схопить. Не оддам, дочко! ...Слово в мене батьківське, кріпке, сама знаєш»*)
- Що мав на увазі Гримач, висловлюючись: «Слово в мене батьківське, кріпке...»?
- Яким було бачення Максима щодо майбутнього чоловіка для своєї дочки? (*«Вільного козака, дочко, щоб сам собі паном був, нікому не кланявся — от якого!»*)
- Що перешкоджало одруженню Семена і Катрі? (*«...треба ждати! Я в свого пана вже третій рік добуваю, останній. Як послужить доля, то сього року буде велика здобич. Отаман мене не скривдить. ...Подякую йому за хліб, за сіль, нагляджу де хутором красний да й поклонюсь тоді твоєму батькові... Тільки люби мене вірно, моя дівчино!»*)
- Поясніть, що мала на увазі Марко Вовчок, зазначаючи: «Не плаває — літає Семен Дніпром, тільки човен синю хвилю розбиває»?
- Коли пообіцяв Семен Катрі повернутися з походу?

6. Поняття про характеротворення. Бесіда за питаннями

- Що ви розумієте під словом «характер»?
- Від чого залежить його формування?
- Які типи характеру вам відомі? Чим керуються, визначаючи його тип?

7. Самоаналіз «Мої позитивні і негативні риси характеру»

Під впливом яких чинників формується характер героїв твору?

I варіант — М. Гримач; II варіант — Катря; III варіант — Семен, Тетяна.

V. Закріплення тестовим опитуванням**1. Проведення тестового опитування***I частина*

1. Події у творі відбуваються:
  - а) напередодні Першої світової війни;
  - б) під час революції 1918 року;
  - в) наприкінці XVII — початку XVIII ст.;
  - г) *коли на Україні панувала Польща і Московщина.*
2. Неподалік від якого міста жив Максим Гримач:
  - а) Києва; б) Одеси; в) *Черкас*; г) Ужгорода?
3. Характеризуючи героя свого твору, Марко Вовчок зазначила, що він був:
  - а) спритним і працьовитим; б) *веселим і жартівливим*;
  - в) повільним і ледачим; г) кмітливим і винахідливим.
4. Народ до Максима ставився:
  - а) *з любов'ю*; б) зневажливо; в) байдуже;
  - г) як до людини, що має вади у стані здоров'я.
5. Зважаючи на одяг Гримача, люди думали, що він:
  - а) учитель; б) кріпак; в) служитель церкви; г) *пан.*
6. Якої шкоди завдавав шляхтичу Максим, коли той оселився на козакому полі?
  - а) *спалив йому хату*; б) витоптав озимину;
  - в) покалічив худобу; г) вцент обібрав.
7. У творі Катря порівнюється із:
  - а) трояндою; б) зозулею; в) *королівною*;
  - г) сонячним променем.

II частина

8. Визначте героя за його характеристикою: «...хисткий, як очеретина, сміливий, як сокіл...»:
  - а) М. Гримач; б) *Семен*; в) шляхтич; г) пан з Московщини.

9. Весільний обряд, який згадується у творі:
    - а) заручини; б) сватання; в) дівич-вечір;
    - г) випікання короваю.
  10. Батько хотів, щоб чоловіком старшої дочки був:
    - а) вільний козак; б) лікар; в) хлібороб; г) шляхтич.
  11. Що перешкоджало одруженню Семена з Катрею:
    - а) наймитування героя у пана; б) бідність дівчини;
    - в) заборона пана шляхтича; г) згода Максима?
  12. Семен пообіцяв коханій повернутися з козацького походу, як:
    - а) заспіває соловейко; б) з'явиться перший сніг;
    - в) закінчатся жнива; г) *зацвіте перша вишня.*
- Примітка.** За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Порівняйте взаємостосунки батьків та їх дітей у творі й сучасних родинах. Відповідь узагальніть.
2. Вмотивуйте, чи можете ви виправдати рішення Максима Гримача щодо тимчасової заборони, яка стосується одруження Семена з Катрею? Наведіть переконливі аргументи.
3. Очікуючи коханого, Катря:
  - а) прасувала; б) співала; в) вишивала хрестиком;
  - г) *вишивала шовком рушники.*

Картка № 2

1. Дослідіть, який весільний обряд зображений у творі. Охарактеризуйте його особливості.
2. Як, на вашу думку, чи мала право Катря дорікати своєму батькові за те, що не дозволив одружитися із Семеном? Чим пояснити таку поведінку старшої дочки?
3. Хто з героїв твору висловився: «Добре панам жити, кат їх не взяв»?
  - а) Катря; б) Семен; в) Максим; г) представник від громади.

Картка № 3.

1. Яким чином, на ваш погляд, історичні події, що згадуються у творі, впливають на життєву долю його героїв? Відповідаючи, посилайтесь на приклади з твору?
2. Висловіть свою думку стосовно рішення Катрі позбавити себе життя. Чи був у неї інший вихід із становища, у якому вона опинилася?
3. Катря, звертаючись до коханого, називала його:
  - а) *соколом*; б) голубом; в) любчиком; г) рибонькою.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів

VIII. Домашнє завдання

Дібрати цитату для характеристики героїв твору, скласти питання до III–V частин оповідання.

УРОК № 58

МАРКО ВОВЧОК «МАКСИМ ГРИМАЧ». ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ВИНИ ЯК УСЕЛЮДСЬКЕ ПОЧУТТЯ

Мета: продовжити опрацювання ідейно-художнього змісту оповідання, досліджуючи причину заборони М. Гримача на одруження Катрі із Семеном, акцентуючи увагу на почуття відповідальності та вини як уселюдське почуття; розвивати увагу, спостережливість, уміння грамотно висловлювати власні судження про особливості оповідання, його спрямованість; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати шанобливе ставлення до людини, її прав; зневажливе ставлення до будь-якого поневолення особистості, приниження її гідності.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет Марка Вовчка, виставка книжок письменниці «Народні оповідання», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

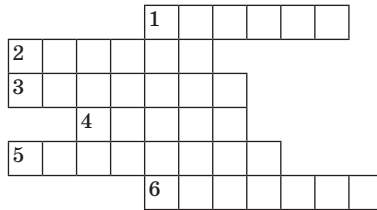
I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Літературна вікторина «Сторінками оповідання Марка Вовчка «Максим Гримач»

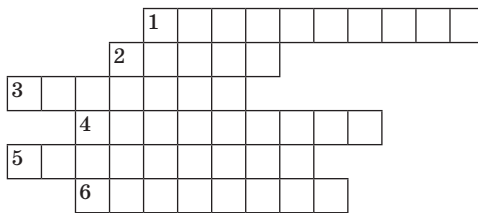
Клас поділяється на дві команди, по три представника з кожної біля дошки розгадують кросворд упродовж 6 хв. Виграє та команда, яка у визначений час впорається із запропонованим завданням.

Хід змагань контролюється членами журі та вчителем-предметником.

Кросворд для I команди

По вертикалі: 1. Прізвище головного героя. (*Гримач*)

По горизонталі: 1. Про кого говориться в оповіданні: «Да й понаходило їх чимало: в хаті й на дворі, і коло брами — аж усю вулицю вздовж закрасили»? (*Гостей*) 2. Річка, через яку люди перевозили «всяке добро», не сплачуючи податку. (*Дніпро*) 3. Пестливе слово, з яким козак звертався до Катрі. (*Рибчино*) 4. Ім'я героя — коханого Катрі. (*Семен*) 5. Весільний обряд, який згадується у творі. (*Сватання*) 6. Місто, неподалік від якого жив головний герой з дочками. (*Черкаси*)

Кросворд для II команди

По вертикалі: 1. Ім'я героя чоловічої статі. (*Максим*)

По горизонталі: 1. Держава, яка панувала на Україні у часи, зображені в оповіданні. (*Московищина*) 2. Ім'я старшої дочки головного героя твору. (*Катря*) 3. Тетяна в оповіданні порівнюється з.... (*Ясочкою*) 4. Одна з рис характеру, притаманна головному герою твору. (*Веселість*) 5. Шкода, яку заподіяла собі старша дочка Гримача? (*Втопилася*) 6. Поселення, що згадується на початку оповідання. (*Домонтов*)

Підбиття підсумків. Визначення переможців.

2. Бесіда за питаннями

- Якою є провідна думка оповідання?
- Чому боротьба за волю є шляхом для подальшого щасливого життя?
- Яким уявляла своє майбутнє Катря?
- Чим відрізнялися розуміння поняття про щастя Катрі та її батька?
- Чи можна Максима звинуватити у самогубстві своєї дочки?
- Чому Катря обрала трагічний шлях до самознищення?

Мікрофон: «Як ви вважаєте, смерть Катрі можна вважати викликом тогочасній дійсності, у якій суспільство чітко розмежувалося на багатих і бідних, вільних і поневолених?»

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Живу думкою одною про ті світлі часи,
коли людина стане володарем своєї долі, свого щастя.*

Марко Вовчок

*Її твори відзначаються реалістичною правдою,
глибоко захоплюючим способом зображення,
силою почуття і мистецькою красою форм і мови.*

О. Кобилянська

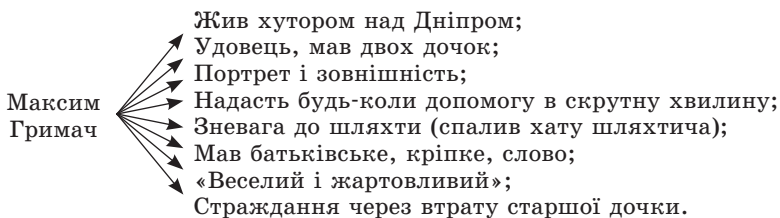
1. Характеристика героїв твору

1.1. Максим Гримач.

1.1.1. Асоціативний малюнок.

Словесно відтворити портрет героя, його зовнішність, манеру поведінки і порівняти, як він зображений у творі.

1.1.2. Скласти інформаційне гроно щодо характеристики Максима.

1.1.3. Цитатна характеристика.

- «Такий-то богатир! Ходив у жупанах, та в сап'янцях, та в атласах. І хороший був: повновидний, чорнобровий, чорноухий; а веселий, а жартівливий! Було, як вийде в неділю поміж люди, то так його і обступлять. Дуже його любили».
- «...нехай тільки станеться йому з нашого села пригода — головою ляже, а врятує; нехай зачепить хто дужий, то й не збудеться лиха: налетить, як той вихор нагальний, доценту викорчує».
- «...я тебе не буду за них силувати, та й за бурлаку не віддам; нехай він хоч і місяць з неба схопить... Слово в мене батьківське, кріпке, сама знаєш».
- «Зачинився старий Гримач, аж п'ять років не виходив за свої ворота. Одцурався й отамана, й здобичі. Посивів, як той голуб сивий».
- «Катрю! Катрю! Дитино моя хороша! Загубив я твій вік молоденький!»

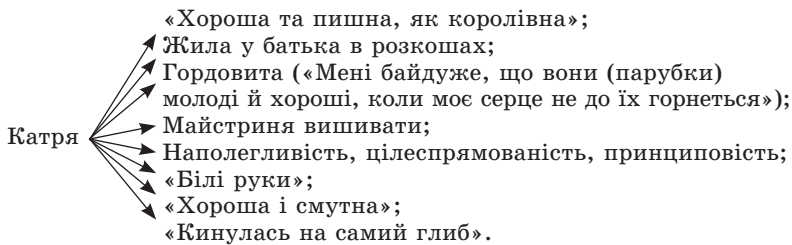
1.1.4. Бесіда за питаннями:

- За яких обставин ви вперше познайомилися з Максимом Гримачем на сторінках твору?
- Про що свідчить його портрет, зовнішність?
- Який авторитет мав герой серед хуторян?
- Як Максим ставився до справи виховання своїх дочок?
- Чому батько всіляко перешкодив одруженню Катрі? Чи виявляв він при цьому жорстокість, зневажливе ставлення до дочки?
- Кого зневажав Максим? Як це характеризує героя?
- Як герой ставився до козаків? Чому він з радістю їх зустрічав у своїй оселі, коли ті пливли човнами Дніпром?
- Висловіть власні міркування стосовно того, чи виявляв співчуття батько Катрі, коли та сумувала за коханим?
- Як зреагував старий на самогубство старшої дочки? Чи відчував він себе винним у її смерті?
- Висловіть своє ставлення до героїв. Як можна виправдати його жорстокість і вимогливість?

1.2. Катря Гримач.

1.2.1. Асоціативний портрет героїні.

1.2.2. Робота у малих групах. Скласти інформаційне гроно щодо характеристики Катрі.

1.2.3. Цитатна характеристика героїні.

- «...доросла, а хороша та пишна, як королівна».
- «Поміж тим квітом сама, як найкращий квіт, походжає».
- «Так-то гарно убралась! Сорочка тоненька і плахта шовкова, пояс сріблом цвіт кований, черевички високі; дрібно, дрібно-несенько русу косу заплела, і золотий перстень блищить на правій руці».
- «Вона й сіла коло вербового кореня дуплиного, схилила голівку на білу ручку; взяла її думки та гадки. Там, під кучерявою вербою, і освітив її місяць, хорошу й смутну, у маковому вінку».

- «Зійшла, як на хибну кладку, поглянула на всі сторони та й кинулась на самий глиб».

1.2.4. Опрацювання образу. Фронтальне опитування:

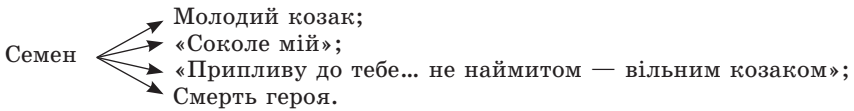
- Хто така Катря? Як поставилася авторка до своєї героїні, описуючи її чарівну вроду?
- У яких умовах виховувалася старша дочка Максима?
- Чому Катря покохала простого молодого козака Семена?
- Через що батько не давав згоди на одруження Катрі із Семеном?
- Що свідчить про гордовитість старшої дочки?
- Як Катря сприйняла звістку про смерть коханого?
- Чи дорікала дочка батькові за те, що через нього вона втратила щастя? Відповідь умотивуйте.
- За яких обставин героїня позбавила себе життя?

Мікрофон: «Хто винен у смерті Катрі?»

1.3. Семен.

1.3.1. Асоціативний план характеристики героя.

1.3.2. Складання інформаційного грона щодо характеристики козака-наймита Семена.

1.3.3. Цитатна характеристика.

- «...молодий козак Семен, вродливий парубок, хисткий, як очеретина, сміливий, як сокіл»
- «...треба ждати! Я в свого пана вже третій рік добуваю, останній. Як послужить доля, то сього року буде велика здобич. Отаман мене не скривдить: чоловік він шановний... Подякую йому за хліб, за сіль, нагледжу, де хутором красивий да й поклонюсь тоді твоєму батькові... Тільки люби мене вірно, моя дівчино!»
- «Не плаває — літає Семен Дніпром, тільки човен синю хвилю розбиває».
- «Зацвіте перша вишня у твоєму садочку, закує сива зозуля — я припливу до тебе, припливу не наймитом — вільним козаком».

1.3.4. Опрацювання образу. Бесіда за питаннями:

- Чим Семен відрізнявся від інших козаків?
- Чому саме його покохала Катря? Чи відповів він їй взаємністю?

- З яких причин козак не мав волі?
- Як автор описує вправність і майстерність Семена, «що... плавав-літав Дніпром»?
- Яке лихо сталося із Семеном під час бурі?
- Вмотивуйте, чи можна вважати смерть козака причиною саможубства Катрі.
- Як, на ваш погляд, чи щирим було кохання Семена до старшої дочки Максима?
- У чому полягає значення образу козака Семена для ідейного сприйняття твору?

2. Подальше опрацювання ідейно-художнього змісту твору. Бесіда за питаннями

III частина

- Яку роботу виконувала Катря, очікуючи коханого? (*«...вишиває шовком рукава та рушники та все в віконце поглядає, чи крутить завірюха, чи вже сніг тане, чи хутко-то теплом повійне»*)
- Чим було зумовлено те, що з приходом весни «весела наша героїня ходить собі поглядає»?
- Опишіть красу весняної природи, застосовуючи текст твору. (*«Зацвіли вишні, прокувала сива зозуля. Красно в садочку! Послався зелений барвінок, голубо зацвів; червоніє зірка; повився горобиний горошок; вовча ступа попустила широке листя; цвіте-процвітає мак повний: і сивий, і білий, і червоний; розкинувся по землі синій ряст; розрослась зелена рута»*) Чи можна цей опис вважати пейзажем? Для чого автор його використала?
- Доведіть, що Катря палко кохала Степана? (*«Поміж тим квітом сама як найкращий квіт, походжає Катря, походжає та з синього Дніпра ясных очей не зводить, а тільки зійде місяць та посипле іскорцями у темну воду, Катря вже й під старю вербою на березі. Пильно дивиться вона, придивляється, чи не пливе хибкий човен, чи не править тим човном ставний та любий козак»*)
- Про яке лихо повідомив козак Гримача? (*«Позавчора перед бурєю, опівночі, горіла береза (а козаки, було як треба дати звістку, що йдуть, то й запалять березу або друге яке дерево над Дніпром); от ми примічаєм та вчора й виїхали назустріч... нема нікого ... тільки Дніпро потрощені човни носить...»*)
- Які художні засоби використала авторка оповідання, описуючи бурю? (*Метафори: «дощ комиші позсікав», «Дніпро аж*

пісок до дна викидає...»; повтори: *«темна-темна; гіпербола: «як грім гримне, то наче всі гори наддніпрянські луснуть»*; порівняння: *«позсікав, як шаблею»*)

- За що Катря дорікала батькові, коли дізналася про смерть свого коханого? (*«Тепер уже вільний козак мій жених, тату! Вільного собі зятя дождали!»*)

IV частина

- Чому, на думку батька, його дочка так постаріла від отримання страшної для неї звістки?
- Чи відчував Максим свою провину перед дочкою? Чим це пояснити?
- Що означало плетіння вінка Катрею? Куди вона збиралася його взяти?
- Як Гримач намагався розважити свою старшу дочку?
- Про що свідчив поцілунок руки батькові Катрею?
- Яким було вбрання героїні останнього для неї вечора? (*«Сорочка тоненька і плахта шовкова, пояс сріблом цвіт кований, черевички високі; дрібно, дрібнесенько русу косу заплела, і золотий перстень блищить на правій руці»*)
- Як Катря намагалася поєднатися із душею Семена? (*«Зійшла, як на хибну кладку, поглянула на всі сторони та й кинулась на самий глиб»*)
- Чи можна виправдати самогубство Катрі? Відповідь обґрунтуйте.

V частина

- Що сталося у Гримачів після загибелі старшої дочки? (*«Уранці гомін та тривога по двору. Тетянка плаче, старший Гримач без шапки ходить, розхристаний, та все питає: — Де моя Катря? Де моя дитина люба?»*)
- Як Максим сприйняв смерть своєї старшої дочки? (*«Зачинився старий Гримач, аж п'ять років не виходив за свої ворота. Одцурався й отамана, й здобичі. Посивів, як той голуб сивий»*)
- Яким було весілля меншої дочки героя? (*«Гучне весілля справили: од її двору аж до церкви червоною китайкою вислали; срібними кубками гостей частували. Да й понаходило ж їх чимало! В хаті, й на дворі, і коло брами — аж усю вулицю вздовж закрасили. Цілий тиждень гуляли»*)
- Через що сумував Максим, залишившись самотнім? (*«...глянув тоді на Дніпро й згадав старшу дочку, і сльози йому потекли на сивий ус»*)

- Про що свідчать слова героя наприкінці твору? Чому, на ваш погляд, він вважає себе винним у смерті Катрі?

Міні-дискусія: «Хто винен у смерті Катрі — батько чи соціальні умови життя, у яких перебували герої? Наведіть переконливі аргументи».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

III частина

1. Яким чином козаки давали звістку своїм про те, що саме вони йдуть до них?
а) свистом; б) запалювали березу або інше дерево;
в) співали українською; г) вигукували, наче нічний птах.
2. Очікуючи коханого, Катря вишивала:
а) собі весільний одяг; б) рушники; в) серветку;
г) скатертину.
3. Визначте художній засіб, який використала письменниця у фразі: «Шумить Дніпро, сивіє, й чорніє, і плескає в береги; розвивається верба, зеленіють комиші»:
а) гіперболу; б) метонімію; в) контраст; г) уособлення.
4. Квітка, що скрашувала б Катрин садочок, не згадується у творі?
а) троянда; б) барвінок; в) мак; г) рута.
5. Яку звістку отримав Гримач від козака про Семена? Він:
а) вирішив не повертатися до Катрі;
б) потрапив у полон до турків; в) загинув під час бурі;
г) одружився з іншою.
6. За що Катря дорікала своєму батькові? Бо не дозволив:
а) одружитися з Семеном; б) купити весільне вбрання;
в) ввечері погуляти біля узбережжя Дніпра;
г) поїхати на пошуки коханого.

IV частина

7. За якою роботою Катрі читач спостерігав упродовж твору?
а) обробка городини; б) приготування їжі;
в) плетіння вінка; г) в'язання.
8. Для чого менша сестра прибігла до старшої? Щоб:
а) її заспокоїти; б) покликати на вечерю;
в) запросити на прогулянку;
г) допомогти їй поратися по господарству.
9. Страва, яка була на обід у Гримачів:
а) борщ; б) вареники; в) мед; г) картопляники.

10. Перед смертю Катря:
- а) пороздавала свої прикраси подругам;
  - б) *поцілувала руку батькові*;
  - в) попросила вибачення у Тетяни;
  - г) написала останнього листа своїм рідним.

У частина

11. Що сталося з Гримачем після трагедії з Катрею? Він:
- а) тяжко захворів;
  - б) *п'ять років не виходив за ворота свого подвір'я*;
  - в) виїхав жити до іншого міста;
  - г) три роки ні з ким не розмовляв.
12. Хто був чоловіком другої дочки Гримача — Тетяни:
- а) отаман; б) гетьман; в) хорунжий; г) *сотник*?

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Порівняйте долі двох Катерин з твору Марка Вовчка й однойменної поеми Т. Шевченка.
2. Дослідіть, як описи природи допомагають відтворити внутрішній стан головної героїні оповідання?
3. За що дорікав собі Максим:
  - а) необережність під час бурі;
  - б) невміння грамотно написати листа отаману;
  - в) *бо загубив вік молоденької Катрі*;
  - г) не дозволяв Тетяні жити із чоловіком у себе в хаті?

Картка № 2

1. Вмотивуйте, Катря — це слабка чи сильна людина. Як ви особисто ставитеся до її рішення позбавити себе життя?
2. Прокоментуйте останню промову Максима до своєї старшої дочки: «Катрю! Катрю! Дитино моя хороша! Загубив я твій вік молоденький!» Про що вона свідчить.
3. М. Гримач згадував Катрю, коли дивився на:
  - а) вишиті нею сорочки; б) *Дніпро*; в) її одяг; г) зоряне небо.

Картка № 3

1. Яким у творі зображено життя козаків? Чому Катря полюбила саме Семена, хоча її сватали й інші «багаті люди й хорошого роду»?
2. Чому, на ваш погляд, не судилося щастя Катрі? Чи могло бути все по-іншому? Свої міркування обґрунтуйте.
3. Визначте жанр твору Марка Вовчка «Максим Гримач»:
  - а) *оповідання*; б) новела; в) повість; г) притча.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результату навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготуватися до контрольної роботи.

УРОК № 59

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 3.

(«НОВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА:

М. ГОГОЛЬ, Т. ШЕВЧЕНКО, П. КУЛІШ, МАРКО ВОВЧОК»)

Мета: за допомогою запропонованих завдань виявити в учнів рівень знань, умінь та навичок із вивченої теми, закріпити їх; розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення, творчі здібності, уміння акумулювати отримані знання і застосовувати їх під час виконання завдань; виховувати самостійність, наполегливість, старанність, силу волі, пунктуальність, інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: контроль, корекція знань та вмінь.

Обладнання: портрети письменників, творчість яких вивчалася згідно з темою; текстові завдання і питання для самоконтролю у трьох варіантах із різними рівнями навчальних досягнень школярів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність учнів до уроку

II. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

III. Пояснення вчителем питань, які стосуються проведення контрольної роботи за темою

IV. Завдання до контрольної роботи

I варіант

Початковий рівень (3 б.)

Виберіть одну правильну відповідь.

1. Кого із видатних українських письменників Т. Шевченко називав батьком:

- а) П. Куліша; б) М. Гоголя; в) Є. Гребінку;
 г) *Г. Квітку-Основ'яненка*.
2. Укажіть автора твору «Трое схотінок».
 а) Марко Вовчок; б) *П. Куліш*; в) М. Гоголь; г) Т. Шевченко.
3. Укажіть твір, у якому герой вимушений був пов'язати свою долю з нечистою силою:
 а) Т. Шевченко «Великий льох»;
 б) П. Куліш «Заворожена криниця»;
 в) Марко Вовчок «Максим Гримач»;
 г) *М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала»*.

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей:

4. Хто із героїв твору через непорозуміння у коханні вимушені були закінчити життя самогубством:
 а) Ганна (Т. Шевченко «Наймичка»;
 б) *Катерина (Т. Шевченко «Катерина»)*;
 в) Прися (Т. Шевченко «Великий льох»);
 г) Пидора (М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала»);
 д) *Катря (Марко Вовчок «Максим Гримач»)*;
 е) *Козак (Т. Шевченко «Причинна»)*
5. Установіть ознаки роману як жанру художньої літератури:
 а) *Наявність розгорнутого сюжету або кількох сюжетних ліній, об'єднаних спільним задумом*.
 б) Піднесена, яскраво-емоційна мова.
 в) Підкреслена узагальненість, відсутність деталізації.
 г) *Велика кількість дійових осіб*.
 д) *Докладність описів і розповідей*.
 е) Стислість діалогів і авторських ліричних відступів.
6. Установіть за характеристикою героїв їх належність до твору Т. Шевченка «Гайдамаки».
 а) *«Не витерпів святої кари, / Упав, сердега. Пропадай, / Душа, без сповіді святої!»*;
 б) *«...гнувся, бо не знав, / Не знав, сіромаха, що вирости крила, / Що неба достане, коли полетить»*;
 в) *«А на ліжку ... ох, аж душно! / Білі рученята / Розкидала, розкрилася... / Як квіточка в гаю, / Червоніє»*;
 г) *«Довго, довго, сердешная, / Все йшла та питала; / Було й таке, що під тином / З сином ночувала»*;
 д) *«Прости мене. Я каралась / Весь вік в чужій хаті... / Прости мене, мій синочку! / Я... я — твоя мати»*;
 е) *«Лютий ворог України, / Голодна вовчиця»*.

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник із буквою.

7. Установіть відповідність між героями і назвами творів:

1. Пидора;	а) Т. Шевченко «Наймичка»;
2. Катря;	б) Т. Шевченко «Гайдамаки»;
3. Ганна;	в) Т. Шевченко «Великий льох»;
4. Прися;	г) П. Куліш «Чорна рада»;
5. Леся.	д) Марко Вовчок «Максим Гримач»;
	е) М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала».

Ключ: 1 — е; 2 — д; 3 — а; 4 — в; 5 — г.

8. Установіть відповідність між жанрами і назвами творів.

1. Поезія-медитація;	а) Т. Шевченко «Наймичка»;
2. Поема-містерія;	б) Т. Шевченко «Доля»;
3. Історичний роман;	в) Т. Шевченко «Причинна»;
4. Поема-інвектива;	г) Т. Шевченко «Кавказ»;
5. Балада.	д) П. Куліш «Чорна рада»;
	е) Т. Шевченко «Великий льох»

Ключ: 1 — б; 2 — е; 3 — д; 4 — г; 5 — в.

9. Установіть відповідність між характеристикою героя і його твором.

1. «...Наймит, якого звали..., може, тому, що ніхто не пам'ятав його батька й матері. Церковний староста казав, що вони на другий же рік померли від чуми...»;
  2. «Він був добрий син і щирий козак, лучче йому з нудьги загинути, ніж пан-отця навек преогорчити і золоту свою славу грязною закаляти»;
  3. «І хороший був: повновидний, чорнобривий, чорновусий, а веселий, а жартовливий! Було, як вийде в неділю поміж люди, то так його обступлять. Дуже його любили»;
  4. «...Як вода .. причепиться було до красних дівчат: надарує стрічок, сережок, намиста — дівати нікуди»;
  5. «Добрий він, і душа щира, козацька, хоч удає з себе ледащицю і характерника. Де вже без юродства в їх не буває?»
- а) Максим Гримач (Марко Вовчок «Максим Гримач»);
б) Семен (Марко Вовчок «Максим Гримач»);
в) Кирило Тур («П. Куліш «Чорна рада»);
г) Петро Шраменко (П. Куліш «Чорна рада»);
д) Петрусь Безродний (М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала»);
е) Басаврюк (М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала»)

Ключ: 1 — д; 2 — г; 3 — а; 4 — е; 5 — в.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір-роздум на одну із запропонованих тем:
- «У нашім раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим». (За творчістю Т. Шевченка);
  - Зображення історичного минулого України в романі П. Куліша «Чорна рада»;
  - «Корені добра і зла у творі М. Гоголя «Вечір проти Івана Купала».

II варіант**Початковий рівень (3 б.)**

Виберіть одну правильну відповідь:

- Хто є автором «Народних оповідань», де майстерно поєднано реалістичне зображення дійсності з елементами сентименталізму й романтизму:
  - Марко Вовчок;
  - Т. Шевченко;
  - М. Гоголь;
  - П. Куліш.
- Герой твору П. Куліша «Чорна рада», який так розуміє сенс козацького життя: «А в нас над усе честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала і ворога під ноги топтала»:
  - Я. Сомко;
  - П. Шраменко;
  - М. Черевань;
  - К. Тур.
- Визначте твір Т. Шевченка, у якому герой врятував людство від каторги:
  - «Гайдамаки»;
  - «Наймичка»;
  - «До Основ'яненка»;
  - «Марія».

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

- Визначте поетичні твори Т. Шевченка, які не мають епіграфів із Біблії:
  - «І мертвим, і живим...»;
  - «Садок вишневий коло хати»;
  - «Катерина»;
  - «Гайдамаки»;
  - «Великий льох»;
  - «Кавказ».
- Визначте ознаки оповідання як жанру художньої літератури:
  - характери героїв уже сформовані;
  - мала кількість дійових осіб;
  - важливу роль відіграє художня деталь (побут, психологічна);
  - різні протиставлення й раптові перетворення однієї ситуації на іншу;

- д) повільність і докладність розповіді, часті повтори, потрійність;
- е) відповідність мелодії ритмові тексту.
6. Установіть за характеристикою героїв їх належність до твору Марка Вовчка «Максим Гримач».
- а) «*Не плаває — літає Дніпром тільки човен хвилю розбиває*»;
- б) «*Хліб та вода — козацька їда*»;
- в) «*Хороша та пишна, як королівна*»;
- г) «*Він добрий був син і щирий козак, лучче йому з нудьги загинути, ніж пан-отця навек преогорчити і золоту свою славу гряззю закаляти*»;
- д) «*Такий-то богатир! Ходив у жупанах, та в сап'яnciaх, та в атласах*»;
- е) «*А я думав, нещасний, іти в Крим та Туреччину, навоювати золота і з добром приїхати до тебе, моя красуне...*»

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник із буквою.

7. Установіть відповідність між героями і назвами творів.
1. Оксана;	а) Марко Вовчок «Максим Гримач»;
2. Катерина;	б) Т. Шевченко «Лілея»;
3. Настя;	в) Т. Шевченко «Катерина»;
4. Меланія;	г) Т. Шевченко «Гайдамаки»;
5. Дівчина-байстря.	д) П. Куліш «Чорна рада»;
	е) Т. Шевченко «Наймичка».

Ключ: 1 — г; 2 — в; 3 — е; 4 — д; 5 — б.

8. Установіть відповідність між жанрами і назвами творів.
1. Оповідання-бувальщина;	
2. Оповідання романтичне;	
3. Посланіє;	
4. Комедія;	
5. Поезія.	
а) «П. Куліш «Заворожена криниця»;	
б) П. Куліш «Чорна рада»;	
в) Т. Шевченко «Сон»;	
г) М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала»;	
д) Марко Вовчок «Максим Гримач»;	
е) Т. Шевченко «І мертвим, і живим...».	

Ключ: 1 — г; 2 — д; 3 — е; 4 — в; 5 — а.

9. Установіть відповідність між характеристикою героя і його твором.

1. «Чоловік... гуляє, пиячить і враз пропаде, як у воду, і слуху немає. Там, зирк, знову мов з неба упав, вештається по вулицях у селі»;
  2. «...Був собі дідусь такий мізерний, мов зараз тільки з неволі випущений: невеличкий, похилий, очі йому позападали і наче до чого придивляються, а губи якось покривились, що ти б сказав — він і зроду не сміявся»;
  3. «Очі так і грають, а чорні густі брови аж геть піднялися над тими очима, і враг його знає — гляне раз: здається, сунуться, гляне удруге: моргне довгим усом так, наче зараз і підніме тебе на сміх»;
  4. «Дала обітницю йти на прощу; збрала майно, що залишилось після батька, і через кілька днів її справді не було в селі. Куди пішла вона, ніхто не міг сказати»;
  5. «Так-то гарно убралась! Сорочка тоненька і плахта шовкова, пояс сріблом цвіт кований, черевички високі; дрібно, дрібнесенько косу заплела, і золотий перстень блищить на правій руці».
- а) Басаврюк (М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала»);
 б) Пидора (М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала»);
 в) Василь Невільник (П. Куліш «Чорна рада»);
 г) Кирило Тур (П. Куліш «Чорна рада»);
 д) Настя Гвинтовка (П. Куліш «Чорна рада»);
 е) Катря (Марко Вовчок «Максим Гримач»).

Ключ: 1 — а; 2 — в; 3 — г; 4 — б; 5 — е.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір-роздум на одну із запропонованих тем:
  - а) «От де, люди, наша слава, / Слава України» (За творами Т. Шевченка).
  - б) Зображення козацтва у творчості Т. Шевченка та П. Куліша.
  - в) М. Гоголь — «справжній віщатель душі людської» (За творчістю письменника).

III варіант

Початковий рівень (3 б.)

Виберіть одну правильну відповідь:

1. Визначте героя твору П. Куліша «Чорна рада», який виступає рупором сокровенних думок автора:
  - а) І. Брюховецький; б) Я. Сомко; в) полковник Шрам; г) К. Тур.
2. Кого з видатних українських письменників Т. Шевченко у своїх поезіях назвав соловейком:

- а) М. Гоголя; б) П. Гулака-Артемовського;
в) *І. Котляревського*; г) М. Костомарова.

3. Яке визначення відповідає суті жанру балади?

- а) Ліроепічний віршований твір, у якому зображені значні події та яскраві характери, а розповідь про героїв супроводжується розкриттям авторських переживань і роздумів;
б) великий віршований твір із завершеним сюжетом;
в) *жанр ліроепічної поезії фантастичної, історико-героїчної або соціально-побутової тематики з драматичним сюжетом*;
г) невеликий віршований або прозовий твір із комічним сюжетом.

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

4. Визначте поезії Т. Шевченка, які належать до його ранньої творчості:

- а) *«До Основ'яненка»*; б) *«Гайдамаки»*; в) *«Заповіт»*;
г) *«Великий льох»*; д) *«І мертвим, і живим»*; е) *«Лілея»*.

5. Визначте героїв твору «Чорна рада», які вважаються історичними:

- а) *Матвій Гвинтовка*; б) Кирило Тур; в) *Іван Брюховецький*;
г) Петро Шраменко; д) *Яким Сожко*; е) Леся Черевань.

6. Установіть за характеристикою героїв їх належність до твору М. Гоголя «Вечір проти Івана Купала».

- а) «Був воїн уроди, красоти дуже дивної, був високий, огрядний собі пан, кругловидий, русявий, голова в кучерях, як у золотому вінку»;
б) «По одежі і по сивій бороді, сказати би, піп, а по шаблюці під рясою, по пістолях за поясом і до довгих шрамах на виду — старий козарлюга...»;
в) «Нехай тільки станеться кому з нашого села пригода — головою ляже, а вирятує; нехай зачепить хто чужий, то й не збудеться лиха...»;
г) *«Тільки і мав, що сіру свитку, у якій було більше дірок, ніж у якого жида в кишені золотих»*;
д) *«Кожного візьме страх, як нахмурить він було щетинисті брови і кине спідлоба, такий погляд, що, здається, забіг би бог знає куди»*;
е) *«Повненькі щоки в козачки були свіжі й яскраві, як мак найніжнішої рожевої барви, ...що брови, мов чорні шнурочки; ...що ротик, на який дивлячись облизувалася тодішня молодь»*.

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник із буквою.

7. Установіть відповідність між героями і назвами творів.

1. Ярема;	а) П. Куліш «Чорна рада»;
2. Семен;	б) Т. Шевченко «Кавказ»;
3. Прометей;	в) Т. Шевченко «Сон»;
4. Петрусь;	г) Марко Вовчок «Максим Гримач»;
5. М. Гвинтовка;	д) М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала»;
	е) Т. Шевченко «Гайдамаки».

Ключ: 1 — е; 2 — г; 3 — б; 4 — д; 5 — а.

8. Установіть відповідність між жанрами і назвами творів Т. Шевченка.

1. Поезія;
2. Ліроепічна соціально-побутова поема;
3. Повість;
4. Подражаніє;
5. Балада.
а) «Доля»;
б) «Садок вишневий коло хати»;
в) «Лілея»;
г) «Художник»;
д) «Катерина»;
е) «Ісаія. Глава 35».

Ключ: 1 — б; 2 — д; 3 — г; 4 — е; 5 — в.

9. Установіть відповідність між характеристикою героя і його твором.

1. «Я сирота з Вільшаної, / Батька ляхи замучили, / А мене... боюся»;
2. «А мене, не знаю за що, / Убити — не вбили, / Тільки мої довгі коси / Остригли, накрили / Острижену ганчіркою... / Та й ще реготались...»;
3. «Не журиться... / Вмиється сльозою / Возьме відра, опівночі / Піде за водою, / Щоб вороги не бачили»;
4. «Я була багата... / Не лай мене, молитимусь, / Із самого неба / Долю виплачу сльозами / І пошлю до тебе»;
5. «...а ти... / Мов золото в тому горнилі, / В людській душі возобновилась, / В душі невольничій, малій, / В душі скорбящій і убогій».
а) Марія (Т. Шевченко «Марія»);
б) Катерина (Т. Шевченко «Катерина»);
в) Цариця (Т. Шевченко «Сон»);

- г) Ганна (Т. Шевченко «Наймичка»);
- д) Оксана (Т. Шевченко «Гайдамаки»);
- е) Дівчина-байстря (Т. Шевченко «Лілея»).

Ключ: 1 — д; 2 — е; 3 — б; 4 — г; 5 — а.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір-роздум на одну із запропонованих тем:
- а) «Учітесь, читайте, / І чужому научайтесь, / Й свого не цурайтесь». (За творчістю Т. Шевченка)
  - б) Мій лист до улюбленого героя (героїні) роману П. Куліша «Чорна рада».
  - в) «Загубив я твій вік молоденький». (За твором Марка Вовчка «Максим Гримач»)

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Скласти план міні-доповіді для бесіди про новаторство в літературі ХХ ст.

3 ЛІТЕРАТУРИ ХХ ст.

УРОК № 60

ВСТУП. БЕСІДА. ЛІТЕРАТУРА ХХ ст. — МИСТЕЦТВО ОНОВЛЕНИХ ТРАДИЦІЙ І СМІЛИВОГО НОВАТОРСТВА

Мета: охарактеризувати літературу ХХ ст. як мистецтво оновлених традицій і сміливого новаторства, визначити її жанрове, тематичне, стильове розмаїття, дослідити непростий шлях розвитку; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, пам'ять, увагу, спостережливість; вміння формулювати і висловлювати власну думку, надавати відповідний коментар; формувати кругозір; виховувати почуття любові до рідного краю, митців вітчизняного слова, гордість за тих, хто створював українське літературне мистецтво.

Тип уроку: засвоєння навчального матеріалу.

Обладнання: портрет письменників ХХ ст., творчість яких вивчалася в попередніх класах; виставка їх художніх творів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

З'ясування емоційної готовності учнів до уроку

II. Актуалізація опорних знань

1. Конкурс «Найкмітливіший»

Завдання: упродовж 10 хв визначити зашифроване слово за допомогою перших літер відповідей:

1. Жанр художньої літератури, у якому описуються історичні події в часовій послідовності; характерний для давньої й середньовічної української літератури. (*Літопис*) 2. Коротка вставка: сценка веселого, жартиwego змісту, які розігруються в перерві між діями серйозних п'ес. (*Інтермедія*) 3. Автор твору «Клімко». (*Г. Тютюнник*) 4. Художній твір І. Котляревського. («*Енеїда*») 5. Напрямок у мистецтві. (*Ренесанс*) 6. Творець художнього твору. (*Автор*) 7. Подія чи коло життєвих подій, що стали предметом відображення в художньому творі; основа твору; те, про що пише автор. (*Тема*) 8. Один із видів метаформи: перенесення

ознак і властивостей людей чи якихось живих істот на неживий предмет або явище природи, внаслідок чого вони діють, мислять, відчують, як люди. (Уособлення) 9. Основний спосіб викладу в художньому творі, де зображення подій і вчинків персонажів здійснюються від імені самого автора. (Розповідь) 10. Одна з перших друкованих книг. (Апостол)

1										
2										
3										
4										
5										
6										
7										
8										
9										
10										

2. Експрес-опитування

- Яким чином література відтворює життя людини? Наведіть приклад.
- Як погляди письменника, його світогляд відображаються у власних художніх творах?
- Що свідчить про вплив історичної епохи на зміст художньої літератури?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

*Усе минеться, одна правда залишиться
Українське прислів'я*

*Якщо не знати минулого, неможливо зрозуміти
істинний сенс сучасного й мету майбутнього.*

М. Горький

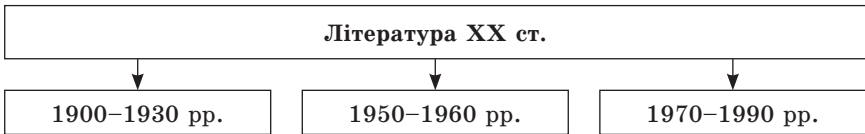
1. Вступне слово вчителя

Доля української літератури — доля України. Маючи самобутню історію, що сягає в глибину століть, маючи багатющій фольклор, оригінальну художню літературу, покоління українців не мали справжнього, неспотвореного уявлення про свою духовну генеалогію; історія, що поставала перед нами — це історія вилучення і викреслення провідних діячів, арештованих видань і розсіпаних наборів, історія заборонених численних тем, творів, імен.

«Білі плями», за усунення яких українські дослідники активно взялися наприкінці 80-х років — явище, що склалося лише за обставин тоталітарного режиму. Це можливо було в нашому суспільстві, це чинилося з реальними відомими біографами й бібліографіями, з посталями, чий слід не загубилися в сивій давнині. «Білі плями» — це аж ніяк не загублені, забуті імена, це чорні сліди пожеж, свідомого винищення української культури.

2. Опрацювання теми уроку

2.1. Складання схеми «Періодизація літератури ХХ століття», її коментар.

2.1.1. Література першого періоду ХХ ст.

Створюючи різні гуртки, студії, письменники вели пошуки свого місця в літературному процесі. Зростали громадянська зрілість, художні здобутки багатьох талановитих митців.

В Україні сформувалася яскрава революційно-романтична течія, представниками якої є: П. Тичина, В. Сосюра, М. Бажан.

Жанр: памфлети М. Хвильового, сонети М. Зерова, О. Вишні, драматургія і проза М. Куліша, А. Головка, І. Микитенка. З'явилось чимало високохудожніх творів письменників, які були безпосередніми учасниками революційних перетворень: І. Ле, І. Сенченко, Ю. Яновського. Продовжували працювати й ті письменники, хто емігрував за кордон. Серед них був і В. Винниченко, літературна слава якого знайшла визнання в усьому світі.

Характерною особливістю літературного процесу в Україні у цей період було виникнення й розпад багатьох літературних організацій («Гарт», «Плуг», «Молодняк», «Авангард», «Нова генерація», «Урбіно», «Ланка» (згодом МАРС), ВУСПП та ін.), перехід письменників з однієї творчої групи до іншої. Це засвідчувало справжнє відродження української літератури, як і культури взагалі.

У 1925 року виникла Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), яка об'єднала 22 письменників і поетів.

На літературний процес негативно впливала бездумна, вульгарна підміна загальнолюдських цінностей класовими, що спричинялося до підміни естетичних понять політикою, до надмірної ідеологізації всього мистецтва, а в кінцевому підсумку вело до безпідставних звинувачень багатьох майстрів слова (насамперед з боку їхніх колег) у «націоналізації».

2.1.2. Характерні особливості літератури другого періоду.

Головною темою, творча розробка якої офіційно заохочувалася в літературі й мистецтві, була боротьба класова, збройна, за виконання виробничих планів, за врожай, за піднесення продуктивності праці тощо. А головними героями виступали насамперед переможці й переможені — чи то у війнах, чи то у мирному житті.

У творах письменників, як того вимагала система, звучали революційні мотиви, розповідалося про подвиги народу у Великій Вітчизняній війні, відображалося життя села, а також процеси, що відбувалися в робітничому середовищі.

Було написано чимало талановитих творів, які одержали широке визнання. Поміж них романи О. Гончара «Собор», «Циклон», «Бригантина» та ін. М. Стельмаха — «Дума про тебе», «Чотири броди», новаторська поезія І. Драча, публіцистично спрямовані вірші Б. Олійника, пристрасна поезія Д. Павличка, Є. Гуцала та ін. На жаль, до читача практично не доходили сміливі поезії В. Стуса, літературно-критичні та публіцистичні твори І. Дзюби, І. Світличного, Є. Сверстюка та ін. Офіційна влада вважала творчість цих людей шкідливою для народу і забороняла її.

Основні жанри — нариси, статті, репортажі, портретні замальовки, фейлетони, памфлети (як сатирично-викривальні у вихованні й агітації). З часом, приходить суто художнє осмислення подій: з'являються великі поетичні та прозові твори цикли, поеми, повісті, романи.

Література, нарешті, стає різноманітною за змістом і формою, позбувається штучної романтизації, поверхового схематизму.

Спалах інтимної лірики, яка стала популярною, та сприймалася з хвилюванням.

Збагачення художньої творчості тематикою, жанрами, стилями; ширшає масштаб узагальнень: стає різноманітною жанрова та стильова палітра, на якій з'являються народнопісенні, романтичні, символічні барви.

Незважаючи на постійний тиск системи, на всілякого роду заборони, письменники України дедалі чіткіше й відкритіше висловлювали своє розуміння життя країни, бачили нагальну потребу оновлення суспільства. Багато хто з них не тільки констатував задуху в суспільно-політичному житті і закликав до соціальних змін, а й вказував на причини такого становища.

Так, у своїх художніх творах О. Гончар розкрив небезпечні явища, які зароджувалися у суспільстві й незабаром перетворилися на серйозні життєві проблеми, на «мертвущі води застою» (вислів,

який він ужив іще 1966 р.). Та до голосу письменника не прислухалися. Більше того, коли 1968 року було опубліковано роман «Собор», відразу ж почалося його організоване шельмування.

Одним із перших змальовував модель застійного суспільства В. Дрозд у романі «Катастрофа» (1969), що був підданий нещадній критиці як ідейно хибний. Така ж доля спіткала й твір І. Білика «Меч Арея». Багато років не міг друкуватися І. Чендей після виходу в світ його збірки повістей та оповідань «Березневий сніг» (1968), у якій, насамперед у повісті «Іван», йшлося про суперечності життя, за що її кваліфікували як наклеп на радянську дійсність.

До поетів, яких так і не змогли примусити замовкнути належить В. Голобородько — «надія української літератури», як його назвав О. Гончар.

Через неприйняття догматичного мислення на багато років змусена була замовкнути талановита поетеса Л. Костенко, 1980 року вдався до самогубства Г. Тютюнник, 1981 року — В. Близнець.

2.1.3. Характерні ознаки літератури третього періоду.

Літературний процес в Україні набував нових творчих рис, нової якості. Розпочалася переоцінка суспільних ідеалів, історичних явищ, самої літератури. Письменство рішуче відмовлялося обслуговувати ідеологічні догми, руйнувало стереотипи суспільної свідомості.

- **Публіцистика.** Багато письменників звернулися до такого наймобільнішого жанру, як публіцистика. Перебудовчі процеси породили нову тематику для художнього осмислення, спричинилися до повернення в літературу заборонених за часів сталінщини й брежнєвщини письменницьких імен і творів, ширше відкрили двері для молодого поповнення. Одночасно і майстри слова, і читачі прилучалися до різноманітних творів української міграції. З трибун різних конференцій і громадських зібрань, зі сторінок газет і журналів, по радіо і телебаченню з непримиренністю до деформацій у суспільстві залунали пристрасні голоси О. Гончара, І. Драча, Д. Павличка, І. Дзюби, П. Мовчан, Р. Лубківського, Р. Іваничука, О. Сизоненка та ін. Викривали опір процесам перебудови, свавілля бюрократії В. Яворівський і В. Дрозд, започаткували екологічну тематику С. Плачинда, Ю. Щербак. Широко розгорнув публікації з призабутої спадщини М. Жулинський. Об'єктивно правдиво аналізує письменницьку творчість М. Слабошпицький.
- Тематика художньої літератури цього періоду. Мовна ситуація, криваві дати нашої історії, зокрема голодомор 1933 р. і трагедія 1937 р., наркоманія і алкоголізм, виправні

колонії, стан медицини, забруднення навколишнього середовища, хижацьке використання родючих земель, побутові проблеми міста і села, Афганістан — ось далеко не повний перелік тем, які досить широко піднімають українська публіцистика та інші жанри. Міцно увійшла в літературу тема Чорнобиля, їй присвячено поеми С. Йовенко «Вибух», Б. Олійника «Сім», І. Драча «Чорнобильська мадонна», повість Ю. Щербака «Чорнобиль», роман В. Яворівського «Марія з полином у кінці століття».

- **Жанри.** Із забуття прийшли романи В. Винниченка, драми М. Куліша, проза М. Хвильового, поетичне слово М. Зерова, новели Г. Косинки, поезія Є. Плужника та ін. Повернуто читачеві твори В. Стуса, І. Світличного, Є. Сверстюка, подружжя Ігоря та Ірини Калинець, В. Голобородька, В. Рубана та ін., чия діяльність в обстоюванні української культури та мови за брежнєвських часів була розцінена як націоналістична та антигромадська, повернувся на рідну землю письменник і правозахисник М. Руденко. Зберегла свою цільність поетеса різностороннього таланту Л. Костенко. Плідно продовжують традиції української літератури талановиті митці — І. Римарук, О. Забужко, І. Малкович, І. Маленький, Г. Пагутяк та ін.

Їх візитна картка — критична спрямованість проти негативних суспільних явищ: людської байдужості, пристосуванства, душевного зчерствіння, психології механічного виконання.

3. Міні-круглий стіл. Обговорення питань

- Чим суттєво відрізнялася тематична спрямованість творів упродовж розвитку літератури ХХ ст.
- Чому художня література ХХ ст. є мистецтвом сміливого новаторства?
- Яких страждань і поневірянь зазнали письменники цього літературного періоду?
- У чому виявився непростий шлях розвитку української літератури в ХХ ст. З чим пов'язано її жанрове і стильове розмаїття?
- Назвіть відомі вам твори українських письменників ХХ ст. відповідно до періодизації літератури.
- З яких джерел вам стало відомо про «розстріляне відродження» та трагічні сторінки української літератури?
- Чи відвідували ви літературний музей у вашому місті? Які враження ви отримали в результаті цього?

Мікрофон. «У чому розуміють своє призначення українські письменники ХХ ст.? Чи були вони щасливими?»

4. Творча робота

Скласти уявний діалог із будь-яким письменником ХХ ст., у ході якого, можливо, ви хотіли б у нього не тільки запитати, а й побажати, порадити йому тощо.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Письменник, якого О. Гончар назвав «надією української літератури»:
а) В. Дрозд; б) *В. Голобородько*; в) Г. Тютюнник; г) І. Чендей.
2. На думку дослідників і критиків, доля української літератури — це доля:
а) кожного, хто у часи дозвілля захоплюється нею;
б) тих митців слова, які емігрували за кордон; в) *України*;
г) сильної духом особистості.
3. «Білі плями» у вітчизняній літературі — це насамперед:
а) забуті імена письменників;
б) *винищення української культури*;
в) багатостраждальні пошуки нових форм і методів її відтворення;
г) те, чому слід приділяти належну увагу кожному українцю.
4. На початку ХХ ст. в літературі сформувалася яскрава революційна течія, до якої не належав:
а) *І. Багрянний*; б) П. Тичина; в) В. Сосюра; г) М. Бажан.
5. Остап Вишня — майстер слова, який працював у жанрі:
драматургії і прози; б) новел й оповідань; в) памфлетів;
г) *сатири і гумору*.
6. Вільна академія пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ), яка об'єднала 22 письменників і поетів, виникла у:
а) 1910 р.; б) 1917 р.; в) 1922 р.; г) *1925 р.*
7. На літературу 1900 — 1930 рр. негативно впливала:
а) діяльність організації «Авангард»;
б) *вульгарна підміна загальнолюдських цінностей класовими*;
в) громадянська війна та її наслідки;
г) еміграція багатьох письменників до Канади.
8. Головними героями художніх літературних творів середини ХХ ст. були:
а) представники із села;
б) *переможці — чи то у війнах, чи то у минулому житті*;
в) митці, які творили прекрасне;
г) інтелігенція і працівники міських заводів.

9. Багатьох українських письменників влада звинувачувала у:
- а) відхиленні від зображення суспільного життя трудящих;
  - б) надмірному перебільшенні ролі мистецтва у вихованні молоді;
  - в) *націоналізмі*;
  - г) намаганні приховати факти голодомору.
10. Творчість яких письменників офіційна влада вважала шкідливою для народу і забороняла її:
- а) *І. Світличного і Є. Сверстюка*; б) П. Тичини і В. Сосюри;
  - в) О. Гончара і М. Стельмаха; г) І. Драча і М. Бажана.
11. Володимир Дрозд один із перших:
- а) ужив вислів «мертвущі води застою»;
  - б) написав багато інтимної поезії;
  - в) звернувся у своїх творах до гумору і сатири;
  - г) *викривав свавілля бюрократії*.
12. Жанр літератури к ХХ ст., який виконував сатирично-викривальну функцію у вихованні й агітації:
- а) *памфлет*; б) нарис; в) стаття; г) роман.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Про що, на ваш погляд, свідчить розмаїтість літературних течій і угруповань на початку ХХ ст.? Свої міркування стисло прокоментуйте.
2. Дослідіть, яким чином митці художнього слова ХХ ст. прагнули відродити національну культуру.
3. Незважаючи на постійний тиск адміністративно-командної системи влади, письменники України бачили нагальну потребу в:
  - а) збереженні національних традицій;
  - б) *оновленні суспільства*;
  - в) популяризації вітчизняної культури;
  - г) дотриманні ідеології у своїх творах.

Картка № 2

1. Визначте і стисло обґрунтуйте вузлові проблеми розвитку вітчизняної літератури за умов незалежності.
2. У чому виникали протиріччя між художнім словом письменників і намаганнями командно-адміністративної системи спотворити його, зробити «слухняним» механізмом.
3. Якій темі в українській літературі ХХ ст. одночасно присвятили свої твори Б. Олійник, Ю. Щербак, І. Драч, В. Яворівський:

- а) голодомору 1933 р. і трагедії 1937 р.;
- б) забрудненню навколишнього середовища;
- в) *Чорнобиллю*; г) наркоманії й алкоголізму.

Картка № 3

1. Висловіть власні припущення щодо актуальності тем, які порушувалися в українській літературі ХХ ст. Відповідь узагальніть.
2. З чим, на вашу думку, пов'язано те, що відомі вам письменницькі імена і твори, свого часу заборонені, тепер повернуті народу.
3. Літературна організація, яка після своєї розпаду іменувалася «МАРСом»:
  - а) «Гарт»; б) «Плуг»; в) «Урбіно»; г) «Ланка».

VI. Підсумок уроку. Рефлексія

Скласти «Доміно», добираючи влучні слова (міні-фрази) щодо характеристики художньої літератури ХХ ст.

(Художня література ХХ ст. — суперечлива — войовнича — бурхлива — актуальна — дійова — мужня — правдива — відверта...)

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Підготувати матеріал до екскурсії «Шляхами життя і творчості І. Багряного», опрацювати зміст I–IV розділів твору І. Багряного «Тигролови».

УРОК № 61

I. БАГРЯНИЙ — ОДИН ІЗ НАЙТАЛАНОВИТИШИХ ІЗ КОГОРТИ ПИСЬМЕННИКІВ-ЕМІГРАНТІВ.

«ТИГРОЛОВИ» — АВАНТЮРНО-ПРИГОДНИЦЬКИЙ РОМАН

Мета: ознайомити школярів з життям і творчістю письменника-емігранта І. Багряного, з'ясувати особливості ідейно-тематичного спрямування «Тигроловів», його жанр, композицію; розвивати культуру зв'язного мовлення, пам'ять, увагу, спостережливість; уміння логічно мислити, наводити переконливі приклади, раціонально використовувати навчальний час; виховувати почуття поваги, пізнавальний інтерес до творчості І. Багряного; співчутливе ставлення до нездолених, тих, хто потребує допомоги.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет І. Багряного, бібліотечка-виставка творів письменника, фотоілюстрації до життєвого і творчого шляху митця, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. З'ясування емоційної готовності учнів до уроку

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями:

- Хто такі емігранти? З яких причин люди залишали рідний край?
- За що переслідували митців українського слова?
- Чи можна вважати патріотами письменників, які, емігрувавши за кордон, продовжували писати про Україну, вболівати за її долю? Відповідь умотивуйте.
- Чому влада вважала ворогами тих, хто палко кохав свій народ, Батьківщину? Яких страждань зазнали українці від переслідувань НКВС?
- З яких причин інформація про творчість багатьох українських письменників тривалий час була невідомою?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Не іменуй же мене поетом, друже мій!
Я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі...*

І. Багряний

*Я читав Багряного тільки «Тигролови» і вважаю,
що Багряний може виробитись на серйозного
і дуже цінного письменника.*

В. Винниченко

1. Вступна промова вчителя

Постать Івана Багряного — одна з найяскравіших і найдраматичніших в українському письменстві й громадянстві першої половини — середини ХХ ст. Переслідуваний і караний на батьківщині, в УРСР, він не для всіх виявився бажаним і зручним і в еміграції. У діаспорі — його політична позиція ставала предметом не лише заперечень, а й злостивих перекручень та наклепів, а серед політичних супротивників знаходилися й такі, погрожував йому розправою і вдавалися до кримінальних засобів. Замовчуваний в Україні всі повоєнні роки, він тільки останнім

часом став відомим читачам на батьківщині. Тепер опубліковано тут кілька його романів, за його творами ставляться фільми, з'являються дослідження про нього. Актом справедливості і визнання (хоч і запізнилого) стало присудження йому посмертно в березні 1992 року найвищої відзнаки нашої країни — Державної премії України ім. Т. Шевченка.

2. Іван Павлович Лозов'яга (Лозов'ягін) (02.10.1906–25.08.1963).

Псевдоніми — Полярний, Дон Кочерга та інші. Інформація про життєвий і творчий шлях (матеріал для вчителя й учнів)

Повідомлення № 1. Лозов'ягін — це Багрянний?

Псевдонім обрано, як припускають, під впливом захоплення М. Хвильовим, у текстах якого улюблений епітет «багрянний» виражав революційно-романтичне поривання. Сприймавши ще дитиною буремні події 1917 — 1920 років як суто українську революцію, що мала привести до національного розквіту, Іван Лозов'ягін віддав немало сил для утвердження нових порядків. Свій вибір заманіфестував і новим прізвиськом — Багрянний. Але невдовзі торжество червоної правди виразно обернулося чорною несправедливістю щодо України.

Повідомлення № 2. Дитинство, роки навчання письменника

Народився майбутній письменник 2 жовтня 1906 року в м. Охтирці (тепер Сумська область) у родині муляра Павла Лозов'яги, якому згодом і присвятив збірку поезій «В поті чола». З шести років навчався в церковно-парафіяльній школі м. Охтирки. Пізніше — у вищій початковій, а з 1920 — у ремісничій профтехшколі, звідки перевівся в Краснопільську художньо-керамічну.

У 1926 року опинився в Києві. Вступив до Київського художнього інституту.

Повідомлення № 3. Професійна діяльність І. Багряного

З 1922 по 1926 рр. займався різними справами: викладав малювання, вступив до Охтирської філії організації селянських письменників «Плуг». Побував у Криму, на Кубані, в Кам'янці-Подільському, де редагував місцеву газету.

Повідомлення № 4. «Неблагонадійність» митця

Іван Павлович по закінченню Київського художнього інституту диплома не отримав, бо виявив себе «політично неблагонадійним». По-перше, «сумнівна» ідеологічна позиція прочитувалася між рядками його віршів, опублікованих у журналах «Глобус», «Життя й революція», «Червоний шлях», «Плужанин». По-друге, він входив до організації МАРС, до якої належали Г. Косинка,

Є. Плужник, В. Підмогильний, Т. Осьмачка та ін. А також товаришував із М. Хвильовим, М. Кулішем, О. Вишнею, М. Яловим.

У 1932 року Багрянний був заарештований. Його звинувачували в тому, що він хотів насамперед працювати для української культури, критикував національну політику СРСР, закликав українців орієнтуватися у своєму культурному розвитку на Європу, а не на Москву.

Повідомлення № 5. «Ворог народу»

У 1932 році був заарештований за політичний (самостійницький український) ухил у літературі й політиці та ув'язнений в Харківській так званій «внутрішній тюрмі» ГПУ, де пробув 11 місяців у камері самотнього ув'язнення, а потім був засуджений на 5 років концтаборів. Присуд відбував у таборах так званого БАМЛАГУ. Терміну не добув, а 1937 року втік. Був повторно заарештований на початку 1938 року й перебував у Харківській в'язниці УДБ — НКВС на Холодній горі. Сидів 2 роки 7 місяців. Був звільнений у 1940 році восени під нагляд у зв'язку з тяжкою хворобою легенів, а головне, згідно з формуляром тимчасового звільнення «за недостатністю матеріалів для повторного засудження». Умовне звільнення було обмежене місцем перебування, з якого не мав права виїхати. Це м. Охтирка, де й застала його війна.

Повідомлення № 6. Політичні погляди.

Громадська діяльність. Еміграція

З початком війни — нові випробування. Опинившись на окупованій території, письменник намагається віддатися національно-культурній роботі, але, пересвідчившись, що фашистське «визволення» — це геноцид українського народу, пробує знайти своє місце в УПА серед бандерівців. Він пише статті, листівки, бойові пісні й марші, малює агітаційні плакати. Але згодом розходиться у поглядах із керівництвом УПА й емігрує до Словаччини, потім переїжджає до Німеччини.

З 1946 року переходить на легальне становище, живе у таборі для переміщених осіб, а далі наймає приватне житло у м. Новий Ульм.

Іван Багрянний веде в цей час активне творче і політичне життя: заснував газету «Українські вісті», організував МУР (Мистецький Український Рух); став ініціатором створення, а згодом лідером УРДП — Української Революційно-Демократичної Партії.

У своїх статтях митець писав, що у боротьбі за незалежну демократичну Україну треба орієнтуватися не на розхитування режиму ззовні, а на трудові та національно-свідомі елементи в самій УРСР. Основною силою визвольного руху в Україні він вважав робітників і селян, трудову інтелігенцію.

Повідомлення № 7. Останні роки життя

У Радянському Союзі проти І. Багряного плели інтриги енкаведисти. Сина Бориса від першого шлюбу на батьківщині влада змусила звернутися до батька з викривальним радіовиступом, що для нього обернулося глибоким нервовим потрясінням, а для батька — критичним станом здоров'я.

З часом до нажитого в радянській тюрмі туберкульозу додалися цукровий діабет і серцева недостатність. З 1938 року Багряний жив під постійним наглядом лікарів, мав часті кровотечі легенів і працював як журналіст та письменник переважно в лікарнях. Прикутий до ліжка, на спеціально прилаштованій дошці він написав найкращі свої прозові полотна. Неодноразово виходячи переможцем із двоюбою зі смертю, письменник вражав медперсонал і всіх, хто був поруч, неймовірною силою духу, викликав повагу й захоплення.

Помер Багряний 25 серпня 1963 року в лікарні за роботою над черговим рукописом. Владика Анатолій Дублінський, якому довелося здійснювати похоронний обряд, згадував, що Новий Ульм ще ніколи не бачив стільки траурних вінків і стільки скорботних очей.

Івана Багряного посмертно реабілітовано у 1991 році, відтоді почала перевидаватися його творча спадщина.

Повідомлення № 8. Творча спадщина митця

Письменник залишив чималий доробок у різних жанрах.

Повість «Маруся Богуславка» — перша частина задуманої трилогії про долю української молоді в сталінській системі, повість-вертеп «Морітурі», у якій розкривається трагічна доля в'язнів сталінських тюрем; повість «Розгром», яку письменник присвятив пам'яті поета Михайла Пронченка, розстріляного фашистами в Кривому Розі в 1943 році; комедія «Генерал», повість «Огненне коло»; віршований памфлет «Антон Біда — герой труда»; романи «Тигролови», «Сад Гетсиманський», «Буйний вітер», «Людина біжить над прірвою», збірка «Золотий бумеранг», твори для дітей, памфлет «Чому я не хочу вертати до СРСР»; роман у віршах «Скелька».

2.1. Етапи творчого шляху письменника:

- 1926–1932 — початок літературної діяльності до першого арешту І. Багряного.
- 1932–1940 — період ув'язнень і концтаборів.
- 1941–1945 — період другої світової війни і окупації України.
- 1945–1963 — повоєнна доба й еміграція.

2.2. Тематичне спрямування творів І. Багряного.

Письменник розгортає трагічні сторінки національної історії України, громадянської війни, колективізації, голоду 1932–

1933 років, сталінських концтаборів, репресій над українською творчою інтелігенцією.

2.3. Підсумок учителя.

Отже, І. Багряний усе життя біг над прірвою з вірою в людину, прагнучи запалити в ній негасиму іскру, яка б висвітила шлях із чорної прірви зневіри, приниження і знеособлення в безсмертя.

2.4. Скласти «Доміно», відповідаючи на питання: «Хто ж він, Іван Павлович Багряний?»

(І. Багряний — письменник — патріот, політичний діяч — емігрант — художник — шахтар — член літературного об'єднання «Марс» — політв'язень — театральний декоратор — «народний ополченець» — редактор української газети «Голос Охтирщини» — національний інтелігент — засновник МУРу — засновник УРДП — голова УНР — журналіст...)

3. Робота над твором І. Багряного «Тигролови»

3.1. Історія написання.

Задум роману «Тигролови» виношувався І. Багряним під час його перебування в таборі, коли, втікаючи з нього, він блукав тайгою та переховувався в оселях мужніх далекосхідних мисливців-звіроловів, нащадків вихідців з України. 1943 року задум було втілено, а в 1944 році твір, який спочатку мав назву «Звіролови», побачив світ і незабаром був відзначений премією у Львові. У 1946 році роман видано у вдосконаленому варіанті. Він витримав багато видань українською та німецькою мовами, перекладався англійською (у США, Канаді, Англії), голландською, французькою мовами.

Сам автор згадував: «Охотське море. Тайга. Тундра. Звіроловство. Були там поселення давно осілих наших людей з України. Все це, сказати щиро, було мені навіть цікаво». З цієї «цікавості», очевидно, й народився роман «Тигролови». А ще — з великого болю за Україну, за її знищений, тероризований народ.

Роман написаний у 1943 році за 14 днів. Твір не є автобіографічним, але переживання «страшного державного злочинця», його пригоди в тайзі належать І. Багряному.

3.2. *Тема*: зображення драматичної долі українського юнака Григорія, його боротьби за найвище благо в цьому жорстокому й бездушному світі бути вільним.

3.3. *Ідея*: засудження сталінського терору, його політики, яка калічила людей, позбавляючи їх права на життя; гімн людині, що за будь-яких обставин намагається боротися за своє щастя і перемагає.

3.4. Основна думка:

- а) український народ (Григорій Многогрішний) — невмирущий, незнищений, мучений, гнаний, але невпокорений;
- б) «сміливі завжди мають щастя»;
- в) «ліпше вмирати, біжучи, ніж жити, гниючи».

3.5. Жанр: пригодницький роман; твір-протест проти порушення елементарних людських прав.

3.6. Сюжет — далекий від мрійливої сентиментальності, навпаки — він напружений, динамічний.

Атлетичний юнак-українець, за фахом інженер-авіатор, хоробра й гуманна людина, Многогрішний не дав себе перемолоти в тоталітарній м'ясорубці і був засуджений на 25 років до ГУЛАГу. На кожній зупинці Медвин перевіряв присутність Григорія серед в'язнів, бо відчував його нескореність духу й могутню внутрішню волю. Але Многогрішний не змірився зі своїм безвихідним становищем і, вирізавши у вагоні отвір, вистрибнув із чрева страшного дракона, вселяючи впевненість у душі в'язнів, що навіть приречена на смерть людина нездоланна, коли вона сповідує високу духовність і над усе цінить людську гідність.

У тайзі Григорій знаходить тепло й затишок у родині полтавських переселенців Сірків. Добрий душею Сірко, його лагідна дружина відіграли серце й поранену душу колишнього в'язня, повернули його до життя.

Однак Григорій знав, що Медвин не залишить його в спокої, буде шукати і в тайзі. Так і сталося. І при першій нагоді Многогрішний поквитався зі своїм кривдником.

Перемога Григорія над Медвином символізує перемогу волелюбного українського народу над жорстоким тоталітарним режимом. Коли Многогрішний і його наречена Наталка, яка ніколи не бачила України, народилась і виросла на Далекому Сході, прорвалися крізь кордон і думками вже проклали шлях у майбутнє, їх охопив могутній порив до досягнення України. Їхнє щасливе майбутнє — то шлях до відродження життя на українській землі.

3.7. Композиція.

Твір складається з 12 розділів, ряду підрозділів, схожих на новели, що мають інтригуючі назви, як ось: «Дракон», «Навзаводи зі смертю», «Memento more», «Заколот і капітуляція», «Бог кохання» і т. ін. Позасюжетні епізоди-пейзажі, портрети, сценічні елементи — романтично забарвлені. Особливо захоплюють уяву читача екзотичні панорами Сіхоте-Аліньських гір, описи краєвидів на Зміїній та Голубій Паді.

Події у романі відбуваються упродовж півроку (осінь, зима).

Експозиція: втеча Григорія Многогрішного з поїзда-дракона.

Зав'язка: герой-в'язень потрапляє до сім'ї тигроловів (Сірків).

Кульмінація: вбивство Медвина Многогрішним.

Розв'язка: еміграція Григорія та Наталки за кордон.

3.8. Особливості назви твору.

Сюжет твору вибудований на полюванні майора НКВД Медвина — цього новітнього тигролова за гордим, не прирученим тоталітарною системою, молодим «тигром» із України (Григорій Многогрішний), який у тайзі знайшов земляків, друзів, кохання.

Любителі-тигролови, авантюристи, любителі екзотики, проїдисвіти, контрабандисти, розтратники і можновладні бюрократи — поєднані в цій своєрідній екстериторіальній державі блаженної незалежності з професійними тигроловами, які вирушають на полювання за людьми в ім'я збереження пролетарської держави, чистоти її ідеології.

3.9. Проблематика «Тигроловів»:

- трагедія України в комуно-фашистській імперії;
- морально-етичні взаємостосунки в сім'ї;
- роль українських звичаїв і обрядів у родині, що мешкає у тайзі;
- життя і смерть;
- сила волі, витримка, прагнення долати всілякі труднощі.

3.10. Художні особливості твору.

З великою любов'ю у романі написаний образ природи. У творі — це високохудожні описи суворої далекосхідної тайги. Ця природа дика, могутня і часто страшна. Життя серед тайги родини Сірків допомагає читачеві ще глибше розкрити духовний світ гордих українців. Родина Сірків створила в далекій тайзі свій власний український світ, наповнений моральною чистотою і гармонією.

Криваве ХХ ст., у якому так розгорнулися диявольські сили, наголошує письменник, послало багатьох своїх людей на розп'яття, під кулі, під кригу, на загибель, аби вони своєю смертю зупинили людство у своїх гріхах.

Один із диявольських образів — Дракон, фольклорний образ чудовиська, що пожирає людей. Таку ж назву має уже перший розділ роману. У творі з образом Дракона асоціюється поїзд, який має черево, натоптане вщерть тисячами жертв. Цим автор немовби хоче сказати, що фольклорний дракон ніщо у порівнянні із сталінським. Це ешелон смерті, який уособлює загрозу знищення людства.

3.10. Особливості роману.

Однією з важливих особливостей роману є те, що він поєднав у собі глибокі і серйозні проблеми із романтикою пригод.

Головне для І. Багряного переконати читача, що за будь-яких обставин людина повинна зберегти в собі співчуття, доброту, віру в людяність. Для героїв письменника почуття національної гідності, патріотизму є органічним, природним, як саме життя.

4. Робота над змістом твору. Бесіда за питаннями

4.1. Розділ I. «Дракон».

- Про якого дракона розповідає письменник на початку твору? Що уособлює ця істота? («...Виричавши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі і нетра і вогненным хвостом замітаючи слід, летів дракон. ...Вилетів з чорного пекла землі людоловів і гнав над просторами... Високо в небі сіючи іскри й сморід, летів і летів у безмежній ночі... зникав десь у надрах землі — занурювався, як вогненноокий хробак... мов пекельна потвора. ...Пряв вогненними очима, зойкав несамовито і, вихаючи хвостом, як комета, летів і летів...»)

- Кого, на вашу думку, І. Багряний називає людоловами?
- Чому потяг з ув'язненими повсякчас порівнювався то з драконами, то з хробаком, то ще з будь-якою потворою?

4.1.1. Робота у малих групах. За допомогою тексту твору відтворіть асоціативний малюнок потяга-дракона.

(Потяг-дракон:

- «вогненні очі»;
- «вилетів з чорного пекла землі людоловів і гнав над просторами...»;
- «занурювався, як вогненноокий хробак, зі скреготом і хряском у груди скелястих гір»;
- «пряв вогненними очима, зойкав несамовито і, вихаючи хвостом, як комета, летів і летів...»;
- «не фіктивна потвора з наївних китайських казок...»;
- «на сталевих лапах, з вогненным черевом, з залізною пащею жажкотів він...»;
- «шістдесят суглобів у дракона — то шістдесят рудих домовин, і в кожній з них повно проглинених жертв, повно живих мертвяків»;
- «Спереду вогненноока голова — велетенський двоокий циклоп — надпотужний паротяг «Й. С.» (Йосиф Сталін). Ззаду — такий же надпотужний паротяг «Ф. Д.» (Фелікс Дзержинський)...»
- Чим пояснити те, що дракон-потяг далеко не є казковою істотою?

- Чому кожний вагон, за свідченням автора, це домовина, а потяг в цілому — ешелон смерті?
- Як називає письменник тих, хто знаходився у череві дракона? Яку характеристику він їм надає? (*«Крізь заграбовані діри дивилися тоскно грона мерехтливих очей,— дивились крізь темряву десь на утрачений світ, десь туди, де лишилася країна, осяяна сонцем, де лишилась Вітчизна... мати... родина... дружина... Повно проглинених жертв, повно живих мертвяків»*)
- Яку долю передбачає І. Багрянний в'язням? (*«І ніхто-ніхто їх не визволить і вже не врятує, і ніхто навіть нічого не знатиме й не почує про них. Ніч. Чорна, безмежна ніч»*)
- Чим була викликана стрілянина вартових, що охороняли потяг? (*«То вартовому вважається зрада чи втеча, і він несамовито, пронизливо кричить і стріляє навмання у метушливі тіні смерек і стовпів»*)
- Яким чином здійснювався суворий і ретельний контроль за в'язнями потягу? (*«...Біжать по дахах, перестрибуючи з вагона на вагон, і стукають палками в залізо — чи не проломлено де?! Чи немає диверсій?.. Чи не замірився ворог з нутра на державу, закон і порядок, рятуючись від того закону втечею?»*)

Мікрофон: «Чому тих, хто любить Вітчизну, вважають ворогами держави?»

- Що автор зазначає про Сибір, як смертельну прірву? Чим це пояснити? (*«...До тієї прірви, що десь утворилася і що її від років уже вигачують людськими кістками та душами і не можуть ніяк загатити»*)
- Чому вартові приділяли надмірну увагу до Григорія Многогрішного?
- Через що охоронцю не сподобався спів ув'язнених?
- З яким співчуттям жалю і смутку І. Багрянний описує тих, хто перебував у вагонах поїзда? Про що це свідчить? (*«Тисячі! Тисячі обірваних, брудних, зарослих, як пращури, і худих, як скелети, людей! І все старих, згорблених. І хоч серед них багатьом 20–25 років лише, але всі вони гейби діди. Тисячі завинених в дрантя і коци і так — напівголих, викинутих з вітчизни, з родини, з спільноти, погноблених, безправних, приречених... Так, приречених на загин, десь там, куди ще вони не дійшли. Вони були тупі й байдужі, виснажені, дивились просто себе на воду...»*)
- Як зреагував начальник на відсутність Г. Многогрішного серед ув'язнених?

- Яким чином герой втік з ешелона смерті? («...у вагоні, у тім, середнім, тридцять другим, знайдено сліди диверсії — чотири дошки були двічі перерізані упоперек. Над буфером. Саме там, де того найменше можна було сподіватися»)
- Як сприйняли в'язні вагона № 32 знервованість начальника охорони щодо втечі Григорія? («Люди стояли понуро, схиливши голови. Мовчали. Але в кожного тіпалося серце. Не від страху, ні, від буйної радості. Від злобної радості та й від гордості за того «диявола», за того сміливця»)
- У чому полягала мораль арештантської дружби? («Але ніхто не пустив і пари з вуст. Є така солідарність, є такий закон неписаний, є така арештантська мораль, що подібної до неї більше немає у світі, мораль упосліджених, святиня арештантської дружби»)
- Як втечу Григорія сприйняли його товариші? («Лиця обертались туди, назад, і виростали крила у тих, хто був зломився вже зовсім. А серця калатали в схудлих вимучених грудях, прориваючись геть. Шепіт летів по юрбі»)
- Якою могла бути майбутня доля Многогрішного-в'язня?
- Що уособлював той, хто втік від охоронців? («...Символ непокірної і гордої молодості, символ тієї волелюбної і сплюндрованої за те Вітчизни...»)

4.2. Розділ II. «Світ на колесах».

- Яким чином І. Багрянний характеризує тих, хто їхав до Сибіру в експресі? («Віз, заколисуючи, екзальтованих пасажирів десь в невідомий і вимріяний, казковий край, в дивне золоте ельдорадо»)
- Чому експрес названий у творі чудом цивілізації, вершком людської вибагливості і фантазії?
- Кого письменник у творі називає тиграми? Чим це викликано?
- Що свідчить про різне ставлення пасажирів експресу до наявності тигрів у потязі до Сибіру?
- Чому женьшень міг протистояти тиграм? («Сама його назва — саме те двоскладове слово набуло магічної сили і вже відмолоджує стариків, зроджуючи в них надію, що ще не все втрачено, змушує хвилюватись старечі серця, які вже давно одвикли реагувати на такі собі опуклі бюсти й інші принади»)
- Як у творі описано Байкал? Що вплинуло на пасажирів експреса, в результаті чого в них змінився режим життя? («Створився хаос,— одні вибилися зі сну й з апетиту; не могли вже не їсти, ні спати, а другі, навпаки,— борокались і ви-

йшли переможцями — спростили своє життя до тільки їсти і тільки спати...»)

- Хто за розповідями професора були першими політичними засланцями Сибіру і їх наступниками? (*«І було їх двоє, тих піонерів: навіжений протопоп Аввакум... «ізмєнник» — «малоросійський» гетьман на ймення Дем'ян Многогрішний. За ними пішли чередою безліч інших, більших і менших, відомих і безіменних каторжників... Брязкаючи кайданами, вони вимощували кістками це гробовище, цю понуру «юдоль розпачу і сліз людських...»*)
- Про що свідчить авторська характеристика життєвої долі Дем'яна Многогрішного? (*«...Той патріарх каторжанський так міцно і так широко проторував шлях на Сибір для всіх своїх онуків і правнуків і тим воістину заслуговує на пам'ятник десь тут, серед цих голих кряжів, серед цих забайкальських пустель...»*)
- У яких умовах перебували каторжники? (*«...В ганчір'яних шапочках-ушанках і в такім лахмітті, що здавалося, ніби їх рвали всі собаки всього світу і тріпали всі сибірські й трансибірські вітри та буревії. Безконечні лави людей, списаних геть з життєвого реєстру, обтикані патрулями з рушницями і псами...»*)
- Як пасажири експресу намагалися «висловити власне співчуття» каторжникам? (*«...З усіх вікон полетіли: цигарки... плитки шоколаду... цитрини, черевики, шматки хліба, пакунки, завинені в папір... — ціла веремія найрізноманітніших речей»*)
- Чим розважались ті, хто їхав у експресі? Про що це свідчить? (*«В декого вже спорожнили кишені, бо всі ці розкоші коштують гроші; інші вдалися до преферансу і смалять до одурення десь там, по купе; інші романсують, саме цілуються десь у при смерку коридорів і тамбурів...»*)
- Які враження виникають у вас від першого знайомства з майором ОГПУ-НКВД?
- Для чого письменник протиставляє пасажирів салону-вагону?
- Чому молодь у творі — «прожигателі життя й кишень»?
- Через що Далекий Схід у романі названий золотим ельдорадо?
- Яку легенду з Біблії розповів один із молодців? (*Як творив наш Бог мир*)
- Що зіпсувало Медведину настроїв, коли він їхав у салоні-вагоні?
- Яких страждань зазнав Многогрішний від майора НКВД? (*«Він йому виламував ребра в скаженій люті. Він йому повівертав суглоби... Він уже домагався не зізнань, ні, він добивався, щоб той чорт хоч заскавчав і почав ридати та благати його, як то роблять всі»*)

- У чому полягала мужність, витримка, невимовна сила волі Григорія під час його допиту Медведимом? (*«Як каменяка. Спершу зухвало і скажено відбивався, вибухав прокльонами й сарказмом, плював в обличчя йому — слідчому, а потім лише хекав крізь зуби і мовчав, розчавлений, але завзятий. Мовчав принизливо... Його вже носили на рядні. Бо негоден був ходити...»*)
- Чим Григорій налякав майора? Чи відчував небезпеку Медвин, дізнавшись про втечу Многогрішного? (*«Я тебе переслідуватиму все твоє життя. І всі ми, що тут пройшли... Ми тебе переслідуватимемо все життя і проводжатимемо тебе до могили, — тисячі нас замучених, закатованих... Ти лягатимеш спати — і не зможеш заснути: ми кричатимемо й ревтимо так...»*)

4.3. Розділ III. «Навзаводи із смертю».

- У чому виявилася майстерність І. Багряного під час опису тайги? З якою метою він так докладно її відобразив?
- Яким чином знущання над Григорієм в НКВД вплинуло на його зовнішність? (*«...Стежкою йшла двонога істота. Обірвана. Худа як кістяк. Волосаті груди їй ходили ходором над сухими ребрами, що вилазили з лахміття. Почорніле обличчя з міцно стиснутими щелепами заросло щетиною»*)
- Чим пояснити прагнення героя залишити рідний край, а потім знову повернутися до нього як месник?
- Яких випробувань зазнав Многогрішний, долаючи тайожні нестрії? (*«Загнавшись у вітроломник, змагався там одчайдушно, зціпивши зуби, цілими годинами, обдирав на собі рештки одягу і шкіру до крові. Ліз через велетенські стовбури, потрапляв ногами у камінні розсипи — в раптові глибочезні щілини, невидимі в бур'яні — і нагло падав, аж суглоби тріщали йому»*)
- Що допомогло герою здобути хоч будь-який харч? (*«Горіхи!.. Часничина!.. Назбирав кілька таких часничин. І тоді взявся до горіхів, додаючи чудернацький часник. Чудесно! Горіхи з часником!»*)
- Які враження охопили Григорія, коли він у тайзі згадав про своє дитинство?
- Що змусило Многогрішного бути впевненим у власному врятуванні? (*Мисливський ніж*)
- За чим шкодував герой, перебуваючи на самоті в тайзі? (*«...Шкода того безжурного, молодого, веселого обличчя, що колись зводило дівчат з розуму. Шкода молодості, шкода втраченого безповоротно того, що вже ніколи, ніколи не повториться»*)

- Як почуття голоду підбадьорювало Григорія?
  - Яку допомогу надав герой Наталці, жертвуючи своїм життям?
- 4.4. Розділ IV. «Родина тигроловів».**
- Через що Григорій потрапив у небуття?
  - Які враження охопили героя, коли він розплющив очі після тривалої втрати свідомості?
  - Чому Многогрішний звертався до Сірківни, називаючи її мамою?
  - За що старий Сірко був вдячним Григорію? (*«Ой, сину, за дочку що ти її мені вирятував...»*)
  - Як почував себе герой, перебуваючи у Сірків?
  - Що нагадувало Григорію нове помешкання?
  - Про яку небезпечну пригоду розповіла Многогрішному Наталка, що скоїлася між нею і ведмедицею?
  - У чому полягала особливість полювання Сірків на тигрів?
  - Чим вразила Григорія Наталка? (*«Така юна й квітуча — і така сувора, гартована і гонориста»*)
  - Чому для Сірків мисливство у тайзі — найважливіше заняття? (*«Ми ж хіба не сіємо зовсім, лише овес та гречку для коней. Хліб вродить чи ні, а звіра в нетрях повно, навіть «свиней та курчат». Ми так увесь вік промишляєм, бо так і вигідніше, та й цікавіше, та ще тепер»*)
  - Що свідчить про безпечність, спокій для Григорія, перебуваючи у Сірків? (*«До найближчого селища, що зветься Капитонівка і складається з кількох таких хат, понад 50 кілометрів. Григорій це вже знав, і це його тішило: небезпека від людей була тут найменша. А ці люди, що в них він жив, навіть охороняли його»*)
  - За яких обставин загинув Микола, брат Наталки?
  - Чим Наталка дивувала героя і вважалася йому непідступною?
  - Як Григорій охарактеризував мати дівчини? Чому на його думку, вона була мешканкою Полтави?
  - Яким чином, на думку Сірківни, люди поступово підкорили собі тайгу? (*«Чужа чужина... А бач, оббулися... І дивись — зажили ж як потім! І пущі здолали, і край скорили, що й залюднили. І звикли, полюбили»*)
  - Що згадувала стара про Україну?
  - Яких змін зазнав рідний край з того часу як його пам'ятала Сірківна? (*«...немає вже того тихого краю, України тієї, ясної, сонячної. Що садки вишневі повирубвані, ріки збаламучені, степи сльозами обпоєні, і небо ясне людям потемніло»*)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Розділ I. «Дракон»

1. З драконом у творі асоціюється:
  - а) тоталітарний режим;
  - б) *потяг з ув'язненими до Сибіру*;
  - в) залізнична колія, що пролягала вздовж болота і густого лісу;
  - г) літак, який кружляв над концтабором.
2. Казковий герой, який би не зміг подолати дракона — потворну істоту?
  - а) Ілля Муромець; б) *М. Кожум'яка*; в) І. Котигорошко;
  - г) Іван-Побиван.
3. Вагони потяга порівнюються у творі з:
  - а) ящиками; б) перевантаженими човнами; в) *коробками*;
  - г) великими валізами.
4. «Делом доблесті і геройства» для вартових поїзда-дракона є:
  - а) *пильно охороняти в'язнів*;
  - б) контролювати кожний рух «злочинців»;
  - в) забезпечувати спокій майору Медведину;
  - г) не зрадити Ф.Держинського.
5. Якої пісні виконував Г. Многогрішний, а з ним й інші ув'язнені під час етапу до Сибіру в потязі?
  - а) *Бурлацької*; б) козацької; в) чумацької; г) про кохання.
6. Чим була викликана роздратованість начальника охорони, коли потяг прибув до кінцевого пункту призначення?
  - а) Бунтом ув'язнених; б) *відсутністю Г. Многогрішного*;
  - в) великою кількістю смертності серед полонених;
  - г) надмірним співчуттям цивільних до ув'язнених.
7. І. Багрянний, характеризуючи арештантську мораль, зазначив, що вона:
  - а) *упосліджена*;
  - б) та, яка не завжди сприймається людьми;
  - в) безрозсудства; г) здатна перевиховувати будь-кого.
8. Григорій Многогрішний, каторжник Сибіру —
  - а) *правнук гетьмана*; б) славетний полтавчанин;
  - в) майстерний швець;
  - г) людина, якою пишалася вся українська громадськість.

Розділ II. «Світ на колесах»

9. Казковим краєм, золотим ельдорадо назвав письменник:
  - а) Крим; б) Кавказ; в) *Сибір*; г) Закарпаття.

10. Рослина, яка з-поміж усіх могла «змагатися з тиграми»:
а) папороть; б) рута; в) чебрець; г) *женьшень*.
11. «Дивне море, у якому вода стоїть вище, ніж у всіх інших морях», — так зазначив письменник про:
а) Дунай; б) *Байкал*; в) Дніпро; г) Волгу.
12. Сибір І. Багрянний називає:
а) екзотичним краєм; б) місцевістю із суворим кліматом;
в) *гробовищем*; г) багатющим джерелом золота.
13. Експрес, у якому «Стільки вигод! Стільки розкошів!» — це, на думку автора твору, екстериторіальна:
а) зона; б) райська місцевість; в) благодать; г) *держава*.
14. Втіленням «могутності, сили і гонору своєї пролетарської держави» у романі є:
а) *майор Медвин*; б) усі пасажери експреса;
в) охоронці потяга-дракона; г) газета «Правда».
15. Легенда з Біблії, яку розповів один із молодців компанії у салоні-вагоні. Про:
а) Мойсея; б) Адама й Єву; в) Всесвітній потоп;
г) *створення світу*.
16. Згадуючи замордованого на допитах Многогрішного, Медвина найбільше вразили його:
а) *очі з краплинами крові*; б) потріскані губи;
в) синці на руках; г) мужність і витримка.
- Розділ III. «Навзаводи із смертю»**
17. Для якої тварини тайги Многогрішний був диковинкою?
а) Ведмедя; б) рисі; в) зубра; г) *борсука*.
18. Що допомагало герою долати хащі тайги?
а) *Воля до життя*; б) особисті амбіції;
в) жах від переслідування Медвином;
г) бажання смачно поїсти.
19. Рухаючись по тайзі, Григорій мріяв:
а) вбити Медвина; б) визволити товаришів;
в) *залишити «батьківщину»*; г) знайти притулок.
- IV розділ. «Родина тигроловіє»**
20. Що споріднювало сім'ю Сірків і Григорія?
а) національність; б) *місце народження*; в) політичні погляди;
г) мисливство.
21. Старий Сірко був вдячним Многогрішному за те, що «гість»:
а) *урятував життя Наталці*; б) розповів йому про Україну;
в) виявив до нього чемність і доброту;
г) допомагав йому полювати.

22. Змалку Григорій був:

а) рибалкою; б) шевцем; в) *мисливцем*; г) ковалем.

23. Герой твору, який зазначив про себе, що він є чесною і чемною людиною:

а) Старий Сірко; б) Грицько — брат Наталці;

в) *Г. Многогрішний*; г) Медвин.

24. За рахунок чого сім'я Сірків виживала у тайзі?

а) Вживанням лікарських трав; б) збиранням грибів;

в) рибальством; г) *полюванням на тигрів*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Що, на ваш погляд, допомагало вижити Григорію після сутички з ведмедем, стрибка з потяга? Чим пояснити постійну боротьбу героя зі смертю?

2. Прокоментуйте думку автора: «Тигри... Вони беруть участь у преферансі і в пиятиках, у плітках і навіть коханні».

3. Як стара Сірківна охарактеризувала Сибір? Це край:

а) підступний і водночас загадковий; б) багатий на тигрів;

в) *страшний і небезпечний*;

г) таємний і ніким не досліджений.

Картка № 2

1. З якою метою, на ваш погляд, І. Багряний порівнює два потяги — Дракон і експрес? Свої міркування обґрунтуйте.

2. Що свідчить про небайдуже ставлення пасажирів експреса до каторжників? Чи є воно щирим і відвертим? Відповідь аргументуйте.

3. Хто із героїв твору вважав, що у сміливих завжди є щастя?

а) *Мати Наталки*; б) Сірко; в) Григорій Многогрішний;

г) Медвин.

Картка № 3

1. Що мав на увазі І. Багряний, зазначаючи про наявність страшного твору — «таємничої легенди про зникнення душ»? Стисло прокоментуйте її зміст.

2. Чому письменник експрес називає фантастичною «шостою частиною світу»? Відповідаючи, намагайтеся ґрунтовно розкрити глибокий підтекст.

3. Пучечок яких квіток нагадував Сірківні про Україну:

а) *васильків*; б) горицвітів; в) півників; г) мати-й-мачухи.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності****VIII. Домашнє завдання**

Підготувати цитати, скласти питання до характеристики родини Сірків; опрацювати V–VIII розділи змісту твору.

УРОК № 62**I. БАГРЯНИЙ «ТИГРОЛОВИ».****ГУМАНІСТИЧНА ІДЕЯ ПЕРЕМОГИ ДОБРА НАД ЗЛОМ**

Мета: опрацювуючи ідейний зміст твору «Тигролови», звернути увагу на розкриття гуманістичної ідеї перемоги добра над злом, охарактеризувати родину Сірків, виявити її значення у життєвій долі головного героя твору; розвивати увагу, пам'ять, креативне мислення, культуру зв'язного мовлення; вміння грамотно викладати власні думки, доводити, аргументувати, робити висновки; виховувати почуття пошани до творчості І. Багряного, зневажливе ставлення до тих, хто прагнув знищити українців як націю, позбавити її прав і волі.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Багряного, бібліотечка-виставка його художніх творів, географічна карта (з місцевістю тайги), дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань****1. Літературна вікторина****«Шляхами життя і творчості І. Багряного»**

- Справжнє прізвище І. Багряного. (*Лозов'ягин*)
- Письменник, творами якого захоплювався Іван Павлович, у результаті чого обрав собі псевдонім. (*М. Хвильовий*)
- Назва збірки письменника, яку він присвятив своєму батькові. (*«В поті чола»*)
- Організація письменників, до якої в Охтирці вступив письменник. (*«Плуг»*)

- Зазначте заклади освіти, де навчався І. Багряний. (*Вища початкова школа; реміснича профтехшкола, звідки перевівся до Краснопільської художньо-керамічної; Київський художній інститут*)
- У чому звинувачували органи НКВД І. Багряного? (*Оскільки він хотів працювати для української культури, критикував національну політику СРСР*)
- Лідером якої партії був Іван Павлович? (*УРДП — Української Революційно-Демократичної Партії*)
- Перебуваючи у м. Новий Ульм, І. Багряний заснував газету... (*«Українські вісті»*)
- Основною силою визвольного руху в Україні письменник вважав... (*Робітників, селян, трудову інтелігенцію*)
- Повість, перша частина якої є задумом митця трилогії про долю української молоді в сталінській системі. (*«Маруся Богуславка»*)
- Початкова назва роману «Тигролови». (*«Звіролови»*)
- Всесвітньо відомий публіцистичний твір І. Багряного. (*«Чому я не хочу вертатися до СРСР»*)

Примітка. За кожну правильну відповідь устанавлюється 1 бал.

2. Евристична міні-бесіда

- У чому, на ваш погляд, виявився таланти І. Багряного у творі «Тигролови»?
- Що свідчить про динамічність сюжету та авантюризм роману?
- Чим обумовлена одвічна боротьба добра і зла? Чи завжди в результаті цього є переможці і переможені?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Два демони, дві сили, — втілення цілого цього світу.
І. Багряний*

*Буде добре, як мине зле.
Народне прислів'я*

1. Вступне слово вчителя

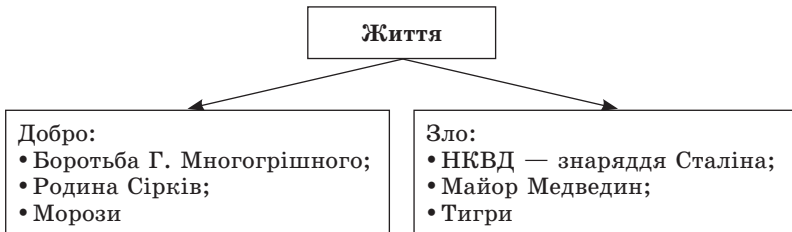
«І. Багряний усе життя біг над прірвою з вірою в людину, прагнучи запалити в ній невгасиму іскру, яка б висвітлила б шлях із чорної пітьми, зневіри, приниження і знеособлення в безсмертя. Він поспішав, боровся відчайдушно, знесилювався і знову духовно окрилювався, запалювався гнівом і страждав», — так говорив про

життя письменника відомий літературознавець Микола Жулинський.

- Чи можливо було бути Людиною та ще й щасливою в тодішніх умовах?

Цей твір — боротьба добра і зла, яка є одвічною.

2. Робота у малих групах. Складання схеми «Добро і зло у творі І. Багряного «Тигролови». Стислий її коментар

3. Характеристика образів-представників добра

3.1. Старі Сірки.

3.1.1. Матеріал щодо опрацювання героїв.

Сірки переїхали на Далекий Схід з Полтавщини ще в 1887 р. Люди зустрілися з диким лісом, незвіданим краєм, з труднощами. Але працелюбні українці вижили: сіяли хліб, саджали городину, полювали, і земля щедро винагородила їх. Зажили гарно, містечко Києвом назвали, хати мазали, як і в Україні. Було це аж до нових порядків, коли і люди перевелись, і життя змінилось. Тоді кинули Сірки все нажите, пішли далі в тайгу та й стали тигроловами.

Старий Сірکو відповідально ставився до праці, був небагатослівний, стриманий у почуттях. Він робив усе, щоб зберегти міцний добробут своєї сім'ї.

Мати у сім'ї була ніжною горлицею, що всіх привітала, годувала, ніжно любила. Діти виховувалися в атмосфері доброзичливості, взаємоповаги. Сім'я Сірків керується законами християнства. Вони вірять у Бога, бо він їм дає і одяг, і їжу, і промисел.

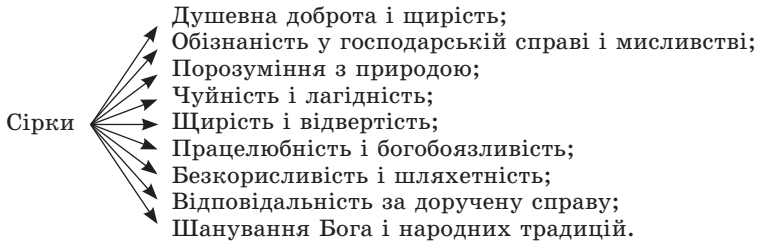
Цікавими є у творі розповіді про дотримання у родині Сірків звичаїв та обрядів українського народу: це і любов до народної пісні, вишивання рушників, святкування Різдва, Святої вечері тощо.

Сім'я Сірків — це не лише гарна родина, це міцне родовідне дерево української нації, з якого відродилась і утворилась нова держава і нова людина.

У Сірковій родині ми вбачаємо долю своєї України.

І. Багрянний з оптимізмом утверджує, що плекаючи сім'ю та родину, ми відроджуємося, стаємо сильним і неподоланим народом, а відтак, і щасливим, бо ж «сміливі завжди мають щастя».

3.1.2. Складання інформативного ґрона до образів старих Сірків.

3.1.3. Цитатна характеристика героїв.

Дід → Григорію:

- «Я ще не знаю, хто ти, але моя хата — твоя хата».
- «За битого база платить одну тисячу лиш, а за живого і щоб без найменшого ґанжу — 12–15 тис. крб, та все крамом. Ми з того й живем».

Григорій про Сірків:

- «Оце і все господа. І вона одна тут на великому просторі. А ці люди, що в них він жив, навіть охороняли його».

Про Сірківну:

- «Недарма-бо в такім краю, забившись на кінець світу, та після всіх злигоднів, в тяжкому змаганні з цією дикою природою так збереглась. Їй понад п'ятдесят років, а вона виглядає ще молодо й бадьоро. І голос у неї такий, як у дочки, тільки не такий гострий, якийсь тепліший, ближчий. Такий, як у всіх матерів там, за двадцять тисяч кілометрів звідси».

Сірківна:

- «В сміливих щастя завжди є!.. От хоч би й ми. Приїхали сюди... Боже! Яка страшна і дика пуца була! Чужа чужина... А бач, обулися... І дивись — зажили ж як потім! А пуці здолали, і край скрили, ще й залюднили. І звикли, полюбили. А нові діти народились — це вже їхня батьківщина тута...». «Всередині хата вибілена, ще й розмальована по-нашому, а зокола — вигляд сибірський або поліщуцький... Тут край працю любить та й винагороджує її щедро. Тут рай був, а не край, як для робочого. І ліс, і золото, і риба, і земля хліб родить, і ягода всяка, і все — бери тільки. Лишень треба рук. А народ наш робочий».
- «Це була наша друга Україна, нова Україна, але щасливіша. І назви наші люди подавали тут свої, сумуючи іноді за рідним краєм: Київ, Чернігівка, Полтавка, Україна, Катеринославка, Переяславка тощо».

Зовнішність Сірка:

- «Не дід, а вусатий дідуган, дебелий, високий, черновидий, волохаті груди випинаються з білої пазухи. На ногах їчаги, на голові пропотілий кашкет, ватяні штани на нім, дарма що така спека, при боці мисливський ніж, а коло сідла в переднього коня приторочена гвинтівка».

Сірко:

- «Як на промисел рушати, то найперше — треба зброю в порядку мати».

Морози і Сірки:

- «Гора з горою не сходиться... А два роди навіть в такому океані, в таких безмежних нетрищах не змогли розминутися». «Весело пили, за традицією, за козацьким звичаєм... І орудували щелепами так, як тільки в тайзі можуть орудувати при вовчих зубах і при вовчому, хижому апетитові... Їш — не їш, молотили, стирали все, як на жорнах...»

Сірко:

- «Щастя, як трясця, як нападе, не скоро покине».
- Сірки святкували Різдво, як з діда-прадіда велося: з кутею на Святвечір і з усіма тим зворушливим і романтичним ритуалом, що такий пам'ятний Григорієві з дитинства». «Проти ночі кішок не стежать».

3.1.4. Бесіда за питаннями.

- Хто такі Сірки?
- Яким чином вони, українці, опинились на Далекому Сході?
- Що єднає цих людей з Україною?
- Чому у них виникає ностальгія за всім українським?
- Як Сірки прилаштувалися до важких умов тайги?
- Якою справою вони займалися?
- Що свідчить про порозуміння української родини з природою?
- Яких законів християнської моралі дотримувалася родина Сірків?
- Чому українська родина не побоялася залишити у себе Григорія і допомогти йому вижити?
- Що мав відтворити І. Багрянний у романі на прикладі родини Сірків?

3.2. Наталка.

3.2.1. Цитатна характеристика образу.

Портрет:

- «Така ж хороша та бистроока, із стрічкою над чолом, і юна, смаглява від сонця, ... ставна та горда і заразом насмішкувата...»

Григорій про Наталку:

- «Ось вона, козача кров! І ось вона — найвищий вияв не тільки жінки, а й квітуча — і така сувора, гартована і гонориста».
- «Чемність для неї така ж вродлива риса, як і краса. ...безтурботна, моторна».

Григорій про Наталку:

- «Дивна вона, ця дівчина... Вона навіть не розуміла, яка вона чарівна. ...така, як ота рослина дивна, що ти її торкнеш рукою, а вона аж повернеться і напустить тонюсінких колючок у руку. І це дівчина — звіроловка, переможниця страхіть усяких! Як та дика коза, що боїться, щоб її не впіймали, і не дається навіть підступити».

Мати про дочку:

- «І в кого вона тільки вдалася? Їй би на коні, та на полозках, та з гвинтівкою, та з собаками... І пре туди, куди й чоловік не наслідиться. Звели їй до відьми в зуби залізти — і полізе. Їй би треба хлопцем родитись».

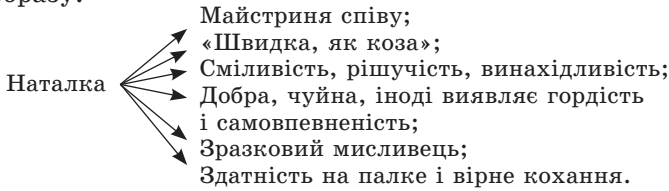
Григорій:

- «Яке треба мати вухо, щоб за дві години ходу почути крізь нетрі собачий гавкіт, та ще й упізнати, що то Заливай, а не інший який. Вража дівчина, вона як коза». «Яка запальна! Хижа! Ні, не хижа, — дикунка. От. І в ній кров бурхає так, як і в кожній тварини тут, як у пантери, чи в рисі, чи в тигра».
- «Гнучка, як вуж, граційна, як мавка, вона таїла в собі дивну силу, ця дівчина. Поєднання дівочої краси та чар з дикістю майже первісною, неприступною». «Дивовижна, химерна дівчина!»
- «Як що заволоділо її серцем, то вже край».
- «У Наталки був хороший, сильний голос. Вона вела свою партію, як прошву золоту шила. Сміливо, щиро, як і все робила так. І аж луна котилася та завмирала ген десь на Голубій паді, і замовкали нетрі, коли вона виводила».

Григорій:

- «Вона — дитя ще незайманого спокою. Наталка! Гола і дивна, як мавка лісова».
- «Псувала іноді полювання, але нітрохи тим не журилась. Вона була навіть смілива, як дитина, бо їй, либонь, невідоме було почуття страху. Лише Григорія вона боялась». «Химерна, незрозуміла дівчина!»
- «Горда, як королева, буйна, як вітер; радісна, як сонце; мерехтіла очима і сміялась, закинувши голову, махала рукою туди, до вершечка кедра... Королева!! Ось вона справжня, свавільна, і горда, і прекрасна, як богиня... І чиста, як богиня».

3.2.2. Робота у малих групах. Складання інформативного ґрона до образу.

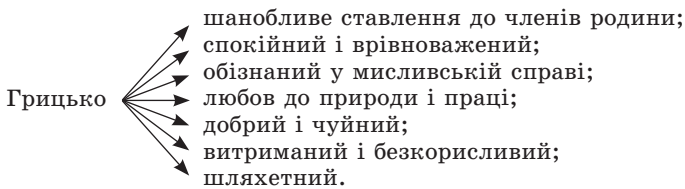
3.2.3. Опрацювання образу героїні. Бесіда за питаннями.

- Коли ви вперше зустрічаєтеся з Наталкою на сторінках твору?
- У яких умовах виховувалася героїня?
- Що свідчить про спритність, вправність, рішучість і винахідливість дівчини?
- У чому виявляється її ставлення до природи, батьків, Григорія?
- З чим пов'язано те, що наприкінці твору вона вирішила пов'язати своє життя з Григорієм?
- Що символізує ця українська дівчина?

3.3. Грицько.

3.3.1. Портретна характеристика: «Високий, як батько, дебелий красень. Молодий — років 25. На ньому військовий, старенький френч. На ногах ічаги, на голові набакир кепка, а з-під неї буйний чуб кучерявиться. При боці — ніж, а за плечем новенький дробовик».

3.3.2. Інформативне ґроно щодо образу.

3.3.3. Бесіда за питаннями.

- Яким ви уявляєте Грицька Сірка?
- Що свідчить про його врівноваженість і послідовність у поведінці?
- Які стосунки склалися між Грицьком і Григорієм?
- Як хлопець ставиться до своїх батьків?
- Чим цей герой нагадує звичайного українця?

Мікрофон. «Чи хотіли б ви мати такого друга як Грицько?»

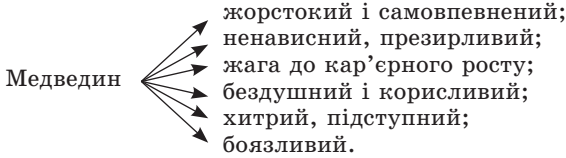
3.4. Медведина.

3.4.1. Загальна характеристика образу.

Заслугує на увагу й образ начальника етапу — поїзда смерті — майора Медвина. Це справжній людолов, що полює на людей,

заялює, катує, принижує непокірних. Він був зятятим мучителем Григорія Многогрішного — молодого інженера-авіатора, — що потрапив йому в лапи. Все життя йому вважаються очі з кривавими росинками, пошматоване тіло юнака, і він божевільно боїться його, бо подумки називає молодим тигром.

3.4.2. Інформативне гроно щодо образу.

3.4.3. Цитатна характеристика героя.

- «Бравий майор — чорнобривий, з м'ясистим носом, віком понад тридцять літ, — майор ОГПУ-НКВД».
- «Майор виглядає як саме втілення могутності, сили і гонору своєї «пролетарської» держави. В цілому експресі не тримається ніхто так гідно, так незалежно і гордовито, бо навіть трохи презирливо, з таємничою міною і незрівняним почуттям вищості».
- «Такого полювання, якого він сам є і був майстром, не зрівняти ні з яким іншим. І легенда — це він!»
- «Він дисциплінований і точний, і не схильний вдаватись у дрібниці. Тим часом не марнує часу на теревені і п'є отак собі бордо і студіює промову вождя».
- Григорій — Медвину: «Я тебе переслідуватиму все твоє життя. І всі ми, що тут пройшли... Ми тебе переслідуватимемо все життя і проведжатимемо тебе до могили, — тисячі нас замучених, закатованих...». «Медвин — це ж прізвище його колишнього ката. Так, це було прізвище слідчого, а потім начальника відділу одного управління НКВД».
- «Медвин — бравий герой і грізний суддя та володар душ людей і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів, — стояв і тіпався... Губа йому тіпалась, а очі... очі гидкого, сопливого боягуза. Три шпали на ковнірі — як мазки крові».

3.4.4. Опрацювання характеристики героя. Бесіда за питаннями.

- Хто такий Медвин? Що дізнається про нього читач, коли герой іде у звичайному потязі?
- Яка життєва мета у майора? Про що це свідчить?
- За яких обставин Медвин пильно контролює єдиного в'язня — Григорія Многогрішного?
- Як сам автор ставиться до майора ОГПУ-НКВД?

- Яке покарання мав понести Медвин від Григорія і таких як він в'язнів?
- Чому переслідування біглого каторжника для майора є справою першочергової значимості?
- Як сталося так, що Медвин зустрівся з Многогрішним?
- Чи вартий герой такого покарання від Григорія? Що уособлює Медвин у творі І. Багряного?

4. Робота над змістом твору

4.1. Розділ V.

4.1.1. «П'ятнування».

- Як Григорій сприйняв подарунок від Сірка?
- За яких обставин у старого з'явилася гвинтівка, подарована ним пізніше Многогрішному? (*«Як він зустрівся з Блюхером і як той Блюхер, що з ним вони знали ще від громадянської війни, відтоді, як були разом всю білу контрреволюцію та «япошків», — отже той Блюхер, зрадивши несподіваній зустрічі з старим ветераном революції, подарував йому — ветеранові тобто — оцю гвинтівку»*)
- Що означало поняття «плямування»? (*«То наші стрілецькі справи. В «п'ятно» стріляти, значить в пляму»*)
- У чому відбувалося змагання між членами родини Сірків? Якою була їх результативність?
- Для чого Сірки, на думку старого, проводили олімпіаду в тайзі? (*«Щоб око було метке, а рука тверда, а рушниця щоб була вірна»*)

4.2. Розділ VI.

4.2.1. «В пралісах Сіхоте-Аліня».

4.2.1.1. На марші.

- Що свідчить про спостережливість людей, які жили в тайзі?
- Як Гриць охарактеризував своїх собак? Чим вони відрізнялись від будь-якого пса? (*«Це звірові собаки. Вони тобі візьмуть гуртом вепра за «штани» і триматимуть, поки ти прийдеши і доріжеш його ножем. А от ціна оцим головне в тім, що вони тигрятники. Взагалі, як правило, немає в світі собаки, щоб від одного духу тигрячого не кидався зі скавулінням під ноги людині, від жаху. А ці — навпаки. Вони, мабуть би, й диявола задавили»*)
- У чому виявилась вірність Заливая Наталці? (*«А то пошле його з тайги додому, і він однесе що треба, а звідтам принесе, що дадуть. І ніколи не було, щоб загубив або хто відняв. А Наталчиної речі нікому, особливо з чужих, не дозволить узяти...»*)

- Що цікавого розповів Гриць Сірко Григорію про панти? (*«Панти — нові роги, які ростуть в ізюбрів. Поки роги молоді і ще м'які, вони мають у собі якусь велику силу, як ліки проти всіх хвороб. Дуже добре на цьому знаються китайці. Туди, в Китай, їх і збувають за золото, ці роги молоді»*)
- Завдяки чому заблукавши у тайзі, Григорій віднайшов місце перебування Сірків? Як вони зреагували на зникнення «гостя»? (*«Вийняв хустку, почепив її на куц, щоб помітно здалека, і почав від неї робити коло, пішов спіраллю... Ага, ось пір'я, де впав перший рябок. Добре. Нагнув високу ліщину і заломив вершечок, ще й кору обідрав, щоб біліла. Глянув угору — може, по сонцю визначить, де схід, де захід, бо йшов либонь зі сходу... Тоді від ліщини почав розкручувати нову спіраль. А далі пішов просто на становик»*)
- Як Наталка зреагувала на тривалу відсутність Григорія?

4.2.1.2. Зустріч з Морозами.

- За яких обставин родина Сірків і Морозів зустрілися у тайзі?
- Що свідчить про почуття гумору двох древніх і славних родів?
- Чому Комсомольськ, на думку Мороза, є містом арештантів?
- У зв'язку з чим Морози зацікавилися Григорієм?
- Що, як для козацьких родин, було характерним для Сірків і Морозів?
- Про які страхиття розповів Мороз Сірку, що відбувалися у Комсомольську? (*«Розповів про місто каторги, про пекло новітніх каналських робіт, вигачуване костями українськими. Про колони виснажених арештантів на лютім морозі... Про безліч стероризованого, на повільну смерть приреченого люду, а надто про силу-силенну «своїх людей»-земляків у далекій тієї України нещасливої... Про голод й цингу... Про надлюдські терпіння і труд каторжний, про жорстоку смерть без похоронів... — смерть від знущання, голоду, пошестей і журби... Про неймовірні самогубства...»*)
- Як реагував Многогрішний на те, що згадував Мороз про «Бамлаг»?
- У чому звинувачував Мороз тих, хто чинив репресії? (*«Де вони були тоді, як тут і нога людська, християнська не ступала, га?!»*)

4.2.1.3. Діалог під накомарником.

- З приводу чого професія Многогрішного виявила у Сірків здивування і водночас зацікавлення?
- Чому Сірки охрестили Григорія іменем «інженер»?

4.2.1.4. Падь Голуба.

- Що здивувало Многогрішного, коли він потрапив до хати — кінцевого місця його подорожі із Сірками? (*«Такий цінний інструмент, та й інші ще цінніші речі, які тут були, як от поперечна пилка, колій, відра, великий вмазаний казан надворі, та й байда,— так тут лежали і ніхто їх не забрав»*)

4.2.1.5. Пантовка.

- Чому Сірки заборонили «інженеру» мазати ічаги дьогтем? (*«Звір полохається. Треба, щоб поменше непевних запахів»*)
- Чим був задоволений старий Сірко, коли побачив солончаки?
- Якою була реакція старого, після оглядин ним місця пантовки?
- На що Сірко звернув увагу Григорія стосовно пантовки? (*«Сидіти тихо, хоч би навіть блохи з'їли зовсім. Не чхати, не кашляти — і іншого нічого не робити, хоч би й цілу ніч довелось... дивитись у віконечко, не спускаючи очей з солонця, дивитись обома. Стріляти йому, цебто Григорієві, першому. Без заперечень! Перевірити щастя»*)
- Чим закінчилося перше пантування для «щасливця»?
- Для чого дід Сірко вбивши ізюбра, перехрестився на схід сонця?
- У чому полягала цінність пантів?

4.2.1.6. Сіркове чаклування.

- Що необхідно було зробити, аби придбані під час полювання панти не зіпсувалися?
- Чому Наталка не вірила у те, що саме Григорій вбив двох ізюбрів? (*«А того, що один же битий з гвинтівки, а другий з вінчестера»*)

4.2.1.7. Щастя, як трясця.

- Що є щастям для мисливців? (*«В щастя вони вірять як у долю, як у Бога, і ніщо тую віру не може похитнути. Мисливці взагалі забобонні. А життя їх підтримує з усієї сили. Коли почалося щастя, фарт — не лови гав»*)
- Чим закінчилося полювання для Наталки з братом?
- Як Григорій охарактеризував Наталку-мисливця? Чим це зумовлено? (*«От. І в ній кров бурхає так, як і в кожній тварини ту, як у пантери, чи в рисі, чи в тигра»*)

4.2.1.8. Золоті арабески.

- Чим насолоджувалися герої, полюючи вночі на рибу?
- Що означала фраза «дати хука»?
- Чому ночі — ловлі риби І. Багрянний називає дивними?

4.3. II частина. VII розділ.

4.3.1. «Memento mori».

- З якою метою письменник у творі приділяє значну увагу описам природи?
- Що відчував Григорій перебуваючи на полюванні із Сірками, милуючись красою природи?
- Як герой зреагував на гул літаків? Чому він їх називав потворищами? Чим зумовлено хвилювання Григорія? (*«Змішане почуття тривоги, здивування, скаженого руху, неспокою... — ціла буря найдивовижніших почувань та асоціацій опанувала ним. Помалу буря уляглась, а натомість росло невиразне, бентежне передчуття чогось страшного. Вовчий інстинкт прокинувся, як у того Рушая, і віщував недобре»*)
- Що відчувала Наталка, побачивши хвилювання «гостя» від з'явлення літаків?

4.3.2. Тунгуз Пятро Дядоров.

- Як Сірки сприйняли з'явлення тунгуза?
- Чим викликане особливе привітання Пятра до Григорія? (*«Та то вони всіх так, кого вперше бачать, хто видається їм за начальника або взагалі за росіянина, — пояснив Сірко»*)
- Що і з якою метою розшукував тунгуз у тайзі?
- Чим була зумовлена необхідність Пятра виконувати наказ начальника? (*«Підняли отак людей по всіх тайгових селищах і розігнали їх на всі боки — шукайте («іроплана»)!»* — і, не знайшовши, не веліли вертатись»)
- Через що хвилювався Григорій, почувши від тунгуза звістку про зникнення аероплана? (*«А на серці було якось зле. Відчував, що втікав він, утікав, але... Все це десь за ним назирці посувається»*)

4.3.2. Історична довідка.

- Чому старий Сірко так радів дощу? (*«Бог щастя післав. Змиє землю, змиє лист, змиє сліди, — наведе новий лад. Пантуй, діду! Та й рибка попливе»*)
- Що цікавого розповів дід про життя Сірків на Полтавщині?

4.3.3. Співуни.

- Якої слави здобула пісня про мисливців у тайзі? Про що був її зміст? (*«Співається в ній про мисливця-молодця, що ходив-бродив по лісах, на коні їхав тайгою та й побачив, як на траві спала красуня дивна. Та й як він з нею повівся по-лицарському»*)
- У чому виявилась майстерність Наталки-співачки? (*«У Наталки був хороший, сильний голос. Вона вела свою партію, як прошву золоту шила. Сміливо, щиро, як і все робила так.»*)

І аж луна котилася та завмирала ген десь на Голубій паді, і замовкали нетрі, коли вона виводила...»)

4.3.4. Заколот і капітуляція.

- Яких страждань зазнав Григорій, перебуваючи поруч з Наталкою? (*Григорій носив у серці ту хворобу, що його напала,— кохання до химерної лісової дівчини Наталки — і боровся сам з собою. Кохав, але... здається, безнадійно»*)
- Чому Многогрішний вважав, що молода Сірківна не буде щасливою з ним? (*«Завтра його наслідять, і треба буде кидатись напропад, ламаючи куці головою. Або йти грудьми на видиму смерть... І якби дівчина відповіла на його почуття, то це було б велике нещастя для обох»*)

4.3.5. Мавка.

- Що свідчить про спостережливість «інженера» під час його перебування у природному середовищі?
- Який спів міг імітувати Григорій.

4.3.6. У гирлі Мухені.

- Куди вирушили Сірки після закінчення пантового місяця?
- Як Мокієнко ставився до родини тигроловів? Чим це зумовлено?
- Про яку кумедну пригоду розповіли Судаков, Тищенко?

4.4. VIII розділ.

4.4.1. Осінь у тайзі.

4.4.2. Коли достигає виноград.

- Через що Наталка повсякчас сторонилася Григорія?
- Як героїня зреагувала на пропозицію матері поїхати до родичів у Київ?

4.4.3. Весела робінзонада.

- Чому І. Багряний називає Грицька і Григорія Робінзонами?
- Який наказ старого Сірка виконували хлопці, живучи в бараці неподалік від річки Іман?
- Як почували себе хлопці, перебуваючи на самоті в бараці?

4.4.4. Бог кохання.

- Як у природному середовищі відбувалася боротьба за право на любов?
- Які засоби вирішив застосувати Грицько аби допомогти товаришеві, постраждалому від укусу отруйної гадюки?
- Як поведив себе «інженер» під час боротьби з хворобою? Чим зумовлене його рішення не звертатися по допомогу до будь-кого?

4.4.5. «Коли вирує кров».

- Яким чином Наталка, імітуючи рев ізюбра, спровокувала поведінку тварин-самців?

- Як герої спостерігали за поєдинком суворого звіра тайги?
- Чому цькування ізюбра нагадало Григорію власне переслідування?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Розділ V. «П'ятнування»

1. Вирушаючи в далеку дорогу, найперше, на думку Сірка, необхідно:
  - а) нагодувати собак; б) мати гарний настрій;
  - в) забезпечити себе достатньою кількістю харчів;
  - г) *впорядкувати зброю*.
2. «П'ятнування» — це змагання на:
  - а) *зіркість пострілу*; б) швидкий біг;
  - в) вправність розчиняти шкіру диких тварин;
  - г) фізичну витримку.

Розділ VI. У пралісах Сіхоте-Аліня. «На марші»

3. Якого звичаю дотримувалися Сірки, вирушаючи у далеку путь:
  - а) *молились Богу*; б) пили свячену воду;
  - в) нетривалий час сиділи на призьбі;
  - г) пили чай із рути-м'яти.
4. Наймедоноснішою квіткою тайги є:
  - а) рута; б) *кипрей*; в) бузон; г) лаванда.
5. Панти, за розповіддю Грицька Сірка, — це:
  - а) таможні звіри; б) схили біля ріки;
  - в) *молоді роги тварин*; г) фруктові дерева.
6. Через що Григорій ледве не заблукав у тайзі?
  - а) *Розшукуючи вбитого рябка*; б) збираючи гриби;
  - в) спостерігаючи за їжаком; г) полюючи на вепрів.

Розділ VI. «Зустріч з Морозами»

7. На думку Мороза, Комсомольськ — це місто:
  - а) з потужною економікою;
  - б) яке має багатомільйонне населення; в) його молодості;
  - г) *арештантів*.
8. Як старий Сірко відрекомендував Григорія Многогрішного Морозам?
  - а) «Це мій майбутній зять!» б) «Мешканець Комсомольська»;
  - в) Спецкореспондент газети «Тайожні вісті»;
  - г) «*Кревняк один... З центу*».
9. «Нащадком славного роду І. Багрянний називав:
  - а) Мороза; б) Сірка; в) *Многогрішного*; г) Медвина.

«Діалог під накомарниками»

10. Наталка жартома називала Многогрішного:

- а) «гостем»; б) «інженером»; в) «мандрівником по життю»; г) «малим тигроловом».

Розділ VI. «Падь Голуба»

11. Яку легенду розповів Грицько Григорію? Про:

- а) тайожного ведмедя; б) дуба-велетня; в) *дівчину-річку*; г) красеня-молодця.

Розділ VI. «Пантовка»

12. «Ти, козаче, щасливий», — зазначив старий Сірко, звернувшись до Григорія, коли вони приїхали на місце пантовки, оскільки:

- а) шлях до нього був небезпечним;
- б) Многогрішний не потрапив до в'язниці;
- в) *полювання на диких тварин могло видатися успішним*;
- г) подорожуючі оминули небезпечну прірву.

13. Вбивши красеня-ізюбра, дід Сірко:

- а) прочитав молитву; б) *перехрестився на схід сонця*;
- в) почав стрибати і плескати у долоні; г) обронив сльозу.

14. Панти — це перші ліки проти всяких хвороб для:

- а) англійців; б) німців; в) французів; г) *китайців*.

Розділ VI. «Сіркове чаклування»

15. За допомогою чого дід Сірко вимірював час?

- а) годинника; б) наявністю комарів і гнусів;
- в) співом птахів; г) *рухом сонця*.

Розділ VI. «Щастя, як тряця»

16. Хто з героїв твору висловив думку про те, що «щастя, як тряця, як нападе, не скоро покине»?

- а) Григорій Многогрішний; б) Наталка; в) Гриць;
- г) *старий Сірко*.

Розділ VI. «Золоті арабески»

17. Зіпсувавши солонці, Сірки-мисливці кілька днів:

- а) збирали ягоди і горіхи; б) заготовляли дрова на зиму;
- в) полювали на лисиць; г) *рибалили і косили*.

II частина. Розділ VII. «Memento mori».**«Тунгуз Пятро Дядоров»**

18. Сірко вважав тунгуза Пятра Дядорова:

- а) найкращим рибалкою; б) досвідченим геологом;
- в) *першим мисливцем у світі*;
- г) за людину, добре обізнану в лікарських справах.

19. Вперше привітавшись із Григорієм, тунгуз назвав його:
а) *капітаном*; б) шановною людиною; в) щирою душею;
г) другом.
20. Пятро Дядоров весь «засапавшись і втомившись», розшукував у тайзі:
а) свого гнідого коня; б) *аероплан*; в) молодих зубрів;
г) свою дружину, яка заблукала у лісовій хащі.
21. Про кого І. Сірко висловив власну думку: «Золотий чоловік, пантовщик — яких мало»?
а) *П. Дядорова*; б) Г. Многогрішного; в) свого сина;
г) Мороза.

«Історична довідка»

22. Сірко виявив радість дощу через те, що:
а) звір ловиться буде краще; б) виросте багато грибів;
в) озимина порадує майбутнім урожаєм;
г) *матиме можливість продовжити пантування.*

«Співуни»

23. Улюбленою піснею Наталки була:
а) За лихими ворогами, мій миленький, не ходи;
б) За тучами, за хмарами сонечко не сходить;
в) *Ой, летять-летять два соколи через сад...*
г) «Віють вітри, віють буйні»

Розділ VIII. «Весела робінзонада»

24. Робінзонами у романі названо:
а) родину Макієнків; б) *Грицька і Григорія*;
в) Сірка і Мороза; г) Судакова і Тищенко.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 0,5 бала.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Яким чином на життя людей в тайзі впливала її природа, довкілля? Наведіть переконливі аргументи, посилаючись на факти з твору.
- Як на ваш погляд, що дозволяло Сіркам вільно пересуватися тайгою, оминаючи небезпеку? Наведіть переконливі приклади.
- Химерною у творі І. Багрянний називає пісню про (розділ VII твору, підрозділ «Співуни»):
а) рибалок; б) геологів; в) шукачів щастя; г) *мисливців.*

Картка № 2

1. Поясніть, що мав на увазі І. Багряний, зазначаючи про несподівану зустріч у тайзі Сірків із Морозами: «Гора з горою не сходиться... А два роди — два древніх і славних роди навіть в такому океані».
2. Як ви вважаєте, чому І. Багряний, характеризуючи Наталку, називає її дивовижною, химерною дівчиною. Свої міркування обґрунтуйте.
3. Щоб панти не зіпсувалися, їх потрібно (розділ VI, підрозділ «Сіркове чаклування»):
  - а) відвезти на базу для термічної обробки;
  - б) висушити під сонцем;
  - в) *обпалити у печі*;
  - г) змастити жиром.

Картка № 3

1. Дослідіть, чому старий Сірко вважає Григорія щасливцем? Чим зумовлена його така думка? Відповідь аргументуйте.
2. Прокоментуйте, на що звертав увагу І. Багряний, висловлюючись про Наталку: «Як що заволоділо її серцем, то вже край».
3. Через що син Сірка та «інженер» не змогли вчасно повернутися з косовиці (розділ VIII, підрозділ «Весела робінзо-нада»)? Бо:
  - а) не встигли виконати всю роботу в повному обсязі;
  - б) почалися осінні дощі, які змили дорогу;
  - в) *Гриця вкусила отруйна гадюка*;
  - г) хлопці вирішили влаштуватися працювати у колгоспі для збирання винограду.

VI. Підсумок уроку

І. Багряний підкреслює, що велично-людським протиставленням силам тоталітарної системи виступає не окрема особистість, а родина, рід, живий і всеперемагаючий, у кращих своїх представниках. Сім'я Сірків — то не лише родинне гніздо, де відігралася надломлена підневільною дійсністю Григоровою душою, то міцний пагін того ж невмирущого дерева українського народу, з якого підвелася духовно окрилена, національно свідомою особистістю. Узагальнений образ Сіркової родини і роду письменник підносить до символу самої України. І. Багряний утверджує думку, що плекаючи родинний світ, ми йдемо до духовного відродження всієї нації.

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

Написати домашній твір за романом І. Багряного «Тигролови» на одну із запропонованих тем:

- а) «Патріотизм починається з любові до тієї хати, де ти народився»;
- б) «У сміливих завжди є щастя»;
- в) «Сірки — міцне родовідне дерево української нації».

Підготувати матеріал для характеристики образу Г. Многогрішного.

УРОК № 63

I. БАГРЯНИЙ «ТИГРОЛОВИ». СИЛЬНИЙ ТИП УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ — ГОЛОВНИЙ ГЕРОЙ ПИСЬМЕННИКА

Мета: продовжити опрацьовувати зміст пригодницького роману, визначаючи основні ідеї, мотиви твору, роль патріотизму в його сюжеті; охарактеризувати головного героя роману як сильного типу української людини; розвивати логічне і критичне мислення; вміння доводити власну думку, її обґрунтовувати, мотивувати, робити виважені підсумки; формувати світогляд школярів; виховувати патріотів України, почуття любові до національних традицій, звичаїв і обрядів, інтерес до історичного минулого рідного краю.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Багряного, текст роману, творчі роботи школярів за його змістом, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Визначення емоційної готовності учнів до уроку

II. Перевірка домашнього завдання

Зачитування учнями уривків із власних творчих робіт, які необхідно було написати вдома. Стислий коментар почутого, висловлення вражень.

III. Актуалізація опорних знань

Літературний диктант «Герой роману І. Багряного «Тигролови»

За наведеними цитатами-характеристиками необхідно визначити літературного героя твору.

- «Високий, дебелий красень. Молодий — років 25. На ньому військовий, старенький френч. На ногах ічаги, на голові набикир кепка, а з-під неї буйний чуб кучерявиться». (*Гриць Сірко*)
- «Чорнобривий, з м'ясистим носом, віком понад тридцять літ... виглядає, як саме втілення могутності, сили і гонору своєї «пролетарської держави». (*Майор Медвин*)
- «Не дід, а вусатий дідуган, дебелий, високий, червоновидний, волохаті груди випинаються з білої пазухи. На ногах ічаги, на голові пропотілий кашкет, ватяні штани на нім, дарма що така спека, при боці мисливській ніж». (*Дід Сірко*)
- «І пре туди, куди й чоловік не насмілиться. Звели їй до відьми в зуби полізти — і полізе. Їй би треба хлопцем родитись». (*Наталка*)
- «Їй понад п'ятдесят років, а вона виглядає ще молодо й бадьоро. І голос у неї такий, як у дочки, тільки не такий гострий, якийсь тепліший, ближчий». (*Сірківна*)
- «...був у людей старого гарту — гостинний і привітний, з чуттям власної гідності». (*Макієнко*)
- «І в ній кров бурхає так, як і в кожній тварини тут, як у пантери, чи в рисі, чи в тигра». (*Наталка*)
- «Гість виплутався з куців і підійшов, розпливаючись в широку радісну посмішку цілим своїм квадратним косооким обличчям. Присадкуватий і добродушний...». (*Тунгуз Пятро Дядоров*)
- «Він прожив все життя отак, сам-один, як палець, на величезні простори. Мисливив і був повним господарем. В нього вже не було зубів, а сам він — як сухенький зморщений грибок. Жив він з того, що ловив рибу, а іноді і вивірку...» (*Інокентій Петрович*)
- «О, старий дідуган стільки надивився за життя, стільки думав над усім і розумів навіть, чим що дише, що міг би консультувати багатьох вчених і професорів з цих питань». (*Дід Сірко*)
- «Бравий герой і грізний суддя та володар душ людців і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів». (*Медведин*)
- «Почорніле обличчя з міцно стиснутими щелепами заросло щетиною. На крутому лобі дві глибокі зморшки сторч між крилами брів, а в зморшках сіль від поту. Одна брова тремтить, і від того таке враження, ніби брови ті пориваються полетіти». (*Григорій Многогрішний*)

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

IV. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

V. Основний зміст уроку

Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи.

І. Багрянний

*Тільки вільний народ своє щастя кує,
Тільки вільний народ і бере, і дає...*

О. Олесь

1. Вступне слово вчителя

Шановні друзі!

Гортаючи сторінки роману І. Багряного «Тигролови», ми не можемо не захоплюватися мужністю, винахідливістю, порядністю його головного героя — інженера-авіаконструктора Григорія Многогрішного. Він патріот рідного краю, який дійсно довів це своєю синівською вірністю, вчинками і справами.

Тож на уроці спробуємо дослідити, як головний герой твору бореться проти порушення елементарних прав людини, намагається протистояти тоталітарній системі, яка панувала у ті часи.

2. Григорій Многогрішний — сильний тип української людини. Характеристика образу

2.1. Цитатна характеристика героя.

- «Той, хто має надлюдське терпіння і надзвичайну волю, може проробити таку роботу. Той божевільний, той маніяк вистрибнув... вистрибнув на ходу поїзда. Стрибнув у певну смерть, але не здався».
- «Всі знали подробиці про того «диявола», про того юнака, на двадцять п'ять літ каторги приреченого, що переступив «трибунал» і вистрибнув у смерть зі скаженого поїзда».
- «Григорій Многогрішний — образ як символ непокірної і гордої молодості, символ тієї волелюбної і плюндрованої за те Вітчизни».
- Медвин про Григорія: «Це ж той диявол. Це ж той, що він з ним негоден був дати ради і що стоятиме йому у вічню все життя, либонь». «Він пригадає ту виняткову епопею перед двома роками... над тим зоологічним націоналістом, над тим дияволом в образі людини». Очі замордованої, розчавленої, але не переможеної жертви.

- «Вирвавшись із пазурів смерті, він летів, як на крилах. «Воля! Воля!». «Широко роздимаючи ніздрі, він захлинався нею на бігу, розривав грудьми зелену стіну. Всі двадцять п'ять літ в ньому зажили враз».
- Зовнішність під час втечі: «В нього не було ні вогню, ні зброї, в нього не було нічого, навіть шапки й черевиків, лише напівзотліле тюремне лахміття, та й те геть обривалось і лишалось шматками на кущах».
- «Був живучим і витривалим на диво».
- «Його везли етапом з України на Колиму. Присудили 25 років каторги і везли десь поховати в сніги».
- «Як один хоробрий і сміливий п'ять разів переміг смерть, видерся з пащі дракона і, гнаний буйною радістю, доніс свою голову аж сюди, доганяючи щастя».
- «Боже, скільки змін відтоді, як бачив себе востаннє голеним! Аж самому стало себе шкода, шкода того безжурного, молодого, веселого обличчя, що колись зводило дівчат з розуму. Шкода молодості, шкода втраченого безповоротно того, що вже ніколи, ніколи не повернеться».
- «Обідраний, худий, аж чорний, із ножиком. Ні — що не поламане, руки, ноги, голова — цілі, а мертвий...»
- «Доля його не відстає від нього».
- «Нащадок славного роду — закинений з далекої, далекої землі химерною долею».
- Сірко про Григорія: «Це, мабуть ти, козаче (до Григорія), щасливий такий. Дай Боже!»
- «Він був щасливий біля неї (Наталки). Він відчував, як у ній кипіла і вирувала кров від самого звучання її голосу. Голос той відгукувався у ній дивним, багатим відгуком, з болем, з мукою. І це було щастя. Болюче, але велике, майже недосяжне для розуму щастя».
- «Мавши вроджений нахил до спостережень, вирости серед природи, він мав в тім велику втіху».
- «Цей пес відбивав мені печінки, ламав кості, розчавлював мою молодість, і намагався подряпати серце, якби дістав. І все за те, що я любив свою батьківщину, любив свій нещасний край і народ. Стрибнув у ніч, у смерть, на щастя».

2.2. Загальна характеристика образу (матеріал для вчителя й учнів)

Головний герой твору — інженер-авіатор, доля якого у романі є трагічною. Гордий нащадок першого каторжанина Сибіру, правнук гетьмана Дем'яна Многогрішного — Григорій Многогрішний не скорився, не змирився зі своїм нав'язаним насильно статусом

в'язня. І хоч на кожній зупинці поїзда-дракона охоронці робили перекличку, він утікає від смерті, усвідомивши для себе головне: ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи. Вистрибнувши на ходу із черева вогненного дракона-поїзда, Многогрішний відчув себе людиною, хоч і голодною, обірваною, скаліченою, але вільною і від цього щасливою.

Опинившись наодинці із пралісом, юнак шукає їжу, ласує горішками бурундука, знаходить дикий часник, однак від голоду знесилюється і часто марить. Раптом випадково біля річки знаходить ніж і радіє йому як дитина. Григорій голиться, готуючись до далекої дороги у непрохідній тайзі. Та доля готувала йому нове випробування.

Григорій врятовує від ведмедя дівчину Наталку Сірківну із сім'ї переселенців. Довго хворіє, але любов до життя перемагає. Він не просто стає братом і сином, чесним і сміливим мисливцем. Однак юнака не залишає ще одна проблема — знищити отого Людолова-Медвина, щоб такі, як він, не розмножувалися, як пошесть, не отруювали своїм існуванням світ. Бо рано чи пізно всякі злочини будуть оцінені справедливо, бо немає зла, яке не було б покараним. І борець здійснює вирок над злочинцем, зустрівши його раптово в тайзі. Григорій прагнув це здійснити і в тюрмі, і коли втікав з ешелону, і коли став тигроловом. Мета знищити Медвина як зло — це сенс його життя. Перемога Многогрішного — не є помста, це виконання обов'язку, яким керується у своєму житті головний герой.

Сім'я Сірків стала для нього рідною, а старий Сірко — більш ніж батько. Глибока внутрішня порядність і культура поведінки Григорія простежується у всіх його вчинках та задумах. Понад усе цінуючи волю, виборюючи її з останніх сил, ризикуючи життям і безмежно люблячи його, він піклується, щоб не накликати біди на інших, не завдати комусь найменшої шкоди. Григорій не дозволяє собі бути нахлібником у добрих Сірків, опановує складне мисливське ремесло, ходить із сім'єю на полювання, хоч цим наражається на небезпеку. Та інакше не може. Піти з гостинної хати, не попрощавшись, не подякувавши за хліб-сіль, теж не може, і тому вертається назад, йде всю ніч, долаючи втому та бездоріжжя. І хоч смертельна загроза, що зависла над головою, стає при цьому ще ближчою, муки совісті зняті: «Григорій стяг шапку і опустився на коліна... та зміг видушити одне жалке слово: «Мамо. Простіть, коли чим завинив, може, вже й не побачимось...».

Відповідно до традицій народної моралі Григорій просить прощення, виявляючи тим свою повагу і доброзичливе ставлення до Сірків.

«У сміливих щастя завжди є», — говорять збагачені життєвим досвідом Сірки, передбачаючи тим самим долю Наталки і Григорія. У пошуках щастя закохані переходять укриті снігами простори тайги, долаючи прикордонні перепони.

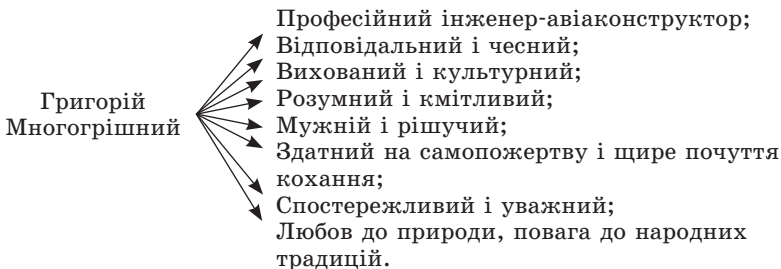
2.3. Бесіда за питаннями.

- Що ви дізналися з перших сторінок твору про Г. Многогрішного?
- Хто був його предком? Відповідаючи, посилайтеся на факти з історії.
- Яких страждань зазнав інженер-авіаконструктор від Медвина, перебуваючи в ув'язненні?
- Чому Григорію вдалося втекти від охоронців потяга?
- Які нові випробування його очікували у тайзі?
- Що сприяло з'явленню Григорія в родині Сірків? Як вони поставилися до нього?
- Чому навчився герой роману, перебуваючи серед українців-переселенців?
- Чим пояснити жорстокість і ненависть Многогрішного у поєдинку під час зустрічі з Медвином?
- Через що Григорій вирішив залишити Сірків та емігрувати за кордон?
- Про що свідчить лейтмотив твору: «Сміливі завжди мають щастя».

Мікрофон. «За що українці повинні шанувати Г. Многогрішного».

2.4. Відтворення асоціативного портрету Григорія Многогрішного. (Робота у парах)

2.5. Складання інформативного грона щодо характеристики героя твору. (Робота у малих групах)

2.6. Вправа. Висловіть власні міркування.

Розмістіть героїв твору на умовних східках залежно від їхнього впливу та місця в житті Григорія Многогрішного.

3. Робота над змістом твору

3.1. Розділ ІХ.

3.1.1. Зима. «Перед великим полюванням»

- У чому виявилися особливості полювання Сірків узимку?
- Яке значення для Григорія мало полювання у тайзі? Як воно впливало на внутрішній стан героя? (*У мисливстві намагався забути про все — про свою дурну долю, про невідоме майбутнє, намагався не дивитися вперед, забувши про весь світ. Ліпше не думати, жити, поки можна, дихати, дивитись на сонце...*)
- Про що свідчить майстерність і вправність Наталки під час полювання на рись?

3.1.2. «Ціною дружби. «Злодюжка».

- Яка несподівана сутичка сталася у Григорія з вепрем-ватажком?
- Як поводить себе герой, коли загубився у тайожному лісі?
- Що свідчить про турботливість, а може і любов Наталки до «інженера».

3.1.3. «Різдво в пралісах».

- Чим вразила Григорія поведінка людей біля бараку?
- Чому паритися в лазні для «інженера» — ексекція?
- Як колядування старого Сірка вразило Григорія?
- Яким чином Сірки святкували Різдво?
- Чим пояснити бажання Григорія «побавитись з долею в піжмурки», збираючись поїхати разом із Грицьком до Хабаровська?

3.2. Розділ Х.

3.2.1. «Рейд на Хабаровськ».

- Через що у Григорія виникло велике бажання разом з Грицьком вирушити до Хабаровська — «глянути на той заборонений світ»?
- Яку гостинність до хлопців виявив тубілець?
- Чим спів Кім-Гі-Сауна вражав його гостей? Чому пісня, яку виконував господар «набула враз якогось виїмкового значення і змісту»? Наведіть переконливі аргументи.

3.2.2. «Експрес, «котрий возит дрова і лес».

- Чому не так просто було тайожним мешканцям дістатися до міста?
- Як І. Багрянний характеризує експрес? (*«Довжелезний — вагонів на 50. Половина вагонів товарових, а половина поштових — всі ж вони несли функцію пасажирських. Ніяких дров він не возив. Вся та валка вагонів була натоптана пасажиром до одказу, так що людські руки і голови, навіть ноги випиналися з вікон і з тамбурів»*)
- Яким чином Грицько і Григорій потрапили до «експресу» і скористалися його послугами?

- Хто були пасажирами потяга? Про що свідчить характеристика тих, хто їхав в «експресі»?
- Як пасажири «експреса» зреагували на тих, хто їхав в ешелоні і з загратованими вікнами?

3.2.3. «Хабаровськ». «Смішні й печальні походеньки».

- Чим Хабаровськ вразив хлопців?
- Про яку неприємну новину проінформував хлопців Вася Потаюк? (*Хлопці не знали, що на цім світі зайшла епідемія арештів. І то не тільки тут — в цім краї,— а й по цілій «шостій частині світу»*)
- Через що виникли труднощі щодо оформлення дозволу на право користування зброєю у Грицька Сірка?
- Чим викликана поведінка Грицька до Григорія, коли вони обоє опинилися у приміщенні НКВД?
- Про що допитувалися працівники НКВД у Грицька, коли той з'явився до них для отримання дозволу на користування зброєю під час відвідування японського ресторану?
- Чому Григорій зневажливо ставився до тих, хто перебував у залі ресторану? (*«Дивився на всі ті обличчя мальовані, на все те претензійне, засмоктане зборище, на ту виставку жіночої краси й вроди та мужської пихи і гонору — і зціплював губи. Понурий, налитий болем і презирством заперечення. Його стоптано, випхано геть з життя, викреслено»*)
- Чим пояснити те, що Многогрішний серед шуму ресторанної музики повсякчас вчував сміх Наталки, гавкання Заливая, шум горної річки?

3.2.4. «Не ходи босий».

- Що трапилося з хлопцями, коли вони залишили ресторан?
- Чому у героїв «вернувся добрий гумор, упевненість і душевний спокій», коли вони знову опинилися у лісовій хащі?
- Як Наталка сприймала розповіді брата про його поїздку до Хабаровська?
- За що дорікала героїня хлопців, які щойно повернулися з міста? (*«Ані тобі з дівчатами не вміли добре потанцювати, ані пістоля їй в подарунок забрати... А то навезли казна-чого, ніби вона якась панянка мальована...»*)

3.3. Розділ XI.

3.3.1. «На кішку».

- Через що полювання на кішку було небезпечним?
- Яке враження справив на Григорія напис, що був на снігу? (*Медвин — це ж прізвище його колишнього ката. Так, це було прізвище начальника відділу одного управління НКВД.*)

Прокляте прізвище викликало зливу страхітних спогадів, приспаного гніву, пекельної, непримиренної, вічної ненависті)

- Що розповідає автор читачеві про Інокентія Петровича? Чому цю людину він називає дитям природи?
- Як старий охарактеризував здібності Многогрішного-мисливця? (*Правда, за весь час він мав багато нагод перевірити Григорія, і цей юнак перед ним склав усі іспити, та ще й найліпше. І старий був певен його здібностей*)
- Про які особливості полювання на кішок розповів старий Сірко Григорію?
- Для чого під час полювання на тигрів необхідно було голосно кричати? (*«Вона від людського крику дерев'яніє, її тряця б'є, нерв у неї не витримує, бач. Губиться і силу свою втрачає»*)
- Яким чином закінчилося полювання на тигрів?
- Чим зумовлена різка народжуваність серед тваринного світу? (*«Отже, щоб мишачий рід не перевівся, треба, щоб вони швидко і багато плодилися. А вже ведмідь або й оця кішка — їх жоден звір не їсть. Навпаки, їм самим треба багато харчу, того вони так помалу й плодяться»*)
- Як І. Багрянний характеризує досвідченість старого Сірка? (*О, старий дідуган стільки надивився за життя, стільки думав над усім і розумів навіть чим що дише, що міг би консультувати багатьох вчених і професорів з цих питань»*)
- Що змусило Григорія вирушити на пошуки того, хто порушив закони тайги?
- Який самосуд вчинив Многогрішний над Медвиним?
- Як Григорій охарактеризував свого ката? (*«Цей пес відбивав мені печінки, ламав кості, розчавлював мою молодість і намагався подряпати серце, аби дістав. Так довгих-довгих два роки він мене мучив. А потім відправив до божевільні. І все за те, що я любив свою батьківщину»*)
- Які риси характеру Наталки приваблювали, вражали Григорія? (*«Горда... Дика... Наївна і ... надзвичайна»*)
- Що відчув герой, вирішивши залишити родину Сірків і вирушити до Маньчжурії? Як на це зреагувала Наталка? (*«Серце Григорієве ніби хто поклав у жорстокі лецата. Він стояв, зціпивши зуби до хрусту, щоб не ревнути дико, нестямно. А по щоці повзла помалу сльоза»*)

3.4. Розділ XII.

3.4.1. «Навзаводи з щастям».

- Що свідчить про вдячність Григорія Сіркам? (*«Йому несила так піти геть. Він мусить піти туди, глянути, побачити,*

востаннє ж. Побачити батька, побачити матір. Це, може, єдині рідні, може, на цілому світі. Попрощатись. Стати навколішки і хай благословлять у далеку путь — у темне, страшне, невідоме...»)

- Чому герой вагався, вирішуючи залишити сім'ю Сірків? («Але ж як він піде геть, не попрощавшись з цими людьми? Але ж як стане перед нею і не пожаліє її серця? Ліпше було б розбитися ще тоді, з поїзда стрибавши!»)
- Чим пояснити рішення Наталки вирушити у небезпечну путь із коханим?
- Чого побажав старий, благословляючи Григорія і Наталку? («Нехай же шляхи вам будуть рівні, люди привітні і щастя довіку,— щоб ні сили темні, ні око злеє, ні куля ворожа...»)
- Про що свідчить ритуал благословення батьків дочки з коханим у далеку дорогу?
- Якими подарунками наділила мати Наталку, розлучаючись з нею? («І висипала їй з пригорці в пригорщу дрібнички — дукачі стародавні, обручки, сережки золоті. Потім зняла з себе золотий хрест і наділа дочці на шию»)
- З якою промовою-проханням звернулася сестра до брата? («А мати й батько — тобі, і ти відповідаєш за них головою. Так? Дай же слово, що ти берегтимеш їх. І одружившись, будеш коло них»)
- До яких хитрощів удався Григорій задля перетину кордону?
- Яким чином Наталка повідомила батьків про подолання кордону?
- Як преса проінформувала про смерть Медвина і ще одного військового?
- Чому старий Сірко, слухаючи про диверсію, що вчинила «банда» на кордоні з Японією, «гомерично реготався»?
- Які відчуття проймали родину Сірків через відсутність Наталки і Григорія?
- Як на українську родину з тайги вплинула «депеша» від дочки?
- Над чим змушує поміркувати читача цей твір?

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

Розділ XI. «Зима». «Перед великим полюванням»

1. Зима гаряча пора для полювання мисливців на :

- а) рибу; б) оленів; в) ізюбрів; г) *всякого хутряного звіра.*

2. Під час полювання разом із Сірками Григорій:
- а) намагався не думати про своє минуле;
  - б) мав можливість вдосконалити знання і навички мисливства;
  - в) постійно відчував якусь небезпеку;
  - г) був уважним і кмітливим.

3. Яку тварину під час полювання Наталка піймала живцем?
- а) білку;
  - б) вивірку;
  - в) *рись*;
  - г) зайця.

Розділ XI. Ціною дружби. «Злодюжка»

4. «Химерна незрозуміла дівчина!» — так охарактеризував Наталку:

- а) Грць;
- б) *Григорій*;
- в) її батько;
- г) один із промисловців.

Х розділ. «Рейд на Хабаровськ»

5. Що зумовило Грицька і Григорія виїхати до Хабаровська?

- а) *Необхідність переоформлення дозволу на користування зброєю*;
- б) купити новий одяг;
- в) влаштуватися на роботу;
- г) відвідати збори мисливців

6. Єдина «руська» пісня, яку вмів виконати Кім-Гі-Суана.

- а) «Рече та стогне Дніпр широкий»;
- б) «*Розпрягайте, хлопці, коней*»;
- в) «Широка страна, моя родная»;
- г) «Любіть свій рідний край».

Х розділ. «Експрес, «котрий возит дрова і лєс»

7. Експрес, за допомогою якого хлопці мали потрапити до Хабаровська, І. Багрянний називає:

- а) цивілізованим транспортом;
- б) *республікою на колесах*;
- в) великим всесвітом;
- г) випробуванням долі.

8. Ешелон із загратованими вікнами — це потяг:

- а) *горя і проклять*;
- б) страждань і лиха;
- в) страшних випробувань;
- г) неймовірних катувань.

Х розділ. «Хабаровськ». «Смішні та печальні походеньки»

9. Хабаровськ — столиця Далекосхідного краю цього:

- а) промислового гіганту;
- б) *химерного ельдорадо*;
- в) невимовно привабливого тайожного міста;
- г) красеня-міста.

10. Гордістю Хабаровська вважався:

- а) *ДеВеБанк*;
- б) «Дальзаготхутро»;
- в) приміщення НКВД;
- г) міський ресторан.

11. Про кого у творі зазначено: «...цей примітивний і простолінійний хлопчик був, як вовк, як дикий гордий, свободолюбивий горал»?

- а) *Гриця Сірка*;
- б) Григорія Многогрішного;
- в) Василя Потаюка;
- г) старого Сірка.

Х розділ. «Не ходи босий»

12. До кого було адресоване звернення: «Не ходи босий?»
а) *Військового*; б) начальника залізничної станції;
в) Григорія Многогрішного; г) одного із пасажирів потягу.

Розділ ХІ. «На кішку»

13. Подорожуючи нетрями тайги, Григорія вразив:
а) слід тигра; б) *напис на снігу*;
в) неприємний погляд старого Сірка;
г) великий дуб, що розрісся біля річки.
14. З яким проханням звернулися Сірки до Інокентія Петровича?
а) *Доглянути коней*;
б) розповісти про особливості полювання на тигрів;
в) дати мотузку і сокиру; г) нагодувати своїх собак.
15. Головне, що на думку Сірка, слід враховувати під час полювання на тигрів:
а) вміння діяти швидко, вправно; б) хитрість і вправність;
в) *сильний крик*; г) особливість поведінки тварин.
16. Неподалік від місця полювання мисливці побачили:
а) водоспад; б) уламки від скелі; в) *собор*;
г) фортецю для ув'язнених.
17. Вбиту кішку працівники прийомної бази продають:
а) всім бажачим; б) до зоопарку; в) *у Китай*; г) татарам.
18. Хто з героїв твору висловив думку: «Сміливі завжди мають щастя»:
а) *Сірківна*; б) Мороз; в) Наталка; г) Грицько.
19. Помстившись Медвину, Григорій вирішив податися до:
а) Бесарабії; б) Китаю; в) *Маньчжурії*; г) Польщі.

ХІІ розділ. «Навзаводи з щастям»

20. Народний обряд, який було вчинено героєм твору під час його розставання із Сірками:
а) поцілував хліб; б) *присів на дорогу*; в) став на рушник;
г) прочитав молитву.
21. Героя, якого літературного твору нагадував старий Сірко, прощаючись із Многогрішним:
а) *Тараса Бульбу (М. Гоголь «Тарас Бульба»)*;
б) батька Катерини (Т. Шевченко «Катерина»);
в) М. Залізняка (Т. Шевченко «Гайдамаки»);
г) Латина (І. Котляревський «Енеїда»)
22. Прислів'я, що використав у своїй промові-благословінні старий Сірко до Григорія з Наталкою?
а) «Козакові — козацьке діло»;
б) «Смерті ж і конем не об'їдеш»;

- в) «Козак журби не має, з біди не заплаче»;
 г) «Бог не без милості, козак не без щастя».
23. На щастя-долю Сірківна подарувала Наталці:
 а) червону хустку; б) срібну обручку;
 в) золотий хрест на шию; г) в'язану спідницю.
24. З яким проханням звернулася Наталка до брата, залишаючи родину?
 а) писати їй листів; б) *оберігати батьків*;
 в) бути уважним під час полювання;
 г) погано не думати про неї.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

- Як на ваш погляд, чому Сірки-українці, перебуваючи далеко за межами рідного краю, дотримувалися вітчизняних народних звичаїв і обрядів?
- Висловіть власну точку зору стосовно розуміння головним героєм твору щастя. Яким чином він трактує це поняття, почуття, стан?
- Яким чином Наталка намагалася поінформувати батьків про успішний перетин кордону?
 а) Поштою; б) *за допомогою Заливая*; в) емігрантів;
 г) військових.

Картка № 2

- У чому, на ваш погляд, виявлялася любов Григорія Многогрішного до батьківщини? Наведіть переконливі аргументи.
- Доведіть, що сім'я Сірків — це не лише гарна родина, а й — міцне родовідне дерево української нації. Своє міркування узагальніть.
- За жанровою спрямованістю «Тигролови» І. Багряного — це роман:
 а) соціально-психологічний; б) соціально-побутовий;
 в) *пригодницький*; г) філософського спрямування.

Картка № 3

- Висловіть власну точку зору, стосовно перемоги у творі добра над злом? Наведіть переконливі аргументи.
- Порівняйте фактичний матеріал роману і біографії письменника. Висловіть власні припущення щодо належності роману до автобіографічного. Відповідь обґрунтуйте.

3. Хто був взірцем для Наталки і Грицька?
а) мати; б) *батько*; в) Кім-Гі-Суан; г) Мороз.

VII. Підсумок уроку

VIII. Оголошення результату діяльності школярів

IX. Домашнє завдання

Повторити інформацію про візуальну (зорову) поезію давньої літератури і порівняти її з теперішньою;

Дібрати цікавий матеріал про життя і творчість М. Мірошніченка, В. Женченка, М. Сарми-Соколовського, А. Мойсієнка.

УРОК № 64

ВІЗУАЛЬНА (ЗОРОВА) ПОЕЗІЯ СЬОГОДНІ

**(М. МІРОШНИЧЕНКО, В. ЖЕНЧЕНКО,
М. САРМА-СОКОЛОВСЬКИЙ, А. МОЙСІЄНКО)**

Мета: ознайомити учнів з особливостями візуальної (зорової) поезії на сучасному етапі, стисло охарактеризувати життєвий і творчий шляхи представників такого мистецтва та проаналізувати їх твори; розвинути вміння пояснювати власне розуміння взірців зорової поезії, витрактовувати їхній ідейно-образний зміст; раціонально використовувати навчальний час; виховувати почуття пошани до митців-творців візуальної (зорової поезії), їх авторської уяви, фантазії, думок, почуттів.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрети М. Мірошніченка, В. Женченка, М. Сарми-Соколовського, А. Мойсієнка, ілюстрації до їх творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність учнів до уроку

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями

- Під впливом яких чинників письменники створюють власні шедеври поетичного мистецтва?

- За допомогою чого читач уявляє те, про що йдеться мова у творі?
- Дайте визначення курйозному віршу як жанру художньої літератури. Чим такі поетичні твори відрізняються від інших? (*Курйозний (від фр. *curieux* — цікавий, дивовижний) — тут: кумедне сполучення слів, незвичайна побудова речень. Правила створення таких віршів посідали значне місце у шкільних поетиках і на уроках. Незвичайність їх була в зовнішньому вигляді, причому про зміст автори не дуже dbали. У XVIII ст. існувало багато видів таких віршованих структур. Так, у тексті фігурного вірша рядки різної довжини розміщувалися в формі чаші, зірки, хреста, м'яча тощо. У творах виду «рак» добиралися такі слова, щоб під час читання кожного рядка зліва направо й навпаки виходив той самий текст. В азбучному вірші кожне слово починалося з наступної літери алфавіту. Великою популярністю користувалися акровірши, е яких ім'я автора або того, кому твір адресувався, складалося з початкових літер кожного рядка, якщо читати їх згори вниз. Цей різновид курйозного вірша використовується і тепер, зокрема в загадках)*)
- У чому полягало значення таких творів для учнів тогочасної школи? (*Написання курйозних віршів було поетичним штучкарством, але воно сприяло розвитку кмітливості, винахідливості учнів, допомагало їм оволодіти віршовою майстерністю. Великою успіхом користувалися такі твори в тогочасного невибагливого читача, охоче переписувалися і поширювалися*)
- Через що такі види поезій були вилучені із шкільних підручників поч. XVIII ст. (*За штучність, беззмістовність і формалізм*)

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Сприйняття й засвоєння навчального матеріалу

Краще один раз побачити, ніж сім разів почути.

Народне прислів'я

1. Вступне слово вчителя

Будь-яка творча діяльність завжди пов'язана з пошуками нових виражальних засобів і форм. Щоб вплинути на читача, здивувати, вразити його уяву, митці слова часто зверталися до художніх експериментів. В українській поезії до експериментальних явищ належать візуальні (зорові твори). Їх нерідко визначають також як фігурні вірші. Візуальна (зорова) поезія — вірші, які поєднують зорові й літературні елементи в одне художнє ціле.

2. Загальна характеристика зорової поезії

2.1. Суть поняття.

Зорова поезія, поезомалярство, візуальна поезія (від лат. *visualis* — зоровий та гр. *poesys* — творення) — семантичний вид мистецтва, котрий надає текстовому символу (літері, слову, знаку, реченню) візуальне трактування через специфічне його розміщення у зображенні або об'єкті.

Суть зорової поезії полягає в тому, що зовнішня зорова форма поетичного тексту не лише фіксує усну (звукову) форму, а й разом з нею утворює естетичну єдність, а також може мати цілком самодостатній зміст, бо надає твору додаткової поетичної енергії.

Будучи синтетичним утворенням, зорова поезія різною мірою поєднує літературні й зорові елементи, на основі чого виникають її різновиди.

2.2.3. З історії походження цього літературного жанру.

Термін «зорова поезія» (*visual poetry*) з'являється десь у ХІХ ст.

Перші зразки зорової поезії відомі з античної літератури (Фестський диск, 1700 р. до н. е.; Вавілонський акровірш, акровіршеві псалми). Значний вплив настановлення зорової поезії мали теоретичні принципи Симоніда («малюнок є німа поезія, а поезія — промовистий малюнок»), перефразований Горацієм як «малюнок та сама поезія». Більш традиційною зорова поезія стає від ІV ст. до н.е. у творчості таких авторів, як Сіміас Родоський (фігурні вірші у вигляді сокири, яйця, крил), Теокрит (сірінга), Досіад (вівтар), Безантіній (вівтар). Зорові форми в поезії Середньовіччя набирають більш абстрактних ознак, цілком відповідаючи суті християнської релігії, що зверталася до сил невидимих, недосяжних, до Бога (вірш — квадрат, виділений вірш).

Становлення зорової поезії в багатьох європейських літературах припадає на період Відродження. Однак найсприятливішим ґрунтом стало бароко з його особливою увагою до форми, синтезу, універсальності, декоративності, концептизму та ін. Зорова поезія у двох її видах — курйозній та емблематичній — залучалася до латиномовних поетик, що вивчалися у вищих навчальних закладах Європи. Крім релігійних, зорові образи виникали з повсякденного життя (меч, прапор, спис, амфора, гаманець, дерево, зірка, глобус), на тему кохання (серце, троянда, весільний келих), увічнення пам'яті (піраміда, колона), присвяти на якусь подію, прославляння людських чеснот та ін.

Хоч елементи зорової поезії з'явилися вже в літературі Київської Русі (декоративне оформлення літер, фігурний текст, написи на предметах), проте як цілісне явище почала формуватися

від другої половини XVI ст. у творчості багатьох авторів (Г. Чуй, С. Беринда, Лазар Баранович, Д. Туптало, А. Кальнофойський, М. Довголевський, Г. Сковорода та ін.). Найбільший внесок зробив І. Величковський, який у збірці «Млеко...» (1691) теоретично обґрунтував функціонування зорової поезії і подав приклади більш як 20 жанрів (фігурний, узгоджений, співвідносний, онограматичний, квадратний, числовий вірш, вірш-лабіринт, ракові вірші та ін.)

Наступний етап у розвитку зорової поезії пов'язаний із модерними напрямками в мистецтві на початку XX ст.— футуризмом, дадаїзмом, сюрреалізмом. Їхні представники, часто заперечуючи традиційні засоби версифікації, шукали нові засоби художнього відтворення і надавали значної уваги зоровій поезії (використання різних кольорів, шрифтів, математичних чисел, знаків тощо). Найпомітніший внесок зробив французький поет Г. Аполлінер, видавши книгу «Каліграми» (1918). В українській літературі цього періоду зорова поезія проявилась у творчості футуристів, лідер яких М. Семенко видав дві збірки «поезюмаларств» — «Каблепоема за океан» (1920–1921) і «Моя мозаїка» (1922); А. Чужий зробив спробу використати зорові елементи в прозовому творі («Ведмідь полює за сонцем», 1927–1928). Новий міжнародний рух зорової поезії, що виник у середині 1950-х років, дістав назву «конкретна поезія». Будучи в основі своїй поєднанням текстової і графічної форм, конкретна поезія продовжила відхід від традиційної поетики до зосередження на мовному матеріалі, просторовому співвідношенні, динаміці статичного тексту. Від 1960-х років вона продовжує традицію у творчості поетів як української діаспори (З. Бережан, Л. Госейко, Я. Балан), так і материкових поетів (М. Мірошніченко, В. Трубай, М. Король, Волхв Слововежа, М. Луговик, В. Мельник, А. Мойсієнко, В. Лучук, І. Лучук, Н. Гончар, І. Іов та ін.). З 1998 року видається часопис зорової поезії та поезографічного мистецтва «Зрима рима».

2.3. Передумови виникнення зорової поезії:

- природна естетична потреба у поєднанні літературних та зорових елементів;
- візантійсько-південнослов'янський вплив і пов'язані з ним традиції орнаментики, використання різних зорових форм при оформленні книг і, можливо, конкретні зразки зорових поезій;
- греко-латинський вплив, який дав основний поштовх становленню зорової поезії, принісши вже досить вироблену поетичну теорію, підкреслену конкретними творами;
- такі стильові особливості бароко, як формальна вишуканість, наочність, декоративність, панегіризм.

На цей час існує приблизно 38 жанрів зорової поезії.

2.4. Види візуальних мистецтв:

- продукція кінематографа та телебачення;
- інтернетне відеорозмаїття;
- образотворче мистецтво (малярство, графіка, пластика);
- література (зорова, графічна, фігурна поезія, візіопоезія, поезографіка, поезографія, зорослов).

3. Опрацювання матеріалу про життя і творчість представників сучасної візуальної поезії

3.1. В. Женченко «Стогін».

3.1.1. Біографічні відомості.

Народився Віктор Васильович Женченко 11 жовтня 1936 р. в селі Оболонь, тепер Семенівського р-ну на Полтавщині, у сім'ї сільського вчителя. Після закінчення середньої школи навчався в Харківській державній консерваторії на вокальному факультеті, яку закінчив у 1960 році. Скоро став відомим оперним та камерним співцем (бас). Працював солістом Донецького театру опери та балету, Великого театру опери та балету ім. Алішера Навої у Ташкенті, де виконував провідні басові партії в операх вітчизняної і зарубіжної класики, як от: «Наталка Полтавка» М. Лисенка (Виборний), «Фауст» Гуно (Мефістофель), «Князь Ігор» Бородіна (хан Кончак, князь Галицький), «Моцарт і Сальєрі» Римського-Корсакова (Сальєрі) тощо. Потім працював у Національній філармонії України — багато хто знає, що саме В. Женченко був першим виконавцем таких популярних солоспівів, як «Летять, ніби чайки», «Подай крилята», «Озовись, не мовчи», «Сміються, плачуть солів'ї», «Мелодія» («Заболю, затужу...»), «Димить туман...».

1975 р. — член Національної спілки письменників України.

Сьогодні В. Женченко — заслужений діяч мистецтв України, заслужений артист України, лауреат літературної премії А. Малишка, кавалер орденів Святого Рівноапостольного Князя Володимира Великого, Святого Архистратига Михаїла.

Нині митець працює в апараті Українського фонду культури.

3.1.2. Творчий доробок письменника.

Автор поетичних збірок «Струна» (1971), «Батькова скрипка» (1974), «Сонячний бік вулиці» (1980), «У сядві тополиних грацій» (1983, «Молодь»), «Яринчин віночок» (1984, «Веселка»), «Поезії» (1986, «Дніпро»), «Зневаж свій страх» (1997, «Український письменник»), «Зорова поезія» (2000, «Зерна», Париж — Цвікау), «Спрага на двох» (2001, Парламентське видавництво); також перекладів з узбецької мови — «Пісні Узбекистану» (1972, «Музична Україна»), «Повісті» Х. Назіра (1975, «Веселка»), повість

«Пригоди Турткоза» С. Анарбаєва (1984, «Веселка»), окремі твори Зульфії, Сайяра, М. Бабаєва, Е. Вахідова, А. Ібодінова, Л. Махмудова; з казахської — повість «Удвох із батьком» К. Найманбаєва (1983, «Веселка»), деякі твори Б. Момиш-Ули, М. Сундетова та ін. В. Женченко є упорядником та одним із перекладачів антології сучасної хорватської воєнної лірики «У цей страшний час» (1990, «Молодь»). Окремі переклади здійснив з татарської, кримськотатарської, білоруської, російської, азербайджанської, латвійської та інших мов.

3.1.3. Додаткові відомості про митця.

Женченко-поет добре знає ціну життя (далося взнаки голодне воєнне дитинство, сирітське повоення), ціну образного слова, уміє шанувати і культивувати як традицію, так і модерн. Він із вдячністю говорить про своїх літературних побратимів О. Абрамчука, Б. Олійника, О. Дмитренка, С. Зінчука, П. Засенка, В. Віденка — це вони стали для нього, молодого фахівця з консерваторською освітою, першою філологічною академією. З великим пієтетом згадує В. Женченко про виняткової душі літературознавця Л. Коваленка, який свого часу щиро привітав і підтримав його поетичний дебют. Поезія супроводжувала його під час гастрольних поїздок близькими і далекими дорогами. З'явилися вірші про Веймар і Париж, Ригу й Юрмалу, Урал і Чукотку, Самарканд і Соловецькі острови.

3.1.4. «Стогін».

3.1.4.1. Сприйняття змісту зорової поезії.

3.1.4.2. *Тема*: відтворення суму митця з приводу байдужого ставлення сучасників до героїчного минулого нації.

3.1.4.3. *Ідея*: заклик-звертання до «сонних сучасників» шанувати героїчні здобутки нашого народу, його «сиву славу».

3.1.4.4. *Основна думка*: без минулого немає майбутнього, сучасне покоління має знати свою історію, її видатних осіб.

3.1.4.5. Особливості назви і побудови твору.

Кожне слово, а їх у творі 12, починається на букву «С». Стогін — свого роду голос із минулого, коли лунали звуки від схрещених мечів і сабель, лилась кров, страждав у неволі наш народ.

За допомогою чотирьох козацьких шабель поет утворив літеру «С» (сама шабля також за формою схожа на цю літеру), на шаблях викарбувано слова, які також починаються буквою «С».

Використавши таку алітерацію, яка асоціативно викликає в уяві читачів свист шаблі, стогін і страждання полеглих, поет намагається догукатися до сучасних синів і дочок України, нагадати їм про славне козацьке минуле нашої держави.

3.1.4.6. Художні засоби: епітети — «спрагли степи», «сива слава», «ситі сонні сучасники»; *метафора*: «стогне слава».

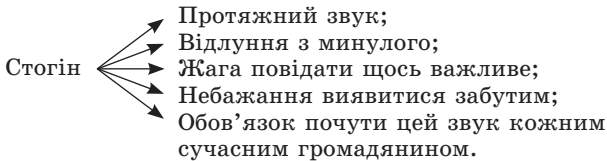
3.1.4.7. Робота над змістом твору. Бесіда за питаннями.

- Чому минуле, на думку В. Женченка, — це стогін слави?
- Які здобутки мають українці, отримавши незалежність? Чим вони мають пишатися?
- Що уособлює степ? Як він асоціюється із козацькою вольницею?
- Як наш народ упродовж багатьох століть намагався виборювати власні права, здобувати славу?
- Над чим змушує призадуматися поет читача своїм твором?
- Які слова поезії є ключовими? Як вони пов'язані із зоровими елементами твору?
- Чому В. Женченко називає сучасників сонними? Це звинувачення чи сміх?
- Чим пояснити те, що митець словниковий зміст твору розмістив на малюнку?

3.1.4.7. Творча майстерня учня.

Доповніть зміст твору власними міркуваннями щодо словникового і зорового оформлення.

3.1.4.8. Складіть асоціативний портрет поняття «стогін» (Робота у малих групах).

3.2. А. Мойсієнко. Паліндром «Хижих мечем мирим».

3.2.1. Біографічні відомості.

Мойсієнко Анатолій Кирилович народився 09.07.1948 р в селі Бурівка Городнянського району на Чернігівщині. Закінчив філологічний факультет Ніжинського державного педінституту ім. М. Гоголя (1971). Доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Автор низку досліджень з філології.

3.2.2. Творчий доробок митця.

Опублікував поетичні збірки «Приємлю» (1986), «Сонети і верлібри» (1996, 1998), «Шахопоезія (1997), «Сім струн» (1998), «Віче мечів» (1999), «Нові поезії» (2000), «Спалені камені» (2003), «Мене любов'ю засвітили скрипки» (2006). Вірші А. Мойсієнка перекладалися німецькою, англійською, російською, білоруською,

польською, угорською, румунською мовами. Виступає також як перекладач з німецької та слов'янських мов. Упорядник двотомної антології «Золотий годин: українська поезія світу» (1991, 1997), антології різномовної поезії України «На нашій, на своїй землі» в трьох книгах (1995, 1996). Член Національної Спілки письменників України (1988), один із засновників гурту поетів-паліндромістів «Геракліт» (1991). Лауреат літературних премій «Благовіст» (2000), ім. Бориса Нечерди (2001), ім. Івана Кошелівця (2004).

3.2.3. Особливості творчої майстерності А. Мойсієнка.

- Найявність духовного зв'язку візуальної поезії митця з бароковими українськими поетами, зокрема І. Величковським, до творчості якого не раз звертався поет.
- Його поезія відкриває унікальні можливості пізнання естетичної, зображальної, змістової, звукової цілісності поетичного твору.
- Не терпить митець словесних штампів, образних кліше, метафоричних стереотипів, а надто не любить «напоротися» на звиклі, старі класичні рими.

М. Жулинський: «Душа А. Мойсієнка вразливо споена ніжністю і прагне дати квітці відчутти своє цвітіння, а яблукові зрозуміти власну досягнутість».

3.2.4. Паліндром «Хижих мечем мирим».

3.2.4.1. Осмислення твору.

3.2.4.2. *Тема*: візуальне відтворення прагнення митця за допомогою меча захиститися від будь-яких хижаків.

3.2.4.3. *Ідея*: возвеличення мужності, сили волі, віри у силу перемоги над ворогом; добра над злом.

3.2.4.4. *Основна думка*: хто ступить на рідну землю з мечем, той від нього і загине.

3.2.4.5. *Жанр*: візуальна поезія, паліндром.

Паліндром (рак літеральний) — вірш, рядки якого можуть читатися однаково зліва направо і навпаки, при цьому зміст тексту залишатиметься незмінним.

3.2.4.6. Особливості назви твору.

Три слова, знайдені поетом, несуть у собі глибокий смисл — вони нагадують нашим хижим недоброзичливцям, що на їхні зазіхання ми можемо відповісти мечем, тобто постояти за себе.

3.2.4.7. Опрацювання змісту твору. Бесіда за питаннями.

- Уважно розгляньте малюнок. Які асоціації він у вас викликає?
- Що прагнув письменник відтворити у цій візуальній поезії?
- Кого митець розумів під хижакками?
- Чому він пропонує проти них застосовувати меч?

- Поясніть фразу «мирити мечем».
- Що уособлює меч А. Мойсієнка? З чим це пов'язано?

3.3. М. Мірошниченко.

3.3.1. Біографічні відомості.

Микола Миколайович народився 1 січня 1947 року в багатодітній селянській родині на мальовничій Біловодській землі, що на Луганщині.

1968 року закінчив відділ української філології Луганського педагогічного інституту ім. Т. Шевченка. Учителював на Запорозжі та Київщині.

1976 року, за рекомендацією управління Спілки письменників України, виїхав на два роки (1976–1978) до Баку вивчати азербайджанську мову, а у 1994 р. — в Стамбулі вивчав турецьку. Займався журналістикою. 16 років працював кореспондентом відділу братніх і зарубіжних літератур тижневика «Літературна Україна».

Працював заступником начальника прес-служби Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

Член Національної спілки письменників України.

Друкувався з 1967 р. Перекладач з азербайджанської, турецької та кримськотатарської.

Найпоследовніший український поет-конкретист. Свідомо прагне перенести на український ґрунт рідкісні форми східної поезії (рубайі, газель, пантун, мухтамілат, мураба).

«Голінний ентузіаст рака літературного» (цикл «В сузір'ї Рака»), один із засновників групи паліндромістів «Геракліт». Учасник Міжнародної конференції «EyeRhymes» (Едмонтон, Альбертський університет, 1997), співзасновник Світової Асоціації візуального мовлення.

У М. Мірошниченка за його життя вийшло лише дві збірки власних поезій «Рік-осокир» (1984) та «Око» (1985), проте це вже були вельми зрілі й надзвичайно потужні поезії. На превеликий жаль, через несподівану смертельну хворобу поет не встиг видати майже підготовлений ним двотомник власних поезій, які здебільшого ще ніде не друкувалися, а також до кінця упорядкувати антологію турецької поезії.

7 липня 2009 року пішов передчасно у Вічність талановитий український поет, перекладач, літературний критик, упорядник та співупорядник (разом із Юносом Кандимом) багатьох збірок кримськотатарської прози та поезії, азербайджанської поезії, лауреат премії ім. М. Рильського.

3.3.2. Творча діяльність митця.

В 1994 році у Стамбулі вдосконалював знання турецької мов та вивчав грецьку. Тож, фаховий знавець тюркських мов, М. Мірошниченко багато працював як перекладач поезій із кримсько-татарської, азербайджанської та турецької. Щаслива доля звела його з талановитим кримськотатарським поетом Юнусом Кандимом, з яким за два роки спільної роботи підготували й видали фундаментальну працю «Окружина сонця» (2003) — збірку кримськотатарської поезії білінгвом, що охоплює величезний історичний шар — XIII–XX століття. Згодом виходить ще одна їхня титанічна спільна праця кримськотатарською і українською мовами — «Молитва ластівок» (2005), антологія кримськотатарської прози XIV–XX століть у двох томах. Слід принагідно зазначити, що ще раніше поет переклав розділ «Кримськотатарські поети», який увійшов до двотомної «Антології української поезії» (1995). М. Мірошниченко видав також збірку кримськотатарських поезій «Брама сходу» (2004) у власному перекладі. А у 2006 році побачила світ двотомна «Антологія азербайджанської поезії», яку також упорядкував поет і де є багато перлин у його чудовому перекладі.

Слово для поета й перекладача М. Мірошниченка — пластичний матеріал у його руках. Микола — прихильник використання класичних жанрових форм у поезії. Він майстерно оперує поетичними фігурами, давно призабутими. Немов якусь екзотичну рослину, намагається прищепити в саду української поезії форми, зразки яких навіть у самій східній поезії рідко трапляються. Деякі приживаються, а деякі просто гинуть. І тепер ми можемо зустріти в українській поезії рубаї, мураба, кошму і газелі, що добре тут укоренились. Тут ми також можемо зустріти рідкісну поетичну форму літератур Близького та Середнього Сходу — мухтамілат. З азербайджанської літератури в свою М. Мірошниченко приніс тонку поетичну форму «додагдеймез». Власними паліндромами і візуальними варіантами він шокував не лише шанувальників поезії, а й навіть літературознавців, літературних критиків.

3.3.3. Про М. Мірошниченка.

М. Сарма-Соколовський: «Він хоче обернути / акваріум своєї поезії / на Чорне море / а письмовий стіл / на державу / кримських татар / а я кажу / поможи йому Боже!/>»

Юнус Кандим: «Микола — чудова людина і дуже талановитий перекладач. До того ж він — ще й прекрасний поет. А в прекрасних поетів свій світ, своє світовідчуття, світосприйняття.

3.3.4. «Фенікс-птаха із земель руських».

3.3.4.1. Сприйняття твору, стислий коментар його змісту.

3.3.4.2. *Тема*: зображення птаха як символу відродження і безсмертя.

3.4.4.3. *Ідея*: возвеличення невмирущості, пам'яті, птаха, який прагне воскресити аби присвятити своє життя на благо інших, виявляючи при цьому оптимізм і віру в перемогу.

3.4.4.4. *Жанр*: зорова поезія.

3.4.4.5. Композиція твору.

М. Мірошніченко розповідає про птаха Фенікса, наділеного здатністю згорати й відроджуватися з попелу. Вчитавшись у текст, можна віднайти в ньому заримовані рядки (рими присмерках — присмаком, дуплі — зорі, слід — боліт, одина — розпочина і т. ін.). Літера «о» в словах «посизілого» і «погас» виділена так, що читач бачить пташине око. Далі поет розташовує слова у рядках певним чином, щоб вони утворювали шию, ноги, тіло Фенікса-птаха.

3.4.4.6. Художні особливості твору.

Вірш М. Мірошніченка сповнений алітерацій (домінування певних приголосних звуків) та асонансів (накопичення певних голосних звуків). Як бачимо, тут домінують *см, с, п, з*, а також *о*, що створює додатковий естетичний ефект і надає творові особливої художньої виразності.

Метафори: «змроки запаморочили наврочили вручили», «Чорнобог підійняв чертог», «сни опосіли нависні».

Порівняння: «погас слід як наче днини одина».

Повтор: «мру ж».

Епітети: «завихрокрилий слід», «зимні змроки», «млокрийний світложерець», «німий чертог».

3.4.4.7. Тракткування ідейно-образного змісту поезії.

Опрацювання питань.

- Що вам відомо з історії про заснування Київської Русі?
- Хто за легендою були її першими мешканцями?
- Чому птахів у давнину люди використовували як засіб передачі інформації, листування?
- Чим фенікс відрізнявся від інших пернатих?
- Через що за міфологією деяких стародавніх народів цей птах, проживши кілька сот років, сплював себе, а потім воскресав із попелу молодим?
- Яким чином назва птаха пов'язана із сузір'ям Південного неба?
- Чим вразив вас цей твір М. Мірошніченка?

3.5. М. Сарма-Соколовський.

3.5.1. Соколовський Микола Олександрович (псевдонім — Сарма). (19.05.1910–09.08.2001). Життєва доля митця.

Народився в с. Хорошому (тепер Петропавлівського р-ну Дніпропетровської обл.) на Слобожанщині в сім'ї вчителя церковно-парафіяльної школи. 1919 р. батько помер від тифу, однак, можливо, не без допомоги чекістів. Коли Миколі виповнилося шістнадцять, подався до Миргорода, три роки навчався у профшколі при художньо-керамічному технікумі ім. М. Гоголя, де малювання викладав Ф. Крasiцький — нащадок Т. Шевченка. Вивчився грати на бандурі в І. Яроша. Вступив на дворічні курси при художньо-промисловому училищі в Дніпропетровську, грав у капелі бандуристів, їздив із концертами по селах.

Восени 1929 року його заарештовано за участь у Спілці Української молоді, підрозділі т. зв. Спілки Визволення України, і засуджено на 5 років Соловків, але покарання відбував у Карелії на будівництві Біломор-каналу. 1934 р., достроково звільнившись, опинився у Краматорську, де на той час мешкали його рідні. Був призваний на військову службу, проте, з огляду на судимість, зарахований до батальйону тилового ополчення, звідки втік. Підробивши документи, їде до Києва, вступає відразу на другий курс художнього інституту. 1938 р. по закінченні навчання, рятуючись від арешту, осідає в Сімферополі, де працює художником.

Війна застає його в Полтаві «на військовій перепідготовці в офіцерському званні». Під час евакуації він біля Харкова покинув свою військову частину й опинився у Полтаві, вже окупованій німцями. Жив із малярства. У грудні 1941 р. в Києві був прийнятий у члени ОУН. Закінчив у Полтаві Пастирські курси і був висвячений єпископом Мстиславом (майбутнім Патріархом УАПЦ) спершу на іподиякона, а згодом — владикою Сильвестром — на священника. Переїздить під Кам'янець-Подільський, отримує парафію, згодом перебирається на Буковину.

У грудні 1944 р. його заарештовано радянською контррозвідкою, по дорозі втік, заарештований знову — і знову втеча. Поневіряння під чужим прізвиськом (Григорій Боднар), робота в Донбасі художником.

Зближення з УПА в Коломиї, де 1948 р. — черговий арешт й вирок — смертна кара, яку замінено на 25 років виправних таборів із 5-літнім позбавленням прав по тому. Смерть Сталіна удвічі скоротила термін ув'язнення. У вересні 1961 р. повернувся в Україну (спершу Луганськ, потім Новомосковськ). Бажаючих

навчав грати на бандурі. Доклав зусиль, аби на Дніпропетровщині відродилася Самарська паланка українського козацтва та виникли первинні організації УРП, Руху, ОУН.

Помер 9 серпня 2001 року в м. Новомосковську на Дніпропетровщині.

3.5.2. Творча спадщина.

Вірші почав писати у шкільному віці. Перша публікація — в газеті «Полтавський комсомолец». Друкувався в періодиці, в антології ув'язненої лірики «Очима серця» (1993).

Автор збірки поезій «На осонку літа» (1980), поеми-думи «Анафема» (1993), книг вибраних віршів «Коріння пам'яті» (1997), повісті «Плащаниця», надрукованої 1997 р. в журналі «Київ»; автобіографічної повісті «Моя причетність до ОУН» та книги віршів і прози «Дорогою жнив» (2000). Вийшли друком також «Документальні новели» (2001).

3.5.3. «Дзвін гетьмана Івана Мазепи».

3.5.3.1. Виразне читання твору, сприйняття його змісту з відповідним коментарем.

3.5.3.2. Історична довідка про Івана Степановича Мазепу.

І. Мазепа народився 20 березня 1632 року в Мазепинцях на Київщині. Походив із старого українського роду Мазепів і вже його прадіди й діди служили в козацькому війську. Один із них, Федір Мазепа, воював разом із Наливайком у 1597 році.

Батько Мазепи, Степан, був урядником у Білій Церкві, а що сам був розумний та освічений чоловік, то і свого сина Івана, виховав на грамотну людину.

Мати Мазепи називалася Марія Магдалина з роду Мокієвських, — і була потім ігуменею (начальницею) жіночого монастиря в Києві.

Спершу вчився Іван дома і, маючи дванадцять літ, складав вірші латинською мовою (тоді це було в звичаю). Згодом продовжив навчання в Полоцьку у вищій школі і, маючи 16 літ, пішов на Січ, учитися воєнного ремесла. Служив при козацьким війську за Хмельницького в 1648 році й тоді, будучи ще хлопцем, хоробро бився в одній битві. За хоробрість і розум полюбили його всі козаки, а гетьман Хмельницький радив його батькові послати Івана ще продовжувати навчання за кордон. Іван вчився в Голландії, а потім довгий час був при дворі польського короля Яна-Казимира. Король посилав його з важливими листами до гетьмана Тетері і Дорошенка. Нарешті, Іван став служити в Дорошенка. Одного разу зловили його в степу козаки лівобережного гетьмана Самойловича, але Самойлович не карав Івана, а прийняв до себе на службу й навіть

іменував генеральним осавулом, бо помітив розум і спритність Мазепа. Послав гетьмана Івана в посольстві до царя московського, й там Мазепу також полюбили, бо такого освіченого й добре вихованого чоловіка не було тоді й при царським дворі.

Не диво, що коли цар ув'язнив Самойловича, то сам був за тим, що козаки вибрали його зовсім добровільно, бо, по-перше, Мазепа був тоді найбільш освічений між старшиною, а по-друге, всі знали, що хоча він і з царем живе в приязні, але над усе любить Україну, та й буде їй вірно служити.

І не обманулися. Іван Мазепа, ставши гетьманом, почав щиро думати над тим, щоб визволити Україну з-під залежності від сусідів. Але мусив діяти дуже обережно, бо тоді (від 1682 до 1725 рр.) панував у Росії цар Петро I, який бажав з'єднати Україну з Росією.

На Україні було ледве кілька тисяч козаків коло гетьмана, а по всіх містах і селах стояли московські солдати, вони робили, що хотіли й дуже знущалися над українськими селянами й міщанами. А тим часом І. Мазепа намагався упорядкувати край і піднести його освіту. Побудував багато шкіл і церков власним коштом.

Коли 1700 року цар почав війну зі шведами, з славним шведським королем Карлом XII, Мазепа покладав на це великі надії і у великій таємниці почав умовлятися через довірених посланців з королем, щоб разом ударити на царя.

Шведський король запевнив Мазепу, що Україна буде вільною державою по обох сторонах Дніпра, й згодився злучитися з козаками.

Та скоро потім, літом 1708 року, король Карло XII рушив на Україну, й гетьман став явно по стороні шведів. Він закликав усе козацтво й народ, щоб ставати проти Москви. До нього пристали й запорожці. П'ятдесят тисяч їх прийшло під проводом Костя Гордієнка й злучилися з гетьманськими полками.

10 липня 1709 року розпочалася головна битва під Полтавою. Цар зібрав сюди всі свої сили, що вп'ятеро перевищували число шведів і козаків. А до того ще король Карло заслаб тоді від ран і не міг очолювати битву. Сталася велика січа й царські орди розбили козаків і шведів. Король і гетьман мусили негайно відступити за Дніпро й схоронилися на Молдавщину. Гетьман заслаб і небавом потім помер у місті Варниці (Молдова). Там і донині є його домовина.

Цар наказав одразу ж карати всіх зловлених козаків, що билися на боці Мазепа, а Мазепу виклясти по церквах, навіть по тих, що їх сам Мазепа будував.

Отак любив гетьман Мазепа Україну і за неї життя своє віддав. Москалі відтоді називали всіх свідомих українців «мазепинцями». Але ця назва для всіх нас не образлива, навпаки, почесна, бо кожний свідомий українець славить діла Мазепи.

3.5.3.3. Тема: виспівування дзвоном колокола — музейним експонатом про часи «розпреславної Полтави».

3.5.3.4. Ідея: віра, сподівання реліквії минувшини потрапити на «Дзвіницю зоревоздвиженої земної Української Держави».

3.5.3.5. Основна думка: дзвін колокола — промова гетьмана І. Мазепи до сучасників шанувати Україну-державу, її історичне минуле.

3.5.3.6. Жанр: візуальна поезія (у формі колокола), сповнена громадянським змістом.

3.5.3.7. Художні особливості поезії.

Порівняння: «мої стугоніння ніби сяїні гала», «всі... мене турнули так наче з небесі», «я мовчу... немов ховаю таємницю».

Епітети: «сяїні гала», «далекомревних гін», «Петро шалений цар», «цілюща дохмарна дзвіниця», «кам'яні баби», «розпреславна Полтава», «зоревоздвижна ... Держава».

Повтори: «сягали гей сягали», «я ще..., я ще...».

Метафори: «біди спізнали храми», «кам'яні баби прибились, нудьгують», «ховаю таємницю в самому серці».

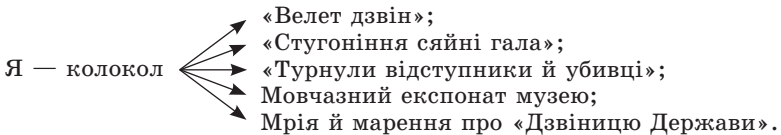
Особливості твору: у поезії відсутні розділові знаки. Закінчення рядка поезії свідчить про інтонаційну зупинку. Рими «гала — сягали», «чін — москвин», «цар — дар», «часи — Русі — небесі», «убивці — дзвіниці» дають змогу поетові передати бамкання дзвону, сила його звучання, це бамкання ніби наростає від рядка до рядка, нагадуючи про свою силу і могутність. Поєднуючи довгі й короткі рядки, поет із їх допомогою формує обриси дзвону. Йдеться у вірші про дзвін гетьмана Івана Мазепи, який нині перебуває в Полтаві в музеї і «мовчить, немов ховає таємницю». Поет мріє, що дзвін ще виконає своє пряме призначення — він опиниться на «дзвінці зоревоздвижної землі Української Держави» і сповістить світові про її незалежність (вірш створено тоді, коли Україна ще не була незалежною).

3.5.3.8. Опрацювання ідейного змісту поезії. Бесіда за питаннями.

- Хто є героєм твору?
- Про які часи розповідається у поезії? Що вам відомо про них з історії України?
- Дослідіть, як М. Сарма-Соколовський ставиться до Мазепи, Петра? Чим це зумовлено?
- Чому дзвін колокола — Мазепин дар?
- Якої біди спізнали храми в Україночці-Русі?

- Кого М. Сарма-Соколовський називає відступником й убивцями?
- Яким чином колокол втратив своє призначення? Як він сприйняв те, що його змусили замовкнути?
- Чим пояснити шанобливе ставлення сучасних українців до історичної реліквії тих далеких часів?
- Як почував себе колокол серед інших музейних експонатів?
- Про що прагнув розповісти «герой» поезії?
- У чому полягала мрія колокола? Чи збігається вона із прагненнями самого автора поезії?
- Чим цей вірш актуальний сьогодні?
- Якою ж повинна бути «Дзвіниця зоревоздвиженої земної Української Держави»?

3.5.3.9. Складання інформативного ґрона «Сутність колоколу» (Робота у малих групах)

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

М. Сарма-Соколовський «Дзвін гетьмана І. Мазепи»

1. Характеризуючи дзвін колокола, М. Сарма-Соколовський зазначив, що він:
  - а) велетенський; б) історично правдивий;
  - в) актуальний для сучасників; г) невимовно гучний.
2. Поет у творі критично поставився до тих, хто:
  - а) не поважає історичне минуле рідного краю;
  - б) зневажає українські звичаї й обряди;
  - в) знищував храми — святий дух України;
  - г) цурався рідної мови.
3. Де зараз перебуває колокол — промовець минувшини?
  - а) на новій дзвіниці;
  - б) у доменній печі на переплавці;
  - в) є експонатом у дворі музею;
  - г) у пам'яті багатьох українців.
4. Поруч із «героєм» твору із давньої доби прибилися:
  - а) дерев'яні знаряддя праці; б) кам'яні постаті;
  - в) скрині, наповнені золотом-сріблом;
  - г) царські й гетьманські клейноди.

5. Дзвін колокола — це дар:
  - а) Божий; б) *Мазепи*; в) царя Петра;
  - г) «дохмарньої дзвіниці».
6. Займенник, який переважає у поезії:
  - а) ми; б) нас; в) я; г) вони.
7. Як поет ставиться до історичної постаті Петра I? Він його:
  - а) возвеличує і схвалює; б) намагається принизити;
  - в) шанує за важливість проведених ним реформ у державі;
  - г) *критикує і зневажає*.
8. Дзвін колокола автор поезії порівнює із:
  - а) *стугонінням*; б) сумною промовою; в) квилінням і плачем;
  - г) криком пораненого птаха.
9. М. Сарма-Соколовський, як і Т. Шевченко, був не тільки художником слова, але й:
  - а) етнографом-фольклористом; б) мандрівним філософом;
  - в) літературним критиком; г) *художником*.

Особливості візуальної поезії

10. До представників сучасної візуальної поезії не належить:
  - а) М. Савченко; б) М. Мірошниченко; в) *М. Довголевський*;
  - г) М. Сорока.
11. Нерідко авторами візуальних віршів виступають не тільки письменники, а й:
  - а) науковці; б) *художники-графіки*; в) вчені; г) спортсмени.
12. До мистецького виду, що синтезує літературний текст і елементи зорових видів мистецтва не належить:
  - а) *в'язання*; б) архітектура; в) живопис; г) графіка.

Примітка. За кожну правильну відповідь установлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на ваш погляд, образ І. Мазепи в історико-літературному аспекті є дискусійним? Як М. Сарма-Соколовський ставиться до свого героя («Дзвін гетьмана Івана Мазепи»)? Відповідь аргументуйте.
2. Яким зоровими або словесними образами можна було доповнити поезію В. Женченка «Стогін»? Висловіть власні припущення, аргументуючи їх?
3. Паліндром — це:
  - а) один із жанрів усної народної творчості;
  - б) *вірш, рядки якого можуть читатися однаково зліва направо і навпаки*;

- в) стилістичний прийом уповільнення оповіді;
- г) напрямок у літературі й мистецтві.

Картка № 2

1. Дослідіть, яким чином малюнок поезії А. Мойсієнка «Хижих мечем мирим» відтворює її зміст? Свої спостереження узагальніть.
2. Як ви вважаєте, про яку Українську Державу мріяв письменник (М. Сарма-Соколовський «Дзвін гетьмана Івана Мазепи»)? Як саме прагнення автора, героя його твору були спрямовані на боротьбу за незалежність рідного краю?
3. Що ж стогне в однойменній поезії В. Женченка?
  - а) народ у ярмі; б) дух борців за волю і справедливість;
  - в) *сива слава*; г) люд, що потрапив у полон.

Картка № 3

1. У чому, на ваш погляд, полягає роль здобутків минувшини для виховання сучасного покоління (В. Женченко «Стогін»)? Яким чином це впливає на свідомість нашої молоді?
2. Висловіть власне припущення стосовно символічного значення дзвону-промови до сучасників (М. Сарма-Соколовський «Дзвін гетьмана Івана Мазепи»). Чим актуальний цей твір?
3. Винахідниками зорової поезії вважають:
  - а) викладачів Києво-Могилянської академії;
  - б) І. Величковського; в) А. Кальнофойського;
  - г) *античних митців*.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності

VIII. Домашнє завдання

- Підготувати міні-довіді «Цікаві сторінки з життя і творчості В. Герасим'юка», вміти аналізувати його програмові твори.

УРОК № 65

В. ГЕРАСИМ'ЮК. СПОВІДЬ ДУШІ У ВІРШАХ СУЧАСНОГО ПОЕТА («ЧОЛОВІЧИЙ ТАНЕЦЬ», «ПЕРШИЙ СНІГ», «ЖИВА ВАТРА»)

- Мета:** ознайомити учнів з життям і творчістю О. Герасим'юка, здійснити художній аналіз його програмових поезій, визначити, яким чином у них відтворені роздуми письменника про повноцінне буття людини,

її духовне наповнення; розвивати пам'ять, увагу, вміння виразно вдумливо читати поетичні твори, сприймаючи їх зміст, робити виважені і ґрунтовні висновки, формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття пошани до творчої спадщини В. Герасим'юка, прищеплювати естетичний смак, любов до краси поетичного слова.

Тип уроку: засвоєння нових знань, формування вмінь.

Обладнання: портрет Герасим'юка, книжкова виставка його творів, фотоілюстрації «Краса моя, Гуцульщина», дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна налаштованість школярів до уроку

II. Актуалізація опорних знань

Міні-круглий стіл «Внутрішній світ митців поетичного слова». Обговорення питань

- Які почуття проймають, охоплюють майстра слова під час написання твору?
- Чи завжди можна ототожнювати образ ліричного героя і автора в художній літературі? Відповідь умотивуйте, наводячи переконливі аргументи.
- Визначте найважливіші, на ваш погляд, проблеми філософської спрямованості у творах письменників. Наведіть приклади.
- Яким чином історична епоха знаходить своє відображення в художній літературі?
- На що слід звертати увагу під час ідейно-художнього аналізу поезій?
- Про яку людину говорять, що вона духовно багата?
- Що вам відомо про алегорію як художній прийом в літературі? З якою метою художника слова використовують його у власних творах?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

В. Герасим'юк — аристократ української поезії

І. Дзюба

*Одне знаю напевно: справжня творчість
завжди існує в одному примірнику...*

В. Герасим'юк

1. Вступне слово вчителя

Їх було мало завжди. Так, для кого поезія — не просто слова, а стиль на землі. Але не кожен, хто береться за перо — Поет, і не кожен, хто має безліч видатних книжок, вартий називатися ним.

В. Герасим'юк — сучасний поет, автор багатьох збірок, що завоювали велику прихильність читачів. Його твори у складній метафоричній формі виражають глибинний зв'язок із рідним краєм, містять роздуми про сенс людського буття.

2. Рубрика «Скарбничка теорії літератури»

- *екзистенція* (від лат. — існую) — внутрішнє буття людини, те непізнаване, ірраціональне в людському «Я», унаслідок чого вона є конкретно, неповторною особистістю;
- *палімпсест* (із грец.) — пам'ятка давньої писемності, звичайно пергамент, з якого стерто первинний текст і написано новий, крізь який інколи проступає старий;
- *верлібр*, або *вільний вірш* — один із видів віршів, ритмічна єдність яких ґрунтується на відносній синтаксичній завершеності рядків (речень) та їх інтонаційній подібності. Верлібр не поділяється на стопи, рядки його мають різну кількість наголосів, довільно розташованих. Не використовує рим, тому не поділяється й на строфи.

3. Василь Дмитрович Герасим'юк (народився 18.09.1956 р.).

Літературна екскурсія «Сторінками життя і творчості В. Герасим'юка»

Захід супроводжується фотоматеріалами з життя митця, ілюстраціями «Краєвиди Гуцульщини».

Сторінка 1. Родина — репресовані переселенці.

В. Герасим'юк народився 18 серпня 1956 р. в місті Караганді в сім'ї репресованих Дмитра та Марії Герасим'юків, вивезених із рідного села Прокурава у товарняках, під конвоем, разом із тисячами інших «пособников бандитских формирований». За три роки до народження Василя його батьки «погодилися» на довічне поселення в Казахстані, що й засвідчили підписами на паперах, які лягли в картотеку каральних органів.

Про знайомство родин своїх батьків сам Герасим'юк розповідає: «Ось візьмемо мій вірш «Родинна хроніка», там написано все, як відбувалося насправді. Як моя бабця — мати батька — познайомилася з моєю мамою. У Карпатах вони жили на різних вер-

хах, а у тому бараці вийшло, що одні нари були зверху, а другі знизу. І ось на нижніх — мій батько зі своєю матір'ю, вони потрапили туди через батькового брата, а на верхній — моя бабуся, моя мама і ще її молодша сестра спали...»

Один із Василевих дідів був командиром українських січових стрільців, інший — командиром УПА. Останній упродовж певного часу відбував ув'язнення в одному таборі з Йосипом Сліпим.

«Але після сенсаційного двадцятого партз'їзду ситуація в імперії почала дещо змінюватися, і я з батьками повернувся в Україну, — згадує поет. — Як мені розповідали, я сильно хворів. До інших хвороб долучився коклюш. Я не міг спати, задихався від кашлю. Тоді мати брала мене на руки і виносила вранці на берег гірського потоку. Там я засинав. Після обіду йшла зі мною до смерекового лісу. Настояне на хвої гірське повітря вливалось в мої дитячі груди, і кашель потроху відступав. Отак материнська любов і Карпати врятували мене від смерті».

Сторінка 2. Формування майбутнього поета.

У селі Прокурава на Косівщині Івано-Франківської області минули дитячі літа Василя. Саме тут споконвіку жили митці — живуть вони там і сьогодні — різьбярі, музики, вишивальниці, ткачі, кушніри... Біля Прокурави розкинулися Брустури, де можна почути найкращу на Гуцульщині троїсту музику; тут не тільки грають, а й самі роблять інструменти, які розмовляють усіма голосами Карпат. Нема сумніву, що художнє світобачення В. Герасим'юка виникло в голосах брустурських цимбалів і прокуравських сопілок, у дивах гуцульських килимів і вишиванок, у загадковому й щемливому світі нашого карпатського народного мистецтва. Як говорить поет, його дід «птиці вирізьблював», а мати вишивала «стрімкі узори».

Писати Герасим'юк почав ще в шкільні роки. Його вірші потрапили на сторінки літературних журналів, швидко привернули увагу читачів. По закінченні філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Шевченка Герасим'юк працював у видавництвах «Молодь» і «Дніпро».

Перші поезії митця хвалили і вчителі Коломийської середньої школи, де навчався Василь Дмитрович, і працівники місцевих газет. Митець ніби народився з тривожною недовірою до свого таланту, він нестанно шукав, як йому здавалося, нового вияву для своїх задумів.

Поету болить доля високого мистецтва, серед якого зростав і ціну якому розуміє. Тому, намагаючись збагнути таїну килимів

Параски Танасійчук (таємниче мистецтво народної майстрині, гуцульської чаклунки стало символічним народженням ліричного героя, його душі, світогляду, ставлення до життя і сприймання краси) чи возвеличити подвиг майстра, що зробив дерев'яний літак і розбився на ньому, заявляє:

Я напишу такі вірші,
від яких всохнуть руки гуцулові,
якщо він робитиме
50 сувенірів щодня!

Сторінка 3. Творчий доробок письменника.

Закоханість у Гуцульщину відчувається в кожному вірші В. Герасим'юка. З тієї закоханості він постає як творець, саме вона формує незалежність його поетики. Формування особистості відбувалося у рідному краї, де поєдналися язичництво і християнство, які письменник у своєму духовному досвіді не відділяє.

«Смереки» (1982) — перша поетична збірка, у якій він чинив власне першовідкриття Карпат як світу особливого співжиття природи й людини; інтимізацію цього світу.

«Потоки» (1986). Назва збірки не довільна: потоки — одна з тих стихій, що творять величний, грізний і очисний космос Карпат («високі потоки» — символ і нещадної, і життєдайної плинності й безупинності, неминущості минулого).

«Космацький узір» (1989). У ній знайшло вихід і те, що нагромаджувалося в душі, планувалося раніше, відлунюючи розкиданими в просторі голосами, — і те, що визривало в атмосфері суспільного піднесення 80-х.

«Діти трепети» (1991) — найдраматичніша збірка у творчій спадщині В. Герасим'юка минулого десятиліття. До неї ввійшли вірші, писані переважно в період піднесення національно-демократичного руху, коли складалися об'єктивні й суб'єктивні передумови для здобуття омріяної державної незалежності України.

«Осінні пси Карпат» (1999) — своєрідний підсумок творчого шляху поета. Збірка мала підзаголовок «Із лірики 80-х», хоча містила дещо із 90-х.

«Серпень за старим стилем» (2000) — своєрідне доповнення до «Дітей трепети», як повернення до себе молодшого.

«Поет у повітрі» (2002) — вершина свого самовираження поета — його свободи. За цю збірку В. Герасим'юк одержав національну премію України ім. Т. Шевченка.

«Була така земля» (2003) — назву до цієї збірки взято із вже раніше створеної — «Потоки», нове зібрання твору дещо розширено:

як утрату не лише традиційних уявлень, а й самого світу, що ці уявлення породжував.

«Папороть» (2006) — ця книжка складається з двох розділів. Перший — «Суха різьба» — поезій останнього часу. До другого — «Чорні хлопці» — увійшли окремі твори і фрагменти з написаного переважно в останній чверті минулого століття. У збірці органічно поєднані нові твори і краще з доробку митця, що давно стало невід'ємною частиною сучасної української поезії.

Сторінка 4. Особливості творчої майстерності

Поетичний світ В. Герасимка відбиває нерозривний зв'язок автора з його рідним краєм — Гуцульщиною. Митець звертається до різних проявів народного буття. Його захоплює духовна краса українських горян, він переймається їх проблемами, намагається зазирнути в глиб народної душі. У цьому поетові допомагає добре знання народних звичаїв, вірувань.

У творчій манері митця відчувається бажання поєднати досвід духовного життя українського народу із загальнолюдськими культурними надбаннями. Поезії митця засвідчують його значний інтелектуальний потенціал, схильність до філософських роздумів. Характерною рисою художніх пошуків Герасим'юка виступає поєднання християнської духовності з давніми гуцульськими віруваннями.

Поет виступив продовжувачем традицій верлібру в українській літературі, показав себе у цьому справжнім майстром. До нього верлібр з успіхом використовували Леся Українка, І. Франко, П. Тичина, М. Рильський, інші відомі митці слова. Такий вірш відобразив формування певного поетичного світогляду, здатного відобразити життя в усій його складності й мінливості. Саме верлібр якнайкраще підходить для відтворення самобутнього світобачення Герасим'юка, тісно узгодженого з прадавніми гуцульськими уявленнями про людину й довкілля.

Змальовуючи глибинну єдність свого ліричного героя з людьми, звичаями, природою гуцульського краю, Герасим'юк утверджує думку про особливу роль, яку в житті кожного відіграє мала батьківщина. Нерозривний зв'язок із родовою традицією зовсім не заважає йому вільно почуватися у світовій культурі. Звертаючись до світових образів та мотивів, поет оригінально й художньо переконливо розкриває їх нові грані в національному духовному контексті.

Сторінка 5. Влучні висловлювання

В. Герасим'юка (стислий їх коментар)

Віра: «Віра допомогла моїм батькам вижити, адже вони десять років провели в Караганді. Віра в Спасителя допомогла їм, як і тисячам тисяч моїх земляків.

Моя віра — це не віра інтелектуалів. Вона нагадує швидше віру первісних християн, фантастичну віру, що змушувала повстанців УПА, юних дівчат, підриватися на мінах. Ця віра не підлягала сумніву і приймалася без заперечень. Найбільше боюся Бога — мене так виховували».

Характер: «Мої гуцульські вірші значною мірою зумовлені особливостями характеру: я не можу повірити собі, поки не відчую прямого зрощення тексту з реальністю. У мене все реальне. У мене немає жодної вигадки, а моя фантазія починає працювати лише після зіткнення до реальності.

Формування особистості відбувалося в такому краї, де поєдналося язичництво і християнство».

Вірші: «Реакція на вірш має бути на сенсорному рівні, а якщо такої реакції нема, то все інше не має сенсу. Можна вірші розшифровувати при бажанні. А ні — то сприймайте мою збірку на інтуїтивному рівні».

Мова: «Поет — це мова; мова наполовину робить поезію сама. Адже мова — це не тільки засіб спілкування, це щось більш глибинне... національне... Мовне питання в Україні — це те, що справді наболіло, і розв'язувати його треба рішуче, методами УПА! Тоді будуть і українські книжки, буде і народ, і все інше!»

Мати: «Ми в Україні боготворимо образ Матері. Це прекрасно — молитися до матері. Може, цим ми і відрізняємося від решти світу».

Світогляд: «...я лише з'ясовую проблеми світогляду: адже завжди треба на щось опиратися. У творчості я стикаюсь з верхнім світом, заповітом... В загальному тут йдеться про гуцульський симбіоз язичництва і християнства.

Ці ветхозаветні навіть не сюжети, а схеми я пропускав через своє сприйняття, відчуття».

Стихія. «Повітря — названа стихія в книжці. Окрім неї є ще три неназвані — вода, вогонь і земля. І хоча книжку присвячено не стихіям, а поету, однак акцентовано її саме на стихії повітря. Усе витає в повітрі.

Я віддав данину й іншим стихіям, коли писав:

«вогонь — мій ангел», а «вітре — демон».

Авторитет: «Авторитети в літературі — П. Тичина, Б.-І. Антонич, В. Забаштанський, Л. Талалай...»

Поезія: «Поезія — це мистецтво. Таке велике, як музика. В окремих своїх взірцях поезія стає вищого від музики, хоч вищого від музики, здається, немає нічого».

Сторінка 6. Творчі здобутки. Діяльність триває...

В. Герасим'юк — ведучий літературної радіопрограми «На межі тисячоліть». Разом зі своїми співбесідниками розмірковує про тенденції сучасного існуючого процесу, сперечається, прогнозує, нагадує про наші духовні біди, думає над тим, як їх позбутися. Бо вже сама назва радіопередачі мимоволі спонукає її «дійових осіб» озиратися назад, підсумовувати, міркувати. Його співрозмовники можуть бути молодий скульптор, якого знають хіба що у вузькому колі професіоналів, і священник із віддаленого села, про якого слухачі довідуються з передачі. Та кожен, хто ступає «На межу тисячоліть», обов'язково непередбачувана людина, особистість зі своєю моделлю світосприйняття і мислення.

На першому Всеукраїнському кінофестивалі у 1991 році показували фільм, знятий за сценарієм Герасим'юка — «Нам дзвони не грали, коли ми вмирили». Фільм замислювався під іншою назвою: «Сорок сьомий». Саме тоді сотні УПА вели тяжкі бої з військами НКВС у Карпатських лісах. Зокрема, і довкола Космача — одного з найбільших українських сіл із 30 присілками. В. Герасим'юк вважає, що то був складніший і трагічніший період у житті нашого народу, ніж навіть козацька доба. Звідки бралися сили, щоб чинити опір таким сильним і страшним режимам, якими були гітлерівський і сталінський. Здебільшого то були сільські хлопці й дівчата, які далі Косава чи Коломиї нічого не бачили. Платили своїм молодим життям, щоб жила посеред нас, українців, ідея незалежності.

Василь Дмитрович створив у своїй поезії власну абетку символів, вичитавши їх у чотирьох стихіях. Стихія повітря — це там, де перебуває поет, це наш теперішній час. Слово — теж стихія, поезія — спільна мова минулого й майбутнього. Абетка символів В. Герасим'юка: Віра, Характер, Вірші, Мова, Мати, Світогляд, Стихія, Авторитет.

В. Герасим'юк — лауреат Національної премії України імені Т. Шевченка 2003 р., літературних премій ім. П. Тичини, В. Свідзинського, премії «Князь роси» ім. Тараса Мельниченка та ще кількох престижних відзнак. Він член НСПУ й АУП. Його поезія перекладена 20 мовами світу.

4. Опрацювання ідейно-художнього змісту програмових поезій В. Д. Герасим'юка**4.1. «Чоловічий танець».**

4.1.1. Виразне і вдумливе читання вірша.

4.1.2. *Тема:* відтворення особливостей чоловічого танцю у формі аркану, що перетворюється на таємничий ритуал.

4.1.3. Ідея: возвеличення чоловічого танцю як стихії родової єдності.

4.1.4. Основна думка: Щоб не випасти із цього грішного світу, / хоч раз / змішай із ближніми / піт і кров.

4.1.5. Жанр: поезія-замовляння.

4.1.6. Форма вірша: верлібр.

4.1.7. Художні особливості твору.

Повтори: «Хоч раз...», «як тяжко», «ти...»

Епітети: «древнє чоловіче коло», «найтісніше заповітне коло», «грішний світ».

Метафори: «коло тяжко рветься», «мертво стиснувши долоні інших», «щоб не випасти із цього світу».

Звертання: «Сину людський».

4.1.8. Робота над змістом вірша. Бесіда за питаннями.

- Які обов'язки покладаються на чоловіка як «сильну» стать у родині, у суспільстві?
- Що таке аркан? Для чого він використовується?
- Що вам відомо про гуцулів?
- Про яке «древнє» чоловіче коло зазначає поет?
- Чому танець чоловічий тяжкий? Що він уособлює?
- Що почуває людина, коли поруч з нею є побратими, однодумці, ті, хто здатен її зрозуміти, підтримати тощо?
- Яким чином у поезії утворюється заповітніше коло?
- У чому полягає особливість цього танцю? («...обхопивши руками плечі двох побратимів, / мертво стиснувши долоні інших, / і тоді в заповітному колі / ти протанцюєш під безоднею неба / із криком по-звіриному протяжним»)
- Чим пояснити думку поета про грішність світу?
- З якою промовою автор звертається до майбутніх чоловіків?
- Про яких двох розбійників зазначає В. Герасим'юк наприкінці твору?
- Що свідчить про національний колорит танцю? За яких умов він виконується на Гуцульщині? Для чого автор вкладає філософський смисл у ритуал танцю?
- Якими ви уявляєте його учасників?
- З чим асоціюється цей ритуал у свідомості автора поезії?

4.1.9. Мікрофон: «Яким ви вбачаєте справжнього чоловіка»? Відповіді узагальніть за допомогою прийому «Доміно».

(Чоловік (стать) — сильний — мужній — відповідальний за родину, її благополуччя — витриманий — вимогливий до себе — терпеливий — ...)

4.1.10. Рубрика «Я виконавець ритуального танцю В. Герасим'юка». Обговорення питань.

- Якими ви уявляєте цей танець? Що відчуваю під час його виконання?
- Чи легко мені це робити?
- Цей танець — це розвага чи щось інше, життєво необхідне або символічне?
- Які риси характеру при цьому виявляються?
- Якими є ритм, манера руху, музичне супроводження?
- Що я відчуваю після закінчення виконання танцю?

4.1.11. Складання асоціативного образу (Ти) за допомогою змісту тексту (робота у малих групах).

Ти:

- «мусиш танцювати аркан»;
- «повинен відчути «древнє» чоловіче коло»;
- «стать у це найтісніше коло»;
- «протанцюєш під безоднею неба»;
- «змішай із ближніми піт і кров».

Врешті-решт: стаєш у чоловіче коло, готовий до цього древнього танцю.

4.1.12. Складання сенкану «Чоловік з поезії В. Герасим'юка» (Робота у парах)

Чоловік.

Відповідальний, чемний, працьовитий.

Оберігає, допомагає.

Надійний супутник життя.

Сім'янин (продовжувач роду).

4.2. «Перший сніг».

4.2.1. Виразне читання вірша.

4.2.2. Тема: майстерне відтворення поетичного олюднення довколишнього світу на прикладі падіння снігу.

4.2.3. Ідея: возвеличення природи, яка є виявом людських почуттів.

4.2.4. Основна думка: перший сніг не лише змінює довкілля, але й активізує образне сприйняття ліричного героя, його здатність відчувати магію буття.

4.2.5. Жанр: філософська поезія.

4.2.6. Форма: верлібр.

4.2.7. Художні особливості твору.

Метафори: сніг — «притишив кров», «...ледь дише», «...палець на уста кладе», «важко дихати» (снігу), «гори стали».

Епітети: «порожня тьма», «нога різьблена», «сніг безплотний», «холод родовий», «мрець холодний».

Порівняння: «сніг, немов пророк», «...немов під гору йде».

Риторичні оклики: «Як важко дихати йому!», «Як свіжо до-окола!»

4.2.8. Ідейно-художній аналіз поезії. Бесіда за питаннями.

- Як людина сприймає падіння першого снігу?
- Чому В. Герасим'юк сніг порівнює з пророком?
- Що відбувається довкола під час падіння першого снігу?
- Чому сніг — це свіжість?
- З чим у творі асоціюється порожня тьма?
- Як зрозуміти, що у сніга «різьблена гола нога».
- З якою метою поет з одного боку зазначає про спокій, тишу, гармонію, які відбуваються при падінні снігу, а з другого — холод («як мрець»)?
- Про який родовий холод мав на увазі поет?
- Чи можна вважати ліричного героя автором вірша?

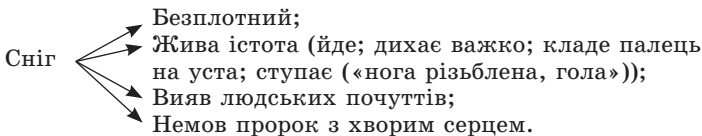
Мікрофон: «Які спогади виникають у вас із падінням першого снігу?»

4.2.9. Рубрика «Творча майстерня школяра».

Відтворіть усно картину за змістом твору.

Чим викликані ваші асоціації?

4.2.10. За допомогою інформативного ґрона охарактеризувати образ снігу, посилаючись на зміст твору (робота у малих групах).

4.3. «Жива ватра».

4.3.1. Виразне читання поезії з відповідним коментарем.

4.3.2. *Тема:* відтворення єдності християнської духовності із давніми гуцульськими віруваннями, які пов'язані із збереженням ватри для захисту отари.

4.3.3. *Ідея:* прагнення митця замислитись над філософськими питаннями, що стосуються людського існування.

4.3.4. *Основна думка:* шляхом незвичайного поєднання складних образів поет розкриває мотив відповідальності людини за саму себе й за світ, у якому вона живе.

4.3.5. *Жанр:* філософська лірика.

4.3.6. *Форма:* верлібр.

4.3.7. Художні особливості твору.

Анафора: «щоби...»

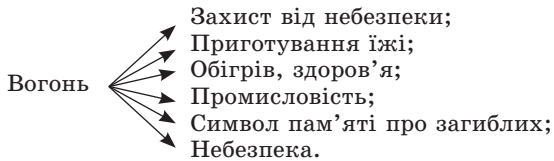
Повтори: «Дерево... дерево», «Ми...», «наші... наші».

Метафори: «ватра народиться», «ватра помирає тільки раз», «громи із блискавками не розігнали».

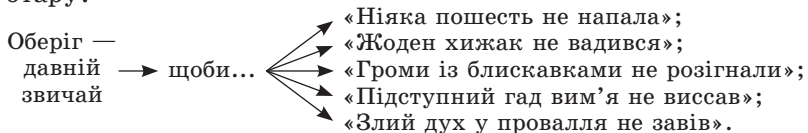
Епітети: «жива ватра», «гад підступний», «дух злий», «високе пасовисько».

4.3.8. Робота над змістом поезії. Опрацювання питань:

- Що символізує ватра? Яке значення має вогонь у житті людини?

- За допомогою чого раніше гуцули здобували вогонь? Про що свідчить цей давній прийом?
- Чому письменник звертає увагу на те, що ватру необхідно оберігати?
- Який вид діяльності переважав у житті гуцулів? У чому полягала складність даної справи?
- Про який давній звичай зазначає В. Герасим'юк у творі?
- Від яких негараздів намагаються захистити гуцули власну отару?

- Чому ватра для народу є живою?
- З якою художньою метою в поезії використано біблійний образ?
- Чи ототожнює автор отару овець і людське суспільство? Відповідь умотивуйте.
- Про що свідчать останні рядки вірша?
- Як відповідальність людини пов'язана з її обов'язком? Чи завжди ці поняття підпорядковані одне одному?
- У чому повчальне значення даного твору?

4.3.9. Рубрика «Визначіть власні переваги».

З'ясуйте власні обов'язки у своїй родині і розташуйте їх у першочерговій послідовності, залежно від їхнього впливу та вагомості для вас, застосовуючи умовні сходинки.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Чоловічий танець»

1. В. Герасим'юк, звертаючись до читача на початку твору, пропонує йому:
  - а) *станцювати аркан*;
  - б) дізнатися про особливості запропонованого ритуалу;
  - в) осмислити значення слова «аркан»;
  - г) вирушити у дивний світ Гуцульщини.
2. Характеризуючи особливості чоловічого кола, автор акцентує увагу на те, як це:
  - а) важливо робити усвідомлено; б) *тяжко*;
  - в) відповідально для довкілля; г) образно і таємниче.
3. Під час танцю його виконавці:
  - а) високо підстрибували;
  - б) намагалися виявити власну індивідуальність;
  - в) *протяжно кричали*; г) щоразу піднімали руки вгору.
4. Щоб не випасти «із цього грішного світу»:
  - а) *треба виявити родову єдність з ближніми*;
  - б) слід дотримуватися законів природи і суспільства;
  - в) бажано вміти спостерігати за всім, що відбувається довкола;
  - г) необхідно духовно збагачуватися.

«Перший сніг»

5. Сніг у поезії порівнюється із:
  - а) білою фарбою; б) квіткою лілеї; в) *пророком*;
  - г) світлою мрією.
6. Які труднощі є перешкодою для ходи білого красеня?
  - а) *важкість під час дихання*; б) відсутність хмар;
  - в) віяння південного вітру; г) сяяння сонця.
7. У творі В. Герасим'юк звертає увагу читача на те, що сніг не тільки перший і холодний, але й:
  - а) випадковий; б) той, який завдає шкоди людям;
  - в) корисний для озимини; г) *безплотний*.
8. Серцю ліричного героя легше:
  - а) *у родовому холоді*;
  - б) під час з'явлення першої сніжинки;
  - в) коли він згадував про зимові свята;
  - г) за тих умов, якщо немає тиску.

«Жива ватра»

9. «За допомогою чого гуцули здобували ватру?
  - а) *дерева*; б) каменя; в) води; г) сонячного проміння.

10. Що зазначає В. Герасим'юк стосовно ставлення людини до ватри? Її треба:
- а) остерігатися; б) час від часу роздмуховувати;
  - в) *ретельно оберігати*;
  - г) розпалювати виключно у спеціально відведених місцях.
11. Для того, щоб зберегти отару, необхідно:
- а) посвятити відповідною водою;
  - б) раз у раз читати молитви під час випасу;
  - в) уважно доглядати за нею; г) *прогнати кризь полонину*.
12. Злий дух може отару:
- а) розігнати; б) заворожити і наслати на неї всілякі хвороби;
  - в) позбавити молочного удою; г) *завести у провалля*.
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Чому, на думку поета, для людини потрібен хрест за плечима («Чоловічий танець»)? Як цей символ впливає на її подальше життя, трудову діяльність, перебування у Всесвіті?
2. Яким чином, на ваш погляд, падіння першого снігу автор намагається порівняти з пророком («Перший сніг»? Наведіть переконливі аргументи?
3. Дотримуючись «древнього полонинського звичаю», гуцули таким чином зможуть оберігати свою худобу від («Жива ватра»):
  - а) буревію; б) неймовірної спеки; в) граду і зливи;
  - г) *пошесті і грому із блискавками*.

Картка № 2

1. Чи варто, на вашу думку, дотримуватися тих порад, які надає поет у творі «Жива ватра» щодо безпеки отари? Наведіть переконливі аргументи.
2. Підтвердіть або спростуйте тезу, вмотивовуючи її: «Перший сніг — здатність поета відчутти магію буття» («Перший сніг»).
3. В образній системі поезії «Чоловічий танець» відіграє валиву роль:
  - а) явище природи; б) безоднє небо; в) *Ісус Христос*;
  - г) грішний світ.

Картка № 3

1. Дослідіть, у чому полягає філософське значення ритуалу танцю чоловіків — аркан («Чоловічий танець»). Чи є він популярним зараз? Свої міркування узагальніть.

2. Яким чином в поезії «Жива ватра» прослідковується невід’ємний зв’язок людини з тим, за що вона несе відповідальність? Висловіть власну думку, посилаючись на факти з вірша.
3. Падіння першого снігу зумовлено («Перший сніг»):
  - а) вітряною погодою; б) бажанням ліричного героя;
  - в) настанням зимової пори року;
  - г) прагненням автора насолодитися його красою.

VI. Підсумок уроку

VII. Оголошення результатів навчальної діяльності учнів

VIII. Домашнє завдання

Підготувати міні-доповідь про життя і творчість Х. Алчевської, вивчити напам’ять будь-яку її поезію (на вибір).

Урок № 66

ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ.

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ Х. Д. АЛЧЕВСЬКОЇ

Мета: продовжити знайомити школярів з митцями слова рідного краю, зокрема з життям і творчим доробком видатної харківської письменниці Х. Д. Алчевської; розвивати культуру зв’язного мовлення, читацький кругозір, навички аналізу, ліричного твору, робити узагальнення, висновки, необхідний коментар, формувати естетичний смак у школярів; виховувати любов до рідного міста, повагу до людей, які багато доброго для нього зробили; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: сімейний портрет родини Алчевських, портрет Х. А. Алчевської, фото, ілюстрації до життя і творчості письменниці, бібліотечка її творів, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Хто є тими особистостями, видатними постатями, якими пишаємося ми, мешканці Харківщини?

- Чому кожний із нас любить те місто, де народився, живе?
- Назвіть відомих письменників рідного міста. Чим вони вам запам'яталися?
- Для чого ми повинні знати митців рідного краю? Про що вони пишуть?
- Як стати митцем рідного слова улюбленого міста?
- Які проблеми порушують письменники Харківщини у своїх творах?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності школярів

IV. Основний зміст уроку

Я — атом у великому всесвітньому порядку речей
Х. Алчевська

1. Вступне слово вчителя

З-поміж безлічі видатних митців Харківщини є постать, яка заслуговує на велику повагу і шанобливе ставлення — це Христина Олексіївна Алчевська. Як письменниця і яскрава особистість вона порушує у своїй творчості вічні загальнолюдські проблеми, і робить це досить цікаво й своєрідно. Ці поезії створені нею для харків'ян та гостей Першої столиці, стануть ключем до розуміння її душі, прагнень, мети власного життя.

Тож сьогодні ми поговоримо про нашу землячку — Х. А. Алчевську, яка зробила значний внесок у розвиток історії та культури Харківщини.

2. Інформація про життя і творчість Х. Алчевської

*Повідомлення № 1. Родина, в якій
виховувалася майбутня письменниця
(Огляд фотоілюстрацій родини Алчевських)*

У домі Олексія Кириловича та Христини Данилівни Алчевських панувала настільки інтелігентна атмосфера, що не могло бути й мови про якісь докори. Сам Олексій Кирилович хоч і зробив ділову кар'єру (із власника маленької крамнички виріс у великого промисловця і банкіра), проте був людиною гуманною, м'якою, навіть мрійливою, у молодості писав вірші, допомагав у створенні Сумської бібліотеки, а в середині 60-х рр. очолив харківську «Громаду» і з тих пір відігравав досить помітну роль у культурному житті Харкова. Добре знаючи літературу, разом із дружиною переживаючи щастя зустрічей з видатними письменниками Росії, О. К. Алчевський особливо глибокі почуття відчував до генія українського народу Шевченка, знав напам'ять

багато його творів і любовно прищеплював їх своїм дітям. За два роки до кінця століття з волі господарів на садибі Алчевських було встановлено мармурове погруддя великого Кюбзаря, як виявилось потім — другий у світі й перший в Україні пам'ятник Шевченкові.

Мати письменниці — Христина Данилівна — була дбайливою хранителькою родинного вогнища і створила у власному домі й у тому суспільстві, в якому оберталася, великий культ — культ школи, принесла на вітвар загальнолюдський свою невичерпну енергію і розум. Так, вона заснувала знамениту Харківську приватну жіночу недільну школу, була чудовою і талановитою вчителькою літератури.

Діти Алчевських теж були пов'язані з материною школою міцним духовним зв'язком: Дмитро, кандидат природничих наук, грав ще й на віолончелі та малював; Григорій був видатним композитором і педагогом; Іван — знаменитим оперним співаком; Микола — педагогом і присяжним повіреним, людиною літературно обдарованою; Анна — випускниця художньої школи, а Христя, молодша, — відома письменниця і теж педагог.

Повідомлення № 2. Дитинство

Х. Алчевської, роки навчання

Христина Олексіївна Алчевська народилася 16 березня 1882 року в Харкові у висококультурній сім'ї відомого промисловця і банкіра Олексія Кириловича Алчевського. Мати, Христина Данилівна, була видатним педагогом. Майбутня поетеса вчилася у домашній школі, потім у Харківській жіночій гімназії, а далі — на вищих педагогічних курсах у Парижі, де й отримала ґрунтовну освіту. Великий вплив на неї мала мати. Саме вона вперше відкрила наймолодшій доньці, як і п'ятьом старшим дітям, світ вітчизняної і світової літератури, мистецтва.

Христя гарно співала і малювала, захоплювалася заняттями в драмгуртку, та найбільшою її пристрастю була література. Дівчина не тільки багато читала, але й сама писала оповідання, складала вірші.

Повідомлення № 3. Творчість письменниці, останні роки її життя

Христя Алчевська почала друкуватися рано, спочатку в газетах, а потім в альманахах. Протягом усього життя вона плідно працювала, її поетичний доробок досить великий; він складається з 12 поетичних збірок, чималої кількості окремих віршів, двох драматичних поем, багатьох перекладів, літературно-критичних

статей. Найвідоміші збірки поезій письменниці — «Туга за сонцем», «Вишневий цвіт», «Моєму краю», «Пісня серця і просторів». Знайомлячись з ними, ми захоплюємося громадською позицією поетеси, адже любов до рідного краю, вболівання за його долю є основними мотивами творчості Алчевської. Поетичний талант письменниці розкривається насамперед в її пейзажній та інтимній ліриці, яка вчить читача бути добрішими, милосерднішими, жити за законами правди, совісті, краси.

Крім літературної діяльності після трагічної загибелі батька поетеса вчителювала в харківських школах і в гімназіях, бо велика сім'я втратила все своє багатство.

Христя Алчевська померла 27 жовтня 1931 року, похована на Харківському міському кладовищі.

3. Ідейно-художній аналіз окремих поетичних творів Х. Алчевської.

3.1. «Люби життя».

3.1.1. Виразне читання поезії.

3.1.2. Тема: оспівування поетесою ніжної любові до найціннішого, що є в людини — її життя.

3.1.3. Ідея: заклик любити життя, яке сповнене боротьби, «громів бурі», «відроджень доби», «надій золотих».

3.1.4. Основна думка: «Люби життя: у ньому є краса».

3.1.5. Віршований розмір: ямб.

3.1.6. Римування: перехресне переплітається з парним.

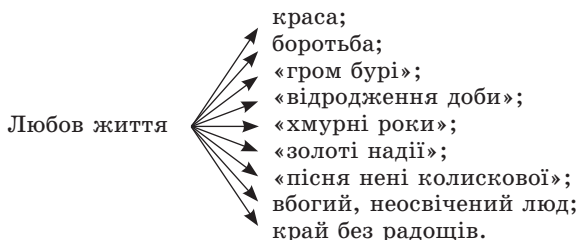
3.1.7. Рима: чоловіча.

3.1.8. Жанр: громадянська лірика.

3.1.9. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями:

- Що є життя для кожної людини? Чому повсякчас говорять про його миттєвість?
- У чому письменниця вбачає життєву красу?
- Через що журяться похилі люди?
- Які страждання мала на увазі Х. Алчевська, зазначаючи: «Хоч горе бачать небеса»?
- Про що мріяла героїня твору?
- Чому за життя слід боротися?
- Як пов'язані між собою поняття «життя», «щастя», «боротьба»?
- Про які «хмурні» роки говорить письменниця у творі?
- Чому Х. Алчевська закликає читача не забувати і любити те місце, де ти народився, вперше почув материн спів колискової?
- Яким бачить поетеса свій край «без радощів життя»?
- Через що любов до життя для поетеси — це над усе?

3.1.10. Як авторка поезії пропонує висловити свою любов до життя? Складіть з приводу цього інформаційне гроно.

3.1.11. «Мікрофон»: Чим вразила вас ця поезія? Чи змусила вона вас переосмислити ставлення до свого життя?

3.1.12. Художні особливості твору.

Епітети: «Люди похилі», «хмари гніву», «роки хмурні», «надії золоті», «ясна ніжність», «хати вбогі, прості».

Метафора: «горе бачать небеса».

Риторичні оклики: «І хмари гніву, й роки хмурні!», «І край без радощів життя!».

3.2. «Крик чайки».

3.2.1. Виразне читання твору.

3.2.2. Тема: зображення чайки, яка всупереч усіляким труднощам, погрозам, важким випробуванням здатна протистояти і загинути в боротьбі за краще життя.

3.2.3. Ідея: заклик героїні повстати на боротьбу і спільними зусиллями намагатися подолати труднощі, оскільки у єдності — сила.

3.2.4. Основна думка: Гей же, до мене, чайки, прилучайтесь, / Лучче ні жити, а згинуть в бою, / Хутко зі мною над морем єднайтесь, / Міцно борітесь за долю свою!

3.2.5. Жанр: громадянська лірика.

3.2.6. Рима: перехресна.

3.2.7. Віршований розмір: анапест.

3.2.8. Аналіз поезії. Бесіда за питаннями:

- Назвіть символічні образи, зображені у творі? Для чого письменниця їх використала?
- Про що свідчить початок поезії?
- Чому героїня твору називає себе «провозвісницею гніву безодні»?
- Чому, на думку авторки, море є сумним?
- Яким ви уявляєте море під час бурі?
- Як у творі характеризується та чайка, яка закликає інших до об'єднання, щоб протистояти бурі?

- Чим пояснити думку героїні про те, що «лучче не жити, а згинуть в бою»?
- Чи подолають чайки негоду, згуртувавшись до купи? Відповідь вмотивуйте.
- Спростуйте або підтвердьте фразу: «Крик чайки — заклик боротися за свою долю».
- Що символізує образ чайки у творі? (*Свободу, чистоту, любов до життя*)

3.2.9. Художні особливості поезії.

Епітети: «гнівні пісні», «море сумне», «море розбурхане».

Метафори: «серце не злякають примари», «в темряві... не згубить день», «думка збуджує сили народні», «гасло сяє променем», «море плеще і виє», «кидає піною, рве береги», «буря і блискавка спалить і змие».

Звертання: «Гей же, до мене, чайки, прилучайтесь».

Риторичні оклики: «Гасло, що променем сяє ясним!», «Міцно боріться за долю свою!».

3.3. «Золота осінь».

3.3.1. Виразне читання поезії.

3.3.2. Тема: зображення останньої осінньої краси, яка змушує ліричну героїню жалкувати з цього приводу.

3.3.3. Ідея: ушлявлення неповторності золотої осені, що незабаром закінчиться.

3.3.4. Основна думка: з часом зникає осіння пора і поступово минає «щастя молодії» людини.

3.3.5. Жанр: пейзажна лірика.

3.3.6. Римування: перехресне.

3.3.7. Віршований розмір: ямб.

3.3.8. Опрацювання змісту вірша. Бесіда за питаннями:

- Чому осінь називають золотою порою року?
- Що відчуває лірична героїня, прогулюючись смерековим парком? (*Зі мною йдуть рожеві мрії / У мій невиспіваний жаль...*)
- Яким чином в поезії зображується господарка-осінь? (*В алях осінь розсипає / Останнє листя золоте*)
- Чим викликаний сум авторки твору? Через що вона страждає?
- Чому мрії героїні названі рожевими і сяючими?
- Що свідчить про звернення авторки до сонця? Чи виконає воно її прохання?

3.3.9. Художні особливості поезії.

Метафори: «Мовчать смереки», «сіяють роси», «йдуть рожеві мрії», «осінь розсипає», «щастя потопає».

Епітети: «рожеві мрії», «листя золоте», «щастя молоде».

Порівняння: «сіяють роси, як кришталь».

Повтори: «минулі...», «пожди, пожди!», «зогрій!... зогрій!».

Звертання, риторичні оклики: «Спинися, сонце!.. я вмираю...», «Поди, пожди!.. зогрій!.. зогрій!..».

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

«Люби життя»

- На думку поетеси, небеса бачать:
  - красу;
  - мальовничі краєвиди;
  - горе*;
  - непосильну працю вбогого селянина.
- Авторка пропонує любити життя за (оберіть кілька правильних відповідей):
  - швидкоплинність;
  - красу*;
  - мудрість;
  - боротьбу*;
  - цілеспрямованість;
  - оригінальність.
- Яка пісня згадується у творі?
  - Жниварська;
  - рекрутська;
  - колицкова*;
  - історична.
- Люд у поезії позбавлений:
  - розуму;
  - світла*;
  - вбогих хат;
  - вечірньої ніжності.

«Крик чайки»

- Чого не боялася лірична героїня твору?
  - Рясного дощу;
  - грому*;
  - сильного вітру;
  - морозу.
- Коли авторка була малою, то вона звикла:
  - слухати казки мами зі страшним змістом;
  - до неприємної зовнішності вбогих людей;
  - гуляти поночі;
  - до гнівних пісень*.
- «Променем сяє ясним» у творі:
  - думка;
  - гасло*;
  - біла чайка;
  - піна морська.
- Яка доля очікувала те, що «піднятих не мало снаги»? Воно буде:
  - спалене і змите*;
  - розшматоване або понівечене;
  - розсічене і сплюндроване;
  - захищене хвилями морськими.

«Золота осінь»

- Прогулюючись, лірична героїня йшла із:
  - житнього поля;
  - смерекового парку*;
  - квітника з троянд;
  - березового гаю.
- Сяяння роси нагадувало:
  - смарагд;
  - дзеркало;
  - кришталь*;
  - золото.
- Осінь, наче жива істота:
  - розфарбувала листя;
  - прикрашала подвір'я людей;

в) попереджала всіх мешканців лісу про наближення холодів;
г) *розсипала останнє листя золоте*.

4. Авторка поезії, відчуваючи наближення власної смерті, звертається до:
а) неба; б) осені; в) квітів; г) *сонця*.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Поміркуйте, чому осінь («Золота осінь») — пора, яка змушує людину переосмислити своє минуле і висловити з цього приводу особистий жаль і сум. Як це відтворено в поезії?
2. Чому Х. Алчевська з великою любов'ю і прихильністю ставиться до простого люду, краю, який не має «радощів життя» («Люби життя»? Наведіть переконливі аргументи.
3. Чайка («Крик чайки»), звертаючись до інших, закликає:
а) якомога швидше тікати від негоди;
б) героїчно сприйняти смерть під час бурі;
в) *єднатися і протистояти лиху*;
г) допомагати одне одному.

Картка № 2

1. Словесно відтворіть картину бурі на морі («Крик чайки»). Як вона пов'язана з ідейним змістом поезії?
2. Дослідіть, яких змін зазнало внутрішнє почуття героїні («Золота осінь») під час останнього подиху осінньої пори? Свої спостереження узагальніть.
3. Рідний край письменниці пропонує любити («Люби життя»), навіть якщо він:
а) не здатний розігнати «хмари гніву»;
б) зражений і принижений;
в) усіма забутий; г) *позбавлений radoщів*.

Картка № 3

1. Якими почуттями, на ваш погляд, була охоплена Х. Алчевська, вирішивши написати свій твір «Люби життя»? Свої міркування вмотивуйте.
2. Як у вірші «Крик чайки» зображено головну героїню? Чи не нагадує вона саму поетесу? Відповідь умотивуйте.
3. Художній засіб, який використала Х. Алчевська, називаючи свою поезію «Золота осінь»:
а) *епітет*; б) гіпербола; в) метафора; г) синекдоха.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності школярів****VIII. Домашнє завдання**

Написати міні-есе про Х. Алчевську, творчість якої викликає у нас, читачів, законну гордість, бо поетеса наша землячка.

УРОК № 67**I. ЛИПА. ЖИТТЄВА БІОГРАФІЯ «У НЕВІДОМУ ПУТЬ»**

Мета: поглибити знання школярів про життя і творчість І. Липи, дізнатися про «практичний ідеалізм» письменника-борця; опрацювати ідейно-художній зміст програмового твору письменника «У невідому путь»; розвивати пам'ять, увагу, спостережливість, логічне і абстрактне мислення; вміння самостійно коментувати зміст притчі, відстоювати і доводити власну думку; формувати кругозір, світогляд школярів; виховувати почуття поваги до творчості І. Липи, любов до власного життя — основної цінності людини; прищеплювати інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: засвоєння знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет І. Липи, фотоілюстрації до життєвого шляху митця; виставка книжок письменника, текст програмового твору, дидактичний матеріал (тестові завдання, картки).

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями**

- Що, на ваш погляд, спонукало І. Липу-лікаря стати письменником?
- Чому він багато своїх творів присвятив не тільки дорослим, а й дітям?
- Якою була життєва мета І. Липи? Чому він тривалий час не визнавався як літературний митець?
- Що мав на увазі син письменника, зазначаючи про батька: «Іван Липа — світильник неугасимий»?
- Як доля Івана Львовича пов'язана з Харківщиною?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

*Наша славна Україна
Наше щастя і наш рай!
Чи ж на світі є країна
Ще миліша за наш край?*
І. Липа

*Він був один із тих бардів,
що творили мрію про Самостійну
Суверенну Державу Україну,
кликали до боротьби
за визволення Рідного Краю.*
І. Гаврилюк

1. Вступне слово вчителя

Однією з важливих проблем сучасного українського літературознавства є дослідження творчого доробку несправедливо забутих письменників, художня спадщина яких з огляду на яскраве національне забарвлення, приховувалась і почасти була заборонена за радянських часів. До таких письменників з повним правом можна віднести Івана Львовича Липу.

Колись знаний і забутий у радянські часи, — як сказав письменник В. Шевчук на ювілейному вечорі в Києві — забутий четвертою ступінню забуття. Могилка притоптана й пісочком присипана. Та нічого в цьому світі не сховаєш, і все з часом висвітлюється, оживає. Так сталося із Липами, так сталося з Україною.

2. Іван Львович Липа (24.02.1865–13.11.1923). Життєва доля і творча діяльність І. Липи (матеріал для вчителя й учнів)

Повідомлення № 1. Дитинство, роки навчання

І. Липа народився 24 лютого 1865 року в місті Керчі в убогій міщанській родині, яка була висококультурною, інтелігентною. Деякі дослідники вказують місцем народження письменника Сумщину.

Дитинство Івана минуло в Керчі. Початкову освіту майбутній письменник отримав у церковнопарафіяльній школі при грецькій церкві, навчався добре, був одним із перших. У 1880 році він розпочав навчання в Керченській гімназії, яку успішно закінчив у 1888 році. Невдовзі родина Лип переїхала із земляками до власного невеличкого будиночка, оскільки Івана дуже приваблювало море: «Море! Величне чудо, сон, що цвіте грядями синіх васильків, безмежність, що розкрилася, як цар-птах». Море було

свідком багатьох буйних хвилин життя І. Липи — і в останніх своїх годинах він рвався до свого старого друга. По закінченню гімназії письменник вступив до Харківського університету, хотів стати лікарем.

Повідомлення № 2. Харківщина у долі письменника

Харків був тоді одним із культурних центрів України. Там почав формуватися світогляд І. Липи, саме там він почав ходити на українофільські зібрання, купувати книжки українською мовою, відвідувати українські п'єси. Він не підтримував позиції українофілів. Це було зумовлено тим, що вони не вірили у відродження української культури, підносили російську культуру й літературу, розглядали українську літературу у складі російської.

Наслідком спілкування національно свідомої молоді було формування першої української таємної організації під назвою «Братерство Тарасівців». Одним з чотирьох, хто заснував це товариство, був І. Липа. Він написав статут «Братства Тарасівців», під яким підписалися інші члени руху.

Ця організація у Харкові набула широкого поширення, їх члени добре перевіряли кожну нову людину, яка хотіла вступити до товариства. Кожен учасник Братства повинен був прилучити до нього дві людини, а також навчити їх української грамоті. Це сприяло швидкому зростанню кількості членів товариства. Поруч з цим поширювалася українська нелегальна література серед молоді, проводились виставки по невеликих містечках, гуртки самоосвіти. Велике значення братчики приділяли вихованню дітей, оскільки від них залежало майбутнє (популярними були хлоп'ячі імена — Юрій, Роман).

Коли І. Липа навчався на п'ятому курсі, навесні 1893 року, у нього було виявлено заборонену українську літературу, яку нелегально переправляли зі Львова до Харкова. Його як учасника таємної української організації було заарештовано. У тюрмі на Холодній горі він провів 13 місяців; 10 місяців до суду і 3 місяці по судовому присуду, довше всіх. Після тюрми письменник був три роки під наглядом поліції, і тільки після цього він зміг закінчити навчання 13 жовтня 1897 року в Казанському університеті в Росії.

Повідомлення № 3. Професійна і громадська діяльність

По закінченні університету він працював лікарем в Ананьєвському земстві, але через шість місяців губернатор його не затвердив, і письменник покинув службу, перейшов у Полтавське земство, де працював близько чотирьох років. Після цього він переїхав жити до Одеси.

Там він одружується з Марією Шепель-Шепеленко, з якою в любові та щасті прожив життя. Марія, вчителька народної школи, філолог, авторка «Української мови», що так і не була видана за радянських часів, вірна подруга й помічниця свого чоловіка, — померла від менінгіту в 1935 році, не побачивши більше сина й чоловіка. І. Липа присвятив дружині найкращий свій твір «Острови самотності».

В Одесу до Івана Львовича приїжджали такі відомі письменники, як М. Вороний, О. Маковей, Г. Хоткевич, О. Олесь, Г. Чупринка.

Під час революції й до 1918 року І. Липа — комісар в Одесі, потім лікарський інспектор цього міста. При формуванні уряду УНР його було обрано Міністром культів і віросповідань. За часів Директорії Іван Львович — Міністр здоров'я. Про нього добре відгукувались колеги: «Завжди рівний в поведінці з усіма. Його щира й правдива душа не мінялась і на високих посадах.

Повідомлення № 4. І. Липа — письменник

Іван — світлоокій хлопець з русявим волоссям — розпочав писати, коли йому було всього літ чотирнадцять чи п'ятнадцять. Пише поезії, оповідання, нариси, символічно-філософського характеру з ліричним забарвленням, казки, спомини. Його відомі збірки «Оповіді про смерть, війну і любов» (1935), «Тринадцять притч» (1935) та ін. Свідчать про його обдарованість у літературній справі.

Перший твір І. Липи під назвою «Нові царські самодури» не можна вважати художнім твором. Це протест із глибини душі проти несправедливості.

Письменник любив дітей, він вважав справу національного виховання основною в навчальному процесі. Саме від покоління до покоління повинна передаватися духовна скарбниця народу, і діти зможуть збільшити її та передати нащадкам тільки тоді, коли самі отримують від батьків. З виховною метою писав І. Липа свої казки, притчи, бажаючи з самого дитинства прищеплювати дітям дух національної гідності.

Іван Львович багато працював над виданням книжок українською мовою. Ним було засноване у травні 1917 року видавництво «Народний стяг». Письменник уважав, що духовному єднанню різних верств населення могла допомогти література, яка втілювала самотню культуру нації.

Митець прагнув перенести свою життєву позицію в площину творчості, заохотити читачів до боротьби за майбутнє нації.

Невід'ємною складовою частиною творчого доробку І. Липи є його епістолярна спадщина. У написанні листів письменник залишався насамперед майстром слова. З епістолярію І. Липи можна довідатись не лише про важливі історичні події, більшість листів самі по собі є довершеними творами. Саме в листах, у спілкуванні зі своїми родичами та друзями розкривався неповторний внутрішній світ митця, особливості його характеру. Епістолярій І. Липи відображає його політичну, громадянську лікарську діяльність, засвідчує низку історичних фактів кінця XIX — початку XX століть.

Повідомлення № 5. Псевдоніми письменника, їх значення

Друкуючи свої твори в періодичних виданнях, І. Липа часто використовував псевдоніми. Найбільш відомі серед них — І. Степовик, П. Шелест, Марнієнко М. Міщанин, М. Житецький, просто М. М. Слід зазначити, що при виборі псевдонімів письменник хотів бути свідомим українцем. Степ — український сакральний топос, символ національного простору. Своім безкраїм простором степ символізує волю. Навіть у псевдонімі виражається прагнення письменника до волі та самостійності. Шелест — це щось ненав'язливе, невимушене, те, що не набридає. Михайло та Петро — власне українські імена. Прізвище Житецький викликає сприйняття автора читачами як досвідченої в житті особи. Вибір саме таких псевдонімів ще раз доводить, що І. Липа хотів передати всім його пошанувачам національний колорит.

Повідомлення № 6. Останні роки життя.

Вшанування пам'яті

У час активного розвитку революції І. Липі стало небезпечно знаходитись у Києві. Як приватна особа він поїхав із сином Юрієм в Станіслав, де проходив лікування в санаторії міста Косово, звідти потім було важко виїхати. Письменника з сином заарештували та пограбували румунські жовніри, вони пробули за ґратами майже тиждень, і ледве втекли звідти. Отримавши перепустки, вони поїхали в Печеніжин.

Побачивши, що справа самостійності України програна, І. Липа переїхав жити в містечко Винники поблизу Львова. Йому не судилося більше побачити рідних. У Винниках вірним товаришем Липи залишався І. Огієнко, на руках якого він помер. Смертельну хворобу І. Липи спричинило його отруєння м'ясом дикого вепра.

Іван Львович Липа помер 13 листопада 1923 року, був похований на громадянському цвинтарі у Винниках поблизу Львова.

З метою вшанування пам'яті Івана та Юрія Лип їх іменами було названо бібліотеку в Одесі (дитяча бібліотека № 8 ім. Івана

та Юрія Лип). Існує вулиця ім. Івана та Юрія Лип в Одесі. Український чорноморський флот ім. Юрія Липи, Львівський обласний госпіталь інвалідів війни та репресованих ім.. Юрія Липи у Винниках поблизу Львова.

Число тринадцять мало для І. Липи особливий сакральний зміст, у який він вірив. Письменник передбачав, що помре тринадцятого числа. Митець жив у будинку під номером тринадцять і помер тринадцятого листопада.

3. І. Липа — майстер притч

3.1. «Мозкова атака».

- Притча як літературний жанр — це ... (*короткий фольклорний розповідний твір повчального характеру, орієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття*).
- Найбільш відомим письменником в українській літературі, який писав в жанрі притчі, був ... (*Г. Сковорода*).
- Притчі відрізняються від казок... (*поглибленим філософським змістом*)

3.2. Характерні ознаки притч письменника.

- Філософський зміст; мораль творів застосована на національних проблемах; архаїко-урочиста манера оповіді; структура і сюжет схожі на казки.

3.3. Притча — найбільш розвинений і досконалий у літературному доробку І. Липи.

Письменник писав притчі впродовж майже всього життя, протягом двадцяти п'яти років. Вони стали втіленням думок, переконань, бажань письменника. Ці твори є так званим заповітом І. Липи прийдешнім поколінням. Своїми притчами письменник намагався додати сили до життя, застерегти від нерозважених кроків і підказати вихід зі складних ситуацій. Його думка, думка збагаченого життєвим досвідом вихователя, прагне увійти до святої святих душі конкретної людини й загартувати її для перемоги в боротьбі.

Основною темою притч І. Липи, як і всієї творчості, є його любов до України та її народу, піднесення національної ідеї та духовне прозріння нації. У післямові до притч зазначено: «Українець, учитель, духовний, військовий, учений, митець, суспільник і купець, Українець чину і мислі — кожен зможе напитися з чистого джерела притч Івана Липи». Назва збірки притч, як і їх кількість, не випадкова. Письменник вірив у магічні числа, вважав число тринадцять сакральним.

4. Опрацювання притчі «У невідому путь»

4.1. Виразне читання твору, коментуючи його зміст.

4.2. *Тема:* зображення черепахи, яка здолала гору, незважаючи на будь-які труднощі під час її подорожі.

4.3. *Ідея:* возвеличення наполегливості, цілеспрямованості, впевненості і віри у власні сили (черепаха), що є важливим у боротьбі з різними життєвими негараздами.

4.4. *Основна думка:* а) наступні покоління зможуть зробити те, чого не змогли їх пращури; б) черепаха прагне дістатися сонця, так український народ прагне самостійності.

4.5. *Жанр:* притча, в якій персонажем виступає тварина. (Зв'язок людини й природи)

4.6. Зміст твору.

Черепаха жила в долині, їй усього вистачало. Вона полюбила сонце та місяць, забажала їх пізнати. Тварина лізла вгору довго й уперто, постаріла. Поживи було все менше й менше, проте вона не відступала. Нарешті черепаха здолала гору, але: «Холодне сонце стоїть високо-високо, світлий місяць сходить далеко-далеко, а блакить небесна аж за місяцем і за сонцем.» Черепаха вперто йшла до своєї мети, але не здобула, чого хотіла.

4.7. Композиція.

Експозиція: сите життя черпахи в долині.

Зав'язка: рішення тварини вирушити у гору аби пізнати сонце та місяць, які вона так любила.

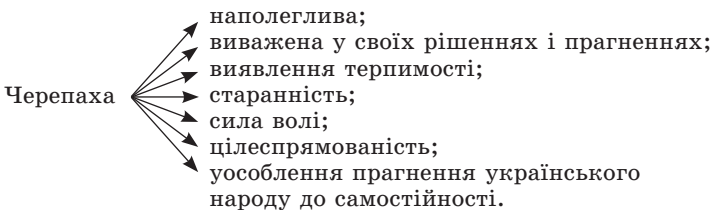
Розв'язок дії: нелегка подорож істоти у гору.

Кульмінація: здолання гори черепахою.

Розв'язка: сподівання тварини не виправдалися — перебуваючи на горі, вона не здобула того, чого хотіла.

4.8. Характеристика образу черепахи.

4.8.1. Робота у малих групах. Скласти інформативне ґроно, характеризуючи героїню твору.

4.8.2. Символіка образу.

Черепаха в етносимволиці та міфології українців — це образ, який межує з образом змії, слугує вираженням негативу. У народних уявленнях — володарка «нижнього царства», похо-

дить від найхитрішого чорта, бо знає всілякі зілля. Ця тварина асоціюється з млявою, повільною людиною.

Черепаха у творі — позитивна героїня.

4.9. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями

- Що вам відомо про черепаху як тварину-рептилію?
- Про яку людину говорять, що вона рухається, наче та черепаха?
- Як у творі зазначено про з'явлення істоти на світ? (*«Черепаха з'являється на світ у затишній долині, біля широкого ставу, що поріс очеретом»*)
- За чим вона час від часу спостерігала, вдосталь наївшись? (*«...усе дивилася на далеку гору, де сідали орли ширококрилі. Звідти щоранку випливало в тихе повітря сонце тепле, а ввечері виходив місяць ясний»*)
- Як ви вважаєте, через що місяць, сонце, небесна блакить були об'єктом захоплення героїні?
- Чому путь для істоти була невідомою?
- Чим була вимушена пожертвувати черепаха аби дістатися до мети подорожі? (*«Місяці переходила широку долину... Усе журилася за поживою»*)
- Яким був шлях рептилії? У чому він виявився небезпечним? (*«Обережно ступає, нога за ногою, впирається сильними кігтями в тверду землю, цупко за неї держиться, бо знає: як тільки зірветься з гори, то або зараз перевернеться на спину і так умре, або каменем полетить униз і там розіб'ється»*)
- Заради чого, на вашу думку, подорожуюча піддавалася небезпеці? Як зрозуміти, що смерть для неї — «страшна і доцасна»?
- Які суттєві зміни відбулися з героїнею під час подорожі? Про що це свідчить? (*«Постаріла, мохом поросла»*)
- Чим ускладнювався рух рептилії, яка все вище підіймалася вгору? (*«І чим вище підіймається, тим менше знаходить собі поживи, тим слабше гріє сонце її холодну кров, і тим далі од гори одходить небесна блакить»*)
- За чим врешті-решт засумувала черепаха, вже піднявшись далеко вгору? (*«...Частіше повертає голову, щоб подивитись в теплу долину, повну поживи й безжурного життя»*)
- У чому героїня вбачала власне безжурне життя?
- Через що черепаха не мала можливості повернутися назад на землю? (*«Вернулась би назад — так не може спуститися з крутої гори, бо зараз же покотиться каменем і буде їй смерть»*)

- Чим пояснити те, що рептилія під час подорожі намагалася подивитися у долину?
- Що сталося з черепахою наприкінці твору? («Зовсім знесилена й зневірена»)
- Чи досягла вона своєї мети? («Так. Побачила: холодне сонце далеко-далеко, а блакить небесна аж за місяцем і за сонцем...»)
- Що символізує образ черепахи?
- Чому автор не зазначає про подальші дії героїні, яка опинилася на самому верхів'ї?

Мікрофон: «Чи хотіли б ви потрапити на верхів'я гори?»

- Які гори на території України вам відомі? Чому вважають, що саме у горах повітря є найсвіжішим і найчистішим?

4.10. Рубрика «Обґрунтуй. Поміркуй».

- Стисло вмотивуйте, чи варто позбавити себе ситого і безтурботного життя заради досягнення власної мети?
- Упертість черепахи — це позитивна чи негативна її риса?
- Чому героїня жертвує своїм життям задля пізнання невідомого?
- Що, на ваш погляд, відчувала черепаха, коли потрапила на вершину гори?

4.11. Творча майстерня школяра.

Скласти продовження притчі «Як склалася подальша доля героїні?»

Працюючи над запропонованим завданням, необхідно врахувати притчовий жанр.

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування

1. Черепаха з'явилася на світ:
  - а) неподалік від Амазонки; б) у пісках Сахари;
  - в) у затишній долині, біля широкого ставу;
  - г) на узбережжі темного озера, обгородженого верболозами.
2. Із великою насолодою рептилія споживала:
  - а) перепелині яйця; б) морські водорості;
  - в) земляних черв'яків; г) комах.
3. Насолодившись їжею, героїня час від часу дивилася на далеку гору, де:
  - а) пропливали пухнасті хмарки;
  - б) можна було побачити силуети незрозумілих істот;
  - в) сідали ширококрилі орли;
  - г) вили гнізда лелеки.

4. Що не було об'єктом захоплення черепахи?
  - а) зірки; б) небесна блакить; в) сонце; г) місяць.
5. У чому полягала мета подорожі героїні? Черепаха:
  - а) прагнула подолати труднощі, тим самим довести свою цілеспрямованість і силу волі;
  - б) *забажала до нестями пізнати все, що є вгорі*;
  - в) виявила велике бажання поїсти смачної земної травички, що росте на верховині;
  - г) намагалася перевершити саму себе.
6. Путь для черепахи була не тільки невідомою, але й:
  - а) *далекою*; б) небезпечною; в) довготривалою;
  - г) життєво важливою.
7. Важко рухаючись, істота все журилася:
  - а) через те, що залишила рідну домівку;
  - б) бо дуже хотіла напитися джерельної води і похлюпатися в ній;
  - в) *за смачною поживою*;
  - г) оскільки вона нікому не повідомила про своє рішення.
8. Чим жертвувала героїня, обережно ступаючи «впиваючись сильними кігтями в тверду землю»?
  - а) *життям*; б) здоров'ям; в) репутацією у суспільстві;
  - г) власною гідністю у самоствердженні.
9. Риса характеру черепахи, про яку зазначає І. Липа під час її руху вгору?
  - а) улесливість; б) жага до збагачення; в) *упертість*;
  - г) надзвичайна емоційність.
10. Які зміни відбулися у зовнішності героїні через її тривалу подорож? Вона:
  - а) покалічила собі ноги; б) схудла; в) пошкодила панцир;
  - г) *постаріла*.
11. Мовна конструкція, яку повторює І. Липа, зазначаючи про рух черепахи?
  - а) «поволі полізла»;
  - б) «нога за ногою»;
  - в) «впивається сильними кігтями в тверду землю»;
  - г) «лізе усе поволі».
12. Під час руху істоти, автор звертає увагу на те, що героїня повсякчас дотримувалася:
  - а) *обережності*; б) дієти; в) правильності дихання;
  - г) власної гігієни.

Примітка. За кожен правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках**Картка № 1**

1. Чому, на ваш погляд, черепаха так захопилася сонцем, місяцем, небесною блакиттю? Чим це можна пояснити?
2. Чи було обґрунтованим рішенням героїні вирушити у путь та ще й невідому? Висловіть свої міркування щодо поведінки, намірів та рис характеру рептилії.
3. Повертаючи частіше голову, щоб подивитися на рідну домівку згори, черепаха згадувала:
  - а) своїх родичів; б) тепло сонячного проміння;
  - в) *власне безжурне життя*; г) підводне царство моря.

Картка № 2

1. Висловіть власну точку зору стосовно мотивації рішення істоти вирушити у далеку путь? Чим воно виправдане?
2. З якою метою, на вашу думку, І. Липа обрав героїню свого твору саме черепаху? Що він намагався довести цим образом.
3. Чому героїня не мала можливості повернутися назад на землю? Бо:
  - а) їй було соромно перед мешканцями долини;
  - б) наполегливо намагалася довести свою зверхність над усім, що панує у світі?
  - в) вже втратила багато сил;
  - г) *лякалася власної смерті*.

Картка № 3

1. Обґрунтуйте особливість назви твору І. Липи? У чому полягає її філософізм (підтекст)?
2. Як автор твору сам ставиться до героїні твору? Власні спостереження вмотивуйте, наводячи переконливі аргументи.
3. Визначте художній засіб, який письменник використав у фразі притчі: «Там небесна блакить ніжно обіймала зелену верховину...»
  - а) гіперболу; б) контраст; в) *метафору*; г) інверсію.

VI. Підсумок уроку**VII. Оголошення результатів навчальної діяльності****VIII. Домашнє завдання**

Написати міні-твір: «Досягнення мети заради самопожертви (За притчами І. Липи «У невідому путь», «Мати»); скласти питання до ідейного змісту твору «Мати».

Урок № 68**ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. І. ЛИПА. «МАТИ»**

Мета: продовжити знайомити школярів з творчістю І. Липи, зокрема з притчами митця, зосереджуючи увагу на ідейно-художньому аналізі програмового твору «Мати»; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, вміння характеризувати героїню твору, давати оцінку її поведінці та вчинкам; формувати естетичні смаки дев'ятикласників; виховувати почуття пошани, любові до рідної матінки, силу волі, наполегливість у подоланні власних життєвих негараздів; навчати жити в прекрасному, але жорстокому світі.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет І. Липи, виставка книжок письменника, учнівські малюнки і творчі роботи про маму; дидактичний матеріал (тестові завдання, картки), аудіозапис А. Малишка «Пісня про рушник».

ПЕРЕБІГ УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Перевірка домашнього завдання**

Лунає «Пісня про рушник» А. Малишка в аудіозаписі.

1. Учні демонструють малюнки «Моя мати»**2. Доміно: «За що я люблю свою неньку?»**

(Вона: хвилюється — жаліє — прекрасна — лагідна — турботлива — щира — іноді сувора і вимоглива — чуйна — спостережлива — доглянула і випестила нас — ...)

3. «Мікрофон»: як я звернуся до своєї мами?

Мамо, матусю, рідненька, матінко, рідна і кохана, ненько, мамуся, голубонька, рідна мамо, сонечко...

4. Заслуховування уривків учнівських творів «Цілую руки матері»

4.1. «Кожна дитина любить свою маму. Для мене вона — найкраща у світі людина, яка мене розуміє і завжди допомагає в усьому. Моя мама дуже добра та ласкава. Ніхто так не турбується за свою дитину, як вона. Зі мною завжди її ласка та ніжність. Я не уявляю собі життя без неї...»

- 4.2. «Мама з тобою з перших днів життя, вона співає першу колискову. Перше ваше слово було «мама». Перші кроки у житті вам допомогла зробити саме вона. І ми вдячні їй за це. Не може вистроїти великою людиною той, хто не любить своєї мами, хто погано ставиться до неї. Ми завжди в боргу перед нашими ненями...»
- 4.3. «Хай стане більше у вашому серці добра і ласки до своєї мами, ніжності й тепла. Адже у кожного вона одна, у кожного — прекрасна...»

5. Образ матері у творах українських поетів

- М. Познанська: Мамо, любя, добра, мила... / Як іще тебе назвать? / Це ж для мене ти пошила / З шовку плаття голубе / Ти мені читаєш книжку, / Хочеш розуму навчить.
- В. Грінчак: Мамині руки — щедрі, робочі — / Втоми не знають з ранку до ночі / Вранці, коли ще усі спочивають, / Сонце, напевно, вони піднімають. / Мамині руки — ніжні і милі — / Воду ранкову з криниці носили.
- В. Бичко: Поглянь ти на мамині руки — / Які вони добрі й пестливі: / Тебе забавляли — ой, чуки-чук-чуки! — / Щоб дні тобі слались щасливі.
- О. Стариков: Теплі й ласкаві руки у мами — / Літнє проміння нагадують нам.
- Т. Шевченко: Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитяточком малим.

III. Актуалізація опорних знань

1. Вікторина «Життєва доля І. Липи»

Завдання: розташуйте факти з життя Івана Львовича у хронологічній послідовності.

- а) Поїздка із сином до Печеніжина.
- б) Видання альманаху «Багаття» (разом із дружиною).
- в) Заснування таємного товариства «Братство тарасівців».
- г) Навчання у Харківському університеті на медичному факультеті.
- д) Видання життєпису «Світильник невгасимий».
- е) Членство в комісії з підготовки Конституції УНР.
- є) Побудова у м. Дальник лікарні для незаможних жителів.
- ж) Український комісар Одеси.
- з) Лікарський інспектор на Одещині.
- и) Арешт, ув'язнення в Харківській тюрмі.
- і) Здобуття вищої освіти в Казані.
- ї) Лікар у селищі Винники Львова.

Ключ-відповідь

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
г	в	ж	з	и	і	є	б	е	а	ї	д

2. Рубрика «Банк даних»

Надайте стислий коментар висловлюванням І. Липи.

- «Фантазія в буденному житті — то велика вартість, то відпочинок від тягарю життя, то ліки душевні, то дух Божий, що вітає над нами».
- «Література без народних казок — то утвір без початку».
- «Кажу: єдине багатство на землі, то багатство душі».
- «Щастя на чужині немає: краще в неволі, та з своїм народом, аніж із чужими на волі».
- «Воля — то ваза порожня, яку кожний нарід наповнює своїм змістом».
- «За те, що хотіли збудити тебе і сказати, де саме твоє щастя і твій добробут, — їх викидали з України в Сибір, щоб до смерті не бачили ні свого чудового краю, ні тебе, рідний народе».

IV. Оголошення теми, мети уроку.**Мотивація навчальної діяльності****V. Основний зміст уроку**

*Своїми притчами І. Липа намагався
додати сили до життя,
застерегти від нерозважних кроків
і підказати вихід зі складних ситуацій.*
Ю. Липа

Слово «мамо». Велике, найкраще слово.
Т. Шевченко

1. Вступне слово вчителя

Чудовим теплом безмірної любові огортає душу кожної людини спомин, думка про матір її.

Нам дано навіки в серці нести образ матері. Усе найдорожче, найсвятіше у моєму житті пов'язане саме з нею. Вона, ніби зоря, осяває немеркнучим сяйвом кожний день своєї дитини.

Для матері її дитина — найкраща у світі. Вона очікує від своїх дітей найвищих духовних злетів, проявів людяності й чесності. Неня хоче, щоб її діти жили серед людей і творили добро на цій землі.

Тож повага до матері — риса українського національного характеру, яка художньо реалізується у притчі І. Липи «Мати».

2. Робота над твором І. Липи «Мати»

2.1. Виразне читання притчі у ролях з відповідним коментарем.

2.2. *Тема:* розповідь про ньеньку, яка вчинила випробування для своєї дитини, аби вона могла в житті протистояти «зрадливому і жорсткому світу».

2.3. *Ідея:* возвеличення материнської мудрості, виваженості, щирої любові до дитини — найдорожчого, що є в жінки.

2.4. *Основна думка:* «дитина погине в цьому життєвому вирі, коли буде пеститися біля матері... коли видряпається... стане тверда духом, міцна волею»; міцна згуртованість, сила волі, витримка — ось риси, які допоможуть у майбутньому дитині вижити, долаючи всілякі життєві перешкоди.

2.5. *Жанр:* морально-повчальна психологічна притча.

2.6. Сюжет.

Мати кинула свою єдину улюблену дитину в прірву. Вчинила це жінка від великої любові до неї. Власну жорстокість вона пояснює тим, що хотіла навчити дитину міцності духу і протистояти життєвим негараздам. Дитина залишається живою і поступово намагається вилізти з провалля до світла: «Мати сиділа непорушно, як кам'яна, затуливши очі долонями, і прислухалася...».

2.7. Композиція.

Розповідь ведеться від першої особи.

Експозиція: опис зовнішності матері, яка сиділа на скелі із «суворо-енергійним виглядом».

Зав'язка: рішення жінки кинути свою дитину у темне провалля.

Розвиток дії: страждання героїні від скоєного і водночас упевненість у правильності власного вчинку, її сповідь перед автором.

Кульмінація: після випробування дитина залишилася живою; тому вона «не загине в цьому жорсткому світі, а все перемаже».

Розв'язка: очікування героїнею, коли її малеча вилізе з темного провалля.

2.8. Обговорення ідейно-художнього змісту притчі. Бесіда за питаннями.

- Ким є мати для кожного з нас?
- Чому ми звертаємося до неї у найскрутніші часи?
- Які перші враження викликала у читача героїня твору І. Липи?
- Що свідчить про засмученість жінки?
- Чому автор характеризує мати, зазначив, що у неї турботливе серце? Чим це пояснити?
- Опишіть внутрішній стан героїні перед тим, як вона вирішує кинути єдину свою дитину в провалля. («Вона стисла груди руками, щоб утишити бурхливі удари турботного серця».)

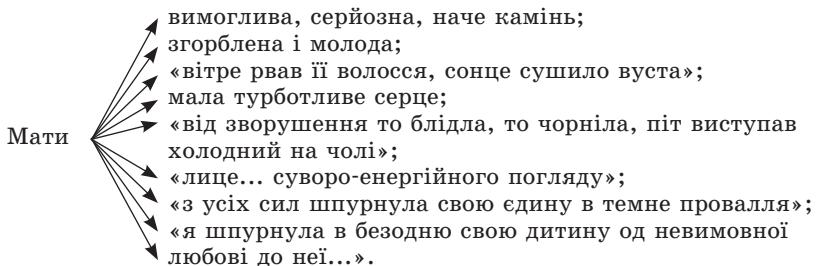
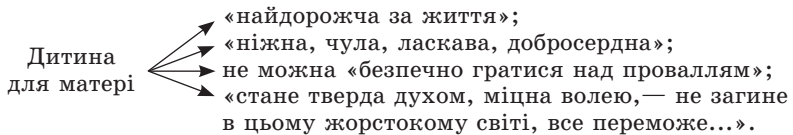

Пестила її, тулила до серця, а від зворушення то блідла, то чорніла, і піт холодний виступив у неї на чолі»)

- Як І. Липа характеризує поведінку дитини? Чи була вона готовою до такого важкого випробування?
- Якою роль у творі виконує сам автор? Чи підтримує він вчинок матері?
- Що відчувала героїня після того, як «шпурнула свою єдину в темне провалля»? («Потім сиділа струнко, затуливши долонями очі, і прислухалася»)
- Чому автор твору вважає, що маля загинуло? («І мені здавалося, що тиша ця стояла довгі століття і що стоятиме довіку»)
- Якою була реакція жінки, коли вона після тривалої тиші почувала з провалля плач дитини? («Мати скинула в гору руки і лице її просіяло надією і сподіваннями»)
- Якої думки дотримувалася мати стосовно оточуючого світу? Чому вона так вважала? («...Світ такий зрадливий і жорсткий...»)
- Чому загибель дитини жінка вважає своєю смертю?
- Як на ваш погляд, чому підйом дитини з темного провалля — це «шлях до світла, до вільного життя»?
- Про що свідчить закінчення твору?
- Чи щасливою буде дитина у майбутньому?

«Мікрофон»: Як ви вважаєте, чи не марною є турбота матері про майбутню долю своєї дитини?

2.9. Складання інформаційного ґрона «Дитина в уявленні матері», «Мати».

2.10. Міні-круглий стіл. Доведіть або спростуйте думку.

- «Жінка — жорстока людина і водночас турботлива мати».
- «Автор притчі — пасивний спостерігач, байдужа людина».

- «Дитина має всі підстави у майбутньому бути «твердою духом, сильною волею».

2.11. Робота в малих групах.

Обговорення питання: «Як поводи́ла себе мати, якщо б дитина залишилася живою і внаслідок падіння стала калікою?» Висловлюючись, згадайте героя твору С. Черкасенка «Малий горбань».

2.12. Міні-дискусія.

Учні класу розподіляються на три команди:

- підтримують рішення і вчинок матері для вирішення подальшої долі своєї дитини;
- засуджують жінку за її злочинну діяльність;
- мають іншу думку щодо головної героїні твору.

Учитель стисло фіксує аргументи команд на дошці, наприкінці обговорення робить висновок, долучаючи до цього учнів.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування.

1. Якої шкоди завдавав вітер матері?
  - а) Не давав можливості вільно рухатися;
  - б) сушив обличчя;
  - в) заважав розмовляти;
  - г) *рвав волосся*.
2. Сидячи на скелі, героїня:
  - а) щось тихо собі наспівувала;
  - б) *була стурбованою і це виявилось на її обличчі*;
  - в) з усмішкою вдивлялася у далечінь;
  - г) повсякчас знервовано схлипувала.
3. Чого не робила дитина, перебуваючи біля матері?
  - а) *гралася камінцями*;
  - б) весело щebetала;
  - в) топталась по ногах жінки;
  - г) сіпала нььку за одяг.
4. Характеризуючи героїню твору, І. Ліпа звернув увагу читача на те, що в неї були:
  - а) добрі очі;
  - б) різкі рухи;
  - в) *міцні руки*;
  - г) стоптані черевики.
5. Аби виявити здатність дитини протистояти життєвим труднощам, мати кинула свою дитину:
  - а) в море;
  - б) *у провалля*;
  - в) до хижих тварин;
  - г) у в'язке болото.
6. Як поводи́ла себе жінка, розлучившись із дитиною?
  - а) Розпачливо-жахливо плакала;
  - б) істерично голосила;
  - в) злісно смілася;
  - г) *спокійно сиділа і прислухалася*.
7. Обличчя матері «просіяло надією і сподіваннями», бо вона:
  - а) побачила Всевишнього;
  - б) *відчула крик і плач своєї дитини*;
  - в) впевнилася в правильності вчинку, який зробила;
  - г) тепер могла спокійно померти.

8. Хто є третім героєм твору, окрім матері та її дитини?
а) Безодня; б) *сам автор*; в) скеля; г) вітер.
9. Що зазначила героїня про світ, в якому вона жила? Він:
а) добросердний і ласкавий; б) *зрадливий і жорстокий*;
в) є таким, яким його уявляє кожна людина;
г) повсякчас змушує людину долати будь-які труднощі.
10. Випробування, яке вчинила жінка по відношенню до дитини, — це, на її думку, є материнською:
а) *любов'ю*; б) щирістю; в) ненавистю; г) легковажністю.
11. У разі якщо дитина загине, то мати:
а) її оплакуватиме;
б) страждатиме все своє життя, вимолюючи цей страшний гріх;
в) *помре*; г) обере єдиний шлях — до монастиря.
12. Риси характеру, яким жінка надає перевагу:
а) чемність і витримка; б) *міцність волі і твердість духом*;
в) сумлінність і чистота душі;
г) лисяча хитрість і заяча спритність.

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Робота на картках

Картка № 1

1. Як, на ваш погляд, чи можна за допомогою опису зовнішності матері, її поведінки визначити соціальне становище жінки? Наведіть переконливі приклади.
2. Дослідіть, з приводу чого сумувала героїня притчі? Чим можна було їй зарадити?
3. Твір містить спрямованість:
а) соціально-побутову; б) соціально-психологічну;
в) *морально-повчальну*; г) філософську.

Картка № 2

1. Наскільки, з вашого погляду, було виваженим рішення матері розлучитися зі своєю дитиною? Відповідь умотивуйте.
2. Обґрунтуйте, чи кожна мати вирішить випробувати долю дитини таким чином, як героїня притчі?
3. Описуючи жінку на початку твору, автор акцентує увагу на її:
а) *зовнішності*; б) манері спілкування; в) рухливості;
г) здатності розуміти співрозмовника.

Картка № 3

1. Що свідчить про впевненість жінки у своїх діях, які стосувалися виховання її маляти, підготовки дитини до важких життєвих випробувань?

2. Прокоментуйте думку матері: «Я шпурнула в безодню свою дитину од невимовної любові до неї». Свої міркування підтвердіть власними прикладами з життя.
3. І. Липа головну героїню порівнює з:
  - а) бурхливим морем; б) вузькою стежкою в горах;
  - в) безоднею; г) *каменем*.

VII. Підсумок уроку. Бесіда за питаннями

- Чому мати для кожного з нас є найбільш сокровенним, щирим, добрим, світлим, святим?
  - Що трапляється з дитиною, а потім і дорослою людиною, яка була позбавлена материнського піклування?
  - Чи завжди ми з чемністю ставимося до своїх нень? Відповідь вмотивуйте.
  - Чим пояснити, що Батьківщину, рідний край, де народилися і вирости, теж ми називаємо матінкою?
  - Що ви побажали б своїм ненькам? Відповідь надайте, застосовуючи прийом «Доміно».
- (Я бажаю: міцного здоров'я — щастя — гарного настрою — одвічної молодості — краси — здійснення всіляких бажань — ...)

VIII. Оголошення результатів навчальної діяльності

ІХ. Домашнє завдання

- Скласти сенкани «Моя мати» і «Мати — героїня притчі І. Липи», написати власну міні-притчу.

УРОК № 69

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 4. «З ЛІТЕРАТУРИ ХХ ст.»

Мета: за допомогою запропонованих завдань виявити в учнів рівень знань, умінь та навичок із вивченої теми, закріпити їх; розвивати увагу, пам'ять, спритність, рішучість, кмітливість, уміння акумулювати отриманні знання і застосовувати їх під час виконання завдань; виховувати працьовитість, наполегливість, старанність, силу волі, пунктуальність, інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: контроль, корекція знань та вмінь.

Обладнання: тестові завдання і питання творчого характеру для самоконтролю за темою у трьох варіантах із різними рівнями навчальних досягнень школярів.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.**Емоційна готовність школярів до уроку****II. Оголошення теми, мети уроку.****Мотивація навчальної діяльності****III. Пояснення вчителем питань, які стосуються проведення контрольної роботи****IV. Завдання до контрольної роботи****I варіант****Початковий рівень (3 б.)**

Виберіть одну правильну відповідь.

1. Автором поетичного твору «Перший сніг» є:
а) М. Сарма-Соколовський; б) А. Мойсієнко;
в) *В. Герасим'юк*; г) М. Мірошніченко.
2. За професійною спрямованістю Г. Многогрішний (І. Багряний «Тигролови») був:
а) лікарем-хірург; б) *інженером-авіаконструктором*;
в) військовим; г) археологом.
3. Верлібр — це:
а) особлива форма естетичного освоєння світу, при якій зберігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність;
б) слово або вираз, вжитий у переносному, образному значенні;
в) короткий віршований ліроепічний твір, часто побудований на якомусь народному анекдоті, приказці або казковому мотиві;
г) *вид віршування, що стоїть на межі між віршем і прозою, в якому немає рими, постійного розміру.*

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

4. Визначіть ті художні засоби, які мають місце у творі М. Сарми-Соколовського «Дзвін гетьмана Івана Мазепи»:
а) синекдоха; б) *метафора*; в) *епітет*; г) гіпербола;
д) анафора; е) порівняння.
5. Визначіть факти з життя і творчості, які характерні І. Багряному:
а) взагалі для письменника властиве уважне вслухання в рими природи, яка в його творчості по-справжньому жива, сповнена загадкових прикмет і знаків;

- б) під час революції й до 1918 р. — комісар в Одесі;
  - в) лікарський інспектор на Одещині;
  - г) псевдонім обрав, як припускають літературознавці, під впливом захоплення творами М. Хвильового;
  - д) належав до організації «МАРС»;
  - е) засновник газети «Українські вісті».
6. Що із зазначеного нижче не відбувалося у творі В. Герасим'юка «Жива ватра»:
- а) відтворення бережливого ставлення до знарядь сільськогосподарського інвентарю;
  - б) процес здобуття ватри;
  - в) практичне застосування вогню під час виготовлення молочної продукції;
  - г) захист отари від будь-якого лиха;
  - д) застереження худоби від можливого її потраплення до провалля;
  - е) викрадення ватри злим духом.

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

7. Установіть відповідність між жанром і його твором:
- 1) поліндром;
  - 2) притча;
  - 3) поезія, написана верлібром;
  - 4) авантюрно-пригодницький роман.
- а) М. Мірошниченко «Фенікс — птах із земель руських»;
  - б) І. Липа «У невідому путь»;
  - в) В. Герасим'юк «Перший сніг»;
  - г) І. Багряний «Тигролови»;
  - д) А. Мойсієнко «Хижих мечем мирим».
- Ключ:** 1 — д; 2 — б; 3 — в; 4 — г.
8. Установіть відповідність між рядками поезії і назвою його твору:
- 1) «Тепер я експонат в дворі музею, де мліє зелен-сад, де кам'яні баби»;
  - 2) «Сину людський, / ти стаєш у чоловіче коло, / ти готовий до древнього танцю / тільки тепер»;
  - 3) «Як важко дихати йому! / Як свіжо доокола! / Ступає у порожню тьму / нога різьблена, гола»;
  - 4) «Дерево тремо об дерево, / доки не народиться вона. / Вона помирає тільки раз, / Тому бережемо її».

- а) А. Мойсієнко «Хижих мечем мирим»;
- б) В. Герасим'юк «Перший сніг»;
- в) В. Герасим'юк «Жива ватра»;
- г) В. Герасим'юк «Чоловічий танець»;
- д) М. Сарма-Соколовський «Дзвін гетьмана Івана Мазепи».

Ключ: 1 — д; 2 — г; 3 — б; 4 — в.

9. Установіть відповідність між героями твору І. Багряного «Тигролови» і їх характеристикою.

- 1) Григорій Многогрішний;
- 2) Тунгуз Пятро Дядов;
- 3) Дід Сірко;
- 4) Майор Медвин.

а) «О старий дідуган стільки надивився за життя, стільки думав над усім і розумів навіть, чим що дище, що міг би консультувати багатьох вчених і професорів з цих питань»;

б) «Почорніле обличчя з міцно стиснутими щелепами заросло щетиною, на круглому лобі дві глибокі зморшки сторч між крилами брів, а в зморшках сіль від поту. Одна брова тремтить, і від того таке враження, ніби брови ті пориваються полетіти»;

в) «Бравий герой і грізний суддя та володар душ людських і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів»;

г) «Він прожив все життя отак, сам-один, як палець на величезні простори. Мисливець і був повним господарем. В нього вже не було зубів, а сам він — як сухенький зморщений грибок. Жив з того, що ловив рибу, а іноді і вивірку»;

д) «Гість виплутався з кущів і підійшов, розпливаючись в ши року радісну посмішку цілим своїм квадратним, косооким обличчям. Присадкуватий і добродушний».

Ключ: 1 — б; 2 — д; 3 — а; 4 — в.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір-роздум на одну із запропонованих тем:

- а) «Жива ватра людської душі» (За творчістю В. Герасим'юка);
- б) «Сміливі і тому щасливі» (За романом І. Багряного «Тигролови»);
- в) «Найдорожче для матері за життя» (За твором І. Липи «Мати»).

II варіант

Початковий рівень

Виберіть одну правильну відповідь.

1. Хто із зазначених нижче письменників не належить до представників зорової поезії:

- а) М. Сарма-Соколовський; б) А. Мойсієнко;
 в) В. Герасим'юк; г) В. Женченко.
2. З якою метою героїня твору І. Липи «У невідому путь» вирушила у подорож? Щоб:
- а) з'ясувати власне походження;
 б) відшукати власні коренці;
 в) *пізнати сонце, місяць, блакить*;
 г) піднятися угору і заволодіти великим скарбом.
3. Роман — це ...
- а) художньо-публіцистичний жанр літератури, в основі якого лежать реальні факти, які зображено в сатиричному або гумористичному плані;
 б) драматичний твір, де зображують нерозв'язані моральні проблеми, що призводять, як правило, до загибелі героя;
 в) *великий за обсягом, складний за будовою прозовий епічний твір, в якому життя людей розкривається на тлі історичних або соціально вагомих обставин*;
 г) невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному епізоді з життя одного персонажа (іноді кількох).

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

4. Визначіть ті художні засоби, які мають місце у творі В. Герасим'юка «Жива ватра»:
- а) оксюморон; б) *анафора*; в) *епітет*; г) літота;
 д) *метафора*; е) порівняння.
5. Визначіть факти з життя і творчості, які характерні І. Липі:
- а) змалював глибинну єдність свого літературного героя з людьми звичаями, природою гуцульського краю;
 б) *ним засновано у травні 1917 року видавництво «Народний стяг»*;
 в) за рекомендацією управління Спілки письменників України, виїхав на два роки до Баку вивчати азербайджанську мову;
 г) ведучий літературної радіопрограми «На межі тисячоліть»;
 д) *друкуючи свої твори в періодичних виданнях, часто використовував псевдоніми І. Степовик, П. Шелест; просто М. М.*;
 е) *написав статут «Братства Тарасівців»*.
6. Що із зазначеного нижче не відбувалося у творі І. Липи «У невідому путь»:
- а) *черепаха прагнула потрапити на вершину гори, аби возвеличити себе над іншими*;
 б) героїня твору полюбляла сонце та місяць;
 в) *події твору відбуваються на узбережжі Чорного моря*;

- г) тварина лізла вгору довго й уперто;
- д) *рептилія під час подорожі потрапила у небезпеку*;
- е) долаючи складну путь, істота повсякчас сумувала за смачною поживою.

Достатній рівень (3 б.)

Завдання на встановлення відповідності. До кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

7. Установіть відповідність між жанром і його твором:

- 1) паліндром;
  - 2) притча;
  - 3) авантюрно-пригодницький роман;
  - 4) поезія, написана верлібром.
- а) В. Женченко «Стогін»;
  - б) В. Герасим'юк «Жива ватра»;
  - в) І. Багряний «Тигролови»;
  - г) І. Липа «Мати»;
  - д) А. Мойсієнко «Хижих мечем мирим».

Ключ: 1 — д; 2 — г; 3 — в; 4 — б.

8. Установіть відповідність між рядками поезії і назвою його твору:

- 1) «Але коли ми навіть як отара, / пройдемо крізь неї, / тоді дамо іншим дорогу до Сінаю?»;
  - 2) «Лесть дише, хоч безплотний / і палець на уста кладе, / як знак мерця холодний»;
  - 3) Хоч раз ти повинен відчути / як тяжко рветься на цій землі / древне чоловіче коло»;
  - 4) «Я тут собі мовчу немов ховаю таємницю / в самому серці розпреславної Полтави».
- а) А. Сарма-Соколовський «Дзвін гетьмана Івана Мазепи»;
  - б) В. Герасим'юк «Чоловічий танець»;
  - в) В. Герасим'юк «Жива ватра»;
  - г) В. Герасим'юк «Перший сніг»; д) В. Женченко «Стогін».

Ключ: 1 — в; 2 — г; 3 — б; 4 — а.

9. Установіть відповідність між героями твору І. Багряного «Тигролови» і їх характеристиками.

- 1) Гриць Сірко;
  - 2) Сірківна;
  - 3) Наталка;
  - 4) Макієнко.
- а) «І в ній кров бурхає так, як і в кожній тварини тут, як у пантери, чи в рисі, чи в тигра»;

- б) «Вона виглядає ще молодо й бадьоро. І голос у неї такий, як у дочки, тільки не такий гострий, якийсь тепліший, ближчий»;
- в) «Нащадок славного роду — закинений до далекої-далекої землі химерною долею»;
- г) «Був з людей старого гарту — гостинний, з чуттям власної гідності»;
- д) «Високий, дебелий красень. Молодий — років 25. На ньому військовий старенький френч. На ногах ічаки, на голові набакир кепка, а з-під неї буйний чуб кучерявиться».

Ключ: 1 — д; 2 — б; 3 — а; 4 — г.

Високий рівень (3 б.)

10. Напишіть міні-твір-роздум на одну із запропонованих тем:
- а) «Людина і довколишній світ як магія буття» (За творчістю В. Герасим'юка»);
  - б) «Стрибнув у ніч у смерть, на щастя» (За твором І. Багряного «Тигролови»);
  - в) «Життя — постійна боротьба, людина в ньому — борець» (За творами І. Липи).

III варіант

Початковий рівень (3 б.)

Виберіть одну правильну відповідь

1. Поєднання тексту і малюнку характерно для твору:
  - а) І. Багряного «Тигролови»; б) В. Женченка «Стогін»;
  - в) В. Герасим'юка «Чоловічий танець»;
  - г) І. Липи «У невідому путь».
2. Історична постать, про яку згадується в одному із творів представника зорової поезії:
  - а) Б. Хмельницький; б) І. Брюховецький; в) Петро І;
  - г) І. Мазепа.
3. Притча — це...
  - а) літературний жанр, головним героєм якого (в літературному сенсі) є сам автор;
  - б) коротке гумористичне оповідання про характерний випадок у побутовому житті з несподіваним і дотепним закінченням;
  - в) один із жанрів лірики медитативного, меланхолічного, почасти журливого змісту;
  - г) короткий фольклорний або літературний розповідний твір повчального характеру, орієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття.

Середній рівень (3 б.)

Укажіть одну, дві і більше правильних відповідей.

4. Визначіть ті художні засоби, які притаманні для твору В. Герасим'юка «Чоловічий танець»:
  - а) риторичний оклик; б) риторичне запитання;
  - в) звертання; г) епітет; д) метафора;
  - е) гіпербола.
5. Визначіть факти з життя і творчості, які характерні В. Герасим'юку:
  - а) народився на Харківщині у високохудожній сім'ї відомого промисловця і банкира;
  - б) *митець у своїх творах звертається до різних проявів народного буття;*
  - в) *за книжку вибраних творів письменник у 2003 році одержав Національну премію України ім. Т. Шевченка;*
  - г) *виступав продовжувачем традиції верлібру в українській літературі;*
  - д) *авторитети для письменника в літературі — П. Тичина, Б.-І. Антонич, В. Забаштанський, Л. Талалай;*
  - е) ініціатор і співзасновник літературного гурту поетів-паліндромістів «Геракліт».
6. Визначіть факти, які не відбувалися у творі І. Багряного «Тигролови»:
  - а) Г. Многогрішний — за фахом інженер-авіатор, атлетичний юнак;
  - б) *Сірки, Морози не знаходили між собою порозуміння у тайзі;*
  - в) *Медвин покарав родину Сірків, оскільки вона переховувала у себе злочинця держави;*
  - г) з великою любов'ю у романі виписаний образ природи;
  - д) *Г. Многогрішний — нащадок П. Дорошенка;*
  - е) родина Сірків створила в далекій тайзі свій власний український світ, наповнений моральною чистотою і гармонією.

Достатній рівень (3 б.)

7. Установіть відповідність між жанром і його твором:
  - 1) притча;
  - 2) філософська поезія;
  - 3) паліндром;
  - 4) авантюрно-пригодницький роман.
  - а) А. Мойсієнко «Хижих мечем мирим»;
  - б) М. Сарма-Соколовський «Дзвін гетьмана Івана Мазепи»;
  - в) І. Ліпа «Мати»;

- г) І. Багряний «Тигролови»;
 д) В. Герасим'юк «Чоловічий танець».

Ключ: 1 — в; 2 — д; 3 — а; 4 — г.

8. Установіть відповідність між рядками поезії і назвою його твору.

- 1) «Як в Української Русі / біди спізнали храми всі / мене відступники й убивці / турнули так неначе з небес»
 2) «О ні, то холод родовий / А в ньому серцю легше / Такий, можливо, вперше»
 3) «Ми знову введем наші отари в наші гори / і за древнім полонинським звичаєм / проженемо крізь неї»
 4) «Щоб не випасти із цього грішного світу, / хоч раз / змішай із ближніми / піт і кров»

- а) М. Мірошніченко «Фенікс — птах із земель руських»;
 б) М. Сарма-Соколовський «Дзвін» гетьмана Івана Мазепи;
 в) В. Герасим'юк «Чоловічий танець»;
 г) В. Герасим'юк «Перший сніг»;
 д) В. Герасим'юк «Жива ватра».

Ключ: 1 — б; 2 — г; 3 — д; 4 — в.

9. Установіть відповідність між героями твору І. Багряного «Тигролови» і їх характеристиками:

- 1) Медвин;
 2) Г. Многогрішний;
 3) Марійка Мороз;
 4) Наталка Сірко.
 а) «Перший мисливець у цілому світі, золотий чоловік, пантовщик — яких мало!»;
 б) «Чорнобровий, з м'ясистим носом, віком понад тридцять літ... вигляде, як саме втілення могутньої сили і гонору своєї пролетарської держави»;
 в) «Вона — дитя ще незайманого спокою»;
 г) «Босонога ставна дівчина, з обличчям, розмальованим висохлими патьоками поту так, що й не розбереш — чорнява вона чи білява»;
 д) «Мавши вроджений нахил до спостережень, вирости серед природи, він мав в тім велику втіху».

Ключ: 1 — б; 2 — д; 3 — г; 4 — в.

Високий рівень

Напишіть міні-твір на одну із запропонованих тем:

- а) «Щоб не випасти з цього грішного світу...» (За поезіями В. Герасим'юка);

- б) «Щасливий той, хто любить батьківщину (За твором І. Багряного «Тигролови»);
в) «За все, що маю, дякую тобі, За все, що маю і що буду мати...» (За твором І. Липи «Мати»).

V. Підсумок уроку

VI. Домашнє завдання

Підготуватися до підсумкової бесіди за змістом творів, що вивчалися упродовж року і найбільше запам'яталися.

УРОК № 70

УРОК-ПІДСУМОК. БЕСІДА ПРО ТВОРИ, ЩО ВИВЧАЛИСЯ УПРОДОВЖ РОКУ Й НАЙБІЛЬШЕ ЗАПАМ'ЯТАЛИСЯ

- Мета:** систематизувати та узагальнити вивчений учнями впродовж навчального року учбовий матеріал, який стосувався знань про життєвий і творчий шлях письменника, зміст їх творів, понять з теорії літератури; розвивати культуру зв'язного мовлення, читацькі навички, збагачувати словник школярів; формувати естетичні смаки, кругозір, світогляд; виховувати почуття любові до книг, рідної мови, культури українців, їх звичаїв, обрядів, пошану до митців слова, відповідальність за доручену справу.
- Тип уроку:** закріплення набутих знань, вмінь та навичок, урок-гра «КВК».
- Обладнання:** виставка художніх творів та портретів тих письменників, творчість яких вивчалася впродовж навчального року, учнівські малюнки, музичне оформлення.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Організаційний момент.

Емоційна готовність учнів до уроку

II. Підготовка до гри

Клас поділяється на дві команди, кожна з яких обирає капітана і придумує назву. Визначається журі, його склад.

З'ясування порядку участі у змаганнях (проводиться жеребкування).

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку-гри

1. Розминка (беруть участь усі гравці команд)

1. Хто є автором твору *Конотопська відьма*?
  - а) І. Вишенський; б) І. Котляревський; в) В. Герасим'юк;
  - г) Г. *Квітка-Основ'яненко*.
2. Художній твір, в якому зображений сильний тип української людини:
  - а) Т. Шевченко *«Катерина»*;
  - б) І. Котляревський *«Наталка Полтавка»*;
  - в) І. *Багряний «Тигролови»*;
  - г) Г. Сковорода *«Бджола і Шершень»*.
3. Лірика Т. Шевченка, яка не належить до періоду арешту, заслання і після повернення із заслання митця:
  - а) *«Садок вишневий коло хати»*;
  - б) *«Стоїть в селі Суботіві»*;
  - в) *«Доля»*; г) *«Росли у купочці, зросли...»*.
4. Романтичний тип втілення теми жіночої долі, яскраво зображений Т. Шевченком у творі:
  - а) *«Марія»*; б) *«Катерина»*; в) *«На панщині пшеницю жала»*;
  - г) *«Наймичка»*.
5. Батьком української прози, одним із перших у Європі «творців людової повісті» І. Франко назвав:
  - а) Т. Шевченка; б) І. Котляревського; в) І. Вишенського;
  - г) Г. *Квітку-Основ'яненка*.
6. Укажіть твір полемічної літератури:
  - а) І. *Вишенський «Послання до єпископів»*;
  - б) літопис Самійла Величка; в) *«Повість минулих літ»*;
  - г) Т. Шевченко *«Причинна»*.
7. У поезії *«De libertate»* Г. Сковорода прославляє:
  - а) П. Дорошенка; б) *Б. Хмельницького*; в) княгиню Ольгу;
  - г) мудрість Святослава.
8. До української народної балади належить:
  - а) *«Ой летіла стріла»*; б) *«За городом качки пливуть»*;
  - в) *«Розвий, сосно, сімсот квіток»*;
  - г) *«Ой матінко, та не гай мене»*.
9. Хто із видатних митців не брав участі у перекладі Біблії українською мовою?
  - а) *Ф. Прокопович*; б) І. Пулюй; в) І. Хоменко; г) П. Куліш.

10. До історичних належить твір художньої літератури:
    - а) біблійна легенда про перших людей Адама і Єву;
    - б) П. Куліша «Чорна рада»; в) М. Шашкевича «Веснівка»;
    - г) Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся».
  11. Твір, що за жанровою спрямованістю є паліндромом:
    - а) В. Герасим'юка «Перший сніг»;
    - б) оповідання про Прохора чорнокнижця;
    - в) народна балада «Козака несуть»;
    - г) А. Мойсієнка «Хижих мечем мирим».
  12. Взірцем інтимної лірики є поезія:
    - а) В. Забіли «Соловей»; б) М. Шашкевича «Веснівка»;
    - в) М. Сарми-Соколовського «Дзвін гетьмана Івана Мазепи»;
    - г) В. Герасим'юка «Чоловічий танець».
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.
- Завдання для II команди
1. Першим твором нової української драматургії є:
    - а) Ф. Прокоповича «Володимир»;
    - б) І. Котляревського «Наталка Полтавка»;
    - в) Т. Шевченка «Назар Стодоля»;
    - г) М. Старицького «Остання ніч».
  2. До родинно-побутової належить пісня:
    - а) «Лугом іду, коня веду»;
    - б) «А брат сестрицю та й розплітає»;
    - в) «Летять галочки у три рядочки»;
    - г) «До бору, дружечки, до бору».
  3. Верлібром написана поезія:
    - а) Т. Шевченка «Ісає. Глава 35»; б) В. Женченка «Стогін»;
    - в) В. Герасим'юка «Жива ватра»; г) М. Петренка «Небо».
  4. Картини життя українського суспільства за часів Великої Руїни зображені в:
    - а) «Українській мелодії» Є. Гребінки;
    - б) «Гайдамаках» Т. Шевченка;
    - в) «Конотопській відьмі» Г. Квітки-Основ'яненка;
    - г) народній баладі «Бондарівна».
  5. До поетів романтиків належить:
    - а) П. Гулак-Артемовський; б) С. Климовський;
    - в) В. Женченка; г) В. Герасим'юк.
  6. Мислителем, богословом, полемістом вважають:
    - а) Г. Сковороду; б) І. Вишенського; в) Ф. Прокоповича;
    - г) І. Величковського.

7. Укажіть автора збірки «Сад божественних пісень»:
  - а) І. Величковський; б) М. Мірошніченко;
  - в) А. Мойсієнко; г) Г. Сковорода.
8. Визначить жанр твору І. Липи «Мати»:
  - а) посланіє; б) медитація; в) інвектива; г) *притча*.
9. Перший твір написаний простонародною українською мовою:
  - а) «Наталка Полтавка» І. Котляревського;
  - б) «Лілея» Т. Шевченка; в) «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка;
  - г) «Бджола і Шершень» Г. Сковороди.
10. «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка має ознаки:
  - а) орнаменталізму; б) романтизму; в) класицизму;
  - г) *сентименталізму*.
11. Герой роману П. Куліша «Чорна рада», який є втіленням запорозької вольниці та козацького лицарства:
  - а) Петро Шрамень; б) Пугач; в) Я. Сомко; г) *Кирило Тур*.
12. Художній твір Т. Шевченка, в якому надається оцінка діяльності Б. Хмельницького:
  - а) «Великий льох»; б) «Чигрине, чигрине»; в) «Кавказ»;
  - г) «*Стоїть в селі Суботіві*».

Примітка. За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

2. Конкурс «Темна конячка» (Кожна правильна відповідь — 2 б.)

На дошці висять шість портретів, письменників закриті папером. На основі кількох підказок учні повинні вгадати, кого на них зображено та стисло прокоментувати власну думку.

Для I команди.

1. Портрет № 1. (Г. Квітка-Основ'яненко) Батько української прози, один із перших у Європі «творців людської повісті» (І. Франко). Автор першої україномовної повісті нової української літератури, вірця сентименталізму. Написав твір, де зобразив картину життя українського суспільства за часів Великої Руїни.
2. Портрет № 2. (І. Багряний) Представник української еміграційної літератури ХХ ст. Автор авантюрно-пригодницького роману
3. Портрет № 3. (Марко Вовчок). Українська письменниця, якій Т. Шевченко присвятив твір «Сон» («На панцині пшеницю жала...»)

Для II команди.

1. Портрет № 1. (П. Куліш). Перший український літературний критик, перекладач Біблії, творів В. Шекспіра, Й. Гете; автор

підручників для школи, першого українського правопису, автор першого україномовного історичного роману.

2. Портрет № 2. (Г. Сковорода). Філософ, просвітитель, поет. До-тримувався християнських морально-етичних ідеалів. Біль-шість його творів містить біблійну основу та вчення про са-мопізнання і «сродний труд».
3. Портрет № 3. (І. Котляревський). Драматург і театральний діяч. «Копернік українського слова» (*М. Рильський*). Він пер-ший в українській літературі взяв усе краще, життєздатне з книжної мови і поєднав це з багатством народної мови. Удо-сконалив техніку вірша і п'єси.

3. Конкурс «Відгадай твір»

За наведеними уривками визначити художній твір,якому вони належать.

Завдання для І команди

1. «Пісня та мила, пісня та любя — / Все про кохання, все про любов. / Як ми любились та й розішлися, / Тепер зійшлися навіки знов». / (*Родинно-побутова пісня «Місяць на небі, зі-роньки сяють»*)
2. «Ой коню мій вороненький, / Товаришу мій вірненький! / Не плач, коню, надо мною, / Не бий землі під собою. / Біжи, коню, дорогою, / Степовою широкою». / (*Народна балада «Ой на горі вогонь горить»*)
3. «У давнину казали, начебто всю нашу землю створив великий, всемогутній Ягве. І коли він її створив, то далеко на сході посадив чудесний райський сад. І назвав його Едем. І вирішив Ягве: «Створю людину, подібну до себе» (*Біблійна легенда про перших людей Адама і Єву*)
4. «Було це в дні князування Святополка в Києві; багато наруги чинив людям цей князь, без вини викорінив дощенту багатьох знатних людей і маєтки у них одняв. І за те попустив Господь, щоб невірні мали силу над ним: чимало тоді воєн було з по-ловцями» (*Оповідання про Прохора чорнорижця...*)
5. «Той безперервно стягає поля, / Сей іноземних заводить те-лят. / Ті на ловецтво готують собак, / В сих дім, як вулик, гуде від гуляк» (*Г. Сковорода «Всякому місту — звичай і права»*)
6. Батько-бо його, старий Улас, був собі скупенький, і коли, було, Микита, як озме його за серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч та й скаже: «Нехай лишень виясниться, бач, нахмарило. Який тепер сякий-такий син жениться?») (*Г. Квітка-Основ'яненко «Конотопська відьма»*)

7. «У тому хуторі з'являвся часто чоловік, або краще диявол у людській подобі. Звідки він, чого приходив, ніхто не знав. Гуляє, пиячить і враз пропаде, як у воду, і слуху немає. Там, зирк — знову мов з неба упав, вештається по вулицях у селі». (М. Гоголь «Вечір проти Івана Купала»)
  8. «Все йде, все минає — і краю немає, / Куди ж воно ділось? Відкіля взялось? / І дурень, і мудрий нічого не знає. / Живе... умирає... одно зацвіло, / А друге зав'яло, навіки зав'яло...» (Т. Шевченко «Гайдамаки»)
  9. «Що ж робити, Катря моя кохана! Треба ждати! Я в свого пана вже третій рік добуваю, останній. Як послужить доля, то сього року буде велика здобич. Отаман мене не скривдить: чоловік він шановний.. Подякую йому за хліб, за сіль, нагледжу де хутором красний да й поклонюсь тоді твоєму батькові... Тільки люби мене вірно, моя дівчино!» (Марко Вовчок «Максим Гримач»)
  10. «Честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала, і ворога під ноги топтала. Про славу думає лицар. А не про те, ціла була голова на плечах. Не сьогодні, дак завтра поляже вона, як од вітру на степу трава; а слава ніколи не вмре, не поляже, лицарство козацьке всякому розкаже!» (П. Куліш «Чорна рада»)
  11. «Оживуть степ, озера, / І не верстовії, / А вольнії, широкії / Скрізь шляхи святії / Простеляться...» (Т. Шевченко «Ісаія. Глава 35»)
  12. «Щоб не випасти із цього грішного світу, / хоч раз / змішай із ближніми / піт і кров» (В. Герасим'юк «Чоловічий танець»)
- Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

Для II команди

1. «А в покомунені часи / як в Українці-Русі / біди спізнали храми всі / мене відступники й убивці / турнули так неначе з небесі» (М. Сарма-Соколовський «Дзвін гетьмана Івана Мазепи»)
2. «Моя дитина ... вона найдорожча мені за життя. Вона ніжна, чула, ласкава, добросердна, а між тим навкруги світ такий зрадливий і жорстокий... Я бачу, я знаю, що вона погине в цьому життєвому вирі, коли буде пеститись тут біля мене. Я шпурнула в безодню свою дитину од невимовної любові до неї...» (І. Луна «Мати»)
3. «Дерево тремо об дерево, / доки не народиться вона. / Вона помирає тільки раз, / тому бережемо її» (В. Герасим'юк «Жива ватра»)

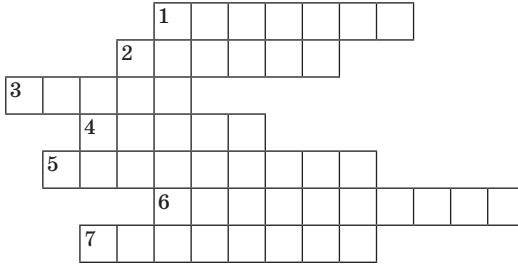
4. «Яка вона хорошая! Такої він, далєбі, ще не бачив. Якесь дивне поєднання надзвичайної дівочої краси і суворості. Гнучка, як пантера і така ж метка, мабуть, а строга, як царівна. Він дивився на дівчину і почував себе ніяково, як школяр» (*І. Багрянний «Тигролови»*)
5. «Я не хотів би світових утіх, / Що забавляють олухів великих, / Аби у мене був веселий в серці сміх / Серед моїх книжок, моїх палатів тихих» (*П. Куліш «Трое схотінок»*)
6. «Ти не лукавила зо мною, / Ти другом, братом і сестрою / Сіромі стала. Ти взяла / Мене, маленького, за руку / І в школу хлопця одвела / До п'яного дяка в науку» (*Т. Шевченко «Доля»*)
7. «Ні, мамо, не можна нелюба любити! / Нещасная доля із нелюбом жить. / Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти! / Хай лучче я буду весь вік дівувати!» (*Є. Гребінка «Українська мелодія»*)
8. «Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару» (*І. Котляревський «Наталка Полтавка»*)
9. «...був парубок моторний. / І хлопець хоть куди козак, / Удавсь на всеє зле проворний, / Завзятіший од всіх бурлак» (*І. Котляревський «Енеїда»*)
10. «Немає гіршої муки, як хворіти думками, а хворіють думками, позбавляючись природженого діла. І немає більше радості, аніж жити за покликанням. Солодка тут праця тілесна, терпіння тіла і сама смерть його тоді, бо душа, володарка людини, втішається природженим ділом» (*Г. Сковорода «Бджола та Шершень»*)
11. «Вже не мені, брате, рожі не рвати, / Барвінку не щипати / А запашного та васильочка / В ручках не в'ялити. / А з хрещатого та й барвіночку / Не ходити у віночку» (*Весільна пісня «А брат сестрицю та й розплітає»*)
12. «Хіба ти забув, що я твій батько, а ти мій син? Як можу я не пробачити тобі? Так, ти винен, але ти повернувся, покавсяся. Ходім же мерщій до хати й забудьмо всі злигодні!» (*Притча про блудного сина*)

Примітка. За кожную правильну відповідь установлюється 1 бал.

4. Конкурс «Найкмітливіший»

Один представник від команди працює біля дошки над розгадуванням кросворда.

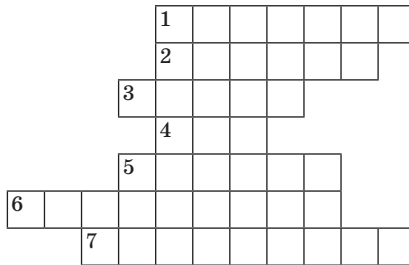
Для першої команди

По вертикалі: 1. Вид вірша, яким написані програмові твори В. Герасим'юка. (*Верлібр*)

По горизонталі: 1. Митець козацького літопису. (*С. Величко*) 2. Старовинний пересувний театр ляльок в Україні, виник у зв'язку з розвитком шкільної драми. (*Вертеп*) 3. Символ українського способу життя у творі П. Куліша «Чорна рада». (*Хутір*) 4. Балада Т. Шевченка. («*Лілея*») 5. Справжнє прізвище Марка Вовчка. (*Вілінська*) 6. Назва народної балади. («*Бондарівна*») 7. Героїня твору І. Липи «У невідому путь». (*Черепиха*)

Для другої команди

По вертикалі: 1. Одна із перших друкованих книг на Україні. (*Апостол*)

По горизонталі: 1. Влучний вислів Г. Сковороди. (*Афоризм*) 2. Жанр твору І. Липи «Мати». (*Притча*) 3. Герой роману П. Куліша «Чорна рада» — носій ідеї державності України. (*Сомко*) 4. Комедія Т. Шевченка. («*Сон*») 5. Зорова поезія В. Женченка. («*Стогін*») 6. Різновид вірша І. Величковського. (*Курйозний*) 7. Вірш, рядки якого можуть читатися однаково зліва направо і навпаки, при цьому зміст тексту залишається незмінним. (*Паліндром*)

5. Конкурс капітанів

- Декламування будь-якої програмової поезії напам'ять.
- Міні-презентація програмового твору, що викликав найбільше роздумів, суперечок, зацікавлення.

VI. Підбиття підсумків гри. Визначення переможців

VII. Домашнє завдання

Опрацювання списку літератури для читання влітку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бандура О.* Вивчення роману П. Куліша «Чорна рада» // Дивослово.— 1992.— № 11–12.
2. *Бібліографія українського народознавства: У 3 т.— Т. 1: Фольклористика / Збір. і впоряд. М. Мороз.— Л., 1999.*
3. *Білоус Б.* «Повість минулих літ»: історія чи література? // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях та колегіумах.—2004.— № 2.
4. *Весілля: У 2 кн. / Упоряд. О. Правдюк.— К., 1970.*
5. *Весільні пісні: У 2 кн. / Упоряд. М. Шубравська.— К., 1988.*
6. *Геник-Березовська З.* Грані культур: Бароко. Романтизм.: Дніпро, 1989.
7. *Гончар О.* Зачарований небом: Романтичний світ М. Петренка — поема XIX ст. // Слово і час.— 1997.— № 11–12.
8. *Гончар О.* Марко Вовчок // Історія української літератури XIX століття: У 3 кн.— К., 1996.— Кн. 2.
9. *Грабович Г.* Гоголь і міф України // Сучасність.— 1994.— № 9.
10. *Грицай М. Микитась В., Шолом Ф.* Давня українська література.— К., 1989.
11. *Гром'як Р.* «Енеїда» І. Котляревського і час (із спостережень над естетичною оцінкою поеми) // Гром'як Р. Давнє і сучасне.— Тернопіль, 1992.
12. *Денисюк І.* Розвиток української малої прози XIX — поч. XX ст.— Л., 1999.
13. *Діалектика художнього пошуку. Літературний процес 60–80-х років.— К., 1985.*
14. *Доля В.* Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах.— К., 1993.
15. *Єфремов С.* Історія українського письменства.— К., 1995.
16. *Жулинський М.* Із забуття — в безсмертя: сторінки призабутої спадщини.— К., 1991.
17. *Жулинський М.* Квітка-Основ'яненко // Слово і доля.— К., 2007.
18. *Боровська Н.* Психологія і літературознавство.— К., 2003.
19. *Історія української літератури XIX ст.: У 3 кн. / За ред. М. Яценка.— К., 1995.— Кн. 1, 2.*
20. *Історія української літератури: У 2 т.— К.: Наукова думка, 1987.*
21. *Кирилюк Є.* Іван Котляревський. Життя і творчість.— К., 1981.
22. *Клочек Г.* Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація.— К., 1998.
23. *Клочек Г.* Романи Івана Багряного «Тигролови» і «Сад Гетсиманський»: Навчальний посібник.— Кіровоград, 1998.
24. *Ковальчук О.* Гоголь: буття і страх.— Ніжин, 2002.

25. *Лепкий Б.* Про життя і творчість Тараса Шевченка.— К., 1994.
26. *Літературознавчий словник-довідник.*— К., 1997.
27. *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш // Історія української літератури XIX століття: У 3 кн.— К., 1998.— Кн. 2.
28. *Пасічник Є.* Українська література в школі.— К., 1983.
29. *Петраш О.* «Руська трійця». М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники.— К., 1986.
30. *Петров В.* Романи Куліша // Вітчизна.— 1991.— № 4–6.
31. *Пільгук І.* Поетична творчість П. Куліша // Куліш П. Поезії.— К., 1970.— С. 3–48.
32. *Погрібний А.* Життя і творчість Б. Грінченка // Дивослово.— 1994.— 2000.
33. *Сверстюк Є.* Іван Котляревський сміється // Україна.— 1991.— Вип. 25.
34. *Сверстюк Є.* Шевченко і час.— К., 1998.
35. *Сокирко Л., М. П.* Старицький: Критично-біографічний нарис.— К., 1960.
36. *Степанишин Б.* Література — вчитель — учень.— К., 1998.
37. *Ткаченко А.* Мистецтво слова. Вступ до літературознавства.— К., 1998.
38. *Українська література XV–XVI ст.*— К., 1988.
39. *Українська література XVII ст.*— К., 1987.
40. *Українська література XVIII ст.*— К., 1983.
41. *Українська література у портретах і довідках: Давня література — література XIX ст.*— К., 2000.
42. *Українська література. Хрестоматія нововведених творів.*— К., 2002, 2004.
43. *Федченко П.* Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка // Гулак-Артемівський П., Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання.— К., 1984.
44. *Федченко П.* Тарас Григорович Шевченко.— К., 1985.
45. *Хрестоматія давньої літератури / Упоряд. М. Сулима.*— К., 1993.
46. *Чижевський Д.* Українське літературне бароко.— К., 2004.
47. *Яценко М.* Українська романтична поезія 20–60-х років XIX ст. // Українські поети-романтики: Поетичні твори.— К., 1987.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чупринін Олексій Олексійович,

учитель-методист, учитель української мови та літератури вищої категорії ЗОШ I–III ступенів № 167, м. Харків.

Навчальне видання

Серія «12-річна школа»

ЧУПРИНІН Олексій Олексійович

УСІ УРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У 9 КЛАСІ. ІІ СЕМЕСТР

Головний редактор *К. Ю. Голобородько*

Редактор *О. О. Маленко*

Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*

Технічний редактор *О. В. Лебедева*

Коректор *О. М. Журенко*

Підп. до друку 18.01.2010. Формат 60×90/16.
Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура «Шкільна».
Ум. друк. арк. 31,00. Зам. № 10-01/20-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»

61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66

тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua

www.osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2911 від 25.07.2007 р.

Віддруковано з готових плівок

Виробник: ПП «Тріада+»

Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. (057) 757-98-16, 757-98-15

